

PROFESORKE UNIVERZITETA U NOVOM SADU: životne priče

Univerzitetu u Novom Sadu za jubilej (1960–2015)

PROFESORKE UNIVERZITETA U NOVOM SADU: životne priče
priredila Svenka Savić
Izdaju: „Ženske studije i istraživanja” i Futura publikacije
Za izdavače Svenka Savić i Relja Dražić
Recenzentkinje Prof dr Daša Duhaček, Fakultet političkih nauka, Beograd
Doc. dr Zilka Spahić Šiljak, Filozofski fakultet, Zenica
dr Silvia Dražić, Novi Sad
Fotografije: iz privatne dokumentacije
Štampa: Binder, Beograd

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
378–057–055.2:929(497.113 Novi Sad)(047.53)

PROFESORKE Univerziteta u Novom Sadu : životne priče /
priredila Svenka Savić. – Novi Sad : „Ženske studije i
istraživanja”: Futura publikacije, [2015] (Beograd : Binder). – 524 str. : ilustr. ; 22 cm

Napomene i bibliografske reference uz tekst. –
Bibliografija.

ISBN 978–86–7188–157–9
COBISS.SR-ID 293042183

Objavljivanje knjige podržao je
Sekretarijat za nauku i tehnološki razvoj AP Vojvodine

Udruženje
„Ženske
studije i
istraživanja”

Udruženje obrazuje žene i muškarce kako bi
bolje razumeli sadašnju podelu prema polu u
domenu obrazovanja, nauke, umetnosti, religije,
tehnologije i drugih oblasti svakodnevnog života.

Teorijski pritisak je interdisciplinaran, metod
alternativan akademskom, a stečeno obrazovanje
u funkciji aktivne primene u životu i radu ili daljem
samostalnom istraživačkom radu. Ukratko „Ženske
studije i istraživanja” su alternativni visokoškolski
obrazovni program namenjen onima koji žele više
da doznaju o pitanjima društvene uslovljenosti
rodnosti kod nas i u svetu.

Profesorke Univerziteta u Novom Sadu

Životne priče

priredila
Svenka Savić

„Ženske studije i istraživanja”
i Futura publikacije

Zahvaljujem svim profesorkama sa kojima sam sarađivala tokom dugog procesa beleženja životnih priča; studentkinjama koje su sarađivale na projektu; recenzentkinjama; saradnicama i saradnicima koji su ovu knjigu uobličili.

Svenka Savić

Sadržaj

Profesorke Univerziteta u Novom Sadu: životne priče /7

Pavica (1923) /21

Melaniya (1924) /63

Anđelka (1927) /79

Bogdanka (1930) /88

Lija (1930) /105

Vesna (1935) /121

Branka (1937) /129

Svenka (1940) /141

Nevenka (1940) /154

Irina (1941) /174

Dunja (1943) /191

Maja (1943) /206

Fuada (1942) /219

Katalin (1943) /229

Marijana (1946) /242

Radmila (1946) /262

Olga (1946)/278

Slobodanka /298

Slobodanka (1948) /316

Mirjana (1951) /334

Dubravka (1952) /341

Neda (1952) /362

Jovanka (1953) /370

Jonjaua (1953) /390

Vesna (1957) /404

Milica (1958) /419

Ana (1959) /433

Emilija (1959) /458

Dušica (1966) /474

Tatjana (1969) /492

Rodne studije: metod životne priče /504

Literatura /512

Tabelarni dokumentarni podaci /518

PROFESORKE UNIVERZITETA U NOVOM SADU¹: životne priče

Cilj objavljivanja ove knjige je da skrenem pažnju akademskoj javnosti na pitanje učešća žena u ukupnom akademskom životu, posebno na univerzitetima, akademijama nauka u Srbiji i Vojvodini. Konstatujem da su tokom poslednjih dvadeset godina istraživanja kod nas i u svetu pokazala da je prisustvo žena u nauci na univerzitetima i uopšte u akademskoj sferi manje, različito i drugačije od prisustva muškaraca. Pokazujem nekoliko istraživačkih podataka žena o akademskoj eliti na univerzitetima u Srbiji i zaključujem da je nedovoljno žena u vrhu upravljačke moći u instituciji da bi se promene dogodile i uvodim druge pokazatelje, kao što su tip naučne discipline ili funkcija u hijerarhijski ustrojenim naučnim institucijama. Na primer, neke naučne discipline su postale otvorenije za žene (iz različitih razloga), dok su druge još uvek zatvorene u odnosu na učešće žena. Zajedničko je, međutim, da gotovo nema žena na rukovodećim položajima u naučnim institucijama, tačnije na mestima odlučivanja i izrazite moći. Problemizujem kriterij *izvrsnosti* (Blagojević, 2007) na osnovu kojeg se biraju naučnici i naučnice u elitne naučne institucije sa stanovišta odrednice date u Deklaraciji o ljudskim pravima (prema kojoj nema diskriminacije građana i građanki u odnosu na rasu, pol, starost, seksualnu orijentaciju, versku, nacionalnu ili etničku pripadnost). Kriterij izvrsnosti je na univerzitetima i akademijama nauka obeležen po mnogim izrazitim isključenjima: kao što je *rasa* (nikada niko nije bio na izrazitim rukovodećim mestima u naučnim institucijama a da pripada romskoj zajednici), kao što je *rod* (nema mnogo žena u hijerarhiji vlasti na univerzitetima, a potpuno odsustvuju u akademijama nauka), *uzrast* (samo je mali broj mladih naučnika na visokoj lestvici moći u nauci), *nacionalna pripadnost* (gotovo svi rektori i predsednici akademija nauka su iz srpske nacionalne zajednice), *bračno stanje* (gotovo da nije bilo rektora ili predsednika akademija koji nisu u braku), *seksualna opredeljenost*

.....
¹ Tekst je modifikovana i proširena verzija javnog predavanja održanog na Dan ljudskih prava (10.12.2008) u Vojvođanskoj akademiji nauka u Novom Sadu pod nazivom „Žene u akademijama”.

(nezamislivo je da bi se neki izraziti naučnik ili naučnica javno deklarirali o svojoj seksualnoj opredeljenosti i pritom bili na visokim rukovodećim mestima), *društveni status* (uglavnom je elita iz srednjeg ekonomskog i građanskog društvenog statusa). Tako izloženi podaci pokazuju da u elitnim institucijama nauke nisu samo žene eliminisane, nego i drugi različiti i drugačiji, a takvih je u našem društvu značajan procenat. Jedan od važnih elemenata vidljivosti žena u akademskoj zajednici jeste i diskurs o akademkinjama – nažalost i jezička upotreba ih čini nevidljivim u javnoj sferi. Na pitanje ko treba da brine o većem učešću žena u akademskoj zajednici nabrajam organizacije i institucije poznate izvan akademske zajednice koje su do sada već objavile u javnosti značajan broj podataka, kako bi se dokazali darovi i talenti naučnica (ali i o umetnica, sportistkinja i drugih znamenitih žena).

Da li je manji broj žena u akademskoj zajednici pokazatelj rodne neravnopravnosti? Opšta je konstatacija da je malo žena u nauci uopšte (u pojedinim naučnim disciplinama izrazito), i da to nije specifičnost stanja u nauci u Republici Srbiji, nego važi i u razvijenim zemljama Evrope (na primer, u Francuskoj² ili Engleskoj³), pa i u zemljama u kojima je diskurs i praksa o rodnoj ravnopravnosti na zavidnom teorijskom i institucionalnom nivou (kao što su Norveška ili Švedska). Nakon nešto više od jednog veka otkad su žene dobile pravo da se školuju na visokoškolskim institucijama, njima je pristup visokim pozicijama u institucijama moći znanja (kao što su univerziteti i akademije nauka) još uvek ograničen, mada se situacija postepeno menja nabolje. Kompleksno pitanje pristupa žena *moći* kakvu ima nauka danas u svetu, ne može se svesti na biološke razlike između muškaraca i žena, nego treba dekonstruisati način na koji funkcioniše moć u nauci kao najmoćnijoj društvenoj snazi u svetu, i u okviru nje pokazati gde se žene nalaze (Blagojević, 1991a; 1991b; 2005; 2007; 2008).

.....

² Francuska ima pet Akademija koje su sve ujedinjene u jednu prestižnu instituciju sa sedistem u Parizu : "Institut de France". Jedna od tih pet Akademija je čuvena Francuska Akademija (Académie Française, za francuski jezik) na koju se uvek prvo pomisli. Ona ima 40 članova, od kojih su samo 5 žene. Akademija nauka (Académie des Sciences) je druga institucija, takođe jedna od pet koje broji Institut de France, i ona ima 250 članova mlađih od 75 godina. Izdeljena je na odeljenja (matematika, fizika, biologija – prirodne nauke). Ima samo 29 žena.

³ U Engleskoj Akademija nauka i umetnosti poput naše akademije ne postoji. Postoje dve zasebne institucije Royal Society (Kraljevsko društvo) za naučnike (ima 1317 članova od kojih su 66 ili 5% žene) i Royal Academy (Kraljevska Akademija) za likovne umetnike ima 80 članova i mnogo je manje žena.

U domaćoj literaturi istraživačice su ponudile javnosti empirijske podatke tokom dve poslednje decenije, od kojih ovde navodim samo nekoliko: o prisustvu žena u organima upravljanja na univerzitetima u Srbiji; prisustvo žena u vodećim pozicijama na fakultetima Univerziteta u Novom Sadu (UNS); o ženama koje rukovode velikim brojem istraživačkih projekata koje finansira Ministarstvo nauke Republike Srbije; o mladim naučnicama na Univerzitetu u Beogradu.

Nevena Petrušić (2002) analizira podatke o *prisustvu žena u organima upravljanja na univerzitetima u Srbiji*, a prema odlukama ranije Vlade Republike Srbije, koja je, koristeći ovlašćenja iz Zakona o univerzitetu (1998) imenovala dekane, predsednike i članove upravnih odbora fakulteta⁴. Tada je u Srbiji od ukupno 67 dekana, bilo samo 6 dekanica (8,9%), među 67 predsednika upravnih odbora fakulteta, bilo je samo 8 predsednica (11,9%). Pozivajući se na ovlašćenja predviđena pomenu-tim (još uvek tada) važećim Zakonom o univerzitetu, Vlada Republike Srbije u 2000. godini imenovala je najpre dekane, a kasnije i predsednike i članove upravnih odbora. Prema odlukama Vlade, od 67 imenovanih dekana, samo je 7 dekanica (1,5% povećanje u odnosu na raniji broj). Pojedinačno po univerzitetima, podaci su bili sledeći: na Univerzitetu u Beogradu, od ukupno 30 dekana: 5 dekanica; na Univerzitetu u Novom Sadu (UNS) od 13 dekana: 1 dekanica; na Univerzitetu u Nišu funkciju dekana obavlja 9 dekana: 1 dekanica; na Univerzitetu u Kragujevcu takođe je bila samo 1 bila dekanica. Petnaest godina kasnije (2015) situacija je nešto izmenjena, na primer na UNS su dve dekanice: na Filozofskom fakultetu i na Prirodno-matematičkom (PMF).

Žena ima mnogo više na funkciji prodekana⁵ fakulteta i danas i u ranijem periodu: oko 35% žena obavlja ovu funkciju na fakultetima u Srbiji. "Prodekani obavljanju velik broj operativnih poslova, koji obezbeđuju nesmetano odvijanje nastavnog i naučnog procesa, funkcionisanje fakulteta i njegovih stručnih tela i službi. Kao prodekanice, žene,

.....
⁴ Rešenja o imenovanju rektora i dekana Univerziteta u Beogradu, Univerziteta umetnosti u Beogradu, Univerziteta u Nišu, Univerziteta u Novom Sadu i Univerziteta u Kragujevcu objavljena su u Sl. glasniku RS br. 22/98 od 25 juna 1998. godine.

⁵ Univerziteti još uvek ne vode dosledno statistiku po polu kada je reč o nastavnom osoblju i o studentima, pa bi buduća istraživanja trebalo da osvetle ovu problematiku. Ima samo nekoliko sporadičnih podataka. Zavod za statistiku uvodi i rodno osetljivu statistiku, ali još uvek ne sistematski. U Srbiji danas ima ukupno malo visokooobrazovanih osoba, ali je manje žena od muškaraca (8% muškaraca: 6% žena), sa tendencijom povećanja broja diplomiranih žena naročito u onim naučnim disciplinama koje su do sada bile dominantno muške.

u stvari, nemaju nikakvu objektivnu i stvarnu moć. One su tu da dobro obave organizacione poslove, da svu svoju inventivnost, kreativnost i intelektualne sposobnosti stave u službu dekana, koji će za dobro obavljen posao poneti sve pohvale i uživati sve beneficije svoje funkcije. Pri tome, treba imati u vidu da izbor prodekana zavisi isključivo od volje dekana, koji sam bira i postavlja 'svoje' prodekane i prenosi im deo svojih upravljačkih ingerencija. Saglasno tome, ovlašćenja prodekana nisu 'izvornog' karaktera, što umanjuje njihove šanse da na adekvatan način učestvuju u vršenju vlasti na fakultetu" (Nevena Petrušić, 2002).

Slobodanka Markov (2006) iznosi podatke za UNS i konstatuje manje *prisustvo žena u vodećim pozicijama na fakultetima* (koje su istovremeno i dobro plaćene i podrazumevaju čitav niz društvenih privilegija). Žene i muškarci imaju podjednak akademski kapital: izabrane su u zvanja redovne profesorke, imaju objavljen zavidan broj radova, rukovode nacionalnim i međunarodnim istraživačkim projektima, imaju podjednake organizacione predispozicije za date moćne pozicije, ali muškarci bolje lobiraju od žena da se ostvare na tim pozicijama. Ženama je u akademskoj sferi potrebna veća podrška (porodice, roditelja, supruga), da bi dosegnule vodeću poziciju. Autorka zaključuje da su rodne razlike u akademskoj eliti na UNS velike i da se ponavlja patrijarhalna matrica moći ali u suptilnijim oblicima od ranijih. Važan je podatak da regrutovanje u nauku zavisi od društvenog položaja koji zauzima roditeljska porodica i muškaraca i žena, ali to više pogađa žene na univerzitetu. Verovatnoća regrutovanja i brz napredak u nauci je najveća kod onih čiji su roditelji naučnici, i/ili pripadaju srednjem sloju društva.

Svenka Savić (2006) iznosi manje poznat podatak široj javnosti da žene, više od muškaraca, *rukovode velikim brojem istraživačkih projekata* (koje finansira Ministarstvo nauke) u Srbiji i Vojvodini, za razliku od malog broja žena na visokim pozicijama moći u akademskoj zajednici (kao što su rektor ili dekan). Rukovođenje istraživačkim projektima je zahtevno jer podrazumeva timski rad, najčešće velikog tima, zatim organizovanje toka istraživanja, ali najviše formiranje (mladih) naučnih kadrova kroz istraživački proces – izgrađivanje buduće naučne elite u pojedinim granama nauka, u oblasti interdisciplinarnih nauka naročito, koje su budućnost naučnog rada (ne samo kod nas nego i u svetu). Stvaranje naučnog podmlatka u nauci je prioritetan zadatak i on je na plećima žena u akademskoj zajednici! Nadalje, administrativna strana rukovođenja istraživačkim projektima je kompleksna i iscrpljujuća u Srbiji, a objavljivanje rezultata istraživanja uvek u opasnosti da ne do-

bije dovoljnu finansijsku podršku i da zbog toga ne dosegne aplikativne svrhe. To znači da je rukovođenje nacionalnim i međunarodnim projektima odgovorno i zahtevno, a manje je vidljivo u javnosti da su tu žene angažovane.

Milica Ležajić (2006) istražuje grupu *mladih* akademkinja na Univerzitetu u Beogradu sa stanovišta dileme porodica-profesija, a na osnovu tri hipoteze: 1. neke žene u akademskoj sferi će zasnovati sopstvenu porodicu u kasnijim godinama svog reproduktivnog života; 2. neke žene neće osnovati sopstvenu porodicu i/ili neće imati dece; 3. zbog profesionalnog života neke naučnice će zanemariti porodične i privatne uloge, ili obrnuto. Rezultati njenog istraživanja sprovedenog pre jednu deceniju (2005) pokazuju višeslojnost pitanja profesija-porodica i autorka zaključuje: 1. da nisu sve mlade naučnice uključene u profesionalne organizacije koje obezbeđuju sigurnost i potporu razvoju naučnog kapaciteta; 2. da je velika većina imala prilike da učestvuje na naučnim konferencijama, ali je mali broj bio u organizacionom odboru takvih konferencija, jer (domaća) naučna zajednica preferira u tim odborima starije naučne radnike – muškarce); 3. da mlade akademkinje mnogo više vremena provode van privatnog domena, tačnije, vreme vezano za profesionalni rad je od 8 do 10 sati dnevno; 4. da nemaju dovoljno slobodnog vremena niti vremena za privatni život (većina ih je samo sa jednim detetom); 5. da polovina njih pored redovnog posla obavlja dodatni posao iz ekonomskih razloga; 6. da ne objavljuju dovoljan broj naučnih radova na osnovu kojih ulaze u postupak reizbora, jer je za naučne radove potrebno mnogo više slobodnog vremena koje one u ovim uslovima nemaju. Autorka dokazuje da su mlade akademkinje u retorti svakodnevice gotovo izgubljene za naučnu disciplinu kojoj žele da pripadaju.

U ovom istraživanju se nekoliko pitanja odnosilo na podršku i pomoć drugih mladim naučnicama: samo polovina njih ima podršku partnera ili bračnog druga, ali zato postoji podrška roditelja mlade naučnice u 80% primera (ređe roditelja supruga). U procesu oblikovanja mladih naučnica, roditeljska porodica je stalni izvor podrške od studija preko dobijanja zaposlenja na fakultetima i/ili naučnim institutima do njihovog afirmisanja u široj akademskoj zajednici. Na pitanje kako usklađuju profesionalnu i privatnu ulogu, skoro polovina žena izjavljuje da to čini uz velike teškoće i odricanja, svesne da je muškarcima u akademskim institucijama lakše da usklađuju porodični i profesionalni život. Ono što zabrinjava je podatak da su u velikom broju nezadovoljne svojim privatnim i profesionalnim životom, ali nerado javno o tome govore.

Nadalje, kada se pogledaju podaci o brzini napredovanja u odabranim naučnim disciplinama, mladi muškarci imali bolji prosek na osnovnim studijama, brže dobijaju magistarske i doktorske diplome i objavljuju veći broj naučnih radova. Podatak potvrđuje da muškarci u akademiji nemaju dilemu porodica-profesija, za razliku od žena koje, kako se u hipotezama navodi, ili preferiraju profesiju, pa se kasnije odlučuju za porodicu, ili podjednaku pažnju daju i porodici i profesiji, pa u profesiji sporije napreduju, što je opet povezano sa izostankom niza privilegija i u institucijama i van njih.

Dok Nevena Petrušić istražuje prisustvo žena u visokim pozicijama moći u akademskoj zajednici države, a Milica Ležajić samo mladih žena na jednom univerzitetu, neki podaci pokazuju kako stoji stvar sa pojedinim naučnim disciplinama u Republici Srbiji i u svetu. Naime, postoji proces feminizacije nekih naučnih disciplina, kao što su u prirodnim naukama biologija, hemija, pa i matematika danas, a analiza ukupnih podataka za društvene i prirodne nauke pokazuje da se u naučnim disciplinama u koje žene ulaze, „žene se koriste kao neka vrsta *sekundarne radne snage* da bi popunile ona mesta za koja muškarci pokazuju nisko interesovanje” i time stvorile privid 'funkcionišuće' naučne scene. S druge strane, „žene se istiskuju, ili se ne 'propuštaju' u one oblasti u kojima postoje visoke plate, visoko vrednovanje”, zaključuje Marina Blagojević u svojim radovima.

Marina Blagojević (2008) preispituje kriterij naučne „izvrsnosti”, „jer je on u suštini, kako je definisan i kako se primenjuje, zasnovan na seriji isključivanja: po linijama roda, starosti (generacije), rase, etniciteta, lokacije, discipline. Ono što dobija status 'izvrsnosti' je ono što je zvanično, institucionalno, prepoznato kao izvrsnost”, tvrdi Marina Blagojević. To znači da je izvrsnost konstrukt – društveni konstrukt koji je u funkciji obnavljanja patrijarhalnih vrednosti, a nauka je jedna od najmoćnijih oblasti u društvu danas, pa i kod nas. Autorka je još početkom devedesetih godina (Blagojević, 1991) konstatovala da naučnice, da bi uopšte bile regrutovane, moraju da startuju sa povoljnijeg društvenog položaja (one su iz porodica sa akademskom tradicijom), za razliku od naučnika. Diskriminacija prema ženama je u ovom istraživanju dokazivana upravo postojanjem niza pozitivnih predispozicija koje su se javile kao svojevrsna društvena kompenzacija protiv sila isključivanja, odnosno diskriminacije. Autorka zaključuje da su naučnice izložene „sistemske inhibiciji”, od regrutovanja, pa nadalje, i da zato na svakom stupnju one moraju da imaju dodatne mehanizme, kojima bi sa-

vladavale ovu "sistemsku inhibiciju" (Blagojević, 1991a). „Regrutacija u nauku je pod uticajem svih socijalnih činilaca koji i inače utiču na društvenu stratifikaciju, odnosno koji su povezani sa diskriminacijom. Zato je za razumevanje mehanizama isključivanja izuzetno koristan pojam ‚interseksionalnosti‘ koji ukazuje na višestruke isključenosti zasnovane na polu, pripadnosti etničkoj grupi, seksualnoj opredeljenosti, rasi, religijskoj pripadnosti i sl.” zaključuje Blagojević.

Kod nas je danas ustaljeno teorijsko uverenje da je nauka objektivna, neutralna i da postoji jedna univerzalna naučna vrednost. Sandra Hartig (2005) osporava tu tvrdnju i objašnjava da pojam jedne naučne istine ima ozbiljnih ideoloških manjkavosti. „Bez otvaranja nauke za različite grupe marginalaca, bez uključivanja njihovog znanja i percepcije kako svet stvarno funkcioniše, ono što se javlja kao ‚univerzalno znanje‘ je jednostrano i jednodimenzionalno, a posledice su pojačana eksploatacija, povećan jaz u nejednakostima i rastuća nestabilnost u svetu” (Blagojević, 2008).

„Kada je reč o drugom nivou na kome se isključivanje javlja, on obuhvata skup uslova koji utiču na naučni rad, kvalitet i obim. Pripadnici različitih društvenih grupa su izloženi različitim uslovima. Istraživanje u Srbiji sprovedeno pre dvadeset pet godina pokazalo je da su naučnice, za razliku od naučnika, više opterećene nastavnim i administrativnim obavezama. Sve ovo se može i analitički povezati, pa će tako najgori uslovi, mereno finansijskom podrškom naučnim istraživanjima, biti u onim zemljama ili regionima koji su nerazvijeniji, u onim disciplinama koje se smatraju nebitnim, odnosno koje imaju nizak status, i u kojima je učešće žena visoko. Feminizacija nauke⁶, posebno nekih disciplina, direktno je povezana sa njihovim niskim statusom, malim uticajem i nepovoljnim finansijskim uslovima. Dobar primer niskog statusa su ženske/rodne studije, koje već 30-ak godina imaju problem institucionalizacije, adekvatnog finansiranja i adekvatnog naučnog statusa⁷,

.....
⁶ Pod feminizacijom se podrazumeva povećanje procentualnog učešća žena u ukupnom broju koji se odnosi na neku konkretnu kategoriju.

⁷ U kojoj meri je sama disciplina ženskih/rodnih studija izložena diskriminaciji i kako to utiče na žene, pa i muškarce, koje/i se njom bave, možda se najbolje može razumeti ako se postavi pitanje da li je moguće zamisliti da neko ko se bavi ženskim ili rodnim studijama postane član/ica Akademije nauka u nekoj od država na Balkanu? Ako bi naučnik koji se bavi nacionalnom istorijom i naučnica koja se bavi rodnim studijama imali isti broj i kvalitet publikacija, istu međunarodnu reputaciju, ipak bi sasvim sigurno postojala ogromna razlika u verovatnoći da jedno od njih dvoje postane član/ica SANU.

ne samo kod nas. Ali, ovo pravilo važi i u mnogo širem akademskom i istraživačkom polju” zaključuje Marina Blagojević (2008). „Izveštaj Evropske Komisije koji je bio posvećen položaju žena u nauci u Centralnoj i Istočnoj Evropi (EU -10) pokazao je da postoji jasna povezanost između finansiranja nauke i zastupljenosti žena među istraživačima. Najveća zastupljenost žena je u onim zemljama i sektorima koji imaju najniže izdvajanje za nauku, i obrnuto, u onim sektorima u kojima je finansiranje nauke najveće, najmanja je zastupljenost žena”. Podaci nisu ohrabrujući u evropskom regionu i dokazuju da se patrijarhalni koncept održava i tokom razvoja nauke u tom delu sveta. „Evropska naučna politika je usmerena na stvaranje jedinstvenog naučnog prostora (ERA – European Reserach Area), ali u samom načinu njegovog funkcionisanja, pa u kriterijume uspešnosti, zasluga, naučne vrednosti i nagrađivanja, duboko su usađeni etnocentrični kriterijumi „centra” (ili „centara”). Jedan od najjasnijih pokazatelja za valjanost ove tvrdnje su indeksi citiranja i činjenica da oni favorizuju englesko govorno područje, i ‘internacionalnu’ nauku, kao i velike i prestižne naučne centre koji su već uveliko etablirani, za razliku od one koja je usmerena na rešavanje nacionalnih ili lokalnih problema. Kada je reč, s druge strane, o samom naučnom tržištu, onda se na njemu uspostavljaju uslovi”, zaključuje Blagojević.

Da li se menja situacija u najmoćnijim institucijama nauke u Srbiji: SANU, VANU Matica srpska (kao institucija od posebnog nacionalnog interesa u Vojvodini)? Malo je akademkinja u ogranku Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU) i u Vojvođanskoj akademiji (VANU), tačnije njih nema u vrhu moći tih institucija. Na primer, u ogranku SANU (formirana u Novom Sadu 1979) nakon trideset godina postojanja, od ukupnog članstva (21), samo su 3 akademkinje (Mileva Prvanović, Olga Hadžić, Jasmina Grković Mejđer) i ni jedna nije članica upravnog tela (predsedništva). U VANU, (formirana u Novom Sadu 2003), nakon više od decenije postojanja u predsedništvu su svi muškarci (5), svi redovni (11), inostrani (4), počasni članovi (4) i sekretari dvaju odeljenja (2) su muškarci, a među dopisnim članovima od ukupno 10, samo su 2 akademkinje (prof. dr Lidija Cvetičanin, tehničke nauke i prof. dr Slobodanka Latinović, medicina).

Broj svakako nije jedini parametar za razgovor o jednakosti raspodele moći u akademskoj sferi kod nas danas, nego u obzir treba uzeti i discipline u kojima su žene visoko dosegnule naučne i umetničke vrednosti i priznanja na osnovu kojih se biraju u ove prestižne institucije.

Da li je odsustvo upotrebe rodno osetljivog jezika u diskursu o naučni-

cama i profesorkama univerziteta jedan od faktora održavanja neravnopravnog (patrijarhalnog) stanja? Odgovor je potvrđan (Savić, 2008). Službena upotreba jezika (u pisanoj i govorenoj sferi) u SANU, VANU, Matici srpskoj i na univerzitetima jedan je od faktora održavanja nepromenljivog stanja nevidljivosti i onih žena koje se nalaze na visokim pozicijama moći u tim institucijama – dosledna upotreba muškog roda za identifikovanje njihovi titula i profesija negira njihov doseg u profesiji ili po mestu u hijerarhiji institucije. Taj jezik valja dekonstruisati i menjati, jer jezička upotreba upravo te „moćne” žene onemoćava imenovanjem u muškom rodu. Izostanak rodno osetljivog jezika u službenoj upotrebi je svesna manipulacija tih institucija sa ravnopravnošću žena u njima. Ukratko, jezik kojim se o ženama saopštava u javnom i službenom, naučnom i akademskom diskursu je mizogin i diskriminatoran, jer se o ženama u nauci govori/piše dosledno kao o muškarcima. Ista se tendencija potvrđuje i doslednom upotrebom pasivnih i impersonalnih konstrukcija kojima se rod naučnice isključuje. Nadalje, u naučnim radovima objavljenim u ovim institucijama navođenje referenci na kraju naučnih radova ima veze sa kriterijem citatnosti u naučnom tekstu, jer su u navođenju referenci u literaturi na kraju naučnog teksta mnoga međunarodna udruženja različitih naučnih disciplina (a mi smo to preuzeli u Srbiji) ustalila pravila pisanja prema kojima za autor/ke, pored prezimena stoji samo incijal ličnog imena, a ne puno ime, pa se iz popisa literature ne može zaključiti koliko je žena prisutno u datoj naučnoj problematici kada je citiranje u pitanju, tačnije, zamagljen je podatak koliko je autorki u datoj disciplini već ostvarilo svoja znanja. Neka međunarodna udruženja (na primer za ekonomiju) su ustalila praksu pisanja napomena u radovima samo brojevima, tako da u tekstu odsustvuje informacija o autorkama na koje se napomena odnosi, pa se ne može uočiti koliko ima žena u datoj naučnoj disciplini i proceniti u kojoj meri je datu disciplinu već osvojila ženska naučna elita.

Zaključujem da u Srbiji danas postoje ozbiljne teoretičarke koje se služe modernim metodama istraživanja da pokažu u kojoj meri je nauka u Srbiji još uvek patrijarhalno usmerena; postoji širok krug istraživačica koje svojim istraživačkim podacima afirmišu stav da same žene treba da stvaraju žensku istoriju nauke i to tako što će prikupiti veliki broj empirijski podataka i formirati valjanu dokumentaciju o velikom broju naučnica, i ne samo o njima, nego i o drugim ženama koje su dale svoje darove razvoju društva. Otuda je pitanje: Da li su rodne/ženske studije te koje treba da brinu o javnoj prisutnosti žena u nauci, posebno profe-

sorki na univerzitetima, s obzirom na značenje same reči: profesorka je „javna učiteljica” (ako je profesor – „javni učitelj”⁸).

Koliko mogu rodne studije preokrenuti postojeće stanje? Rodne i ženske studije su široko polje interdisciplinarnih teorijskih i empirijskih razmena u Srbiji danas, posebno na UNS u Novom Sadu, gde su do sada objavljeni značajni podaci o ženama koje su dale svoj doprinos razvoju društva, u nauci posebno, budući da u 20. veku nauka upravlja razvojem društva. One brinu i o pojedinačnim grupama žena u nauci, ali i u politici, medijima i drugim domenima društvene prakse. Dakle, postoji na univerzitetu mesto zbiranja znanja, teorija i budućih izazova novim generacijama za dekonstrukciju postojeće situacije i za vizuju kakav univerzitet želimo sa stanovišta rodnih i polnih sličnosti i razlika. Jer su rodne studije na UNS mesto stvaralačkog nemira za buduće vizije.

Već sada rodne studije sabiraju empirijske podatke koji dokazuju, ponovimo još jednom, da je neravnopravnost žena i muškaraca u nauci sistemska, kada je reč o visokim pozicijama u hijerarhiji UNS; SANU, VANU i Matice srpske (najznačajnije naučne institucije od nacionalnog interesa u kojoj veliku većinu zaposlenih čine žene): od osnivanja ovih institucija do danas nije bila žena na poziciji predsednika SANU, VANU i Matice srpske, ali jeste na poziciji rektora UNS u poslednjoj dekadi 20. i prvoj dekadi 21. veka. Promene se dešavaju u sferi obrazovanja, pre nego u sferi nauke. Na primer, na UNS (osnovan 1960) tokom više od pola veka postojanja tri rektorke su uspešno obavljale tu funkciju tokom jedne decenije, jedna u dva mandata (Savić, 2010). Možemo zaključiti da se promene događaju unutra institucije UNS, ali sporo.

U društvenim naukama u Srbiji danas posedujemo istraživačke podatke o profesionalnoj karijeri pojedinačnih naučnika i „javnim učiteljicama”, zahvaljujući naporima pojedinih žena iz ženskog pokreta (a koje su gostujuće predavačice na rodnim i ženskim studijama). Na primer, o antropološkinji i sociološkinji Zagorki Golubović (Golubović, 2001), filozofkinjama Kseniji Atanasijević (Vuletić, 2005) i Anici Savić Rebac (Vuletić, 2002), te Svetlani Knjazevoj-Adamović (Radović, 1999), da nabrojim samo nekoliko knjiga. Ali do sada nije bio (prioritetan) celo-

.....
⁸ Upporediti obrazloženje u *Velikom rečniku stranih reči* (Klajn i Šipka, 2006) za: professor – javni učitelj; nastavnik na univerzitetu koji je stekao titulu doktora nauka i izabran u najviše nastavničko zvanje (str.1004), odnosno za: profesor emeritus – fakuletski profesor u penziji (str.430). Ovde naizmenično koristim izraz profesorka i „javna učiteljica”, kako bih skrenula pažnju da je u samom nazivu sadržana potreba da ono što žene u nauci i obrazovanju rada pripada javnosti – svima.

vit projekat u nekoj od državnih naučnih institucija o dokumentovanju pojedinačnih profesionalnih karijera profesorki (mada postoje bogati empirijski materijali rasuti po različitim izvorima na osnovu kojih bi se takav projekat mogao dugoročno ostvarivati, na primer, podaci u leksikonima i enciklopedijama).

U prirodnim naukama se pomaci događaju čak mnogo brže! Matematika, hemija i fizika su dominantno smatrane „vlasništvom” muških kolega, da bi se tokom poslednje decenije stanje dramatično promenilo u korist mnogo većeg broja žena u tim disciplinama, i na UNS, a danas se može reći da su hemija i biologija feminizirane discipline u prirodnim naukama. Petković (2002), iznosi podatke za matematičarke u istorijskoj perspektivi i danas; Petrović (2004), detaljnije piše o fizičarkama, a Ristić (2012) o prvim hemičarkama u Srbiji. Njihovi podaci negiraju teorijsku postavku o biološkim razlikama među polovima (mozak žene nije spreman biološki za racionalne matematičke radnje), nego svedoče pre svega o društvenim i političkim razlozima. Podsetimo da je Mileva Ajnštan, prema shvatanjima autoriteta u nauci, bila bolja matematičarka od Alberta Ajnštajna sa kojim je sarađivala na istraživanjima nekoliko godina.

Na Centru za rodne studije UNS postoje detaljnija istraživanja u obliku doktorskih i master radova iz umetnosti koja takođe potvrđuju značajne pomake žena u sami vrh: na primer, kompozitorke u Srbiji (Kostadinović, 2014); posebno violistkinje u Vojvodini (Klem Aksentijević, 2014); zatim, o slikarki Bogdanki Poznanović (Kojić-Mladenov, 2013); ili o umetnicama na nezavisnoj pozorišnoj sceni (Indin, 2010). Centar je mesto okupljanja istraživačica i mesto teorijskog dekonstruisanja postojeg stanja u različitim domenima i na različitim do sada objavljenim podacima, na primer objavljenim enciklopedijama ili leksikonima koji imaju nacionalni značaj. Tako je Angela Bisak (2014) u knjizi *Srbija Who is Who* popisala ukupno **340** univerzitetskih profesorki koje su aktivne u Srbiji danas (od ukupno 915 odabranih iz raznih oblasti kulture, nauke, umetnosti, saobraćaja, tehnike i drugih profesija). Podaci pokazuju da je najveći broj univerzitetskih profesorki dobilo odrednicu u ovom leksikonu poznatih ličnosti u Srbiji (svakako ne sve i fotografiju) – jedna trećina žena – o svima se dosledno piše u muškom rodu (sem dve odrednice). U društvu poznatih i moćnih one su ovde najmnogobrojnije, i opet jezički najzatamnjenije!

U Centru za rodne studije je skorašnja analiza *Srpske enciklopedije* za dva prva slova A-B pokazala da broj odrednica značajnih univer-

zitetiskih profesorki i naučnica nije mali (izdaju Matica srpska, SANU i Zavod za udžbenike: Tom 1: 2010; Tom 2: 2011), ali ako poredimo odrednice za muškarce i za žene i uz njih broj fotografija (kojima se i vizuelno potkrepljuje njihov identitet u sećanju čitalaca), zaključujemo da je njihov broj daleko manji od broja naučnika, i znatno je manji broj fotografija uz odrednice u odnosu na njih. Taj podatak može značiti da autorima odrednica ove Enciklopedije možda nedostaju ovde navedeni alternativni izvori za mnoge zaslužne, ali do danas u javnosti nedovoljno poznate „javne učiteljice“. Po tom pitanju situacija nije mnogo bolja ni u „Enciklopediji Vojvodine“ (u Vojvođanskoj akademiji nauka u Novom Sadu, izdanje na internetu). Ukratko konstatujemo da je potojeće znanje o mnogim doprinosima žena razvoju društva još uvek nedovoljno poznato široj javnosti, pogotovu onima koji imaju moć da o njima pišu u prestižnim publikacijama kakve su enciklopedije, leksikoni i dokumenti od javnog i nacionalnog interesa.

U Centru za rodne studije izvor podataka o ženama iz domena kulture, umetnosti i nauke nalazi se u brošurama i publikacijama koje su sačinile žene, od kojih su neke autorke diplomirale na rodnim studijama. Publikacije se odnose na žene u pojedinačnim gradovima (ukupni podaci u Tabeli 1): Novi Sad (1999), Niš (2013), Kikida (2010), Bijeljine (2012), Banja Luku (2014), Kruševac (2010) Kragujevac, (u štampi). Zaključujem da je danas dovoljno novih empirijskih podataka o različitim ženama, pa i o ženama u nauci u Srbiji i regionu, koji su rasuti po različitim publikacijama (ukupno 12), u relativno malim tiražima, ali u ukupnoj sumi 11.200 primeraka, što dovoljno govori o naporu samih žena da afirmišu potencijale darovitih i uspešnih žena kao deo svog zadatka u pisanju istorije žena.

Ovi podaci nisu iznenađujući ako znamo da je Centar za rodne studije (CRS) na UNS u Novom Sadu osnovan pre deset godina (2003-2013), najpre samo za postdiplomski magistarski, potom za master i doktorski program, u okviru kojih postoji sistematska briga za široku oblast koju možemo nazvati žene u nauci, jedan od izbornih predmeta bio je i *Žene u prirodnim naukama*. U njegovom opisu su ponuđene biografije poznatih naučnica sveta u prirodnim naukama, što je onda pružilo mogućnost za male istraživačke projekte studentkinjama upisanim na ove programe, da sakupljaju biografija domaćih naučnica i „javnih učiteljica“. Tokom deset godina postojanja CRS, studentkinje su sakupile relativno bogat inventar različitih biografija poznatih žena u javnoj sferi Srbije: umetnica, književnica, sportiskinja, od kojih nekoliko

biografija pofesorki univerziteta ovde prenosimo.

Budući da posedujemo brojne empirijske podatke, nameće se pitanje koliko šira javnost zna o poznatim ženama iz našeg okruženja iz istorije i onima koje su nam savremenice, a da se odnosi na sferu nauke? Pre dve decenije suma znanja je bila daleko skromnija. Saznanje da malo znamo o našim prethodnicama bio je dobar poticaj da počnemo rad na dva istraživačka projekta u okviru Udruženja „Ženske studije i istraživanja” (1997) u Novom Sadu i da sistematski objavljujemo knjige sa takvim podacima (Tabela 2.). Jedan projekat se odnosi na žene iz prošlosti („Znamenite žene Novog Sada”, projektom rukovodi Gordana Stojaković: 1999-2015), drugi se odnosi na savremenice („Životne priče žena u Vojvodini”, projektom rukovodi Svenka Savić: 1999-2015), iz različitih nacionalnih zajednica u Vojvodini i iz različitih grupa žena (na primer, knjiga životnih priča žena sa invaliditetom /Bracić et al. 2009/ pokazuje kakve prepreke savlađuju pripadnice jedne posebne, kod nas diskriminisanе grupe žena, malo vidljive u javnosti).

Kakva je vizija budućnosti ovakvih istraživanja? Nema valjanih sistematskih podataka na jednom mestu na UNS o procesu ulaska žena u univerzitetsku akademsku zajednicu i hijerarhiju od pozicije asistentkinje, docentkinje, vanredne, redovne profesorke i završno sa titulom profesorka emeritus. Propuštena je prilika da se u povodu obeležavanja pola veka postojanja UNS, u publikaciji pod simboličkim nazivom *Trajanje: Prvih 50 godina Univerziteta u Novom Sadu* (Kleut, 2010), prikažu i neki osnovni podaci o rodnoj dimenziji razvoja univerziteta. Evo povoljne prilike u 2015. da se za obeležavanje 55 godina postojanja UNS i ta komponenta uključi dosledno, uz svestrano angažovanje studentkinja i studenata Centra za rodne studije, kako za nastavno, tako i za administrativno osoblje i studentsku populaciju. U povodu 55 godina postojanja UNS trebalo bi da se nađe obilje statističkih podataka o stepenu polne i rodne (ne)ravnopravnosti na različitim nivoima života univerziteta, počev od osnovnih statističkih podataka o stečenim stepenima naučnog napredovanja (kao što su magistarski i doktorski radovi), do sastava upravnih tela na pojedinim fakultetima i u rektoratu od početka 21. veka do danas: 2000-2015. (nepotpuni podaci pokazuju da je pre dve decenije razlika između muškaraca i žena u pogledu sticanja diploma na UNS bila veća u odnosu na situaciju u 2015. godini – disproporcija između visoko obrazovanih muškaraca i visoko obrazovanih žena se značajno smanjuje u korist žena na UNS).

Kada je reč o javnom iznošenju (štampanju ili govorenju) doprinosa žena, važno je u ovom trenutku naglasiti dve metodološke manjkavosti: 1. da su na raspolaganju podaci iz istraživanja o ženama (u nauci, umetnosti, kulturi) prikupljeni detaljnim i dobro sačinjenim upitnicima ili anketama, ali se njihov glas u tim podacima nije čuo, nego glas istraživačica; 2. postojeći umnoženi istraživački podaci jesu stavljeni na raspolaganje javnosti, ali nisu našli primenu u udžbenicima za pojedine predmete u osnovnom, srednjem ili visokoškolskom obrazovanju, niti su oni postali zajedničko znanje akademske zajednice u celini. To je jedan od razloga zbog kojeg takve podatke treba objedinjavati i širiti sa jednog mesta – u ovom slučaju takvo mesto jeste Centar za rodne studije UNS.

U 2015. objavljujemo knjigu „Profesorke Univerziteta u Novm Sadu” kao primer drugačijeg metodološkog pristupa vidljivosti žena na univerzitetima, koristeći metod životnih priča, čime obeležavamo ne samo 55 godina postojanja UNS, nego i novi pravac istraživanja žena na univerzitetima, budući da do sada nije objavljena ni jedna knjiga posvećena samo ženama na univerzitetu, pa su podaci u ovoj knjizi poticaj za dalja istraživanja o doprinosima profesorki razvoju univerziteta u zemlji i van nje. Mnogo više, knjiga sećanja profesorki svedoči o brojnim o preprekama koje im stoje na putu profesionalne karijere. Činimo to iz uverenja da će podaci biti dovoljno korisni i u sačinjavanju udžbenika u koje se biografije ovih žena mogu uključiti.

25. decembar 2014.

Pavica (1923-2003), Perlez/Novi Sad*

Pričaj mi o svom detinjstvu.

– Moje detinjstvo je bilo prelepo. Rođena sam u Perlezu, u Banatu, gde je tata bio učitelj i upravitelj škole. Imam još mlađeg brata, Bogomila, akademskog slikara i likovnog pedagoga koji je nedavno proslavio 50 godina umetničkog rada i na Rijeci i ovde u Novom Sadu, a sestra Marija, umrla je još pre 20 godina. Tata, Ivan (Nino) Karlavaris rođen je u Kastvu, u Istri. Naše prezime Karlavaris je verovatno grčko, mada su Karlavarisi početkom 18. veka u Istru došli iz Italije. U Veneciji je u 17. veku živio slikar Luka Carlevaris, imamo monografiju njegovih grafika. Karlavarisi su u Istri bili poznati trgovci, i barba Nando, tatin mlađi brat, a preci su im izrađivali predmete od bakra. Karlavarisa ima i u Novom Sadu, oni su nam rod.

Kao deca odlazili smo skoro svako leto na more u Kastav, pa se dobro sećam svoje none, tatine mame, „sirote lepotice iz Slovenije“, kako su je imućni Karlavarisi zvali u Kastvu. Beba, moja sestra Marija, ličila je na nju, te je stoga i nosila njeno ime, mada i ja pored imena Pavica u krštenici imam takođe zapisano ime Marija. None se do-
bro sećam, nono je već bio umro, pa je ona

⋮ *Prodekanica za nastavu Filozofskog
⋮ fakulteta UNS

bila uvek u crnini s divnim čipkanim velom na negovanoj sedoj kosi. Sedela bi u svojoj naslonjači i posmatrala Kvarnerski zaliv. Kažu da je lepo umrla. Doručkovala svoj milhbrot i bevandu i zaspala. I ja sam svoju starost htela tamo da provedem, al' od 1989. nisam tamo bila, a ne znam ni da li ću...

Tata je bio učitelj do 1919. godine u selu Vranje na Učki. Imamo i sad razglednicu na kojoj piše: „Škola u Vranju“, a tata pred njom. Kada je Istra posle Prvog svetskog rata pripojena Italiji, a Kastav ostao u Jugoslaviji, tata se vratio u Kastav i potražio mesto u Jugoslaviji. Dobio ga je u Perlezu i tu upoznao našu mamu, mnogo mlađu od sebe. Mama se zvala Eva Fišer, njen otac Johan, a majka Magdalena Šampier (Nemci su ovo „r“ izgovarali, a „ie“, čitali „i“), verovatno francuskog porekla (jer su neki doseljeni Nemci došli iz Elzas-Lotringena, gde je bilo i Francuza). Tako da u nama teče krv raznih nacija, što sam uvek smatrala prednošću. Kada sam prvi put 1962. godina bila na jednom seminaru u Hamburgu, profesor Martens – inače čuveni fonetičar (dobro sam ga zapamtila!) na prvom času zatraži da se svaki učesnik predstavi i kaže nešto o sebi. Kada sam s dosta ponosa ispričala svoje poreklo i rekla da se osećam Evropljankom – tada o Evropskoj uniji nije bilo ni govora – svi se začudiše, sem njega, jer on na svu tu moju priču mirno reče: – Tu svoju bečku melodiju rečenice moraćete brzo da zamenite pravim dobrim nemačkim izgovorom.

Tata se inače smatrao Jugoslovenom, pa i mi, njegova deca. U kući se o nacionalnostima nikada nije govorilo. Tata nas je učio da ima samo dobrih i ponekad i loših ljudi. Iz njega je zračila beskrajna dobrota, a iz mame vedrina i radost. U kući se samo pevalo i sviralo. Tata je divno svirao klavir i orgulje, bio je i kantor u crkvi, a mama je pevala kao slavuj (tako su se i upoznali – u crkvenom horu!). Kad bi kod kuće uvežbavali neku novu ariju, mi se okupimo oko klavira i slušamo. Nikada mi kasnije u životu nije bilo toliko lepo. Ali sa deset godina smo svi otišli iz Perleza na školovanje, prvo ja kao najstarija, pa onda i brat i sestra. Razdvajanje od porodice mi nije teško palo, bilo je rešeno da nastavimo školovanje u gimnaziji. Volela sam da učim, pa mi je bilo normalno da ću zbog škole morati da se odvojim od roditelja i braće. Za raspust, za Božić i Uskrs opet smo se svi okupljali i iskreno radovali pažnji i ljubavi roditelja kojima su nas oni uvek štedro obasipali.

I u Srpskom učiteljskom konviktu, u Nikolajevskoj ulici u Novom Sadu, gde su me roditelji smestili, bilo mi je lepo. Upravnik, Milan Petrović, bio je divan čovek, a vaspitačica Bojana Karakašević i stro-

ga i dobra. Njena majka me je posebno volela i učila da štrikam s pet igala. Ne znam zašto, ali stariji ljudi su me uvek voleli, valjda što sam bila mala – uvek u stroju poslednja – a bila sam i poslušno dete. I u konviktu se igralo i pevalo, bila je i baletska sekcija, pa se ja oduševim baletom. Davali smo i predstave, igrali na pozornici Sokolskog doma, pa ja sanjam kako ću postati balerina, a tata starinski ozbiljno: – Bićeš učiteljica i pošteno zarađivati hleb!

Jesam bila nesrećna kada su se nakon položenog prijemnog ispita u Učiteljskoj školi u Školskoj ulici za mnom zalupila teška ulazna vrata. Ali ja sam po prirodi prilagodljiva i brzo sam se navikla na novu sredinu, internatski život, pogotovu što je te godine u penziju otišao dotadašnji veoma strog direktor Učiteljske škole i na njegovo mesto došao blagi i simpatičan profesor Mučalo (sticajem okolnosti iz Kastva!). I on, a i stroge vaspitačice (jednu su starije učenice zvale Kidža – zmija) bili su mi posebno naklonjeni, a drugarica iz tog vremena i danas se sa radošću sećam. Iz tog perioda mogla bih da napričam mnogo detalja, ali neka bude dovoljno da kažem da je i taj period mog školovanja prošao lepo i lako. Ne sećam se ničeg ružnog što bi mi pomutilo detinjstvo i mladost.

Nakon završene Učiteljske škole šta si radila?

– Došao je rat, bombardovanje šestog aprila četrdeset i prve, prekinut je rad u Učiteljskoj školi. Ja sam otišla kod roditelja u Perlez, ali smo se sve mi, učenice, vratile u Novi Sad u maju, i dobile smo svedočanstva za tu godinu, a ja sam posle završila Učiteljsku školu u Vršcu. Tamo je posle i brat prešao, budući da je Novi Sad pripao Mađarima. Posle toga sam bila učiteljica dve godine u Knićaninu. A u novembru 1944. udala sam se za Milana Mrazovića i ponovo došla u Novi Sad.

Gde si upoznala svoga muža?

– On je u Perlezu bio izbeglica iz Novog Sada. Kad je počeo rat, Mađari su doneli propis prema kojem su oni koji su posle devetsto osamnaeste došli u Bačku, dakle i oni u Novi Sad, morali da se isele. A porodica moga muža je u Novi Sad došla iz Iriga posle osamnaeste. Tako je on kao izbeglica živio u Perlezu i radio u sudu, i tu sam ga srela. Porodična kuća moga muža je bila ovde u Ravaničkoj (već odavno je srušena); u tu kuću smo se mi vratili četrdeset četvrte po oslobođenju, i venčali. I tu sam rađala decu. Vratili smo se u Novi Sad, odnosno u svoju kuću, i njegova majka, moja svekrva, s nama. Njegova mlađa sestra je bila udata za Jovana Soldatovića u Novom Sadu, i kod njih smo proveli neko

vreme, dok se kuća nije sredila. Četrdeset i šeste rodila sam Milu, pa četrdeset sedme Ivanu, pa pedeset prve Miloša.

Od oslobođenja ste stalno bili u Novom Sadu?

– Ne. Četrdeset osme smo otišli u Svetozarevo, u Jagodinu, tada se zidala fabrika kablova, gde je moj muž dobio mesto kao komercijalni direktor, pa smo bili skoro tri godine tamo. Tu se rodio moj sin. Tada nisam radila u školi, nego sam u fabrici bila neki sekretar. Ali mom mužu se nije naročito svidelo tamo, nije mogao da izdrži bez Dunava i bez čamca, bez pecanja, pa smo se vratili pedeset prve. Tada sam se zaposlila u osnovnoj školi „Žarko Zrenjanin“ kao učiteljica. Jako mi je bilo lepo i radovala sam se što mogu da radim. I tako, ja se celo leto spremam da primim prvi razred, piliće male, kao učiteljica. Radujem se tome, ali kad sam došla u školu, direktor mi kaže da ću predavati nemački jezik u višim razredima osnovne škole. Znao je da znam nemački. I ja tako, htela ne htela, počela sam da predajem nemački jezik kao nastavnica, a da još nisam imala za to potrebne formalne kvalifikacije. Ta osnovna škola je tada bila vežbaonica za studente Više pedagoške škole. Bilo me je sramota: ja učiteljica, a studenti dolaze na moje časove da hospituju. Zato se pedeset druge obratim direktoru da želim da studiram na Pedagoškoj školi, jer tada još nije bila otvorena Katedra za nemački jezik na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu (Fakultet je osnovan 1953). Uz veliko razumevanje i pomoć direktora Milisava Lazića, upišem se na studije kao vanredna studentkinja i za dve godine završim Pedagošku školu i dobijem naziv nastavnica. Predmeti pedagogija i psihologija nisu bili problem za mene. I inače sam to volela, ali lingvistika!!! Prvi put sam čitala neka skripta iz lingvistike, najpre jako uzbuđena, posle zaprepašćena, jedno sto pedeset stranica sam i čitala i naučila za ispit, oduševila se problematikom i, evo, ceo život posle tome posvetila!

Moje visoko školovanje je bilo moja privatna stvar. Na primer, pedeset druge sam se upisala, a pedeset četvrte sam već diplomirala na Pedagoškoj. Samo nas dve studentkinje smo diplomirale u junskom roku i to sa desetakom. Da bismo obeležile taj naš dan, kaže mi koleginica da se častimo u obližnjoj poslastičarnici „Zagreb“. Ja kažem: – Bebo, ne mogu, ja potopila veš, idem da perem veš! I niko nije znao u kući ni da sam diplomirala, ni da sam dobila desetku. Ja za korito i peri, troje dece... mašinu tada još nisam imala.

Posle sam jedno vreme radila u četiri škole istovremeno, pošto nije bilo nastavnika za nemački: prepodne u osnovnoj školi „Žarko Zrenjanin“, poslepodne u osnovnoj školi „Jovan Popović“, pa tri puta nedeljno

u „Fiskulturnoj školi“ od sedam do devet, a uveče u večernjoj gimnaziji. Dvanaest časova dnevno!

Kako si sa svojom decom i tolikim časovima izlazila na kraj?

– Svekrva je bila sa nama i čuvala decu, bila je žena koja je navikla na lep život, nije bila spremna bilo šta da radi, sem što je kuvala ručak. Za mene sa troje dece i to je bila velika pomoć. Ostalo sam ja radila. Nisam baš mnogo spavala u to vreme, navikla sam se da ne spavam. Sva moja deca su rođena od sedam meseci (ja sam RH negativna, to se onda nije znalo). Dečiji lekar dr Kaluđerski je moju decu pratio, dolazio stalno da ih nadgleda, Ivanu su hteli da ostave u bolnici, kao beznadežan slučaj. Ali ja sam svaka dva sata, danju i noću, dojila decu. Nakon šest meseci svako dete je imalo šest kila. Bio je to najlepši i najteži period mog života. Ali meni ništa nije bilo teško. Tako sam se istrenirala da noću sve radim, noć je bila za mene: tišina, niko mi ne smeta! Učila sam tada isključivo noću.

Tvoja generacija je, mislim, pedeset treće upisana?

– Ja nemam „svoju“ generaciju. Bila sam vanredni student i nikoga od redovnih nisam poznavala. Posle diplomskog na Višoj pedagoškoj školi (1954) nameravala sam da produžim studije na fakultetu. Očekivala sam da će mi priznati neke položene ispite (bar iz opštih predmeta), pa kad su mi rekli da sve ispite moram ponovo da polažem, odustala sam. Ne samo zato. Miloš je kasno progovorio, pa kad je najzad progovorio, a on priča li priča, izmišljao je nemoguće stvari samo da bi govorio i to punim rečenicama – a ja tada pomislih u sebi: – E, nećeš ti studirati, a da ti dete počne da laže! Ipak sam se 1956. upisala na Filozofski fakultet i diplomirala u junu 1960. godine.

Za vreme tih „studija“ radila sam u oglednoj osnovnoj školi „Đorđe Natošević“ i sa ostalim nastavnicima stranih jezika proveravala oralni pristup u početnoj nastavi, od četvrtog razreda. Ni tada, a pogotovu sad, nisam se slagala s nekim od principa takvih nastavnih postupaka. Osnovni princip je bio u redu, u skladu s novim programskim zahtevima da učenike treba osposobiti da komuniciraju na stranom jeziku, a ne samo da čitaju i da pišu. Mislilo se da se uz pomoć savremenih audio-vizuelnih sredstava, bez čitanja i pisanja, bez korišćenja maternjeg jezika i objašnjavanja gramatike, to može postići. Da, u „guvernant-skim“ uslovima s detetom od dve do tri godine, ali ne i u školskim s decom od 10 godina koja su uveliko naučila da pišu (i latinicom) i, hvala Bogu, i da misle! Zabraniti toj deci da zapišu koju reč, da na maternjem

jeziku traže objašnjenja, naterati ih da do besvesti, kao papagaji, ponavljaju glasove, reči, rečenice (često ih ne razumevajući!), tako nisam mogla da radim. (Tada su neki, čak veoma poznati stručnjaci tvrdili da se strani jezik može naučiti samo slušanjem u snu.) Rezultati ispitivanja na kraju godine bili su samo zato dobri što sam ja uglavnom radila onako kako sam mislila da je dobro. Mnogo smo pevali – pevanjem se postiže dobar izgovor – a direktor bi me povremeno zapitao: – Šta ti predaješ, nemački ili pevanje? Igrali smo se u dvorištu, „kuvali“ u školskoj kuhinji, postavljali sto u trpezariji – za sve to nije potreban maternji jezik, ali kada je trebalo objasniti neku reč, koju ne mogu da im pokažem, nacrtam ili objasnim, a ja lepo prevedem. Pisala sam ja tada o tome, ali to niko ne čita, i danas se još insistira na oralnom periodu u početnoj nastavi – niko ne čita šta se napiše! Za rad na tom nivou učenja napisan je i priručnik za nastavnike za sva četiri strana jezika, s dobrim metodskim uputstvima. Pored ove veoma zahtevne nastavne delatnosti (a, radila sam, naravno, i u drugim razredima), vodila sam jedno vreme i filmsku sekciju, birala filmove za prikazivanje u školi, a sa učenicima u sekciji pisala scenarij i snimila film (uz pomoć nastavnika i učenika iz tehničke sekcije) s kojim smo išli na neki festival đачkih filmova u Zagreb. Sve ovo što pričam može se učiniti nekom da baš nema neke veze s postavljenim pitanjem – ali ima. Pitala si me za „moju generaciju“ studenata. E pa ona je odlazila na nastavu na fakultet i studirala, a ja sam izvodila oglede, vodila sekcije, a leti, kada se većina nastavnika odmara vodila učenike na more: tridesetoro tuđe i troje svoje dece. Moj muž se naravno bunio, govoreći da pored Dunava deci more nije potrebno, a ja bez mora ne mogu da zamislim letovanje. Išli smo i u Kastav, to je bila prilika da nadoknadim deci ukradeno vreme, da po ceo dan budem s njima, a i da sama skupim snage za dalji rad. Doduše, moja deca su nekad znala da kažu : – Mama, dok ti stigneš do nas, a mi gotovi, misleći pri tom da sam pomažući drugoj deci do njih stizala kad im više nije bilo potrebno da im pomažem.“

Sa učenicima i s decom nisam nikad imala problema, ali je zato problema veoma često bilo sa raznim upravnicima letovališta. Njihovo shvatanje discipline nikada se nije slagalo s mojim: na primer, svi učenici ima u 8 sati da budu u krevetu, nema šetnji po rivi posle večere! A ja svoje pokupim, pa odemo u šetnju; jedno po jedno dete se umorno vraća u odmaralište i moji često mnogo pre osam uveliko spavaju. Ili: na pištaljku u vodu, na pištaljku iz vode! Kako je lako tako paziti na decu! Moji su smeli da se kupaju kad hoće, a dužnost mi je bila da ih

čuvam 24 časa na dan. A tek kazne! Izbezumljivale su me. Kao tigrica sam se zalagala za dete koje je, zato što je malo zakasnilo na neki obrok, trebalo da ostane gladno. S kojim pravom uskraćivati (bilo kome i bilo zašto) pravo na najosnovniju životnu potrebu?! Ili još gore od toga: kazniti učenika time što će tri dana nameštati sve krevete i čistiti sobu – kažnjavati radom!!! Kada sam upravniku rekla da će to dete, nakon takve kazne, celog života rad osećati kao kaznu, nije me razumeo, a bio je pedagog. Sećajući se i lepih i manje lepih trenutaka iz tog perioda svog života, ne mogu da ne citiram rečenicu jedne koleginice, koja me i danas boli: – Blago tebi, ti ideš na more, a mene će moj glupi muž vodati po Parizu!“ Kako reagovati na takav cinizam? A ona je to iskreno mislila i rekla. Bilo bi lepo kada bih priču o ovom „studiranju“ mogla da završim nekim lepim događajem.

Nažalost, ne mogu. Pismeno sam od tadašnjeg nadzornika zatražila deset dana odsustva u junu mesecu, kada se uglavnom ništa više veliko ne radi – ide se na ekskurzije... da bih se pre diplomskog ispita malo pribrala i koncentrisala na za mene potpuno nepoznat tok tog ispita, nadzornik mi je usmeno po nekom poručio: – Šta će njoj odsustvo da uči ono što zna! Kao da se za deset dana nešto može naučiti!

Ti si onda praktično živela tri života!

– Bila sam majka troje dece, bila sam studentkinja na fakultetu i nastavnica u osnovnoj školi. To nije sve! Nekad sam držala i privatne časove.

Da li ti je muž pomagao?

– „Jain“. Tako kažu Nemci za „da“ i „ne“. Da, jer je precizno i s velikim strpljenjem i pedantnošću izračunavo procenat (bez računara tada) i vršio druge računске radnje koje su bile potrebne pri analizi mnogih testova koje sam na početku svog rada na Fakultetu radila. I drugi deo moje doktorske disertacije pun je takvih statističkih podataka za koje bi meni bilo potrebno mnogo više vremena i pitanje da li bi to bilo tako brižljivo urađeno. To je za mene bila velika pomoć. Bio je opsednut ciframa i tačnošću. U banci bi znao da provede noć tražeći grešku od samo jedne pare. Pomagao mi je i sve vreme dok sam radila Frazološki rečnik. Kad ja ne mogu da se setim nekog adekvatnog izraza u našem jeziku, a ja mu opišem situaciju i upitam ga: – Šta bi ti rekao? A on kao iz rukava istrese pravi izraz. Bio je pun slikovitih izraza, poslovice i svega što je bojilo jezik. Za svaku posebnu priliku u porodici – rođendan, neki poseban skup, znao je za čas da napiše rimovanu i veoma duhovitu pesmu. Zato me je ponekad i bolelo kada pri prevođenju, posebno „Bu-

denbrokovih“, nije hteo da pomaže. Ne znam zašto. Kada je prevod bio štampan, nije hteo ni da pročita taj roman, a inače je mnogo čitao. Bog zna šta mu je smetalo. A ja sam od honorara tog prevoda kupila prvu pisaču mašinu („Budenbrokove“ sam tri puta rukom prepisivala (800 strana!) i njemu nov čamac za pecanje.

Pomagao je i u kuhinji, ali samo kada to niko ne bi video. Kolače je sekao milimetarski tačno, sa santimetrom u ruci. Čišćenje ribe ili tranžiranje mesa bili su njegov delokrug rada. Ali to je sve radio tek onda kada mu je majka umrla. A nije mi pomagao jer je dugo, ili ignorisao sve ono što sam radila, ili čak ismevao. Posebno u razgovorima s decom. Ja najozbiljnije s njima razgovaram o nekoj knjizi, filmu ili problemu, a on se smejući i smišlja neku duhovitu upadicu kojom, naravno, trenutno prekine sve moje dobre namere. Deca se smeju upadici i zaborave sve ono što sam htela da im kažem.

Njega se svi sećaju kad je dobio unuke, bio je zaista divan prema unucima. Ali oko svoje dece se nije angažovao, onda je bio gospodin. Da bi on uzeo kesu i otišao da kupi kilu hleba... ne, nikako. Bio je beskrajno dobar, a stideo se te svoje dobrote i onda je to ispoljavao grubošću. Shvatila sam to posle petnaest godina, da se neko stidi što je dobar. On je imao širinu i bio jako tolerantan, tolerisao je sve moje angažmane van kuće.

Moram reći da nije bilo lako biti majka i studirati. Tek kad smo se preselili u ovaj stan, dobila sam svoj pisaći sto. Inače dok smo bili u kući, radila sam u kuhinji. Bata je imao običaj da se šali i kaže kako bi on odmah dobio razvod braka kad bi samo naveo da mu žena celu noć kuca nad glavom na pisačkoj mašini, jer je naš kauč bio neposredno pored pisaćeg stola na kojem sam ja noću na mašini radila dok je on spavao. Tolerisao je moj noćni rad. Jedino što je uvek govorio: –Ko je lud ne budi mu drug! To mu je bila krilatica celog života.

Kažeš da nisi spavala, odricala si se nečega što je ljudska potreba.

– Ali ja sam uvek govorila da žrtve i odricanje ne vode ničemu. I to za mene nikad nije bila žrtva. Nikad se nisam osetila žrtvom, bilo čijom. Jer ja sam radila ono što volim. Za mene je to bila velika radost, da nešto novo saznam, da nešto novo naučim, da nešto novo mogu da prenesem drugom... to je bila velika radost. Kod nas, u tatinoj kući, učenik i škola pisali su se uvek velikim slovom. Moj tata je bio beskrajno dobar čovek i učitelj. Znam da su deca u gomilama trčala za njim po selu. Toliko su ga voleli. Valjda sam nešto od toga nasledila od njega. I on je u životu radio istovremeno više poslova. Bio je učitelj, kantor u crkvi, horovođa (učići-

teljski hor iz Perleza je pod njegovom dirigentskom palicom osvajao često nagrade), vodio je Sokolsko društvo, a radio je dugo i u Zanatskoj zadruzi, držao tečajeve za razne zanatlije, a kada su mama i tata 1946. ili 47. došli u Novi Sad, iako veoma star, nastavio je da vodi računske knjige u nekoj firmi. Nije prestao ni da se bavi muzikom. I mama i tata su se odmah uključili u neki novosadski hor i s njim proputovali celu Jugoslaviju. A od mame sam valjda nasledila njen optimizam, volju za životom. Ona je uvek zračila vedrinom, putovala (često sama u Kastav usred zime!), pevala, a bila još i planinar. Unuke (sedmero – mojih troje, bratovljevih i sestrinih po dvoje) vodila je zimi na Frušku goru, u planinarske kućice, kuvala im i učila ih planinarenju. Sećam se često ponavljane priče Jovana Soldatovića: – Pođe on sa svojim sinom, Srđom na Triglav, pa stignu do planinarske kućice, a kiša pada li, pada. Reše oni da ostanu da prespavaju, pa će sutra nastaviti penjanje. Kad tamo kažu:– Samo ostanite, imamo mi tu još Novosađana, otišli su na Triglav. A Jova pogleda spisak i na spisku Evica Karlavaris! E, pa kad je majka Evica otišla na Triglav, idemo i mi!“ Bila mi je mama pokretna do kraja života, mada joj je vid jako oslabio, jer je kao mlada devojka mnogo šila i vezla. Sećam se kako smo uvek bili lepo obučeni: Beba i ja u vezenim, uštirkanim keceljama (ne običnim, već onim s mašnjama na ramenu), a mama se hvali što je moja i po nedelju dana čista i uredna. Uživala je u nama ... A „tetka – doktorka“ (žena lekara iz Perleza) znala je često da kaže: – Bolje umeti, no imati. A mama je zaista mnogo toga umela i pre svega htela da uradi.

Da li si bila član Partije?

– Nisam. Nikada nijedne! Ne umem da mislim tuđom glavom. Zato sam posle rata bila srećna što sam imala malu decu, pa nisam morala ići na razne sastanke i skupove. Toga je tada bilo mnogo, isto tako radnih akcija, na primer, branje kukuruza! Išla je moja mlađa sestra, Beba, ja sam bila pošteđena svih takvih obaveza.

A teorija komunizma mi nije bila strana. S drugaricama iz Učiteljske škole odlazila sam na neke tajne sastanke u atelje jednog umetnika, gde se mnogo diskutovalo, čitalo... Tadašnji moj momak – koji mi je svirajući violinu pod prozorima Učiteljske škole davao serenadu – bio je veliki komunista.

Decu sam vaspitala u skladu sa tadašnjim shvatanjima, da ih ne bih opteretila dvostrukim moralom – u školi jedno, a u kući drugo! I ja sam se, naravno, tako ponašala, mada im nisam ni htela, niti mogla uskratiti upoznavanje s biblijskim legendama i kulturnom istorijom našeg

podneblja i drugih zemalja. Kako sam im ponekad čitala ili ih upućivala da čitaju priče iz antičke mitologije (koju sam i sama volela, pa išla u Grčku da se popnem na Akropolj ili stanem na tlo Delfa...), tako sam im pričala i priče iz Biblije. To sam počela tek kada smo jednom šetajući se po okolini Kastva stigli do Kalvarije sa raspetim Hristom na krstu, a Miloš, tada oko četiri godine, pita: – Mama, ko je taj čika na krstu? Kasnije sam na raznim studentskim ekskurzijama videla kolike praznine postoje u obrazovanju naših mladih akademaca. Pri obilasku raznih muzeja, galerija, crkava bila sam uvek u situaciji da im naknadno objašnjavam ono što su čuli od stručnog vodiča koji je, verovatno, pretpostavljao da im osnovne stvari iz kulture ne treba objašnjavati. Naša deca su, sem toga, imala priliku da upoznaju i katoličke i pravoslavne božićne i uskršnje običaje. Katolički Božić i Uskrs slavio se kod mojih roditelja, pravoslavni je moja svekrva „kao za sebe“ pripremala u kući. A svi zajedno smo u našoj kući slavili Novu godinu, koja je u stvari bila kombinacija običaja i jedne i druge veroispovesti. Jelka, pokloni, koje je delio tata, kasnije unucima deda – „deda Mraz“, ali i obavezna česnica s novčićem koji su prvo baba Jela, moja svekrva, a kasnije moj muž, od unuka obilato otkupljivali.

Sad se prisetih jedne od prvih Novih godina koju smo dočekivali, kada su nam već bili rođeni unuci, kod Ivane i Miodraga, jer su im Alja i Pavica još bile male. Pa Alja (valjda nešto oko tri ili četiri godine) zamoli da ostane budna dok ne „dođe Nova godina“. Tako ona ostane dedi na krilu, dremuckajući, ali se od praska pri otvaranju šampanjca probudi, a deda će njoj uz poljubac: „Došla Nova godina!“ A ona: „Pa gde je?“ A deda se brzo snađe, uzme vrećicu s konfetama i pospe ih po njenoj prelepoj zlatnoj kosici: „Evo je, tu je!“

Kasnije su se sve Nove godine dočekivale kod make i dede, kod nas, u našem domu. Roditelji su dovodili doteranu, lepo obučenu decu, a čekala ih je jelka, pokloni i bogata večera. Posle uhodane ceremonije deljenja poklona, svako svakom, roditelji bi odlazili svojim putevima, a unuci ostajali da s nama dočekaju Novu godinu i prespavaju noć kod nas. Milan i Raško u jednoj sobi, Alja, Pavica, Jelena i Vana u drugoj, a moj muž i ja sklupčani na kauču u dnevnoj. Ujutro doručak u krevetu, pa obavezna šetnja sa mnom do Dunava, dok je deda završavao ručak. Na ručku nas četrnaest. Bili su to prelepi dani ispunjeni nepomućenom ljubavlju i radošću.

Ja se raspričah o deci i unucima! Da se vratimo na tvoje pitanje, na koje sam odgovorila samo jednom šturom rečenicom. To što nisam

htela ili umela da se uključim u krug povlašćenih, ponekad sam skupo plaćala. Osećati se celog života kao osoba drugog reda, nije bilo lako. To osećanje nije proizilazilo iz nedolične i meni strane zavisti, već iz činjenice da ja nikad nisam mogla da se oslonim na štit zaštićenih i nedodirljivih. Kako rekoh, zavist kod mene nije mogla da se razvije, jer od mojih roditelja nikad nisam ni čula neke negativne komentare o drugima ili ogovaranja. Tako mojoj mami, na primer, nimalo nije smetalo što žena javnog tužioca letuje na Azurnoj obali i šeta po Evropi, a meni isto tako nije smetalo što moja drugarica iz detinjstva, ćerka lekara, letuje u Varni ili se skija na Semeringu. To je prosto bilo tako. Neko zarađuje više, pa može sebi i više da dozvoli. Isto tako, kao odrasloj, nije mi nimalo smetalo što sin koleginice, generalice, leti specijalnim avionom zajedno sa Mišom, Titovim sinom, na Brione, dok moja deca zajedno sa školskom decom ležeći na tvrdim klupama po celu noć u vagonu putuju na more, pa u Rijeci čučajući na suncu čekaju brod da ih odveze na Lošinj. I Brione i Lošinj zapljuskivalo je isto more, a neke hijerarhije je uvek bilo i sigurno je da će je i nadalje biti. Ali kad su oni koje sam ja učila (ne samo nemačkom jeziku, već i nekim pozitivnim životnim normama), moji učenici, dakle, ili mlađe kolege, oslanjajući se na svoje pripadništvo Partiji, mene nekad direktno, češće indirektno, ponižavali i ometali u radu, to je bilo bolno, prebolno! Svi oni su (danas ne više mladi) ljudi koji su rasli i vaspitavani u uverenju da imaju prava da odlučuju o drugima i da im sude.

Samo jedan od niza primera koji ovu uopštenu tvrdnju može da dokumentuje. Često su razni moćnici pri dolasku nekih delegacija, pa i ambasadora, od Katedre tražili prevodioca. A na Katedri se znalo da sam to gotovo uvek bila ja i to samo zato što ni u mojoj prirodi, ni u mom rečniku ne postoji reč: „Neću, ne mogu!“. Pa ja odem u Komitet, u Izvršno veće, u Gradsku kuću, a tamo moji bivši učenici (u mnogo škola sam radila i mnogo učenika imala!) ili školski drugovi i drugarice moje dece, a oni me ne poznaju, ne pozdrave, ja samo treba da odradim, odslužim svoj deo posla, a na kraju ni obično ljudsko „Hvala“ ili „Do viđenja!“, i sve to za „lepe oči“. Valjda su mislili da mi to čini čast, a ne ogromni dodatni napor uz sve moje druge obaveze. Samo jednom je šefica protokola u Izvršnom veću ponudila neki honorar, koji sam ja učtivo odbila, jer s tim novcem moja „usluga“ nije se mogla platiti – bila sam tada već vanredni profesor. Ona je to shvatila i poslala mi naknadno buket cveća i bombonjeru sa rečima zahvalnosti. Ali, to je bila drugarica moje ćerke i „izuzetak koji potvrđuje pravilo“!

Nisi se aktivirala u društvenom radu? Nisi bila član AFŽ-a?

– Jesam. I to veoma aktivan. Čim smo došli u Novi Sad (krajem novembra 1944), jedna rođaka me je učlanila u AFŽ. Bila sam pomoćnica, potrkko, Miri Marković (ženi Toze Markovića), koja je bila sekretar, a Babuka (Milica Stajić) predsednik. I ona me je mnogo volela, koliko puta bi mi krišom stavila poneku ponudu u džep za mog „ranjenog druga“. Bata se, naime, odmah nakon venčanja prijavio u Vojvođansku brigadu i otišao na Sremski front. Krajem aprila 1945. je teško ranjen. Saznali smo to više dana nakon toga i krenule, moja svekrva i ja, u Osjek, gde su nam rekli da se nalazi. Uz najveće napore, danas ne mogu da se setim, kako smo nas dve stigle do Osjeka, ali znam da smo ga dugo tražile hodajući sredinom ogromne hale u kojoj su, na slami poređani, ležali ranjenici. Ja ga nisam prepoznala, ali svekrva jeste. Šta ti je majka! Htele smo odmah da ga odnesemo u Novi Sad, ali upravnik bolnice je tražio da mu donesem pismenu potvrdu od nadležnih u Novom Sadu da će da ga prime. E, tog povratka, sama, dobro se sećam. U kamionu s bugarskim, glasnim, polupijanim vojnicima. Kad tada nisam umrla, neću skoro. I dobih ja u Novom Sadu potvrdu, upravnik bolnice je bio neki Batin rođak, pa istim putem, na isti način – nazad. U Novi Sad smo ga u taljigama polusvesnog preneli i smestili u jednu od mnogih bolnica, sticajem okolnosti u jednu od učionica Učiteljske škole, u sobu u kojoj sam ja četiri godine spavala. Dok je tu ležao, mesecima, ja, pored mnogih drugih obaveza u AFŽ-eu (trčanja, nošenja poruka, pošte – ne znam više šta još) negujem njega i sve druge u sobi. Kad ih sve umijem, poslužim i uslužim, bude ponoć, pa se sama vraćam na Liman iz Futoške ulice, a moje cipele s drvenim donom lupaju li lupaju u tišini, a pijanih obesnih vojnika na sve strane. Bojim se, bojim, al’ stignem kući. Sutradan opet sve ispočetka.

Kad je prezdravio, hteli su da ga zadrže u vojsci. On je imao mnogo vojničkog u sebi: disciplinovan je, strog i izuzetno pravedan i pošten. Inače je u staroj Jugoslovenskoj vojsci bio poručnik, završio je oficirsku školu, a sad su mu nudili čin kapetana. Nisam mogla da se složim s tim, a verovatno sam pogrešila. Život bi mi bio lakši. Vojna lica su imala niz beneficija. Sećam se, na primer, moje sestre Bebe kojoj su se istovremeno udvarala dvojica momaka: jedan je bio lep mlad inženjer, a drugi podoficir. Ona se odlučila za ovog drugog, a u porodici smo se uvek šalili zbog toga na njen račun, optužujući je da se za njega odlučila zato što ju je on vodio u oficirski restoran (zatvoren za ostale) na pohovan mozak, a ona je volela dobro da jede.

Dakle, ja nisam imala ništa protiv vojske, ali jesam protiv uniforme. Uniformisanost mi je uvek smetala, ja sam osam godina provela u uniformi. Prvo četiri godine u gimnaziji: teget mornarska bluza i legovana suknja, a posle u Učiteljskoj školi: crna kecelja s belom kragnom. A te moje bele kragne uvek su bile ili vezene, ili čipkane, a kecelja svilena, ne klotana. Uvek sam volela da budem lepo i uredno obučena i malo drugačije od drugih. U Učiteljskoj školi smo imali i svečanu uniformu: teget legovanu suknju i lepe vezene bluze koje smo u drugom polugodištu prve godine same vezle. U prvom polugodištu smo morale izvesti pokrivače za krevete i jastuče. Taj internat je zaista bio uzoran: zavese na prozorima, tepisi po hodnicima, ali smo ipak morale nositi cipele sa gumenim đonovima da se ne čuje hod. Sem uniforme, u vojsci bi mi smetala i apsolutna poslušnost, čvrsti principi. Nisam protiv principa, ali slepa poslušnost koja često isključuje sopstvena razmišljanja i odluke, nije se uklapala u moja shvatanja o slobodi mišljenja. Znam da sam jednom prilikom u nekoj raspravi o principima jednom kolegi rekla: – Ti bi iz principa ubio i sopstveno dete, a ja ću, ako treba, za svoju decu i ubiti! Kajem se iskreno danas zbog toga. I tako moj Bata ostade „ćata“, a mi krpili kraj s krajem.

A da li je Tvoj muž bio član Partije?

– Jeste. Kada je prešao da radi u banci, njegov najbolji drug, divan čovek, Bece Bela (kasnije guverner banke), to mu je savetovao. To njihovo drugarstvo je bilo zaista jedinstveno. Svakog septembra godišnji odmor su provodili u Belinoj kućici na Kamenjaru i pecali. A kada je Bata umro, samo nekoliko meseci posle Bele, koji je bio mlađi i Batu zvao „moj stariji brat“, tad mi na groblju priđe Belina kći, pa kaže: – Nemojte biti tužni, oni su sad zajedno i sigurno pecaju.

Sada smo došli do fakulteta.

– Nikad nisam ni sanjala da ću predavati na fakultetu, niti sam studirala zbog toga. Meni je u školi „Đorđe Natošević“ bilo prelepo. Već sam rekla da nikog od redovnih studenata nisam poznavala, isto tako ni profesore. Imala sam, međutim, sreću što je mama jednog mog učenika bila bibliotekarka na Katedri, pa ja njemu napišem naslove knjiga koje su mi potrebne i on mi ih donese, tako da ni po knjige nisam morala ići. Ali zato na ispite... Nekoliko njih mi je ostalo i danas u živom sećanju. Na primer, ispit iz Svetske književnosti kod čuvenog Raška Dimitrijevića. Tada nisam ni sanjala da će jedan od mojih unuka po njemu dobiti ime, Ivanin i Miodragov Raško, jer su kasnije oboje bili Raškovi omi-

ljeni studenti, a on – koji nije imao svoje dece – smatrao je njih svojom decom, a Raška unukom. Moj ispit kod njega izgledao je ovako: izvučem pitanje, pa počnem da pričam o Servantesu, ja pričam, a Raško zadremao – valjda je rano ustao da bi iz Beograda stigao na ispit u Novi Sad. Kad sam prestala da pričam, Raško se trgne, pa kaže: – Hoćemo li početi? Ja zabezeknuta, a Boško Kovaček, koji je bio u komisiji, nagne se i šapne: – Iz početka!“ I ja iz početka. A tek ispit kod predobre i pre-pametne Milke Ivić! Kad kažem predobre, mislim na njen humani gest prema meni, kada sam njoj potpuno nepoznata, na pismeni ispit došla sa satom zakašnjenja, naime u po meni redovno vreme, u osam sati, a ispit počeo u sedam. Ja se izvinim šapatom, svi drugi su već uveliko pisali, a ona će: – Šta ću sad sa Vama? Mogli ste do sada saznati teme, pa se pripremiti. I valjda je na mom licu ipak pročitala da tako nešto ne bih nikad uradila, pa kaže: – Dobro, daću Vam nove tri teme, pa pišite! I ja, glupača, mislila da sve tri teme treba napisati, a sat vremena prošlo, kažem: – Pokušaću. I uradim dve, a treću započnem. Ne znam da li mi se smejala čitajući moj pismeni. A tek usmeni deo! Dok sam odgovarala, bila je verovatno zadovoljna, pa malo-malo vikne: – Je l’ slušate, je l’ čujete, ona je vanredna studentkinja, ona mene nije slušala! A ja, volela sam lingvistiku, pa naučila sve što je trebalo i više od toga. I na kraju, ona tako zadovoljna pruži mi knjigu da akcentujem. I danas dobro znam teoriju o akcentovanju, ali nikada nisam bila u prilici da to praktično i uvežbam. Pa kad ona vide kako grešim, uzme knjigu i već upisanu desetku u indeksu precrta i zapiše devet. I danas čuvam taj indeks. A tek diplomski ispit! Tada je bio, čini mi se, mnogo teži, a pre svega svečaniji, nego danas. Polagala su se tri predmeta: Istorija nemačkog jezika, Savremeni nemački jezik i Nemačka književnost u istom danu. A ja, kao i pre drugih ispita, odem u šest ujutro kod frizera, obučen najlepšu haljinu – sa belom kragnicom na roza haljini sa sitnim kockicama i legovanom suknjom, i tako doterana odem na ispit. Kada je komisija ušla u salu, profesor Mojašević, prav kao sveća (takav je i danas), prozove mene. Ja pomislih da će me prvu pitati, ustanem, a on me gleda i gleda i kaže: – Hvala, sedite. Da, zaboravila sam da kažem da je, naravno, pre usmenog ispita bio i pismeni, pa sam ja onako nabijena znanjem iz svetske književnosti odabrala temu „Roman dvadesetog veka“ i napisala nekih desetak strana. Mnogo kasnije, dobro se sećam, sedeli smo on i ja u prelepom parku jednog koledža u Kembridžu – bio je tad Svetski kongres germanista, pa ga ja pitam da li se seća zašto me je pre diplomskog ispita prozvao i gledao, a on: – Vidim jednu dotera-

nu mladu ženu, sigurno besposlenu, pa eto studira da joj prođe vreme! A kaže da je bio i radoznao da vidi ko je to napisao bez ijedne jezičke greške toliko stranica o ne baš jednostavnoj temi...

Na samom usmenom ispitu mora da su se redovni studenti zgražavali, jer su ga se svi plašili zbog njegove izuzetne strogosti, a ja ne znajući to, pričam opušteno i mirno, pa kad me on zapita šta mislim o noveli „Immensee“ (jednoj sentimentalnoj, sladunjavoj priči), a ja: – Kad sam je čitala sa šesnaest godina, činila mi se izuzetnom, a sad kad sam je ponovo pročitala, limunada s puno šećera. A njemu oči ovalike! Lica studenata nisam mogla videti, ali su me naknadno pitali kako sam se samo usudila tim tonom da razgovaram sa profesorom.

Kada sam posle toga prešla na fakultet, bilo mi je mnogo lakše: samo šesnaest časova nedeljno. Doduše, asistenti su imali samo dva časa, ali oni su radili doktorat, a ja o tome nisam ni razmišljala, niti mi je to za saradničko zvanje bilo potrebno. Pa ipak mi na početku ova promena nije baš lako pala, zato sam razgovarala o tome sa svojim bratom, koji je tada bio docent; da li već i direktor Više pedagoške škole, a istovremeno je bio i na Likovnoj akademiji u Beogradu. A on staložen i razuman, kakav je uvek bio: – Pre no što počneš čas, seti se da više znaš od svih studenata koji te slušaju! Nisam mogla baš tako da se osećam, ali prebrodila sam brzo te teške prve časove. A doktorat je opet došao nekako sam po sebi, iz mojih zapažanja gde i zašto studenti greše, pre svega u pismenom izražavanju: u redu reći! Pa sam počela, pored prikupljanja frazeoloških izraza, da beležim i njihove greške i razmišljam o uzrocima. Tako ustanovim da je uticaj maternjeg jezika – interferencija – izuzetno „opasan“, negativan faktor pri usvajanju stranog jezika. Ali frazeološki izrazi su suviše zaokupili moju pažnju da bih planirani rečnik zanemarila zbog rada na disertaciji. Znam da je profesor Boško Novaković često ponavljao: –Ti natraške radiš! Trebalo je prvo da doktoriraš, pa onda rečnik. Istovremeno su se i časovi nago-milavali. Pored časova na svom fakultetu, preuzela sam i devet časova na Poljoprivrednom fakultetu, pa na Višoj ekonomskoj školi, kasnije i na postdiplomskim studijama Medicinske škole, a nisam prestala ni sa privatnim časovima. Tako se jednom na biciklu po ledu vraćam iz Petrovaradina i žurim da stignem na premijeru u pozorište, padnem i razbijem koleno. Stizala sam i u pozorište! Uspela sam muža da nago-vorim često da zajedno idemo u pozorište – nisam propuštala ništa što je bilo lepo. Uvek sam pokušavala da spojim i korisno i lepo.

A da li su i deca išla u pozorište?

– Naravno. Prvo u lutkarsko, pa na baletske predstave, ali i u operu i u bioskop. Znam da sam Milu i Ivanu još kad su bile sasvim male, pet ili šest godina, vodila na „Karmen“. Mila je imala uvek britku pamet, pa će spontano, neupitana: – Mama, nije trebalo da je on ubije, već da je pljune! A nakon jedne bioskopske predstave, „Moderato kantabile“ – mislila sam daje to neki muzički film, nažalost bio je to film o nesrećnoj ljubavi jedne bogate, besposlene žene (Žana Moro) – Mila je opet imala svoj komentar: – Mama, je li, ona nikad nije imala četku u rukama. Sve su to doživljaji koje nikada neću zaboraviti. Ja zaista nisam provodila mnogo vremena s decom, ali časovi sa njima bili su uvek ispunjeni korisnim razgovorima, znali smo šta je dobro i lepo, a šta ne. Milošu sam na primer početak „Rata i mira“ glasno čitala da bih ga zainteresovala. A on, i ne samo on, navikao da sluša. Dedu, mog tatu, svi unuci su zvali „mašina za čitanje“. Sednu oni oko njega, samo što mu na glavi nisu sedeli, a on im satima čita. Miloš je znao „Hajduk Stanka“ napamet, pa kad deda ne može više treći put da čita isti tekst, već preskoči ponešto, Miloš će: – Deda, preskočio si to i to!

Svako Tvoje dete je posebno!

– I jeste i nije. Svi su podjednako odgovorni i radni, uvek su voleli knjigu i nikada nije bilo problema niti sa ocenama, ni sa obavezama u kući. Bilo je normalno da svako ispunjava svoje zadatke. Smatrala sam da je primer roditelja najvažniji faktor vaspitanja, da je rad sastavni deo života, a ne prinuda ili nametanje obaveza.

Milošu je, bojim se, bilo najteže, pošto je bio najmlađi i sestre su ga razmazile. Posebno u gimnaziji, kada su profesori znali da ga podsete na starije sestre (ne baš mnogo pedagoški!) koje su u školi u svemu prednjačile, ne samo u učenju već i u raznim sekcijama i vannastavnim aktivnostima. Tako mi je jednom jedan mladi profesor (kada sam u toj gimnaziji bila sa studentima na hospitovanju) prilično neučtivo rekao, jer me do tada nikada nije video: – A ti si dakle, majka ovih Mrazovića ovde! Što ne rodi više takve dece!? Od tog istog profesora Miloš je jednom u četvrtom razredu gimnazije dobio jedinicu (valjda zbog neurađenog domaćeg zadatka!). A moj Miloš nakon toga kod njega za maturalni rad prijavi temu „Skupovi i operacije“. Dobro se sećam da se silno namučio s tom temom, jer je teorija skupova u to vreme bila velika novina u matematici. Ali dobio je peticu. Slično se ponašao i na studijama. Na poslednjem ispitu (na Pravnom fakultetu nema diplomskog

ispita, pa je to bio završni ispit) Miloš dobije samo osmicu. A on umesto da se raduje što je završio studije, zatraži poništenje ispita i u sledećem roku dobije svoju desetku. Nisu to bile neke bolesne ambicije njegove ili njegovih sestara. Niko ih nije terao da budu najbolji, oni su jednostavno želeli da sve urade kako treba ili kako su oni mislili da treba. Nikada se nisu gurali ili pravili važni, naprotiv. Sad se setih Miloša iz prvih dana u osnovnoj školi. Dođe on plačući kući, a otac pita zašto plače. – Udario me... A otac očajan: – Pa što mu nisi vratio? –Kako tata, pa to bi njega bolelo! Takav je ostao i do danas. Kada je pre više od deset godina otvorio advokatsku kancelariju, prvi klijent mu je bio neki milicionar koji je bio optužen da je pomagao pri rasturanju falsifikovanih novčanica. Dođe on kod oca za savet da li da prihvati slučaj. Otac: –Pa naravno. – Tata, kako, pa on je kriv! – E, onda zatvaraj boltu! Nije zatvorio „boltu“, ali nije ni branio kriminalce, ima i drugih pravnčkih poslova.

Ja, eto, počela od najmlađeg deteta, Mila i Ivana bi rekle „srce mamin“. Nije bilo baš tako, trudila sam se da pravedno raspodelim i svoju pažnju i brigu i ljubav. Nisam, naravno, uvek uspevala u tome, pa su mi verovatno ponekad i s pravom zamerale popustljivost prema Milošu. Ali nije to bila samo popustljivost, već zaokupljenost mnogim drugim stvarima, a Miloš je znao da bude često veoma uporan u nekim svojim zahtevima. Tako se dobro sećam da je uporno molio da mu kupimo vazдушnu pušku. Igračke-oružje nisu nikada dolazile u obzir, a Miloš je znao da iskoristi ponekad moju zadubljenost u čitanje, znajući da ga slušam samo s „pola uha“, pa je tvrdio kako sam mu obećala sve što poželi za rođendan, samo da me tog trenutka ostavi da završim započeto. I tako on dobije za sedmi rođendan tu pušku, pa je presrećan u dvorištu gađao prazne konzerve. Posle se hvalio da je u vojsci bio najbolji strelac. Ne znam, ali od tog vremena sam sve što su mi govorili slušala sa „oba uha“, ma šta radila. A pokloni su se dobijali samo za rođendane i za Novu godinu, ne i za dobre ocene, one su se podrazumevale.

Da sam se trudila da svakom detetu pružim podjednaku mogućnost za život i obrazovanje, pokazuje činjenica da sam uspela da im obezbedim i podjednake uslove za boravak u inostranstvu. Svako od njih je sa sedamnaest godina prvi put putovao u inostranstvo, ne kao turista – tu mogućnost niko od nas nije imao, ni ja. I ja sam putovala samo na kongrese sa referatima ili studentske boravke na kojima sam dnevno u radu provodila i po 14 i više sati. I oni su tada radili u biblioteci Instituta za veze sa inostranstvom u Štutgartu, svako po dva meseca za vreme letnjeg raspusta. Ne sećam se više Milinog i Miloševog odlaska, ali Ivanin

mi je ostao u živom sećanju. Stojim ja na peronu železničke stanice u Beogradu, Ivana već u vozu, a oko mene mnogo uplakanih žena koje kukaju – prate svoje muževe, odraslu decu u svet, naše prve gastarbajtere. Ivana, malo tužna ili zbunjena gledajući suze drugih, reče: – Kakva si ti majka, svi plaču, a ti se smeješ! A ja srećna, zaista srećna, što će moje dete videti svet, upoznati nešto novo i drugačije i još pri tom mnogo toga i naučiti. Shvatila je ona to brzo i zadovoljna se vratila. Manje zadovoljna je bila kada sam joj omogućila da kao „au pair“ studentkinja, u meni poznatoj porodici, čuva prepodne dvoje dece da bi popodne imala priliku da na Minhenskoj slavistici sluša tada čuvene profesore (pre svega Šmausa) i usavrši jezik. Grdili su me u porodici da dete šaljem u sluškinje, a ja sam bila ubeđena da je to dobro za nju, pogotovu stoga što smo mi u Perlezu često imali devojke iz bogatih seljačkih porodica koje su u „gospodsku“ kuću dolazile da nauče dobro da kuvaju i lepo da se ponašaju. Bolje je prošla Mila koja je dobila jednogodišnju stipendiju i završila postdiplomske studije u Bonu.

Da, još nešto, zaboravila sam da pomenem da pored sve moje „pedagogije“ nisam uspela da se odbranim od klasične greške roditelja koji pokušavaju da preko dece ostvare svoje neostvarene snove. Što sam pokušala da Mili i Ivani, veoma rano, sa pet-šest godina, omogućim da sviraju klavir, još je oprostivo. Tatin klavir je bio u kući, bio je tu i tata, pa i ja, ali ja sam mislila da će bolje napredovati uz stručnu pomoć poznate učiteljice klavira. A one pre njenog dolaska nestanu, nigde ih nema. Kasnije sam saznala da ih je lenjirom udarala po prstima kada bi pogrešile. Strašno! Tako je „baba Stankovička“, kako smo je u Učiteljskoj školi zvali, udarala gudalom po prstima kada bi neko na violini odsvirao pogrešan ton. Ja taj bol nisam osetila, ali mogla sam pretpostaviti. Tako napustih taj san, a Ivana me je mnogo kasnije prekorila što nisam bila upornija, pa eventualno našla novu učiteljicu. Zato je ona svojoj deci omogućila da zavole muziku, Alja svira klavir i flautu, Pavica klavir i violinu, a Raško završava Muzičku akademiju, komponuje i već radi u Muzičkoj školi – predaje gitaru.

Druga greška je bila balet. Deda ih je redovno vodio na privatne časove kod gospođe Debeljak. Nije da nisu volele, Mila je i nastupala u predivnim baletskim haljinama. Ali sve se ipak na tome i završilo.

Kad se sad prisećam, znam da sam i grešila što im nisam kupovala one uniformisane krpice iz Trsta; na neki nov način legovane suknje, pa neke setove majica i jakni, a posebno džins pantalone. A mogla sam, svakog leta smo u Kastvu bili na domak Trsta, a mi nikada nismo otišli

u Trst u pazar. Nisu se bunile, te moje divne devojčice, verujem čak da nisu ni zavidele svojim drugaricama koje su se i u Beču oblačile – sticajem okolnosti drugarice su im bile iz porodica koje su to sebi tada mogle da priušte. Ali ta serijska moda i uspaljenost onih koji je nose nije se uklapala u moj sistem vaspitanja. Ako su time tada bile povređene, molim ih sada da mi oprostite. Unuci nose džins pantalone, ali to je danas nekako normalno, a i ja ne moram da ih kupujem.

All s pravom se bunio Miloš, još kao sasvim mali, što mu košulje imaju okruglu kragu – bluze od sestara! Ali samo povremeno i to većinom u šali. Kad se zamomčio, nosio je on i muške majice i košulje.

Možda može da se stekne utisak da sam povremeno pokušavala da deci nametnem poneku od svojih odluka, da zabranama sprečim neku njihovu nameru. Teši me jedino jedna Ivanina izjava: – Mama, ne znaš ti šta smo mi sve propustili i šta smo sve smeli. Zabrana zaista nije bilo, ali jeste povremenih razgovora o tome šta je dobro, a šta nije, a odluka je bila njihova. Koliko puta sam strahovala što se Mila sama vraća sa folklorne sekcije ili kasnije s dramske čak iz Šumadijske ulice. Ali ona je to volela, želela je i da bude glumica. Talenta je imala i zabavljala bi nas svojim izuzetnim imitatorskim sposobnostima, čak je nakon mature položila i prijemni ispit u tada postojećoj Pozorišnoj školi pri Srpskom narodnom pozorištu. Ali specijalista lekar, naš lekar, naš prijatelj, zaključio je da su joj glasne žice preslabe za taj poziv. Pogrešio je, jer ona i posle više od dvadeset godina nastavičkog rada nema nikakvih problema. Nisam uticala ni na njihove odluke u pogledu odabira studijskih grupa. Mila se odlučila za studije književnosti, što je bilo najbliže njenim sklonostima i talentu. Pa je nakon uspešno završenih studija na predlog profesora Živkovića konkurisala za asistenta na svojoj katedri. Pa sad opet moram da se prisetim nimalo lepih trenutaka tim povodom. Tadašnji dekan, inače otac blizanaca koje sam ja, još dok sam radila u školi, posebno štitila (bila su to samo nešto više nestašna, ali ne i loša deca), dođe u moj kabinet, pa me zamoli da Mila povuče svoju prijavu na konkurs. A ja: – Zar ima boljih kandidata? – Ne, naprotiv, ali Vi ste na Fakultetu, pa sad ona... A ja: – Ako je to smetnja, onda odoh ja! I tako njen put poče s teškoćama, valjda nam je tako suđeno.

Zašto je Ivana otišla u Beograd da bi studirala svetsku književnost, ne znam više. Znam samo da je uvek mnogo čitala i lepo, često veoma duhovito pisala (posebno pisma). Bila je brilijantna učenica, najbolji maturant u gradu, učenica godine. Predivno je recitovala i bivala nagrađivana, njoj u čast pravljene su svečanosti. A od detinjstva se spre-

mala da studira medicinu. Sve svoje lutke je lečila, imala je sav potreban „medicinski pribor“ za to. I moj muž je hteo da studira medicinu. Imao je zaista žicu za to. S koliko strpljenja i umešnosti je znao svaku povredu dece da sanira, da ohrabri, da pomogne. Ali četrdesete godine mu je otac poginuo u saobraćajnoj nesreći i on je preuzeo brigu o majci i sestri, pa kada bi mnogo kasnije izgovorio reč „moji“ to se odnosilo na majku i sestru, a ne na nas. Nedavno je Miloš prilikom seobe našao Godišnjak njihove gimnazije i u njemu štampan Ivanin maturski rad o Milošu Crnjanskom, pa me pita što Ivana nije nastavila da piše, bila bi odličan književni kritičar i više od toga, a ona se posvetila svojoj porodici, deci koja sad ostvaruju te davne dedine i njene želje. Alja završava stomatologiju, a Pavica medicinu.

Kada se u porodici saznalo da će Ivana studirati u Beogradu, bilo je, naravno, i komentara tipa: – Šalješ žensko dete samo u Beograd da postane narkoman... A ja: – Ako je do osamnaeste godine nisam naučila šta je dobro, a šta nije, moći će ona i ovde, pored mene žive da se drogira. I tako nam ode dete, a u prvom pismu piše: – Kako je u Evropi, ovde na Balkanu zlo! A moja koleginica kod koje je ponekad odlazila iz svoje studentske sobice: – Mirno spavaj, tvoja Ivana sedi kod mene i štrika.“

Za Miloša tačno znam zašto je otišao na prava. To je bila odluka moga muža, kategorična i opravdana. I Miloš je bio „zaražen“ lepom književnošću. Još kao sasvim mali, sa četiri godine, znao je slušajući dedino čitanje mnogo tekstova i pesmica napamet. Pa moj tadašnji direktor, koji je trebalo na radiju da govori o pogrešnim ambicijama roditelja koji decu primoravaju da pre vremena uče razne pesmice napamet, zatraži da mu Miloš posluži kao negativan primer. I odrecitova Miloš celu dugu čika Jovinu pesmu „U po burne, crne noći... „. Ali ja sam ga prethodno zamolila da ne kaže o čijem je detetu reč, jer Miloša niko nije terao da pamti pesmice, njega je Bog jednostavno obdario memorijom koja mu je i na pravima kasnije bila od velike pomoći. Mogao je i telefonski imenik bez po muke da nauči napamet. Samo što Miloš nije papagajski ponavljao ono što je naučio; bio je on odličan recitator u gimnazij i osvajao nagrade. Kako li je samo recitovao Antićevu „Vojvodinu“, lepše od tada poznatog glumca Vlade Matića, poznatog po tome što ju je često recitovao. To je on kao član žirija jednom Milošu i priznao. Ali otac reši: – Nećeš ti biti siromašni profesor! I nije pogrešio. Ali se ta umetnička crta provlači i dalje, pa je Jelena, njegova ćerka, u gimnaziji bila odlična glumica, lepa i talentovana, i sa Žilnikom snimila film, ali i ona ode na prava kao i njen mlađi brat Milan.

Izvinjavam se zbog ovog predugog pričanja o mojoj deci. Plašim se da sam dosadna kao što je to davno primetio jedan kolega u Zadru (na jednom od katedarskih sastanaka). Naime, pozvali smo ga posle završenog rada u šetnju, a on će: – Može, ako Pavica prestane sa „A moja Mila..., a moja ... „

Te iste večeri me je profesor Mojašević učio sumnji kao osnovnom preduslovu za naučni rad. Povod je bila jedna oronula starija žena koja nam je prišla i zatražila dinar da kupi hleb. Ja bez razmišljanja pružim sitninu koju sam imala, a profesor predloži da je pratimo. I gle, bio je u pravu, ona uđe u prvi bife i istrese na iskap dve čaše rakije. Bila sam beskrajno tužna i razočarana. I tada, i dan danas, verujem ljudima, ne mogu drugačije. Sumnjam samo u sebe dok radim i proveravam i po deset puta poneki podatak koji mi je potreban u radu. Mislim da je to dovoljno.

Trebalo bi možda, samo kratko, da kažem i nešto o bračnim partnerima svoje dece. Tu se zaista nisam mešala, to bi bilo neoprostivo. Mila je, nažalost, ostala da se sama brine o svojoj Vani. Muža kojeg mi nismo ni poznavali, dovela je iz Minhena gde je bila tri godine lektor na Slavicistici. A on, kada je odlazio od nas – ne svojom voljom – priznao je da je pogrešio u svojim procenama: otac direktor banke, majka profesor na fakultetu, dobar život, a to je tražio, i imao ga.

Deset punih godina nije ništa radio. Miloš je znao da kaže: – Ralf živi tako kako bismo svi voleli da živimo, da možemo. Ivana se udala za svog starijeg kolegu sa studija, vrednog i ambicioznog, sada profesora univerziteta, pa se činilo da je to izuzetno dobar izbor. Mogao je i biti, ali nije uvek sve onako kako zamišljamo ili želimo. Ona je često sama sa svim brigama i poslovima oko dece.

I Miloš se oženio koleginicom sa studija, Nevenom Timarac, razumnom i vrednom, racionalnijih shvatanja od našeg zanesenjaštva, ali suprotnosti se dopunjuju, kaže se. Uostalom i u mom braku nije bilo drugačije.

Nikad niste imali konflikata u braku?

– Nismo! Oboje smo bili tolerantni. On je tolerisao moje studije, moja putovanja, a ja njegovu vezanost za banku, za posao, to mu je uvek bilo na prvom mestu. Mada nije mnogo cenio moj rad, čak je znao da kaže da sam i previše plaćena (mada je moja plata uvek bila manja od njegove) za to malo časova koje sam imala na fakultetu – zaboravljajući pritom na sve moje neprospavane noći. Ali pred drugima me je uvek branio. Pa kada bi neko od „dobronamernih“ prijatelja ili iz porodice rekao: – Šta, Pavica opet nekud putuje!, on bi kratko i oštro odgovarao:

–Šta te se tiče, to je moja žena!

A ta moja „putovanja“ bili su odlasci na razne seminare ili studentski boravci da bih nešto novo naučila ili drugima prenela svoja istraživanja i iskustva, pa i odlasci na mnoge svetske kongrese. Pre jednog takvog putovanja kažem ja Ivani: –Pazi na decu“, a ona: – A šta sam ti ja? Bila je u pravu, ali na nju sam uvek mogla da se oslonim. Jednom pri povratku hvalim decu, pa kažem: –Kako ste deco lepo spremile kuću! A Mila, uvek spremna na brzu i umerenu reakciju: –Od kada ti Ivanu oslovljavaš sa 'Vi'?”

Mom mužu je jedino smetalo što nema s kim da se svađa. Često bi izgovarao rečenicu: – Izeš ženu sa kojom ne možeš ni da se posvađaš! Nisam nikada htela ni sa kim da se svađam, i na Katedri sam često ponavljala da je za svađu potrebno vreme, energija i pamet koji mogu mnogo korisnije da se upotrebe. Pogotovu ako treba da se svađaš s nekim ko je lukaviji i veća zloća od tebe. Tada treba biti još veća zloća da bi pobedio, a to ne umem.

Jeste da je moj muž ponekad, u nekim slabim trenucima, govorio da će otići od kuće, a ja: – Nemaš prava na to, ti imaš decu, a ona imaju prava i na majku i na oca. Onda je jednom u šali upitao Miloša, još malog, oko sedam godina, da li bi ostao s mamom ili otišao s njim. A mali Miloš, pametan i ozbiljan: – Hvala Bogu što postoje domovi za nezbrinutu decu, imaću kuda da odem. Nikada više nije pokušao na taj način da se šali.

Jednom sam ipak baš ja izgubila kontrolu, još na samom početku zajedničkog života. Kada se jednom vratio sa vojne vežbe, posle tri meseca, ja ga dočekam u preuređenom stanu (bili smo tada još u Jagodini) s prefarbanim i uštirkanim starim baba Jelinim pokrivačima za krevete, doterana i deca i ja, a on ništa ne primećuje. Ja očajna viknem: – Bato, pa zar ti ne vidiš kako sve blista! Tako i kasnije, ne primeti ni novu haljinu, ni drugu frizuru. Nije nikada branio, niti prebacivao, ali nije ni primećivao.

Pa i kad smo se vratili u Novi Sad, u Pavla Simića ulicu, u deljiv stan, zapušten – bile su tu ranije neke kancelarije sa crnim, uljem premazanim parketom, a ja staklom pločicu po pločicu grebem i skidam prljavštinu i glancam do besprekornog sjaja, on uđe mokrih nogu i ne vidi moj trud. Farbala sam prozore, pravila krpice, krečila... ništa. Ivanu sam rodila dva dana nakon što sam i spolja okrečila kuću u Ravaničkoj ulici, a kod moje mame nisam htela ni u kuhinju da uđem „da vidim šta se tamo radi“ – kako mi je tata savetovao. A u Ravaničkoj sam

kopala i baštu – kako su mi bili bolni plikovi na rukama naviknutim da drže samo knjigu. Pa Batini zečevi i golubovi, ponekad i svinje i živina (koliko li sam ih se bojala!), sve je to u danima dok se nisam zaposlila, a i kasnije, bila moja briga pored stajanja u redovima za sve živo: ugalj, drvo, hleb, mleko... On je tada zaista još bio rekovalent, ali kako se tada uhodalo, tako je i ostalo.

A da li ima nešto što si Ti zbilja cenila u socijalizmu?

– Nisam o tome mnogo razmišljala. Možda besplatno školovanje, mogućnost vanrednog studiranja, da uz rad i porodicu mogu završiti svoje dalje školovanje. Možda i, ne samo proklamovana, ravnopravnost žena koja nam je, nažalost, donela duple obaveze, jer su kuća i deca i nadalje – sve do današnjeg dana – ostale briga žene i majke. Dok su žene na Zapadu, ako bi se bavile naukom, po pravilu bile neudate ili bez dece, često muškobanjaste i nenegovane. Valjda da bi se i po spoljašnjem izgledu izjednačile sa dominantnim muškim polom. Ja to nisam morala. Ja sam uvek ostala i žena i majka i ponosim se time. Istina, danas je i na Zapadu drugačije no što je to bilo kada sam ja putovala na Zapad. Velika prednost je bila mogućnost putovanja, ali to je važilo samo za nas, Jugoslovene, ne i za ostale socijalističke zemlje. Tada, krajem šezdesetih godina, pa sve do devedesete godine mnogo smo putovali. Bilo je stipendija, pa zatim novac od naučnog projekta koji nikada nisam delila u plate (kao ostali); bolje da jesam, bila bi mi danas penzija mnogo veća! Ali meni je bilo važno da asistenti, mladi saradnici, mogu da odu na usavršavanje, na neki seminar ili najčešće na Simpozijum (svake druge godine) Instituta za nemački jezik u Manhajmu, i to i bez referata, ali da vide i da čuju sve tada poznate i cenjene germaniste.

Važno je, takođe, što danas kod nas žena ima prava da sama odlučuje o svom potomstvu. Nije to odmah došlo sa socijalizmom, bilo je to dosta kasnije, ali u svetu se i danas vode žučne rasprave oko toga. Crkva tu ima presudnu ulogu. Čujem da se i kod nas ponovo pokreće ta diskusija, potpuno nepotrebno. Treba poboljšati životni standard, pa će svako radati. Zašto majka ne bi rodila svoje dete, ako ima uslova da ga othrani. Moj muž i ja smo planirali dvanaestoro dece, pa posle prepolovili da bi smo ostali na troje. Ne kaže se badava: nije majka koja rodi, već koja othrani dete.

Ti si bila i prodekan na Fakultetu.

– Jesam. Poslednje dve godine (1983-85), mada je bilo i ranije više predloga. Dolazio je još profesor Pogačnik našoj kući i to s još nekim, valjda

iz Komiteta, pa kažu treba im prodekan: žena i Srпкиnja. A ja: – Žena jesam, ali Srпкиnja nisam. Ako treba da ispunite 'ključ', eno vam Dragica Pervaz. I tako i bi. Jednom su me i profesor Čeda Popov, pa i profesor Živković pitali da budem dekan. Ali o tome ne mogu sada da pričam, čini mi se da bih umrla sećajući se prljavština na jednom Zboru studenata oko poslednje ekskurzije. Neka o tome – ako budu hteli – kao i o R. Primorac, pišu moja deca. Ja ne mogu, suviše je bolno. A meni nikada nije bila ambicija da budem nešto. Imala sam toliko lepih i korisnih poslova i planova, šta će to meni. Uvek sam imala bolje odnose sa svakom spremaćicom nego s nekim rukovodiocima. Nikada se nikom nisam udvarala, nisam se svađala ni sa kim, ali meni neki položaji nisu mnogo značili.

Najveća satisfakcija mi je u životu što niko ne može da kaže da sam bilo šta postigla na osnovu nekih beneficija, već samo i isključivo radom. Bila sam ubeđena, i to stalno glasno i ponavljala, da se svaki rad isplati (ne finansijski!) Nažalost, nisam baš bila u pravu.

Sad si penzionerka, a radila si u Segedinu. Da li znaš mađarski?

– Pasivno. U detinjstvu sam imala prilike da slušam razgovore moje mame (išla je u mađarsku školu) s njenom prijateljicom, tetka Micikom (ćerkom generala iz Budimpešte) čiji je muž kasnije u Cvetkovićevoj vladi bio ministar saobraćaja. Pa kada je mama posle 27. marta 1941. godine otišla u Beograd po nju, da je skloni iz Beograda, doživela je sledeću scenu koju je često kasnije spominjala. Dođe (bez kucanja) Klarika, devojka koja je kod njih vodila domaćinstvo, u salon i baci pred noge tetka Miciki metlu i neki pleh s kolačima vičući: – Sad ćete Vi čistiti i kuvati, a ja ću biti ministarka! Tetka Micika dostojanstveno i mirno odgovori: – Klarika moja, ja znam i da čistim i da kuvam, ne znam da li ćeš ti umeti da budeš ministarka. Možda je i bila, ako ne ministarka, onda nešto slično. A mama je paralelno, potpuno korektno govorila tri jezika, još i nemački i srpski i to bez ikakvog akcenta. Imala je savršen sluh, pa je na primer posle dva dana provedenih u Kastvu čakulala čakavski, u Splitu dalmatinski... Valjda sam nešto od toga nasledila, pa sam ono malo aktivnog znanja mađarskog jezika govorila isto tako bez akcenta. Ali na Katedri mi mađarski jezik nije bio potreban, studenti su odlično govorili nemački, pa sam nastavu bez ikakvih problema izvodila na nemačkom.

A studenti su bili vredni, pažljivi. Najlepše mi je bilo na ispitima. Sve nauče, a lepo obučeni, momci obavezno s kravatom. Zato sam ih u aprilu 1999. vodila na ekskurziju u Berlin i Vajmar, pričajući im o svemu pomalo, setih se vremena kada sam se ja prvi put (1965) našla

pred Geteovom kućom, u parku kojim je hodaao Gete do svoje baštenske kućice u kojoj je i pisao. Znam da tada, sedeći na jednoj klupi u parku, nisam mogla da zaustavim suze, nisam verovala da se to baš meni događa. Pažljivo sam pratila pri obilasku Geteove kuće – sada izuzetno lepo restaurirane – izraze lica ove mladeži. Jesu bili zainteresovani, ali uzbuđenje koje sam ja osetila nisam uočila, pa im prećutah svoje suze. Šest punih godina rada u Segedinu ostalo mi je u najlepšem sećanju. Ono što je bilo ružno i tužno, bila su putovanja i zastoji na granici. Bilo da sam putovala vozom ili autobusom. Isteraju carinici, i naši i mađarski, sve putnike iz vozila, pa poređaju u stroj – kao u logoru – i puste nas tako – i po ledu i snegu i po kiši i po suncu – satima da stojimo. Hvatali su sitne švercere – a oni koji su kamionom prenosili milionske vrednosti, njima samo mahnju rukom. Meni za sve to vreme nikad, baš nikad, nijedan carinik nije zatražio da otvorim torbu. A nosila sam i ja svojim unucima po neke patike, majicu ili komad sira ili šunke. I nije me bilo sramota, bila sam samo tužna što sam pod starost to morala da doživljam.

Da li je u Tvojim profesorskoj karijeri bilo sve lako?

– Ne, ne. Već na samom početku bilo je prepreka. Kada mi je u junu 1960. (pošto sam položila diplomski ispit) profesor Kostić predložio da konkurišem za saradnika na Katedri za nemački jezik i književnost i ja prihvatila poziv, na Veću Fakulteta se našao neko da posumnja u navedeni prosek mojih studija, pa su predmet skinuli s dnevnog reda. Na sledećem Veću je, međutim, sve proteklo u redu. Ja sam to mnogo kasnije saznala, kao i sve drugo što se u narednim godinama odigravalo, uglavnom, iza mojih leđa.

Ali Ti si imala svoju viziju šta treba da uradiš na Fakultetu.

– Jesam. Ja sam na Fakultet došla iz prakse, iz škole, i sve što sam radila i uradila bilo je i jeste namenjeno praksi. Znala sam iz ličnog iskustva – bila sam, naime, više godina spoljni saradnik Pedagoškog zavoda i kao takva obilazila razne škole, prisustvovala časovima nemačkog jezika i razgovarala sa nastavnicima – znala sam, dakle, koliko je važno osposobiti buduće nastavnike/profesore osnovnih i srednjih škola da svoje znanje stranog jezika umeju i da prenesu na svoje učenike, da treba da se upoznaju s metodikom rada na času. Dok sam radila u oglednoj školi „Đorđe Natošević“ (od njenog osnivanja 1956. do 1961 – do mog prelaska na Fakultet), delegacije nastavnika, iz cele zemlje dolaze na moje časove. Ja sam samo najnormalnije radila svoj posao, istina s mnogo

ljubavi i entuzijazma, ali ništa više. Tek kad sam bila u situaciji da vidim i procenjujem rad drugih, shvatila sam zašto se drugima činilo da ja nešto posebno radim. Možda sam ja učiteljski poziv nosila u genima, bila „rođeni učitelj“, ali i ja sam u Učiteljskoj školi učila metodiku nastave i pod budnim okom profesora vežbala u vežbaonici naše škole. I na Pedagoškoj školi se metodici nastave stranih jezika pridavala velika važnost. Samo je na Fakultetu većina profesora smatrala da studentima taj predmet nije neophodan. Trebalo je da prođe više od dve godine da bih prvo ubedila šefa Katedre, profesora Kostića, i počela da predajem taj predmet, pri čemu sam imala svesrdnu pomoć kolega sa Katedre za pedagogiju, posebno profesora Krkljuša. Nakon toga su i ostale katedre počele da uvode ovaj, za buduće profesore neophodan predmet, jer je većina naših studenata odlazila u škole. Da bismo i dokumentovale potrebu za uvođenjem predmeta Metodika nastave stranih jezika, ali i da bismo istovremeno proverile ostvarivanje programskih zadataka u nastavi nemačkog jezika, tadašnja prosvetna saradnica u Pedagoškom zavodu, Lidija Dmitrijev i ja uradile smo opsežno istraživanje u 16 škola u Vojvodini i došle do poražavajućih rezultata: postavljeni ciljevi i zadaci su se, u proseku, ostvarivali samo do ispod 50%. U mnogim školama je procenat ostvarenih ciljeva bio alarmantno nizak. Nakon analize preciznih cifarskih pokazatelja ustanovile smo (sem drugih nedostataka) da uz plan i program treba štampati metodička uputstva za nastavnike (jer nijedan od 16 nastavnika nije na studijama slušao taj predmet) i da su slabi rezultati često posledica neadekvatnih metodskih postupaka. A i da postojeći udžbenici ne zadovoljavaju zahteve savremene nastave.

I kasnije je za sve moje predloge, za sve moje napore da se poboljša, osavremeni nastava, posebno da se stvore uslovi za efikasnu nastavu, za dalje usavršavanje mladog naučnog kadra u oblasti nauke o jeziku, za sve to je proseku bilo potrebno da prođe i do pet godina da bi bilo shvaćeno i prihvaćeno. Istina, inicijativa za osnivanje Jezičke laboratorije, a kasnije i Multimedijalnog centra, nije potekla od mene. Ali mene su imenovali za šefa (1975-80), ne znam više zašto. Verovatno se tada niko nije hteo prihvatiti nezahvalnog posla pisanja plana i programa rada, sistematizacije radnih mesta i opremanja ove nastavne oblasti. Prihvatila sam se toga s velikim oduševljenjem, učeći i sama pri tom, obilazeći sajmove nastavnih učila, verući se sa šlemom na glavi, zajedno s laborantom, po novogradnji Fakulteta, proveravajući uz pomoć laboranta građevinara da li su sve instalacije potrebne za rad Jezičke laboratorije ugrađene i sve predviđene prostorije opremljene po našim

zahtevima. Nažalost, na tome je sve i ostalo – u prostorije predviđene za Jezičku laboratoriju „privremeno“ se uselio Dekanat, kasnije i Sekretarijat. Ostala je samo radionica za laboranta i jedna opremljena učionica, a jedini saradnik na spisku zaposlenih u Jezičkoj laboratoriji bila je Marija Čizmar sa Katedre za nemački jezik. Kasnije su laboratoriju povremeno koristile i druge katedre za strane jezike.

Svi pokušaji da se nešto više učini za osavremenjivanje nastave, pre svega za individualni rad studenata, da u okviru rada Jezičke laboratorije i studenti s drugih studijskih grupa našeg fakulteta, pa i s drugih fakulteta, na jednom dobro opremljenom mestu stiču znanja stranih jezika, sve to je ostalo samo moja pusta želja, pogotovo nakon izjave jednog od odlučujućih ljudi da Filozofski fakultet nije uslužna već naučna ustanova.

Moje još tužnije iskustvo vezano je za Multimedijalni centar za čije ostvarivanje su se verbalno mnogi zalagali. Kada sam uspela da od SIZ-a obezbedim sredstva za kupovinu kompjutera i druge opreme (u SIZ-u su čak menjali poslovnik da bi mogli odvojiti ne mala sredstva za nas), ta sredstva (nikada nisam saznala kolika!) podeljena su u plate (opet iza mojih leđa, jer sam tada u Manhajmu sa profesorom Engelmanom završavala Kontrastivnu gramatiku).

To su bila moja dva teška neuspeha posle višegodišnjeg truda i želje da se u sivilo nastave unese noviji duh. Danas sve to zvuči gotovo neverovatno, a tada je, čini mi se, bilo to samo rezultat neobaveštenosti i inercije onih koji su odlučivali o organizaciji nastave. Moj problem je, međutim, bio u tome što sam, verovatno, neke ideje prerano iznosila, „trčala pred rudu“.

Nisam, međutim, baš uvek zbog nerazumevanja ili nekih drugih razloga imala nepravilnosti ili iznuđenu potrebu da se borim za ono što sam bila ubeđena da će koristiti studentima. Puštali su me da radim ono što su smatrali mojom ličnom „zabavom“ (a ja sam se pri takvim poslovima zaista i zabavljala!) ili trenutnim neobaveznim interesovanjem. Pri tom mislim na *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik* (1004 strane). I taj moj rad proistekao je iz nastavnih potreba. Već prve godine svog rada na Katedri (1961), prevodeći sa studentima tekstove s nemačkog jezika na srpski, nailazila sam na problem pravilnog i adekvatnog prevodenja frazeoloških izraza. Neke sam, naravno, poznavala, neke proveravala u postojećim rečnicima, a kada sam, pripremajući se za čas u nekom tekstu naišla na jedan izraz koji nisam, ni uz pomoć raznih rečnika, ni kolega na Katedri uspela da razumem, rešila sam da pre

svega nabavim razne zbirke takvih izraza i da počnem da ih sakupljam. Ne samo iz tekstova predviđenih za prevodenje, već i iz književnih dela koja su studenti za pripremanje ispita iz književnosti obavezno čitali. Zamislila sam da studentima pružim jednu malu zbirku frazeoloških izraza sa adekvatnim prevodima i time im olakšam pravilno razumevanje onoga što čitaju. Tada nisam ni sanjala da će to sakupljanje trajati punih deset godina i da ću Rečnik završiti sa 5.500 kucanih strana, kao i da ću nakon toga čekati još deset godina da izađe iz štampe. Da sam napisala neki kuvar, a mogla sam – znam puno dobrih recepata, sigurno bi se našao izdavač. Niko tada ovde nije imao pojma šta sam ja to radila, iako sam (zajedno sa R. Primorac – o njoj jednom drugom prilikom!) napisala četiri teorijska rada o frazeološkim izrazima – ali ko to pa čita. Kada su se slavisti pre nešto više od deset godina u Beogradu počeli baviti time, niko nije hteo da zna šta je već iz te oblasti urađeno. E pa radeći taj gotovo sizifovski posao bila sam srećna i mirna.

Svoje ostale planove i projekte uspela sam da ostvarim uz neverovatne i meni neshvatljive otpore mnogih merodavnih. Samo svojoj upornosti i istrajavanju, ostajući verna svojim najčistijim namerama da studije germanistike i obrazovanje budućih nastavnika osavremenim, kao i da stvorim mlad naučni kadar, mogu da zahvalim, što je ponešto od zamišljenog i ostvareno. Tu je zaista došla do izražaja osobenost moje prirode koju je moj muž u šali nazivao „pasivna upornost“. Nikada ni sa kim nisam dolazila u sukob možda i zato što oni koji su pokušavali ponešto da osujete nikada nisu direktno nastupali, sve se uvek odigravalo iza mojih leđa – u lice sve najlepše. A ja se pravim luda i nastavljam da pišem obrazloženja, objašnjenja, zahteve... bez kraja i konca. Pa kad vide, posle dve-tri-pet godina da ja zaista ozbiljno nameravam nešto korisno da uradim, da ne odustajem, onda ipak dobijem zeleno svetlo. Ovde pre svega mislim na Projekat i nakon deset godina timskog rada štampanu Kontrastivnu gramatiku, nemačko-srpskohrvatskog (dva toma na 1510 str.). Za pokretanje rada na ovom Projektu imala sam najmanje tri bitna podsticaja.

Prvo, pošto je veliki broj nastavnika nezadovoljavajuće rezultate svoga rada pravdao lošim udžbenicima (a udžbenik je samo jedan od niza drugih faktora u nastavnom procesu!), rešila sam da proverim u kojoj meri je ta tvrdnja tačna. Dve godine (1970-72) pratila sam rezultate rada u početnoj nastavi nemačkog jezika na osnovu rada sa dva različita udžbenika: jednog napisanog u našoj zemlji za naše prilike tada, koji je bio bez ikakvog propratnog materijala, i drugog, izdatog

u Nemačkoj sa kompletnim audio-vizuelnim materijalima (Goethe – Institut mi je tada taj udžbenik za sve učenike petog i šestog razreda stavio na raspolaganje kao i sav propratni materijal: radne sveske, priručnik za nastavnike, magnetofon i trake, zidne slike, aplikacije itd.). I gle čuda! Rezultati rada po našem skromnom, često kuđenom udžbeniku, ispadoše čak i nešto bolji od onih u razredu u kojem je mlad i ambiciozan nastavnik imao na raspolaganju sva moguća, tada naj-savremenija nastavna sredstva. A zašto? Vrlo jednostavno. Naš autor udžbenika je (verovatno iz prakse) znao kakve probleme imaju naši učenici pri usvajanju nemačkog jezika, pa je tim nastavnim jedinicama posvetio i posebnu pažnju (red reči, negacija, pravilan izgovor nekih glasova itd.), dok je onaj drugi autor udžbenik pisao za anonimnog korisnika (Japanca, Engleza, Španca itd.). I ja zaključim da bolje rezultate mogu obezbediti samo oni udžbenici koji će jednog dana biti napisani na osnovu naučne kontrastivne analize – u našem slučaju nemačkog i srpskog jezika. Zato sam tada na zahtev mnogih: – Napišite bolje udžbenike!, redovno odgovarala: – Ne mogu, ne znam. Ali znala sam da se mora napisati/uraditi kompletna analiza našeg i nemačkog jezika da bi se nakon toga uradila dobra pedagoška i školska gramatika, pa tek onda dobri udžbenici. Istovremeno sam znala da rezultati ne zavise isključivo od udžbenika i niza drugih faktora, već pre svega, gotovo isključivo od DOBROG NASTAVNIKA! Jer će dobar nastavnik, a to znači i dobar stručnjak, dobro pripremljen za svoj budući rad, i pod najgorim uslovima uspeti da ostvari dobre rezultate, a lošem možemo dati sve moguće uslove, rezultati će ipak izostati. Kada sam to svoje shvatanje 1977. iznela na jednom od redovnih simpozijuma u organizaciji Instituta za nemački jezik u Manhajmu, prolomio se aplauz svih tada velikih germanista sveta, jer sam ja jedina (tema je bila „Gramatika i nastava nemačkog jezika“) spomenula reč „Lehrer“ – učitelj, a svi drugi su mnogo pričali o svemu drugom, zaboravljajući najvažniji faktor – čoveka koji s ljubavlju i znanjem radi svoj posao. I to je bio drugi razlog što sam sa tolikom upornošću ostajala pri zahtevu da se počne sa radom na kontrastivnoj analizi.

Drugo, u rad na kontrastivnoj analizi sam – često uz mnoga ubeđivanja – uspela da uključim skoro sav naučni podmladak katedara za germanistiku tadašnje Jugoslavije (Novi Sad, Beograd, Sarajevo, Osjek, Zagreb, Zadar) s ciljem da zajedničkim naporima, uz svesrdnu pomoć profesora Engela sa Instituta za nemački jezik iz Manhejma i Goethe – Instituta iz Beograda i Zagreba, stvorimo osnovu za bolju nastavu i

na fakultetima i u školama, ali sa još važnijim ciljem da se mladi saradnici upoznaju sa savremenim jezičkim i gramatičkim teorijama, te da, radeći na pojedinim delovima gramatike, steknu naučna univerzitetska zvanja, što mi je u velikoj meri i uspelo i da nije bilo proteklih više od deset godina izolacije i odlazaka mladih van zemlje, danas bi germanistika kod nas cvetala – ovako se ponekad pitam: a šta ja to radih tolike godine!? Čemu toliki trud i upornost?!

Međutim, još 1987. godine, kada je u Goethe – Institutu u Beogradu upriličena prigodna svečanost povodom dodeljene mi zlatne Goethe-ove medalje, istakla sam ostvarenje toga cilja s puno ponosa što je uz moje mentorstvo doktoriralo i magistriralo mnogo mladih i vrednih saradnika na projektu, ali i drugih (pa i iz Ljubljane i Nemačke). Tada nisam znala da nesreće raznih vrsta mogu da ponište i najplemenitije ciljeve.

Ni treći podsticaj za rad na Kontrastivnoj gramatici nije za potcenjivanje, a to je trend svih lingvista u svetu – krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina – da se nakon već dobro opisanih raznih jezika pređe na njihovo upoređivanje. U Institutu za nemački jezik u Manhaju mu se u to vreme radila Nemačko-francuska kontrastivna gramatika, a ja sam prilikom svojih boravaka tamo upoznala mnoge oduševljene saradnike i iz Francuske i iz Nemačke. Planirane su bile i mnoge druge: nemačko-japanska, nemačko-španska, pa zašto ne i nemačko-srpsko-hrvatska! Mnogi su sumnjali, kako li će ljudi sa Balkana stići do predviđenog cilja, do završetka, jer je mnogo započetih (englesko-nemačka, englesko-hrvatska ili srpska itd.) stalo na pola puta. Ali Engelova širina i razumevanje za naše poznate mane – kašnjenje sa predajom rukopisa, nepreciznosti ili površnosti i sl, a moja upornost i danonoćna briga urodile su plodom (jednom je Engel u 4 sati ujutro doneo deo pregledanog rukopisa na raskrnicu autoputa u Nemačkoj i predao ga asistentu Velikiću da bih ga na vreme dobila!). Kada je po završetku gramatike profesor Engel odlikovan Ordenom jugoslovenske zastave sa zlatnim vencem (14. marta 1991), koji mu je predao naš tadašnji ambasador u Nemačkoj, Engel je u svom govoru zahvalnosti rekao i sledeće: – A govoriću, pre svega, o Pavici iz Novog Sada, koja je zapalila prvu iskrnu, te zahvaljujući jedinstvenoj kombinaciji emocija i istrajnosti neumorno bodrila kolege i tako knjizi osigurala nešto zakasneli, ali uspešan start. Nikada neću prestati da ponavljam da njoj pripada najveća zasluga za našu Kontrastivnu gramatiku. Ako sam ja možda bio nadzornik koji je druge gonio na rad – a ima ljudi koji veruju da sam to u stanju – onda

je ona bila pulsirajuće srce projekta... tako malo Pruske i malo Balkana – sve je to moglo da funkcioniše samo zahvaljujući Pavičinom smirujućem istovremeno požurujućem elanu.

Zaboravila sam da kažem da smo se radeći na Kontrastivnoj gramatici bar dva-tri puta godišnje sastajali u Goethe – Institutu u Beogradu, Zagrebu ili Novom Sadu. Na tim radnim sastancima se referisalo o urađenim delovima gramatike i diskutovalo i, naravno, učilo. Pored toga, organizovala sam više posebnih seminara sa predavačima iz Nemačke, ali i našim. Na te seminare sam redovno pozivala i kolege koje nisu učestvovala u projektu, posebno iz Slovenije i Makedonije. Jednom sam takav seminar organizovala i u Dubrovniku (1981), pa me tadašnji dekan upita: – Idete li vi tamo da radite ili da se kupate?“ A ja, koja inače ne umem brzo da reagujem, često se tek sutradan setim šta na ironična pitanja ili slične primedbe treba odgovoriti, sad hitro odgovaram: – I jedno i drugo! A u stvari, ja sam uvek štedela novac dobijen za Projekat, u Dubrovniku je tada (van sezone, april mesec) pun pansion bio upola jeftiniji, a kongresna sala koja nam je bila potrebna – besplatna. Ovde bih samo za salu platila više nego za ceo boravak Novosađana tamo. A more je bilo hladno, pa se nismo ni pokvasili, a program takav da nije bilo ni vremena.

Inače organizovanje i vođenje seminara za mene nije bila nikakva novina. Godinama (1955-1965) sam u saradnji sa Pedagoškim zavodom vodila seminare za nastavnike nemačkog jezika koji su se redovno održavali u Sremskim Karlovcima. Mnogo predavanja i vežbanja održala sam i na nizu drugih seminara u celoj tadašnjoj Jugoslaviji, pa i nakon njene podele. Na primer, u Ohridu u tri navrata (1994,5,6). Sve je to bio sastavni deo mog života i vannastavnog rada. O učestvovanju sa obaveznim referatima na raznim kongresima i simpozijumima u zemlji i u gotovo svim univerzitetskim centrima i stručnim društvima u Evropi, pa i u Tokiju, bilo bi previše govoriti.

Bilo bi nepravedno ako bih govorila samo o teškoćama koje je trebalo savladati da bi se ostvarili neki za mene važni ciljevi. Za mnoge moje aktivnosti na Katedri i na Fakultetu se ili nije baš mnogo znalo (bar mi se tako čini) ili nije bilo interesovanja ili, nikom nisu smetale pa su prolazile bez problema. Tako, na primer, moja saradnja sa Institutom za južnoslovenske jezike našeg fakulteta pri ispitivanju stepena poznavanja maternjeg jezika dece naših radnika u Nemačkoj. Na osnovu materijala dobijenog od profesorke Svenke Savić, ali i drugih tekstova, proveravala sam zajedno sa profesorom Štoltingom iz Oldenburga

do koje mere naša deca tamo još znaju svoj maternji jezik, obilazila u Hanoveru dopunsku nastavu i za Metodski priručnik, namenjen toj ustanovi, napisala skraćenu verziju kontrastivne analize nemačkog i srpskohrvatskog jezika kao i opsežnu analizu rezultata tih ispitivanja.

Isto tako, nikom nije smetalo što sam studente angažovala za rad u Crvenom krstu, vodila na seminare i u Zavod za transfuziju na davanje krvi. Davanje krvi je u našoj porodici dugogodišnja tradicija. Koliko je beba spaseno mojom nultom RH – krvnom grupom! A moja Mila je žena – davalac sa najvećim brojem davanja krvi – približila se broju 90, Miloš i Ivana je slede.

Isto tako su me puštali da studente vodim na razne ekskurzije. Prvo u zemlji – da bi studenti čuli kako se nemački jezik predaje na drugim fakultetima, npr. u Zagrebu ili Sarajevu, a posle i u Austriju, Nemačku, da stanu pred Geteovu rodnu kuću u Frankfurtu, i naravno i uđu u nju, da vide predstavu u pozorištu u Hamburgu, gde je Lesing radio...

Puštali su me da pozivam mnoge poznate germaniste da bi studenti videli i čuli one iz čijih knjiga uče. A moje je bilo da ih dočekujem (svojim kolima i benzinom!) na Surčinu, gostim i vodam po Novom Sadu i to ne samo one koje sam ja pozivala! Koliko ih je pri ponovnom susretu na nekom od kongresa sa oduševljenjem pričalo o svom gostovanju u Novom Sadu, o bogatoj trpezi u našem, uvek za sve otvorenom domu. Kuća je uvek – od samog početka mog života s mojim mužem – bila puna gostiju (jednom je u toku rada na Kontrastivnoj gramatici bilo oko 40 saradnika i gostiju!), kasnije drugova naše dece! I nama i njima je bilo lepo!

Moram na kraju da spomenem ipak još jednu veliku borbu koju sam vodila i dobila je. Ako su moji neuspesi u organizaciji rada Jezičke laboratorije i Multimedijalnog centra bili rezultat neupućenosti ili zastarelog razmišljanja onih koji su imali dužnost da se brinu o razvoju fakultetske nastave, a prepreke na početku rada na Kontrastivnoj gramatici bile (verovatno) rezultat nekih strahova ili još gore direktiva da sa Nemcima ne treba sarađivati, onda su moji otvoreni sukobi sa nadležnima u Institutu za strane jezike i književnosti oko pokretanja izdavačke delatnosti Instituta rezultat čiste zlonamernosti onih koji nisu imali šta da objave, odnosno onih koji u svojoj struci nisu ništa ni uradili. Kada se, naime, Fakultet podelio na institute, prestao je da izlazi Godišnjak Filozofskog fakulteta, te se pojavila potreba da se stvore mogućnosti za štampanje radova saradnika i studenata našeg instituta. Opet je trebalo pisati obrazloženja, smišljati koncepciju... Nakon dve godine konkurisem za sredstva, tražim najjeftiniju štampariju... U uredništvu su bile

dobronamerne kolege, ali mnogo pomoći nije baš bilo. Sećam se kako sam (opet) svojim kolima nosila rukopise u štampariju (u Beograd, jer je ta bila najjeftinija!), pa opet zatim gomile knjiga nazad. Jednom me je sreo na stepenicama (lift nije radio) sa ogromnim paketom knjiga kolega Bekić i začuđen, šta ja to radim, pomogao. Za sedam godina to je zaista bila jedina pomoć. Ali da ne bih upala u samosažaljenje, to ne volim, bolje samo da nabrojim šta je sve od 1979 – 1985. godine (kada sam otišla u penziju) izašlo u izdanju Instituta za strane jezike i književnosti. To su sedam Zbornika radova Instituta (sa uvek preko 400 strana) i to ne samo radova saradnika instituta. Zbornik je bio otvoren za sve one koji se bave problematikom stranih jezika u celoj zemlji i van nje. Zatim više od deset knjiga, što jezičkih i literarnih studija, što udžbenika, ali i prve dve sveske Kontrastivnih jezičkih istraživanja, tj . Zbornika referata sa dva simpozijuma održana (1979. i 1982.) u okviru rada Društva za primenjenu lingvistiku Jugoslavije, čije osnivanje smo pokrenuli, nakon jednog Kongresa AILA-e (Internacionalnog društva za primenjenu lingvistiku) u Kopenhagenu 1972. godine, Naum Dimitrijević (Beograd) i ja. Izdala sam i Zbornik referata sa Simpozijuma austrijskih i jugoslovenskih germanista, održanog 1984. godine u Innsbuku. Bio je to (nažalost) poslednji sastanak ovih već tradicionalnih skupova germanista dve zemlje. Pretposlednji (1981) organizovala sam ja i kao direktor Instituta i kao zadužen germanista. Sećam se dobro da sam tada zamolila dekana, profesora Pavića, da pozdravi taj ugledni skup germanista iz cele naše zemlje i Austrije. Rado se odazvao i pred gostima, najodabranijim rečima dobrodošlice i želja za uspešan rad, počne da govori o kontrastivnoj gramatici. Znao je da je taj rad u toku, a zaboravio da sam mu rekla da je reč o germanistima iz Austrije i Jugoslavije. Ja sam te njegove reči pozdrava prevodila gostima iz Austrije onako kako je trebalo (ne spominjući, naravno, gramatiku). Austrijanci naravno nisu ništa primetili, a profesor Mojašević mi priđe u pauzi i uputi mi reči pohvale što sam izbegla nesporazume i eventualnu povrednost gostiju.

I da spomenem još uređivanje Bibliografije nastavnika i saradnika Filozofskog fakulteta od njegovog osnivanja 1964. do 1984. godine (1015 strana). Pa sad opet moram da se setim ružnih trenutaka vezanih i za to izdanje a ja ne volim da se sećam takvih trenutaka, jer inače ne bih preživela. Nikakav rad mi nikada nije teško pado da ga povremeno nisu prljali raznim smicalicama i sumnjičenjem. Većina mojih najplemenitijih namera obeležena je mrljama takvih trenutaka.

Tako se završio moj „hod po mukama“ na Fakultetu, i lepo i tužno. Lepo, jer sam ipak ostavila neki trajan trag o svom radu koji će drugi vrednovati, a tužno, jer sam u penziju otišla „po sili zakona“, a po meni u punoj snazi, sa puno planova i započetih poslova. Ali niko mi nije kriv što sam rano počela da radim i tako napunila 40 godina radnog staža pre nego što sam napunila 65 godina života. Naravno da nisam prestala da radim. Sad sam konačno imala vremena da se prihvatim posla pisanja udžbenika. Jedna od važnih predradnji je bila ispunjena: Kontrastivna gramatika, a nedostajala je Pedagoška i Školska gramatika. Pedagošku smo počeli da radimo, podeljena su bila zaduženja, a po mom odlasku u penziju obavezu za dalji rad preuzele su kolege iz Beograda i Novog Sada. Nije se, nažalost, ispunila ona divna pesnikova želja: – Gde ja stadoh, ti produži... Šteta.

Uradila sam sa kolegicom Zorom Vukadinović i *Gramatiku srpskohrvatskog jezika za strance* (740 strana), ponosim se njome, mada mi se čini da mi slavisti tu „drskost“ još nisu oprostili. I ona je rezultat rada na Kontrastivnoj gramatici za koju je trebalo opisati i srpskohrvatski jezik po istom gramatičkom modelu po kome je već bio opisan nemački.

Nakon toga sam prihvatila poziv Katedre za germanistiku u Segedinu da kao gostujući profesor preuzmem nastavu sintakse i leksikologije (kasnije i frazeologije) za njihove studente. Punih šest godina sam se „klackala“ u prepunim, neredovnim, prljavim i hladnim vozovima (1993-1999) na relaciji Novi Sad – Segedin da bih pomogla u formiranju tada još nerazvijene Katedre. Radila sam i dalje ono što sam volela i znala i bila srećna zbog toga. Nisam ni očekivala neku zahvalnost ili nagradu, a oni su me prebogato nagradili. Organizovali su 2. jula 1999. simpozijum meni u čast, izdali mi Spomenicu, a na predlog studenata dodelilo mi je Ministarstvo prosvete medalju.

Ako bi me neko zapitao da li bih – da mogu – nešto menjala u svom životu, bez razmišljanja bih kategorički odgovorila: – Ne! Najverovatnije bih u uslovima i okolnostima u kojima sam proživela svoj život ponovila sve greške i sve pozitivne i s ljubavlju i radošću smišljene korake i napore.

Kad bismo gledali u budućnost Ti kao da si malo pesimista.

– Verovatno si u pravu, mada sam se celog života trudila da vidim samo lepe strane života, a ružne brzo zaboravim. Nisam dozvoljavala da me nepravde, nedaće, porazi (a bilo ih je!) dotuku ili ometaju u mojim naporima da svima oko sebe, omogućim sadržajniji i bolji život. Jedan

stari, dobri drug iz davnih školskih dana – kada bi hteo da me pohvali – poredio bi me s mačkom koja uvek pada na noge ili još mnogo ružnije sa zubačom koja se ne može iskoreniti .

Nisu mi ta nelepa poređenja laskala, ali sam znala da je nekako u pravu i to samo zato što se nikada nisam žalila. Na pitanje: – Kako si? uvek bih odgovarala: – Odlično! Na kraju sam i sama verovala da je tako.

Nisam pesimista, nadu nikada ne gubim, pogotovu sada kada treba da nam svima bude bolje. Tužna sam samo zbog unuka koji su rasli i odrasli u vreme najveće bede – i finansijske i moralne. Hoće li imati snage da se izbore za bolji život kada su navikli – i ne samo oni, svi naši mladi ljudi – da i ovako odrasli još uvek žive pod okriljem roditelja. Raška spasava njegova muzika i želja da radi i zaradi. On kao student već radi u svojoj bivšoj školi, komponuje... Kada sam ga jednom pitala: – Raško, otkuda ti sve te ideje?, odgovorio mi je: – Nisu to moje ideje... to meni svira u glavi, to ja čujem! Imao je već više autorskih koncerata, pisao aranžmane za svoje kompozicije, ne samo za gitaru, već i za klavir, flautu, trubu, čelo...

A naša Vana! U kući ima više od 80 pehara, osvajala je turnir za turnirom dok je tenis igrala u zemlji. Sada kada treba te svoje sposobnosti, veliki talenat, da pokaže u svetu, mi nemamo novaca za to. Eto, ta naša beda i večita briga čini me pesimistom. Valjda i stoga što sam stara, a starost nije lepa.

Kako Ti sumiraš svoj udovički život?

– To je tužna priča. Moj muž je brzo otišao... teško sam to doživela, jer sam bila do poslednjeg trenutka ubeđena da mogu da mu pomognem, i mislila sam da ću pomoći, jer nisam znala do koje mere je taj rak već napredovao na plućima. Tamara, sestra Vere Vasić, mi se verovatno u sebi smejala kad sam kazala: – Tamara, ja ću njega izlečiti! Bila sam sigurna da ćemo mi to prebroditi. Kako je to mene pogodilo: on je pao u komu, Miloš i ja smo sedeli tamo pored njega celu noć, zvali smo hitnu pomoć... i nisam verovala. Ja jednostavno nisam to mogla da verujem, da meni može da se desi da ja ne uspem u nečemu. A bila sam sigurna da ću uspeti. I teško mi je bez njega, bez obzira na to koliko smo nekad bili različiti... ali... teško je biti sam. Ja sam oduvek imala puno društva, puno sveta, puno svega i onda – sama. Ja zaista uživam nekad kad sam sama, na primer, kad se ovde zatvorim, upalim televizor, ja sad gledam televizijski program, a ranije nikad nisam gledala, a nekako pomislim sad bar imam prava na to, da ponekad nešto pogledam. Pa... uživam ne-

kad da mi niko ne smeta, da mi ne zvoni telefon. Ali na momente sam tužna. Tužno mi je što ne mogu da putujem, jer jako volim da putujem. Mislila sam da ću u penziji putovati, ovo za Segedin ne računam kao putovanje, već kao radnu obavezu.

Najtužnija mi je bila Milanova sahrana. Sve sahrane su tužne, ali njegova je ipak bila tužnija od svih koje sam do sada doživela. Organizujući sahranu zamolila sam nekog iz njegove banke da na groblju kaže neku reč. Niko se nije odazvao, bili su tad na rukovodećim mestima sve neki novi ljudi koji ga nisu znali, a jedna Ivanina koleginica priča, naknadno, da je tog dana bila u banci, a većina starijih službenica jeca, plače. Uplašila se, pa pita: – Šta se to dešava? – Umro nam je najbolji direktor! Doduše, poslali su veliki aranžman crvenih ruža i bilo je starijih koleginica i kolega, ali ne i neko ko bi znao da kaže šta je on sve uradio za tu banku. Onda sam se javila Udruženju boraca, bio je sekretar dugi niz godina. Sačuvao je veliki broj zapisnika, koje je detaljno i savesno vodio. (Sada na poledini tih zapisnika pišem svoje koncepte – skup mi je papir!). Odgovorili su da nije vreme (1973) da borci NOB-a javno nastupaju, plašili su se. Kako politika kvari ljude!

Slično odbijanje sam doživela i u Matici srpskoj gde je godinama bio član Nadzornog odbora i vodio brigu o finansijama. Stigao je samo dug, lepo napisan telegram sa rečima zahvalnosti. A tek moj Fakultet – ne zbog mene, već zbog njega – više je no tužno. I tu je u tri mandata bio aktivan i veoma savestan spoljni član Fakultetskog saveta, delegat Banke.

I kad niko u to vreme nije imao hrabrosti da se oprostí od bivšeg borca, kad u Banci niko nije osetio ljudsku obavezu da na poslednjem ispraćaju kaže neku reč o presavesnom direktoru više sektora (u njegovu vreme veoma cenjenog i poštovanog), tada sam to učinila ja.

Nije mi bilo lako, ali iza mene su stajala moja deca i unuci, sa po jednim cvetom u ruci, a Ivana me čvrsto držala za ramena. Oprostila sam se od njega govoreći mu koliko smo ga svi voleli i poštovali i koliko ćemo ga pamtiti kao dobrog oca, brižnog dedu i tolerantnog muža. Nisam pritom zaboravila da spomenem i sve ustanove u kojima je godinama radio – ne sa prekorom, samo sa ogromnom tugom. A muški, poznati ali već ostareli oktet je za mali honorar otpveao nekoliko pesama koje je on voleo da sluša kada sam mu ih ja pevala.

Tada sam rešila da mene moja deca sahrane sa sveštenikom, svejedno kojim, to jest onim koji bude pristao, jer se u Novom Sadu nisam uključila ni u jednu crkvu. Tužno, pretužno je ispratiti nekoga na put

bez povratka bez ijedne reči oprostaja. Koliko ružnoga ispliva na površinu u smutnim vremenima! Kako ljudi, misleći da štite sebe, povređuju druge!

I na kraju ovog razgovora navešću nekoliko kratkih izvoda iz raznih prikaza mojih objavljenih radova kao dokaz da se svaki rad ipak isplati i da priznanja – doduše verbalna – nisu ipak izostala.

1. O *Frazeološkom rečniku nemačkog i srpskohrvatskog jezika* (1004 strana) napisano je mnogo pozitivnih ocena, ovde navodim samo tri kratka izvoda:

„Djelo predstavlja vrijedan doprinos ne samo germanistici nego i slavistici a time i kontrastivnoj lingvistici“. Velimir Petrović, Osjek, u: *Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti*, sv.3, 1981. str. 453-455.

„Frazeološki rečnik je neiscrpan izvor jezičkog blaga; to nije samo rečnik u kojem se može potražiti objašnjenje nepoznatih fraza nego knjiga po kojoj se može satima listati i uvijek iznova pronalaziti nove i nove izraze koji su i najobrazovanijem germanisti nepoznate“. Stanko Žepić, Zagreb, u: *Strani jezici*, 3/1981. str. 245.

A pokojni prof. Nejgebauer piše pod naslovom FRAZEOLOŠKA GOZBA: „Ovo u isti mah pionirsko i kapitalno delo naše germanističke leksikografije pre svega pleni svojim obiljem slikovito upečatljivog i značajnog materijala nemačkog jezika, ali i njegovim srpskohrvatskim ekvivalentima. Retko se dešava da jedan rečnik bude prvi zaista veliki (oko 20.000 odrednica) frazeološki rečnik jezika – izvora, prvi dvojezični rečnik te vrste i prva velika objavljena zbirka frazeološkog materijala jezika – cilja, kao što je to ovde slučaj. Kapitalnim delom čini ga čvrsta naučna zasnovanost na velikom i reprezentativnom korpusu savremenog nemačkog jezika, a i temeljna višeslojna obrada materijala. Raskošna zbirka slikovitih izraza u nemačkom jeziku (ali i brojnih slikovitih, poslovičnih i sjajnih prevodilačkih rešenja na srpskohrvatski) i sama predstavlja veliku stilističku studiju, a otvara mogućnosti za dalja stilistička, sociolingvistička i psiholingvistička istraživanja. To je prava FRAZEOLOŠKA GOZBA za sve ljubitelje izučavanja nemačkog i srpskohrvatskog jezika“. Aleksandar Nejgebauer, Novi Sad, u: *Suvremena lingvistika*, 23, 24, 1981. str. 70.

2. O Kontrastivnoj gramatici samo dva kratka izvoda nemačkih lingvista (u mom prevodu).

„Kontrastivna gramatika nemačko-srpskohrvatskog, koju su izdali Ulri-

ch Engel i Pavica Mrazović, predstavlja – što se srpskohrvatskog dela tiče – najobuhvatniju i najmoderniju gramatiku srpskohrvatskog jezika napisanu na nemačkom jeziku, te tako ispunjava hitan deziderat za nauku i studije, ali i za istraživanje.“ Dr Christiane Thim Mabrey i Klaus Trost, u *Kratylos*, 33 / 1988, str. ISO.

„Delo predstavlja u celini ostvarenje dostojno priznanja; vrednost ove gramatike za serbokroatistiku gotovo da prevazilazi onu za germanistiku. A nije manje važno kako za teoriju tako i za praksu kontrastivne germanistike.“ Prof. dr Wolfgang Fleischer i dr Holm Fleischer, u *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 41, 1988, str. 256.

3. Knjiga o redu reči u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku *Die Stellung der Satzglieder im Deutschen und im Serbokroatischen* napisana je mnogo pre Kontrastivne gramatike i štampana u Nemačkoj 1982. godine, te je širem krugu lingvista dobrim delom nepoznata. Utoliko je, bar za mene, mišljenje prof. dr Ljubiše Rajića o njoj od posebnog značaja. Ovde navodim samo nekoliko rečenica iz njegove detaljne analize tog dela:

„Pavica Mrazović se opredelila da kombinuje dependencijal i model glagolske centriranosti sa Drachovim rečeničnim okvirom čime je njen topološki model kombinovan dependencijalan i linearan model. On pokazuje jasno pre svega jednu stvar, a to je da se što pre mora odustati od pojma slobodnog reda reči, jer i reči u delovima rečenice i delovi rečenice u rečenici zauzimaju veoma određene pozicije. To što mi nismo u stanju da preciznije odredimo mehanizme koji regulišu te pozicije, nikako nam ne daje za pravo da red reči u bilo kom jeziku proglasimo slobodnim.“ Ljubiša Rajić, *Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti*, sv. 5, Novi Sad, 1983 . str. 455-459.

A ja se opet veoma ponosim činjenicom da sam otkrila upravo te „mehanizme“ i opisala ih pre svega još u svojoj tezi koja i pored lingvističkog dela sadrži i analizu grešaka i proveru stepena interferencije maternjeg jezika pri usvajanju stranog: bila je, dakle, dobrim delom posvećena poboljšavanju nastavne prakse.

4. Još više se ponosim *Gramatikom srpskohrvatskog jezika za strance* (1991) u čijoj izradi (pre svega u delu o fonetici i morfologiji) mi je saradnja sa Zorom Vukadinović, slavistom, bila od velike koristi. O ovoj gramatici ima mnogo prikaza, ovde izdvajam kratke delove iz samo tri.

„Može se s punim pravom reći da će Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance Pavice Mrazović i Zore Vukadinović biti vredan, temeljan priručnik za one koji predaju srpskohrvatski jezik kao strani,

potreban i koristan udžbenik za one koji ga uče, ali i dobra, ozbiljno i detaljno urađena gramatika srpskohrvatskog jezika.“ Vera Vasić, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, br. 35, 1993, str. 257-259.

„Činjenica da su autori primenili jedan nov model pri opisu srpskohrvatskog jezika kao sistema samo im govori u prilog, jer je primena ovog modela rezultirala u novom pogledu na jezička fakta u srpskohrvatskom jeziku, otvarajući time nove perspektive u budućim deskripcijama, a ujedno približila našu lingvistiku savremenim tokovima. Mišljenja smo da će svako, ko se bude bavio srpskohrvatskim jezikom (i ne samo kao stranim) obavezno morati da konsultuje ovu Gramatiku, a nivo koji je ovom gramatikom postavljen biće obavezujući standard za buduće autore.“

Branislava Popović, Beograd, *Živi jezici*, vol. XXXIV – XXXV (1992-1993), str. 2 18-220.

„U pitanju je knjiga čiji je naslov više nego preskroman. Po onome što ta gramatika donosi a i po načinu prezentacije gramatičkog materijala ovo je bez sumnje do sada najbolja gramatika srpskohrvatskog jezika uopšte, zato bi joj mnogo bolje pristajao naslov Prva naučna gramatika srpskohrvatskog jezika.“

Najveći je broj naučnih novosti u djelu gramatike što ga je napisala Pavica Mrazović, poznati germanista iz Novog Sada, pa se, ne ocenjujući doprinos Zore Vukadinović, ovo kapitalno gramatičko djelo ipak vezuje za ime Pavice Mrazović.“ Prof. dr Miloš Kovačević, Sarajevo, *Oslobođenje*, 21.05.1991.

Ako sad navedem još i nekoliko priznanja za svoj rad, s pravom bi neko mogao izgovoriti krilaticu (koju sam često slušala od svoje svekrve, Sremice, pune sličnih izreka): – Hvalite se usta da vas ne poderem! Neka, biće mi lakše da tako završim svoje kazivanje.

1973. godine *Srebrna medalja „Hermann Gmeiner“ SOS Dečjeg sela* (za aktivno učešće u Inicijativnom odboru za osnivanje Dečjeg sela u Sr. Kamenici). I moja ćerka Ivana je aktivno učestvovala u tome. Prevela je s nemačkog jezika knjigu Hermana Gmajnera *SOS Dečje selo* da bi se nadležni (koji nisu bili nimalo oduševljeni ovom idejom) bolje upoznali sa radom ove humane institucije. Ali kada je selo veoma svečano otvoreno (otvorila ga je Jovanka Broz, a ja prevodila njen ne baš kratak govor), tada su zadovoljni moćnici sedeli u prvom redu, a za gospodina Gmajnera – čoveka koji je osnovao bezbroj sela u svetu i dobrim delom finansirao njihovu izgradnju, pa i našeg! – za njega i za mene bila su rezervisana dva poslednja mesta desno (sa kojih se pozornica gotovo

uopšte nije videla).

1987. godine *Zlatna Geteova medalja*, uručio mi je lično tadašnji predsednik Savezne Republike Nemačke, gospodin Richard von Weizsaecker u Minhenu. On je u svojoj Laudaciji između ostalog rekao i sledeće: –Tako je Pavica Mrazović mnogostruko zaslužna za nemački jezik. Svojim delovanjem ona je u nauci o nemačkom jeziku na jugoslovenskim univerzitetima povratila ugled. Ona je najpre uspostavila kontakte i saradnju među predstavnicima germanističke lingvistike u Jugoslaviji, a kasnije je i dalje izgrađivala. Način na koji je ona zastupala razmišljanja o jeziku proširio se stoga na celu zemlju. Ako jugoslovenska germanistika danas ima drugačiji lik no što je to bilo pre 25 godina, onda je Pavica Mrazović tom preokretu doprinela u velikoj meri.

Tako je meseca aprila govorio predsednik države u Minhenu, a krajem maja su kolege na Fakultetu priredile svečanost meni u čast – hvala im – na kojoj je Laudaciju pročitala prof. dr Vesna Berić koju je završila sledećim gotovo poetskim rečima: – Sunčani put Pavice Mrazović još nije završen: on osvetljava mostove koji spajaju obale dveju kultura... *Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti*, sv. 9, 1988, str. 14-17.

A Olga Jovanović Čerevicki piše u časopisu *Misao* (br. 29. januar – 25. decembar 1987. str. 10) pod naslovom „Geteova nagrada – dragulj među priznanjima“ o toj svečanosti i sledeće: –Atmosfera je na svečanosti izuzetno prijatna, jer su prisutni uglavnom oni koji slavljenicu poznaju, uvažavaju i vole... Ne ljutim se što mi govornici krađu misli, pa sa uvažavanjem pratim nabranje vrline: redak pregalac, izuzetna žena, vrstan stručnjak, vedar čovek koji optimizmom i humanošću oplemenjuje okolinu...

Tada su i u *Dnevniku* i u *Magyar Szo*-u objavljena dva opširna i lepa intervjua sa mnom i moja fotografija. Radovala sam se tome, prirodno je to. Jedino sam opet jednom bila tužna, kada sam se neposredno nakon toga srela sa svojim drugaricama iz Učiteljske škole (na sastanku koji se svakih pet godina održavao), pa taj za mene tako važan događaj niko, ama baš niko, ni ne spomenu. Ranije sam pokušala da razumem što prećutkuju moje diplome i doktorat (niko od njih to nije imao!) – zavist je ponekad jača i kod najboljih. Ili je to tada bilo nešto što se nije uklapalo u njihovo komunističko opredeljenje. Ne znam. Znam da su me u školi i volele i poštovale, tako sam se nekako i osećala u njihovoj sredini kasnije, ali nije trebalo. Jer ako je ranije iz njih provejavala zavist, sada je to očigledno bilo nipodaštavanje nekoga ko se ne nalazi u njihovom kolu. To je uvek bolelo, mnogo bolelo.

1992. godine *Veliki krst za zasluge Ordena za zasluge SR Nemačke*.

Istim ordenom odlikovan je i prof. dr Kostić, te je tadašnji šef Katedre, prof. dr Katalin Kovačević-Hegedus želela da predaja ordena bude na Fakultetu u Novom Sadu, a ne u Nemačkoj ambasadi, kako je to prvobitno bilo predloženo.

Tom prilikom je gospodin Ambasador nabrajajući moje zasluge izneo i jednu za mene novu karakteristiku u vezi sa mojim leksikografskim radom i rekao: – Pre nekoliko godina, povodom prezentacije rečnika Instituta za nemački jezik u Manhajmu, jedan od direktora Instituta, gospodin dr Gerhard Stickel, nazvao Vas je „filološkim Herkulom“. A svoju Laudaciju završio je reč ima : – Kroz Vaše životno delo stvarali ste i stvarate mostove između kulturnih prostora. To je jedno delo na koje možete biti ponosni, zbog koga Vam se divimo i koje je zaslužilo ovo odlikovanje.

1999. godine *Medalja Ministarstva prosvete Mađarske* za uspešan pedagoški rad – predata mi je u Rektoratu Univerziteta 1.6.1999. uz sve uobičajene ceremonije – uz napomenu da sam prva strankinja kojoj se uručuje ova izuzetna nagrada.

Nemačke novine (*Pester Loyd*, juli 1999. str. 6) u Mađarskoj objavile su ovu vest, kao i opširan prikaz Simpozijuma koji sam već spomenula. Između ostalog piše:

“Morao je postojati izuzetan povod da bi se Nemci, Mađari, Austrijanci i Jugosloveni okupili i prikazali svoj rad i sa toliko ljubavi izdali Spomenicu pod naslovom *Schnittstelle Deutsch*, pa još organizovali i Simpozijum. Sve ove aktivnosti i počasni kolokvijum... bio je s jedne strane izraz priznanja za naučni rad jedne nesvakidašnje žene. A s druge ovaj sastanak treba da doprinese komunikaciji o jeziku među stručnjacima... „

Eventualno zainteresovani čitalac ovih redova uzalud će tražiti neko priznanje iz naše zemlje. Nije da nije bilo predloga, ali na tome je uvek i ostajalo. Nisam se nikada interesovala zašto do javnih priznanja nije dolazilo, jer ja ništa u životu nisam radila sa ciljem da rezultati moga rada budu i nagrađeni. Meni je uvek bila najveća nagrada kada sretnem neke od svojih bivših učenika ili studenata, pa mi se oni obraduju – i ja njima, ili kada mi pošalju pozdrav po nekome. Poslednju takvu radost doživela sam ove godine kada mi je lektor nemačkom jezika na Fakultetu poslao pismeni sastav jedne studentkinje (kojoj nisam predavala, ali sam joj pomogla savetima i literaturom da pripremi referat za sastanak studenata bivše Jugoslavije u Puli). Tema sastava na ispitu bila je: „Po-

znajete li nekog starog čoveka kome zavidite na njegovom životu?“ A ona piše: –Ta žena poseduje snagu koja se zaista retko sreće. Njene reči pružaju posebnu podršku, te mogu samo da kažem da mi je žao što nije bila moja profesorka. Takva osoba se ne sreće često, neko i nikada u celom svom životu... a njena snaga i osobenost poživaju na tome što ona svoja iskustva nesebično deli drugima. Ova dama je posebna veličina u malom telu koje je neprekidno u pokretu... U sastavu se, naravno, nigde ne spominje moje ime, ali su kolege na Katedri zaključile da se sve ipak odnosi na mene.

Jednom sam slučajno saznala, naknadno – kao i uvek – zašto nisam dobila neku nagradu (ne znam koju!). Komisija, ne sa Fakulteta, koja je razmatrala predlog Fakulteta, zaključila je: – Jeste, jeste, ona je izuzetno vredna, ali nikad nije bila u Mesnoj zajednici! Neka, nije ni važno, znam dobro da niko nije prorok u svom selu!

Zabeležila Svenka Savić, 1999. i 2001.

Melanija (1924), Novi Sad*

Pričajte mi o svom detinjstvu.

– Ja sam rođena u Novom Sadu, hiljadu de-
vetsto dvadeset i četvrte godine trideset i
prvoga jula, znači usred leta. Moja mama je
bila Gizela, rođena Klitner, a moj otac Oskar
Štrajcer. Moja mama nije radila, ona je bila
domaćica u kući, a moj otac je, kad sam se ro-
dila, bio bankovni činovnik, a ubrzo je prešao
u veletrgovinu sa hmeljom, čime se bavio do
kraja svog života. Što se tiče materijalne stra-
ne, moje detinjstvo je bilo sasvim bezbedno,
prijatno, nije mi ništa bitno nedostajalo.

U školu ste išli u Novom Sadu?

– Školovala sam se u Novom Sadu. Išla sam
u osnovnu školu „Đorđe Natošević“, to je bila
u stvari jevrejska škola, državna škola, ali su
imali prednost Jevreji, jer se tamo već onda
nije radilo subotom. Tako sam već tada navi-
kla da se subotom ne ide u školu. Posle četvr-
tog razreda osnovne škole polagala sam prije-
mni ispit za gimnaziju. Upisala sam se u Žen-
sku gimnaziju koja se nalazila tu gde je danas
Srednjoškolski centar „Mihajlo Pupin“. U toj
gimnaziji sam završila i maturirala. Do šestog
razreda sam išla u gimnaziju u tu zgradu, ali
četrdeset i prve godine, kad je bila kapitulacija
Jugoslavije, onda je u toj gimnaziji bila Mađar-
ska ženska gimnazija. Ja sam u toj gimnaziji
nastavila i na mađarskom jeziku, razume se,
položila ispit zrelosti četrdeset i treće godine,
juna meseca.

* Rukovodilac projekta

To su bili ratni dani.

– To su bili dani okupacije. mi tada materijalno nismo oskudevali, imali smo dobre veze i sa selom, za hranu nije bilo nikakvih problema. Ono što nas je uvek uzbuđivalo i ono što nam je priređivalo s vremena na vreme stresove, to je bila fašistička orijentacija i antisemitska propaganda i progon. Moja mama je Jevrejka, i ona je odmah prešla u katoličku veru, tako da je u njenoj legitimaciji pisalo Romai katolikus. Kad su je na ulicama legitimisali, ona, kao, nije bila Jevrejka. Ali, grad nije bio veliki, ipak se sve to znalo i mi smo ipak uvek živeli u neizvesnosti i strahu šta će biti sa nama. Moj otac je vrlo dobro uspostavljao kontakte sa svim ljudima, ljudi su ga poštovali i voleli. Umeo je da se snađe, bio je dobar sa Jevrejima, mnogo ih je i štutio. Kod mog oca je nacionalna pripadnost malo komplikovanija. On je mogao da se izjasni kako želi i izjasnio se kao Mađar da bi time bio pokriven. Inače, njegova mama je polu-Srpkinja, a otac je bio Nemač, iz Iriga u Sremu. Za razliku od ovih podunavskih Nemaca koji su se naselili u Bačkoj, sremski Nemci su se više mešali sa ostalim stanovništvom, tako da oni nisu imali jak nacionalni identitet. On se uvek osećao građaninom one države u kojoj je bio. On se najradije uvek izjašnjavao kao Jugosloven, jer je to odgovaralo njegovom ubeđenju. To sam onda i ja od njega primila i mi smo se uvek izjašnjavali kao Jugosloveni, a ako je baš bilo potrebno, ako su tražili, onda je rekao da je Hrvat, ako je baš bilo potrebno da kaže, rekao je Mađar, jer je želeo da ima što manje problema.

Kojim jezikom ste govorili u kući?

– Od detinjstva u kući smo govorili srpski i nemački, ali smo posle uglavnom govorili srpski. Nemački jezik je kod nas bio negovan ne kao jezik pripadnika nemačke nacionalne zajednice, nego kao jezik kulture, jer je moja mama govorila jako lepo nemački. Inače, moja mama je odrasla u Bosni, tako da je ona kulturološki dosta bila vezana i za bosanske krajeve. Umela je i da psuje onako po bosanskom, što se mom ocu nije mnogo sviđalo, on je bio tako malo... finiji. Moja mama je govorila srpski i nemački koji joj je maternji jezik, i to je prenela i na mene i na moju sestru, tako da je nemački bio moj drugi maternji jezik. Ali je ipak srpski postao jači, jer sam išla u srpsku školu i jer se kod nas u kući ipak govorilo uglavnom srpski kad smo sestra i ja već krenule u školu. Moja sestra je tri godine mlađa od mene. Dotle dok moja sestra nije krenula u školu, insistiralo se dosta da govorimo i nemački. A kad smo obe već krenule u školu, onda smo uglavnom govorili srpski,

s tim što nismo zaboravile nemački. E sad, da ne zaboravim nemački mnogo mi je pomoglo i to što sam u gimnaziji od trećeg razreda učila nemački. Znači, ja sam ga održavala, doduše bilo mi je malo dosadno da učim sve one paradigme i padeže, pa čak nisam ni dobila odličnu ocenu iz nemačkog, jer sam bila lenja da pišem reči u rečnik pošto sam ih sve znala. Ipak sam održala taj jezik, posle sam ga i na fakultetu imala kao pomoćni predmet, tako da je meni nemački jezik ostao kao drugi maternji, što sada, recimo, u ovim poznim godinama osećam vrlo često, pogotovo kada se setim nekih stvari koje već decenijama nisam čula, neke reči. I ako neko nešto na nemačkom pogreši, ja se odmah trgnem. Mogu i ja eventualno da pogrešim, pošto ipak retko govorim nemački sad otkad se više bavim tom problematikom u vrtićima. Svoje znanje nemačkog sam ipak malo obnovila, jer sam nedavno bila malo i u Nemačkoj i dosta se dopisujem na nemačkom jeziku. Ipak sam sa tim jezikom imala kasnije dosta doticaja jer sam šesnaest godina u školi predavala i nemački kao pomoćni predmet. U početku sam uvek imala više časova nemačkog nego engleskog, jer je bio manjak profesora nemačkog jezika.

Znači mađarski je za Vas jezik učen u srednjoj školi?

– Da, u stvari ja sam ga učila, morala sam da ga naučim jer ga nisam znala, pošto mama nije govorila mađarski – kod nas se u kući nije govorio mađarski.

A mama se zvala Gizela, zar to nije mađarsko ime?

– Gizela je internacionalno ime, samo što imaš recimo Žizel ili Gizel, a to ti je internacionalno. Kao i Melanija.

Pa kako ste Vi dobili ime Melanija?

– Tatina starija sestra se zvala Melanija, a ona je dobila ime po jednoj svojoj tetki koja je bila sestra oca moje bake, a otac moje bake je bio Srbin. I ta Melanija je bila popadija, kao ona iz „Pop Ćire i pop Spire“. To je bilo tako iz poštovanja, kako mi je baka pričala, ja sam kao prvo dete dobila ime po toj tetki. Moja sestra je trebalo da dobije ime Marija po drugoj tetki, ali pošto je i moja baka bila Marija, i već su bile dve Marije, onda je moj otac rekao: – Dosta je bilo Marija, neka bude Margita! I tako je ona postala Margita. Iako je bila tu i jevrejska strana koja je rekla: – Zašto nešto da ne bude jevrejsko? Ja sam imala ujaka koga sam jako volela, on se zvao Edo, pa je onda ona dobila još, kao drugo, ime Edit. Ali to nije nikada korišćeno, sem u krštenici.

Vi ste, dakle, po rođenju interkulturalka!

– U našoj porodici sam od ranog detinjstva bila upoznata sa interkulturalnim i interkulturalnim pitanjima, s obzirom na to da je bila jedna strana katolička. Moja baka po majci je bila katolkinja. Otac joj je bio Srbin, ali je ona bila katolkinja. U ono vreme se venčavalo tako, ako su devojke onda su takve vere, ako su dečaci – onda po ocu. Sve sestre moje bake su bile katoličke vere, i ona je bila prilično religiozna osoba, a ja sam često bila kod bake, tatine mame, dok nisam krenula u školu. Ona je živela u Petrovaradinu, tamo u onoj kući koja i dan danas stoji pored crkve, to je onda bila opštinska zgrada, i ona je tamo na drugom spratu stanovala dugo. Posle je došla u Novi Sad, ali u mom detinjstvu ja sam bila tamo i bila sam uglavnom više gost kod kuće, dok nisam krenula u školu.

E sad tu ima jedan fenomen koji je značajan, što moja deca primećuju: moja sestra i ja se veoma razlikujemo po nekim shvatanjima. Ja to sve ipak svodim na rano detinjstvo. Ja sam tamo bila kod bake i tamo su bila crkvenjakova deca. Tu je bilo sedmoro dece, bosonogi, onako, znaš već kako, puno dece, i ja sam se sa tom decom jako rado igrala. Moj otac nije baš bio time oduševljen, jer on je uvek želeo da ja malo... znaš kako je, neko iz malo niže klase hoće da bude u malo višoj klasi... Moja baka je gledala da ja kad otac dođe u posetu ne budem sa tom decom. Inače je ona to dozvoljavala, ta deca su dolazila da ručaju sa mnom, pošto sam ja jako loše jela, pa sam onda bolje jela kad ih je baka pozvala gore da jedu, što mi je ostalo u sećanju.

Kad sam došla u jevrejsku školu u prvi razred, tu je bilo puno jevrejske dece, ali i katoličke i pravoslavne dece, u mom razredu je bar polovina bilo hrišćana. To je uglavnom bila dosta otmena škola, i tu su dolazila deca iz dobre srednje klase i bogata. Ali ima i kod Jevreja siromašnih, na primer siromašna je bila moja najbolja drugarica, koja je posle bila ubijena za vreme Racije, bila je ćerka jednoga železničkog činovnika – stanovali su tamo u ulici Stevana Sremca u malom stanu, a pre toga su stanovali blizu nas. U ranom detinjstvu stičeš taj osećaj društvenosti, da ne da budeš izolovan u nekoj maloj klasi. Ja recimo nisam mogla tako kao što moja deca i moji unuci danas dovode decu, ne: to se uvek moralo znati ko će doći u kuću, ko ti je drugarica. E, tu moju najbolju drugaricu Žožetu su voleli, ona je bila vrlo prijatna – Georgina ili Žožeta, njeno ime piše tamo na onome spomeniku kod Dunava. Ipak, to je bila jevrejska porodica, a Jevreji imaju jak osećaj prema onim siromašnijima, pa su to prihvatili, to je bilo u redu. Bitno je to da sam

se jako rano upoznala sa interkulturnim i interkonfesionalnim pitanjima u praksi i sa razlikama u društvenim slojevima.

Vi ste u Novom Sadu proveli ratne dane?

– Da, ja nikad nisam napuštala Novi Sad. Doduše išli smo malo u Bački Petrovac, kad je počelo ovde bombardovanje, pred kraj rata. Došli su kod nas naši poznanici i rođaci koji su bili u bekstvu. Spavalo se i na podu i svugde. Mislim, ti prvi meseci su bili dosta teški, prvo zato što je bila velika gungula i drugo, što mi nismo imali struju. Znaš, bombardovali su, i preko cele zime smo se svi patili sa svećama, struje nismo smeli da potrošimo više od deset kilovata. Ako potrošimo tokom meseca više, onda sledeći mesec dobijemo izbacivanje. Svi su tražili one sijalice sa najmanjom potrošnjom koje je tada teško bilo dobiti. Tako da smo mi ipak sa svećama bili cele zime. A znaš kako je zimi, rano počinje mrak, i tako. No, nekako smo preživeli tu četrdeset i četvrtu. Već kad je došlo proleće, kad su se već počeli vraćati svi naši koji su bili u zarobljeništvu i u bekstvu, bilo je lakše. Kažem, materijalno nismo ni onda ništa trpeli.

Objasnite mi malo Raciju.

– Pa, dana Racije se dobro sećam, jer je ostavila na mene jak utisak, pogotovo zato što sam posle saznala da je ubijena moja najbolja drugarica. Racija je počela dvadeset i prvog januara, a dvadeseti je Sveti Jovan – slava. I nekim pukim slučajem ja sam bila pozvana kod jedne drugarica koja je išla u Srpsku gimnaziju, Vladica Moljac se zvala. Ona je pravila žurku, i kad smo se mi vraćali kući, to je bilo veče, videli smo one sa perjanicama. Kad sam se vratila kući, svi su bili u nekom strahu. Onda je drugog dana izašla zapovest da svi spuste roletne do kraja, da se sve zamrači, da se ne vidi šta se na ulici dešava. Ti dani su bili jako hladni, do minus trideset stepeni, Dunav je bio zamrznut, to znaš iz priče, i tako je protekao taj prvi dan. Narednih dana smo samo izlazili po vodu.

Niste mi kazali u kojoj ulici ste stanovali?

– Mi smo stanovali u ulici Laze Kostića, u onoj zgradi koja je sad porušena, i gde je sad ona ogromna zgrada podignuta. U toj ulici je bilo dosta Jevreja. Oni su došli da nas kontrolišu, a moj otac je govorio mađarski, i to je sad bilo u redu, i on je odmah rekao kako mu deca ne znaju mađarski dobro jer nisu imali prilike, pošto smo onda još jako loše govorili mađarski i ja i moja sestra. Onda su se oni obratili mojoj mami, a ona nije ništa znala mađarski. Ona je rekla: – Én Német. Htela

je da kaže da ona govori nemački, a oni su shvatili da je ona Nemica, jer je to i rekla. Pitali su još moga oca koga zna od Jevreja i od Srba. Moj otac je to uvek diplomatski rešavao: rekao je da ne zna ništa o njima, on živi samo za svoju porodicu... i tako dalje. Onda kad je mama još rekla ono Német, oni su se pokupili i otišli. Što se nas tiče, to je bilo sve, ali su tu bili naši prijatelji koje su odveli, koji su zatim bili ubijeni, ili su se vratili u zadnjem trenutku. Bilo je veliko olakšanje kada je dvadeset i trećeg u podne objavljeno da je Racija gotova, ovi koji su već bili krenuli na Dunav, vratili su ih... Tu je bilo dosta i naših prijatelja, i oni iz ulice Petra Drapšina i iz naše ulice, jer su oni bili dvadeset i trećeg na redu. Moja prijateljica Žožeta, koja je živela u onom kraju tamo, odvedena je prethodnog dana jer je njena ulica bila na redu. Meni je to ispričala njena kuma koja je bila Nemica. Mi nismo znali, mi smo čuli, mi smo videli nešto, malo provirimo pa vidimo, recimo, krvave bajonete i tako, znali smo da se nešto strašno događa, ali nismo znali šta je. I tek kad je to završeno, ja sam otišla u posetu, i onda mi je ona rekla kako su oni otišli na Dunav, i kako su Žožetinog oca, koji je bio bolestan i nije mogao da ide, na ulici likvidirali. I dan danas se toga sećam. Iako to nisam videla, mogu da zamislim kako je to tamo izgledalo.

A zbog čega je ta naredba došla?

– E sad, postoje razne teorije o tome. Neki tvrde da je to neko intervenisao, možda čak i Nemci, ili ne znam ko. Ja pretpostavljam da za to uopšte nije bilo nekih posebnih razloga. Znaš, oni su njima rekli: – Radite toliko, i onda su rekli: – E sada je dosta. Da li je neko intervenisao, sad postoje različite teorije, ja o tome ne znam.

Da li su deca išla u školu kad je bila okupacija?

– Jeste, išlo se u školu. Pazi, to jeste bila okupacija sa stanovišta recimo istorije i tako dalje. Međutim, Mađari nisu smatrali da je to okupacija, nego su smatrali da su dobili nazad ono što im je Trijanonskim ugovorom oduzeto, izuzev Banata, koji su inače Nemci sebi prisvojili. Tako da mi nismo imali posebnu reč 'okupatori', izuzev tih racija. Mi smo imali redovno nastavu. Jeste da je bilo ratno stanje i da je bilo tih zamračenja i sve što ide uz to, ali se to smatralo da je to sada bilo ono što kažu Mađari viszacsaptolás, znači da se ponovo pripojilo Mađarskoj ono što joj je bilo oduzeto osamnaeste ili devetnaeste godine.

Morali ste da idete u mađarsku srednju školu?

– Ne, ne. To je bilo ovako. Kada je trinaestog (ili jedanaestog) aprila četrdeset i prve vojska kapitulirala, Mađari su trinaestoga ušli ovde,

bilo je neko puškaranje i posle toga se uglavnom smirilo. Prvog aprila je obustavljena škola, jer onda je već bilo jasno šta će biti, a krajem aprila smo pozvani u školu. Svi mi koji smo bili iz viših razreda pomagali smo profesorima da se srede ocene, negde krajem maja, početkom juna, završili smo školu. Mi smo svi dobili svedočanstva. Ja sam tada završila šesti razred. Onda su bile dve gimnazije: Mađarska gimnazija i Srpska gimnazija, koja je bila u današnjoj „Zmaj-Jovinoj“. Bile su mešovite, i muške i ženske, ali su jedni išli pre podne, a drugi posle podne.

A Vaša je bila samo ženska?

– Da, čisto ženska. I postojala je posebno muška Mađarska gimnazija. Ja sam rekla da moja sestra i ja treba da idemo u Srpsku gimnaziju jer ne znamo mađarski. Međutim, moj otac je rekao: – Ako vi sa prezimenom Štrajcer odete u Srpsku gimnaziju, pitaće da li ste Nemice. Zašto idete u Srpsku gimnaziju, ako niste Nemice, onda ste Jevrejke i odmah ste obeležene. Neću da imam problema. Ako hoćete da idete u Mađarsku gimnaziju, ja ću vam naći učitelja i vi ćete raditi preko leta i naučiti koliko vam treba da možete da krenete, a ako nećete, onda idete u radionicu kod tetke da šijete. Moja tetka je bila šnajderka. Mađari su u tom pogledu bili jako tolerantni, jer su želeli da imaju što više učenika u toj školi. Pošto smo mi bili u onom raspoloženju, znaš bio je upravo dvadeset sedmi mart i to, mi smo rekle: – Mi nećemo da idemo u Mađarsku gimnaziju, mi idemo da učimo da šijemo. I tamo smo bile jedno dve-tri nedelje, užas, dosadno je bilo... i moja sestra i ja dođemo i kažemo tati: – Mi hoćemo da učimo mađarski. Tata se jako obradovao. On je angažovao jednu devojkicu, ona je bila svega pet godina starija od nas (sa jednom njenom ćerkom se i sada viđam) i dolazila je svaki dan dva sata da radi sa nama mađarski, plus domaći zadaci. E, to je bio veliki podvig. U životu imam dva. To je bio prvi, a drugi je bio doktorat! Ne zato što sam doktorirala, već zbog uslova u kojima sam doktorirala. I onda sam napamet učila sve na mađarskom. Ja sam učila po sto šezdeset reči na dan. Velik napor, ali sam bila motivisana: – htela sam da nastavim školovanje, tata mi nije dao u Srpsku gimnaziju, nisam imala drugog izbora. Tako sam naučila dovoljno, i moja sestra isto, samo što je ona išla u niži razred, pa je njoj bilo lakše. Nas je bilo svega devet u razredu. Radili smo po prelaznom programu. Imali samo četiri predmeta: mađarski pravopis, mađarska književnost, mađarska geografija, znači nacionalni predmeti. Trebalo je jezik i gramatika da se nauče jer ni te Mađarice nisu pre toga išle u mađarsku školu. To je bilo jako dobro, jer sam ja za tih četiri meseca još mogla da učim, i dalje je dolazila i

ona devojka pa smo i kod kuće radili. Onda smo u drugom polugodištu prešli na redovan program za sedmi razred.

A srpski smo imali kao obavezan predmet. Mi nismo mogli da bismo, a one koje su došle iz Mađarske (jer je bilo dosta činovnika koji su dovedeni ovde – smatralo se da je to vizsacsatolás) one su mogle da biraju između francuskog i srpskog. Pošto nijedna od njih nije bila bog zna kakva učenica, onda su učile srpski, a mi smo im onda pomagale i sve im uradile, tako su one prešle, a mi samo srpski kao drugi, a nemački je bio obavezan prvi strani jezik, čak je maturalni ispit bio iz nemačkog. Ja sam i latinski i nemački polagala na maturi, mađarsku književnost, istoriju, fiziku i matematiku – šest predmeta.

Kako ste se odlučili za studije?

– Nisam bila u dilemi, ja sam uvek htela da budem profesor. Kad sam maturirala, onda sam rekla da ću ići na fakultet, i onda je moj tata rekao da neću ići u Segedin, nego baš u Peštu, gde je bio čuveni fakultet, ali postojao je numerus klauzus za one koji nisu arijevskog porekla. I ja nisam bila primljena. To je za mene bio prvi veliki osećaj rasne diskriminacije koji sam osetila na svojoj koži. Ja sam se tri dana zatvorila u sobu, zamračila, jedva da sam nešto htela da pojedem, dok to nisam u sebi preradila. Moj tata me je tešio: – Pa rat će se inače brzo završiti, ići ćeš u Zagreb da studiraš. – Možeš da studiraš ili engleski ili medicinu. On je bio za medicinu. A moja mama je rekla: – Nemoj da je nagovaraš, ona nije za medicinu, pusti je, ona više voli da bude profesor. – Dobro, može, ali onda mora engleski. U redu. Ja engleski nisam učila u školi, ali je moj tata imao privatnoga profesora, mister Volda, koji je tu dugo živio i tako u raznim porodicama davao privatne časove deci. I pošto je moj tata vrlo često bio zauzet, rekao je: – Vi sa mojom ćerkom radite engleski. Desilo se tako da je on uglavnom sa mnom radio. Tako da sam u trenutku kad je počeo rat, ja već pomalo sa njim govorila engleski. On nije znao drugi jezik osim nemačkog, i preko nemačkoga sam od njega učila engleski.

Mom tati je engleski bio potreban jer se dopisivao, imao je kontakte, trgovac je bio, i tako je mister Vold stalno dolazio. Tako su on i mister Vold malo pričali, ali sam u stvari ja učila engleski i već pričala pomalo. Za vreme rata smo nastavili da radimo sa mister Voldom. On je bio jedno vreme interniran, a kad se vratio iz internacije, opet smo nastavili.

Vaši roditelji su obraćali veliku pažnju na učenje jezika?

– Išla sam na privatne časove iz nemačkog jezika kod profesora Kolo-horeca, imala sam francuski sa gospođicom Mišel, madmoasel Mišel,

koja je inače bila kod Frankovih guvernera, i engleski sa mister Vol-dom. Tako sam četrdeset treće-četvrte intenzivno išla na časove jezika i mnogo sam čitala na mađarskom jeziku.

Posle rata je organizovan jedan jednogodišnji tečaj za sve one koji imaju maturu ili preparandiju, znaš ono što je bila učiteljska škola, za nastavnike jer nije bilo dovoljno nastavnika. Dvanaest meseci se intenzivno radio program od dve godine, koji je posle postao redovan program. Ja se javim na to, ali nije bilo engleskog jezika, nego od stranih jezika ruski, a mogao je i mađarski. Ja sam opet htela da nastavim mađarski, a profesor Njul mi kaže: – Pa što ne dođete? A moj otac se uvek mešao, kod nas on je bio glava porodice i morali smo ga slušati. Rekao je: – Nećeš ići sad na mađarski, to ti nije maternji jezik. Pošto sam bila dobar matematičar, uzmem matematiku i uzmem likovno jer sam volela crtanje. Prvo polugodište ja nekako završim, a onda me izbacе iz te škole, zato što sam bila 'nepoželjan elemenat'. Time su mi napravili uslugu, jer mi je onda preostalo samo da idem u Zagreb. U Zagrebu sam provela pet godina: četiri godine studija, plus jedna godina apsolvature. Mogla sam ja da završim za četiri godine, ali mi se živelo malo slobodno. Kod kuće sam uvek morala slušati oca, a u Zagrebu sam imala društvo i osećala sam se slobodno. To mi je bila najlepša godina, jer stvarno nisam morala puno da radim. Diplomirala sam pedeset i prve.

I kao diplomirana profesorka engleskog Vi ste se vratili u Novi Sad?

– Meni je moj otac obećao kad završim studije da ću ići u inostranstvo na usavršavanje, a posle toga u Englesku. Međutim, nekako nisam našla zgodan neki tečaj ili tako nešto, ali bilo ih je u Ženevi. Bila sam u Švajcarskoj pola godine i tamo sam završila i dobila sertifikat. I tu mi je bilo lepo. Malo sam otišla još u Francusku. To mi je bilo prvi put da idem izvan zemlje, pošto Mađarsku nisam računala kao inostranstvo. Kad sam se vratila u Novi Sad aprila meseca, čujem da će otvoriti mađarsko odeljenje u gimnaziji, a pošto ja znam mađarski, da će im trebati profesori nemačkog jezika i engleskog, jer onda se i nemački počeo opet učiti (nemački se ponovo uvodi kod nas u škole pedesetih godina prošlog veka). Prijavila sam se da tu radim, međutim to se odeljenje nije otvorilo. Pošto sam ja rekla da znam mađarski, onda su me odredili da idem u Sentu. I tako sam otišla iz Novog Sada u Sentu.

Tamo ste se udali.

– Posle tri godine! Moj muž je rodom iz Sente, on je došao tamo posle odsluženja vojnog roka da predaje biologiju u gimnaziji i tamo smo se

upoznali. Nakon tri godine smo se venčali.

Da li Vam je to vreme u Senti ostalo u lepom sećanju?

– Pa znaš kako, kod mene ne postoje lepa i ružna sećanja, dobro, bilo je tu i tamo stresova za vreme rata, ali uopšte ja sam u životu uvek gledala ono posle, ono što će biti. Posle, kad prođe, ispostavilo bi se da to i nije bilo tako loše, da je to čak moralo da se dogodi da bi ono drugo što je bolje usledilo.

Sredina u Senti meni nije odgovarala. Ja sam sad bila malo i po svestu, u Zagrebu pet godina, sem toga ni Novi Sad nije bila selendra, a u Senti me je malograđanština gušila. Ali ja sam onda bila jako slobodnog duha, mene su uglavnom tamo volele sve kolege, žene su me uglavnom malo mrzele, ali neke su me i volele, i tamo sam lepo i vrlo dinamično živela. Mnogo smo radili, ali smo noću i lumpovali. Ja sam recimo znala da osvanem i onda se umijem i odem u školu. Znaš, to su bili vrlo dinamični i dobri dani. Posle kada sam se udala, onda sam se recimo smirila. Još dve godine smo posle venčanja ostali u Senti, ali onda više nisam htela da ostanem, pa smo se vratili prvo u Sremske Karlovce, a posle sam radila u Novom Sadu u srednjoj školi.

A gde su Vam se deca rodila?

– Sina sam rodila u Senti pedeset i pete, a devojčice ovde: prvu pedeset osme, a drugu šezdeset i prve... Radila sam u osnovnoj školi u Sremskim Karlovcima kad sam stariju ćerku rodila, ali ona se rodila u Novom Sadu, a kad se moja mlađa rodila, onda smo već i bili oboje u Novom Sadu.

Zašto ste prešli iz Karlovaca u Novi Sad?

– Zato što sam htela da budem u Novom Sadu. Ja sam išla u Karlovce samo zato što u Novom Sadu nije bilo mesta. Mislim, bilo je teško. U Novom Sadu sam radila u Zubotehničkoj školi. Bila je to posebna škola tamo gde je danas pozorište, a posle se ona fuzionisala sa Srednjoškolskim medicinskim centrom, pa sam tamo prešla i tamo sam bila do šezdeset i devete godine. Tada se osnovao Hungarološki institut i ja sam prešla tamo.

Kako ste se ti odlučili da pišete doktorati?

– Imala sam sreću da sam se udala za čoveka koji nije hteo od mene da napravi domaćicu kao što to mnogi muškarci žele, nego je smatrao da ja treba dalje da se razvijam u onome što mene zanima. On je primetio već kad se prvo dete rodilo da puno više oni znaju oko tog deteta, moja

svekrva posebno – sa kojom smo posle zajedno živeli i kojoj mogu da zahvalim, jer da nje nije bilo, nikad ne bih ni doktorirala – nego ja. On je shvatio da mene u suštini ne ispunjava to da samo negujem dete. Predložio je da se dalje školujem i da beležim kako dete govori. Kad smo došli u Karlovce, tamo je bila biblioteka Pedagoškog zavoda Vojvodine, gde sam naišla na literaturu o dečjem govoru što je mene počelo da zanima. Počela sam da beležim izraze moga sina i to sam publikovala u dva-tri članka u „Pedagoškoj stvarnosti“. Jedan moj kolega je u šali tada kazao: – O, pa Vi ćete još i doktorat da napišete! Na Filozofskom fakultetu je bio profesor Milivoje Pavlović, čije ime sam našla u literaturi, a neko mi je rekao: – Pa profesor Pavlović je u Novom Sadu. Onda sam ja stupila u kontakt sa profesorom Pavlovićem i tako sam počela da pišem disertaciju pod njegovim mentorstvom.

Zašto to smatram velikim podvigom? Zato što sam za dve godine uradila disertaciju pored troje dece i pored dvadeset redovnih časova u školi. Zato nisam nikada mogla da prihvatim da neko ko je asistent ne može da uradi doktorat, a ima sve preduslove. Zato sam uvek zamerala onima koji su asistenti dugo godina.

Kod nas je postojala podela rada: svekrva je u kući sve radila, moj muž se brinuo o deci, a ja sam mogla da odem u Maticu srpsku u biblioteku, u čitaonicu gde sam po čitavo poslepodne sedela i radila. Kad sam rodila najmlađu ćerku, toga dana sam do uveče bila u biblioteci.

Kod kuće smo imali četrdeset i tri kvadrata sa nas sedmoro, jer je mlađi brat moga muža bio maloletan i bio je sa nama, tako da u stanu nije bilo mogućnosti za rad. Direktor škole u kojoj sam radila je imao razumevanja za moj naučni rad. Na primer, nisu mi dali razredno starešinstvo, nisam to volela. Ja sam imala svoju decu, ne treba meni da se iziživljam na tuđoj. Uspela sam u rekordnom vremenu da napišem rad, zahvaljujući razumevanju u kući i dobroj podeli rada i razumevanju na poslu, pre svega direktora škole.

Doktorirala sam u martu hiljadu devetsto šezdeset i pete.

Nakon odbranjenog doktorata počinje zapravo Vaša karijera istraživačice.

– Zajedno sa Plemenkom Vlahović šezdeset i sedme godine prisustvovala sam sa referatom na X kongresu lingvista u Bukureštu, gde smo se upoznale sa profesorom Koenom iz Francuske, stručnjakom za pitanja dečjeg govora i psiholingvistike. Pozvali su nas u Pariz gde smo držale predavanje. U međuvremenu je bio i zimski raspust i kad sam se vratila kući, kaže meni moj muž: – Evo, čitaj ovde u novinama, tebe su predlo-

žili. Seli Pišta je pitao: osniva se Institut i da li bi ti tamo radila. Ja sam rekao da verovatno nemaš ništa protiv. I tako je to bilo. Pošto je Seli mene poznao, a bio je direktor u senci, ja sam došla na projekat Kontrastivna gramatika srpskog i mađarskog jezika. I onda je bila potrebna saradnja sa Institutom za lingvistiku koji je isto tada formiran, kao i Institut za istoriju... Ja sam doduše uvek mislila da me više interesuju opštelingvistička pitanja od konkretnih u nekom jeziku, ali u praksi se u ova dva instituta obrađivala problematika srpskog i mađarskog jezika. Za mene je to bilo pozitivno jer sam mogla da se bavim nečim što volim i znam – dečjim govorom. U Institutu za lingvistiku sam onda rukovodila takvim projektom na kojem su radile kao asistentkinje Svenka Savić, Mirjana Jocić i Vera Vasić, sa kojima sam sarađivala nekoliko godina: od sedamdeset prve do sedamdeset sedme, mislim.

Da li ste bili članica Partije?

– Ja sam bila član Partije. Pa ovako. Ja sam iz ranog detinjstva imala osećanje za socijalnu pravdu i za jednakost među ljudima. Ta mi je ideja uvek bila jako bliska i kada je počela ona struja kod nas da sad to više nije ona Partija koja je nekad bila, ono kad su me još izbacili iz škole, nego da je to sada nešto što je više kako da kažem savez, kao što se to zvalo onda – Savez komunista, a pošto sam se bavila dvojezičnošću to je uvek bilo povezano, u jeziku ne možeš bez politike, ja sam smatrala da je onda bolje da ja budem u tome unutra. Još dok sam radila u Karlovcima, mene su zvali u Partiju, onda su i Plemenku zvali. Plemenka je onda stupila u Partiju, ja sam rekla neću, prosto nisam htela zato što sam imala i decu i bavila sam se i drugim stvarima i nisam mogla da se tu još angažujem. Docnije, kad sam bila već u školi, bavila sam se omladinom i tako dalje... Tada su mene predložili i tako sam onda ušla u Partiju u Medicinskoj školi. Bila sam jedanaest godina u Partiji, nisu mogli mnogo da me pokvare... I dalje sam za socijalističku ideju, ne za onaj državni socijalizam, ali za socijaldemokratiju u ideološkom smislu. Nisam bila stvorena da budem član jedne partije gde moraš da slušaš, ja to nisam tako smatrala, ja sam smatrala da postoje neka pravila koja moraš da poštuješ, ali da ti možeš da imaš svoje mišljenje. Ja nisam htela da priznam da je nešto greška što nije bilo greška, samo zato da bih ostala u Partiji. Znači, neke stvari koje su neki smatrali da su greška, ja sam smatrala da nisu, i nisam htela da priznam. I kazala samo svoje mišljenje i zato su me izbacili iz Partije. Eto, to je onako kratko rečeno, a moglo bi se mnogo pričati. Međutim, meni to opet nije bila nikakva trauma jer sam na tom sastanku rekla da ako tako misle, ja sam onda

zalutala u Partiju. Na šta su se neki jako zgrozili. I rekla sam: nigde više neću da se upisujem, ja sam individualista i ako si individualista, ti nisi onda ni za kakvu partiju.

Hiljadu devetsto sedamdeset i druge pokrenuli ste jednu veliku akciju: osnivanje Društva za primenjenu lingvistiku.

– Ja jesam za organizaciju, ali nisam zato da budem član nekog udruženja ili partije koja će da kaže ovo smeš da radiš, ovo ne možeš da radiš. To društvo je nastalo kao potreba u našoj nauci, ali su bili isto tako i drugi koji su o tome razmišljali. Na primer, Naum Dimitrijević u Beogradu, Stipe Turka u Zagrebu, sa kojima još uvek imam neke kontakte, oni su rekli zašto da ne napravimo to, i to smo uradili u Novom Sadu. To je bilo prvo Društvo za primenjenu lingvistiku Jugoslavije, a kasnije je to bio Savez društava primenjene lingvistike Jugoslavije.

Kako su se Vaša deca razvijala, odrastala i nalazila svoj put?

– Ona su odrastala dvojezično, vaspitavali smo ih u duhu tolerancije i otvorenosti. Kad kažeš socijalistički, to uvek ima neki negativan prizvuk, zato ja više volim da kažem u duhu tolerancije, može da bude socijalistički, ali to 'socijalistički' sad ima negativnu konotaciju. Isto kao i dvojezičnost, uvek to ima nešto pomalo negativno. Zato sam ja ovaj projekat kojim godinama rukovodim nazvala 'maternji i nematernji jezik' i onda je to puno jasnije šta je dvojezičnost.

Sin je završio Višu tehničku školu, ali se nije bavio time, on je uvek imao svoje afinitete prema prirodi čime se ponešto posle i bavio i sad se još uvek bavi – kompjutersko programiranje. Radi u javnom preduzeću, zadužen je za kontakte i za informisanje. On je bio oženjen i ima jedno dete. Čerke su otišle svaka svojim putem... Uglavnom sada živim sama.

Zašto ste se odlučili da se razvedete?

– Ja sam živela u porodici i za mene je porodica bila važna zato što treba zajedno decu da odgajamo. Nismo se mi uvek najbolje slagali u braku, ali je bilo to pozitivno što me je muž u suštini uvek podržavao. Ali kad dvoje ljudi imaju svako svoju jaku volju, onda im nije lako da žive zajedno. Mi smo živeli zajedno, i popuštao je on, popuštala sam ja, dok deca nisu odrasla i otišla. Posle sam ja shvatila da to uopšte više nije potrebno da mi zajedno živimo. Evo, i dan danas ja s njim lepo živim u prijateljstvu, nema nikakvih problema, možda čak bolje nego pre, jer se ne svađamo. Smatrala sam da meni treba moja sloboda i da više ne moram da vodim računa o tome da povlađujem ili da se usklađujem sa njim – individualista sam i u tom pogledu. On se oženio, to nije nikada

bio razlog da se mi razvedemo, niti razlog da sad više ne budemo dobri. U tom braku ima dva sina koji su sad već veliki... Pa i mi smo zajedno, sva deca su zajedno, recimo na porodičnim skupovima – to ja volim da organizujem. Da bih živela, moram sebi da napravim svoj raspored, da ne moram da vodim računa...

Kada ste se penzionisali?

– Penzionerka sam od osamdeset i devete godine, imala sam šezdeset i pet godina – po sili zakona sam otišla u penziju.

Do tada ti niste bili u nastavi, nego samo u nauci?

– Meni nije nikada bio cilj karijera kao karijera. Važno mi je bilo da radim, da sam nešto postigla, da vidim da nešto mogu da ostavim, sem biološke reprodukcije, kad me jednom ne bude. To je uvek kod mene bilo, još mladosti, uvek sam o tome razmišljala: kada me jednog dana ne bude da ipak ostavim neki trag. Ali sam se morala adaptirati prema situaciji. U Institutu za hungarologiju je bilo i ovako i onako, morala sam se prilagođavati. To je nešto što i danas činim. Na primer, sada imam dobru saradnju sa Pedagoškim zavodu u vezi sa dvojezičnim obrazovanjem. Ispunjava me kad nešto mogu da radim što volim i znam. Sad koliko je to afirmacija... za mene moja lična afirmacija ne znači mnogo. Ali mi znači to saznanje da će to ipak, recimo te knjige koje sam napisala, da će to da koristi njih pet stotina, njih hiljadu, da to neće ostati samo u krugu stručnjaka da pročitaju, pa neki će koristiti neki neće, nego da će to biti u široj upotrebi. Sada mi je važno da se mojim istraživanjima obogati praksa u predškolskim i školskim institucijama. A koju ću titulu imati, nije mi važno bilo. Ja sam inače dobila zvanje redovnog profesora, dobila sam i zvanje akademika jer sam član Evropske akademije nauka i umetnosti, ali to je samo titula. Nije loše da se negde potpiše kad treba nešto tražiti, neka finansijska sredstva... dobro dođe.

Prvo što mi padne na pamet kad pomislim na Vas to je jedna izuzetna energija.

– Moraš imati neku energiju, i fizičku kondiciju. Jer kad meni ovako moja ćerka kaže: e, fino ti se baviš umnim radom. Jeste umni rad, ali treba i ustati u sedam sati, pa sesti na autobus, otići u vrtić, školu... treba tu i fizičke snage.

Do pre nekoliko godina ste leti svake godine išli na Dunav i plivali.

– Ja sam i ove godine plivala, samo malo manje pošto je bilo puno kiše, a bila sam i u Kanadi, pa nisam puno uspela da plivam na Dunavu.

To je dobra rekreacija. Da li imate još neku rekreaciju?

– Pa sada nemam, jer nemam vremena. Volim šetnju pored Dunava Sunčanim kejom, ali sad ređe odlazim. Obično odem malo u šetnju kada je lepo vreme, ali većinom su moje šetnje povezane sa nekim obavezama.

Družite li se još uvek sa svojom Plemenkom?

– Jeste, još uvek se družimo, samo sad nemamo više tako puno kontakata. Ona se sad uglavnom bavi svojim unucima, jer su unuci još mali, i ja sam se bavila time, a nemamo više tih dodirnih naučnih tačaka. Mislim, ovo čime se ja sad bavim ima više veze sa psihologijom i pedagogijom nego sa lingvistikom.

Melanija, Vaše obe ćerke žive u Kanadi?

– Jedna je u Kanadi a druga je u Australiji. Obe su bile u Kanadi, ali je mlađa ćerka već šest godina u Australiji.

Drugim rečima, Vi ste i putnica?

– Pa, odlazim povremeno, mislim svake godine odlazim. U Australiji sam bila svega dva puta za ovih šest godina što su oni tamo, a u Kanadi sam bila već puno puta, petnaest sigurno.

Čime se bavi Vaša ćerka u Kanadi?

– Ona je profesor engleskog jezika, a znaš otići u jednu zemlju gde je engleski jedan od zvaničnih jezika... Bavi se raznim poslovima... u prosveti manje-više radi na organizacijama seminara i drugih aktivnosti. Moram da kažem da su njena deca, a moji unuci sada odrasli, snašli su se, već posebno žive.

Mlađa ćerka je drugo. Ona je kompjuterske nauke završila, prvi deo je ovde završila, a drugi deo u Montrealu na Konkordija univerzitetu. Sada je u Sidneju i završava magisterij pored rada, ona je uspela da se snađe. Posao je i dobro plaćen i ona ga voli. Ima dva sina. Muž je u njenoj struci, po osnovnom obrazovanju je pravnik, ali je već u Kanadi video da nema tu šta da se radi sa pravom koje je ovde završio i onda je on isto malo prešao na kompjuterstvo za velike farmaceutske kompanije koje imaju svoja istraživačka odeljenja. Dok su bili u Kanadi, ona je radila na Kardiološkom institutu, kad su prešli u Sidnej, onda je u tom farmaceutskom – uvek je bila u vezi sa medicinom...

Sećam se da ste bili tolerantna majka.

– Deca treba da imaju svoj život, kad meni sad kažu: – Jao, pa tvoja deca tamo žive! Pa deca treba da imaju svoj život. Volela bih da su malo

bliže, pogotovo ova u Australiji da je malo bliže, bile bismo češće u kontaktu. Ona dosta putuje po svetu na razne konferencije, pošto Rosch ima po celom svetu, nedavno je ovde bila nekoliko dana. Kad dođe u Evropu, skokne i do mame. Ja sam pomalo i pragmatična, onda smatram da imam priliku da odem malo i u drugi svet... Kad bih ja otišla u Australiju i kad bih ja išla u Kanadu da nemam njih tamo.

Da li Vam smeta što živite sami sada?

– Ne, ja živim sama ali ne usamljeno. Ja sam ceo dan obično u kontaktu sa raznim osobama. Radujem se kad dođu subota i nedelja: obično dođe moj unuk, sada je maturant i hoće da se upiše na engleski jezik. Radim na projektu „Razvijanje maternjeg i nematernjeg jezika i interkulturalnosti kod dece Vojvodine“ na kojem imam mnogo saradnica. To će biti nova generacija istraživača. To radimo od devedeset i osme godine, ali pre toga sam u tom pravcu već radila od osamdeset devete godine. Kad se osnovao Pedagoški zavod, onda sam ga prenela tamo. Osnovna ideja je da je dvojezičnost korisna i da je dvojezičnost nešto što je maltene norma danas. To sad svi kažu pa to više nije ništa novo, svojevremeno je to bilo ne samo revolucionarno, nego i heretički i za psihologe i za pedagoge, za lingviste možda manje, jer se nisu uopšte time bavili.

Da li ste zadovoljni onim što ste postigli svojim istraživanjima?

– Zadovoljna sam sto sam radila sa mnogo talentovanih i vrednih saradnica i saradnika, što sam radila ono što sam volela iz uverenja da će to nekad nekome koristiti. Mi smo početkom sedamdesetih godina problematiku psiholingvistike uvodili u razne institucije i mislim da je to isto važno.

Zabeležila Svenka Savić, novembra 2005.

Andelka (1927), Novi Sad*

Pričajte nam o Vašem detinjstvu.

– Rođena sam u Novom Sadu devetsto dvajes sedme godine. Pored moje braće, Milana i Đorđa, s nama je stanovao i moj brat od strica Stojan. Sva trojica su bili stariji od mene i išli su u školu i sve dečije bolesti smo preležali (prva ja, pa tek onda oni). Kada smo imali šarlah morali smo biti izolovani, pa je naša mama, za svako dete, izdržala po šest nedelja karantina. Posle svih tih dečijih bolesti koje sam preležala, morali su me ponovo učiti da hodam. Kako sam u tom periodu naglo rasla i bila prilično mršava, moji su me poslali u Topolšicu (Slovenija). Tamo je bio sanatorijum za TBC za odrasle sa posebno izdvojenim paviljonom za decu – rekonvalescente, gde sam provela godinu dana. U Sloveniju sam otišla sa znanjem, pored maternjeg, i nemačkog jezika jer je zbog mamine zauzetosti u tatinoj radnji, o nama brinula i jedna Nemica. U Topolšici su radile časne sestre koje su me odvele u katoličku crkvu da primim prvu pričest. Tokom te godine bila sam zaboravila i srpski i nemački, a naučila slovenački jezik.

Po povratku iz Slovenije krenula sam u školu – prvi, drugi i treći razred zavr-

⋮
⋮ *Šefica katedre Odseka za biologiju PMF

šila sam u Jevrejskoj školi gde su mi učitelji bili Boroš i Mavro Fan, a u četvrti razred sam išla kod Ivanke Lazić u Nikolajevskoj školi. Posle osnovne škole i položenog prijemnog ispita upisala sam se u Žensku gimnaziju. U istoj zgradi bila je i Trgovačka akademija koju je pohađao moj brat Milan. Pošto smo bili jako vezani, a išli smo u istu smenu, on me je redovno pratio do škole i sačekivao me posle časova i nosio mi školsku torbu. Na školskim igrankama povodom Sretenja i Svetog Save, prva i poslednja igra bile su njegove, a ostale sam igrala s njegovim drugovima. Prvi razred sam završila redovno, a drugi polovično pošto je bila velika poplava pa su izbegli iz poplavljenih kuća zaposeli sve škole. Ni treći razred nije protekao normalno jer je počeo rat, a četvrti sam, već pod okupacijom, završila u Mađarskoj gimnaziji u odeljenju sa srpskim nastavnim jezikom.

Volela bih da nam sad kažete nešto o tim prekretničkim momentima kao što je svetski rat...

– Za vreme zloglasne racije u Novom Sadu trećeg dana smo (cela porodica i mamin brat koji se vratio iz zarobljeništva) izvedeni pred tzv. „preki sud“, koji je zasedao u „Spomen-domu“. Nas su odveli u veliku salu, a oni koji su odvedeni u malu salu (Lutkarsko pozorište) bili su određeni za likvidaciju na štrandu. Postojali su spiskovi ko ne sme i ko mora biti streljan, a ostali – kako-ko. Nas iz velike sale grupno su povelili na Uspensko groblje. Kada smo bili na trgu, tata je sprovedniku rekao da mi stanujemo u blizini (u ulici Ilije Ognjanovića) ali nije vredelo, i dalje nas je vodio prema groblju. Tada je, srećom naišao neki oficir i saopštio da je raciji kraj, pa smo se tako spasili uz njegovu opomenu da se razidemo polako, da se ne okrećemo i da ne trčimo. U toku rata prihvatili smo dva dečaka iz logora Šarvar. Otac je pomagao i stradale od bombardovanja svim potrepnostima za kuću, zavisno od broja članova porodice.

Što se tiče mog daljeg školovanja, nakon male mature pauzirala sam godinu dana. Kako je tata bio trgovac i želeo da i njegova deca krenu istim stopama, ja odlučim da se upišem na Trgovačku akademiju, ali na mađarskom jeziku. Ali, možete zamisliti kako bi to trebalo da izgleda kada nisam znala ni reč mađarski. Mama ga je govorila perfektno jer je završila mađarske škole, pa me je svakodnevno podučavala. Pet predmeta dnevno: nauči me da pročitam, pa mi to prevede, pa ja to ispričam svojim jezikom, ona to prevede na mađarski i ja to onda naučim. Međutim, prvog dana u školi (na Trgovačkoj akademiji) ja sam slagala da govorim mađarski pa je usledila provera. Zadaju nam da ponovimo

mađarsku himnu i sozat, silne strofe, a ja to od danas do sutra moram da naučim. Profesor je ostale preslišavao samo ponešto, a mene od A do Š. A ja od A do Š i izdeklamujem. Taj razred sam završila sa vrlo dobrim uspehom. Problem se javljao kod stenografije. Lepo sam znala da napišem pravilno, ali nisam to umela kasnije da prevedem. To su bile skraćenice – napišem recimo umesto törvény szék – öényék pa kasnije ne znam šta mi to znači. Tu je bilo malo problema, ali ja se ubrzo predomislim: neću više u Trgovačku akademiju (već je i kraj rata), sad hoću u gimnaziju. Polagala sam neku malu razliku i upisala se u gimnaziju za ratom ometene, u Njegoševoj ulici. U mom razredu bilo je sedam godišta. Najmlađu moju prijateljicu zvali smo „balava“, a najstarija je bila „matora“. Posle tri meseca položila sam peti, posle sledeća tri meseca i šesti razred, onda sam se ispisala i privatno, opet za tri meseca, savladala i sedmi razred gimnazije. U osmi sam išla redovno, u Zmaj Jovinu gimnaziju, i u njoj sam i maturirala. Razredni starešina mi je bila Mirosavljevićka – „Marseljeza“. Jako smo je voleli. Bila sam s njom u kontaktu i u toku prošle godine: zvoni telefon, ja podignem slušalicu a ona mi kaže: – Ovde Marseljeza. A profesor istorije je mene i nekoliko mojih drugarica, smatrajući nas buržujskom decom, malo držao na odstojanju, da ne kažem da nas je malo, na neki način, i mučio. Na primer, uđe u razred, zapiše čas u dnevnik, svi sednu a nas pet prozove i ostavi nas da ceo čas stojimo. Te godine smo pripremali jedan dramski komad od Raše Plaovića, „Kad je sredo – petak je“. I tu sam ja imala ulogu neke tetke, žene iz visokog društva koja puši na muštiklu, frizura, lakovani crveni nokti. Ne znam da li je na predstavi bio on, ali je bila njegova žena, pa me je sutradan sva uzbuđena prozvala: – Jesi li to bila ti, pa ovo, pa ono... Posle njenog dolazi čas istorije i profesor kaže: – Sedite, sedite. Potpuno je okrenuo drugi list. Kad smo polagali maturu (posle pismenih, svi usmeni ispiti iz devet predmeta u toku jednog dana: počela sam u pola tri a maturirala u pola osam uveče) došao je do mene da me pita da li znam šta treba da pišem i izdiktirao mi teze iz istorije. Posle mature želela sam da upišem medicinu u Zagrebu, pošto je moj brat Đorđe već bio tamo student, ali nekako, ne znam šta je bilo, numerus klauzus, te godine je uvedeno da svako može da studira samo u svojoj republici. Moji su potegli neke veze, imali smo rođaka, direktora jedne banke u Beogradu, pa sam dobila dozvolu da se upišem na Medicinski fakultet u Zagrebu. Dok je brat bio na radnoj akciji, ja sam u Zagrebu našla stan i trebalo je da se odselim 1. oktobra. Međutim, u međuvremenu sam se upoznala sa svojim budućim suprugom. On je

istog datuma trebalo da nastupi kao pravni referent u Dunav-Tisi. Pre toga je bio advokat, ali je posle rata izgubio advokaturu – znate kakve su bile prilike. Počeo on mene da odgovara, da ne idem u Zagreb, a onda odjednom kaže: – Neću ići u Dunav-Tisu, idem i ja u Zagreb. On je inače bio zagrebački student, tamo je završio prava. A ja pomislim: – Bože, kakvo će to studiranje biti ako on bude stalno pored mene. Vidim, mojim roditeljima se dopao, bio je malo stariji od mene, ozbiljan čovek, i ja prelomim i ne odem u Zagreb nego se udam. Upoznala sam ga u septembru a već u novembru sam bila udata za njega (1947). Bilo mi je nezamislivo da ništa ne radim, pa me on u Dunav-Tisi angažuje u crtaoni (lepo sam crtala, pedantno) da crtam one izobare i, šta ja znam, mape za kanal i to sam honorarno radila oko godinu dana. Godine 1949. rodila se naša ćerka i kada je imala godinu dana, devetsto pedesete godine, ja nekako ubedim svoju mamu da je ona malo pričuva, samo ponekad, a da ja upišem biologiju na Višoj pedagoškoj školi. Stanovali smo tada u prizemlju kuće mesara Nikolića, u Lukijana Mušickog, preko puta kasarne u Bojovićevoj. Ispalo je da je mama unuku čuvala od ponedeljka do petka, a ja sam je uzimala samo za vikend. Preko nedelje ju je obilazio suprug. Ja nisam smela da odem jer je plakala za mnom. Diplomirala sam u junu devetsto pedeset druge (to su bile dvogodišnje studije) i odmah se zaposlila na Višoj pedagoškoj kao asistent. Želela sam da nastavim studije i jedna koleginica takođe, pa smo iskoristile susret sa profesorom Sinišom Stankovićem, kad je jednom prilikom držao neko predavanje u našem biološkom društvu. Probamo da ga ubedimo da nam se omogući da nekako studiramo u Beogradu – tada se nije moglo studirati vanredno, a nas dve nismo mogle da napustimo posao. Gleda nas on pa kaže: – Ti možeš, a meni će – ti nemoj da se upisuješ. –Zašto, profesore? – Vidi kakva si mršava, dobićeš tuberkulozu, nisu studije za tebe... Ipak sam se upisala. Kad je trebalo da overimo prvi semestar, za šta je bilo potrebno da dobijemo sve potpise, profesor Glišić nikako nije hteo da potpiše i to nam je onemogućilo nastavak studija. U međuvremenu jedna moja koleginica se udala za profesora Slavnića, poznatog botaničara, koji je bio profesor na Višoj pedagoškoj školi a zatim prešao u Sarajevo, gde je bio dekan. On nas nekako upiše na vanredne studije u Sarajevu. Nisu nam priznali ni jedan ispit sem predvojničke, a ja predvojničku nisam ni polagala jer sam imala dete do sedam godina pa sam bila oslobođena. Prema tome, sve ispočetka. Moj suprug je smatrao da ne treba da nastavljam i da mi je dovoljna Viša pedagoška, ali kada je video kako lepo napredujem

počeo je i da se hvali mojim uspesima i da mi kupuje spavaća kola za putovanja u Sarajevo. Dotle sam išla često i trećim razredom i uopšte u te studije uložila sam mnogo truda i odricanja. Diplomirala sam kod pokojnog profosera Šoljana. U međuvremenu, Viša pedagoška škola je ugašena a na Filozofskom fakultetu je otvorena katedra za biologiju i hemiju koju je vodio profesor Glumac sa Poljoprivrednog fakulteta. Ja sam prva izabrana za asistenta (1962), a onda sam poželeva da se dalje usavršavam. Upišem u Beogradu dvogodišnje postdiplomske studije – ponovo putovanje, predavanja četvrtkom, petkom i subotom, a ostalim danima normalno držim vežbe sa studentima. Profesor Siniša Stanković nam je teme za magistarski rad dao tek na kraju druge godine pa nismo mogli ništa unapred da uradimo i sve se to malo oteglo: magistrirala sam u Beogradu šesdeset devete godine. Po preporuci profesora Čampraga sa Poljoprivrednog fakulteta bila sam u međuvremenu (1967) tri i po, skoro četiri meseca u Holandiji na usavršavanju iz oblasti nematologije. Pretpostavljam da ne znate, nematode su valjkasti crvi i među njima su, pored mnogobrojnih životinjskih i čovekovih parazita, posebno značajni i biljni. Pošto sam posle ovog kursa u Holandiji dobila i diplomu, isplanirala sam da iz nematologije i doktoriram. Međutim, moj šef i profesor Glumac, želeo je da mi mentor bude njegov dragi profesor Vukasović, koji je svojevremeno radio na pasuljevom žišku, tako da sam 1974. doktorirala sa temom „Životni kompleks pasuljevog žiška – *Acanthoscelides obtectus* S a y.” Tek sam se posle toga mogla posvetiti nematodama. Osnovala sam i afirmisala nematološku laboratoriju pri Institutu za biologiju. U toj oblasti sam bila angažovana u faunističkim, ekološkim i taksonomskim istraživanjima. Pošto su me sa Poljoprivrednog fakulteta (smer Zaštita bilja) pozvali da izradim program za novouvedeni predmet Nematologija i pošto je moj program prihvaćen, taj jednosemestralni predmet sam i predavala. On se kasnije utopio u trosemestralni predmet Poljoprivredna zoologija sa ekologijom i nematologijom. Ostavila sam naslednika koji se bavi taksonomijom nematoda i koji tokom ove godine treba da odbrani doktor-sku tezu.

Kako mi je profesor Vukasović bio mentor, često sam odlazila u Beograd. Tako sam upoznala i njegovu suprugu, Francuskinju, koja me je jako zavolela. Posle njegove smrti ona se vratila u Pariz i sve do njene smrti nas dve smo se dopisivale. Jednom sam je čak i posetila u Parizu. A profesor Vukasović je iznenada umro kada je moja teza već bila gotova. Bio ju je već odobrio za kucanje i za izradu priloga i umro je ta-

koreći pred samu moju odbranu. Profesor Glumac je pitao koga želim da imenujem za mentora, ali ja nisam napravila nikakvu izmenu. I tako, kad sam počela na Višoj pedagoškoj imala sam jednogodišnju ćerku, a kada sam doktorirala 1974. moja ćerka je već imala ćerku.

Prema svojim studentima i saradnicima i kolegama imala sam korektan odnos i svoje znanje i iskustvo nesebično sam delila s njima. Najviše sam volela rad na terenu sa studentima. Za vreme boravka studenata iz Minesote u Novom Sadu s njima sam individualno radila na predmetu Morfologija i stematika beskičmenjaka. Bila sam u mnogim komisijama, ali i pomagala kod izrada diplomskih radova i magistarskih teza, posebno iz nematologije. U koautorstvu sam objavila udžbenike za VIII razred osnovne škole, Biologiju za osnovno obrazovanje odraslih i univerzitetski udžbenik iz zoologije. Zahvaljujući ne samo svojoj pedagoškoj aktivnosti nego i doprinosu u fundamentalnim i primenjenim istraživanjima (kao nosilac tema i rukovodilac projekta „Kopneni ekosistemi i istraživanja prirodnih žarišta“, te „Flora, fauna i istraživanja najrasprostranjenijih ekosistema Vojvodine“), sarađivala sam i u izradi. „Studije o jedinstvenim kriterijumima za registraciju zagađivača i zagađivanje voda, vazduha i zemljišta na područjima Vojvodine“ (za I fazu – zemljište): Učestvovala sam na mnogobrojnim kongresima i simpozijumima u zemlji i inostranstvu, bila član mnogih stručnih društava (Srpsko biološko društvo, Jugoslovensko entomološko društvo, Društvo fitopatologa, Mediteranska fitopatološka unija – sektor za nematologiju, Društvo biosistematičara ...) Bila sam aktivna i u organima upravljanja na Fakultetu.

Nagrađena sam: Plaketom za rad na VPŠ u Novom Sadu; za aktivan rad u Srpskom biološkom društvu; Pohvalnicom Odbora Saveta studenata PMF; Poveljom PMF u Novom Sadu za unapređenje i doprinos u radu i razvoju Fakulteta; Poveljom grada Novog Sada povodom 23. oktobra – dana oslobođenja Novog Sada (1989)

Znači, tako izgleda karijera jedne naučnice. Želela bih da nam kažete još nešto. Vi ste, iz one perspektive 1947. bili buržujsko dete. Šta je to značilo?

– Moj otac je stvarno iz siromašne porodice. Bio je „Privrednikov“ pitomac, a šta je sve svojom voljom i željom da uspe stvorio! Jednoj maminoj prijateljici koja nije imala dece muž je kupovao svašta, imala je butone, prstenje i svašta još. A moju mamu pitaju što njoj Sava ne kupi butone. –Imam ja butone, kaže mama. – Pa gde su ti, ne vidimo da ih nosiš. – Zar ne vidite da imam svoje troje dece, i imam Stojana, to su

moji butoni. Ja sam ipak odrasla u jednoj skromnoj porodici, iako je moj otac mnogo toga postigao.

Posle rata – branje kukuruza. Nisu kukuruzi bili obrani cele zime pa smo u novembru peške išle na Čenej da beremo. Vraćamo se ponovo peške, a jedan seljak s kolima nas poveze: – Jeste li umorne?

– Jesmo, čiko. Popnemo se Kusika Dunderski i ja, dve buržujke, samo što nas nisu linčovali, a onaj čika opali bičem konja pa isprednjačimo i tako se to završilo.

Drugo branje kukuruza je bilo u Čurugu, išli smo vozom, onim otvorenim vagonima. Moje kolegice mama je u Čurugu držala kafanu, pa smo posle branja, umorne, tražile od direktora gimnazije da nas pusti da u kafani operemo ruke. A gazdarica kafane: – Jao, deco moja, pa vi ste ozeble, sad ću ja vas ugrijati! Pa donela flašu vina i mi to popijemo, po čašicu, onako na prazan stomak. Krenemo na stanicu, cerekamo se, ko god prođe a mi se javljamo, dobro veče, pa dobro veče, komika jedna! Posedamo u voz, opet otvorena kola, nekima pozlilo, a mene guraju da idem da zamajavam direktora da ne primeti. I ja počnem da pevam ono „Partizan sam tim se dičim” i tako te partizanske pesme, što je onda bilo aktuelno. Mislila sam da ćemo dobiti ukore, ali direktor je bio jako „o-kej”, shvatio je situaciju, a i ja sam mu rekla sve kako je bilo.

A što se tiče nacionalizacije... Kad sam se udala (stanovali smo u Lukijana Mušickog ulici) nisam odnela svoje stvari jer nisam imala gde da ih smestim, a moji su naručili kuhinjski nameštaj kod Letića, jednog stolara, i nekako baš u to vreme gotova kuhinja je doneta kući. Kažem ja tati: – Sad ja imam u predsoblju nameštenu kuhinju, pa da donesem svoje stvari. On se složi, spakuje se sanduk i donese, u stepeništu te kuće se raspakujemo, prolaze stanari. A na spratu je stanovao jedan bračni par bez dece, ona je bila partizanka, oficir (i on isto), pa ona naiđe, zašane, pričamo, kažem ja to su moje stvari, jao lepe su i tako. Kad posle dva dana neko kuca na vrata: – Jeste l’ vi Anđelka Horvatović? Imamo nalog za pretres stana. Vi krijete robu koja podleže nacionalizaciji. Ajde, pretres stana, kažem to su moje stvari, evo sanduka, na njemu još piše „Seja” (tako su me zvali). Pa dobro, pođite s nama u Udbu (valjda je to bila Udba). Ispituje me onaj islednik, ja sve pričam po redu, onda ga neko zove, on prekine, pa ga nema, onda se vrati: – Sad ćemo diktirati u zapisnik. Počne on da diktira a ja kažem: – Oprostite, ja nisam tako rekla. Pa kako ste rekli, pa ovako, pa opet ispočetka. To je trajalo od pola deset prepodne do četiri popodne, tako u navratima. U međuvremenu, oni su otišli kod tate u Ribnjak, tamo pretresli i doveli tatu u drugu

prostoriju. A stan su pretresli i kod mame, samo mamu nisu privodili. Kad su konačno videli da se sve priče u potpunosti poklapaju, onda su rekli: – Izvinjavamo se, ovo je bilo po prijavi. Iako sam znala ko je to jedini mogao prijaviti, najnormalnije sam nastavila komšijske odnose i vrlo lepo smo živeli.

Eto, to je bila jedna crtica u vezi sa nacionalizacijom.

Kako ste išli u Holandiju, kojim jezikom ste se sporazumevali?

– Engleskim. Prvo sam ga učila privatno, a onda i na Višoj pedagoškoj školi. Kada sam izabrana za asistenta na Filozofskom fakultetu, v. d. šefa Katedre za biologiju bio je Glumac. Obilazio nas je (tada smo bili u Futoškoj ulici, gde je bio Gavrilović, iza NORK-a) i jednom me zatekne kako čitam jednu knjigu i koristim engleski rečnik. Šta to radite, dajte meni, a uvek je bio brz, uzme knjigu, gleda u engleski tekst a meni čita na srpskom, prevodi odmah. A ja mislim u sebi: – Anđelka, pokrij se ušima. I još žešćim tempom krenem da učim engleski. Kasnije sam ja svojim studentima tako direktno prevodila. A u Holandiji se kurs i održavao na engleskom. Mađarski sam dobro savladala.

Nemački čitam, dobro ga razumem, ali ga ne govorim. Učila sam i francuski i lepo sam ga govorila kad je bilo prilike. Jednog leta smo kampovali u Italiji, pored nas jedna francuska porodica sa velikom prikolicom, a mi mali šator, pa mali primus... Ja tu nešto pripremam a Francuskinja me gleda pa mi kaže: – Dodite u moju kuhinju da se ne mučite. – Neka hvala, kažem ja, ali posle ručka možemo skuvati kafu za celo društvo i raspričam se s njom. A moja ćerka stoji pored mene začuđena, pa me pita: – Otkud ti tako znaš francuski? Pa, eto vidiš. Moj suprug je bio pretplaćen na „Pari mač” tako da smo to redovno čitali i valjda sam tako održala neki kontinuitet. Jer francuski je posle rata smatran „buržuskim” jezikom, učili su se samo ruski i engleski.

Kako je izgledao Vaš porodični život, jer... bili ste prilično zauzeti?

– Pošto smo se iz Lukijana Mušickog doselili, napravivši jednu trostruku razmenu stanova, došli smo u ovaj stan, a moji su stanovali tu napred. Moja ćerka Maca (tako je zovem) već je bila pošla u školu, pa kad se vrati iz škole prvo kod bake, ostavi stvari, ode u kuhinju, uzme onaj cimet u šipki i tap, tap, tap, stiže kući. A baka za njom nosi torbu i kaput. Moj suprug je ovde imao kancelariju, a Maca, dok ja u ovoj prostorijski radim, ode u tatinu kancelariju, popne se u fotelju, uzme igračkice i igra se, dok moj muž prima stranke. Međutim, on misli – dete, igra se, a ona – radari ovakvi, sve snima, prosto kao da je bila predodređena

da ide na pravo. Iako je u gimnaziji lepo pisala, i pesme je pisala (čak je i nagrađena na Zmajevim dečjim igrama) a profesor srpskog je želeo da upiše društveni smer, ona je upisala prirodnjački, na njegovu veliku žalost. Nije je zanimala biologija, ni medicina, mislila je šta će dalje – arhitektura, unutrašnja dekoracija... Kad jednog dana dođe i kaže da se upisala na prava.

Po odlasku u penziju i dalje održavam kontakte sa kolegicama sa Fakulteta – svakog meseca se okupljamo i naizmenično smo domaćini. Vratila sam se starom hobiju – slikanju. Više godina sam i član Udruženja likovnih amatera Novog Sada i izlagala sam na kolektivnim izložbama. Posvećujem se porodici, povremeno odem na plivanje, čitam, šetam...

Kad je već dan zaljubljenih, još ću vam nešto reći. Ja svog budućeg supruga uopšte nisam poznavala, nisam ni znala da on postoji ovde, u Novom Sadu. A Polzović je imao atelje prvo u našoj kući, a potom u Vinklerovoj (Kralja Aleksandra 5), gde je u izlogu izložio jedan moj portret velikog formata. Kasnije mi je suprug pričao – tu je bila korza, gde je on zastajao da mene vidi u izlogu, dok nije saznao gde sam, pa smo se i upoznali. Proveli smo 42 godine u skladnom braku i kad se razboleo, kad je već bio kraj, rekao mi je: – Znaš, Seko (tako me je zvao), imao sam ispunjen život s tobom i bilo mi je lepo.

Zabeležila Svenka Savić, februara 2001.

Bogdanka (1930), Begeč*

Kažite nam nešto o Vašem detinjstvu.

– Rođena sam 1930. u imućnoj zemljoradničkoj porodici. Imam sestru mlađu od mene deset godina. Između nas je bilo dvoje muške dece, obojica su mali umrli: jedan od dizenterije, drugi od nestručno obavljenog porođaja. Pre II svetskog rata imali smo dosta visok standard. Za vreme rata otac je bio u zarobljeništvu u Nemačkoj, a mama je uspevala da održi imanje sa slugama i nadničarima. Rano sam otišla iz seoske sredine da se u nju nikada više ne vratim. Nisam volela da radim seoske poslove. Najveći deo raspusta tokom osnovne škole provodila sam s mojim drugaricama i drugovima u našem vinogradu na obali Dunava.

Posle II svetskog rata (1946) bila je agrarna reforma i mojima su oduzeli dosta zemlje. Posle rata sam pošla u gimnaziju. Tada me je SKOJ angažovao da po zidovima grada ispisujem antifašističke parole (grafite), što je još bilo dosta opasno. Crta la sam i ispisivala „zidne novine” u učionici. Otac je bio protivnik novog režima. Pre druge agrarne reforme 1953. bio je u zatvoru zbog „obaveze” – potpuno nevin. Verujući da će sačuvati zemlju, razveo se, ali ni svoju zemlju, ni mamino nasledstvo nije sačuvao! Ostao je zajednički maksimum.

*Osnivačica Vizuelnog studija za intermedijalna istraživanja na Akademiji umetnosti UNS

Uobrazio je da sam ja bliska komunistima pa me je stalno sumnjičio. Nas dvoje se nikada nismo slagali i od tada nikada nismo obnovili odnose. Naravno da je bio protiv mog daljeg školovanja.

Kako ste ipak otišli na dalje školovanje?

– Moja mama mi je davala materijalnu i moralnu podršku pa sam nastavila gimnaziju u Novom Sadu (to je od Begeča nekih dvadesetkih kilometara). Njena ideja je bila da stanujem u porodici penzionisanog profesora, doktora književnosti i njegove supruge, jer je znala da će mi oni pružiti građansko vaspitanje i omogućiti šire obrazovanje. Imali su sjajnu biblioteku koja mi je mnogo značila. Govorili su jezikom Koste Trifkovića i Jaše Ignjatovića. Bili su kao produžetak XIX veka. On se školovao u Budimpešti, Beču i Parizu, a oboje su poticali iz bogatog vojvođanskog staleža. U novom sistemu su bili potpuno deklasirani, obezvređeni. Tokom gimnazije sam stanovala u oronuloj kući sa baštom punom cveća. Hranili smo se u menzama.

U gimnaziji sam se zaljubila u Dejana Poznanovića. Ja sam tada imala šesnaest, on sedamnaest godina. Dejan je oduvek i zauvek bio i ostao moja jedina ljubav. Moja najbolja drugarica je od ranog detinjstva do danas Mila Bosić, doktor etnologije. Moj Dejan je bio odličan čak u gimnaziji, bolji od mene. Ja sam volela samo književnost, filozofiju i astronomiju.

Tu sad već počinje studentski život?

– Dejan je studirao slavistiku na Filozofskom fakultetu, a ja slikarstvo na Akademiji likovnih umetnosti. Tih pedesetih godina se živelo u velikoj oskudici, ali je postojao entuzijazam i velika solidarnost među profesorima i studentima (bar se meni tako činilo). Moj prvi profesor slikarstva je bio Zoran Petrović, čije slikarsko delo nije dovoljno vrednovano: poznatiji je po tekstovima „Selo Sakule a u Banatu” i „Hitler iz našeg sokaka”, nego po onim lepim slikama. Davao mi je veliku podršku, a i ja sam njega cenila, bio je drag čovek. On me je naučio da pušim i nikada, nažalost, nisam prestala.

Dejan i ja smo se venčali dvadeset osmog aprila pedeset druge u Beogradu. Stanovali smo u deljivom stanu, u profesorskoj koloniji. Dejan je išao na svoj Fakultet gde su se među profesorima i studentima slavistike (ruskog jezika) još osećale traume iz 1948. godine (Informbiro i ostalo). Subotom i nedeljom smo dolazili u Novi Sad i bili sa njegovim roditeljima i bratom. Akademija je tokom mojih petogodišnjih studija bila dosta otvorena jer su se u našoj zemlji tada događale velike promene

u kulturi i umetnosti. Dejan i ja smo stalno zajedno išli na izložbe, književne večeri, u kinoteku. U Beogradu, početkom pedesetih kultura je bila u uzletu, posebno literatura. Pojavili su se Vasko Popa, Mija Pavlović, Zoran Mišić, Mihiz. Na našoj Akademiji je bila bogata biblioteka, a u čitaonicu su dolazili mnogi studenti i sa drugih fakulteta, najviše sa istorije umetnosti i arhitekture. Dobro se sećam Laze Trifunovića i Leonida Šejke. Veliki doživljaj je bila izložba Henrija Mura u paviljonu „Cvijete Zuzorić” na Kalemegdanu. Bio je gost naše Akademije, rukovao se sa svakim studentom, to nam je bilo i iznenađenje i velika čast.

Kad je apsolvirao, Dejan prelazi u Novi Sad, otac mu se razboleo, a on je morao da se zaposli u biblioteci. Od tada je naše interesovanje vezano za Novi Sad.

Ko je uticao na Vas tokom studija?

– U mojoj biografiji počasno mesto pripada Mileni Pavlović – Barilli. Za njenu ličnost me je zainteresovao Miodrag B. Protić tekstom objavljenim u NIN-u pedeset četvrte godine. Pisao je da se u Požarevcu u njenoj rodnoj kući nalazi zbirka slika. Onda sam u proleće sledeće godine otišla u Požarevac, u staru kuću Pavlovićevih (to mi je jedina poseta ovom gradu). Dvorište je bilo u korovu. Pronašla sam Mileninog ujaka Božu, i sa njim i advokatom gospođe Danice Pavlović Barilli, ušla u sobu punu zapečaćenih sanduka sa slikama. Sećam se i danas tog ambijenta: u uglu je stajao štafelaj s Mileninim autoportretom prekriven žutim celofanom, pored okrugli sto, pokriven staklom ispod koga su poredani rukopisi Mileninih pesama na italijanskom jeziku. Kad su sanduci otpečaćeni, a slike iznesene, bila sam opčinjena! Taj doživljaj je odredio moju sudbinu. Zbog toga sam zavolela Italiju i naučila italijanski. Još iste noći napisala sam tekst u požarevačkom hotelu koji je objavljen u časopisu *Polja*. Kroz ceo broj su objavljene brojne reprodukcije koje sam dobila od advokata. Sigurna sam da je većina prvi put viđena kod nas. *Polja* su bila u pripremi kada sam dobila dopisnicu-krasnopis od gospodina Bože Pavlovića u kojoj mi javlja da je gospođa Danica Pavlović-Barilli stigla iz Rima u Beograd i želi da me vidi. Vrlo uzbuđena, odjurila sam u Beograd u vilu obraslu bršljanom. U sobi, pod crnim, čipkastim velom, pojavila se Milenina mati, krupnih, isplakanih očiju. Kad je čula da sam studentkinja slikarstva, zagrlila me je i rekla: – Tako je i moja Milena bila minijturna. Poklonila mi je sa posvetom katalog sa izložbe iz 1937. na italijanskom, koji mi je izgrubio Oskar Davičo. Ubeđivao me je da je kod Vaska Pope. Istinu nikad nisam saznala, jer je Popa to poricao. Uvek mi je bilo žao tog kataloga.

U ULUS-ovoj Galeriji u Beogradu 1955. godine Dušan Matić je otvorio izložbu Milene Barilli, bila je prisutna i njena majka. Dejan i ja smo odneli više primeraka *Polja* i delili posetiocima na izložbi. Devetnaest godina kasnije, u Novom Sadu je (1974) organizovana mala Milenina izložba u Malom likovnom salonu. Ja sam je otvorila, (jedinu u životu, inače ne volim otvaranja) upravo zato što se neko u Novom Sadu setio da sam ja objavila taj tekst o Mileni u *Poljima*. Mnogo kasnije, u Požarevcu je 1981. otvorena Spomen galerija, tamo se nalaze slike koje je poklonila njena majka. Možda je sudbina tako odredila da poslednja izložba koju smo Dejan i ja zajedno videli u Beogradu 1993. godine bude izložba Milene Pavlović Barilli, koju je sjajno koncipirala Irina Subotić. Čuvam taj katalog sa naslovom „San je tako divlji”. Te beogradske noći bila je restrikcija struje, bio je mrak. Eto kako se završila moja veza sa Milenom.

Onda ste oboje diplomirali?

– Dejan je diplomirao 1956. u junskom roku, a ja u septembru, u klasi Mila Milunovića (čime sam se uvek ponosila). Istog dana Dejan je otišao u vojsku, u Bileće, posle je premešten u Sarajevo. Te večeri sam se vratila u Novi Sad usamljena i zaplašena. Kada se vratio, posle godinu dana i dalje smo stanovali kod njegovih roditelja koji su bili sjajni ljudi (mnogo sam ih volela). Oni su bili izrazito kultivisani, predstavnici građanskog staleža: naš tata je bio mašinski inženjer veoma široko obrazovan, on je presudno uticao na mnoga moja stanovišta, a naša mama, rođena u Somboru, nikada nije zaboravila francuski, nemački i mađarski jezik, naučila ih je u devojačkoj školi u Beču. Stanovali smo u istom stanu do 1961. godine, dakle šest godina. Iznenada je (1965) umrla moja mama – imala je samo 57 godina. Srce joj je puklo, a meni ostale rane na duši zauvek.

Vas i Dejana vidim kao celinu na Tribini i u *Poljima*.

– Zorana, sigurno si shvatila kako mi nije moguće da svoj život ni verbalno odvojim od Dejanovog, kao ni da hronološki opišem sva iskustva, pa zato moram da navodim najsuštniskije događaje koje smo zajedno prošli. Tribina mladih je prvo središte savremne umetnosti i kulture u zemlji. Dejan je bio jedan od osnivača Tribine 1954. godine. Ja sam tada bila još student, tačnije, bila sam veza između redakcija i gostiju, pre svega onih iz Beograda. Iz svih centara naše zemlje, svi stvaraoци su rado dolazili u Novi Sad. Bio bi predug spisak imena, a ja se skoro svega dobro sećam pa ću ti pomenuti samo nekolicinu: Oskar Davičo,

Marko Ristić, Vasko Popa, Miodrag B. Protić, Radomir Konstantinović. Iz Hrvatske: Irena Vrkljan, Vesna Parun, Radoslav Putar, Petar Selem, Zvonko Maković. Iz Slovenije: Ciril Zlobec, Dane Zajs, Taras Kermauner, Nuša i Srečo Dragan, Franci Zagorčnik Venio Taufer, Tomaž Šalamun ... Iz Makedonije: Mateja Matevski, DMITAR SOLEV, Vlada Urošević, Radovan Pavlovski... iz inostranstva: Sol Belou, Getulio Alvian, Majki Kirbi... i drugi. Tribina je za mnoge generacije bila više nego univerzitet: nikada nije bila prihvaćena u oficijalnim krugovima, samo su se neki pojedinci zalagali za nju, na početku se sećam da je to bio Stevan Doronjski. Tribina je imala razne faze i nivoe. Glavni urednici su bili postavljani, a ne birani i ja se sećam perioda Živana Berisavljevića, Želimira Žilnika, a posebno Judite Šalgo, koja mi je „otišla” istog meseca, iste godine (1996) kad i moj Dejan!

Ovaj period Tribine je po mome mišljenju najznačajniji jer se stvorio nukleus svetske savremene umetnosti. Tada je Tribina bila najinventivnija i najhrabrija. Gostovala je grupa OHO iz Slovenije (iz Kranja i Ljubljane). S obzirom na to da je Dejan bio u kontaktu sa slovenačkom kulturom, upoznao je u Kranju rad te grupe, koja je prva u tadašnjoj zemlji bila istinski avangardna. U *Roku* Bore Ćosića Dejan je objavio prevod njihovih tekstova i predložio da dođu na Tribinu. To je bio iznenađujući događaj. Oni su dosta uticali na novu umetničku praksu u Novom Sadu.

Dolazila je grupa iz Italije, LO ZOO/Zoološki vrt sa Mikelandelom Pistoletom. Osnovana je grupa KÔD (Miroslav Mandić, Slobodan Tišma, Slavko Bogdanović, Janez Kocijančič, Mirko Radojičić) i grupa kojoj su pripadali Vlada Kopiel, Čeda Drča, Ana Raković. Aktivna je bila i grupa BOSCH + BOSCH iz Subotice koju su činili Balint Sombati, Slavko Matković, Laslo Kerekeš, Katalin Ladik. Sombatija posebno ističem jer se afirmisao na internacionalnoj umetničkoj sceni. Bilo bi zaista nemoguće da u ograničenom tekstu nabrojim i analiziram mnoge događaje, aspekte i posledice toga vremena. Ipak, ne mogu da zaboravim večeri alternativnog filma. Sala je uvek bila prepuna, često je govorio reditelj Lazar Stojanović od koga sam prvi put čula za elektronsku kameru i video trake – video art.

Paralelno sa Tribinom izlazila su i *Polja*. Dejan je bio u redakciji od prvog broja, a ja sam od drugog bila urednik likovne rubrike, naravno oboje volonterski. Bio je glavni i odgovorni urednik od 1958. do 1961. godine. Taj period po sećanju mnogih bio je na visokom nivou, bitan za modernu misao i umetnost, ali je osnivač, Pokrajinski komitet omla-

dine, smatrao da je koncepcija lista prešla granice lokalnog i omladinskog, jer objavljuju tekstove suviše poznatih pisaca kao što su Dedinac, Davičo, prvi put je objavljena drama Rastka Petrovića „Sabinjanke”, a Krleža je, smatrajući da je to najbolja revija u zemlji, poslao tekst „Prazna slama”. Čudna je koincidencija što je on bio u Novom Sadu kod Ervina i Micike Šinko 18. marta i želeo da se sretne sa redakcijom *Polja*. Bio je to srdačan susret. Samo devet dana kasnije, 27. marta 1961. godine, Dejan je na montiranom procesu smenjen, a na njegovo mesto je došao tadašnji član Pokrajinskog komiteta, organizator zavere Mileta Radovanović, koji je sada još uvek upravnik Sterijinog pozorja. Nekoliko sazvanih osoba je korumpirano, istaknuti „tužilac” je bio Miroslav Egerić, koji se prodao za asistenturu, stan i članstvo u redakciji.

Ubrzo je Dejan postao urednik trojezične edicije „Bibliofilska izdanja” u Forumu (Marko Ristić *Bez mere*, Stanislav Vinaver *Zanosi i prkosi Laze Kostića*, Srećko Kosovel *Ekstaza smrti*, Kočo Racin *Bela svitanja*). Posebno je bio urednik jedne knjige iz edicije koja nije nastavljena. Bilo je to prvo izdanje knjige *Pentagram* Radomira Konstantinovića, 1966. godine. Ta edicija je ukinuta 1967. Onda je Dejan bio bez posla punih petnaest godina. Posle se zaposlio kao knjižar u Nolitovoj knjižari „Miloš Crnjanski” i tamo radio kao blagajnik devet godina, odakle se prevremeno penzionisao. Kasnije je radio u našem ateljeu-stanu; to je bio izrazito produktivan period, jer je preveo dosta knjiga, sarađivao u mnogim časopisima (i na III programu Radio Beograda). Najčešće je prevodio eseje Tarasa Kermaunera i savremene slovenačke pesnike Zajca, Šalamuna, I. G. Plamena. Poslednju obimnu antologiju *Savremeno slovenačko pesništvo* objavila je Matica srpska 1987. godine. Bili smo aktivni, preživeli brojne nepravde, ali smo se spasavali uzajamnim razumevanjem i ljubavlju.

Stan, sopstveni stan, bio je samo jedan od naših problema. U ateljeu DT 20 (inicijali Dimitrija Tucovića) živeli smo jedanaest godina. To potkrovlje je bilo centar u koji su rado dolazile brojne ličnosti iz svih krajeva zemlje i sveta. Prostor je bio prepun knjiga i časopisa, slika, muzike. U njemu su se kultivisali naši senzibiliteti. U Ateljeu DT 20 održana je i prva izložba knjiga umetnika Jugoslavije. Želela sam da u tom ambijentu boravi osoba koja će to razumeti i osetiti, kao što je Ksenija Konopek, koja je osmislila moje postojanje od kada sam ostala bez moga Dejana.

Pedagoški rad sa mladima Vas je dosta zaokupio.

– Najpre sam ja akumulirala znanja: prošla sam sve stepene pedagoš-

kog rada od osnovne škole, gimnazije, više pedagoške škole, do zvanja redovnog profesora na Akademiji umetnosti. Pre osnivanja Odseka likovnih umetnosti na Akademiji u Novom Sadu, budući da nismo imali dece i drugih porodičnih obaveza, dosta sam putovala po svetu i obavestavala se o savremenom edukativnom procesu na akademijama i institutima. Uverena da je neophodno prevazići tradicionalne tehnike, uspela sam, uz otpor mojih kolega, da osnujem vizuelni studio za intermedijalna istraživanja sa adekvatnim instrumentarijem. Stvarali smo individualne i kolektivne projekte u novim medijima, posebno smo voleli da ideje realizujemo na video traci, elektronskom kamerom.

Za mene je rad sa studentima bio potpuno izjednačen sa sopstvenim stvaralaštvom. Iako je vizuelni studio bio uspešan, stalno sam bila sumnjičena od nekih kolega, pa sam morala da se branim rečima: – Molim vas da shvatite da je video kamera u stvari elektronska četkica! Radove smo predstavljali u Beogradu u SKC, zatim u Ljubljani (ŠKUC), video radovi mojih studenata predstavljali su Akademiju na Bijenalu mladih u Parizu 1982. godine, što je zaista bio veliki uspeh. Održala sam predavanje sa projekcijama svojih i studentskih radova u Palazzo dei Diamanti (sala polivalente) u Ferari pod naslovom: „Akademija umetnosti – Novi Sad – Njujorški univerzitet – dve škole u poređenju”. Naši radovi su bili sjajno primljeni, publika je smatrala da su poetičniji od američkih. Kad je u Novom Sadu osnovan festival „Video Medija” ustanovljena je nagrada najmlađoj autorki pod mojim imenom, što doživljam kao veliko priznanje. Ove godine sam prvi put bila na dodeli nagrada s mojom mladom kolegicom Biljanom Čikić. Nagrađena je Mia Stojanović, studentkinja naše akademije. Te večeri u zgradi bivše Tribine videla sam koliko imam prijatelja.

A kako ste ipak rešili stambeno pitanje?

– Zaista nisam govorila o mnogim događajima iz našeg života. Konačno, 1970. dobili smo rešenje za stan u koji smo se uselili 1972. Ideja da stan bude u istom ulazu gde je i atelje, atelje DT 20 je u potkrovlju, stan u prizemlju, potekla je od Milana Čanka, Nenadovog oca, koji je tada bio potpredsednik grada. Zahvalni smo mu za to, jer je to idealno rešenje. I on je rano „otišao”, bio je naših godina. Atelje je i dalje bio aktivan prostor, širila se kreativna rezonanca. Taj prostor je godinama bio stecište sve mladih stvaralaca, ne samo novosadskih.

Koliko su Vam pomogle specijalizacije, gostovanja i kontakti sa svetom?

– Prvi put sam bila u Firenci 1964. godine sa malom grupom stvara-

laca iz Jugoslavije. Bili smo primljeni u Palazzo Vecchio kod tadašnjeg predsednika Firenze Đorđa la Pire. On je zaista istorijska ličnost, ne samo za Italiju. Poklonjena mu je moja slika, on je meni poklonio reprezentativnu monografiju Firenze, sa poetičnom posvetom. Već sledeće 1965. otvorena je moja samostalana izložba u lepom toskanskom gradu Pistoji, to je u stvari bila moja prva izložba. Burne 1968. dobila sam stipendiju italijanske vlade (1968/69) pa sam prvi deo provela u Firenci (tri meseca). Stanovala sam u prijatnom pansionu sa studentkinjama da usavršavam jezik. Da naučim toskanski najviše mi je pomogla Donatela od devet godina, gazdaričina kći. To nije bila klasična specijalizacija jer sam sama odlučila šta ću da proučavam. Naravno da je to bila renesansa (naročito rana), fascinirala me je biblioteka Lorencijana sa iluminiranim knjigama i samostan Sveti Marko, posebno Beato Anđeliko. Tamo se nalazi stub gde je uhvaćen Savonarola. Veoma volim Firencu, poznajem sve muzeje, zgrade, trgove. To je divno mesto u koje bih mogla da odem, jer sam tamo duže bila sama.

Poslednjeg dana decembra 1968. Dejan je došao u Firencu i te noći smo otputovali u Rim. Bilo je to vreme studentskog pokreta, a Rim je bio stecište omladine i avangardnih umetnika iz celog sveta. Tamo smo stekli mnogo prijatelja. Obilazili smo sve muzeje, istorijske spomenike, a posebno galerije, prisustvovali prvim performansima, satima gledali eksperimentalne filmove. Sretali smo Felinija, Zavatinija, tada mladog Kounelisa. Veliki broj knjiga, časopisa, kataloga, koji su i sada u ateljeu, doneseni su tada iz Rima.

Povratak sa stipendije čini mi se vrlo produktivan?

– To je istina. Tada sam bila profesor Više pedagoške škole. Iako sam prestala da slikam odlučila sam u proleće sedamdesete godine da u salonu Tribine mladih priredim izložbu slika koncipiranu kao ambijent. Otvaranje je bilo nekonvencionalno, učestvovala je grupa KÔD, izložbu je otvorio Slobodan Tišma „presecanjem lanca”. Za vreme trajanja izložbe donosili smo časopise i puštali muziku, najčešće Džona Kejdža. O slikama su pisali Oskar Davičo i Bora Ćosić. U Novom Sadu se zaista stvarala nova umetnička praksa, ali su bili snažni ideološki otpori, u stvari je bilo vrlo dramatično. Veruj mi, Zorana, da je teško opisati tu atmosferu u konciznom obliku. Samo jedan primer. Te sedamdesete godine, dvadesetog septembra, realizovala sam akciju SRCE. Bio je to objekat u obliku srca od stiropora, obložen crvenom plastičnom folijom 2 x 2 metra, unutra je inkorporiran metronom podešen na puls (80 otkucaja). Od starog mosta do Tribine mladih nosili su ga moji mladi

prijatelji: Nataša Pankov, Nada Atanacković, Anđelko Maletić i Nikola Stojanović. Bila je to komunikacija sa gradom, ljudi su komentarisali, učestvovali... Za ovu akciju morali smo da dobijemo dozvolu od policije. Kada je to veliko srce uneseno u galeriju preko bele plahte, kojom je bio prekriven pod, u srednini bela kvadratna ploča, na njoj postavljeni tanjiri, kašike, noževi, viljuške, čaše – sve prazno, fiksirano. Prišla sam, otkačila metronom... bila je potpuna tišina, mi smo bili živi okvir i „čuli” vlastite pulseve. Taj projekat je povezan i sa našim običajima: kad nevesta ulazi u kuću korača preko belog platna. Vujica Rešin Tucić je objavio sjajan tekst pod naslovom „Linija i srce”. Tamo piše: – Pesnik Tomaž Šalamun kupi kredu i povuče veliku, belu liniju kroz grad. Trojica njegovih drugara stave merdevine u Katoličku portu, popnu se, pokriju belim čaršavom i ispod svojih lepih, čupavih glavudža postavite tablu TRIGLAV. Udeš tako u portu i naiđeš na najviši jugoslovenski planinski vrh. A današnji profesor na Akademiji umetnosti u Novom Sadu, Bogdanka Poznanović, iste 1970. godine pozove me da nosim srce. Od mosta na Dunavu do Tribine mladih. Odem i – stvarno! Bogdanka kupila daske, crvenu plastiku, lepak i eksere pa napravila ogromno crveno srce. I u srcu vratanca i u vratancima nešto kuca. Skupilo se tu još mnogo malih srca. Uzmemo ono veliko i odnesemo ga. Da kuca u Tribini mladih... Sve mi se čini ima tu uticaja ona linija kredom i ono srce. Liniju pljusak izbrisao, srce skinuo čuvar galerije i negde odneo, a ja sve nešto mislim, nije ta linija dobro izbrisana, negde to srce kuca”. Sve je snimljeno na dijapozitive, objavljeno u slovenačkoj reviji *Problemi*, zatim u Nemačkoj u knjizi Klausa Groha, a posle je reprodukovano to novosadsko srce u mnogim knjigama i časopisima, našim i svetskim. Posebno mi je drago što su moji prijatelji, vizuelni pesnici, slajdove srca projektovale na firentinske palate, na trgu, preko puta Palazzo Vecchio.

Kakav je bio odjek akcije u Novom Sadu?

– U *Dnevniku* je objavljeno da je „zaraza počela” akcijom „Srce” Bogdanke Poznanović. Zatim je počela afera na Višoj pedagoškoj školi. Šef odseka je bio poznati „humanista” Jova Soldatović, a i druge kolege su me optužile da sam, kao profesor, prekršila opštepoznate zakonitosti umetnosti. Naivno sam počela da se branim, uzalud! Najzad sam rekla: – Znaite šta, to uopšte nije umetnost! To je bio samo početak. Gore je bilo godinu dana kasnije, zbog projekta – akcije „Reke”. Tada sam dobila opasne etikete i pretnje. To su bile jugoslovenske reke, kubusi od stropora, 17 „reka” bačenih u konkretnu reku – Dunav. Snimljen je i film,

pomogli su mi Želimir Žilnik i Dušan Ninkov. To je bilo 1971. Reke su za mene jako važne, one spajaju, one su kao krvotok! Film se nalazi u jednom muzeju eksperimentalne umetnosti u Italiji. Neposredno posle „suđenja“ na Višoj pedagoškoj školi, stigao mi je poziv iz Lozane (posredstvom Janoša Urbana, profesora na Bozaru u Lozani), za izložbu na obali Ženevskog jezera u Montreu. Bila sam jedini učesnik iz Jugoslavije. Pokazala sam tu divnu pozivnicu Soldatoviću (on malo natuca francuski). Reakcija je bila: – Tamo se skupljaju svi belosvetki snobovi! Nisam mu ostala dužna: – Znaš šta, da si ti dobio takav poziv to bi u *Dnevniku* izlazilo u nastavcima!

Čuj, Zorana, pričam o sporednim detaljima, a ništa nisam rekla o samom radu. Ostalo mi je malo vremena za neku potpuno novu ideju pa sam odlučila da napravim Reke II: RIVERS/MONTREUX ESPARACE SITUATION 72. Bilo je napravljeno 17 blind ramova 0,70 x 0,70 metara na koje je postavljena prozirna folija. U svakom okviru plastičnim tapet slovima bele boje upisan je naziv jugoslovenske reke. Okviri su spojeni belim, plastičnim lancima, a objekat je bio dug 17,5 metara i položen na jezero. S jedne strane vezan za stenu na obali, s druge za mostić. „Voda“ na vodi. Tamo je na Lac Lemanu stajao eksponat dva meseca. A sledeće, sedamdeset treće godine je kao koncept i foto-dokumentacija prezentovana u Buenos Ajresu (South Atlantic Ocean).

Tokom moje karijere bilo je još bezbroj nesporazuma, ali sam ja zaista verovala u tu vrstu kreativnog rada i dobijala brojne satisfakcije iz drugih jugoslovenskih centara i iz sveta. To me je držalo. U jesen 1977. imala sam tromesečnu stipendiju u Veneciji u istorijskom arhivu savremene umetnosti (ASAC). Dejan je bio sa mnom pa smo oboje mnogo radili u toj bogatoj instituciji. U isto vreme imali smo sreću da prisustvujemo Bijenalu kulturnog disensa u istočnoj Evropi. Predsednik Bienenala je bio Carlo Ripa di Meana. O tome bih mogla dugo da govorim... Osim izložbe održavale su se burne debate o istoriji, vizuelnim umetnostima, filmu i literaturi. Trajalo je dvanaest dana. Slušali smo Lešeka Kolakovskog, lično upoznali Klauza Groha i Đila Dorflesa koji se iznenadio i obradovao kad sam mu rekla da sam sa velikim interesovanjem pročitala skoro sve njegove knjige. Dva dana je bilo posvećeno Sergeju Parađanovu (koji je tada bio u zatvoru). Bilo je mnogo učesnika. Sa mnogima smo se upoznali, nas su svi primali sa velikom naklonošću. To se održavao u raskošnom prostoru, ali sa mnogo tragičnih učesnika. Tada smo prvi put čuli da će Kosovo biti novo žarište u Evropi. Ti dani su za mene bili potresni jer su govorili stradalnici, između ostalih

i učesnici „Pražskog proleć“. Naši prijatelji u Jugoslaviji su bili potpuno indiferentni kad smo im sve ovo pričali. Ne mogu da ne pomenem boravak u Bolonji 1984, gostovanje na Univerzitetu Instituta DAMS (discipline, umetnosti, muzika, spektakl); pozvao me je moj kolega profesor Lamberto Pinjoti, upoznali smo se sa Umbertom Ekom koji je direktor te izuzetne institucije, internacionalnog nivoa. Vrlo jednostavan i srdačan čovek! Ponosna sam što sam se s njim upoznala. Tamo sam držala predavanja na insistiranje Eka i Pinjotija, sa studentima sam uspostavila sjajnu komunikaciju, bili su to postdiplomci iz celog sveta, budući da je taj institut bio istinski afirmisan i privlačan.

Svakako da je za mene karakteristična saradnja sa pojedincima i grupama umetnika, posebno s mojim studentima sa kojima sam učestvovala na jednoj manifestaciji u urbanom prostoru, pa smo 1981. godine radili na raznim punktovima Novog Sada. Tada je bila i intervencija SUP-a koju je izazvao rad studenta Vlade Vesovića „živi strip“. Bili su u bočnoj ulici od Tribine povešani „oblaci“ sa tekstovima, zapravo su to bile obične rečenice, kao na primer: „da mi daju boju, videli bi oni“ ili „maksimalna zabava“. Sve je bilo postavljeno, snimljeno na film (super 8) i slajdove. Uskoro je počelo užasno nevreme, vetar je oborio „oblake“, plivali su ulicom kartoni. Supovci su naterali moga Dejana, koji je odneo dozvolu od gradskog MUP-a, i tadašnjeg dekana Božidara Kovačeka, da te mokre „oblake“ skupljaju i stavljaju na plavi automobil. Sve se ipak dobro okončalo, moj komentar je bio: – Milicija nam je uhapsila „oblake“, sve ćemo mi to naplatiti u devizama! To se i obistinilo: vizuelni studio je bio izabran da sa video radovima učestvuje na Bijenalu mladih u Parizu 1982, kao jedan od predstavnika Jugoslavije. Plakala sam od sreće kada mi je to saopštila Jadranka Winterhalter, komesar te manifestacije. Na toj manifestaciji je bilo mnogo publike. U gužvi sam prepoznala svetski poznatog slikara Dadu Đurića. Posle 26 godina srdačno smo se pozdravili! Nekada smo bili u istoj klasi na beogradskoj Akademiji. Oduševio se mojim studentima. Pozdravila sam se i sa Pjerom Restanijem, slavnim kritičarem, a u ambijentu grčkog paviljona (koji je bio kao najlepší san), prepoznao me je reditelj Andžej Vajda, godinu dana ranije bio je gost naše Akademije u Novom Sadu. Pričao mi je, na našem jeziku, kako u Parizu snima „Robespjera“.

A vaš umetnički rad?

– Posle Akademije sam najpre počela da eksperimentišem sa različitim materijalima. Podloge su mi bili kartoni i drvene ploče, obojene belom uljanom bojom sa različitim, posebno komponovanim, faktura-

ma i raznim vezivima. Kada su te „bele slike“ prosušene, koristila sam bronzu i tuševu u boji (tuš ima najfiniji pigment a sadrži i lepak), to se odlično spajalo sa pripremljenom podlogom. Za četrdeset godina boje su ostale nepromenjene! Kolorit asocira na drevne makedonske i ruske ikone. Tu tehniku retko ko može da odgonetne. Nerado sam izlagala u svojoj sredini, jer se moji radovi u to vreme nisu uklapali u vladajuću estetiku. Zarađivala sam kao profesor i od toga živela, a ne od prodatih slika. Mnogo slika sam poklonila, nemam evidenciju, nisam želela da zavisim od laičkih otkupnih komisija. A tek vinjete! Uglavnom čudne ptice „odletele“ su na sve strane... Slike iz tog perioda izlagane su selektivno, kao što su izložbe: „Mladi – likovno stvaralaštvo“ Beograd 1959 (II nagrada), „11 bienale mladih“ Rijeka 1962, Zlatno pero Beograda, Beograd 1962 (nagrada: Plaketa za najbolju vinjetu), Salon 63, Rijeka, Firenca, Palermo, 1963.

Posebno je važna izložba sa Maksom Sedejem u Prešernovom muzeju u Kranju. Te godine je predsednik Tito održao govor protiv apstraktne umetnosti: odmah je bilo jasno da su direktivu poslušale galerije, časopisi, knjige... Nije se jedno vreme mogla videti nijedna nefigurativna slika, skulptura. A pre ovog govora bila je zakazana naša izložba slika u Prešernovom muzeju u Kranju – Maksa Sedeja i moja. Upravnik muzeja je bio hrabar. Kasnije sam čula od Marka Pogačnika da je sala bila puna supovaca. Izložbu je otvorio Ciril Zlobec, tada član CK... i on je tada rizikovao svoj status, ostala sam mu zahvalna. Sve je to bilo vrlo uzbudljivo! Baš te slike su iste godine bile prezentovane na riječkom Salonu 63. Sa te riječke izložbe žiri je napravio izbor pod nazivom „V jugoslovenski bienale slikarstva i skulpture“ za Firencu, a 1964. pod naslovom „Savremena jugoslovenska umetnost“ Palermo. Bilo je još nekih izlaganja, kao što je Oktobarski salon, Studentski kulturni centar u Zagrebu, Likovni susret, Palić... Kasnije su moje slike izlagane na izložbama na kojima su se prikazivali primeri jugoslovenske likovne umetnosti. Najznačajnija, za mene, izložba je „Legat Marka Ristića – nadrealistički zid“ (ambijentalna celina u radnom kabinetu Marka Ristića). Izložba je održana u Muzeju savremene umetnosti u Beogradu (novembar 1993 – januar 1994).

U knjizi *Šezdesete i teme srpske umetnosti* tim povodom piše Ješa Denegri: „Slikarstvo Bogdanke Poznanović s početka šezdesetih urbanog je porekla i autoreferencijalnog karaktera... Indikativno je da se jedna njena slika... našla na čuvenom 'nadrealističkom zidu' radnog kabineta Marka Ristića (u društvu s Ernstom, Masonom, Tangijem, kao i

crtežima i kolažima beogradskih nadrealista). To je važan podatak koji govori o intelektualnom kontekstu u kome je rad Bogdanke Poznanović bio prepoznat, respektovan, visoko vrednovan“.

Kad ste prestali da slikate?

– Govorila sam već ponešto o mojim iskustvima iz sedamdesetih godina, ali naglašavam da su te decenije obilovale događajima u kulturi i umetnosti te zaista osećam obavezu ne samo prema sebi nego i prema javnosti. Moja umetnička delatnost je deo te klime, a nas dvoje smo širili nova saznanja o internacionalnoj umetničkoj sceni. Napustila sam rad na slici kao fiksnom objektu i okrenula se prostoru, akciji i komunikaciji. Radovi se zasnivaju na simbiozi vizuelno-verbalno-zvučno. Jedna od važnih komponenata mnogih radova je zvuk, naročito u videoartu. Dejan mi je u tome mnogo pomogao, on je među prvim u našoj sredini poznao muziku Džona Kejdža, Ive Maleca, Meredit Monk, Roberta Ešlija... Rad koji izdvajam je TELEFON ART. Tu zvučnu komunikaciju je organizovao kompozitor Vladan Radovanović, sve je bilo programirano. On se nalazio u studiju III programa Radio Beograda. U određeno vreme javila sam mu se telefonom i sa kasete pustila cvrkutanje ptica i istovremeno izgovarala imena meni bliskih umetnika iz sveta. Tako je nastalo petominutno planetarno delo. Oduševljavaju me ptice jer su slobodne, ne znaju za granice.

U svome radu sam izbegavala ideologiju i asocijacije na politiku, pa ipak, tadašnji političari i lokalni kulturni radnici su u njemu pronalazili „sumnjive elemente“, jer nisu razumeli nove senzibilitete i poetike. Imala sam dosta nepritika, Dejan takođe, ali mi nismo očekivali priznanja. Ta uverenja su naš život koji smo sami odabrali. Za tu vrstu stvaranja bilo je potrebno mnogo rada i proučavanja raznih izvora. U sopstveni rad sam verovala kao i u delanja umetnika iz tog nukleusa. Bilo je apsurdno što su Miroslav Mandić i Slavko Bogdanović, zbog svojih shvatanja i umetničkog rada, izdržali drastične kazne zatvora (prvi devet, drugi osam meseci). Judita Šalgo, autentičan stvaralac, ostala je zbog delovanja na takvoj Tribini nekoliko godina bez radnog mesta. Svi smo mi bili sumnjivi upravo zbog različitosti, jer smo osporavali već istrošene modele u umetnosti, kulturi i društvenim odnosima. Sumnjičeni smo posebno zbog sudelovanja u novoj internacionalnoj umetnosti. To nisu mogli da kontrolišu tadašnji funkcioneri „liberali“ koji su vladali Vojvodinom. Kakav paradoks!

Punih dvadeset godina sam se bavila istraživanjima u novim medijima, realizovala mnoge radove, izlagala na brojnim, značajnim,

internacionalnim izložbama. Te godine su mi bile kreativno najintenzivnije, stekla sam mnoge prijatelje u zemlji i širom sveta, tada je stvarana umetnička zajednica, pokušala sam, i u mnogome uspevala, da u stvaralaštvu i umetničkom ponašanju spojim život i umetnost, solidarnost između ličnosti u iskazivanju sopstvenih kreativnih energija. Saučestvovali smo u realizacijama projekata i istinski se radovali, bili su podsticajni. O mom radu Ješa Denegri u knjizi *Sedamdesete i teme srpske umetnosti* iz 1990. između ostalog piše: „Zalažući se za ove ideale delom/delanjem, prisustvom, pisanjem i nastavom, Bogdanka Poznanović otvorila je mnoge prolaze i mnogima prolaze u tada aktuelnom umetničkom ambijentu. Danas se vidi kao jedan od pionira nove umetnosti za čiju se promociju mnogostruko zalagala. Otuda sve što je uradila u svojoj ukupnoj javnoj ulozi tek traži detaljniju obradu i pravičniju istorijsku valorizaciju.”

Malo ste rekli o Vašoj novoj fazi tokom sledećih decenija.

– Moram reći da nije jednostavno objasniti odlučan prelaz na nove medije. Možda će se činiti suviše uprošćeno i deskriptivno. Mene je tokom celokupnog rada, još od slikanja, interesovao sam proces, izlaz iz tradicionalnog i ograničenog prostora, ali pre svega komunikacija na planetarnim koordinatama.

U izdanju I.A.C (koji uređuje Klaus Groh) u Nemačkoj, objavljena je STELLATA, u stvari mini-buklet, tačnije kolekcija knjižica umetnika iz celog sveta. Jedan primerak sam poslala Marku Ristiću (sećajući se njegove knjige *Nox microcosmica*) Odgovorio mi je rukom ispisanim tekstovima. Moje je ime pretvorio u Zvezdanka i napravio dve verzije akrostiha (Beograd, 17.10.1973):

Draga Zvezdanka,

Z kao Zodijak

V kao Venera

E kao Eklipsa

Z kao Zenit

D kao Dorado

A kao Arios

N kao Neutron

K kao Kepler

A kao Antila

MR

Z kao Zaratustra

V kao Vache (Jacques)

E kao Ernst (Max)

Z kao Zenon (ili kao Zigromar)

D kao Dekalkomanija

A kao Anaksimn iz Mileta

N kao Nosferatu (ili kao Nioba)

K kao Kafka

A kao Astrologija (ili Amfion)

MR

Sećam se da sam sedamdeset četvrte napravila „Transparent book”, u formatu 19 x 24 cm sa istim sazvežđima, ali transformisanu – nazivi su bili na latinskom, ispisani tako da se knjiga okreće, linije na dlانovima se provide, povezuju se konstelacije sazvežđa i linije ruku, okretanjem se stvaraju „spirale“. Konceptualno se vizualizuje veza: Mikro prostor – Makro prostor. Ovaj moj rad je reprodukovан u mnogim katalozima i časopisima u svetu. Drugi rad, koji smatram važnim za moje shvatanje i praksu je „Feedback letter box”, koji sam ostvarila tokom 1973. i 74. godine, uz učešće više od trideset umetnika iz niza evropskih i vanevropskih zemalja, sa ciljem da upravo interpersonalna komunikacija dođe u prvi plan – razmene, kontakti, učešće, poznanstva i nova upoznavanja (načelno) bez granica u prostoru.

Teško mi je da nabrojim sve umetničke manifestacije na kojima sam učestvovala. Navešću samo neke do kojih mi je posebno stalo. Na primer, 1974. sam bila na CONTEMPORANEA u Rimu: ispod prostora vile Borgeze, u ogromnom parku, na parking prostoru, adaptiran je ogroman izložbeni prostor, izgledalo je kao podzemna katedrala, osvetljena plavičastom svetlošću. Bila je to velika internacionalna izložba najsavremenijih tendencija. Pozvao me je Akile Bonito Oliva da u jednoj velikoj dvorani projektuju slajdove mojih radova. Iz naše zemlje učestvovali su Marina Abramović i Braco Dimitrijević. Iste godine u Zagrebu, u Galeriji Suvremene umjetnosti bila je manifestacija Signalizam na kojoj sam učestvovala. Nadalje, moram reći da posebno volim moje izlaganje 1975. godine na Festivalu de l’ arte Creativa u Montevideu, ali su mi dragi i četvrti Aprilski susreti u Studentskom kulturnom centru u Beogradu u toj godini. U 1976. sam bila na Lettre Documento sa radom Disajno-rukopisno pismo za Caregu u Milanu. Zatim, samo kratko pominjem CAIC Muzej savremene umetnosti u Sao Paulu.

Sasvim neočekivano moji prijatelji Sareneo i Mifcini su organizovali neku vrstu retrospektivne izložbe mojih slika. Bilo je mnogo publike, 177 eksponata, sve slike su tamo ostale. Bile su za mene iznenađujuće, sjajno prihvaćene. Kad smo posle Verone i Venecije Dejan i ja stigli u Kopar, od dragog prijatelja Andreja Medveda smo čuli da je u Kninu izbila „balvan revolucija”. Bilo je to krajem oktobra ili početkom novembra devedesete. Svi smo bili užasnuti, uplašeni. Naši dragi Nuša, Dragan i Jaka Zuraj su nas ispratili iz Ljubljane jedne noći. Otada Nušu više nisam videla, ali nikada nismo prekinule prijateljstvo. Jaka Zuraj je 1996. u septembru bio u Novom Sadu, doneo je Dejanu lekove. Taj se susret ne može rečima iskazati! A 1992. godine već se uveliko razbuktao

rat, ubijanje, nasilje, neshvatljivi užasi! Sa studentima II godine, u organizaciji veoma talentovanog Đule Šante, izlagala sam Libere, zajedno sa studentima – njihovi radovi su bili inventivniji od mojih! Ta izložba u Bačkom Petrovcu je bila potresna. Tada smo se najviše voleli, a bili smo podjednako uplašeni i očajni. A 1995. godine moj Dejan se razboleo od neizlečive bolesti. Godinu i po dana sam, zajedno s njim, umirala. Poslednja knjiga koju je pokušao da čita bila je *Dekartova smrt* Radomira Konstantinovića (Dejan i Rade su bili bliski prijatelji). Kada su se 28. septembra 1996. uveče zatvorile blage, plave oči moga Dejana, život mi je bio prepolovljen. On je ipak stalno prisutan u mojim mislima i snovima. Ubeđena sam da se razboleo od stresova. Prvo Slovenija... onda Hrvatska (baba mu je bila iz Osjeka, kao dete je tamo često boravio), za Sarajevom je bolovao: tamo je završio osnovnu školu; otac mu je bio inženjer na aerodromu. Očajavao je zbog ubijanja ljudi i grada.

U 1998. godini preživela sam najdublju bol: moj mlađi sestrčić Bogdan (Boban) Filipović je nastradao u naftnom rezervoaru – sišao je da spase onesvešćenog druga, vezao ga je za sebe, zatim se on onesvestio, za njim je ušao još jedan kolega. Obojica su se otrovala. Radio je u NIS-u (Naftna industrija Srbije). To preduzeće je izgradilo "Karingtonku" u Novom Sadu, a štedelo je na obezbeđenju radnika. Otišao mi je moj Boban 23 meseca posle Dejana – bio je 28. avgust. Bile su to za mene, dve najtragičnije subote! On je tek napunio 36 godina, ostale su nam njegove dve divne ćerke: Sanja kojoj je sada trinaest godina i Dunja – osam. Imamo još dvoje dece moga starijeg sestrčića Živka, Jelenu i Lazara. Oboje su već srednjoškolci.

Kakva je sudbina Vašeg bogatog fonda?

– Kada sam ostala sama, osećala sam se kao u grobnici od knjiga (ne podnosim grobnice). Želela sam da te knjige, časopisi... korespondencija, nastave svoje živote i zato sam odlučila da oko 1200 pisama poklonim rukopisnom odeljenju Matice srpske. Njima sam priložila i prvu knjigu utisaka Tribine maladih koju je Dejan sačuvao. To je dragocen dokumenat! Biblioteka, od preko 2000 knjiga i časopisa, ostaće kao Dejanov legat u biblioteci Učiteljskog fakulteta u Somboru. Razlog za ovu odluku je što je Dejan rođen u Somboru i što je njegov deda po majci dr Lazar Radišić nakon I svetskog rata bio prvi gradonačelnik Sombora (1919 – 1921), a najviše njegovim zalaganjem, ostala je (1920) Učiteljska škola u Somboru, sada je to Učiteljski fakultet.

Drugi deo naše biblioteke poklonjen je osnovnoj školi "Veljko Petrović" u Begeču kao spomen biblioteka Bogdan Filipović, svi smo išli u tu

osnovnu školu. Naša biblioteka je bila prepuna, najmanje 6000 prime-raka, nisam stigla sve da prebrojim. Najekskluzivniji deo sam sačuvala, a retke publikacije iz zemlje i sveta pokloniću Centru za nove medije KUDA.ORG koji se upravo otvara u Novom Sadu i čiji je osnivač grupa Apsolutno (Zoran Pantelić, Dragan Miletić, Dragan Rakić – moji bivši studenti i Bojana Pejić). To će biti legat Bogdanke i Dejana Poznanović. Produkcija centra poverena je Radišiću i Trkulji, najmlađim umetnici-ma iz Novog Sada.

Radim na sređivanju dokumentacije moga rada, koja još nije u pot-punosti obrađena. U pitanju su radovi, projekti, dijapozitivi, filmovi, video trake, knjige, katalozi, dokumenti. U ogromnom materijalu, o kome sam dosta govorila, ostalo je još mnogo dragocenih knjiga, dosta sa posvetama autora, teško mi je da se odvojim od retkih, starih časopi-sa koje je Dejan dobijao na poklon. Nadam se da će neko od naše dece znati da ceni i sačuva moju dokumentaciji i Dejanove prevode knjiga i časopisa. Trudim se da održim pozitivnu energiju u kontaktima sa mo-jim mladim prijateljima (u koje svakako i ti spadaš, zahvaljujući Kseniji upoznajem nove ličnosti koje mi osmišljavaju postojanje).

Zorana, nije mi bilo lako da govorim o prošlosti koja je zaista bila sadržajna. Mi smo dosta putovali, najmanje dvaput godišnje, najčešće u Italiju, ali i u druge zapadne zemlje i ostajali duže vreme. Tamo smo mnogo saznali. Imali smo slična interesovanja i širili prijateljstva koja su nam uzvraćana. Sve te komunikacije su ostvarivane putem umetno-sti. Često mi se čini da živim dupli život koji je sa Dejanom realizovan, zahvaljujući uzajamnom razumevanju i obostranoj ljubavi. Ja verujem u planeterne memorije, možda kosmos ipak nije tako nepravedan, ali ljudi našeg vremena još nisu očovečeni kao što bismo mi želeli.

Zabeležila Zorana Šijački, maja 2001

Lija (1930), Nikolinci*

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

– Rođena sam drugog decembra tridesete godine u Nikolincima. Moj otac, Teodor Ćobanu, bio je sveštenik. Rođen je u Torku, gde je deda radio kao pisar. Deda je bio poreklom iz Lokava, a baka je bila kći sveštenika iz Uzdina. Tata je imao dva brata. Deda je devetsto dvadesete godine iznenada preminuo od posledica moždanog udara, tako da su otac i njegova braća ostali siročići. Dedu nisam stigla da upoznati, znala sam ga samo sa fotografija. Tata je završio srednju školu u Segedinu, zatim je upisao studije na Teološkom fakultetu u Karansebešu u Rumuniji i postao sveštenik. Bakina želja je bila da najstariji sin ostane u porodičnoj kući i bude sveštenik u selu, ali nije se tako desilo. On se oženio Paraskevom Ruža, mojom mamom, koja je bila iz Nikolinaca. Posle dve godine moji roditelji su se iz Lokava preselili u Nikolince, budući da im je tu bio potreban sveštenik.

Tata nikada nije preboleo što je napustio rodno selo koje je jako voleo. Bio je uzoran suprug i otac. Imam jednu sestru, Dojnu, koja je tri godine starija od mene i živi sa porodicom u Americi. Kako sam

⋮ *Šefica katedre za rumunistiku Filozofskog
⋮ fakulteta UNS

naknadno saznala, moj dolazak na svet je bio praćen izvesnim razočaranjem, što je normalno, jer se očekivalo da drugo dete bude muško. Tata se uvek šalio govoreći da bi voleo da u dvorištu vidi i poneki bič, ne samo lutke. Međutim, nije uopšte bio strog prema nama. Ipak, nismo to iskorišćavale. A kada je u trideset i petoj godini oboleo od astme, bile smo mu jedina uteha. Vremenom je bolest sve više uzimala maha, tako da ga je onemogućavala da radi svoj posao.

Iz tih razloga je drugi seoski sveštenik (bila su u selu dvojica njih) doveo nekog kapelana koji je imao pretenzija da živi u parohijskoj kući u kojoj smo mi stanovali. Bili smo primorani da se uselimo u malu i neodgovarajuću kuću moje bake. Od tog trenutka su počele sve naše muke. Deda je imao nešto zemlje koju je obrađivao, ali to nije bilo dovoljno za naše školovanje. Zbog toga su moji roditelji iznajmili kuću u Vršcu, da bi bili s nama dok ne završimo gimnaziju. Tatino zdravlje se pogoršavalo i preminuo je u četrdeset i devetoj godini.

Problemi mojih roditelja su se podudarali s godinama Drugog svet-skog rata, što je dodatno pogoršalo stvari. Pošto se tata razboleo, mama je preuzela brigu o kući i o nama. Posle njegove smrti ona je ostala sama, jer smo moja sestra i ja već bile zasnovale porodice. Pošto je sestra otišla sa porodicom u Ameriku, godinama je bila sama. Pred sam kraj života, provela je nekoliko godina u Novom Sadu u jednom gerijatrijskom centru, preko puta zgrade u kojoj sam ja živela, što mi je omogućavalo da je viđam svakodnevno. Preminula je u sedamdeset i sedmoj godini. Sahranjena je u Vršcu, pored tate. Obnavljajući nebrojeno puta u mislima ove događaje, shvatila sam nešto što ću sada i reći: da li je bilo humano naterati bolesnog čoveka sa dvoje dece, bez sredstava za život, da napusti parohijsku kuću, samo zato da bi selo imalo dvojicu sveštenika? Mislim da se odgovor sam nameće.

Kakvi su bili uslovi u kojima ste se školovali?

– Moja generacija je završila gimnaziju u veoma teškim ratnim uslovima. U prvi razred gimnazije sam krenula u jesen četrdeset i prve, kada je zemlja bila pod nemačkom okupacijom. Kada sam završila treći razred (četrdeset i četvrte godine), umesto u jesen, početak nastave je odložen za proleće četrdeset i pete. Naime, septembra četrdeset i četvrte je došlo do povlačenja okupacionih snaga, a mesec dana posle toga je usledilo oslobođenje. Maturu sam položila četrdeset i devete u teškim ekonomskim uslovima, za vreme Informbiroa*. Ovi događaji su drastično uticali na proces školovanja.

Zbog mladih generacija treba da kažem da se tadašnji obrazovni sistem razlikovao od današnjeg. Posle četiri, pet ili šest razreda u rodnom mestu, deca su nastavljala školovanje u gimnaziji u Vršcu, gde su upisivala prvi razred. Nastava se odvijala na rumunskom jeziku. Ovde su dolazila deca iz svih rumunskih sela iz srpskog Banata. Posle četiri razreda (niži kurs) učenici su upisivali ili Učiteljsku školu, ili opštu gimnaziju. Gimnazijalci su na kraju školovanja polagali maturu. A i po završetku prva četiri razreda polagala se tzv. „mala matura”.

Pred kraj poslednje godine gimnazije, u proleće četrdeset i devete godine, počelo je da se govori o našem učešću na radnim akcijama za vreme letnjeg raspusta. U toku je bio period nazvan „obnova zemlje”. Godinu dana ranije mladi su izgradili prugu Brčko-Banović, a usledila je izgradnja autoputa Beograd-Zagreb pod nazivom „Bratstvo – jedinstvo”. Odlazak na radnu akciju je trebalo da usledi posle polaganja maturskog ispita. Nadali smo se da ćemo imati izvesne olakšice prilikom upisa na fakultet, ako idemo na radnu akciju. Tako je naš razred, zajedno sa drugim razredima iz Gimnazije i iz Učiteljske škole, formirao brigadu koja je radila u blizini mesta Mala Kapela i Brodski Stupnik u Hrvatskoj. Za smeštaj je bio predviđen prostor sa barakama, sanitarnim punktovima itd. Pošto je bilo leto nije bilo potrebno mnogo uslova za život. Postojao je raspored kojeg smo se striktno pridržavali kao u vojsci: ustajanje u ranim jutarnjim časovima, umivanje hladnom vodom, doručak, odlazak na rad, užina na gradilištu, ručak, popodnevni odmor, predavanja iz marksističke ideologije, večera, paljenje logorske vatre, odlazak na spavanje. Dizanje zastave ujutru i spuštanje uveče bili su najsvečaniji trenuci. Tokom šest nedelja organizovan je i kulturno-umetnički program. Budući da je u brigadama bilo pripadnika raznih naroda i narodnosti, svako je predstavio deo svoje kulture. Zbog toga je jedan naš drug otputovao u Banat da donese rumunsku narodnu nošnju u kojoj smo nastupili. Iako danas više nema lozinki o bratstvu i jedinstvu, smatram da su ovakve radne akcije zaista imale pozitivnu vaspitno-obrazovnu ulogu. U decenijama koje su usledile više puta sam prolazila ovim autoputem, rado se sećajući da sam učestvovala u njegovoj izgradnji. Hrvatska je danas druga država, nažalost. A kako je nekad lepo zvučalo to „bratstvo i jedinstvo!”

Šta se desilo po završetku gimnazije?

– Školsku godinu četrdeset devetu – pedesetu provela sam kod kuće u Nikolincima, zajedno sa roditeljima i bakom i dekom s majčine strane. Posle završene gimnazije i polaganja maturskog ispita, nisam uspela da

se upišem na studije u jesen četrdeset i devete, a ni materijalni položaj mojih roditelja nije bio tako dobar da bih mogla studirati u Beogradu. Tata već sedam godina nije obavljao sveštenu dužnost, zbog bolesti, i nije primao nikakvu platu, pa smo živeli od zemlje koju su obrađivali baka i deka. Vreme davanja „obaveze“** je prošlo, ali se insistiralo na tome da se zemljoradnici ujedine u zemljoradničke zadruge.

Da bih imala neku preokupaciju, a i da bih doprinela poboljšanju kućnog budžeta, zaposlila sam se kao administrativna službenica u zemljoradničkoj zadruzi u selu. Tu sam radila do jeseni sledeće godine. Atmosfera u kući nije bila ni vesela, ni primerena mojim mladalačkim godinama u takvim uslovima. Imala sam neizmernu ljubav roditelja i bake i deke. Monotoniju svakodnevnog života su razbijala pisma moje sestre Dojne koja je bila na studijama u Rumuniji četiri godine, bez mogućnosti da makar jedan jedini put dođe kući: zbog Informbiroa granica sa Rumunijom je bila zatvorena, a pisma su stizala sa zakašnjenjem.

Studije?

– Posle godinu dana provedenih kod kuće, u leto devetsto pedesete uspela sam da upišem studije farmacije u Beogradu. Pohađala sam sva predavanja i vežbe. Imala sam i kolegice iz Beograda (koje na nas iz provincije nisu baš obraćale pažnju), a jedva da se sećam profesora koji su nam predavali. Znam da nam je Organsku hemiju držala jedna mlada profesorka, a Neorgansku neki profesor proćelav i niskog rasta. Matematiku nam je predavao u prvom semestru profesor koji je insistirao na proporcijama. Da bih se pripremila za njegov ispit koji je bio već u januarskom roku, išla sam na privatne časove. Položila sam sa sedmicom i bila zadovoljna, jer nikada nisam bila sjajna iz ovog predmeta. U junskom ispitnom roku sam izašla na Neorgansku hemiju, ali nisam položila. Najverovatnije bih i nastavila započete studije, da se kraj te školske godine nije podudarao sa povratkom mog budućeg supruga iz Rumunije. Okolnosti su bile takve da sam napustila studije, ali ću kasnije ponovo početi da studiram i to pod uslovima koji su za mene bili dosta nepovoljni, pošto sam tada već imala svoju porodicu.

Kako ste upoznali svoga supruga?

– Kad sam radila u onoj zemljoradničkoj zadruzi počela sam da se dopisujem sa čovekom koji će kasnije postati moj suprug. On je studirao medicinu u Bukureštu zajedno s mojom sestrom i njenim mužem Simom Spariosu. Postali su bliski prijatelji jer su delili istu sudbinu koja im nije dozvoljavala da pređu granicu i dođu u posetu roditeljima. Moj-

se i ja se nismo znali iz gimnazije, ali je on osećao bliskost prema mojoj sestri i zetu tamo, pa je počeo meni da piše i da mi za praznike šalje čestitke. Mislim da se sve ovo izrodilo iz nostalgije za zavičajem koji nije posetio punih šest godina. U izolaciji u kojoj sam živela u Nikolincima prihvatila sam da se dopisujemo. Tako se među nama rodila neka vrsta uzajamne simpatije. Tokom sledećih meseci, pošto se već približio kraj studija, on je u pismima sve češće govorio o povratku u zemlju, što je značilo da ćemo se sresti i upoznati. Kad sam u aprilu pedeset i prve godine spremala ispit iz Neorganske hemije, dobila sam telegram u kojem je pisalo da Mojse Magdu osamnaestog maja stiže u Vršac. Sadržaj ovog pisma je u meni izazvao najrazličitije emocije. Veliko iznenađenje je bilo praćeno radošću i nadom, ali i određenim strahom od nepoznatog. Nakon dopisivanja tokom dve godine, obećao mi je da će se vratiti i sad je taj telegram bio pravi dokaz da će se to i dogoditi. Kao što je poznato, Jugoslavija i Rumunija su u tom periodu prekinule sve političke i državničke veze. Kao jugoslovenski državljanin, moj budući suprug je morao što pre da napusti Rumuniju. Sretna okolnost je bila ta što je naredba postala važeća tek onda kada je polagao poslednje ispite na Medicinskom fakultetu.

Susret sa mladoženjom?

– Toga dana u Vršac su došli njegov otac i moja majka da bi ga dočekali. Mama je htela da čuje vesti od moje sestre. Pošto je došao iz neprijateljske zemlje, Mojse je nekoliko dana proveo na ispitivanju. Naš susret se odigrao tridesetog maja pedeset i prve u Nikolincima. Naravno da je svako imao stvorenu sliku o onom drugom, na osnovu pisama i fotografija koje smo razmenjivali. Ono što me je na prvi pogled privuklo je bila iskrenost, ozbiljnost, doslednost i, naravno, pažnja koju mi je ukazivao. Tih nekoliko dana koje je proveo kao gost u našoj kući iskoristili smo da se upoznamo i nadoknadimo izgubljeno vreme. Cilj ove posete je bio da nam Mojse ispriča o sestri i o zetu koji su se tek posle nekoliko nedelja vratili iz istih razloga. I moram da kažem da je naš prvi susret ostavio pozitivan utisak na mene. Sledećih nedelja nekoliko puta smo se sreli u Nikolincima i dogovorili smo se da se sretnemo dvadeset i prvog juna u Beogradu, kada sam imala ispit iz Neorganske hemije. Verovatno sam mislim bila okrenuta drugim stvarima, tako da se nisam baš najbolje spremila i ispit nisam položila, ali u Mojseovom prisustvu sam brzo prebolela neuspeh, iako je upis druge godine studija bio pod znakom pitanja.

Venčanje?

– U toj situaciji Mojse je predložio da napustim studije i da se venčamo. Kasnije sam nebrojeno puta procenjivala ovu epizodu svog života – da li sam napravila dobar izbor? Tada mi je to izgledalo normalno i kasnije nisam promenila mišljenje.

Kada sam ponovo počela da studiram, pošto sam zasnovala porodicu, imala sam stalnu podršku svoga supruga. Odlučili smo da se venčamo i stavili smo naše roditelje pred svršen čin i njima je jedino preostalo da se slože. Mojse je napunio dvadeset i šest godina, bio je formirana ličnost, roditelji ga nisu videli sedam godina i nisu se opirali odluci koju je doneo njihov jedinac. Pošto sam postala njegova supruga, saznala sam da je u selu bilo i drugih devojak koje su razmišljale o udaji za mladog lekara.

Veridba je bila početkom jula, a venčanje drugog septembra pedeset i prve uprkos teškoj ekonomskoj situaciji. Moja venčanica je bila skromna, a mladoženja je nosio odelo tamne boje. Najsvečaniji trenutak je bila ceremonija venčanja u seoskoj crkvi. Obred venčanja obavila su dva sveštenika; moj otac je ovoga puta prisustvovao u ulozi roditelja. Večera je trajala do kasno u noć, a u zoru smo krenuli vozom u Pančevo, pa u Zrenjanin, pa u Ečku, zaprežnim kolima jer drugog prevoznog sredstva nije bilo. Tamo je počeo moj život supruge lekara u kući moje svekrve i svekra. Tu sam provela godine mladosti za koje me vežu mnoge uspomene.

Bračni život?

– Biti seoski lekar u to vreme u selu bilo jako teško i podrazumevalo je da nemaš radnog vremena ni nedeljom ni praznicima. Situacija se iskomplikovala kada je Mojse postavljen za lekara i u susednim selima – Stajićevu, Lukinom Selu i Belom Blatu, gde je odlazio tokom nedelje. Prevozna sredstva su bila bicikl, kočije, motocikl i zadnjih nekoliko godina – džip. Ovo kažem zato da bi bilo jasno da je moj muž stalno odlazio od kuće i da smo jako retko bili zajedno. Ja sam ostajala s njegovim roditeljima i nije mi uopšte bilo lako da se prilagodim novonastaloj situaciji i budem uzorna snaja u kući deda Sime i ujne Marije, kako su ih zvali meštani. Izvesno „osveženje” je donelo rođenje naše ćerke Rodike, dvadeset i petog jula pedeset i druge. Kad sam rodila Rodiku Mojse je služio vojsku u Beogradu pa smo mu poslali telegram da dođe i da vidi dete. Porodila sam se u kući, jer su uslovi u zrenjaninskom porodilištu bili jako loši.

Potomstvo?

– Rodiku sam odgajala relativno lako. Bavila sam se njome ceo dan, a pomagali su mi i baka i deka, srećni jer su dobili unuku. Kuća u kojoj smo živeli je bila velika, tako da su uslovi za život bili dobri, a bilo je i mnogo hrane i voća. Kad se Mojse vratio iz vojske, preuzeo je mnogobrojne lekarske obaveze, a u kući je bio jedino noću. Tako su protekle prve godine u Ečki, gde mi je glavna preokupacija bila staranje o ćerki, zatim održavanje kućne higijene i, ponekad, asistiranje svekrvi u kuvanju i pravljenju kolača.

U međuvremenu se u našoj porodici desio jedan tragičan događaj. Osamnaestog aprila pedeset i pete sam rodila drugo dete, dečaka, što je bila velika radost za sve nas. Radost je, međutim, kratko trajala. Dete je posle dva dana iznenada preminulo. Nismo saznali uzrok smrti.

Dalje usavršavanje?

– Mojse i ja smo rešili da nastavim školovanje. U jesen iste godine, upisala sam se na Višu pedagošku školu u Zrenjaninu. Verovatno se i ovde umešala sudbina. Da je naš sin bio živ, ne bih nastavila da studiram, već bih se posvetila odgajanju dece.

Petnaest godina dug period koji sam provela u Ečki obuhvata i studije na Višoj pedagoškoj školi u Zrenjaninu. Škola je otvorena u jesen pedeset i pete sa ciljem da se formira nastavni kadar koji će predavati u osnovnoj školi od petog do osmog razreda. Studije su imale dva usmerenja, trajale su dve godine (četiri semestra). Informaciju o ovome sam našla u nedeljniku *Libertatea* (Sloboda) i odlučila sam da upišem grupu za srpskohrvatski i rumunski jezik, predmete za koje sam znala da mogu da predajem u seoskoj osnovnoj školi. U prilog mi je išla i činjenica da je Ečka udaljena samo sedam kilometara od Zrenjanina, bilo je i autobusa, tako da sam studije upisala kao redovna studentkinja. Da bi se pravila razlika između kandidata koji su završavali Učiteljski fakultet i onih koji su završavali Višu učiteljsku, ovi drugi su, nakon diplomiranja, dobijali zvanje nastavnika.

Tako sam postala studentkinja i pohađala svakodnevno predavanja u Zrenjaninu, odakle sam se vraćala u popodnevним satima u Ečku, a o ćerki su se starali baka i deka za to vreme. Pošto su studije trajale svega četiri semestra, nastavni plan i program je bio izuzetno opterećen predavanjima i ispitima. Ipak, uspela sam da diplomiram posle dve i po godine, februara pedeset i osme i počela da radim u Ečki, gde sam predavala rumunski i srpski jezik osam godina i bila razredni starešina

dvema generacijama učenika. Državni ispit sam položila posle godinu dana, napisala sam i rad o piscu Aleku Rusou, mentor mi je bio profesor Radu Flora. Koliko se sećam, ova škola je postojala do šezdeset i treće godine, kada se na Filozofskom fakultetu u Beogradu otvorila Katedra za rumunski jezik i književnost kao strani jezik.

Prvo radno mesto.?

– Pošto sam stanovala blizu škole, a moja ćerka je ostajala kod kuće sa bakom i dekom, uspela sam da se uključim u pedagoški rad bez mnogo napora. Oduvek sam volela rumunski jezik, imala sam afiniteta za ovaj predmet, posedovala sam čak i knjige koje sam donosila iz Rumunije, što mi je pomagalo u osmišljavanju nastavnog plana. Na času su učenici radili po udžbenicima Zavoda za izdavanje udžbenika.

Suprug?

– Da bih nastavila životnu priču, moram da se osvrnem na karijeru svoga supruga koji se nije zadovoljio time da do kraja života ostane seoski lekar. Još za vreme studija, imao je afiniteta za otorinolaringologiju. Budući da nije mogao da napusti radno mesto, završio je specijalizaciju uz rad, putujući svakodnevno tokom nekoliko meseci u Beograd. Mogu da kažem, bez preterivanja, da je Mojse bio čovek jake volje, znao je šta hoće i kako da to sprovede u delo.

Kada je šezdeset i pete položio ispit za otorinolaringologa, počeli smo da razmišljamo o preseljenju u neki veći grad u kome bi on mogao da se zaposli kao specijalista, a naša ćerka da ide u srednju školu. Najbliži grad je bio Zrenjanin, u tom slučaju bismo ostali da živimo u roditeljskoj kući. Nije se tako dogodilo, jer u zrenjaninskoj bolnici nije bilo upražnjenih mesta za specijaliste njegove struke. Razmišljali smo i o odlasku u Vršac, ali ni tamo situacija nije bila bolja. Gde god da smo se preselili, postavio bi se odmah i problem pronalaženja novog posla za mene i problem stana. U to vreme lekari i profesori nisu dobijali stanove, kao što je to bio slučaj sa političarima ili novinarima. Posle nekoliko pokušaja, odlučili smo da se preselimo u Novi Sad. Uspeli smo da kupimo stan na kredit, a ja sam bila primljena na mesto lektora u redakciji na rumunskom jeziku Radio Novog Sada. U međuvremenu se Mojse zaposlio u Beogradu i narednih pet godina je svakodnevno putovao na relaciji Novi Sad – Beograd.

Šta je značilo biti vernica i učiteljica tih godina posle rata?

– Ustav naše zemlje garantovao je slobodu veroispovesti svakom svom građaninu, ali je taj isti Ustav sadržao član prema kome je crkva odvoje-

na od države. Kao državna ustanova, škola je na taj način bila odvojena od crkve. Nije mi poznato da li su nastavnici branili učenicima da idu u crkvu, ali je, vremenom, to postalo nepisano pravilo. Što se odlaska nastavnog kadra u crkvu tiče, ovakav čin je bio smatran teškim disciplinskim prekršajem. Govorilo se da učitelj ili nastavnik koji veruje u Boga ne može vaspitavati mlade generacije. Zbog ovakve ideologije crkve su bile skoro prazne, bez dece i bez intelektualaca, čak i za vreme praznika. Jedino su za Uskrs deca odlazila u crkvu, uprkos zabrani, želela su da zajedno sa roditeljima prisustvuju trenucima duhovnog uzdignuća, a niko iz škole im zbog toga nije prigovarao. Napomenula bih i da nisu svi članovi našeg kolektiva bili učlanjeni u Komunističku partiju. Što se mene lično tiče, nikada nisam imala člansku kartu, a isto mogu da kažem i za celu moju porodicu, bez pretenzija da ovo bude shvaćeno kao neka vrsta priznanja. Jednostavno, imala sam druga uverenja.

Vraćajući se na odnos škola-crkva, najinteresantnija stvar se odigrala tokom tri božićna dana. Deca bi tih dana dolazila u školu, ali su nekako nastojala da pokažu da je praznik: nosila su novu odeću i obuću, a za užinu bi donosila kolače koje su međusobno delili. Ovo je bio prećutni znak da se u njihovim porodicama slavio Božić. Mi nastavnici smo primećivali razliku, ali nismo ništa govorili, čak mislim da je većina delila njihovu radost.

Šta se desilo pošto ste se preselili u Novi Sad?

– Najduži period mog života je onaj koji sam provela u Novom Sadu. Ečku smo napustili jedne nedelje, prvog novembra šezdeset i šeste. U subotu sam se oprostila od kolega iz škole, gde sam radila osam godina. U ponedeljak, drugog novembra, javila sam se na novo radno mesto. Odluku da se preselimo u toku školske godine smo doneli u trenutku kada je trebalo da preuzmemo stan. Osim toga, mesto lektora na radiju je moralo da bude popunjeno. Odlazak je bio propraćen određenom dozom tuge koju je još više naglašavala i kasna jesen. Nameštaj smo prebacili kamionom, ja i Mojse smo putovali kolima. Iza nas su ostale prazne prostorije i stari roditelji čija je usamljenost bila ublažena time što je Rodika ostala kod njih još godinu dana da bi završila osnovnu školu.

Praveći retrospektivu svega, smatram da smo bili dosta hrabri kada smo odlučili da u Novom Sadu počnemo novi život. Ali, da budem iskrena, moram da priznam jednu stvar: tek u ovom stanu sam se prvi put osećala kod kuće, jer sam imala punu slobodu da radim šta hoću i kada hoću. Naravno, nedostajala mi je bašta i druge pogodnosti koje sam imala u Ečki, ali nikada nisam zažalila što smo otišli.

Što se posla u Redakciji tiče, snalazila sam se dosta dobro. Radni raspored je bio pomalo neobičan i zavisio je od satnice emisija. Moja dužnost je bila da lektorišem materijale koji su bili emitovani u trinaest, osamnaest i dvadeset i dva časa. Radnih sati nije bilo mnogo, ali je razmak između emisija bio velik. Pošto je autobuska stanica bila blizu našeg stana, išla sam kući posle svake emisije, tako da sam na posao dolazila tri puta dnevno. U to vreme u Redakciji je bilo samo jedno lektorsko mesto, tako da se uvek postavljalo pitanje ko će raditi lekturu kada sam bila slobodna – subotom i nedeljom ili za vreme praznika. Ovaj problem se rešavao godinama od slučaja do slučaja, tako da nikad nisam bila sigurna da li mogu da iskoristim slobodno vreme pa otputujem sa porodicom, ili ne. Ipak, po proširenju programa, zaposlen je još jedan lektor. Dužnost lektora je bila da pažljivo pregleda tekstove i ispravi greške. Posao nije bio težak, a imao je i svojih prednosti – lektorišući tekstove bila sam informisana o svemu šta se dešavalo u zemlji, pa i u svetu na dnevnom nivou. I atmosfera u Redakciji je bila živahna. Priroda posla je takva da novinari nisu satima morali da sede u kancelariji, već bi dolazili kada su snimali materijal. Kad bi se sreli, započeli bi razgovore u kojima je bilo i senzacionalizma, humora itd. Pokušavala sam bezuspešno da protestujem, jer su me ometali u poslu. Bili su toliki spontani i orni za razgovor, da niko nije mogao da ih spreči.

Kako ste ušli u akademsku zajednicu?

– Na Filološkom fakultetu u Beogradu je, pri Odseku za romanistiku, osnovana Katedra za rumunski jezik i književnost, kao strani jezik šezdeset treće. Po ukidanju Više pedagoške škole u Zrenjaninu, za redovnog profesora je tamo izabran profesor Radu Flora. Tako sam došla na ideju da nastavim studije, s namerom da postanem profesor rumunskog jezika. Vanredno sam upisala studije šezdeset i sedme godine, s tim da su mi bili priznati ispiti sa Više pedagoške škole (pod uslovom da položim razliku) i počela sam da slušam treću godinu. Usledili su odlasci za Beograd, konsultacije sa profesorom Florom, susreti sa kolegama od kojih su neki bili Srbi, a neki Rumuni. Profesor nas je i različito tretirao. Za Srbe rumunski je bio strani jezik, za nas – maternji. Paralelno sa obavezama na poslu i u porodici, počela sam da učim, da bih položila razliku, tj. ispite iz Latinskog jezika i Sociologije kulture. Naravno, trebalo je položiti i ispite sa treće i četvrte godine iz Savremenog rumunskog jezika i Istorije rumunske književnosti. Gradivo mi je bilo poznato, zato što sam deo toga već slušala i na prethodnim studijama, predavala ga u osnovnoj školi, a imala sam i potrebnu literaturu.

Priprema za ispite je podrazumevala da više čitam, tako da sam morala da se odrekнем sitnih zadovoljstava – druženja, odlazaka u pozorište, putovanja itd. Uradila sam to da bih postigla zacrtani cilj; osim toga u mojim godinama mi je bilo vrlo neprijatno da se nepripremljena pojavim na ispitu. Isplatilo se: sedamdesete sam diplomirala. Moram dodati da sam kod profesora Flore imala isti tretman kao i ostale kolege, bez obzira na to što sam bila zaposlena. Generalno gledajući, dobro smo se slagali. Bio je ovo treći put kako mi je predavao. Prvi put je to bilo u gimnaziji Vršcu, gde nam je predavao francuski i latinski, a drugi put na Višoj pedagoškoj školi u Zrenjaninu.

Prvo istraživačko iskustvo?

– Posle nekoliko godina provedenih u Radio Novom Sadu, počela sam da pišem članke koji su bili emitovani u raznim emisijama. Svakodnevni kontakt s novinarskim tekstovima je uticao na mene tako što sam studioznije počela da proučavam način na koji su bili pisani. Postepeno sam počela da analiziram lingvističke odlike tih tekstova, da beležim propuste, klasifikujem ih i identifikujem uzroke njihovog nastanka. Najveći broj grešaka je bio iz leksikologije i morfosintakse. Da bih dala svoj doprinos poštovanju književne norme u emisijama, počela sam da pišem članke koji su objavljeni u časopisu *Tribuna tineretului* (Tribina mladih) koji je osnovan sedamdeset i druge. Časopis se štampao jednom mesečno, tako da sam tokom šest meseci pisala rubriku *Probleme de limbă* (Problemi u jeziku) ukazujući na propuste i greške u upotrebi jezika u emisijama Radio Novog Sada na rumunskom jeziku. Posle nekoliko godina, objavila sam osamdesete knjigu pod naslovom *Aspecte ale cultivării limbii române în Voivodina* (Aspekti negovanja rumunskog jezika u Vojvodini). Bio je to početak. U godinama koje su usledile nastavila sam da proučavam rumunski jezik u našoj sredini iz svih aspekata.

Usavršavanja u struci su neophodna!

– Početkom sedamdeset i treće ukazala mi se prilika da dobijem stipendiju za usavršavanje rumunskog jezika, što je značilo da ću provesti četiri meseca u jednom od univerzitetskih centara u Rumuniji. Prilika je bila vrlo privlačna i dobrodošla, ali je podrazumevalo da ću na duže vreme ostaviti porodicu. Moram priznati da me je suprug i ovoga puta podržao. Mogla sam izabrati Bukurešt, ali sam ipak odlučila da to bude Temišvar, da bih bila bliže kući. Tako sam se januara sedamdeset i treće uselila u studentski dom u udobnu sobu za strance sa kupatilom i

televizorom. Studijski boravak nije podrazumevao određeni program, tako da sam se sama organizovala. Pokušala sam maksimalno da iskoristim ovaj period koji će igrati veliku ulogu u mojoj karijeri, kako će se naknadno ispostaviti. Na Filološkom fakultetu u Temišvaru se jako insistiralo na radu sa studentima, ali i na bavljenju naukom. Atmosfera je bila takva da sam odlučila da poradim na svom školovanju. Na nagovor profesorke Silvije Rogobete, profesora Vasilea Care i drugih kolega, odlučila sam da upišem postdiplomske studije. Nameru nije bilo lako realizovati, bilo je potrebno posebno odobrenje – bila sam strani državljanin – trebalo je naći mentora itd. Na sopstvenu inicijativu sam se obratila profesoru Štefanu Munteanu. Jako su mi imponovali erudicija i način na koji je držao predavanja iz istorije rumunskog književnog jezika.

Doktorske studije?

– Po dobijanju odobrenja i po prihvatanju profesora Munteanua da mi bude mentor, shvatila sam da je od doktoranata uvek zahtevao najviše. Ali nisam zažalila. Nastavni plan i program je predviđao da svaki kandidat treba da položi dva ispita i napiše dva referata iz oblasti koju je izabrao. Pre toga, kandidat je, u dogovoru sa mentorom, morao da osmisli naslov doktorske disertacije, od čega je zavisilo koje će ispite polagati. Što se mene tiče, htela sam da se bavim nekom neistraženom oblašću. Tako sam donela odluku da se bavim banatskim piscima iz neke dalje epohe i da istražujem jezik Jona Popovića, Viktora Vlada Delamarine, Mihaila Gašpara, Georgea Grde i Kasijana Munteanua. Neki su pisali i na rumunskom književnom jeziku i u dijalektu, tako da sam radila poređenje ova dva jezička registra, vodeći računa o normama književnog jezika, folklornim elementima, dijalektalnom izgovoru. Naslov disertacije je bio *Normă și dialect în limba scriitorilor bănățeni de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea* (Norma i dijalekt u jeziku banatskih pisaca sa kraja XIX i početka XX veka). Pošto smo osmislili naslov, položila sam ispite i napisala referate. Posle toga, preostalo je da radim na disertaciji.

Karijera univerzitetske profesorke?

– U jesen sedamdeset i četvrte napustila sam mesto lektora u rumunskoj redakciji i prešla na Filozofski fakultet u Novom Sadu jer je te godine na Fakultetu raspisan konkurs za lektora za rumunski jezik. U to vreme je u Vojvodini u službenoj upotrebi bilo pet jezika nacionalnih zajednica, među kojima je bio i rumunski, pa je bilo neophodno da se

osnuje i Lektorat za rumunski jezik. Budući da sam ispunjavala uslove konkursa, od prvog decembra sam počela da radim na Fakultetu.

Lektorat za rumunski je u početku funkcionisao pri Katedri za francuski jezik. Šef katedre je bio profesor Miloš Jovanović, osoba širokih vidika. On je podržao osnivanje Lektorata i sugerisao studentima francuskog jezika da uče rumunski. Prve godine rumunski se učio fakultativno, sa dva časa nedeljno, bez ispita. Kasnije, između sedamdeset i šeste i osamdeset i prve godine, rumunski postaje izborni predmet za sve studentske grupe, sa četiri semestra i četiri časa nedeljno i pismenim i usmenim delom ispita posle četvrtog semestra. U tom periodu sam na prvoj godini držala kurs iz Istorije rumunskog jezika, a na drugoj iz Leksikologije. Predavanja su bila na srpskom, zato što većina studenata nije znala rumunski. Na vežbama sam sa rumunskim studentima radila gramatiku, dok su studenti Srbi slušali kurs za početnike. Iako smo pripadali Katedri za francuski jezik, moram da kažem da sam imala potpunu slobodu u organizovanju nastave.

U ovako povoljnim uslovima za rad mogla sam da radim i disertaciju. Desilo se, međutim, da je moj mentor otišao u Beč, što je značilo da neću moći da idem kod njega na konsultacije. Celu stvar je spasao njegov saradnik, profesor Vasile Cara, koji je prihvatio da mi pomogne. Najzad, po obavljanju svih neophodnih formalnosti, za datum odbrane je određen dvanaesti jul sedamdeset i devete. Imala sam veliku tremu pri pomisli da ću morati da izložim ekspozice za samo pola sata koliko sam imala na raspolaganju. Izlaganje sam ponavljala i u kolima na putu od Novog Sada do Temišvara. U odlučujućem trenutku uspela sam da savladam tremu i izložim ekspozice, posle čega su usledili referati članova komisije i na kraju reč predsednika, mog mentora, profesora Munteanua. Usledile su čestitke prisutnih koje sam pozvala na ručak u restoran koji se nalazio pored reke Bega. Imam i nekoliko fotografija sa ove svečanosti. Dobila sam i bukete cveća, svi su bili pažljivi prema meni, za stolom sam zauzela počasno mesto. Sve ovo je uticalo da se osetim zaista srećnom. Bio je to dokaz priznanja moga rada koji mi je pružio veću satisfakciju nego dobijanje titule doktora filoloških nauka. Taj dan mi je ostao u pamćenju kao jedan od najblistavijih u mom životu; takvih dana je tako malo za vreme ovog našeg kratkog boravka na ovoj planeti.

Učestvovali ste u procesu formiranja Katedre za rumunski jezik?

– Od ukupnog radnog staža od četrdeset godina, više od dvadeset sam provela kao profesorka rumunskog jezika na Filozofskom fakultetu u

Novom Sadu. U ovom razdoblju, prošla sam i sve izbore u zvanja: sedamdeset i četvrte sam izabrana za lektora, osamdeset i druge postala sam docentkinja, osamdeset i sedme vanredna profesorka, a devedeset i druge, redovna. Kao što sam već napomenula, Lektorat za rumunski je funkcionisao u sklopu Katedre za francuski jezik. Ovakvo stanje stvari je potrajalo do aprila sedamdeset i devete kada su lektorati za rumunski i rusinski postali sastavni deo Instituta za pedagogiju. Nadležne vlasti su smatrale da rumunski i rusinski ne mogu biti u sklopu Instituta za strane jezike, budući da je reč o maternjim jezicima nacionalnih zajednica koje su u Jugoslaviji. Sledeći korak je bilo formiranje ekipe koja je imala zadatak da osmisli projekat i napiše nastavni plan i program, s ciljem da se osnuje Katedra za rumunski jezik i književnost. Članovi te ekipe su bili prof. dr Mihajlo Pavlov, direktor Instituta za pedagogiju, prof. dr Radu Flora i ja. Najbolje rešenje za ovu studijsku grupu je bilo da studenti, paralelno sa rumunskim, studiraju i srpskohrvatski jezik i jugoslovenske književnosti, odnosno francuski jezik i književnost.

Da bismo realizovali ovu ideju, vodili smo iscrpne pregovore s dve-
ma katedrama, budući da na Fakultetu nisu postojale studijske grupe
s dva profila. Uspeli smo i u jesen osamdeset i prve upisala se prva
generacija studenata. Problem koji se već od samog starta nametnuo i
s kojim smo se i kasnije suočavali je bio nedostatak nastavnog kadra.
Iz nekih razloga profesori rumunskog jezika nikada nisu bili preterano
zainteresovani za postdiplomske studije. Zbog toga su neretko zapo-
šljavani sa pola norme profesori s drugih fakulteta, a obratili smo se za
pomoć i fakultetima iz Rumunije da nam šalju lektore, što se i desilo.
Prvih godina je interesovanje studenata za našu grupu prevazišlo sva
očekivanja. Osamdeset i prve godine se upisalo sedamnaest, sledeće
dvadeset i dva studenta. Početak je obećavao, ali su nedugo posle toga
stvari krenule nizbrdo. Po mom mišljenju, studente je obeshrabrio te-
žak nastavni plan i program. Zato smo doneli odluku da preduzmemo
odgovarajuće mere da bi grupa funkcionisala sa samo jednim profilom.
Pošto smo napisali nastavni plan i program za novu grupu i nabavili
potrebna odobrenja, od jeseni osamdeset i sedme Katedra je počela da
funkcioniše sa profilom profesor rumunskog jezika i književnosti.

Da li je to bilo bolje rešenje?

– Broj studenata je i dalje oscilirao. Naši studenti potiču iz vojvođan-
skih opština sa rumunskim življem, dosta udaljenih od Novog Sada.
Bez obzira na završenu školu, imali smo loše, prosečne i izvanredne
studente. Ovi prvi su uglavnom napuštali studije posle prve godine.

Budući da ih nije bilo previše, uspevali smo da ih upoznamo, da saznamo koji su problemi s kojima se suočavaju i da im pomognemo. Što se mene lično tiče, tražila sam onoliko koliko sam pružala, nikada više. Radujem se kada vidim da su uspeli u životu i postali pravi profesionalci u delatnosti kojom se bave – obrazovnoj, bibliotekarskoj, novinarskoj.

Naučna produkcija?

– Kada je reč o mojoj naučnoj delatnosti, napisala sam sedam knjiga i veliki broj radova koji se mogu svrstavati uglavnom u nekoliko kategorija: studije iz rumunskog jezika i književnosti, prilozi proučavanju rumunske kulture, recenzije i prikazi knjiga. Tokom godina provedenih na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu držala sam i predavanja iz više predmeta: Fonetike sa fonologijom, Morfologije, Sintakse, Leksikologije, Istorije rumunskog jezika sa dijalektologijom, a učestvovala sam i u radu na projektima. Između osamdeset druge i osamdeset i sedme godine u toku je bio projekat pod nazivom *Istraživanje razvoja savremenih jezika naroda i narodnosti Vojvodine*.

Funkcija šefa Katedre?

– U svojstvu šefa Katedre bila sam rukovodilac potprojekta *Istraživanje savremenog rumunskog jezika i rumunsko-srpskog bilingvizma*. Na projektu se proučavao jezik rumunskih pisaca iz Vojvodine, a osamdeset i šeste sam objavila i knjigu sa istim naslovom – *Proza scriitorilor români din Voivodina (1945-1985)* (Proza rumunskih pisaca iz Vojvodine (1945-1985)). Napisala sam i studije *Unele aspecte ale bilingvismului manifestate în limba română la noi* (Pojedini aspekti bilingvizma u rumunskom jeziku kod nas) i *Observații pe marginea ortografiei limbii române* (Napomene u vezi sa pravopisom rumunskog jezika). U narednom periodu, radilo se na projektu *Izučavanje jezika, književnosti i kulture nacionalnih manjina u Republici Srbiji*. Katedra za rumunski se uključila sa potprojektom *Limba română în mijloacele de informare* (Rumunski jezik u sredstvima javnog informisanja). Kao rukovodilac potprojekta, napisala sam i objavila sledeće radove: *Substituii lexicale în limba română a mijloacelor de informare* (Leksičke susstitutije u rumunskom jeziku u sredstvima javnog informisanja), *Prezența neologismelor în mijloacele de informare* (Neologizmi u sredstvima javnog informisanja) i *Inovațiile lexicale, mijloc de îmbogățire a limbii* (Leksičke inovacije kao sredstvo bogaćenja jezika).

Ne mogu da nastavim priču, a da ne ispričam nešto, makar i kratko, o odnosima među zaposlenima na Katedri za rumunski jezik. Mo-

ram, pre svega, da kažem nešto o sebi u svojstvu šefa Katedre. Dobro je poznato da nam najteže pada da uradimo „samokritiku“ i budemo i iskreni i objektivni. Smatram da nisam izuzetna u ulozi vođe i da ne posedujem neophodne karakteristike. Nedostaje mi energije, čvrstine, doslednosti. Ipak, smatram da sam uspela da se nametnem ispoljavajući nepristrasnost, disciplinu i respekt prema radu. Zbog toga sam na čelu Katedre ostala do odlaska u penziju. Skromno mogu da konstatujem da svih tih godina nisam imala nijedan težak konflikt ni sa kim u kolektivu. Ovo je još jedna satisfakcija koju sam dobila radeći u visokom obrazovanju. U vezi sa funkcionisanjem Katedre problem koji se pojavio bila je nabavka stručne literature. Sa zadovoljstvom mogu da konstatujem da sam doprinela uspostavljanju uspešne saradnje sa bibliotekama univerziteta u Bukureštu i Temišvaru. Saradnja sa Bukureštom je počela odmah po osnivanju Lektorata i nastavljena je do danas.

Imate nešto da poručite budućim generacijama?

– Govoreći o radu koji sam uložila u proučavanje i negovanje idioma koji nas definiše i koji se zove rumunski jezik, jako mi je teško da zaključim da li je to što sam uradila malo, mnogo, ili možda dovoljno. Ono što ostavljam iza sebe su knjige i radovi koje sam objavila, rasuti po raznim novinama i časopisima. Ne verujem da sam neskromna ako kažem da sam sarađivala s mnogobrojnim institucijama – kulturnim, obrazovnim i drugih profila. Bila sam član raznih komisija, saveta, redakcija, aktiva, radeći skoro uvek slabo plaćen ili neplaćen posao. Kompenzaciju sam dobijala kroz profesionalne satisfakcije i, iznad svega, u saradnji sa ljudima. Dešavalo se da se nekada i naljutim, ali sam se trudila da ne budem opterećena sitnim pakostima nekih ljudi s kojima sam radila. Naravno, ne valja preceniti sopstveni trud i postignute rezultate, zato što se uvek pretpostavlja da se moglo više i bolje. Kazaću, dakle, da sam, u okolnostima koje nisu uvek bile najpovoljnije, uradila ono što sam mogla.

Zabeležila Laura Spariosu, januara 2009.

Vesna (1935), Beograd*

Kakvo je bilo Tvoje detinjstvo?

– Moje detinjstvo je bilo divno. Rođena sam u Beogradu. Tu sam krenula u školu. Imala sam predivne roditelje – roditelje ne možeš da biraš! I ono čime sam ja izuzetno zadovoljna to je činjenica da sam im to rekla, i jednom i drugom: – Ja znam da vi imate i neke svoje negativne osobine, ali ja ih nisam upoznala. A zadovoljna sam da ste mi upravo vi roditelji. Ja bolje roditelje ne bih mogla da zamislim.

Moja mama je bila veoma stroga, ali nežna, nije ni moj tata bio jako mekan. Ali znajući kakva sam ja priroda, oni su znali sa mnom. Moji baba i deda sa tatine strane su živeli u Kotoru. Oni su Bokelji. Mi, moj otac i ja, smo ih prvi put videli posle rata kada smo četrdeset i šeste otišli u Kotor. Moj tata se uvek izjašnjavao kao Srbin, govorio je ekavski. Moj otac je iz Kotora otišao u Zadar i završio Sjemenište, a potom je dobio vojnu stipendiju i otišao na studije medicine u Beograd. Zahvaljujući školovanju u Sjemeništu on je dobio izvrsno srednje obrazovanje, učio je francuski, engleski, nemački, italijanski, pored grčkog i latinskog, naravno. U sjemeništu su i pravoslavni i katolici imali nastavu zajedno. Kasnije je bio je-

⋮ *Direktorka Instituta za nemački jezik
⋮ Filozofskog fakulteta UNS

dan od najboljih studenata i kao takav je dobio nagradu Sv. Save. Zatim je postao vojni lekar. I upravo u trenutku kad su moji roditelji skupili neophodnu, određenu sumu da on izađe iz vojske, izbija rat. Kad su došli oslobodioci, pošto je bio u vojnoj bolnici, on naravno biva odmah mobilisan.

Moja majka je već sa devet godina želela da studira medicinu i pored petoro braće i sestara uspela je svojim radom da ubedi oca da je školuje. Naravno, završila je medicinu kako je i želela. Otvorila je jednu od prvih privatnih ordinacija u Beogradu.

Da li si išla u predškolsku ustanovu?

– Išla sam u francusko obdanište... Onda sam govorila, kad dođem kući i kad bi me pitali šta je bilo, ja bih rekla da je *maser* (ma soeur – tako su oslovljavane vaspitačice u francuskom zabavistu) rekla to i to čemu su se moji roditelji uvek smejali.

Kako si dobila ime Vesna?

– Pošto sam rođena u proleće, onda je mama želela da budem Vesna. Moj kum je bio profesor Danić (jedan poznati beogradski hirurg). On je bio i venčani kum mojih roditelja. Kad sam se ja rodila i kad je trebalo da bude krštenje, on je došao kod nas u kuću i rekao: – Znaite, kumo, ja sam razmišljao kako dete da se zove (inače dugo je živio u Nišu). Ja sam, pravo da vam kažem, mislio jedno lepo starinsko ime Paraskeva, al malo je dugo, pa možda da joj tepate Kevče. On je držao moju majku u neizvesnosti sve do trenutka kada sveštenik pita kako dete treba da se zove (pri čemu ne treba izgubiti iz vida da je prethodno saznao maminu želju), kada je naravno rekao Vesna.

Inače u crkvi Ružica na Kalemegdanu sam ja krštena trideset pete, moji su se venčali u njoj trideset treće, a i ja sam se venčala 1956. u toj istoj crkvi. To je mesto objedinjavanja naših generacija i to me čini zadovoljnom. Andrijanu smo krstili u kući, još dok je bila beba, pošto je „podobnost“ u to vreme bila dosta važna društvena dimenzija, a ni Berislav ni ja nismo bili članovi partije, te smo morali o tome da vodimo računa, a želeli smo da Andrijanu krstimo, a ne samo registrujemo.

Početak Drugog svetskog rata ti imaš samo šest godina.

– Imala sam sreću da mi oca nisu zarobili Nemci četrdeset prve, zato što su svi lekari bili internirani. Samo zahvaljujući činjenici što je bio dobar lekar i što je bio potreban vojnoj bolnici, on je ostao. Moj otac je tada bio mlad i imao je smisla za to za šta se opredelio. Za svoj rad je odlikovan ordenom Svetog Save.

Drugi svetski rat?

– U Beogradu smo bili za vreme bombardovanja grada. Samo nas je puka slučajnost spasla jer je jedna bomba pala ispred kuće, a druga iza kuće. Sećam se scene: moj otac dolazi kući, negde je bio na nekom (verovatno) zbornom mestu i kaže s olakšanjem: – Pri povratku kući vidim da u blizini kuće leži jedna žena i jedno dete pokriveni novinama. Verovatno nisu živi. Ja mislim to ste vas dve! Međutim vi me čekate kod kuće.

Moj tata je isto tako bio protivnik sistema i verovatno bi imao drugu karijeru da je bio član partije. On je bio učiteljsko dete. Njegovi roditelji, moji baba i deda su bili učitelji.

Dobio je izvrsno obrazovanje koje je podrazumevalo antiratnu ideologiju, a poslali su ga u vojnu školu! Takva su bila vremena.

Završavaš osnovnu i srednju školu u Beogradu?

– Ja sam beogradsko dete. Završila sam klasičnu gimnaziju (kao i moj tata). Mi smo bili jedno nekompletno odeljenje... tek je posle otvorena kompletna klasična gimnazija.

Studije?

– Upisala sam medicinu prvobitno zato što sam mislila da ću biti lekar i da ću tako pomagati ljudima. Kad sam završila prvu godinu, položila ispite i uvidela da neću moći da uz medicinu pratim sve ono što me u životu još zanima, prebacila sam se na drugi studij. Počela sam da studiram engleski jezik. Onda sam upoznala Berislava, ja devetnaest godina, on sedam godina stariji... Moji roditelji nisu želeli da se udam tako mlada, ali ja sam se izborila za svoju želju. Pitala sam tada majku da li može da mi obeća da ću ponovo u životu sresti takvog čoveka.

Berislav je želeo da ode na usavršavanje u Nemačku i dobio je Humboltovu stipendiju. U Nemačkoj smo proveli dve godine. Onda se meni činilo besmisleno da sam u Nemačkoj, a da studiram engleski jezik i tako pređem na izučavanje nemačkog jezika. To je neka šezdeseta godina.

Onda je Berislav u to vreme dobio poziv da ide u Sarajevo, gde je habilitovao.

Potom je došao u Novi Sad. Nije mu bilo lako jer nije bio član partije. U to vreme je to dosta značilo. Nisam bila ni ja. I vrlo sam ponosna na to da mi partija baš ništa nije pomogla. Ama baš ništa. A ponosna sam i na to da je Berislav bio tako dobar stručnjak da mu partija ne bi mogla ni odmoći, ni pomoći.

Ti si se vezala za njega i sada ne odvajaš svoju karijeru od njegove.

– Zato što se on, kao i za svoje saradnike, zalagao i za mene, jer je video da ja to želim.

Podržavao me je fenomenalno. Imali smo jedan mali kauč, i Berislav je tu noćima sedeo, odnosno ležao, do jedan, dva sata, samo da bih ja radila za pisaćim stolom, a tako nešto je izuzetno i znači. Meni je bila podrška da je on sa mnom tu dok ja kucam. To je strašna psihička podrška, a sem toga Berislav se interesovao za sve što ja radim. Raspitivao se: – Kolko si uradila, koliko si uradila? Ajde, ajde. Stvarno me je podržavao u tome. I to je nešto što sam beskrajno cenila. On je imao istu takvu moju podršku za sebe. Ja nikad nisam stavila na papir šta sam sve radila, ali sam puno radila i sigurno sam mu olakšala u nekim stvarima jer sam ga bez ostatka podržavala i pomagala.

Da li Te je profesor Kostić odabrao za asistentkinju?

– Ja sam volela istoriju jezika i istoriju uopšte. Mislim da nema više od dve-tri osobe koje se time bave u Srbiji. Bili smo u Nemačkoj u Kilu, tamo je bio jedan od najboljih centara u to vreme za moju oblast, za nordijske jezike i tu sam ja (mada nisam imala neko posebno predznanje) ušla u problematiku starog nemačkog jezika. Vrativši se u Jugoslaviju, obratila sam se tadašnjem šefu Katedre za nemački jezik i književnost, i pitala da li ima potrebe za mlađim nastavnim kadrom. Stupili smo u korespondenciju i on je potvrdio da će biti raspisani konkursi za mlađe nastavno osoblje.

I Tvoja doktorska teza je bila iz istorije nemačkog jezika?

– Studije sam zapravo počela u Beogradu, nastavila u Kilu, potom u Štokholmu, pa u Hajdelbergu i diplomirala u Sarajevu, gde je radio profesor Pudić. On je jedan od onih koji su formirali tu katedru (i profesorka Marija Kon). Potom sam otišla u Zagreb kod profesora Škreba. On mi je rekao da podnesem molbu i da napišem obrazloženje, što sam ja naravno i uradila. Pre nego što sam otišla kod Škreba, neku godinu ranije je tu počela da radi profesorka Emilija Grubačić (koja je iz Sarajeva prešla u Zagreb). Njima je bio potreban takav kadar, a profesor Škreb je nju jako podržavao i cenio. E, kod nje sam prijavila doktorat. I zaista je bila veoma predusretljiva i ja sam onda uzela nešto za šta je ona rekla da može da bude rukovodilac teze, a to je red reči u delima Jerga Vikrama koji je bio savremenik Martina Lutera. Tu je pitanje stvaranja standardnog nemačkog jezika. Tu sam imala velik korpus što naravno u ono vreme bez kompjutera i interneta, nije bilo tako jednostavno. Radilo se

sve „ručno“. Imala sam skoro dvadeset pet hiljada rečenica primera. To je skoro kopački posao! Kao rudar. Meni lično je to bilo zanimljivo i volela sam to što radim. Izuzetno je važno u životu da radiš ono što voliš.

Nakon doktorata.

– Početkom sedamdesetih godina bila sam, pored profesora Kostića, jedina na katedri sa titulom, uz profesorku Pavicu Mrazović koja je doktorat odbranila godinu dana pre mene. Katedra nije imala velik potencijal tada (na primer, neki su tek u pedesetoj godini doktorirali). Niti je bilo potencijala za razne projekte, kako je to bilo na drugim katedrama u to vreme na Filozofskom fakultetu. Tek kada je profesorka Pavica Mrazović organizovala saradnju sa nemačkim lingvistima, počele smo intenzivnije da istražujemo i objavljujemo radove. Učestvovala sam na projektu o kontrastivnoj gramatici srpkohrvatskog i nemačkog jezika. To je bilo jedno lepo iskustvo.

Za svoju profesiju Ti imaš podršku, ali ne baš veliku podršku u instituciji u kojoj radiš?

– Nikakvu podršku u instituciji. Tako da sam posle u životu bila srećna kad mi niko nije odmagao. A pomoć uopšte nisam očekivala, jer sam videla da pomoći nema.

Jedina koja je bila zaista veoma kvalitetna (ali ona se udala i otišla) je bila Helena fon Jena Vojtehovski. Ona je imala naklonosti prema proučavanju književnosti i o njoj je profesor Škreb vrlo lepo govorio. Međutim, ona se zaljubila u jednog lektora koji je došao kod nas i onda se udala i otišla u Berlin. Hoću da kažem da su neki dolazili, drugi su odlazili, čini mi se više nego na drugim katedrama (na primer, na vašoj katedri za srpski jezik). Karakteristično je bilo za našu katedru da je ista osoba bila na poziciji šefa u nekoliko mandata: nepromenljivost na toj poziciji je pre pravilo nego izuzetak, od osnivanja do danas. Nekada je to dobro, a nekada baš i ne valja. Ali ono na čemu sam zahvalna (pored svih neugodnosti koje sam imala), je činjenica da su mi produžili radni vek do maksimuma, još dve godine, što mi je tog trenutka značilo.

Smrt supruge?

– Kada je Berislav otišao, ja sam bila apsolutno izgubljena. Imala sam utisak kao da se nalazim u nekom bezvazдушnom prostoru i nemam za šta da se uhvatim. Mi smo imali skladno druženje i življenje, mi nismo ni imali veliki broj prijatelja, nego smo bili dovoljni jedan drugome. Doživeli smo da Berislav počne rečenicu, ili ja počnem rečenicu, a onaj drugi je završi. Berislav je bio izvanredan.

Uvek smo se šalili na temu: vi ste oboje jedinci. Jesmo, rekoh, samo što je on sa naslovne strane, a mene je tetka rodila. Jer kod mene se uopšte nije videlo da sam ja jedinica.

Kako ući i opstati u profesorskoj hijerahiji jedno je od važnih rodniha pitanja. Mesto „obračuna“ sa ženama koje grade akademsku karijeru je uglavnom (re)izbor u zvanje?

– Kako da ne, kod mene je sve bilo prolongirano, maksimum u vreme kad su bili (re)izbori u docenta, pa u vanrednu profesorku i u redovnu. Pa ko neće da bude u komisiji, pa ko hoće da bude u komisiji, pa da li će ovaj, da li će onaj, pa koji je krajnji rok?

Birana sam za redovnu profesorku osamdeset sedme, a otišla sam u penziju dve hiljadite. Onda su me pozvali na Filozofski fakultet u Nikšić da predajem isto istoriju nemačkog jezika i još neke druge predmete. Tamo sam imala mogućnosti da obrazujem studente i studentkinje, ali i da podignem kadar – evo sada je pod mojim mentorstvom doktorirala jedna koleginica. A potom je doktorirala, takođe pod mojim mentorstvom, i druga koleginica iz oblasti nemačkog jezika (Neda Donat i Mehaela Lalić). Ova dva doktorata su prvi doktorati iz germanistike na području Crne Gore. To me ispunjava zadovoljstvom. Nešto sam konkretno uradila na tom drugom fakultetu, ali se o tome malo zna ovde na Univerzitetu u Novom Sadu.

Andrijana je isto u akademskoj zajednici.

– Kako sam srećna da naše dete nije na mojoj katedri. Ja sam uvek govorila za Andrijanu: – Tako volim što je na onom fakultetu! Da je na mom, onda bi bilo ako zna nešto – pa da, to je mama uradila, a ako ne zna, pa nije ni mama znala. Ono što znam, to je činjenica da imam izuzetnu ćerku.

Većina naših profesora na jezičkim katedrama na Filozofskom fakultetu članovi su Matice srpske i uključeni su u razne projekte koje finansira Ministarstvo nauke. Da li si u nekom od njihovih projekata?

– Sarađivala sam na Bibliografskom rečniku i u projektu za leksikologiju što sam neobično volela i cenila, ali mi je neko mnogo pomogao (u negativnom smislu) u toj meri da su me isključili iz leksikološkog odbora. Leksikologija je bila nešto što je mene zanimalo i ja sam objavljivala radove iz te oblasti, pa sam tako i bila u tom odboru.

Misliš dok je Berislav bio živ?

– Pa ne bih mogla reći da to ima direktne veze sa njim. Činjenica je da smo Berislav i ja bili shvaćeni u akademskoj zajednici kao jedinstvo, ali

sam ja imala svoje naučne doprinose i svoju karijeru. Ne verujem da su me držali u tim forumima u Matici zato što je Berislav moj muž. Ali je činjenica, da su se mnogi poznanici, kolege, prijatelji ređe javljali nakon njegove smrti. Došlo je nekako do selekcije, mada sam i ja bila okupirana poslovima i obavezama. Zdravlja je ponekad falilo.

Da li si se susretala sa implicitnom mizoginijom u akademskoj zajednici?

– Pa zavisi šta se sve pod tim podrazumeva. Na primer, ja sam bila predložena za članicu Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, ali nisam prošla. Možda tamo nisu mogli da se pomire s tim da žensko bude izabrano u bilo kom obliku. Verovatno su tu uvek neke struje, neke kuhinje, u kojima ja ne učestvujem. Za Maticu srpsku mi je žao iskreno, jedna koleginica mi je predlagala da radim dalje te biografije za Srpski biografski rečnik (jer sam ja bila zadužena za one biografije za koje se smatralo da bih kao germanista mogla da radim). Neću više to da radim. Ja čak imam neku devizu – dovoljno sam stara da radim samo ono što volim.

A postoji još jedna Tvoja aktivnost od početka, od kad smo napravili Društvo za primenjenu lingvistiku gde si bila aktivna i onda si bila predsednica i tako dalje.

– Tu me je animirala Melanija Mikeš i stvarno smo jako lepo radile i sa-radivale. Zaista sam zadovoljna onim šta sam i koliko sam uradila. Bila sam kasnije i predsednik Društva za primenjenu lingvistiku Vojvodine. Ali doživela sam da se organizuje kongres pre dve godine, a da nisu našli za potrebno ni da me pozovu.

Ko Ti je sada podrška?

– Ko je ispovednik moje duše? To je moja Andrijana! Njoj mogu bez ostatka da ispričam što mi je lepo i ružno, s tim da je ona veoma kritična prema meni (šteta što nije završila psihologiju). Velika je šteta jer ume da sluša, ima osećaj za to...

Majka Ti je relativno rano umrla?

– Operisana je bila ... bila je paralizovana. Embolija. Jedino čega se bo-jala, to je bilo da ne bude paralizovana. To joj se desilo i trajalo je dve godine. Strašno. Strašno pre svega za nju lično kao lekarku. Otac je preminuo deset godina kasnije.

Zašto su se oni opredelili za samo jedno dete?

– Kad su planirali drugo, počeo je rat.

A kako si se Ti odlučila onda za svoju jedinicu?

– Ja sam se za svoju jedinicu odlučila jer sam strašno želela dete. Sedamdeset sedme je ona rođena. Ja sam htela još jedno, ali Berislav nije bio spreman na to. Sada kada gledam unazad, imala sam u mnogim stvarima sreću u životu, pri čemu sam tiho želela nešto ne insistirajući na tome. Sve sam to i dobila, bez mog učešća u tome. Čak i bez glasnog izražavanja te želje. Puno nekih sitnih stvari jednostavno se nameste i bude tako.

Ima li još nešto što bi želela da kažeš a da te nisam pitala?

– Ima još nekih detalja koji mislim da nisu nevažni, a to su dve činjenice: prvo da sam bila šef Katedre za nemački jezik i književnost kao i direktor Instituta za strane jezike i književnosti (administrativna jedinica Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, koja je u to vreme imala 75 zaposlenih – objedinjavala je četiri katedre stranih jezika i književnosti). Možda nije na odmet reći i da sam bila jedina germanistkinja iz Jugoslavije koja je bila član Izvršnog komiteta Internacionalnog udruženja germanista, zatim dobitnik komemorativne počasne medalje Američkog biografskog instituta i dobitnik prve Novembarske povelje Novog Sada za 1993. godinu.

Zabeležila Svenka Savić, septembra 2011.

Branka(1937), Subotica*

Recite nam nešto o svom detinjstvu.

– Rođena sam u porodici željezničkog službenika i domaćice u Subotici 1937. godine a već 1939. prelazimo u Novi Sad i praktično od tada sam Novosađanka. Moje detinstvo je slično mnogim iz generacija pred rat, teško, ali lepo, jer nisam u to doba ni bila svesna svih teškoća i realnih opasnosti.

Odrasla sam kao jedinica s mnogo drugarica i drugova, ali i s mojim bliskim rođacima koji su tokom mog odrastanja živeli s nama i u Novom Sadu završavali školovanje. Kasnije mi je i knjiga bila drug. Kad god sam bila u teškoj situaciji, latila bih se knjige i tako imala svoj novi svet.

Najranije detinjstvo pamtim po nekim slikama iz ratnog perioda kao što su česti pretresi našeg stana u Dudarskoj ulici u Novom Sadu, stalno zamračene prozore, zabrane izlaska na ulicu, ali i bombardovanja 1943-44. godine, kada smo zajedno sa grupom željezničara iz Vojvodine živeli u Mađarskoj. Bomba je pala na kuću gde smo živeli i za tren smo ostali bez ijedne stvari, ali srećni da smo živi. Bili smo izbeglice, živeli u selu Bezenje na granici sa Slovačkom i tek smo 1945. uspjeli da se

*Dekanka Poljoprivrednog fakulteta UNS);
profesorka emeritus

vratimo u Novi Sad. Dobili smo stan u Železničkoj koloniji koja i sada postoji. Nekada je bila između dve pruge – subotičke i teretne. Taj prostor, kod poslednje tramvajske stanice, široka poljana... bilo je odlično mesto za mnogo dece i pravi raj za igru.

Osnovna škola?

– Moja sećanja na školovanje su svojevrsna istorija obrazovanja od posleratnog perioda, 1945, do 1955 godine. Prva dva razreda osnovne škole završila sam u Mađarskoj, a treći i četvrti razred završila sam u Osnovnoj školi broj 8, uz sam Futoški park (današnji Stomatološki fakultet), i upisala se u Prvu nepotpunu mešovitu gimnaziju (današnja zgrada Srednje elektrotehničke škole).

Gimnazija?

– Završila sam nižu gimnaziju, (sistem obrazovanja je bio četiri razreda osnovne škole, tri razreda niže gimnazije, tri razreda srednje stručne škole, ili pet godina više gimnazije. Kao odlična učenica bila sam oslobođena polaganja nižeg tečajnog ispita, sada je to mala matura. Odluka o daljem školovanju nije uvek laka. Prvo je moja mama želela da idem u srednju geodetsku školu koja je trajala tri godine jer bih tako već sa 16 godina mogla da se zaposlim, odnosno da privređujem. Ja sam želela da idem u gimnaziju. I tako je i bilo, i 1950. godine upisala sam IV razred Više mešovite gimnazije „Svetozar Marković“ sa tada čuvenim direktorom Novakom Radovićem. Mi iz IVc razreda bili smo, a i sada smo, dobri prijatelji. Gimnazijsko vreme je možda i najlepše iako su to bile još uvek teške posleratne godine. Zajedno smo na velikom odmoru pili ne baš ukusno mleko, jeli neku marmeladu ili sir iz pomoći UNRE, učili smo, šetali korzom, naša strana je bila uz zgradu Gradske kuće sa poznatim „majmunskim ostrvom“ gde su momci sedeli. Bila su i čuvena sela-igranke u poslepodnevnim časovima u gimnaziji.

Uz mnogo veselja završilo se moje gimnazijsko školovanje. Maturu smo proslavili s mnogo crvenih božura i vožnjom, jasno uz pesmu, u fijakerima kroz Novi Sad. Ceo svet je bio naš!

Studije?

– Ja sam najviše volela hemiju, a znanje i ljubav usadila mi je moja profesorica hemije Smilja Leskovac, supruga akademika Mladena Leskovca. Bila sam ubeđena da ću ići da studiram hemiju. Ali tog studijskog programa tada nije bilo u Novom Sadu, nego u Beogradu, a za to nisam imala ni želje, ni finansijske mogućnosti.

A onda ste se odlučili za Poljoprivredni fakultet?

– Razmišljala sam gde ima najviše hemije i zaključim da je to agronomija. I tako ja napunim osamnaest godina, uzmem dokumenta, pa lepo peške na Tvrdavu gde je tada bio Poljoprivredni fakultet. Nikada nisam zažalila zbog ovog izbora, a u toku mog istraživačkog rada bilo je puno hemije, najčešće kroz istraživanje kvaliteta povrća, počevši od magistarskog rada sa crnim lukom do organski proizvedenog povrća danas. Moji roditelji su se iznenadili iako su znali za moju ljubav prema biljkama. Uvek smo imali bašte ili baštice sa povrćem i cvećem koje je krasilo ulaz u stan. Možda je sve to bilo u meni i pomoglo mi da se sama odlučim za studije poljoprivrede.

Dani studiranja bili su lepi, posebno dok je Fakultet bio na Tvrdavi. Tada smo često, posebno zimi, ostajali po ceo dan, učili i družili se, zajednički ručali još uvek sir i marmeladu, kao u gimnaziji, i još po nešto kada je neko nešto doneo od kuće. Prvi ispit koji sam položila bila je neorganska hemija. Pa, da li ima slučajnosti?

Studije sam završila u novoj zgradi na Limanu, tada prvoj zgradi izgrađenoj na nasutom pesku. Moja generacija se družila i van nastave, išli smo na igranke koje su posebno bile lepe u bašti zgrade (sada Galerija Rajka Mamuzića) u Vase Stajića broj 1. U toj zgradi se odvijao i društveni život studenata, a tu je bilo i sedište Univerzitetskog odbora Saveza studenata i komiteta, izviđača, ferijalaca, redakcije lista Indeks, kasnije i redakcije Polja. Tu započinje i moja društvena aktivnost koja postaje sastavni deo mog rada i života.

Poljoprivredni fakultet, opšti smer, završila sam u februaru 1960. godine, udala se 30. aprila iste godine, i kao asistent na predmetu povrtarstvo Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu, tada u sastavu Univerziteta u Beogradu, počela da radim 1. jula 1960. godine.

Porodica?

– Danas moju porodicu čini nas četvoro: moja ćerka Sanja, zet Miroslav Miša Kričković i moj unuk Luka. Nekad smo bili brojniji, ali polako, porodica se smanjivala. Prvo je umro moj otac (1972), pa moja svekrva i moja mama (1993) i moj suprug Dušan (2005). Danas smo tu moja ćerka Sanja, redovna profesorka na predmetu Opšta fitofarmacija na Poljoprivrednom fakultetu u Novom Sadu, doktorka tehničkih nauka; zatim moj zet Miša, inženjer geodezije i najmlađi član, moj unuk Luka. On sada ima šesnaest godina i uči me novim stvarima, što meni daje posebnu energiju. Odličan je učenik drugog razreda Gimnazije

„Isidora Sekulić“. S njima se ponosim, oni su moj oslonac, moja majčinska briga i sreća.

U porodicu svako unosi deo sebe, postaje tolerantniji i okupljen oko zajedničkog cilja –boljitka porodice. Mi smo tako funkcionisali. Nismo se sputavali i bili smo skromna porodica, i kada smo stanovali zajedno i kada smo živeli u posebnim stanovima. Uvek izražavam veliku zahvalnost mojoj majci, veseloj, stamenoj ženi, širokih interesovanja i znanja, iako je uvek bila domaćica i nosila teret kuće. Zatim ocu koji je na specifičan način dopunjavao porodicu i zarađivao, kao i suprugu Dušanu, mirnom, tolerantnom čoveku koji je davao spokojnost porodici i radu. To mi je sigurno, uz moje osobine, pomoglo da ostvarim sve rezultate. Trudim se da to sve pružim ćerki i njenoj porodici.

Ćerka?

– Za mene je ćerka dar prirode, a meni je i ponos i zadovoljstvo. Ona je tiša od mene („tiha voda breg roni“), ima svoj način života i rada, okrenuta je porodici, kući, sa specifičnim istančanim ukusom, odličan je stručnjak, naučni radnik i profesor. Daleko je tolerantnija od mene. Njena porodica živi svojim životom sa sinom, radeći i napredujući u svom poslu. Moj zet je dobar stručnjak, mnogo radi, voli porodicu, a sin mu je centar sveta. Oni grade svoju porodicu putem koji su zacrtali, a sama ne mogu proceniti koliki je moj uticaj. Trudim se da i dalje dajem svoj doprinos. Volela bih, ako je to moguće, da moj razvojni put bude neki putokaz, pozitivan ili negativan, a moje ambicije, široka interesovanja i rad – podstrek.

Prvo zaposlenje?

– Mesec dana radila sam u Institutu za ratarstvo i povrtarstvo te 1960. godine, i tamo načinila prve korake u povrtarstvu. Prvog jula iste godine stupila sam na posao kao asistent na predmetu Povrtarstvo Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu i napustila ga kao redovni profesor, 31.12.2001. godine. Uz to sam po pozivu predavala povrtarstvo na Poljoprivrednom fakultetu u Sarajevu i u Zemunu.

Koje su odlike vaše profesionalnog rada?

– Kada posmatram svoj radni i životni vek, teško mogu razlučiti svoj pedagoški, naučni i stručni rad, ali i svoju društvenu aktivnost. O mnogima se zna ali pokušaću odvojeno i zajednički da kažem nekoliko reči.

Obrazovno-pedagoški rad započela sam kao asistent prolazeći kroz sve faze ličnog usavršavanja od asistentice (1960) do redovne profesorice (1982) i sve uvek uz tada važeći sistem – u više zvanje bio je

moгуć izbor tek posle reizbora u nižem zvanju. Magistrirala sam 1967. god i odbranila doktorsku disertaciju 1970. god. na Poljoprivrednom fakultetu u Novom Sadu. Život je protkan brojnim vežbama sa studentima, mentorstvo studentskih grupa, a od 1967. godine predavanjima na predmetu Povrtarstvo na redovnim i postdiplomskim studijama. Tu je preko 120 diplomskih radova, 10 magistarskih i 7 doktorskih disertacija. To je vreme punog razvoja Poljoprivrednog fakulteta pa sam bila veoma aktivna u inovacijama planova, programa nastave na predmetu Povrtarstvo kao i za najveći broj disciplina smera Hortikulture. Zajedno sa svojim profesorom osnovali smo smer Hortikulture, paralelno sa razvojem matičnog predmeta ali i novog, Cvečarstvo, koje sam jedno vreme i predavala. Sa zadovoljstvom sam prihvatila članstvo u Matičarskoj komisiji (1992) za osnivanje Poljoprivrednog fakulteta u Banja Luci.

Ne mogu a da ne kažem da sam bila jedan je od osnivača specifičnih Zimskih škola za poljoprivredne proizvođače u Vojvodini (1979) i serije udžbenika za ove škole, edicija *Zelene sveske*. U okviru toga je štampana i moja prva knjiga *Bašta zelena cele godine*, koja se kao nit proteže do današnjih dana kao što je to u knjizi *Bio-bašta za vas*. Organska poljoprivreda bila je meni inspiracija za specifičan pedagoški rad sa predškolskom i školskom decom – projekat „Dečija bio bašta“ koji se i danas odvija u Vojvodini.

Naučno-istraživački rad?

– Moj naučni rad se zasniva na istraživanjima biologije povrća, posebno lukova, zatim na istraživanjima primene agroekoloških i agrotehničkih mera, na prinos i kvalitet povrća, proučavanje i prikupljanje autohtonih sorti i ekotipova, rad na formiranju Banke biljnih gena povrća i razvoju tehnologija proizvodnje povrća na otvorenom polju, zaštićenom prostoru, baštama kao i ekoloških sistema proizvodnje kao što je organska poljoprivreda. Ekološki načini proizvodnje, kvalitet i zdravstvena-bezbednost i specifičnost povrtarstva kao rezultate dosadašnjih istraživanja sumirala sam u programima multifunkcionalne poljoprivrede, ruralnog razvoja i posebno razvoja salaša. Sve ovo, kao i obiman stručni rad bili su osnova za preko 300 naučnih radova, referata, studija, domaćih i stranih projekata, trideset knjiga, od kojih tri izdanja univerzitetskog udžbenika *Povrtarstvo*, kao i više izdanja srednjoškolskih udžbenika iz Opšteg i Specijalnog povrtarstva. Sigurno da je prva knjiga meni najdraža *Bašta zelena cele godine* (1981) i sa najvećim tiražom od preko 25.000 primeraka.

Bili ste i dekan fakulteta?

– U toku fakultetske karijere bila sam u dva mandata šef katedre za ratarstvo i povrtarstvo, dekan fakulteta (1985-1989). Period kada sam bila dekanka odlikovalo se brojnim radovima na uređenju prostorija Fakulteta, učionica, holova, restorana i sala kao i bogata aktivnost saradnje sa drugim fakultetima Univerziteta. Ostala mi je u sećanju dobra saradnja sa Akademijom umetnosti u Novom Sadu čiji su studenti likovnog i muzičkog smera bili svake godine gosti proslave dana fakulteta sa izložbom studentskih radova od kojih su najbolji ostajali Poljoprivrednom fakultetu. Sa pokojnom dr Dobrilom Šikoparijom osmislila sam izložbu cveća i plodova rada fakulteta u prostranom holu što je bio uvod u proslavu dana fakulteta. Jasno, bilo je i drugih pre svega lepih trenutaka, mnogo druženja i mnogo rada.

Poznati ste po intenzivnoj saradnji sa poljoprivrednim organizacijama i poljoprivrednicima?

– Neposredna saradnja sa povrtarima ne samo u Vojvodini bila je deo rada na fakultetu. To je omogućilo brzo prenošenje naših rezultata istraživanja u praksu, razvoj novih tehnologija, pre svega proizvodnja u plastenicima, industrijska proizvodnja povrća i u novije vreme organska poljoprivreda. Zajedno sa tim, bila sam organizator mnogih savetovanja i naučnih konferencija u Jugoslaviji. Sve to zajedno imalo je značajan uticaj na razvoj proizvodnje, ali i na moj lični razvoj kao povrtara i nastavno-naučnog radnika.

Priznanja?

– Izbor u Naučno društvo Srbije (1996), zatim za počasnog člana Ruske akademije prirodnih nauka (REA:1999) i izbor za redovnog člana Akademije inženjerskih nauka Srbije (2002) sigurno potvrđuju pozitivnu ocenu o mom radu. Pored toga dobitnica sam mnogih nagrada kao što je Orden zasluge za narod sa srebrnim znacima (1979), Povelja grada Novog Sada (1979, Nagrada oslobođenje Vojvodine (1984), Prvomajska nagrada Saveza sindikata Novog Sada (1974; 1977) kao i Pokrajinske privredne komore (1999). Posebno je značajna Zlatna plaketa za životno delo Udruženja univerzitetskih profesora i naučnih radnika (1999) i nagrada Vlade Vojvodine za doprinos rodnoj ravnopravnosti (2011). Za mene je veoma značajno što sam proglašena za jednog od najvećeg zaštitnika životne sredine i time dobitnika „Zelenog lista” za 2013. godinu, priznanja koje već trideset godina na bazi akcije u Srbiji, dodeljuje Radio Beograd 2 – Ekološki magazin „Čekajući vetar”. To me podse-

tilo na moj prvi Zeleni list dobijen za projekat Novog Sada – Bio-bašta. Posebno ističem veliko zadovoljstvo što me je, na bazi ocene mog ukupnog rada i stvaralaštva, na predlog Poljoprivrednog fakulteta Univerziteta izabrao u zvanje profesora emeritus.

Šta za vas znači izbor u najviše zvanje na UNS: profesor emeritus?

– Veoma sam srećna što je moj rad cenjen na mom fakultetu i Univerzitetu, što je iskazano mojim izborom u zvanje profesora emeritus (2011). Divne reči koje je na promociji, upoređujući me sa najpoznatijim profesorima našeg fakulteta, izgovorio dekan Poljoprivrednog fakulteta prof. dr Milan Krajinović, bile su do sada najveća nagrada za moj pedagoški, naučni i stručni rad. Pokazalo se da samo radom, uz puno ljubavi, žena ostavlja dubok trag u akademskoj zajednici, ali sve to mora biti šire od pedagoškog, naučnog i stručnog rada, mora biti satkano sa društvenim radom i stvaralaštvom. To zajedništvo nosi ličnost, a koliko će to sve biti uspešno i zapaženo zavisi od mnogih činilaca. Izgleda da je kod mene ta svestranost i širok krug ne samo interesovanja, već i rada i rezultata zapažen i izražen izborom u najveće zvanje Univerziteta u Novom Sadu. To je za meni potvrda da je sve što sam radila u toku zvaničnog radnog veka kao i ono posle penzionisanja korisno, dobro i uvek novo. Zato sa ponosom nosim zvanje profesorka emerita.

Da li ste imali saradnike tokom naučne karijere?

– Sve što sam radila i ostvarila vezano je i za moje saradnike, posebno one na fakultetu koji su zbog mog angažovanja nosili i određeni teret rada. Ističem najuže saradnike: Vikica Sakač, moj laborant, nekadašnji asistenti, a sada profesori u penziji Vladan Marković, Mihal Đurovka i kraće vreme Žarko Ilin, ali i drugi. Bila sam dobar učenik i imala sam odlične profesore kao što su profesori Borojević, Drezgić, Stojković, Dobrenov, Marjanov, Vrebalov i drugi. Kod spominjanja imena uvek nekog izostaviš, ali to znam. Moje osobenosti, učenje uvek, pa i danas, relativno dobro procenjivanje situacija, ali i prihvatanje pravih saveta dali su rezultate. Od srednje škole, pa do danas, bila sam dovoljno samostalna u donošenju odluka koje nisu uvek bile dobre za mene. To je verovatno prvi shvatio moj otac koji mi nije ništa zabranjivao, ali mi je davao savete od kojih su se mnogi obistinili i mene umirivali, kada bih se setila njegovih reči. Možda je sreća što sam poslušala savet da izaberem fakultetsku karijeru i moje lično opredeljenje da to bude po-vrtnarstvo na Poljoprivrednom fakultetu u Novom Sadu. Zahvaljujući

profesoru Milanu Dobrenovu, osnivaču predmeta Povrtarstvo u Novom Sadu i Sarajevu, i jednom od dekana Fakulteta u Sarajevu i osnivača Zavoda za povrtarstvo Instituta za poljoprivredna istraživanja u Novom Sadu, blagog i mudrog čoveka koji se nije mnogo mešao u moje želje i moje pravce razvoja, a bio je tu kad je trebalo, mogla sam savladati početničke prepreke.

Društvena i politička aktivnost?

– Moja društvena aktivnost i funkcije, započete još u studentskim danima, nastavile su se gotovo čitavog mog radnog veka i to paralelno sa pedagoškim, naučnim i stručnim radom u oblasti povrtarstva, i jasno, i sa porodičnim životom. U vreme docenture bila sam potpredsednik Skupštine Novog Sada, kao vanredni profesor bila sam potpredsednik Skupštine Vojvodine, a kao redovni profesor bila sam i predsednica Konferencije za aktivnost žena Jugoslavije i po funkciji član predsedništva Savezne konferencije SSRNJ. Istovremeno sam bila predsednica saveta značajnih kulturnih organizacija i manifestacija u Novom Sadu i Pokrajini. Uvek je pitanje kako se sve to moglo odvijati. Moram reći da je sve to bio pun, aktivan, raznolik rad i život. Moje nove životne škole. Sigurno da nije bilo slučajno. Pripadam osobama koje svoj rad planiraju, kao i vreme za pojedinačne obaveze ali i za slobodne trenutke sa porodicom, sa omiljenom knjigom i slično. Da li se to može postići? Može, ako radu prilaziš s ljubavlju ili naučiš da taj rad zavoliš, ako si uporan, pozitivno ambiciozan i dobar planer. I sve to uz pomoć porodice: moje majke, oca i supruga i ćerke.

Da li Vam je to što ste žena pomoglo ili odmoglo u karijeri?

– Ja mislim da to nije uticalo na moj rad i karijeru. To može da odmaže posebno u periodu rađanja i odrastanja dece. Gubiš kontinuitet u radu, posebno u istraživačkom delu i često žene tu malo zastanu u ostvarivanju karijere. Neku neravnopravnost u radu nisam osećala. Moje kolege i drugovi su uvek, kao i danas, poštovali i mene i moj rad. Mislim da sam svoju ravnopravnost izborila velikim, velikim radom i upornošću.

Da li ste imali neke barijere u usavršavanju?

– Ne, na sreću u ta vremena bilo je dosta mogućnosti za usavršavanje. Bila sam na kraćim i dužim usavršavanjima, učestvovala sam na naučnim i stručnim skupovima, a kasnije već kao docent, i sama sam organizovala, bila predsednik programskih odbora gotovo svih naučnih i stručnih skupova u Jugoslaviji. Izdvajam vrednost jednog studijskog putovanja sa početka moje asistentske karijere, obilaske fakulteta, in-

stituta i povrtarske proizvodnje u celoj bivšoj Jugoslaviji. To iskustvo, ti susreti i znanja koja sam tada dobila, bila su dragocena za moj rad, za stav o povrtarstvu, o načinu predavanja, i iznad svega uverilo me da koliko sebe u radu daješ, toliko i dobijaš. Sa svakog putovanja čovek donosi nova znanja i otvara svoje vidike.

A kakav je bio položaj žena u vreme kad ste gradili svoju profesionalnu karijeru?

– Nas je bilo malo devojaka u toku studija i kasnije u radnom odnosu na fakultetu, sada ima više profesorki, ali kako mogu da procenim, nije bilo nekih problema u vezi sa rodnom strukturom fakulteta. Za meni lično, dve profesorke su imale odlučujući uticaj na izbor onoga šta ću raditi. One su odgovorile savetom i literaturom na moje pismo iz prvih asistentskih dana. To su profesorke, doktorke nauka Paula Pavlek sa Poljoprivrednog fakulteta u Zagrebu i Marina Alekseeva sa Timirjazevske Akademije nauka u Moskvi, biolog, poznavalac lukova, velika žena, koja me je uvela u specifičnu porodicu lukova. Crni luk je bio i ostao moja biljka, na njemu sam magistrirala, doktorirala, s kolegom A.Vasićem stvorila prvu jugoslovensku sortu crnog luka „Kupusinski jabučar“, a u saradnji sa divnim ljudima iz sela Kupusina u opštini Apatin.

Mislim da je tada bilo vreme solidarnosti, prijateljstva. Bez obzira na to, borba za ženska prava bila je i tada aktuelna, a znamo da je ona duga. Mislim da je tadašnja generacija bila svesna da je velika stvar što se toliko žena obrazovalo i stvaralo stručnu, ali i političku karijeru.

Obrazovanje žena?

– Ja uopšte imam stav da je obrazovanje bitno za sve. Sigurno da je ono posebno važno za žene jer ekonomska stabilnost daje osnovu za srećniju porodicu i život. Žao mi je što seoske žene nisu uvek u mogućnosti da se obrazuju iako one to delimično nadoknađuju istančanim osobinama i veštinom. Bliže su prirodi i zato su otvorenije za nova znanja. Moj životni stav je da se svaki dan nešto mora naučiti. Ceo život tako radim. Bitni su različiti modeli i oblasti učenja od radnih do filozofskih. U struci i na društvenim funkcijama zalagala sam se i za veći broj žena i za odgovarajući kvaliteti obrazovanja i rada.

Šta je za Vas značilo priznanje Vlade APV?

– Kad sam obaveštena da sam dobitnica Godišnjeg priznanja Vlade AP Vojvodine u oblasti ravnopravnosti polova za 2011. godinu, bila sam izuzetno srećna. Razmišljala sam o mom životnom putu i činjenici da rad sa ženama i o ženama predstavlja značajnu nit mog rada. Jer, tu

je bio rad u mladosti u okviru Sekcije žena sreza Novi Sad, pa mnoge edukacije žena iz oblasti povrtarstva, pa moj rad kao predsednice Konferencije za aktivnost žena Jugoslavije, pa rad u NVO ali i na dokumentima Vlade Vojvodine. Sve to radim sa puno energije i posvećenosti.

Bila sam srećna što sam deo mog rada posvetila ženama, pre svega njihovoj edukaciji za povrtarsku proizvodnju i posebno za najlepši deo o biobašti, ali i rad u kulturi, dečijim aktivnostima. Nagrada me je podstakla, dala mi novi vetar u leđa za nove korake posebno za ekonomsko osnaživanje žena kroz rad u organskoj poljoprivredi. Moje saradnice na selu i sada prave nove planove.

Da li se predstavljate i osećate kao feministkinja?

– Ne, ja mislim da svojim radom i rezultatima pokazujem sliku ravnopravnosti.

Feministkinju ne deklariše reč već rad i dela. Moja prijateljstva, ngrade i stvaralaštvo uverena sam da deluju pozitivno. Jer inače ne bih ni radila i ne bih stalno stvarala.

Kada ste počeli da se zanimete za civilni sektor?

– Moj rad u struci vezan je i za edukacije o povrtarskoj proizvodnji i to još od mog asistentskog perioda kada je ta treća delatnost Fakulteta bila razvijenija nego danas. Povrtarstvo i povrće usko je vezano za život i za zaštitu životne sredine. Zato nije čudno što sam, sa jačanjem civilnog sektora u oblasti ekologije i ekoloških sistema proizvodnje (koje se razvijalo daleko pre nego u institucionalnim oblicima obrazovanja) našla mesto svog rada, stvaralaštva i edukacija. Ti programi su bili i ono što sam radila na fakultetu, ali često sputavana i bez razumevanja problematike kvaliteta hrane i zaštite životne sredine. Zato mi je civilni sektor u celini, svojim idejama, a posebno u okviru programa organske proizvodnje i ruralnog razvoja postao gotovo središte volonterskog rada, a tek kasnije i poluprofesionalnog rada. To su moji prvi koraci u biološkoj odnosno, kako sada zovemo, organskoj poljoprivredi. Krajem 1989. godine formiramo NVO „Vrelo“ u Novom Sadu, gde sam održala svoje prvo predavanje o biobašti. A 1990. formiramo „Terras“ u Subotici sa ekološkim programima i velikim radom na edukaciji o organskoj poljoprivredi u okviru „Terras bio škole“. U toku ratnih godina, s dolaskom izbeglica, formiramo Humanitarni centar za integraciju i toleranciju u Novom Sadu i opet imamo program edukacije iz oblasti povrtarstva za preko 300 izbeglica. Olivera Radovanović 2002. godine formira NVO „Zelena mreža Vojvodine“ gde do današnjih dana ostva-

rujemo brojne programe edukacije, proizvodnje i plasmana organskih proizvoda, i predstavljamo svetlu tačku na mapi organske proizvodnje i ruralnog razvoja, posebno Vojvodine. U civilnom sektoru naučiš da radiš otvoreno, sa ubeđenjem i brzo vidiš rezultate od promena u svesti do konkretnih proizvoda.

To su Vaši aktivistički motivi?

– Da, ali je bitna i činjenica da možeš otvorenije da razvijaš svoje ideje, mada nije uvek lako i prijatno raditi u ovom sektoru. Bilo je i neprijatnih situacija, ali prave ideje, posebno ekološke, uvek pobede.

Uvek preporučujem mladim ljudima da se uključe u nevladine organizacije. Taj rad je jedna nova škola, jer je rad, širi, fleksibilniji s novim idejama u odnosu na utvrđene školske programe. Nevladine organizacije daju jedan nov sistem rada, ali i vrednosti. Uostalom, razvoj organske proizvodnje u Srbiji rezultat je najpre rada NVO, a sada se organiskom proizvodnjom bave i fakulteti i instituti.

Jedna ste od osnivačica Zelene mreže Vojvodine.

– Da, ali sam osnivač i Centra za organsku proizvodnju u Selenči kao i ranije formiranih NVO koje sam već i navela. Gledajući u celini rezultati rada NVO u oblasti organske poljoprivrede su vidljivi u povećanju broja proizvođača u mogućnosti kupovine organske hrane, u formiranju specifičnih pijaca, ali i organskih proizvoda u mega marketima, i što je najvažnije u novim obrazovnim programima u srednjim poljoprivrednim školama i na Fakultetima u Srbiji. Ja sam lično ponosna na smer organske poljoprivrede na Poljoprivrednom fakultetu u Novom Sadu jer je on sa odličnim studentima i agronomima potvrdio značaj razvoja ekološkog pogleda na proizvodnju. Za mene lično, to je i pobjeda često osporavane ideje o organskoj poljoprivredi. Ti otpori su i razumljivi jer znanje se brže stiče nego što je izmena svesti, posebno one vezane za široki pojam ekologije. Posebno želim da iskažem velike rezultate u edukaciji žena iz ruralnih sredina – preko 1.200 žena u Vojvodini je osposobljeno za organsku proizvodnju, posebno za biobaštovanstvo. One su, kao i muškarci koji su bili na edukacijama, stekle znanja pored mnogih prijateljstava koja neguju, pa i danas predstavljaju svojevrsne primere dobre prakse i razvijaju tzv. škole na otvorenom. Verujte, najlepša su nagrada reči koje one upućuju meni. Mislim da je ovaj rad doneo i donosi izmenu svesti ljudi o potrebi proizvodnje kvalitetne i bezbedne hrane o organskoj poljoprivredi koja štiti prirodu i neposrednu čovekovu okolinu.

Nešto što Vas nisam pitala?

– Smatram da svako gradi svoju sreću kako kaže narodna mudrost. A sreća je širok pojam. Treba biti zadovoljan i malim, kada pogledate jutarnje Sunce, kada pročitate za vas lepu knjigu ili čujete pesmu, vidite sliku. Znači treba biti optimista, sebi stvoriti uslove za stalnim učenjem, prosto imati želju za novim. Evo, ja sada započinjem za mene novi sistem edukacija za biobaštovanstvo, u okviru „Brankine škole organske poljoprivrede“ Manje grupe, neposredan rad, razmena mišljenja. Uz pozitivnu atmosferu razvijaju se prijateljstva bez kojih, ja mislim i nema pravih rezultata. Moj ceo radni vek i veliki deo života odvija se na Fakultetu i na Univerzitetu. Bila sam svedok početka i razvoja svih Fakulteta i Univerziteta i aktivni učesnik u tome i zato ističem da Fakulteti i Univerzitet moraju negovati otvorenost programa sa pogledom na budućnost kao spoj iskustva, različitih znanja i mladosti pune iskričavih ideja. Da ne zaboravim da kažem: – Ja sam ponosna na Poljoprivredni fakultet i Univerzitet u Novom Sadu!

Zabeležila Svenka Savić, decembra 2014.

Svenka, Gospođinci (1940)*

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

Rođena sam u službeničkoj porodici na selu: otac je radio u opštini, majka na pošti. Ja sam najmlađa, sestra je samo godinu dana starija od mene, dok je brat četiri godine stariji. U Gospođincima sam provela prvih deset godina detinjstva, a onda smo se 1950. godine preselili u Novi Sad, gde je otac radio kao službenik u Vodovodu, majka tu nije radila. Prvih nekoliko godina smo stanovali na Podbari (u ulici Jug Bogdana), u jednoj maloj trščari, odatle smo se preselili na drugi kraj grada, na Satelit, u vreme kad je on tek nastajao kao naselje (to su one novosagrađene male kuće). Konačno je moj otac kupio jedan mali (dvorišni) stan u ulici Save Vukovića gde smo se preselili i tu sam provela ostatak mladalačkih godina. Prelazak sa sela u grad, stanovanje van centra u raznim delovima grada, ima svoje dobre i, naravno, loše strane kojih se ja uglavnom više sećam. Po mestu stanovanja sam se uvek osećala kao „druga” (uglavnom više na periferiji grada) u odnosu na drugarice i drugove iz razreda s kojima sam išla u školu u centru grada.

*Kordinatorka ACIMSI Centra za rodne studije UNS; profesorka emeritus.

Osnovna škola?

– Kad smo se doselili u Novi Sad majka je upisala sestru i mene u Osnovnu školu „Jovan Popović” (zgrada u kojoj je sada Gimnazija „Isidora Sekulić”) u centru grada. To je velika razdaljina od kuće do škole za pešačenje i za odrasle, a kamoli za dve devojčice od deset i jedanaest godine (pogotovu te ’51. godine prošlog veka, kad nije bilo autobuskog prevoza na ovaj način na koji to danas imamo). Ali moja majka je smatrala da treba da idemo u dobru školu, a ta je tada bila „ogledna” škola (danas bismo rekli eksperimentalna), što znači da su uglavnom predavali odabrani nastavnici u dobrom kolektivu. Mamin izbor škole se posle pokazao kao jako dobra odluka. Majka je uglavnom bila vizionarka i intuitivka, što je pokazivala na mnogo načina.

Iste godine me je upisala da učim klasičan balet u Baletsku školu (tada je bila u zgradi današnjeg Kulturnog centra Novog Sada u Katoličkoj porti), a moju sestru u Muzičku školu da uči violinu. Brat je bio već odrasliji i išao svojim putem, svirao je klarinet i saksofon.

Ne mogu reći da mi je ostalo u dobroj uspomeni školovanje od petog do osmog razreda osnovne škole, mada sam bila odlična učenica. Kada danas gledam fotografije razreda snimljene na kraju godine sa razrednim starešinom, vidim da sam stajala uvek negde sa strane, nikad u centru grupe. Mislim da mi je ta pozicija dobro odgovarala i kasnije u životu.

Osnovnoškolski uzrast u tim završnim razredima povezujem s mnogo muke, straha, finansijske nesigurnosti cele porodice i veoma mnogo rada: rastava mojih roditelja već nakom prve godine preseljenja u grad, i život sa sestrom i ocem (uz preuzimanje svih domaćih obaveza u malom stambenom prostoru) u gradu koji tek upoznajemo, bio je pre životni izazov nego doba za uživanje. Zapravo sam u tom ogromnom naporu pohađanja dveju državnih škola trošila energiju, vreme, emocije, i sakupljala znanje. Ukratko, kalila se u odrastanju u kontekstu brige za samu sebe od malena i bila jako zauzeta sopstvenim obrazovanjem.

Srednje obrazovanje?

– U višim razredima Baletske škole smo učile razne predmete koji se sada ne uče, a doprinose širenju igračkog znanja, učile smo da sviramo klavir svih osam godina, kao obavezno znanje (a za mene, koja kod kuće nisam imala instrument, to je značilo „vrebanje” vremena za vežbanje u školi).

U „Zmaj Jovinu” gimnaziju dolazim nakon mog brata i sestre koji su bili veoma dobri učenici, nadovezujem se na njih i berem i njih-

ve lovorike (naročito kod profesorke geografije, Vranješević, razredne starešine mome bratu, potom mojoj sestri). Bila sam odlična učenica, posebno mi je u sećanju ostao razredni starešina Ivan Vener.

Junu 1959. imala sam dve diplome učenice, nisam naročito razmišljala o studijama (ja sam samo htela da igram), ipak, sestra me je upisala na Filozofski fakultet, na Grupu za južnoslovenske jezike (ako slučajno slomim nogu!).

Povredila sam meniskos prilikom pada sa dvovisinskog razboja na času fiskulture već u osmom razredu (nikog nije bilo pored mene prilikom doskoka), što je u osnovi obeležilo moju igračku karijeru – koleno nikada nisam operisala, nego sam stalno vukla tu povredu do danas. Možda je to bio važan faktor da rano spoznam da samo igranje ne može biti moj životni poziv.

Studije?

– Studirala sam na Grupi za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu i radila, tačnije izdržavala se od punoletstva, jer sam ušla u ansambl Baleta Srpskog narodnog pozorišta u jesen 1959. i tu aktivno igrala do 1968. kada sam već napisala magistarski rad i kada je već bilo vreme za životnu odluku kuda dalje.

Na grupi na kojoj sam studirala bilo nas je ukupno četiri studentkinje i jedan student! To je bila porodična atmosfera u svakom pogledu. Mada sam studije završavala relativno na vreme, moje interesovanje nije bilo na toj strani za vreme dodiplomskih studija.

Preokret u osnovnom interesovanju je bio kad sam se udala 1967, otišla na usavršavanje u Lenjingrad (Petrovgrad) za metodiku klasičnog baleta i vratila se da magistriram 1968. i da rodim prvu ćerku. Zapravo sam tada već imala ozbiljnih teškoća sa kolenom, ali i sa odgovornima u pozorištu, i definitivni odlazak u nauku je bio prirodan sled u napredovanju u obrazovanju, ali i odgovor na autoritete u baletskom kolektivu tada.

Akadska karijera?

– Prešla sam iz pozorišta u novoformiran Institut za lingvistiku koji je Vlada AP Vojvodine oformila 1968. kao način izgrađivanja naučnih kadrova u domenu nauke o jeziku, istorije i hungarologije. Na samom početku nas je bilo ukupno šest zaposlenih asistenata, tačnije pet asistentkinja i jedan asistent: pored direktora, Velimira Mihajlović, Gordana Vuković, Milica Grković, Mirjana Jocić, ja, Mato Pižurica na funkciji zamenika direktora (a kasnije nam se pridružila Vera Vasić).

Od 1971. smo sa Melanijom Mikeš radile na projektu o razvoju govora dece i za mene je ta saradnja bila važna kad sam se opredeljivala za temu doktorske disertacije iz razvojne psiholingvistike, za razvoj govora kod blizanaca, ali je ta saradnja bila važna i kao ljudski odnos mentorke i asistentkinje.

Nažalost, rad tri novoformirana samostalna naučna instituta trajao je samo jednu deceniju, jer su samostalni instituti 1978. godine integrisani sa odgovarajućim fakultetima, u našem slučaju smo postali deo Filozofskog fakulteta, što je bila loša odluka za društvene nauke u Pokrajini tada. Dokaze imamo danas jer se određena pitanja vezana za kulturni kontekst Vojvodine nesistematski i nedovoljno istražuju upravo sa stanovišta upotrebe jezika. Izostaju, naravno, i modernije metodologije istraživanja koje smo mi u Institutu upravo uvodili. Ovo kažem zbog toga što je važno čuvati sećanje da smo u Institutu za lingvistiku tada počele bazična istraživanja u domenu novih interdisciplina koje su afirmisane danas u nauci, na primer psiholingvistike, gde sam počela osnovna istraživanja o razvoju govora dece. Ali i drugi projekti u Institutu bili su pionirski – danas nakon trideset pet godina, antroponimiju, patronimiju i ostale leksikološke podatke upravo je naš istraživački tim u Institutu metodološki formirao.

Magistratura?

– Dobra praksa je bila u novoformiranom Institutu da odmah prijavljujemo magistarske teme kod naših profesora, tačnije rukovodilaca projekata u Institutu (jer smo već odslušali predavanja do formiranja Instituta): Gordana Vuković i ja kod profesorke Milke Ivić, a Mirjana Jocić, Mato Pižurica, Milica Grković, kod profesora Pavla Ivića, direktor Velimir Mlhajlović je već tada imao doktorat i strasno radio na rečniku prevukovskog perioda. Magistrirala sam jula 1969, a prvu ćerku rodila 2. avgusta iste godine. Nauka i porodica išli su zajedno!

Doktorat?

– Ja sam primer interdisciplinarnog akumuliranja znanja na individualnom nivou! Nakon magistrature iz lingvistike, doktorat sam odbranila na Filozofskom fakultetu u Beogradu, na Odeljenju za psihologiju (1977), mentorka mi je bila profesorka Vera Smiljanić, a u periodu ranih sedamdesetih godina na Filozofskom fakultetu u Beogradu ona je već predavala o polu i ženama, što je bio jedan od uticaja na moju kasniju ideološku orijentaciju (i ostao do danas) – rad sa grupama koje imaju manju moć u društvu (deca, migranti, žene iz nacionalnih zajed-

nica, posebno iz romske nacionalne zajednice). Vera Smiljanić je imala značajan uticaj na usmeravanje mog interesovanja na istraživanje pola i jezika, a Ivan Ivić na razvoj govora kod dece kao osnovne teme psiholingvistike. Oboje su imali dobru mentorsku praksu – uvažavanje istraživačkih potencijala svojih kandidata.

Usavršavanje?

– Nakon doktoriranja, u školskoj 1970-1980, godinu dana sam provela u Berkliju (na osnovu Fulbrajtove stipendije) na Odseku za psihologiju kod Dana Slobina, usavršavajući se iz psiholingvistike, posebno na pitanjima razvoja govora dece u različitim kulturnim okruženjima. Taj period je značajan u daljem naučnom sazrevanju za pitanja iz psiholingvistike i analize diskursa u kontekstu kulture. Berkli je mesto „naučnog hodičašća“ na koje svi koji drže do svoje karijere svrate na duži ili kraći period i tako se grade mreže poznanstava iz različitih oblasti (jer su tada kod Slobina bili u istom seminaru Jef Verschueren, Joan Bybee, Yaron Matras, da pomenem samo nekoliko danas poznatih imena u nauci o jeziku).

Nakon povratka iz SAD, uvela sam na Filozofskom fakultetu Psiholingvistiku i Analizu diskursa na osnovne i magistarske studije i u akademsku zajednicu na univerzitetu (sada se ti predmeti predaju na raznim odsecima, najčešće izbledele pamćenja o početku interdisciplinarnog razvoja na Fakultetu, uz mnogo muke koje sam imala sa srbištima u akademskoj jezičkoj eliti u to vreme).

Profesorka univerziteta?

– Izabrana sam za redovnu profesorku psiholingvistike 1989, a za profesorku emeritus 2010. godine, rukovodila nacionalnim i međunarodnim projektima, vodila diplomske, magistarske i doktorske radove i radila veoma mnogo sa studentima njihove projekte, a sve što su bili novi istraživački rezultati saopštavale smo na tribinama, javnim predavanjima, seminarima. Mislim da sam u tom pogledu najprisutnija profesorka bila na Fakultetu u kontinuitetu više decenija.

Kada govorim ove podatke o mom obrazovanju i profesorskom angažovanju sa studentima, onda vidim da je igra imala veliki uticaj na ono što ću raditi posle u nauci, to je pre svega umetnost davanja maha idejama za razmenu sa drugima, a uz to odricanje, disciplina i velika posvećenost onome što je ostvarenje tih ideja.

Porodica?

– Veći deo svog porodičnog života provela sam kao samohrana majka

sa dve ćerke – jedan od mnogih oblika porodičnog okupljanja žena koje prave profesionalnu karijeru. Starija ćerka je odabrala veterinu, mlađa umetnost (glumu), a unuk... videćemo! Obe ćerke imaju svest o rodnim ulogama, ali i otklon prema mojoj radikalnosti u tom pogledu. Starija ćerka se opredelila za nauku – doktorirala je iz oblasti veterine i radi u Veterinarskom institutu, a mlađa ćerka se opredelila za pozorište – diplomirala je glumu na Akademiji umetnosti u Novom Sadu i ide svojim putem u umetnosti. Tako se od dve moje ljubavi, jedna opredelila za nauku, a druga za pozorište.

Kad govorim o uticaju na pokolenje, ne radi se samo o namernom uticaju, više je to preuzimanje poruka iz implicitnog konteksta svakodnevnih akcija (i inače imam životnu devizu: „gde god nađeš zgodno mesto tu drvo posadi“). U svojoj porodici sam motor (obe ćerke se žale da bučno radim, pa često moram da radim u leri!).

Ko vam je davao podršku?

Uvek je tu Sarin otac, sem toga uvek ima mnogo dobrih osoba koje pomažu. Životna pozicija samohrane majke, je odličan izazov da se redefiniše pojam porodice – porodica je svako ko je u potrebi za tobom. Ta pozicija je dobra osnova za građenje ženskih prijateljstava. Pomagali su mi majka i otac, naizmenično, kad su devojčice bile male, uz, naravno, jaslice, obdanište i ostalo. Ali i prijateljice u dužem ili kraćem periodu, uključujući i današnje stanje. Ja sam Maju uvek nosila (na leđima) sa sobom, kasnije vodila pored sebe – kuda ideš vodi decu sa sobom jer to ima mnogo smisla, pa je moja akademska zajednica podjednako bila i njihova zajednica. Danas tako rade mnoge profesorke univerziteta, samo smo mi počinjale taj oblik porodičnog života polovinom šezdesetih godina prošlog veka.

Šta vas je posebno oblikovalo?

– Vojvodina. U najširem smislu me je oblikovao politički i vrednosni kontekst socijalizma u kojem sam proživela veći deo života uz geografski kontekst Vojvodine u kojem sam odrastala i koji na mnogo načina istražujem kao predmet interesovanja. Naravno, oblikovao me je kontekst moje profesije, ali je podjednako važan i kontekst feminističkog uobličavanja ideološkog pogleda na svet, koji sam stvarala preko mreže prijateljstava sa drugim angažovanim ženama u Jugoslaviji.

Kontekst moje porodice me je formirao u smislu opštih vrednosti, kao što su rad i pomoć drugima. Majka je imala tu sposobnost nepristajanja na odustajanje od vizije (nažalost uvek na svoju štetu). Bilo je jako

važno što naši roditelji nisu nametali ništa u odnosu na naše izbore kad su u pitanju elementi identiteta. A nas troje smo se držali jedno drugog svo ovo vreme – za mene je bila presudna povezanost sa sestrom koja mi je bila glavni oslonac, mada je bila starija samo godinu dana. Ona je imala tu sposobnost da preuzima na sebe porodičnu odgovornost i kada je ona prevazilazila njene moći.

Devedesete?

– Do početka devedesetih godina sam pretrčala profesorske stepenice, ne baš bez teškoća. Tada sam redovna profesorka i profesorski i aktivistički rad za mene nisu odvojeni nego jedinstven napor da u teškoj situaciji nešto korisno radimo.

Internalizovala sam mnogobrojne tehnike i strategije rada sa grupama koje imaju manju moć u društvu, i u tom smislu sam putovala po terenu Vojvodine i Srbije osnivajući (ili suosnivajući) različite ženske nevladine organizacije i debatne klubove za srednjoškolce, držala sam seminare i razne javne oblike rada na kojima pretačem naučno iskustvo iz nauke o jeziku, protiv govora mržnje, diskriminacije, isključivanja i sl. Verujem i danas da promena u jezičkoj upotrebi može promeniti stanje svesti u društvu. Širim poznanstava u zemlji i u svetu. Sa tim naučnim znanjem iniciram mnoge akcije, ali su tri osnovne i njima ostajem verna sve vreme: kako upotreba jezika može uticati na promenu svesti građana i građanki u pravcu manje mržnje a veće tolerancije, uspostavljanje akademskih rodni studija, uspostavljanje romologije kao neophodne naučne discipline na univerzitetima.

Društvena situacija je bila takva da se znanje o govoru mržnje i netoleranciji prema drugima moralo primeniti u praksi ratnih zbivanja, ali i protiv različitih drugih oblika nasilja, pre svega prema ženama. Nastavljam u okviru moje nauke o jeziku da iniciram i da razvijam praktične primene rodno osetljivog srpskog jezika u službenoj i javnoj upotrebi, domen koji do danas smatram svojim na teorijskom planu. Mnogobrojni susreti sa različitim ženama, mladima i decom davali su smisao tom zalaganju, ne uvek bez osporavanja u domenima onih koji...

Fond za otvoreno društvo je imao presudnu ulogu za izgrađivanje civilnog društva u to vreme u Srbiji.

– Tako je. U 1992. godini počeo je da radi Fond u Beogradu, a godinu dana kasnije u Novom Sadu otvorena je kancelarija, koja je počela finansiranje programa za osnivanje Ženskih studija u kojem sam učestvovala zajedno s nekoliko drugih aktivistkinja iz Novog Sada. To bih

računala kao prvu organizovanu i dugoročniju civilnu aktivnost, nakon osamostaljivanja država bivše Jugoslavije. Tada to nije izgledalo da će biti jedna osmišljena akcija kojoj ću se posvetiti do danas – izgrađivanje akademske ženske zajednice na više nivoa u okviru nevladinog sektora i Univerziteta u Novom Sadu.

Ako sada pogledam unazad onda su osnovni domeni moje inicijative i rada bile: širenje znanja o važnosti ravnopravnosti polova u akademskoj zajednici i u lokalnim ženskim organizacijama; istraživanja o različitim aspektima ženskog znanja i doprinosa što može kasnije biti dobra podloga za rad sa studentima; pisanje i prevođenje literature koja može biti iskorišćena za oblikovanje kurikuluma na raznim nivoima obrazovanja u domenu roda i rodnih /ženskih studija.

Na tome su radile mnoge osobe, od kojih su neke već u mirovini. Personalna geneza je važna kad pokazujem koliko je širok krug osoba koje su se na razne načine uključivale u naše teme o interdisciplinarnosti u nauci kao dominantnom obliku istraživanja, zatim o interkulturalnosti, rodu, interreligijskim prožimanjima i toleranciji, a sve u pravcu izgrađivanja civilnog društva „protiv stihije straha, mržnje i nasilja“ (da pozajmim ovde podnaslov *Republike*).

Prvo smo senzibilisale širu akademsku javnost tokom jedne decenije i to tako što smo organizovale javne tribine na različitim mestima u Novom Sadu i u drugim gradovima Vojvodine, a u kontinuitetu na Filozofskom fakultetu (Dubravka Valić Nedeljković, Veronika Mitro i ja, zajedno sa mnogim drugim nastavnicima – ukupno 141 iz Novog Sada i regiona). Organizovale smo 124 različita predavanja pod nazivom „Psiholingvistički kolokvijumu“ (1994-2004), svake srede u podne na Filozofskom fakultetu, a pod sloganom „imamo pameti nemamo para“. To je bila naša građanska inicijativa fokusirana na sticanje različitih vrsta znanja, kroz diskusije i razmenu mišljenja sa svim drugima, a u funkciji izgrađivanja interdisciplinarnog poimanja nauke, kulture i obrazovanja, rastakanjem ustaljenog stava o nauci kao objektivnoj istini. Nema objektivne naučne istine, ima samo kontekstualno uokvirene nauke, a politika je jedna od najčvršćih okvira. Ova aktivnost je ostala u sećanju mnogih kao izuzetno motivaciono sredstvo za razbijanje predrasuda, u pravcu podizanja motivacije za aktivnosti protiv neznanja. Tu smo uložile ogromnu energiju, želju da promenimo nešto u sopstvenoj sredini, i verujem da je mnogima u sećanju ostala kao uspešna, jer je kroz nju prošlo oko hiljadu studenata i studentkinja, profesora sa raznih fakulteta...

Svojom dominantnom aktivnošću smatram rad u oblikovanju onoga što zovemo rodna jednakost, i to od početne civilne aktivnosti, registrovanja Udruženja građana „Ženske studije i istraživanja“ (zajedno sa deset drugih žena) do institucionalne organizovanosti u obliku Centra za rodne studije na Univerzitetu u Novom Sadu (2003) u kojoj već jednu deceniju učestvuju mnoge profesorke i profesori ne samo sa Univerziteta u Novom Sadu.

Kroz te obrazovne programe prošlo je više od hiljadu (uglavnom) žena, polovina njih su dobile diplome koje im dalje koriste u profesionalnom radu. To je značajna suma prvobitnog formiranja rodne elite i distribucije znanja o rodnoj ravnopravnosti u Novom Sadu i Pokrajini koja se danas vidi u delovanju raznih političarki, profesorki na fakultetima, u najviše u raznim ženskim civilnim organizacijama. O našem početnom ulogu u tom procesu se sada već malo zna i u okviru civilnih inicijativa, a i na Univerzitetu, pa je važno sećanje na kontinuitet delovanja žena u procesu obrazovanja šire lokalne zajednice za poimanje ravnopravnosti polova.

Ukratko, misiju obrazovanja kadrova za rodnu ravnopravnost obavljala sam u kontinuitetu do danas učeći, povezujući, motivišući, jednostavno pozivajući i druge da se okuraže i uđu u javnu sferu, a nastava i tribine samo su jedan od takvih oblika.

Dve su osnovne karakteristike našeg visokoškolskog, alternativnog, interdisciplinarnog programa u Udruženju „Ženske studije i istraživanja“ od tada do danas: da se obraćamo ženama iz svih nacionalnih zajednica u Vojvodini, posebno Romkinjama, i da crpimo izvore znanja iz vojvođanskog istorijskog nasleđa feminističkih ideja i aktivnosti, pokušavajući da učvrstimo kontinuitet u istorijskom i aktivističkom kontekstu u Vojvodini od 18. veka do danas. Istovremeno, istraživanja o ženama su podjednako važna koliko i obrazovanje žena.

Mentorski rad sa Romkinjama?

– Ja sam u kontinuitetu ovih petnaest godina usavršavala mentorski program sa romskim studentkinjama (uz finansijsku podršku Fonda za otvoreno društvo), iz uverenja da je romskim studentkinjama i studentima potrebna mentorska pomoć na individualnom nivou kako bi mogli postizati uspehe u studiranju kao i svi drugi studenti. Prvu grupu čine one romske studentkinje koje su kasnije osnivale nevladine, ženske, romske organizacije i danas su prepoznate liderke (na primer, „MIR“ u Staroj Pazovi: Marija Aleksandrović, Jelena Jovanović, Stanka Dimitrov, nešto kasnije u Nišu Refika Mustafić, koja je nažalost rano

preminula, danas Slavica Denić, Jelena Jovanović/mlađa/...)

Postalo je jasno da se romska ženska elita može razvijati ako postoje institucionalni oblici obrazovanja o romskoj nacionalnoj zajednici, a to je lektorat, katedra, odsek na nekom od postojećih fakulteta u zemlji. Zato sam osmislila građansku inicijativu iz Udruženja „Ženske studije“, usmerenu prema Univerzitetu u Novom Sadu pod nazivom *Škola romologije*, koju uspešno suorganizujemo već deset godina (2003-2013). Nažalost, i nakon deset godina Univerzitet nije prepoznao važnost uvođenja nauke o romskoj zajednici (romologije) u kurikulum obrazovanja na dodiplomskim i postdiplomskim nivoima (ali zato imamo na Filozofskom fakultetu od pre dve godine izučavanje kineskog jezika i kulture kao važne discipline za Srbiju).

Koji su ciljevi civilne inicijative kojoj pripadate?

– Ako se sada fokusiram na rad u „Ženskim studijama“ (ŽSI) onda je tu glavni cilj bio stvaranje i širenje sume znanja kojim se dekonstruiše postojeća paradigma o polnim i rodnim nejednakostima koja je inače u socijalističkom periodu imala dovoljno dobrih rešenja. Dakle čuvanje kontinuiteta sa prethodnim periodima.

Studije su istovremeno i mesto okupljanja afirmisanih predavačica iz inostranstva kod nas. To je važna aktivnost ako znamo da o tome ne postoji sistematska briga države, odnosno Univerziteta u Novom Sadu i one su uglavnom nevidljive u javnoj sferi, pogotovu predavačica koje su iz Srbije otišle u druge delove sveta i oformile izuzetnu karijeru, pa sada svoje znanje žele da podele sa nama, na univerzitetima u zemlji.

Bilo je to vreme nesebične razmene znanja i dobre volje tokom jedne decenije, zahvaljujući mnogim raznovrsnim inicijativama, kao što su istraživački projekti, stvaranje dokumentacionog centra, povezivanje sa ... To nije mala stvar, to je neprocenjiva količina različitih razmena znanja, privatnih druženja, intimnih ispovesti i nadasve čuvanje sećanja mnogih žena na svoje živote. Tokom svih tih godina gradile smo datoteku životnih priča žena iz Vojvodine, sada ih je preko tristo-tine, na osnovu kojih studentkinje rodni studija pišu svoje radove, ali je koriste i druge studentkinje širom Srbije.

Jezik i rod?

– Odnosi se na moje bavljenje jezikom: utemeljivačica sam Letnje škole srpskog jezika i kulture na Univerzitetu u Novom Sadu davne 1994. godine, u vreme kada to i nije bilo jednostavno. To je bilo prvi put da su nam došli studenti iz SAD da uče srpski jezik i kulturu, uz embar-

go i ostale mere. Od tada je uglavnom zadržan taj osnovni koncept rada u Školi koju je potom preuzeo Filozofski fakultet i radi sa uspehom.

Ima dosta anktivnosti koje sam ili inicirala pa predavala drugima, ili ih u kontinuitetu proširivala novim sadržajima. Kad sam shvatila da je univerzitet jedna troma, umrtvljena institucija (mada bi trebalo da bude mesto nemira), moje je oduševljenje u neku ruku splasnulo. A možda je i vreme, nakon punih 55 godina rada u akademskoj zajednici.

Da li Vas Vaš angažman u odnosu na druge žene čini različitom?

– Veoma, ali sam oduvek bila različita, od kad sam dobila krsno (lično) ime! Na sreću niko nema takvo ime, a na žalost uvek moram da ga sričem pri diktiranju! Ako si drugačija, moraš da sričeš da bi drugi razumeli pozitivnu nameru!

Po tipu porodice mogu reći da predstavljam dobar model u modernim duštvenim okolnostima, po ličnom izboru duhovnog razvoja, po temama koje u koninuitetu radim u nauci i umetnosti...

Čemu ili kome je ovaj angažman otpor?

– Neznanju i glupostima. Kad se fokusirate u životu da vam je sloboda najvažnija, onda na svakom koraku nalazite prepreku u tome, a gluposti koliko voliš! Ako sebi odredite da je u osnovi svega u životu igra, onda vidite koliko ima neodigranih igara ili netalesovanih igrača.

Smatrate li se feministkinjom? Ako da, šta to Vama znači?

– Naravno da se smatram. Eva Bahovec, naša predavačica iz Ljubljane, ima običaj da kaže da je feminizam subverzivno znanje koje se suprotstavljalo vladajućim idejama, i nastoji da preoblikuje „zvaničnu spoznaju“. Feminizam nužno dekonstruiše postojeće teorijske paradigme. Ono što učimo u feminističkom pristupu jeste kako primeniti subverzivne tehnike. U mom slučaju se radi o dekonsturisanju onoga što je nauka o jeziku kod nas (pre svega srbistika, ali i druge grane) uči da jezik jeste. Ako se zalažemo za preoblikovanje rodni i drugih obrazaca, onda je jezik bitan oblik u kojem se preoblikovanje događa, jer su oni utisnuti u jezičku upotrebu. U našem primeru to jeste politički angažman, jer su sva jezička pitanja nužno politička. Predstoji nam reartikulacija političnosti feminizma, kako bi Biljana Kašić to definisala danas.

Osnivanje Centra za rodne studije na Univerzitetu u Novom Sadu.

– To je jedna od poslednjih aktivnosti koju sam zajedno sa koleginicama afirmisala na UNS, koordinatorka sam Centra i predajem nekoliko

interdisciplinarnih obaveznih i izbornih predmeta (između ostalih i Rod i jezik).

Smatram osnivanje Centra poslednjom stepenicom ukupnog mog angažovanja na promeni svesti o potrebi uvođenja raznih aspekata roda i rodni studija u univerzitetski kurikulum, u cilju promene svesti onih koji obrazuju (i vaspitavaju) nove generacije u akademskoj zajednici.

Pre tačno deset godina Senat UNS je usvojio plan i program koji sam sačinila, onda je pre nekoliko godina on i akreditovan za master i doktorski nivo, a titulu doktora rodni studija kod nas u Centru dobile su ukupno devet studentkinja: Jelisaveta Blagojević, Mirjana Dokmanović, Zilka Spahić Šiljak, Gordana Stojaković, Silvia Dražić, Nina Bosankić, Natalija Petrić, Nataša Kostadinović, Jelena Milinović, Slavica Denić, a ukupno je 16 odobrenih tema (i do kraja 2015. verovatno i odbranih). Sa diplomom doktora rodni studija sve su aktivne u radu na primeni stečenog znanja u praksi u svojim lokalnim sredinama (u Vojvodini, Sarajevu, Banja Luci). Zatim je dodeljeno 20 titula master rodni studija, a ukupno je kroz ovaj visokoškolski program prošlo više od 150 žena (i tri muškarca) tokom deset godina postojanja Centra (2003-2013). Nije mnogo, u odnosu na neke druge programe, a nije ni malo, s obzirom na ukupan mizogini stav na UNS, naročito pojedinih profesora i profesorki na visokim pozicijama moći (u rektoratu, u dekanatima i administraciji) i na shvatanje da feminizmu ne treba dati naučni legitimitet na univerzitetima u Srbiji!

Ono što se tokom ovih deset godina događalo bile su posledica živog programa: stvaranje literature za pojedine predmete u kurikulumu, širenje znanja u javnosti o tome šta su rodne studije i u čemu je smisao zalaganja za rodnu ravnopravnost; usavršavanje kadrova u zemlji i inostranstvu, nastavničkog ali i studentskog, poticaj studentkinjama da pišu radove, odlaze na naučne skupove i izgrađuju svoju studentsku mrežu ...Uspostavljanje nove naučne discipline zahteva mnogo energije i istrajnosti, a naročito one discipline prema kojoj postoji otpor u akademskoj zajednici, kao što je otpor prema onome što zovemo ravnopravnost polova i rodova.

Formiranje baze podataka o ženama u dijahroniji i sinhroniji.

– Za sada posedujemo audio zapise ukupno 300 životnih priča žena iz Vojvodine iz različitih nacionalnih zajednica. To su verni podaci o sećanju žena na ono što su iskusile, uradile, doprinele; posebno, iniciranje i razvijanje nauke o romskoj zajednici (romologije) i u okviru toga posebno mentorski rad sa Romkinjama u dugom vremenskom periodu.

Literatura za nastavu.

– Nekoliko doktorskih teza su objavljene i deo su obavezne literature u kurikulumu na raznim fakultetima i univerzitetima u zemlji (Mirjane Dokmanović i Gordane Stojaković u Novom Sadu, Zilke Spahić Šiljak u Sarajevu, Jelisavete Blagojević u Beogradu).

Važno je da naglasim da smo u kontinuitetu od 2000. do danas objavili 21 autorsku knjigu, najviše o životnim pričama savremenih žena u različitim domenima delovanja i za različite nacionalne zajednice. Mi smo jedini visokoškolski program koji podjednako brine o ženama iz svih nacionalnih zajednica u Vojvodini, a sa interdisciplinarnom perspektivom i rodom 'upletenim' u druge komponente (kao što su obrazovanje, nacionalna ili etnička i druga pripadnost).

To ne znači da je do sada o rodnoj ravnopravnosti promenjena svest u okviru samog univerziteta. To samo znači da se veoma mnogo trudimo da stvorimo obrazovanu elitu za rodna pitanja u Pokrajini i u regionu. Izgrađivanje elite u rodnim pitanjima preduslov je za izgrađivanje strategije za razvoj društva ravnopravnih i jednakih. Mnogo posla nas još čeka, jer postojeće institucije nedovoljno prepoznaju važnost obrazovanih kadrova za rodna pitanja u svojim hijerarhijama. U tom pogledu na nivou UNS treba da postoji kancelarija za rodnu ravnopravnost, kao što postoji na raznim univerzitetima u zemljama članicama EU.

Prvo važno pitanje je da li je obrazovanje za rodnu ravnopravnost koje smo tokom ovih decenija „posejale“ promenilo žene koje su u poziciji moći (na primer, koje su rektorke, dekanke, ili direktorke važnih istraživačkih institucija). Promena svesti o rodu je više od promene šajkače šeširom – to je hodanje golglav!

Nevenka (1940), Tankosić*
(kod Novog Sada)

Kakvo je bilo Tvoje detinjstvo?

– Pa ja sam rođena kao peto, a žensko dete! Prvo neplanirano! Prvo neželjeno. Moji roditelji su bili vrlo mladi. Došli su trideset osme godine iz Hercegovine kao dobrovoljačka porodica sa troje dece, a nas dve devojčice smo se rodile u Vojvodini. Otac mi je tada imao dvadesetdevet, a majka dvadesetčetiri godine, znači veoma rano se udala. I s nama je bila baka, majka moga oca, vrlo značajna ličnost u mom životu. Naravno, roditelji su došli u novu sredinu, ali s obzirom na to da su bili mladi, vredni i radni, relativno dobro su se snašli, uklopili u tu sredinu koja je većinom bila doseljenička, manje je bilo meštana, starosedelaca, pa im je možda bilo lakše da se zbliže i uklope u novu sredinu.

Ja sam rođena četrdesete, imala sam deset meseci kad otac umire četrdeset prve. I majka ostaje udovica sa nas petoro dece i s bakom koju sam pomenula. Dolazi rat i mi bivamo na Uskrs proterani, krenuli smo za stari kraj, u Hercegovinu. Mama je imala dvadeset sedam godina, baka oko šezdeset godina, najstariji brat Dobrivoje sedam godina, Ikonija-Kona, Radmilo i Nada, jedno drugom do uha, a ja deset meseci. Mama i baka su išle

*Profesorka emeritus

peške i nosile nas, mlađu decu, a neko je stavio stariju decu u zaprežna kola, tako smo prošli Rumenku, Jugovićevo i došli do Novog Sada, prešli most na Dunavu. Majka mi je često pričala o tom događaju, a i danas priča. Kad smo prelazili preko Dunava, mi deca, plaćemo, majka nosi na leđima mene i sestra Nadu, Radmila vuče, drži za ruku, Kona i Dobrivoje idu uz baku. To je verovatno predstavljalo veoma potresan prizor. Jedan mađarski oficir jaše konja pored nas, gleda tu tužnu sliku, verovatno potresnu i za njega, i obraća se mami i baki i izvinjava se da on nije kriv za svu ovu tugu i očaj. Na tom putu od Tankosićeva-Kisača do Novog Sada, majka, baka i nas petoro dece smo izazivali različita osećanja i među proteranim u koloni. Jedan ozbiljan čovek, naš komšija, Gajo, Bjelan Kovačević savetovao je mamu da me baci u Dunav. Majka je rekla: – Gde ostane jedno dijete, ostaće sva. Kad smo stigli u rodni kraj, glas da je majka bacila najmlađe dete u Dunav je već stigao. Majka je morala ubeđivati moje ujake a njenu braću da nije bacila dete u Dunav a dokaz je bio i to što sam ja sisala. Od Novog Sada išli smo dalje i nekako se obreli u Ležimiru, zatim Noćaju i zaustavili se u Bogatiću, gde nas je primio neki bogati seljak Kosta Popić, zajedno sa četrdeset izbeglica. Tu smo kod njega proveli kratko vreme i zatim nastavili putovanje i dospeli smo u Hercegovinu, u Gacko, selo Žanjevica, na nadmorskoj visini od 1000 metara (juni četrdeset prve godine). Vratili smo se u našu kuću, stric je živio u njoj. Rat je tamo već besneo i stric je otišao u rat, a kasnije u četnike (kao i moj deda stric), tako da smo obeleženi kao četnička porodica. Nekako smo dočekali oslobođenje, četrdeset petu godinu: baka i mama i mi deca, i vratili se vozom, onim bez povratka, negde septembra četrdeset pete godine u Vojvodinu.

Da li se Ti sećaš tog ranog detinjstva?

– Uglavnom ne. Iz Hercegovine se nećeg sećam, na primer, kroz maglu znam da su u našu kuću upadali i partizani i četnici. Znam da sam se manje plašila kad su uz nas bili četnici. Sećam se par puta su dolazile partizanke. One su meni bile drage. Ja sam onako bila vižljasta, đavolasta devojčica, pa sam ih verovatno davila, sedala u krilo, maltretirala... Ponešto su mi valjda i dale, ako su imale.

Iz tog ranog detinjstva se sećam nekih naših dečijih igara, igračaka svakako nije bilo, nego je to bio kamen, parče drveta, pa to je bio klis i tokača, bacanje kamena s ramena. Takmičili smo se ko će više skočiti iz mesta, igrali žmurke i naravno rata. Sami smo pravili oružje. Od grane zove dužine 20 centimenata pravili smo vatreno oružje. Izdubimo sredinu zove, smotamo mokru vunu u lopticu, zatim napravimo nešto

kao klip od tvrdog drveta, štapić koji utiskujemo snažno, brzo u šuplji deo zove, istiskujemo lopticu i pritom se čuje prasak. Gde je prasak najjači, taj je imao najbolje oružje, bio i bolji junak. Naravno da smo imali komandira. Najčešće je to bila moja sestra Nada. Kona i Dobrivoje nisu učestvovali u igri, jer su već bili sposobni da rade i pomažu, privređuju u kući i van kuće. Znači, žensko a komandir, pa gde je tu diskriminacija polova? Komandir je bio vrlo značajan, njegova reč je zapovest. Ne sećam se ko je sve bio naš saborac. Znam samo da smo u bataljonu bili Nada, Radmilo i ja. Možda više i nije bilo boraca, a možda je i bilo, možda. Ne sećam se. Malo se sećam kako nam je izgledao jelovnik. Vau, kakav jelovnik!!! Otprilike... pura, čorba, čorba, pura, đegda gra, pasulj. Čorba je najčešće bila skrob. U vrelu vodu dodaješ brašna, posoliš, mešaš jedno vreme, eto najčešćeg našeg obroka. Mleka i sira smo imali, jer smo imali krave i ovce. Ne znam koliko. Hleb je bio od zobi a vrlo, vrlo retko, za posebne prilike od ječma ili raži. Moj Radmilo je bio babe Ane miljenik, pa je dobio preostalo parče lepšeg hleba. Nada je to zapazila i od bake zatraži: – Bako, bako, daj i meni ljbeka sa šporetka! (kad je bilo lepšeg, boljeg hleba, baka ga je stavljala dalje od nas na šporet).

Kako smo se odevali i kako smo bili obučeni? Sećam se jednog modnog detalja. Muška deca do šest-sedam godina nosila su lažigaće. Pozađi i spreda na gaćama bili su dugački prorezi. Dete nije moralo da skida gaće niti da zove roditelje pri obavljanju nužde. Da li su devojčice nosile gaćice, ne sećam se, ali pretpostavljam da nisu, jer se sećam, kada smo se spremali za povratak u Vojvodinu tetka nam je šila gaćice. Ja sam pokazivala jak otpor da obučem gaćice uz argument da neću da budem partizanka! (zapalo mi je za oči da su partizanke nosile pantalone, a pantalone i gaće po meni je bilo isto).

Povratak u Vojvodinu?

– Povratka u naše Tankosićevo se slabo sećam. Putovanje je trajalo desetak dana. Išli smo teretnim vozom. U istom vagonu je bilo puno sveta i stoka koju smo naravno vodili (bez krave ne možeš krenuti s decom na put). Voz je često stajao dugo na nekim stanicama, tada se izlazilo iz vagona i onda zavlada haos, velika gužva, metež na stanici, deca jedva dočekala malo prostora za igru pa nije retkost da su majke gubile decu. Vezano za ovaj događaj, gubljenje dece usput, majka je često prepričavala jednu priču koja je meni ostala u sećanju. Kad je polazila na put, njen ujak joj kaže: – Što god radiš, đe god ideš, pazi, Soko moja, na decu!! Nemoj da ih izgubiš! – A, kaže majka, mislim ja kako mi ovaj pametan čovek može i pomisliti da mogu izgubiti decu. Ali u Slavonskom

Brodu čuješ kuknjavu – izgubila se i nestala deca! I onda shvatim zašto me je ujak upozoravao, priča moja majka.

Da li ste po nekom zakonu morali da se vraćate u Hercegovinu?

– To je bio zakon o starosedeocima u Vojvodini – koji su tu bili ranije, oni su ostali. Ali oni koji su doseljenici i dobrovoljci posle Prvog svet-skog rata morali su da napuste Vojvodinu. Mnogi su bili pametniji od nas, pa su ostali u Srbiji, a jedan deo je otišao tamo gde je mogao ili morao. A mi smo se vratili u našu staru sredinu.

Treba da podeš u prvi razred?

– Moji svi polaze u školu. Najstariji brat je taman bio pošao u prvi kad se zaratilo. Po povratku, odmah je upisan u treći razred. Ikonija-Kona, Radmilo i Nada su upisani u prvi razred. Sledeće godine Dobrivoje upisuje četvrti razred, Kona i Radmilo upisuju treći – svi su bili odlični đaci. Učiteljica Mira Jasika tako misli da može i da treba Nadu da upiše u drugi razred. I ja želim da idem u školu. Mama je pokušala da upiše i mene, ja sam tada imala šest godina (martovsko sam dete) i išla je kod učiteljice da je moli da me primi u prvi razred, objašnjenje „proskitaće se po selu“. To znači nisam imala nikakve zabave, nisam htela da se dosađujem, pa sam valjda pajala po selu. I ona je otišla kod učiteljice i molila je da me upiše, a učiteljica ne može po zakonu, jer nemam dovoljno godina. Pa šta da radimo? Savetuje mamu da ide kod upravnika škole, čuvenog Vase Kolaka u Stepanovićevu. Otišla je mama kod upravnika i on je rekao: – Slažite godinu i upišite dete! Učiteljica je bila vrlo poštena i odgovorna: – Kad može jedan upravnik da slaže, mogu i ja! I ja sam krenula tako ranije u školu, ali sa velikim zakašnjenjem te školske godine (u decembru), ali sam sva slova znala jer sam ih naučila od braće i sestara.

Šta si zapamtila od osnovne škole u Tankosićevu?

– Interesantno, jeste bila neimaština, ali to meni ništa nije ostalo kao nešto negativno. Bilo mi je lepo u toj školi. To je škola sa dve učionice, učenici sva četiri razreda su u isto vreme u istoj učionici. Učiteljica Mirjana Jasika – za pamćenje! Škola nam je bila dosta blizu kuće, udaljenosti oko pola kilometra. Dobro se sećam da smo imali tablu i pisaljku u prvim razredima. Kasnije je bilo i svezaka. Mislim da je to bilo divno vreme, jer domaće zadatke očas završiš.

U školu smo išli bos, a zimi u klompama (ko je imao klompe), a većina u zepama od vune. Da bi zepe bile manje propustljive za vlagu, dole su podšivane svinjskom kožom. Bila je jedna Darinka, žena koja je

na plitke cipele (bilo koje veličine) našivala gore svinjsku kožu i pravila „prestižne“ duboke cipele, koje su bile pravi hit, posebno za sneg. Najviše mi se urezalo u sećanje da su s nama išla u školu i deca folksdojčera, Nemci. Bilo ih je desetak. U veoma lepim uspomenama ostali su mi Hanc, Vencel, a posebno Georg.

Učiteljica je bila stvarno divna. Ona je probala da mi malo učimo i nemački od njih. Sećam se još uvek naučene rečenice „Ist kap naj.“ Kasnije sam naučila da je pravilno „Ist die Kap neu... Meine Name ist.“ Mislim jedno simpatično doba! Jedno romantično doba za mene! I odjedanput... krajem te godine oni nas napuštaju, odlaze u Nemačku. Morali su ili je trebalo da budu proterani, ne znam da li mi je njihov odlazak teže pao tada ili sada kada o tome razmišljam.

Imali smo priredbe svetosavske, gde su učenici recitovali razne pesme u crkvi. Priredbi su pored učenika prisustvovali roditelji i drugi vernici. I jedan moj fijasko s tim u vezi. Ja sam recitovala, i odjedanputa ponovila istu strofu, možda to niko nije primetio, ali sam ja obnarodovala (naravno da su me posle toga deca zavitala). Ni odrasli me nisu baš štedeli! Interesantno je da ja znam sada sve pesme koje su moja braća i sestre recitovali, ali ne znam ni kako se zvala pesma koju sam ja recitovala, a kamoli tekst. Valjda zbog sramote.

I sećam se, učiteljica je jednom prilikom delila pesme za recitovanje, ne znam povodom čega je bila priredba... Imala sam drugaricu Dušanku koja je bila dobra drugarica i dobar đak i mi smo na neki način (možda) bile jedna drugoj konkurencija. I trebalo je da izaberemo ko će koju pesmu recitovati i ispalo je da obadve hoćemo istu pesmu. Posle dužeg otimanja Dušanka je mirno na kraju rekla: – Pa neka njoj! (preпустиła je meni). Učiteljica me samo pogledala i rekla: – Eto vidiš! To „eto vidiš“ mislim da me je posle u životu uvek pratilo i da sam u sličnim situacijama uvek dobro razmišljala da li treba i kada treba da se borim za nešto, za nekoga, ili ne.

Čega smo se igrali i kako smo se igrali? U kući smo najčešće igrali karte, micu, ne ljuti se čoveče, a kasnije šah. Takođe smo nas petoro vrlo često igrali traženje nekog geografskog pojma na karti. Vrlo često je bilo svađe oko toga ko je prvi, ali smo se dobro zabavljali.

Igrali smo se i van kuće. Bilo je nas petoro Rončevića, petoro Ladika (doselili su se posle nas iz Hrvatske, bili su Hrvati, moje divne komšije) i petoro dece Stojkovića. Skoro svaki dan smo se igrali zajedno na jednoj ledini ispred Stojkovića kuće. Lepo smo se slagali. Kad dođemo na ledinu, mi se zaigramo i vrlo često smo bili grđeni od mame i bake

zbog toga. Gudža je grupna igra, nešto što podseća na golf. Pravili smo topove od blata (blata je bilo koliko hoćeš), kiše su padale, nigde cigle, nigde betona, ništa sem blata po ulici i putevima. Uzmemo u šake blato, rukama formiramo nešto poput pepeljare, pljunemo u to i tražimo nešto tvrdo da to bacimo na tvrdu podlogu. Pravo je uživanje ako posle bacanja čuješ jak zvuk. Pravili smo i gurigu. E, gurigu je ustvari neki točkić koji se gura sa zakrivljenom žicom.

U srednju školu dolaziš u veliki grad, Novi Sad?

– Sa deset godina putujem vozom za Novi Sad iz Kisača u više razrede osnovne škole, jer u selu nije bilo nastave u višim razredima osnovne škole na srpskom jeziku, samo na slovačkom jeziku. Ustajanje u četiri sata ujutru. Nigde struje. Nigde pločnika. Pešačenje kilometar i po do željezničke stanice. Putujemo vozom kojim su tada putovali radnici i daci. Voz ima samo četiri vagona, a kupi čak i radnike iz Vrbasa, Bačkog Dobrog Polja, Zmajeva-Pašićeva, Stepanovićeve, Kisača. Kakva grabež da među prvima uđeš u vagon! Vrlo često smo uspevali da dospemo samo na zadnju stepenicu vagona i na njoj putujemo do Novog Sada. A Slovakinja, Kisačanka, nosile su da prodaju u Novi Sad one krpare. Savile bi krpare ili krparu, i učvršćivale na leđa (taj prtljag se slovački zvao batoh ili batok). To je ženama davalo dodatnu snagu i oružje pri osvajanju vagona. Pokušavaš da uđeš u vagon, još nekoliko osoba to pokušava i gura se, gura, kako se guranje povećava tako češće čuješ na slovačkom: – Čiskaj se, čiskaj se! (guraj se). A kad dođemo u Novi Sad, ako možeš da zamisliš kako dete izgleda kad ide kilometar i po po blatnjavom putu, a po gustom mraku. I dođeš u pola šest ili šest ujutro u grad, zavisi da li kasni ili ne kasni voz. Onda šta radiš? Probaš da ono što si obuo opereš u nekim baricama. Nisu nas nažalost tada shvatali, ja sada vidim propuste školske uprave prema đacima putnicima. Pa mogli su nam otvoriti jednu učionicu rano ujutro da se u njoj okupimo. Nego smo mi tražili sami izlaz, i išli smo u crkvu najčešće.

Koja isto nije topla.

– Koja isto nije topla, ali makar je ušuškana i bio je Vladika Irinej Ćirić. Njegov osmeh valjda nam je nešto značio, uglavnom, tu smo često provodili vreme, dok ne počne nastava u III-oj osmoljetki, zgrada sadašnje gimnazije „Isidora Sekulić“, preko puta Izvršnog veća Vojvodine u centru grada. A sedmi i osmi razred sam išla u školu „Petar Petrović Njegoš“ (to je sada gimnazija „Svetozar Marković“ u Njegoševoj ulici, isto u centru grada).

Ti imaš iskustvo šta znači dolaziti u školu u grad iz seoske sredine, ali si najbolji đak u školi! Sećam se da je moja sestra, koja je sa Tobom išla u razred, o tome pričala,.

– To je već kad je došlo do gimnazije. Stvarno sam uvek bila među najboljima. Nisam bila uvek najbolja, uvek sam bila odlična. Nisam bila nemirna. Nisam ni po čem bila upadljiva, izuzev po jednom više nego skromnom izgledu i još skromnijem odevanju.

A kad je počela da bude očigledna Tvoja sposobnost da organizuješ, da okupljaš da...?

– Ja sam bila prolaznik u Novom Sadu, jer samo dođem u školu, ono što sam s decom bila, to je bilo samo dok sam u školi, a ono drugo je bila samo železnička stanica i povratak kući. A u mesecima kad počne proleće, onda je bilo pomaganje majci: čuvanje gusaka, čuvanje krave, rad u bašti ili nešto drugo. Nisam ostala ni na jednoj priredbi, ni na bilo kojem događaju u školi, ili van škole. Mislim da sam gledala jedan film, to se sećam, *Baš čelik*, u Narodnom bioskopu s jednim vrlo ružnim iskustvom, ali o tome ne bih zaista pričala.

U ono vreme su svi odlični učenici prelazili u srednju školu bez prijemnog ispita.

– Moji stariji rođaci i moj stariji brat bili su đaci u „Jovinoj“ gimnaziji. I kako sam završila osmogodišnju školu sa odličnim uspehom, dobila sam ponudu iz Subotice (mislim iz Srednje stručne hemijske škole) da idem tamo kao stipendista. Međutim, mojima se to nije svidelo i pored nemaštine i ostalog, i ja sam odlučila da idem u gimnaziju. Nisam ja znala šta se uči u gimnaziji a šta u stručnim školama. Svi poznanici su išli u gimnaziju – pa, hajde, idem i ja!

Gimnazija?

– U knjizi za pedeset pet godina od mature napisala sam neispričanu priču kako sam dospela u „Jovinu“ gimnaziju. U razredu nas je bilo četrdeset četvoro! Dvadeset dvoje su bili odlični, dvadeset dvoje vrlo dobri učenici. Profesorka Vranješević nam je bila razredni starešina. Zvonni zvono, najavljuje početak nastave, ja ulazim u razred (Vc) i sedam u prvu klupu desno do vrata. Otkud sam ja dospela u prvu klupu? To se ja i danas pitam. Da li zato što je to bilo slobodno mesto? Ili sam prva ušla u razred, pa sam tu sela? Ili sam ušla kad je već neko bio u razredu, pa sam se stidela i odmah sela u prvu praznu klupu. Ja to ne znam! Ali prvi čas neću nikada zaboraviti: čekamo svi da dođe razredna starešina i pojavila se Vranješevićka. Bila je vrlo lepa, upadljiva, nasmejana žena.

Razredna se predstavila, pozdravila nas i prozvala svakog od nas i dobro zagledala, pre no što prozove sledećeg po imenu. Ukratko nas je upoznala sa pravilima, očekivanjima i na kraju nam je saopštila da će naš razred, pored toga što smo u osmogodišnjoj školi učili nemački, učiti i engleski jezik. Međutim, ima više onih koje interesuje engleski jezik, i da bi trebao neko da pređe u razred gde polovina razreda uči francuski, a druga polovina engleski jezik. Ne znam zašto je tako bilo, da li je neko to očekivao od razredne ili je ona želela nekom da učini uslugu. Pita razredna ko hoće da pređe, niko neće! Posle nastale tišine obratila se meni i rekla: – Rončević, ja znam vaše stričeve, njima baš jezici nisu išli dobro, i bilo bi korisnije i lakše francuski... Ja sam tog momenta bila povređena, ponižena, ne znam šta je u meni dominiralo, znam da sam samo ustala i rekla: – Ako ovaj razred bude učio francuski, ja ću učiti francuski. Ja ostajem u ovom razredu! Ona me samo pogledala, možda još više iznenađena nego što sam bila ja, i rekla: – Dobro, samo probajte da imate slabu ocenu! I posle toga Vranješevićka nije pokazivala interesovanje za mene, niti je nešto mnogo komunicirala sa mnom. Približava se tromesečje, počinju odgovaranja za ocene. Ja sam geografiju, predmet koji je ona predavala, dobro znala i pri prvom odgovaranju dobila odličnu ocenu. Pa onda su počele priče drugih profesora, valjda sam i tamo znala. Tvoja sestra Marinica mi je jednog dana rekla: – Znaš šta, Ronka, (već me je Tatić Vojin-Tale prozvao Ronka), Vranica je mom bratu o tebi pričala bajke. Ubrzo sam postala velika šticećenica razredne, što mi je ona hiljadu puta pokazala. Mislim da je ona mene jako forsirala u mnogim stvarima i da mi je jako puno pomogla.

Nju su neki voleli, a neki ne?

– Neki se žale i danas, ali znam za nekoliko nas koje je zaista jako favorizovala. Trudila se da kod svakog od nas nađe ono što je najbolje u nama i da to podstiče. Ona je mene svuda hvalila, borila se recimo za mene. Sećam se da sam završila osmi razred sa četvorkom iz srpskog kod profesorke Maslač. Ta četvorka je bila realna. Maslačka je divna žena, dobar profesor. Međutim, naš razred je za četiri godine promenio sedam profesora srpskog jezika, naravno da se odrazilo na moje veštine, sposobnosti i sklonosti za pisanje. Kasnije se procurila priča sa sednice Nastavničkog veća (na kojoj su se ocene zaključivale) da se razredna Vranica rogovski borila, koristila brojne argumente zašto ja treba da dobijem peticu. Uspela je, poklonjena mi je petica, tako sam bila skroz odlična i najbolji maturant.

U srednjoj školi su nudili i vannastavne aktivnosti?

– Pa baš ne preterano... kako su svi išli na veslanje, išla sam i ja jednu godinu na trening na veslanje. Bila je tada moda da se ide i u Partizan, ali ja sam putovala, trenig je bio u večernjim satima, nije dolazilo u obzir. Za mene je postajala samo kuća – škola, škola – kuća. Zahvaljujući razrednoj, ja sam bila dvaput u pozorištu za vreme mojih gimnazijskih dana, naravno ona nas je vodila. Bila sam jednom na dočeku Nove godine opet zahvaljujući razrednoj koja je doček organizovala u našem razredu a svirao nam je njen suprug Branko Vranješević, profesor na Filozofskom fakultetu.

Studije. Kako si se odlučila za medicinu?

– Moja razredna je smatrala da bih ja bila odličan agronom (znajući iz kakve sredine dolazim), govorila je da će ona meni obezbediti stipendiju i da ima i poznanstava na Poljoprivrednom fakultetu u Novom Sadu. Moj brat Dobrivoje, njega sam najviše volela jer je na izvestan način bio svima nama oslonac, bio mi je kao otac, potajno je navijao da upišem Medicinski fakultet. Ideja da se upišem na Poljoprivredni fakultet i da budem agronom nije mu se uopšte dopala, uz komentar „treba li ti da budeš ceo vek na selu, da gacaš po blatu i da obilaziš svinjce ...“ U početku je diskretno, a kasnije otvoreno navijao da odem na medicinu u Beograd, jer u Novom Sadu tada još nije bilo nastave.

Ja sam želela da nastavim školovanje posle završene mature. A šta da studiram, nisam imala čvrstu želju, ni ideju. U to vreme nije bilo mnogo informacija o različitim studijskim grupama, ili meni nisu bile dostupne, o tome šta koji fakultet pruža. Bilo je malo studenata koje sam poznavala, pa ni od njih nisam dobila potrebne, raspoložive informacije o tome šta koji fakultet pruža. Imala sam naučnofantastičnu ideju. U nekom filmu sam gledala kako jedna žena komandant broda putuje po svetu i kakve lepote i strahote doživljava (zaboravila sam naziv toga filma). Tako se tada pojavila u meni želja i ideja da putujem svetom, da ga upoznajem i uživam uz ostvarenje neke misije. Pomislila sam da za to treba dobro znati neke jezike, a po meni su to bili japanski i indijski. Kad je bilo vreme upisa na fakultete, negde septembra 1958 godine, tada se nije polagao prijemni ispit, ja radim u polju, berem kukuruz, ne odlazim da se upišem na fakultet u Beograd već šaljem dokumente mom kumu Milančetu Samardžiću, Beograđaninu, studentu tehnologije, da me upuše na Filozofski fakultet na orijentalistiku – japanski i indijski. Kako se ta grupa jezika tada mogla studirati samo u Skoplju,

on me upiše na grupu za Starojudejski i albanski jezik. Kad se u mom Tankosićevu pročila novost o mom izboru, svi su bili šokirani. Sećam se komentara starog, dobrog Radovana Šaranovića: – Ni pametnijeg djeteta, ni luđe odluke! A ni ja se nisam baš oduševila novim izborom. U novinama obaveštenje, da se 13. septembra može vršiti prelazak sa fakulteta na fakultet. Kakva šansa za novi pokušaj, šansa boljeg odabira za upis na studije. Kako nisam ni tada znala šta želim da studiram, poslala sam mom kumu telegram (Milanče, molim te, prepisi me gde hoćeš od medicine do ekonomije).

Sutradan dobijam pismo adresovano: Dr.Nevenka Rončević. Znači da sam upisana na Medicinski fakultet u Beogradu! Tada sam shvatila da će to biti moj put, nisam se radovala, dok je moj brati bio vrlo zadovoljan i srećan. I ja tako odem u Beograd.

Ti si tamo stanovala u domu?

– Stanovala sam u studentskom domu. Prve dve godine nas je u Studentskom gradu bilo oko šest ili sedam hiljada studenata. Bila su 3 muška bloka i jedan ženski. U našoj sobi bile smo tri redovne cimerke i dve ilegalke. Ilegalke su devojke koje studiraju, a nisu dobile dom i mi smo ih primale, pa onda deliš ležaj i ostalo. A treću, četvrtu i petu godinu studija sam bila u ženskom studentskom domu „Vera Blagojević“. Tu nas je bilo osam u sobi i primile smo devetu. I bile smo sedamnajstica – čuvena jedna, luda soba. Sve smo bile dobre studentkinje. Kad smo mi učile, sve su učile. A kad smo mi ludovale, ludovale su i ostale sobe.

A kako je moguće da ste vi svi bili tako dobri studenti i živeli u tim uslovima?

– Od nas devet u toj sobi, nas dve smo bile sa medicine, jedna je bila sa stomatologije, ostale su bile s tehničkih fakulteta. Devojke sa tehničkih fakulteta su najveći deo dana provodile na fakultetu, izvan sobe. U domu je postojala čitaonica gde se moglo učiti, ali učili smo i u sobama.

Na fakultetu, društvo iz gimnazije?

– Ne. Upisala sam studije školske 1958-59 godine i bilo nas je 450 upisanih na prvu godinu Medicinskog fakulteta u Beogradu. Samo je Mira Lakić bila iz mog razreda iz Novog Sada, ali se nisam tada družila s njom.

Od početka sam se družila sa Milicom Marić, Novosađankom. Milica je pohađala gimnaziju „Svetozar Marković“, ranije smo se znale iz viđenja. To druženje je preraslo u kumstvo, i danas se rado družimo. Pored Milice, imala sam mnogo društva i na fakultetu i u domu. Sa Milicom sam učila i družila se. Ona se zabavljala sa Novosađaninom

Brankom Banićem, kasnije nam je bio asistent, pa sam se više u slobodnom vremenu družila sa drugim društvom, provodila lepe dane i sate. E, tada je počeo vrlo značajan i lep socijalni život.

A sa mojom Marinicom?

– Ona mi je bila vrlo velika podrška u početku studiranja. S njom sam se dopisivala, razmenjivale smo utiske, probleme, izazove. Jednom sam joj, a ne znam zašto, napisala da sam napustila studije, izmislila neki razlog i mislila sam tada da pravim šalu. Marinica je bila veoma nesrećna i napisala mi je vrlo lepo dugačko pismo, pokušavajući da me uteši i ukaže na druge šanse. Shvatila sam, da sam preterala, i pokušala sam da se izvadim. Naravno, Marinica je to s grohotnim smehom prihvatila i obradovala se što sam ipak ostala na medicini. Marinica se posle dosta brzo udala i živela u Beogradu. Sećam se kada se porođala, ja sam posle dva tri sata od porođaja došla i razgovarala sa njom. Dodeš pred zgradu, dozivaš osobu koju želiš da vidiš, ona ako može ustaje i pojavljuje se na prozoru i počinje razgovor. Sećam se kako je Marinica samo posle dva sata skočila na noge junačke, pojavila se na prozoru, srećna, vesela i opisivala kako je porođaj tekao. Prema njenom kazivanju to je bilo lepo iskustvo.

Finansijska podrška?

– Moj brat Radmilo redovno mi je davao pare za dom jer nisam imala stipendiju do treće godine, a on je tada već završio Višu oficirsku školu i zaposlio se. Dobrivoje, Kona i Nada su me pomagali, koliko ko je mogao. Od treće godine meni se posrećilo – dobila sam univerzitetsku stipendiju, jako dobru u to vreme. Sećam se, to je bilo dvanaest hiljada i plus toga sam radila kao demonstratorka sa mlađim studentima, prvom i drugom godinom, i tu sam dobila još četiri i po hiljade. Sa šesnaest i po hiljada i sa stanovanjem i ishranom u domu mogla sam stvarno da živim i ne oskudevam u neophodnim stvarima, da idem u bioskop, pozorište.

Diplomirala sam u oktobru, tačno nakon pet godina i ostala sam u domu „Vera Blagojević“ kao lekarka, još pet-šest meseci. U domu smo imali sobu sa još jednom malom ambulanticom. Imala sam besplatan stan (garsonjeru) i besplatno sam se hranila. A ono malo novca potrebno za džeparac, to mi još ostalo od stipendije štekovano. Za to vreme sam obavila jedan deo staža i ostala u Beogradu do aprila 1964 godine.

Specijalizacija?

– Stažirala sam u Beogradu. Ja sam bila ludo zaljubljena u internu me-

dicinu i tokom zimskog raspusta išla na vizite na Internoj klinici (iako nisam morala). I staž iz Interne medicine sam obavila na odeljenju čuvenog akademika Stanoja Stefanovića. Tada nisam mogla da dobijem klinički predmet u Beogradu, jednostavno takvo je bilo vreme. A nisam želela da se zaposlim na pretkliničkim predmetima. Na vizitama je akademik Stefanović tražio da se napamet referiše sve o pacijentu koji je tada pregledan, tražio da se protumače labaratorijski rezultati, prokomentariše lečenje i ostale stvari. Takođe je na vizitama propitivao specijalizante i studente. Mene je zapazio jer se često dešavalo da sam ja jedina znala odgovore. Ni po čem drugom nisam bila upadljiva, nego sam stvarno znala i volela internu medicinu. I on mi predloži da nastavim stažiranje u Novom Sadu, a posle toga će me zaposliti na Klinici za interne bolesti. On je u to vreme često dolazio u Novi Sad jer je pomagao u osnivanju Medicinskog fakulteta u Novom Sadu i preostanje odeljenja za interne bolesti u kliniku. Prihvatila sam predlog i došla aprila meseca u Novi Sad. Otišla sam na interno, predstavila se upravniku profesoru Svirčeviću, koji me je veoma lepo primio, popričao i raspisao konkurs za moj prijem na Kliniku za interne bolesti. Septembra meseca sam završavala stažiranje na Klinici za dečje bolesti. Tu sam srela profesora Dimitrija Miletića, ubrzo mog velikog učitelja i prijatelja, koji me je pozvao da se zaposlim na toj klinici.

E u to vreme su dospale do mojih uši vrlo čudne priče o mom dolasku na internu kliniku (uvek su bile priče o tome ko dolazi i način na koji dolazi, kakve frajle, dame i ostalo), iako ni po čem nisam bila upadljiva. Prelomila sam u sebi i donela, tada veoma bolnu, odluku da se zaposlim na pedijatriji, pošto me već zove osoba kod koje treba da radim, a ne na Klinici za interne bolesti gde postoji priča o mom dolasku (po protekciji), sa sumnjivim konotacijama. Odlučila sam da se zaposlim na Klinici za dečje bolesti, a da mojoj velikoj ljubavi, internoj, zauvek kažem zbogom. I nisam se pokajala. Ja sam se plašila da neću umeti sa decom, sa tim malim stvorenjima a velikim ljudima. Da neću znati i umeti da im pružim ono što im je potrebno i kad su zdravi i kad su bolesni. Međutim, brzo sam shvatila da je najlakši, najlepší i najpošteniji, najhumaniji rad sa decom. I na to sam uvek studentima ukazivala. Kod lečiš dete, i ne moraš da vodiš računa ni o njegovom intelektualnom, ni o njegovom socijalnom stanju, ni o njegovom drugom položaju. Ne biraš mu sobu po tome šta je, ko je, nego po težini bolesti. Daleko je lakše biti pošten maksimalno i human bez ikakve predrasude i uticaja sa decom nego sa odraslim. Važno ih je voleti i poštovati njihovu ličnost

i njihov problem. Ukoliko ima problema u toku lečenja dece, to je obično problem sa roditeljima, najčešće u komunikaciju.

Napredovanje u profesiji?

– Bilo je onih koji su napredovali mnogo brže od mene! Ja sam recimo kao kliničar sa trideset četiri godine bila doktor nauka, ali još nisam bila ni asistent jer je jednostavno takvo bilo vreme, nije bilo konkursa. Nije niko mene šikanirao, tako se desilo. I kad sam ušla u tu hijerarhiju onda sam vrlo brzo napredovala, svaki put kad mi je došlo vreme reizbora išla sam u novo zvanje i relativno brzo došla do zvanja redovnog profesora.

Nisi nikad bila član Partije?

– Neki su mislili da ja napredujem zato što sam član Komunističke partiju, a nisam bila nikad član ni jedne partije. Jednom mi je bilo na posredan način poručeno da znaju oni moju prošlost (u smislu „videće da li ću moći da napredujem“). Ali to nisu bile osobe koje su odlučivale o tome da li ću napredovati ili ne. Nisam trpela direktno nikakvih posledica što nisam bila član partije.

Odnosno, nisi takođe ni imala ponuda da postaneš članica partije?

– Jesu, pozivali su me. Više puta mi je nuđeno, ali ja to nisam nikad prihvatila. Ja sam u sebi nosila otpor prema Komunističkoj partiji, ono što sam ti već rekla da potičem iz četničke porodice. Mnogo mojih najbližih je nastradalo od komunista i ja sam ostala ceo život monarhista. Kada je nastajao višepartijski sistem zvali su me iz više partija da se učlanim, ali nisam prihvatila.

Ali ja sam išla na omladinske radne akcije kao student! Vladalo je mišljenje da na akciju idu samo partijci, zato što moraju, a ja sam jednostavno želela da doživim tu radnu akciju. Po meni je radna akcija bila nešto fenomenalno. Nešto izmišljeno. Meni je to bilo lepše nego bilo koje letovanje. Mi smo bili na trasi Konjarevo – autoput prema Skoplju. Mnogi su se žalili na kvalitet hrane, na rano ustajanje, na aktivnosti oko sređivanja našeg naselja, a mi medicinari smo se većinom udebljali, debelo se odmorili od knjiga, uživali u večernjim zabavama, ostvarili brojna i nezaboravna drugarstva.

Da li je medicina muška profesija?

– Bilo je mnogo više muškaraca na studijama medicine u moje vreme, daleko više od žena.

Ja nisam imala nikakvih teškoća u profesiji što se pola tiče, među kolegama je vladala odlična klima. Tada je dečja bolnica prerastala u

Kliniku za dečje bolesti, profesor Miletić nam je podelio „feude“ i svako od nas je želeo i trudio se da bude uspešan, da se vidi napredak u kvalitetu rada sa decom i sa roditeljima. Profesor nas je podsticao, podržavao, pomagao nam je da dobijemo razne stipendije, slao na kongrese, jednom rečju atmosfera radna je bila podsticajna, a među kolegama je vladala tolerancija. Mililo nam se doći na posao. Ne sećam se da mi je nešto uskraćeno zato što sam žensko ili što nisam komunista.

Udaja?

– Kad smo obeležavali deset godina od završetka fakulteta, pita me drug sa godine: – Jesi se udala? Ja kažem: – Ne. On kaže: – Znao sam da nećeš! – Kako si znao, pitam ga. – Zato što si bila tako... i on meni daje epitete kao prepametna il' ne znam ni ja šta.

Niko neće pametnu ženu!

– Otprilike! Ja kažem: – Veruj mi da nisam udata, a šta je razlog ne bi to znala. Drugi su mislili da je razlog što mnogo radim, što sam se kao posvetila nauci, pa nemam vremena za udaju. A ja sam imala mnogo vremena, imala sam i previše slobodnog vremena. Dosta sam putovala, mnogo vremena sam posvećivala bratićima i bratanci, volela sam ih neizmerno, volela sam ih kao da su moji, družila sam se ja ali... Nema udaje.

A gde god sam ja sela, uvek se zapodela priča o udaji, svuda su me udavali i nalazili đuvegiju, i kad sam se već napokon udala, počne priča o udaji i ja naćuljim uvo da saznam ko je sledeći đuvegija.

E onda sam upoznala čoveka koji je bio ženjen i imao dete, koje je bilo i moj pacijent. To poznanstvo je trajalo godinama, uz retke, neplanirane susrete, i ništa nije bilo među nama. Iznenada donosimo odluku o venčanju. Svi moji poznanici, svi moji bližnji misle i govore mi da ja zaslužujem nešto posebno, i očekivali su nekog posebnog, ali udati se za čoveka koji je već bio ženjen, pa ima dete, to je bio veliki šok, veliko neprijatno saznanje ironično komentarisano: – Ako je birala, baš je izbirala! Međutim, postupila sam pametno – naše venčanje nismo uopšte obznanili, izuzev što sam pojedinačno svojim sestrama i svojoj braći rekla i upoznala ih sa mužem i poslala sam ga kod moje majke – kod nje je sam išao! Nikola priča da ja nisam smela, nema veze neka je to tako. I kod njegovih roditelja smo otišla na nedelju dana pre „obznane“. Niko drugi nije znao. Tek kada smo se venčali, onda je to pukla vest, kao grom iz vedra neba : – Zamisli i Ronka se udala!!

Htela si da Tvoje venčanje bude Tvoja lična stvar?

– Da. Da bude moja lična stvar, a ako počnu da mi se mešaju, pa ako

počnu da mi daju kritike, pa ovo, pa ono, nisam ja baš sigurna da ću ostati pri svojoj odluci. Pri donošenju odluke preovladalo je mišljenje ako mi Nikola odgovara u svakom pogledu i u svemu, postojanje jednog deteta meni ne može da bude prepreka. Jovan je tada imao petnaest godina i živio je s nama u vrlo skladnim odnosima do ženidbe.

Ukratko, o udaji sam sama donela odluku i nisam se pokajala. A što je najlepše, posle su moji i moj deda stric (koga sam obožavala) rekli: – Ako je čekala, bogami je i dočekala! Nikola je vrlo lepo prihvaćen od mojih a i on je njih prihvatio vrlo lepo.

Trudnoća?

– Ja sam se udala sa punih četrdest godina, a rodila mog Mihajla-Mikija-Mićka na moj četrdeset drugi rođendan. U to vreme bilo je veoma retko da neka žena rodi u tim godinama.

Pošto sam ja svoju Maju rodila sa četrdeset jednom, ja empatišem s Tobom.

– Ja sam teško nosila trudnoću, ne zato što sam bila pekmezara, nego zato što je stvarno tako išlo. I na kraju se pojavio Mihajlo tačno na moj četrdeset drugi rođendan, osamdeset druge godine. Eto, to je bila velika sreća i za moju porodicu i naravno i za mene. Jako mi je žao što nisam rodila makar još jedno. Pitala sam mamu zašto me nije terala da rodim još koje. Ona mi je odgovorila da sam jedva iznela i ovu trudnoću, što je tako i bilo. Moj deda-stric je u trudnoći mene tešio govoreći: – I druge su legle i izlegle. Izlećićeš i ti! (odnosi se na trudnice koje moraju da miruju, odnosno leže u toku trudnoće). Bilo je onih koji su mi govorili da treba da rodim još jedno, ustvari zavitalavali su se sa mnom i šegačili. Švotali su se sa mojom trudnoćom i porođajem. To sam ja osećala. Al je bilo i iskrenih prijatelja, među kojima je bila i moja doktorka, pokojna Beba Đorđević. Ona je meni savetovala da rodim drugo dete. Međutim, moja logika je bila u to vreme drugačija nego godinu dve posle porođaja. Kad sam Mikija mog prvi put uzela u ruke u porodilištu, ja sam tada valjda prvi put shvatila koja je to odgovornost. I tada sam se prvi put zapitala: – Pa je l' ti shvataš koliko imaš godina i ko će to dete izvesti na put? I upravo sam tada bila opsednuta, ko će i kako izvesti mog Mikija na put! Ali posle dve-tri godine, ja sam shvatila da sam pogrešila, jer je uvek bolje da imaš bar dvoje dece da bi jedno drugom u životu pomagalo.

Jesi tada već bila redovna profesorka?

– Ja sam tada bila vanredan profesor.

A da si kojim slučajem Nikolu srela na prvoj godini studija da li bi se udala i zasnovała porodicu?

– Ne bih se sigurno udala. U vreme kad sam ja studirala, retko koja se devojka udavala ili mladić ženio u toku studija. Kada sam mojoj sestri Koni (koja se nije udavala) rekla da se udajem za Nikolu, ona je jako plakala, krivila sebe što se ja ranije nisam udala, jer je mislila (a to je i izrekla) da je ona kriva. Kao starija od mene, ona se nije udala, pa nisam ni ja, jer se u patrijarhalnim porodicama udavalo po starini. Naravno da to nije bio razlog moje kasne udaje. Razlog kasne udaje je posvećenost pozivu? Ne. Rekla sam da sam imala dosta vremena za sve. Ja nisam nikad mislila da ću ići ovim putem u profesiji, niti sam neke planove pravila, nego su mi se dešavale stvari spontano.

Brak i muž?

– Nikola je došao iz Sente u Novi Sad, živeli su u Kosovskoj ulici. Bio je profesor na Mašinskom fakultetu i otišao je u penziju u zvanju profesora za transportne mašine. On je bio Direktor mašinskog instituta, pri Fakultetu tehničkih nauka, član je Akademije mašinskih nauka Srbije, bio je prodekan za nastavu pred odlazak u penziju. Ono što je za mene važno jeste da je moj muž dobar otac, muž i zet, vrlo je vredan i tolerantan čovek koji posebnu pažnju poklanja drugima. Na primer, sa izuzetno velikim poštovanjem još uvek govori o svome šefu Valerijanu čuvenom. Iako je u penziji već deset godina, često odlazi na svoj fakultet kod svojih mlađih saradnika, čak s njima nešto radi, razgovaraju, dogovaraju se, što mislim da je dosta retko na našem univerzitetu danas. Nijedno slavlje ne prolazi na katedri i danas a da ga ne pozovu i on vrlo rado odlazi tamo i uživa u tom druženju.

I ako me pitaš šta radi sada, ja odgovaram – zida vikendicu! Sve sam radi: meša beton, zida, stolariju pravi, jednostavno stvara ono što hoće... Imao je pomagače još starije od njega, tako da su njih četvorica imali preko 300 godina zajedno. I uživa svaki dan i kad dođe kući priča koliko šrafova... koliko betona je ugradio ...

Sin Ti je bio dva mandata student prorektor?

– Mihajlo je završio Pravni fakultet i bio je dva mandata student prorektor. U jednom mandatu, rektor je bila profesorka Fuada Stanković a u drugom profesorka Radmila Nedučin. Studije je završio na vreme sa vrlo visokom prosečnom ocenom, niko ga nije pozvao da ostane da radi na Fakultetu (doduše profesorka Marijana Pajvančić mu je nudila mesto, ali je bilo neizvesno kada će to biti ostvarljivo). On nije želeo da

čeka, a dok je bio prorektor upoznao je dosta osoba iz obrazovanja koje su radile na reformi školstva, pa se obratio profesor Kneževiću (tada ministar prosvete u vladi Srbije) i zamolio ga da ga poveže sa profesorom Pitićem sa Ekonomskog fakulteta u Beogradu. I ubrzo posle toga Mihajlo je primljen na privatni Ekonomski fakultet – FEFA(Fakultet za ekonomiju, administraciju i finansije). Skoro svaki vikend provodi s nama u Novom Sadu. Čini mi se da jednako uživa i u Beogradu i u Novom Sadu sa starim društvom.

Sada kao profesorka emeritus kako gledaš unazad na univerzitet?

– Pored Medicinskog fakulteta imala sam najviše uvid u Tehnički fakultet i činilo mi se da oni drže korak sa svetom. Za ostale fakultete to ne bih mogla da kažem. Kriza je velika, nedostatak materijalnih sredstava neophodnih za držanje koraka u struci i nauci sa svetom očigledno će potrajati. Mlađi su posustali, čini mi se da je nestalo entuzijazma među mladima. Mislim da smo mi mnogo više uživali u radu sa studentima. Ja jesam! Uvek sam se trudila da im maksimalno posvetim pažnju, ali sam isto tako sigurna da sam i ja od njih dobijala mnogo, neprocenjivo blago u svakom smislu.

Funkcije na Medicinskom fakultetu?

– U jednom mandatu „postrevolucionarnom“ bila sam na funkciji predsednika Upravnog odbora, a u dva mandata predsednik Saveta Medicinskog fakulteta, i četiri godine šef Katedre za pedijatriju. Tokom trideset i pet godina rada sa studentima sam zaista imala jako bliske i česte kontakte sa svima njima, posebno na vežbama, za koje mislim da su bile jako kvalitetne. Postojala je disciplina, studenti nisu kasnili na vežbe, rado su dolazili na kliniku, nije se dešavalo da asistenti kasne ili da se spajaju grupe studenata. Bili smo posvećeni studentima i oni nama.

Najviša titula: profesorka emeritus.

– Izbor u zvanje profesora emeritus je omogućen zakonom tek od 2005. godine, pa smo mi, koji smo otišli u penziju posle 2005 godine, bili privilegovani jer nam je pružena mogućnost da budemo izabrani u zvanje emeritusa, a bilo je jako mnogo dobrih i uglednih profesorki i profesora koji su mogli dobiti ovo priznanje tokom ovih šezdeset godina postojanja Univerziteta u Novom Sadu. Međutim, skoro ništa nije učinjeno na Univerzitetu da se to prestižno zvanje prepozna i da se uvaži u široj akademskoj zajednici. Na Medicinskom fakultetu to zvanje imaju ukupno nas tri profesora: Jela Mihaljev, neuropsihijatar, akademik Brana Gudurić, hirurg-onkolog i ja.

Do ove godine vodila sam nastavu na master studijama iz naučno istraživačkog rada.

Sa ljudima sa klinike u kojoj sam radila bila sam i ostala u dobrim odnosima, ali na kliniku vrlo retko odem. Kao emeritus, ja sam član katedre, ali ni jedanput nisam pozvana na sastanak katedre (možda šef katedre pojma nema da sam ja član katedre). Ono što u svetu znači titula profesor emeritus, kod nas malo znači, a mnogima i u akademskoj zajednici moram da objašnjavam šta je značenje reči emeritus („odslužio“ – fakultetski profesor u penziji). Tek treba da se izgradi kultura ponašanja u akademskoj zajednici za ovu vrstu visokog statusa. S druge strane, nije u sistemu visokog obrazovanja domišljeno do kraja koji su to sada domeni gde mi stvarno možemo svojim iskustvom i znanjem da doprinesemo, ako hoćemo. Recimo, kad bi bile neke otvorene tribine, pa da sa mladim istraživačima razgovaramo, ili da držimo popularna predavanja u javnom prostoru u akademskoj zajednici. Imam još i volje i snage da to radim.

Što se tiče autonomije univerziteta?

– Činjenica je da se sada nameću političke partije na univerzitetu. Pogotovo kada gledamo šta se događa sa diplomama, pa oko doktorata, pa opsada Filozofskog fakulteta u Beogradu. Prvi put sam za ovih mojih godina shvatila, na vrlo ružan način, šta je ta autonomija fakulteta, ali u negativnom smislu. Tamo je to bila anarhija, a ne autonomija. Mislim da su izmanipulisani mladi ljudi tamo.

Žensko prijateljstvo kao jedna od poluga bilo za razvijanje karijere, bilo za održavanje porodice, svakodnevnog života i tako dalje. Da- kde ko je Tebi bio podrška?

– Moja mama, moja baka, sestre Kona i Nada, razredna! Mama je rođena petog januara devetsto četrnaeste, ima sto godina, a što se tiče mentalnog zdravlja je u izuzetnom stanju i sa njom mnogo komuniciram. Ona je riznica podataka, mada je ostala nepismena (zna da se potpiše, čitala je sričući slogove, sada ne vidi da čita). Ona je sve ovo vreme praktično ostala nepismena, jedva je ostajala živa, hraneći nas petoro dece, i radeći sve, ali šta ona zna iz istorije, iz poezije, o tradiciji, običajima, o rodnoj grudi, ljudima, kumstvima, srodstvima, o prijateljstvima, to je stvarno neverovatno. Nikad ona neće reći neku misao, a da ne kaže od koga je ona nju čula – citiranje je njen manir komunikacije. Tako sam i ja shvatila važnost citatnosti i u nauci. Koliko je ona na nas uticala, toliko smo mi na nju uticali.

Svi se poudavali, otišli levo desno i ona je došla kod Tebe?

– Majka mi je živela sa najstarijim bratom i njegovom porodicom u Tankosićevu. Dve hiljade prve godine moj brat je umro, ubrzo mi je majka imala šlog, posle fizikalne terapije oporavila se i ja sam nju tada dovela kod mene (jer brata u Kisaču više nema). Ima snaju, ali zašto bi snaja brinula o staroj svekrvi! Logično je da ona bude kod svoje ćerke.

Ona Ti je ne samo pomoć, nego Ti greje emocije?

– Pa jeste, to je istina. Na pitanje „ili šta mi behu ideali koji su me napred zvali, koji su me očuvali“ ja mislim da mi je to bila porodica, i misao koja je bila stalno prisutna, koja je ustvari bila zapovest „da ne okaljaš porodicu i ugled porodice“. Primera radi, moja baka Ana posle smrti mog oca, u situaciji kada mama ima dvadeset sedam godina, nas petoro dece uzrasta od jedanaest meseci do sedam godina, mojoj majci govori kako treba da se ponašamo, odevamo i ostalo. Rekla je: – Zapamti Soko, ako smo jadne ne smijemo biti gadne! Tako je moja baka Ana, iako je imala još troje svoje dece, ostala s nama nakon očeve smrti – svekrva i snaja. Obe su se jako dobro slagale i ona je rekla: – Niđe ja neću ići od moje dece i od moje Soke! I mi smo se uvek predstavljale na pitanje: – Čiji ste?

– Anini. To ona nije nas učila, niti je to tražila od nas. Samo nam se to valjda nametnulo.

Za dve nedelje moja mama će napuniti sto jednu godinu. Sestra Nada skoro sve vreme provodi uz mamu, ona je posebno vezana za nju, Radmilo i Kona dođu svake nedelje i tako skoro svaku nedelju budemo na okupu. Nikoli dugujemo veliku zahvalnost što ne pokazuje da li mu to remeti mir i uživanje.

Da li u akademskoj zajednici ima diskriminacije po polu?

– Ja ne delim mnoge stvari na muške i na ženske, ni u poslu, ni van njega, a nikada ne dajem prednost nekome zato što je žensko, ili zato što je muško. I kad sam birala saradnike pol nije bio presudan. Po meni, važan je kvalitet osobe, ali mislim da je dobro da žene podržavaju žene, jer su žene često diskriminisane. Priznajem da sam se oslanjala na ženska prijateljstva, ne razmišljajući o tome. Na fakultetu sam imala više drugova, nego drugarica. Meni je i sada najbliži prijatelj muškarac. Možda zbog načina na koji sam odrastala u surovo vreme pa me je život koji sam živela tokom detinjstva oformio kao 'borkinju'. Moje sestre su učile i naučile da pletu, da heklaju, da mute torte... ja ništa od toga. Pokušavali su da me nauče, ali su brzo odustajali. Sećam se, daju mi na

primer, da očistim čađav cilindar od lampe (bile su tada hit petrolejke), polomim cilindar! Zaključak sledi – ona to ne zna. Dobijem zadatak da očistim i da operem zagorelu šerpu ili lonac (da bi se pre skuvalo jelo ili voda proključala, skidaš ringle, a plamen viluje po dnu šerpe i lonca, ostavlja garež koja se teško skida), ja to uradim, a Kona i Nada pogledaju i procene da nije dobro i proglase da ne znam to da radim. I dignu ruke od mog podučavanja.

Koje godine si došla u Novi Sad da radiš?

– To je šezdeset četvrta, i bila sam dugo vremena podstanar. Posle sam dobila od klinike mali stančić, koji sam kasnije otkupila. Sada živimo u stanu koji smo Nikola i ja kupili.

Kakvi su Novosađani?

– Teško mi je da na to pitanje odgovorim jer danas ima malo starih Novosađana. Oni su fini, kulturni, uzdržani, dosta izolovani jedni od drugih, pa čak i od svojih familija. Čuvaju svoju najužu porodicu vrlo odgovorno.

Čime se danas baviš?

– Ima četiri godine kako je svratište za decu ulice otvoreno u Novom Sadu, ja sam bila njihov „ekspert“ tri godine i išla sam jednom nedeljno i pomagala u organizaciji i u zdravstvenom zbrinjavanju dece, povezivanju svratišta sa zdravstvenim ustanovama. I to mi je jako lep period. Družim se sa tim klincima, uglavnom sa romskom decom – oni su fenomenalni! I sada sam ostala s njima u kontaktu, i ove godine im pomazem u radu sa porodicama dece korisnika usluga svratišta. Ta deca me jako vole, što mi je bitno. Iako mi je šefica rekla da je u početku mislila da ću ja imati otpor prema toj deci i plašila se kako će me deca prihvatiti zbog mojih godina, strah je bio bez razloga.

Od diplomiranja do sada radim u Crvenom krstu. Bila sam i Predsednik komisije Crvenog krsta Vojvodine za zdravstvo. Uradili smo dosta na obrazovanju mladih. Planiram da ostanem aktivna u radu sa mladima i u rešavanju njihovih problema ali isto tako, ako me posluži zdravlje, da se angažujem i na problemu diskriminacije starih osoba. Ta diskriminacija je nažalost sve prisutnija i predstavlja sve veći problem i u Srbiji. Vezano za ovo citiram reči moje mame: – Djecu ne treba žaliti, treba žaliti stare. Djecu svi vole, a od starih beže!

Zabeležila Svenka Savić, decembra 2014.

Irina (1941), Beograd*

Kakvo je bilo Tvoje detinjstvo?

– Tužno. Sa mnogo teških uspomena. Simbolika tih tegoba naznačena je od samog početka: trebalo je da budem krštena 6. aprila 1941, a znamo šta se tada desilo. Pre rata, naš otac Milivoje Jovanović, pravnik, rodom iz mog voljenog Krupnja u Rađevini, bio je na visokim položajima policije, ali nije hteo da uđe u kvislinšku vladu Milana Nedića, mada nije bio pasivan – pomagao je, koliko je to bilo u njegovoj moći, ljudima u nevolji, zbog čega je bio zatvoren, mučen na električnoj stolici u Gestapou, potom prebačen u logor na Banjici i pušten tek sa njegovim rasformiranjem. Posle rata je nekoliko puta bio u komunističkim zatvorima, ali nikada ni za šta nisu mogli da mu sude. Ipak, jedno vreme je izgubio prava građanstva, radio kao radnik u rudniku Crljani, da bi se postepeno vraćao pravničkoj struci u građevinskom preduzeću „Trudbenik“, „Azotari“ u Pančevu i najzad završio kao savetnik u „Improsu“. Nedostajao mi je kao devojčici a posebno mi je bilo strašno da ga s krova naše kuće u ulici Braće Jugovića 2 gledam petkom kako se u zatorskom dvorištu šeta i pozdravlja nas

*Prva profesorka emeritus na Akademiji umetnosti UNS.

praveći gimnastičke vežbe. Kada je pušten, imala sam već deset godina i uživala sam u našim nedeljnim šetnjama po Beogradu, posebno po Kalemegdanu, do „Paviljona Cvijeta Zuzorić” gde se redovno sastajao sa svojim predratnim prijateljima – slikarima Milom Milunovićem, Petrom Lubardom, Milenkom Šerbanom, Nedeljkom Gvozdenovićem, Jovanom Bijelićem, Nikolom Graovcem, Antonom Huterom, čija je dela imao u svojoj kolekciji. Od njega sam čula mnoge mudrosti, mnoge istine i tumačenja, i mada je njegov život tada bio posve različit od predratnog, on nikada nije verovao da će se stari svet kojem je on pripadao ikada vratiti.

Ni naša mama Tatjana Lukašević, polu Ruskinja – polu Poljakinja, rođena u Sankt Peterburgu uoči Prvog svetskog rata, takođe nije imala srećan život. Ostala je bez oca Vječeslava, a da ga nije ni upoznala jer je poginuo u ratu. S njim je u rat kao bolničarka otišla i njena majka Elizabeta i nije se vratila sve do 1923. godine, posle Oktobarske revolucije, građanskog rata i egzodusa s generalom Vrangelom do Carigrada i Poljske. Za to vreme naša majka je bila u Sibiru s jednom od baka, knjeginjom Hovanskom, dok druga baka – dečja spisateljica Klavdija Lukašević nije izdejstvovala izlazak iz Rusije (odnosno Sovjetskog Saveza) za svoje dve unuke, Tatjanu i njenu dve godine stariju sestru Irinu. Irina je postala balerina, pravila karijeru u Varšavi, Francuskoj i Italiji gde je snimala i filmove sa Vitoriom de Sikom. Sa dvadeset četiri godine je poginula u saobraćajnoj nesreći. Bila je jedina osoba na koju je njena mlađa sestra Tatjana bila upućena. Baka Elizabeta se doselila u Beograd da bi bila bliže ćerkinom grobu, u pravoslavnoj zemlji koja je rado prihvatala ruske izbeglice.

Tu je naša mama Tatjana upoznala Milivoja Jovanovića, brzo su se venčali, živeli lagodno i srećno – jednu godinu. I onda je krenula golgota. Moja prva sećanja se vezuju za trenutak kada je baka Elizabeta napuštala Jugoslaviju, preko Beča došla do Pariza gde je radila u domu za stare Ruse. Nama je povremeno slala pakete, posebno za praznike: za moj četrnaesti rođendan dobila sam prvi francuski parfem „Les rimages” firme „Bourgeois” čiji opojni miris još uvek nosim u memoriji... Živeli smo teško, ja znam šta je prazan tanjir i šta je glad, ali su roditelji uvek nalazili para da obezbede mojoj mlađoj sestri Jeleni dodatno baletsko školovanje, a meni učenje nekoliko jezika. Prodavali su iz kuće persijske tepihe, kristal koji je sačuvan od bombardovanja, srebro, po neku sliku iz tatine kolekcije a na kraju i knjige iz bogate biblioteke. Nisam imala igračke, prvu lutku sam dobila kada sam već bila velika,

gotovo istovremeno s prvim parfemom, ne sećam se bezbrižnog i veselog života.

Sećam se da su u našoj kući dva tatina prijatelja odigrala veliku ulogu za našu porodicu u vremenu kada je tata bio u zatvorima: jedan je Zarija Vukićević, kembridžski đak, najpre sekretar a potom načelnik Kraljevske kancelarije, veliki intelektualac, pisac i prevodilac, a drugi – novinar Sima Simić, stručnjak za pitanja Vatikana i enciklopedijski znalac. Obojicu sam volela zbog njihovog ogromnog znanja, takta, otmenosti i prijateljstva prema nama.

Osnovna škola?

– Prvi razred sam započela u jednoj od najstarijih beogradskih osnovnih škola, kod Saborne crkve, ali sam već sledeće godine morala da je menjam jer nas tri je iz komfornog, velikog stana izbacio tatin islednik dok je tata bio u zatvoru i uselio se u naš stan. Priča koju su mnogi Beograđani – i ne samo oni – doživeli tih četrdesetih godina prošlog veka. Nova osnovna škola „Aleksa Šantić” mi je donela trajna prijateljstva: tu sam srela Ruskinju Olgu Gembačevu, koja je danas priznati naučnik iz oblasti genetike i ugledni profesor Univerziteta u San Francisku, budućeg aforističara Dejana Patakovića, poznatog kritičara i pisca Bogdana Tirnanića, sadašnjeg akademika Zorana Popovića, pisca Milana Bunjevca koji je napravio lepu karijeru u Francuskoj, Branislava Uroševića, kasnije uspešnog rukovodioca velikih jugoslovenskih projekata... Anegdote oko čupanja mojih dugih kika manje su me obeležile od učiteljice Zore (potrudila sam se da joj zaboravim prezim !) koja je insistirala da najzad i tata dođe na roditeljski sastanak. A ja nikome nisam smela da kažem da je moj tata u zatvoru! Sećam se lavine plača od koje sam jedva stigla do kuće i to saopštila mami, koja je onda učiteljici objasnila našu porodičnu situaciju. Ali – gorčina tog ranog iskustva nije otupela.

Srednja škola?

– I srednje škole sam menjala – ali svojom voljom, jer sam želela da učim strane jezike pa sam, vrlo drsko, prilagođavala rasporede časova u gimnaziji svojim potrebama – rasporedima časova u British Council-u ili na Kolarcu. I tako sam posle Treće beogradske, bila u Četvrtoj, pa u Petoj i najzad u Jedanaestoj beogradskoj gimnaziji, na Voždovcu, školi bez velikog ugleda ali obezbeđene slobode jer sam u četvrtom razredu mogla da odlazim i radim kao prevodilac i turistički vodič, pošto sam paralelno sa školom završila i taj kurs. Profesori su me gotovo sa strahopoštovanjem gledali kada sam im donosila opravdanja da sam pre-

vodila Jakovu Blaževiću ili Miki Špiljku, potpredsednicima Saveznog izvršnog veća, ili Vladimiru Popoviću, predsedniku Savezne Narodne skupštine. A ja sam samo sanjala da što pre završim gimnaziju u kojoj sam lako prolazila, imala dobre ocene... i dosađivala se.

Bila sam ozbiljna i nezanimljiva – interesovali su me samo jezici, literatura i klasična muzika – nisam propuštala nijedan koncert na Kolarcu, zahvaljujući najviše mojoj drugarici Milici Striževski, koja je učila klavir i postala profesorka muzike, a koja je imala propusnice. A kada nisam mogla s njom da uđem, besplatan ulaz mi je omogućavao kasnije ugledni selektor naše teniske reprezentacije i savezni kapiten Radmilo Armenulić s kojim sam trenirala tenis sredinom pedesetih godina na Partizanovom stadionu, jedinom mestu gde se tada igrao „beli sport“. U ruci sam imala mamin predratni reket, težak, veliki, nezgrapčan čije su se žice od životinjskih creva stalno kvarile. Tako nisam postala šampionka!

Za razliku od mene, moja sestra Jelena, Lela, Lelica – kako smo je zvali – bila je vedra, ljupka i duhovita na mamu, šarmanтна, zabavna, puna života. Prava šarmerka koja je sa šesnaest godina, 1962, igrala u sada kulturnom filmu *Zvižduk u osam*, našem prvom muzičkom crno-belom spektaklu sa Đorđem Marjanovićem i Jovankom Bjegojević. Vrlo brzo je završila školovanje, usavršavala se u Francuskoj kod velikih pedagoga Rozele Hajtauer i Serža Lifara, ušla u pozorišni svet, odigrala skoro sve važne uloge klasičnih baleta a posvetila se i modernom plesu, kasnije radila scenski pokret za mnoge pozorišne komade, borila se za profesionalno školovanje baletskih igrača, objavljivala kritike, eseje, libreta, bavila se teorijom i napisala dve knjige – jednu posvećenu Dušanu Trniniću, drugu Magi Magazinović, već u zrelim godinama i opasno načetog zdravlja. Ratne devedesete godine na samom kraju dvadesetog veka provela je boreći se za izmirenje zaraćenih strana i pomažući ljudima u nevolji. Tako je završila život marta 2000.

Studije?

– Studirala sam Istoriju umetnosti na Filozofskom fakultetu u Beogradu, posle dilema koje sam u gimnaziji imala oko izbora svoje profesije. Čak sam išla i u Centar za profesionalnu orijentaciju i od psihologa koji je taj kurs vodio dobila utešno uverenje da mogu da se bavim „bilo čime“. Opredelila sam se za istoriju umetnosti zahvaljujući knjizi Herberta Rida *Slika i smisao* koju sam kupila od svog prvog prevodilačkog honorara. U njoj sam shvatila poruku da je moderna umetnost mnogo više od lepe slike ili skulpture. Nikada se nisam pokajala što sam upisala

istoriju umetnosti jer ta struka daje veliku širinu i ogromne mogućnosti za različite izbore užih specijalizacija.

Moja generacija je imala sreću da prati predavanja velikana naše struke – profesora Svetozara Radojčića, Đorđa Mano-Zisija, Pavla Vasića, Vojislava J. Đurića, Dejana Medakovića, Jovanke Maksimović, Vojislava Koraća, Lazara Trifunovića ali i Georgija Ostrogorskog, Miloša Đurića i mnogih, mnogih drugih. Za vreme studija sam bila zaposlena kao prevodilac i turistički vodič, što znači da pravog studentskog života nikada nisam imala, ali sam povremeno uspevala da idem na ekskurzije i terenski rad. Kao sekretarica Miodraga B. Protića pred otvaranje Muzeja savremene umetnosti, od 1963. godine, bila sam upućena u sve muzeološke poslove tako da sam bezbolno, čim sam diplomirala, dobila mesto kustosa Muzeja. U međuvremenu, provela sam jednu nezaboravnu godinu u Grčkoj, kada je moj muž Gojko Subotić bio stipendista Grčke vlade, učio moderan grčki jezik i specijalizovao se u oblasti vizantijske umetnosti. Taj boravak nam je doneo ne samo trajnu ljubav prema antici i srednjem veku, prema čarima grčke zemlje i njene civilizacije, sa svim njenim neizmernim i bogatim darovima, već i čvrsta prijateljstva koja neprekinuto traju do danas. Grčku osećam kao drugu domovinu.

Profesija ili brak, šta ti je prvo?

– To nije adekvatna dilema jer sam vaspitana veoma strogo: sve što se radi, sve što je deo života, mora da bude pošteno, temeljno, ozbiljno obavljeno... Dakle, nema prednosti nego su i profesija i brak u punoj meri suština moga života – to sam znala od početka da tako mora da bude. Na sreću i moj suprug je veoma posvećen svojoj profesiji kao istoričar umetnosti i vizantolog, tako da ima potpuno razumevanje za moja interesovanja, noćni rad, putovanja, druženja... On je u isti mah i moja najveća potpora, ali i ozbiljan kritičar u kojeg imam ogromno poverenje posebno kada je struka u pitanju, jer on je postigao veoma mnogo, cenjen je i među kolegama i u svetu, i ma koliko da se istorija moderne umetnosti razlikuje od vizantologije, verujem njegovom sudu, procenama i ocenama. Istina – o savremenoj umetnosti nemamo iste stavove, ali to ne ugrožava naše bračne odnose!

Brak?

– U brak sam ušla s devetnaest godina, dakle bez ikakvog životnog iskustva i samo zahvaljujući velikom razumevanju i ljubavi koja postoji među nama, krize kroz koje smo, normalno, prolazili, prebrođene su

bez ožiljaka. Mogu reći – čak su i osnažile našu vezu. Posle pedeset četiri godine braka nema iznenađenja, nema razočarenja: imam srećan, pun život – što sigurno nekome bogohulno zvuči u tako turbulentnim, mračnim i teškim vremenima o kojima živimo. Ali mi smo tokom ovih decenija bili u velikim iskušenjima, imali smo mnogo problema koje smo zajedno prebrodili – sa stanom, sa porodicama, sa zaposlenjima, sa finansijama... tako da se nadam da na smiraju života imam pravo da budem lična. I srećna.

Porodica?

– I Gojko i ja potičemo iz porodica koje su negovale tradicionalne, čvrste međusobne veze. On je imao starijeg brata, ja mlađu sestru Jelenu, koja je bila strasna balerina a potom strasna, „ratoborna mirotvorka“, kako su je nazivali. Iako smo po svemu bile veoma različite, istovremeno smo bile i najčvršće upućene jedna na drugu, što se prenelo i na naše ćerke, pa i na unuke. Gojkova porodica je razgranata, poput Forsajtovih; porodica moje mame u Srbiji ne postoji, a tatina predstavlja dragoceni deo mog života. Trudim se – koliko god mogu – da negujem zajednička okupljanja, najviše se družim s mojom sestrom (iz trećeg kolena!) Slobodankom Dankom Kovačević, profesorkom filozofije. Nas dve smo aktivirale celu familiju oko sakupljanja podataka, dokumenata i fotografija za naš letopis posvećen svim članovima naše porodice, kao amanet našoj deca i unucima koji žive u inostranstvu.

Deca?

– Naše dve ćerke, starija Jelena i mlađa Ivana su veoma rano naučile da svako u porodici ima svoje obaveze, da one pored učenja moraju zajedno sa nama da dele određene poslove. Imali smo uvek u njih veliko poverenje koje nikada nije bilo iznevereno. S nama su išle kad god je to bilo moguće. Putovanja smo prilagođavali i njihovim interesovanjima – mada se sada sa smehom ćerke sećaju kako sam ih gnjavila čitanjem *Guide-a Bleu* prilikom obilazaka grčkih ili italijanskih znamenitosti! Čini mi se da je taj porodični sklad doprineo redu, a red omogućio svima da obavljaju ono što žele. Svi smo uvek mnogo radili i onda se nije postavljalo pitanje usklađivanja profesije i svakodnevnog porodičnog života: za sve je postojalo dovoljno vremena – moralo se naći to vreme, uglavnom po cenu noćnog spavanja (srećom – nikad nisam bila spavalica!). S današnjeg stanovišta, mislim da smo bili strogi roditelji, ali stvorili smo divne, vredne, snažne osobe koje imaju svoje srećne porodice i naslednike i to je ogromna satisfakcija. Nikada nisam zažalila

što nisam koju knjigu više napisala, a možda sam mogla da sam manje vremena provodila sa decom, mužem, porodicom i prijateljima...

I Jelena i Ivana su se našim stopama veoma rano osamostalile: Jelena je kao gimnazijalka a potom studentkinja (studirala je socijalnu antropologiju na prestižnoj Londonskoj školi ekonomije, zahvaljujući stipendiji koju su joj obezbedili prijatelji) radila u Kulturnoj redakciji *Politike* i objavila brojne tekstove, a zatim je bila i jedan od osnivača Radija B92 sa emisijom ozbiljne muzike *Moje lične note*. I iz Londona je slala ekskluzivne izveštaje. Sada je profesor političkih nauka i međunarodnih odnosa sa specijalizacijom o tranzicionoj pravdi u Atlanti, Džordžija. Ivana živi u Rimu, jer je studirala italijanistiku, radila u italijanskim humanitarnim organizacijama, često putovala u Italiju da bi usavršavala jezik, i tako izabrala jednu od najlepših zemalja na svetu za svoj život. Ili, tačnije, život ju je opredelio za Rim.

Posle smrti moje sestre, njena ćerka Irina, istoričarka umetnosti koja se bavi socijalnim aspektima investiranja u kulturi, razvojem lokalnih zajednica i rukovodi Fondacijom „Jelena Šantić” koju je osnovala Grupa 484, postala je naše „treće dete”: uvek sam želela da imam troje dece... A njene božanstvene devojčice Lara i Hana su najlepša dopuna za naše unuke Marčela i Lea koji žive daleko, daleko.

Usavršavanje?

– Nisam imala velike stipendije i duge boravke u inostranstvu, sem – kao što sam napomenula, tokom školske 1961/62, godinu studijskog boravka u Grčkoj. Ali to nije bilo usavršavanje u uobičajenom smislu jer je stipendiju imao moj muž, a ja sam odlazila uglavnom u Biblioteku Francuske škole u Atini i pripremala ispite iz arheologije, muzeologije i srednjeg veka. Ta škola je u stvari Arheološki institut gde su dolazili najznamenitiji stručnjaci sveta jer su Francuzi držali mnoge lokalitete širom Grčke, na primer Delfe, ostrvo Delos i druge. To je bilo moje izvanredno neoficijelno usavršavanje – u svakom pogledu. Kako turista uglavnom nije bilo, na Akropolj se bez ulaznica (ili propusnica) moglo ući i danju i noći, šetati kroz Partenon i dodirivati Karijatide na Erehtejonu, brati anemone među palim stubovima u Olimpiji ili provoditi sate među mozaicima Osiosa Lukasa bez ijednog posetioca.

Provela sam mesec dana 1965. godine na kursovima italijanskog jezika u Perudi: to je bila neka vrsta kompenzacije, budući da sam bila član Perudijskog društva i pomagala profesorki Milici Popović sa italijanistike u vođenju tog Društva. To je bila prilika da dobro upoznam

srednju Italiju, Umbriju i Toskanu koje su krcate spomenicima, remek delima umetnosti koju sam studirala i spremala se za diplomski.

Imala sam sjajnu priliku da u 1968. godini četiri meseca boravim u Sjedinjenim Američkim Državama, od toga tri meseca kao stipendista Harvarda na postdiplomskom kursu kulture u okviru Međunarodnog letnjeg seminara koji je osnovao sada čuveni Henri Kisindžer, tada samo poštovani profesor istorije, te godine zadužen za predsedničku kampanju Ričarda Niksona. Iz dana u dan su nam se smenjivali profesori s Harvarda ili u goste dolazili poznati pisci poput Džona Apdajka umetnici poput Frenka Stele ili kritičari poput Klementa Grinberga. Politički aspekti seminara me nisu doticali, ali sam imala priliku da svake nedelje slušam Kisindžerova predavanja iz istorije diplomatije, u čemu je on bio briljantan. Mesec dana nakon toga sam proputovala celom Amerikom – preko Čikaga do Kalifornije, a onda Novog Meksika i Teksasa, obilazeći muzeje i druge ustanove. Upoznala sam izuzetne ljude, muzejske radnike, direktore i kustose, umetnike i kritičare, kolekcionare i ljubitelje, i shvatila snagu individualnog angažovanja, građanske inicijative – jer država je odavno skoro sve prepustila privatnom sektoru i za vrednosti se bore ljudi iznutra – iz struke, iz institucija i organizacija. I nikakva državna strategija im nije potrebna. To su postulati XIX veka koji se usavršavaju i menjaju s vremenom, ali ne napuštaju.

Najzad, još samo jednu stipendiju sam dobila i to u vreme kada sam završavala svoju doktorsku disertaciju o jugoslovenskoj avangardi dvadesetih godina: jedna međunarodna fondacija mi je omogućila da mesec dana boravim u Parizu gde sam mogla sredinom osamdesetih godina da koristim najbolju i najnoviju literaturu, obilazim kolekcije, privatne i muzejske, u kojima se čuvaju dela koja sam istraživala, da srećem ljude čija sam svedočenja uključila u svoj rad, da sistematski posećujem pariske muzeje i izložbe, da upoznam detaljno Grad svetlosti.

Tu se lista mojih dužih – ali ne dugačkih – usavršavanja okončava. S druge strane, imala sam tu retku privilegiju da putujem od detinjstva u inostranstvo, zahvaljujući upornosti moje majke koja je uklonila sve prepreke – uključujući i jednonedeljni zatvor – da bi se srela sa svojom majkom koja je živela u Francuskoj a koja je, kao belogardejka, pobegla iz Jugoslavije u vreme kada su boljševici i partizani oslobađali Beograd. Tako sam već u leto 1953. godine, sa 12 godina, s mamom bila u glamurnom Monte Karlu i shvatila da sav taj bljesak bogatstva, luksuza, svetlosti, elegancije, raskoši meni ne pripada, da to nije moj život. Ni-

kada nisam poževela da živim u inostranstvu, čak i kada je i meni i mom mužu nuđen privlačan posao u Americi 1968. godine.

Ceo moj život je, ipak, neka vrsta usavršavanja. Smatram ogromnom prednošću mogućnost da moj rad istoričara umetnosti, kako muzejskog radnika u mladim danima, tako i univerzitetskog profesora u kasnijim, poredim s najboljim primerima u svetu, da uspostavim sistem permanentnog učenja, razmene iskustava i kontrole postignutog. To sam sprovodila – i još uvek sprovodim – na svojim putovanjima po gotovo svim meridijanima sveta, uvek s nekim ciljem i zadatkom, gotovo nikada iz čistog, lagodnog turizma. Ne propuštam nijednu priliku da upoznam zemlje, gradove, spomenike, prirodu, a pre svega muzeje – koji ostaju žiža moga neusahlog posvećenja. Za to mi se stalno ukazuju nove prilike, bilo zbog toga što znam više jezika, pa me pozivaju u razne delove sveta, bilo zbog toga što sam angažovana u raznim međunarodnim organizacijama i imam široki dijapazon interesovanja, a možda i zbog toga što se najviše bavim određenom materijom za koju nema mnogo stručnjaka u svetu, a to je jugoslovenska avangarda dvadesetih godina, tačnije zenitizam. I tako sam i dalje veoma često na putovanjima, moja porodica i prijatelji o tome govore u anegdotama, a ja se vraćam obogaćena, ispunjena novim znanjima i saznanjima – često nefunkcionalnim i nepotrebnim, ali meni dragim i ohrabrujućim.

Umesto trajnog napuštanja Jugoslavije – Jugoslavija je mene (i nas) napustila. Nestala je – za mene – neočekivano i bolno, ostavivši mnogo ožiljaka koji se ne leče, i mnogo dragih uspomena natopljenih osećanjima da je taj politički i društveni „eksperiment”, kako ga neki nazivaju, imao smisla ali da će ostati zapamćen kao neuspeli, možda zato što nije bilo dovoljno kritične mase da se za njega bori, posebno na planu kulture jer je jedino ona mogla da deluje koheziono svojim multidimenzionalnim rasprostriranjima. Možda sam, ipak, nepopravivi jugo-idealista?

Akadska karijera?

– Nisam se spremala za akademsku karijeru: od početka studija želela sam da se bavim modernom umetnošću, zato sam bila srećna da u Muzeju savremene umetnosti naučim dobro kustoski posao usko vezan za tu materiju. Onda me je dr Vladimir Kondić, direktor Narodnog muzeja, pozvao da 1979. godine preuzmem od dr Katarine Ambrozić inostranu zbirku, ali do primopredaje dužnosti nije došlo sve do zime 1986. godine. Nemojte me pitati zašto! U međuvremenu nisam sedela skrštenih ruku: obradila sam nekoliko zbirki jugoslovenske umetnosti

iz Narodnog muzeja, organizovala više muzejskih izložbi, pisala kataloge, a najviše radila na otkrivanju umetničke zbirke koja je bila deo Galerije *Zenit* i pripadala Ljubomiru Miciću, osnivaču zenitizma. Posle njegove smrti 1971, deset godina je trajao sudski proces ne bi li se ustanovili naslednici. I oni nisu nađeni (da bi se tek nedavno pojavio sin Micićevog brata Branka Ve Poljanskog koji živi u Parizu!). Popisala sam celokupnu Micićevu zaostavštinu u Opštini Vračar, predložila podelu između Narodne biblioteke Srbije i Narodnog muzeja, istraživala i obradila sva dela iz Micićeve zbirke sa preko 200 radova, pripremila izložbu i predstavila je u nekoliko zemalja. I još uvek čekala da počnem da radim u inostranoj zbirci zbog koje sam došla u Narodni muzej. Kada mi se već učinilo da do toga nikada neće doći, želela sam da okončam svoje posleddiplomske studije koje sam nesrećno započela na beogradskom Univerzitetu sa temom vezanom za kritiku i psihoanalizu. Kako me je moj profesor Lazar Trifunović „prebacio” kod profesora Dragana Jeremića, a on umro (mnogi od nas misle da je to bila posledica njegove užasne i neuspele bitke protiv Danila Kiša), pokušala sam da magistriram u Zagrebu. Tamo me je profesorka Vera Horvat-Pintarić odbila s obrazloženjem da je napravljen kolegijalni dogovor s Katedrom istorije moderne umetnosti u Beogradu da se ne prihvataju studenti s drugih univerziteta, pa sam pokušala u Ljubljani gde me je profesor Nace Šumi odmah ohrabrio da tema zenitizma zaslužuje da bude doktorat, a ne magistratura. Nekoliko godina sam radila na doktoratu paralelno sa svim ostalim poslovima u Muzeju i u kući, a odlučila sam se da je okončam nakon sednice na kojoj je Slobodan Milošević svojim kolegama, svima nama i celom svetu počeo strašno da preti.... Umesto da sablažnjivo gledam televiziju – završila sam tezu, odbranila je na ljubljanskoj Univerzi u proleće 1991, kada se Jugoslavija već raspadala i odmah bila pozvana da sa jednom trećinom radnog vremena predajem na Arhitektonskom fakultetu, umesto profesorka Anke Stojaković koja je odlazila u penziju. To je bilo moje vatreno krštenje sa akademskom karijerom. Vreme najgorih uslova rada, nesigurnosti i strahova za živote mladih – pre svega... Koristila sam svaku priliku da govorim o važnosti njihovih studija i rada, i obavezi da čuvaju svoje živote i da ovaj rat – ne sme da bude njihov... Imala sam svake nedelje pun amfiteatar studenata, stotine njih... Nisam mogla sve ni da ih upamtim: i danas mi se javljaju nepoznata lica, a ja ne smem da priznam da ih ne prepoznajem kao svoje studente... Posao u Narodnom muzeju sam bez problema usklađivala sa radom na Fakultetu.

Predavački izazovi?

– Onda je došao novi poziv, novi izazov: profesor Dušan Todorović sa Akademije umetnosti Univerziteta u Novom Sadu je predložio da konkuršem s punim radnim vremenom za upražnjeno mesto vanrednog profesora istorije umetnosti. Bila je to zima 1994/95. godine. Da li treba da podsećam koliko je bilo teško raditi – posebno u jednoj tako velikoj državnoj ustanovi kao što je Narodni muzej koja se identifikovala sa nacionalnom politikom Slobodana Miloševića i koja je, zbog još uvek važećih sankcija Ujedinjenih nacija, sprovodila svoje interne sankcije prema svetu. Između ostalog to se reflektovalo konkretno na moj posao muzejskog savetnika jer ja ništa nisam mogla da radim na delima inostrane umetnosti – kao da su ona kriva za sankcije: nisam uspevala da restauriram dela, da ih plasiram u svet, da pozivam specijaliste da ih vide i eventualno obrade – što sam smatrala svojim zadatkom jer nisam stručnjak za tako široki dijapazon umetnosti – dela iz zbirke Narodnog muzeja pokrivaju period od XIV do XX veka. Pisala sam u Zborniku Narodnog muzeja o pojedinim delima i problemima, ali moja želja da celokupna zbirka bude dostojno obrađena nije mogla da se sprovede. Za praznik Narodnog muzeja 1994. godine, kada se skromno obeležavao veliki jubilej – stopedesetogodišnjica osnivanja, jedino što smo Gordana Stanišić i ja uspele da obavimo bila je serija izložbi pod nazivom *Na iskustvima memorije* za koju smo pozvale beogradske umetnike, uglavnom mlađe generacije, da na osnovu jednog ili više dela iz strane zbirke naprave svoje savremeno likovno viđenje, svoj „remake”. Izložba je imala velikog odjeka i kod publike i kod kritike, čak smo je predstavile i u inostranoj štampi, ali je „moja” zbirka još uvek bila neoobrađena. I shvatila sam da će tako ostati još dugo.

Poziv sa Akademije umetnosti Univerziteta u Novom Sadu je bio veliki izazov: napustiti zbirku o kojoj sam sanjala od studentskih dana, u koju sam čekala da uđem više od šest godina kao kustos „bez portfelja”, u kojoj se nalaze jedinstvena dela Pikasa, Degaa, Renoara, Vlamenka, Derena, Mondrijana i mnogo dela nepoznatih umetnika koja čekaju na atribucije, datovanje i vrednovanje? Skoro dva meseca sam razmišljala, donosila odluku, a zatim se mirno opraštala od svakog dela i zbirke u celini, sa idejom da nikada ne zažalim što sam se odlučila samo za akademsku karijeru. Znala sam da će doći mlađe generacije istoričara umetnosti koje će imati više kustoske sreće od mene. Glavni razlog je, ipak, bila moja posvećenost studentima: shvatila sam da volim rad s mladima, tako da sam još nekoliko godina – tačnije pet – nastavila da

predajem i na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu i na Akademiji umetnosti u Novom Sadu, a muzejska struka je postala prošlost. Smatrala sam da ne treba ni u kom pogledu da se mešam u muzejski rad i u poslove mojih naslednica. Istina, dve godine sam bila predsednica Upravnog odbora Narodnog muzeja kada je doneta jedino pravilna odluka – da je modernoj Srbiji potreban moderan i reprezentativan nacionalni Muzej, da su neophodni temeljna rekonstrukcija, adaptacija i proširenje sadašnje zgrade kako bi svojim bogatim zbirkama Muzej odgovorio na zahteve savremene muzeološke delatnosti.

Nažalost, sa ubistvom premijera Zorana Đinđića ubijene su sme- le vizije za preobražajem naše nesrećne zemlje Srbije. Mnogo toga je stalo. I još gore – počelo da se vraća u mračne devedesete, uključujući i rekonstrukciju Narodnog muzeja koja je u potpunosti stala. Tek de- cembra 2014. započeti su radovi na njegovom uređenju, ali daleko od temeljnih planova. Biće to, nažalost, „lakirovka” kojom će se zamazati oči, a pitanje je da li će i kada Narodni muzej da bude konkurentan na svetskom nivou – da šalje i prima velike izložbe kojih smo svi tako željni.

Mirovina?

– Dakle – moj rad na Akademiji je trajao do 2008. godine. Uslovi rada nisu bili idealni – tek je naknadno završena rekonstrukcija zdanja stare manastirske bolnice, dobijene su nove prostorije, ali celokupna atmos- fera na Akademiji mi je veoma prijala. Bilo je tu reda, mira, nekog građanskog ponašanja i poštovanja. A ja mislim da su studenti osećali da sam im posvećena, da volim predavanja i njihova pitanja, njihovu zainteresovanost i razigranu maštu. Znam da mnogi imaju drukčija iskustva: moja su najlepša! I s takvim osećanjem sam otišla u penziju. Nisam čekala da me ispraćaju: moje saradnice su pripremile mali opro- štajni prijem u novosadskoj Galeriji „Tableau” gde su došle skoro sve kolege s Akademije, studenti i saradnici iz muzeja i galerija. I ostali smo u najlepšim odnosima. Tako je i s drugim novosadskim ustanovama, jer sam oduvek živo sarađivala sa Maticom srpskom i Srpskim biograf- skim rečnikom, Enciklopedijom Novog Sada, Galerijom Matice srp- ske, Spomen zbirkom Pavla Beljanskog, Muzejom grada Novog Sada i Vojvođanskim muzejom, Poklon zbirkom Rajka Mamuzića, Muzejom savremene umetnosti Vojvodine, Tribinom mladih, galerijama „Zlatno oko”, „BelArt”, „Tableau”, „DA”, Novosadskog otvorenog univerziteta, SPC „Vojvodina”, Ogrankom SANU – Platoneumom, Ateljeom 61 za tapiseriju, Centrom za animaciju, časopisima *Polja*, *Projekta*^t, *Horizon-*

ti, novinama *Nezavisne, Dnevnik, Bulevar*, sa UPIDIVom, gde sam čak izabrana za počasnog člana, zatim sa Studentskim kulturnim centrom, nekadašnjim Radničkim univerzitetom „Radivoj Ćirpanov“... Spisak može da se nastavi.

Profesorka emeritus?

– Ako se ima u vidu da sam sa sedamnaest godina (1958), počela da radim kao turistički vodič i prevodilac, onda sam radila tačno pedeset godina... A redovni staž mi je išao od 1962, kada sam se zaposlila u Saveznom sekretarijatu za trgovinu. Istina, još nekoliko godina sam radila na magistarskim i master studijama zahvaljujući tituli emeritusa, a onda su me ispiti mnogo više zamarali od predavanja. Shvatila sam da dolaze generacije sa mnogo manje znanja i jedinom ambicijom da dobiju titulu mastera, bez mnogo truda i relativno skromnog znanja. Često sam morala da se borim sa prepisivanjima, ili sa elementarnim neznanjima koje se toleriše zbog opšteg sistema obrazovanja i tzv. Bolonjske deklaracije koju je naš sistem prihvatio ali se nije adaptirao na nju i ispunio uslove da bi mogla da se sprovodi. I kao sa Narodnim muzejom, i sa Akademijom umetnosti sam se lagano ali sigurno oprastala, srećna što sam ostavila dobar kadar, dobre profesorke, čvrste i ozbiljne programe. Nastavila sam s lepim odnosima sa svim kolegama, sa administracijom, pozivana sam na sve Akademijine manifestacije, da budem član komisija za doktorske studije, ponekad sam držala dodatna predavanja, ali ... na mlađima svet ostaje! I ja osećam punoću i smisao te izreke.

U međuvremenu sam pozvana i na Univerzitet umetnosti u Beogradu gde je prof. Milena Šešić Dragičević osnovala UNESCO-vu Katedru za menadžment u kulturi, i gde još uvek predajem na kustoskim studijama, muzeologiji i zaštiti kulturnog nasleđa, uglavnom stranim studentima iz Tempus programa, na engleskom ili francuskom jeziku. Na moju sreću, i tu stižu nove generacije doktora nauka koji preuzimaju sve više ove predmete, sve intenzivnije rade sa studentima i vode seminare, a ja se skrivam iza titule emeritusa...

Pogled u budućnost?

– Paralelno sa profesorskim radom, nastavila sam sa organizacijom izložbi i pisanjem tekstova, istraživanjima i objavljivanjima knjiga: ne mogu da zamislim da prestanem s tom vrstom rada jer je ostalo još mnogo materije koju bih želela da istražim, a tokom svojih putovanja sakupila sam ogromnu građu koja treba da postane dostupna javnosti.

U stvari – shvatam da mi je to veliko zadovoljstvo i da me to nikada ne umara. Trenutno pišem – ili se spremam da pišem – nekoliko knjiga i velikih studija, odnosno monografije o Dušanu Otaševiću, Grupi *Treveleri*, Radovanu Kragulju, predgovor za knjigu o Branislavu Dobanovačkom, o likovnoj umetnosti u časopisu *Ruski arhiv*, o Muzeju savremene umetnosti povodom 50-godišnjice njegovog otvaranja, za zbornike o Jovanu Bijeliću povodom 50-godišnjice njegove smrti i o Ljubici Cuci Sokić povodom 100-godišnjice njenog rođenja, čekaju me novootkriveni dokumenti o Ljubomiru Miciću i jedna nepoznata slika Milene Pavlović Barili nađena u Italiji... Želela bih da završim započetu studiju o dragoj prijateljici Nineli Pejović i njenoj tapiseriji. Radim na zbirci tekstova moje sestre Jelene Šantić. Završavam dugogodišnja istraživanja o našoj porodici. Moram da poživim da sve to završim...

Nevladin sektor i građanske inicijative?

– Paralelno sa radom u državnim ustanovama – najpre u Ministarstvu, tadašnjem Saveznom sekretarijatu spoljnih poslova – u sektoru za spoljnu trgovinu kao prevodilac (kasnije je to bio Savezni sekretarijat za spoljnu trgovinu), potom u Modernoj galeriji, potomjem Muzeju savremene umetnosti, pa u Narodnom muzeju, a kasnije kao univerzitetski profesor – uvek sam, od najranijih godina, bila angažovana i na drugim, paralelnim, poslovima: ranije smo to nazivali privatnim, kasnije nevladinim i građanskim, a sve te kvalifikacije su uvek imale izvesne sumnjive konotacije, gotovo antidržavne, a svakako antirežimske. Još šezdesetih godina sam, kao kustos Muzeja savremene umetnosti, organizovala izložbe u Galeriji 212 i drugim alternativnim prostorima, zajedno sa Biljanom Tomić, Ješom Denegrijem i drugim kolegama, što je, na izvestan način, bilo suprotstavljanje (ili dopuna?) zvaničnoj politici ustanove u kojoj sam radila. Tokom sedamdesetih godina sam bila aktivna u Međunarodnom udruženju likovnih kritičara (AICA), a osamdesetih – u Međunarodnom savetu za muzeje (ICOM), što mi je veoma mnogo pomoglo u širenju vidika i sticanju znanja iz moje profesije, ali to znanje, očividno, nisam uspela da prenesem svojoj okolini: stalno se govorilo da su to moje „privatne“ stvari...

Devedesetih godina smo svi doživeli katastrofu krvave balkanske epopeje u kojoj su mnogi iz moje okoline ostavili mučne tragove, a ja sam pred sobom imala primer moje sestre Jelene Šantić, koja je svojim angažovanjem, delom i rečju, pokazala šta znači građanski duh, šta sve može da se uradi i u najtežim uslovima i kako se može biti hrabar i odlučan kada se veruje u ishod. Nije metafora kada kažem da je i život

dala boreći se protiv Miloševićevog režima i pomažući izbeglicama i drugim ljudima u nevolji. Sledila sam je – pomagala sam joj. Ona je to i očekivala od mene, posebno kada je bilo reći o aktivnostima Grupe 484 koju je formirala 1995. godine, nakon „Oluje”.

Svoj otpor prema ideologijama, ponašanjima, ukusima i pogubnim rezultatima devedesetih godina otvoreno sam iskazivala: pisala sam tekstove (koje je retko ko čitao) i redovno koristila mogućnosti da se obraćam svojim studentima. Smatrala sam svojom obavezom da ih štitim od odlaska u rat, da ih upozoravam na pogubnosti bavljenja politikom, da im skrećem pažnju na društvene i moralne devijacije, da budem s njima kada demonstriraju ili štrajkuju... Pred bombardovanje 1999. godine započela sam, zajedno sa kolegama iz nevladinog profesionalnog sektora, da budim javnost i dižem glas o značaju spomenika kulture, posebno na Kosovu jer se činilo da je taj važan deo našeg nasleđa stavljen ad daleka akta i da je samo u rukama stručnih institucija, a ne građanske svesti. To sam nastavila da radim u promenjenoj klimi nakon 2000. Činilo se tada – a sada znamo da je bilo iluzorno – da će se država brzo oporaviti od užasa devedesetih, jer narod želi promene. Sve se u našem društvu vraća unatrag, tako da su građanske inicijative uvek dobrodošle, a kod nas nikad nisu ni bile dovoljno aktivne i uticajane.

Postoji široko polje delatnosti koje bi u našoj sredini nevladin sektor mogao i morao bolje da pokriva, a jedan se upravo odnosi na zaštitu kulturnog i prirodnog nasleđa koje svima nama pripada i za koje smo svi zajedno odgovorni. U tom smislu sa zadovoljstvom radim u panevropskoj organizaciji „Evropa Nostra” i u njenoj ovdašnjoj filijali „Evropa Nostra Srbija” u kojoj su veoma aktivne moje mlade saradnice na čelu sa magistrom Višnjom Kisić, uglavnom doktorantkinje na Odeljenju za heritologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Najvažniji deo rada odnosi se na vaspitanje, na dizanje svesti o značaju nasleđa kulture, pre svega kod mlade populacije, ali radi se i na nizu drugih projekata vezanih za menadžement u kulturi kao i na uspostavljanje saradnje u regionu preko mreže nevladinih organizacija Jugoistočne Evrope posvećenih očuvanju nasleđa. Kao što se vidi – posla ima i na pretek u svim domenima!

Rad sa studentima?

– Radujem se kontaktima i radu s mladima, mogućnostima da im prenesem svoje znanje i iskustvo. Ne očekujem da slede moje primere već da se osamostaljuju u životu i radu, da šire svoje vidike, uče nove

veštine, usavršavaju se u novim domenima i bore za svoje mesto pod suncem, što danas spada svakako u najteže životne zadatke. Shvatam da se mnogi mladi opredeljuju za umetničke studije ne samo da bi se iskazali kao stvaraoci, već i da bi zadržali svoju autonomiju, nezavistan status u odnosu na institucije države koje tako mučno funkcionišu. I za to imam apsolutno razumevanje, mada bih želela isto tako da najbolji među najboljima nađu rukovodeća mesta upravo u institucijama koje su od vitalnog značaja za društvo, a ne funkcionišu, jer nama su potrebne nove struke, nove snage, nova znanja, nove ideje, mnogo više usaglašavanja naših običaja i mentaliteta sa evropskim i svetskim. Mladi se za to spremaju, stiču velika znanja i ja u njih imam ogromno poverenje. Nažalost, perspektive nisu vedre: ne vidi se kraj tunela dugog četvrt veka i mladi se u najvećem broju spremaju da svojim znanjem i angažovanjem bogate neku drugu, a ne svoju rođenu sredinu. Za to je apsolutno kriva država koja se tako olako lišava svojih dobro formiranih mladih naraštaja i više ne vodi računa o njima, i pitanje je kada će i da li će ikada ta tendencija biti prekinuta, jer u vremenu globalizacije izgleda da je svejedno gde se živi i radi – što mi se čini da nije dobra istina.

Šta Tebi znači zvanje profesor emeritus?

– Moram da budem iskrena: godi mojoj sujeti što su me mlađe kolegice i kolege predložile i izabrale. Predlog da dobijem titulu profesora emeritusa dale su moje saradnice sa Katedre za istoriju umetnosti na Akademiji umetnosti u Novom Sadu, dr Jasmina Čubrilo i dr Tatjana Starodubcev. One su sprovele i kompletnu proceduru, ostale kolege s Akademije su prihvatile i onda je proces išao svojim daljim tokom. Najpre nisam verovala da će doći do te realizacije jer sam bila okružena mnogim uglednim profesorima koji su zaslužili i pre mene tu titulu, a onda – kada sam je dobila – shvatila sam da je to posebna čast, naročito zato što sam s Akademije umetnosti bila prva profesorka (i prvi profesor !) s tim zvanjem i što će to na određen način obeležiti istoriju Akademije. Shvatila sam da to, ipak, nije samo čast već i obaveza i zato sam nastavila još nekoliko godina da predajem ne samo na magistarskim i master studijama već i na doktorskim studijama i to ne samo na Akademiji umetnosti Univerziteta u Novom Sadu, već i na Univerzitetu umetnosti u Beogradu i na Fakultetu tehničkih nauka, na novootvorenoj Katedri za scenski dizajn u Novom Sadu. Veoma često gostujem i na drugim fakultetima, i u zemlji i u inostranstvu, ali sve više shvatam da je došlo vreme da katedru ustupim mlađim jer nisam nezamenljiva niti jedina koja može da drži predavanja iz moje struke. Biti emeritus

kod nas je (još uvek!) retkost, mnogima nije jasno šta to znači: meni znači da je moja okolina prepoznala da zvanje univerzitetskog profesora nisam shvatila površno, „odrađivala za platu“ i „imala tri meseca raspusta“, već da sam uložila sebe, svoje iskusstvo i nataloženo znanje u mlade naraštaje. Koliko sam odista u tome uspela – veoma, veoma je teško suditi...

Zabeležila Svenka Savić, decembra 2014.

Dunja (1943), Split*

Kakvo je bilo Tvoje djetinjstvo?

– Svakako bih rekla da mi je djetinjstvo bilo jako lijepo jer rođena sam u Splitu, živjeli smo u Splitu, ali moj otac je s Brača – Jutronići su vezani za Brač i to za specifično mjesto na Braču – Jutronića ima samo u Sutivanu tako da je moj djed tamo imao svoje veliko imanje. Djed je u davna vremena kad se emigriralo i odlazilo u Južnu Ameriku, otišao u Čile. Inače, imao je velike vinograde no došla je peronospora, bolest koja je uništila vinograde, i djed je bio prisiljen otići i to u Južnu Ameriku i tamo se oženio Čileankom. Moja baka je Čileanka iz Antofogaste, dvoje djece je rođeno u Antofogasti i onda se djed poslije izvjesnog broja godina vratio na Brač iz nostalgije, doveo svoju ženu Čileanku (oni su, naravno, u kući govorili španjolski).

Baka Čileanka?

– Tako su se vratili na Brač. Sad možete zamisliti kako je to na Braču izgledalo prije, tih pustih godina, jer moja baka je ipak došla iz jednog grada (ja je naravno znam samo po fotografijama). I onda se još rodilo dvoje djece, moj otac i teta Ljubica.

Nebodar Jutronić je moj otac! To je malo čudno ime, ali zapravo to je ime

⋮ *Redovna profesorka engleskog jezika na
⋮ Filozofskom fakultetu u Mariboru.
⋮

koje mu je dala njegova majka, a ona je prevela (na svoj način) španjolsko ime Celestino, „celo“ kao nebo i onda je tako napravljeno to umjetno ime „dar neba“ – Nebodar. Moj brat se zove Nebodar, ja mislim da su to dva jedina na svijetu, više nema takvih imena, ni bratov sin se više ne zove Nebodar nego Vedran. Baka je umrla dosta rano tako da je ja nisam poznavala.

Porodica.

– Otac je dosta godina proveo na studiju u Pragu. To je bila ona generacija koja je odlazila u velike gradove na studije, u Prag, ili u Beč, tako je moj otac završio za elektroinženjera u Pragu. Iako je bilo izazova da ostane u Pragu, on se vratio na Brač i odlučio sagraditi svoju kuću (1937) jer su bile te agrarne reforme, pa djedovih vinograda više nije bilo. Njegovo životno djelo je što je 1952. napravio projekt elektrifikacije Brača (sa svojim rođakom Petrom Jutronićem) i doveo struju na Brač, jer na Braču nije bilo struje. Meni je tada bilo devet godina i vrlo se dobro sjećam tog doživljaja. Lani im je, konačno, sutivanska općina (zajedno s HEP-om i Bračkim zbornikom) postavila spomen ploču kao zaslužnicima za elektrifikaciju Brača.

Da nastavim priču, otac je u Sutivanu kupio jedan stari vinograd, kilometar od sela i posadio borove, mi još imamo slike tih malih borova. Pošto je kuća bila na osami i kilometar daleko od mjesta, mještani su šaputali da je inženjer Jutronić malo „skrenuo“ kad gradi tako daleko. A sad kad dođete u Sutivan ne samo da više nismo usamljeni, već je sve izgrađeno i asfaltirano.

Moje je djetinjstvo jako puno povezano sa Bračem. Otac se oženio dosta kasno i kao inženjer radio je u srednjotehničkoj školi, tako da smo mi djeca provodili puno vremena ljeti na Braču. Majka je prije udaje radila u banci, a poslije udaje više nije radila. Ja sam se rodila usred rata 1943, imam i mlađeg brata Nebodara, rođenog 1947.

Kao što sam rekla, mi smo ljeti po tri mjeseca boravili u Sutivanu. Tako da je meni djetinjstvo onako kada se toga sjetim, naravno i škole i života u Splitu, povezano s tim boravkom na Braču uz sve te uspomene – recimo kad je plaža bila prazna, bili bismo mama, tata, ja i brat, a ni jednog jedinog turista, nikog živog nije bilo osim seljaka koji su odlazili u polje. Tako da smo naše djetinjstvo proveli tako reći na plaži, u prirodi, i jako smo ostali vezani za tu kuću ... sad i moja i bratovljeva djeca isto tako. Sada je naravno naša šuma ogromna, kuća je već stara, brat je nadograđio i svoj dio kad smo oboje osnovali svoje familje.

Živeli ste u Splitu?

– Otac je bio vezan za Brač, a živeli smo u Splitu, otac je radio u školi, majka nije radila, to su bila ona vremena kad se moglo od jedne profesorske plaće živiti. Mi smo skromno živjeli, ali zapravo smo živjeli od očeve nastavničke plaće. Majka se posvetila nama, iako je ona u svoje vrijeme završila srednju trgovačku školu, ona se vrlo rano udala s devetnaest godina, i onda su joj prvi muž i prvo dijete (sin) umrli (tada nije bilo adekvatnih lijekova). Pošto je otac bio profesor u elektrotehničkoj školi u Splitu, bio je dosta slobodan, tako da se i on brinuo za naš odgoj.

Upečatljiv događaj iz osnovne škole?

– Išla sam četiri razreda u osnovnu školu i sjećam se svog učitelja koji je bio dragi stariji gospodin i naš kućni prijatelj. Sjećam se samo jedne traume u prvom razredu: zgrada je bila dosta blizu (sad je tamo smješten dio Filozofskog fakulteta, u toj staroj zgradi koja je inače prije toga bila Ekonomski fakultet) i imala je dvoja ulazna vrata i ja sam pogriješila vrata, nisam ušla na pravo mjesto i vratila sam se kući u totalnoj panici. Inače u ta četiri razreda nije bilo nikakvih trauma, učenje je bilo ležerno. Tada nisu postojali vrtići tako da smo u prvom razredu počinjali od samog početka.... od pisanje crta prije nego što smo naučili slova.

Srednja škola?

– Kad sam završila ta četiri razreda krenila sam u klasičnu gimnaziju, otac je rekao, apsolutno treba klasično obrazovanje, ja se ništa u to nisam miješala, nisam rekla ni da ni ne, kako je otac rekao, tako je i bilo. Klasična gimnazija je tada bila jedna elitna škola, malo smo se pravili važni, moram priznati. Imali smo izvrsne profesore, učili smo latinski osam godina, pet godina grčkog. U kasnijim godinama sam bila užasno zahvalna ocu šta sam dobila klasično obrazovanje kao osnovu za lingvistiku, pogotovo poznavanje latinskog, jer sam poslije išla studirati engleski i onda sam shvatila da pola engleskog leksika znam, zato što znam latinske korijene, pošto engleski jezik ima više od pedeset posto francuskih posuđenica koje su naravno uglavnom potekle od latinskog. Posle gimnazije otišla sam godinu dana u Cambridge, išla sam raditi u koledž. U to vrijeme su bili odvojeni ženski i muški koledži. Kad sam došla tamo, shvatila sam da nije baš da znam engleski, a kad sam počela čitati (prva knjiga mi je bila *Život Helen Keller*), počela sam prepoznavat riječi iz latinskog. To mi je ostalo upečatljivo u sjećanju.

Moja generacija i još jedna generacija poslije mene imala je tu potpuno klasičnu naobrazbu i onda je klasična gimnazija ukinuta. U Hrvatskoj, još uvijek, ako pohađate gimnaziju imate dvije godine latinskog, šta nije svugdje slučaj, recimo u Sloveniji meni su dolazili studenti na Odsjek za anglistiku koji nisu imali nikakvu nastavu latinskog jezika.

Studije?

– Srednjoškolsko znanje usmjerilo me je za moj interes za jezike. Pošto mi je otac bio inženjer, matematika mi je išla, meni su zapravo svi predmeti išli dobro, imala sam praktički petice iz svih predmeta, a pisala sam diplomsku radnju iz fizike, jer me je otac upućivao na svoju struku.

A onda se pokazala ta prilika da idem u Cambridge godinu dana raditi i roditelji su me pustili! Tada sam prvi put otišla od kuće, tj. iz Jugoslavije. Moram to naglasiti zato što je to bilo skoro revolucionarno. To se zbivalo 1962. godine i znam da mnogi roditelji mojih poznanika ne bi pustili žensko dijete u svijet. To je tada tako bilo. No moj otac je imao povjerenja u mene i praktički je znao bolje od mene što znači u životu otići iz svoje sredine i vidjeti i doživjeti nešto novo. Otac je ipak bio svjetski čovjek i, kažem, proveo je tih deset godina u Pragu.

Običaji?

– Otac je bio širokih pogleda, nije bio ni malo religiozno zatucan, mi smo slavili Božić zato što je to dio naše tradicije, otac nije išao u crkvu, a majka je odlazila. Mi djeca smo išli na vjeronauk. Nismo nikad bili članovi partije. Protest koji je otac pokazivao prema sistemu bio je vidljiv u tome što na Badnjak mi nismo išli u školu iako je to bilo obavezno. A pošto je otac radio u prosvjeti riskirao je da izgubi svoje radno mjesto, no on se na to nije obazirao. Valjda je prošao kako bismo mi rekli u Splitu „lišo” tj. bez reperkusija jer nije bio u Partiji. Sve se dobro završilo.

Studije u Beogradu?

– Kad sam se vratila iz Cambridge-a, bila sam sigurna što želim studirati i rekla sam: – Hoću studirati engleski! I upisala sam se na Filološki fakultet u Beogradu. Moji su, kao šta sam rekla, živjeli od te očeve plaće i nije bilo baš govora da bih ja mogla poći negdje drugdje na studije, bilo Zagreb ili Beograd, a u Splitu je data jedino bila Pedagoška akademija pa je otac predložio da idem tamo.

Međutim, imali smo prijatelje u Beogradu koji su svake godine dolazili kod nas na Brač na ljetovanje. Iznajmljivali smo sobu u kući, jer trebalo je ipak nadoknaditi neke životne troškove, pa smo imali goste

koji su dolazili godinama kod nas. Kad su profesori, Dragan i Dobrila Stošić čuli da ću ja ostati u Splitu, ponudili su mi smještaj kod njih. Oni nisu imali djece tako da sam otišla kod njih (imala sam ja i rodbinu u Zagrebu, ali nije se baš nitko ponudio). Tako sam na neki način slučajno završila u Beogradu, gdje mi je bilo više nego dobro!

Odsjek za anglistiku Filozofskog fakulteta u Beogradu je bio odličan tada. Profesor Ranko Bugarski odigrao je presudnu ulogu u mom školovanju. Kada sam došla na faks on je bio mladi asistent i baš te godine kad sam započela studije, bio je u Americi, na Kolumbiji u Nju-jorku. Kad se vratio ja sam ga gotovo slučajno susrela, naime radila sam na sajmu knjiga i Ranko je došao i gledao neke knjige, počeli smo razgovarati i ja sam ga nešto pitala, nešto šta on sigurno nije očekivao od studentice druge godine, za neki članak koji se pojavio u časopisu *Language*.

Uputio me na profesora Erika Hampa, s Čikago Sveučilišta, koji je došao i držao predavanja na postdiplomskom studiju i ja sam kao student treće godine dodiplomskih studija sjedila na njegovim predavanjima iz lingvistike i slušala, toga se jako dobro sjećam. (On i njegova žena su inače usvojili dvoje albanske djece). I onda sam sa profesorom Hempom pričala i kažem: – Ja bih išla na neki postdiplomski studij... da bi mi on odgovorio da nema nikakvog problema, što je mene potpuno iznenadilo i pomalo zaprepastilo, ja nisam poznavala situaciju. Objasnio mi je da ima nekoliko mjesta, jer su slavističke studije bile vrlo raširene u to doba i tražili su predavače i studente. Tako je profesor Hamp poznavao profesora Tomasa Magnera (koji je poslije postao i član Jugoslavenske akademije nauke i umjetnosti). Tu je bio i profesor Morton Benson, koji je napisao Rječnik srpskohrvatskog jezika. On je bio u Filadelfiji, a profesor Magner je bio u manjem mjestu (na Pennsylvania State University u State Collegu).

Tako sam pisala profesoru Magneru i profesor Magner, koji me uopće nije ni poznavao (no poznavao je profesora Bugarskog) odgovorio je pozitivno. U životu se dogode i neke slučajnosti. Naime profesor Damir Kalogjera je upravo bio kod Magnera tada i predavao hrvatski kao strani jezik, a Damira sam poznavala kao profesora u Zagrebu. Iako nisan studirala u Zagrebu ipak sam poznavala poneke profesore anglistike tamo. I profesor Magner mi odgovori: „Ove godine ne možete doći, ali dogodine, ako hoćete možete“, što je meni savršeno odgovaralo, jer sam imala još godinu dana da završim studij i diplomiram.

Stipendija.

Kad sam diplomirala, dobila sam Fullbrightovu stipendiju (mada je ta stipendija bila mala), onda sam drugu godinu tamo dobila stipendiju od fakulteta jer sam predavala hrvatski jezik. Prvu godinu sam pomagala profesoru Magneru na njegovom udžbeniku srpskohrvatskoga-hrvatskosrpskoga jezika. To je jedan od onih udžbenika što s jedne strane ima latinicu, s druge strane ima ćirilicu sve u jednom udžbeniku. Jako zgodan udžbenik!

Kao što sam rekla, drugu godinu sam predavala. Bilo je studenata jugoslavenskog porijekla no i slavista koji nisu bili vezani za Jugoslaviju i predavala sam iz Magnerovog udžbenika. A onda sam treću godinu – pošto sam odlučila ostati kad sam magistrirala (jer posla nije bilo kod kuće), kao odlična studentica dobila stipendiju Pensilvanijskog sveučilišta tako da sam samo studirala i četvrtu godinu brzo završila i doktorirala 1971. godine.

Prvo zaposlenje?

– Prva ponuda došla je od mojih profesorica Vide Marković i Ljiljane Mihailović koje su otvarale Odsjek za engleski jezik na Filozofskom fakultetu u Nišu. One su me pozvale da dođem raditi u zvanju docenta, jer tada je bilo dovoljno za izbor u docentsko zvanje da imaš doktorsku disertaciju i nije se ništa drugo tražilo. Danas je to drugačije. A druga ponuda je bila da radim u Institutu za lingvistiku u Zagrebu.

Niš?

– To je bila sedamdeset prva godina, to su bile godine hipijevske, ja sam imala tek dvadeset sedam godina kad sam doktorirala, možda čak i ostala najmlađi doktor nauka (u ono doba sigurno). I tako sam se ukrcala u avion s tim da je trebalo da sletim u Split, pa da u neko doba odem u Niš poslije toga, no bilo je loše vrijeme i mi smo sletjeli u Dubrovnik i onda sam iz Dubrovnika krenula vlakom i išla ravno u Niš. Ljiljana Mihailović me je tamo dočekala i meni je to bilo apsolutni kulturni šok! U Nišu su u to vrijeme kokoške šetale ulicama....

Premišljala sam se šta da uradim, bilo mi je jako teško kako odlučiti, da li da se vratim u Ameriku, i noćima sam se mučila šta da uradim: Amerika ili Jugoslavija! Ipak sam ja tamo provela pune četiri godine i postala nekako dio tog društva, iako ne u potpunosti jer nisam baš bila oduševljena Amerikom kao što su bili mladi ljudi koji su odlazili tamo s osamnaest godina. U to doba Amerika je značila nešto veliko.

Odlučila sam se vratiti doma, no meni je doma bilo Dalmacija. I sada je Niš daleko, ali onda sedamdesetih godina prošlog stoljeća to je bilo čudo daleko! Ja kažem sebi, pa dobro vraćam se iz Amerike, vraćam se u Jugu, ali vraćam se u dio koji poznajem i koji je meni blizak.

Možda Zagreb?

– Dakle ipak je izbor pao na Zagreb. Radila sam na konkordanci djela hrvatskih pisaca u Institutu za lingvistiku, prvi kompjuterski program kod nas. Posao nije bio jako zanimljiv, ja sam to nešto samo kontrolirala ubacivanje podataka, rutinske i dosadne stvari. Ljiljani Mihailović sam napisala jedno lijepo pismo, zahvalila se na docentskom mjestu (i ponuđenom stanu). Ona je to krasno primila, potpuno me shvatila šta sam ja joj rekla. Jednostavno rečeno htjela sam se vratiti kući, no pokazalo se da Zagreb isto tako nije „kuća”. Radila sam u Institutu za lingvistiku godinu dana, živjela u nekoj podstanarskoj sobi, nije mi se sve skupa sviđjelo.

Ipak Zadar!

– U Zadru je već postojao Filozofski fakultet, ali njima je na anglistici nedostajalo kadra i onda je dekan iz Zadra, profesor Foretić, povjesničar, došao lično u Zagreb i molio me da pređem u Zadar na Odsjek za anglistiku. Pošto u Zagrebu tada nije bilo nikakve šanse da bih se ja zaposlila na Odsjeku za anglistiku, meni je ova ponuda bilo odlično rješenje – ja se vraćam zapravo u Dalmaciju, idem na puno bolji posao na fakultetu, tu imam mogućnost predavati. Ponuda je bila dobra: moji su svi bili u Splitu, majka koja je u to doba bila živa također je bila zadovoljna (napustila nas je u sto i prvoj godini!).

Zaposlena na Odseku za anglistiku.

– Pošto je profesor Vjekoslav Suzanić bio u Zadru jedini zaposleni na jezičnim predmetima (on nije nikad doktorirao pa je ostao u zvanju predavača), mi smo nekako podijelili predmete, ja sam uzela: povijest engleskog jezika, što nije bila moja specijalnost no učila sam se iz udžbenika profesorice Draginje Pervaz iz Novog Sada koja je meni predavala taj predmet u Beogradu (a bila je nama studentima strah i trepet); zatim sam predavala sintaksu engleskog jezika, pa onda malo lingvistiku, sociolingvistiku, kako su se mjenjali programi i predmeti, mijenjala su se i moja zaduženja u nastavi. Volim predavati i to sve mi nije bilo teško!

Doktorat?

– Tema je bila Hrvatski jezik u SAD-u, profesor Magner je bio mentor,

a odnosila se na čuvanje maternjeg jezika onih koji su se iselili iz Hrvatske u SAD. Već tada sam se nekako dosta opredjeljivala za sociolingvističke teme iako sam uvijek ostala zainteresirana i za filozofiju jezika kojom sam se poslije godinama bavila i još uvijek vodim kurs na IUC-u koji se zove Filozofija jezika i lingvistike. Slušala sam i te kurseve, ali već tada sam preferirala empirijska istraživanja. Kasnije sam sve više istraživala utjecaj standardnog jezika na dijalekte. To je urbana dijalektologija kojom se želi pokazati da jezik u gradovima nije neka mješavina svega i svačega, a uz to pokazati da se dijalektologija nužno ne povezuje samo s govorom sela. Snimala sam govor i radila jednu kombinaciju analize pisanih tekstova i govora mladih ljudi: pisanih tekstova Miljenka Smoje kao najstarijeg govornika splitskog čakavskog (koji je zapravo pisao kao što je i govorio) pa preko Čiće Senjanovića do TV emisija „Po ure Torture“ na splitskom čakavskom. Knjiga se zove Spliski govor, od vapura do trajekta. Dakle iz ove analize može se lijepo dalje nastaviti, a i treba nastaviti raditi: snimati govor mladih Splitskana, a sve unutar jednog teorijskog okvira koji će nam omogućiti vidjeti i utvrditi kako, ali još važnije i zašto se jezik/dijalekt mijenja. Ne smije se ostati samo na deskripciji kao što to uglavnom rade naši kroatisti.

Hobi?

– Sport je veliki dio moga života. Počela sam se aktivno baviti atletikom još u gimnaziji u Splitu i onda sam išla na takmičenja, imala sam i dosta uspjeha, a kad sam došla u Beograd onda sam se pridružila „Crvenoj zvezdi“ tako da sam se cijelo vrijeme dok sam studirala aktivno bavila atletikom i bila sam član jugoslavenske atletske reprezentacije.

Bila sam dobra u svim disciplinama, a ni u jednoj baš najbolja a to je idealno za one koje se bave višebojem, tako da sam se takmičila kao juniorka u troboju, a kao seniorka u petoboju. Sada više nema petoboja već sedmoboja. Bila sam na Balkanskim igrama, nekim europskim takmičenjima no nisam dogurala do olimpijade. Imam i jugoslavenski rekord za juniorke u troboju. Taj rekord nikad nije srušen. Ne zato što ne bi bio srušen jer svi se rekordi ruše, nego što su se u to doba promijenila pravila. Troboj se sastojao od skoka u vis, sto metara i bacanje kugle od 3 kilograma. I taj moj rekord s kuglom od tri kila ostao je jer su se nakon tog promijenila pravila pa više nije bila kugla od tri kila, nego od četiri kila! U neko doba sam nabavila knjigu „Zlatna knjiga jugoslovenske atletike“, tamo sam i ja. To mi je veliko zadovoljstvo. A sve možete pročitati i u knjizi Heroine splitskog sporta. Plivala sam, pa sam igrala i rukomet, ali sam se u neko doba morala odlučiti i onda je ostala atletika, takoreći

do dan danas jer sam kao veteranka trčala polumaratone. Sada manje džogiram, no svaki dan plivam i/ili brzo hodam, sat vremena.

Kad se Ti udaješ?

– U Splitu sam se udala kad sam se vratila iz Zagreba. Živjela sam malo u Zadru, malo u Splitu. Putovala sam, zapravo, jer u to doba nisam imala stan u Zadru, a poslije sam dobila malu garsonjeru pa sam više vremena provodila u Zadru, ali sam uglavnom putovala. Svoga budućeg supruga upoznala sam u Splitu u teatru. On je tada došao kao mladi glumac, s još nekoliko drugih koji su imali stipendije splitskog teatra, a doveo ih je režiser Marin Carić (sada pokojni). Poslije šest mjeseci smo se vjenčali. Tako da sam ja uglavnom bila u Splitu, pošto je on bio u teatru.

Deca i karijera?

– Rodila sam prvu ćerku Jelenu s trideset tri godine. U to vrijeme ja sam bila starija roditelja, ondje su me pazili, gledali praktički kao čudo!! Kako su se vremena promijenila! Rodila sam poslije još dvije kćerke. S tim da trebam naglasiti da sam se nakon dvanaest godina braka rastavila, tada je Jelena imala jedanaest godina, Katina je imala devet, najmlađa Gordana imala je pet godina. U potpunosti sam se nakon rastave sama brinula za njih. Uvijek sam voljela djecu, tako da nikad nisan mislila da bi samo „gurala” karijeru, da zbog toga ne bih trebala imati djece. I muž je bio za to da imamo najmanje dvoje djece, a onda kad sam ostala u drugom stanju treći put, tu sam se malo zamislila, no ne mogu reći da su mi djeca bila ikakva prepreka u karijeri.

Ko Ti je pomagao?

– Moja majka je pomagala jer smo živjeli s njom, pomagao je i muž, svi smo bili oko te djece. Išle su u zabavište kad je za to došlo vrijeme.

Kako su devojčice dobile imena?

Jelena je dobila ime po očevoj baki koja je živjela u Slavoniji, Katina je zapravo staro bračko ime. Kod nas je u Sutivanu ljeti dolazila žena koja je pomagala mojoj mami u kući i zvala se Katina i meni se to ime uvijek sviđalo (kao jedna varijanta imena Kate, Katarine, a nije ni jedno ni drugo, ni Katica). Gordana je dobila ime po mojoj prijateljici. Svaka je trebala imati u imenu tri sloga – da bude isto, da ne bude ni dulje ni kraće: Jelena, Katina, Gordana.

Razvod?

– Kad sam se rastavila djeca su ostala kod mene jer ja nisam nikako

htjela da se djeca razdvajaju, a ni otac nije htio. I onda sam se preselila u Zadar, pošto sam imala troje djece dobila sam od Fakulteta veći stan. I to je bilo jako zgodno i dobro zato što je Zadar manje mjesto, sve mi je bilo nekako pri ruci. Fakultet mi je bio blizu, djeca su isto tu bila pod kontrolom. Na poluotoku smo živjeli, onda su mi prijatelji pomagali, oni su uvijek bile tu pri ruci. Ja sam sve to organizirala: djeca bi išla u školu, mogle su lako doći do kuće same. Svoj posao sam radila kad su djeca išla na spavanje.

Glavni razlog za razvod je bio šta sam ja bila jača osoba od supruga, imala sam i veću plaću (to muškarcima često smeta) i nekako sam bila samostalnija. Nije bila moja ideja da se rastanemo, ja se ne bih bila rastavila. Bila sam (ko u svakom braku) više ili manje zadovoljna, ali suprug je u jednom trenutku predložio razvod. Vratio se u Zagreb, s roditeljima živio osam godina i onda se ponovo oženio i ima kćerku iz tog braka, no njegova žena ima kćerku iz prethodne veze, tako da zapravo ima pet cura: sa mnom tri i dvije iz druge veze! Njegova druga žena nedavno ga je potjerala iz kuće pa se ponovo vratio svojoj majci.

Samohrana akademkinja sa troje dece, tu si izuzetak u našoj akademskoj zajednici!

Pa evo priče! Rastavila sam se 1987, a u 1988. dogodile su se razne stvari. Preselila sam se u Zadar. Muž nije plaćao alimentaciju, morala sam ga tužiti, sud je dugo trajao, donio odluku da se zaostale alimentacije isplate, ali svejedno alimentaciju nisam primala dok nije došla sudska zabrana na plaću (u kazalištu Komedija) no ono što sam dobijala bilo je dovoljno recimo za mlijeko.... Alimentacije u Hrvatskoj su uvijek bila katastrofa. Jadranka Kosor je to donekle pokušala popraviti, neodgovorni roditelj šalje se u zatvor. Našla sam se s troje djece sama. Srećom po moju djecu, s mojom pristojnom plaćom pa nisu, nadam se, ni u čemu oskudijevale. Na fakultetu je uvijek bilo jako lijepo, prvi put sam se nekako sredila da ne putujem na relaciji Split – Zadar, uredila sam taj stan, čak sam uvela i centralno grijanje i sve, i onda je došao rat...

Akademski karijera: izbori i reizbori?

– Kad sam se vratila iz Amerike rekli su mi da nema šanse da ću se igdje zaposliti jer nisam bila u partiji. Još dok sam studirala u Beogradu, pošto sam bila među boljim studentkinjama, došli su me kao malo “vrbovati” za partiju. Nikad nisan bila politički angažirana, u mojoj obitelji jednostavno nije bilo aktivnog političkog angažmana, dapače, bilo je otpora prema sistemu. Tada sam se jako elegantno „izvadila” na sport.

Moram trenirati, nemam vremena.... što je zapravo bilo i točno, iako je to bio izgovor. No iz moga iskustva mogu reći da meni to šta nisam bila član partije nije nikad bilo prepreka u zapošljavanju. Kao što sam već spomenila rekli su mi da nema šanse da ću se zaposliti tako mlada sa doktoratom (imala sam 27 godina) kad nisam u partiji. No međutim, ja sam se zaposlila bez ikakvog problema, uvijek sam imala sve potrebne adute: obrazovanje, uspjeh radom stečen, prije svega, no ne mogu poreći da sam se i ja borila za sebe. Nisam ništa prepuštala slučaju. To nije dolazilo u obzir.

Došla sam na Filozofski fakultet odmah u zvanju docenta, i bila izabrana poslije pet godina u izvanrednog profesora. Bilo je to u doba Šuvara, kad je bio ukinut (na neko vrijeme) naziv izvanrednog profesora. Mogao si biti docent i onda redovni. Međutim, ja to zvanje nisam preskočila, izabrana sam za izvanrednog profesora prije te glupe promjene zakona. Tada nisi mogao postati redovni profesor ako naravno nisi imao listu propisanih radova, no osim toga morao te netko iz redova redovnih profesora predložiti. Nisam čekala da se mene netko (slučajno) sjeti, nego sam išla ravno kod profesora Dalibora Brozovića, koji je u Zadru bio redovni profesor ali na slavistici. Rekla sam mu: – Profesore, meni se čini da ja imam sve uvjete za redovnog profesora i hoćete li me predložiti u to zvanje? On je naravno to i uradio. Hoću reći jednostavno sam postizala sve svojim radom i brigom o sebi (a time i o svojoj djeci) dok su mnogi mislili da sam išla u Ameriku na studij po nekoj debeloj vezi. Ne! Ništa od toga nije bilo istina! Sama sam se raspitivala, bila sam znatiželjna, naravno ambiciozna. Imala sam tu pozitivnu energiju a i sjajne profesore dok sam studirala, koji su bili širokih pogleda i koji su me podržavali.

Devedesete: kraj 20 veka!

– Devedeseta je došla, rat i vanjske okolnosti koje su preusmjerile moj život, jer da rata nije bilo ja nikad ne bih ni otišla iz Zadra zato šta je meni bilo jako dobro u Zadru. Otvorili smo se prema svijetu, meni nije bilo niti toliko stalo da prelazim i nešto radim u Zagrebu kao glavnom gradu. Za to nije bilo potrebe. Odlazila sam redovito na simpozije u inostranstvu, imala sam odlično društvo na samom Filozofskom fakultetu u Zadru. I onda je došao taj, rekla bih, prokleti rat i to je poremetilo i promijenilo moj život.

A čiji nije?

– Zadar je bio jako napadnut, mi smo stalno bili pod granatama tako da

sam devedeset prvu godinu rata s djecom praktički provela u skloništu na fakultetu. Mogla sam otići iz grada, ali nisam htjela. Nije bilo nastave, nije bilo ničega, djeca nisu išla u školu. Mi smo morali biti nekako prisutni na tom radnom mjestu, tako da smo pola godine zapravo bili u skloništu i nastave nije bilo. A kada je to malo popustilo, dolazila je zima i ja sam jednu noć pokupila djecu u auto (i još su bili neke moje kolege) i odvela ih u Split gdje je ipak bilo manje napada, granatiranja i gdje su moje cure mogle nastaviti ići u školu, sve tri. Bila sam kod majke no ja sam morala putovati jednom tjedno na posao, preko svih tih granata koje su padale od Splita do Zadra, jer bih inače bila izgubila svoj posao.

I već tada je moj kolega Nenad Mišćević otišao iz Zadra (on doduše nikad nije ni živio u Zadru, samo je radio na fakultetu, nego je putovao iz Rijeke). Otišao je u Maribor (uvijek smo dosta dobro surađivali sa Slovenijom), a ja se nisam mogla odlučiti. Došla je jesen, bilo je manje granatiranja, i kako su se stvari nekako smirile ja sam pokupila djecu i vratila se natrag u Zadar, i onda se dogodilo nešto puno gore. U Zadru su Srbi bacali po jednu granatu na dan. Djeca ponovo nisu išla u školu, no nisu bila ni u skloništu. Ja sam već bila potpuno na kraju psihičkih snaga jer to me je užasno opterećivalo, ti nisi mogao djecu držati u kući, nisu bila više u skloništu, a nisu bila ni doma, a vani nisi mogao znati kad će pasti ta jedna granata. Mnoga su djeca stradala, i ne samo djeca. Bivši suprug je bio u Zagrebu pa su dvije mlađe kćerke (u dogovoru naravno s njim), otišle u Zagreb kod bake, jer je i on tada živio kod roditelja. Najstarija kćerka Jelena, koja je kasnije završila Muzičku akademiju, pripremala se za državno natjecanje i ona je ostala sa mnom. Tako da smo ja i ona imale razrađeni sistem ponašanja u toku dana: ona je trebala proći preko mosta da bi došla do Muzičke škole, ja sam uvijek strepila kad će pasti ta granata: da li je Jelena na mostu, ili nije na mostu. To je bilo prestravično.

U svakom slučaju ja sam se dobro držala do tada, ali u ovakvoj situaciji sam šta bi se reklo „ispalila”. Išla sam kod liječnika rekla sam: – Možete mi dati nešto za smirenje (inače sam sasvim sabrana osoba). Druga stvar bila je politička situacija. Tu su se dogodile raznorazne stvari, bila je struja jako nacionalistička (koje sam se ja u potpunosti klonila), no malo sam se politički angažirala u liberalnoj stranci, šta tada nije bilo ni malo poželjno u nacionalističkom Zadru, i na fakultetu je situacija bila jako napeta. Pošto je moj bivši suprug po ocu Crnogorac (Tihomirović), i pošto djeca nose njegovo prezime, čak su mi bili

govorili da skinem prezime s kućnih vratiju što ja nisam uradila.

I posljednje, ali ništa manje važno, bila je financijska situacija. Nisam više mogla izdržavati svoju djecu. Od tisuću eura mi smo spali na nekih tristo eura mjesečne plaće. Mene su moji prijatelji iz Amerike pitali treba li mi pomoć, ja sam prvo rekla ne treba, onda sam potrošila ušteđevinu prvu godinu, i pristala da me ponešto pomognu. Tako mi je pomogao profesor Wagner i još neki drugi prijatelji filozofi (Michael Devitt i Georges Rey) s kojima smo Nenad Mišćević i ja bili jako dobri. Nema riječi kojima bih im mogla zahvaliti. No to nije moglo biti riješenje na dulji rok.

Akademski karijera u Mariboru?

– Imala sam dugogodišnju ponudu iz Maribora na Filozofskom fakultetu, ali nikad nisam na to mislila kao na ozbiljnu soluciju, pogotovo zbog djece kojima bi to bila drastična promjena sredine i jezika. I tada sam se teška srca odlučila jer više mi nije bilo dvadeset godina, bilo mi je pedeset pet, i ostaviti sve za sobom... No nije bilo druge. Jelena nije mogla ići na studij, ja je nisam imala od čega izdržavati u Zagrebu, a njena je želja i izbor bio Muzička akademija u Zagrebu. Nije bilo druge, napustila sam Zadar i zaposlila se u Mariboru. To je bila 1993. godina.

Nisam se odlučila živjeti u Mariboru, nego na pola puta između Splita gdje sam imala staru majku, Zadra gdje sam proživjela lijepe i sretne dane, i Maribora. Rijeka je bila veza s morem. U Mariboru je već radio moj kolega Nenad Mišević pa smo zajedno putovali u Maribor svakog tjedna i tako 20 lijepih, sretnih i produktivnih godina do 2013. Slovenci su bili prema nama više nego korektni, oni su nas trebali i prihvatili su nas kao svoje. Ja sam čak vodila Odsjek za anglistiku puna dva mandata, tj. osam godina i bila članica Senata Univerziteta u Mariboru. Dekan i kolege znali su cijeniti naš rad, naše veze koje smo već imali sa znanstvenicima u svijetu i koji su bili od velike pomoći u izradi raznih projekata.

Učila si slovenački da bi mogla predavati?

– Da učila sam malo i slovenski ali ne toliko puno zato što sam na Odsjeku za anglistiku držala nastavu na engleskom jeziku. A sa studentima malo slovenski, malo hrvatski, tadašnje generacije su još znale i hrvatski i srpski a sadašnje uglavnom više ne. Prošlo je već dvadeset godina od tada!

Koji je Tvoj prvi identitet?

– Najviše se osjećam Dalmatinkom no prijatelje koji su ostali čista srca i širokih pogleda ne mogu zaboraviti a kamoli zanemariti. Bile su ratne

godine i nije se dugo komuniciralo. Mi smo svi tu nekako prisutni, no došla nova generacija i stvari su se promijenile i oni će naći svoj put. Mi bilježimo svoj da bismo i mladima bili uzor.

Ravnopravnost spolova?

– Sjećam se kad sam bila u Zagrebu pred puno godina pa su dolazile feministkinje iz Amerike pa su govorile da je potrebna ravnopravnost... ja lično nikad nisam osjećala potrebu za ravnopravnošću jer se nikad nisam osjećala neravropравnom. Valjda nikad nisam dopustila da budem neravropравna, pa mi je ta borba oko ravnopravnosti bila malo strana. No zasigurno zastupam ravnopravnost spolova i svako ugrožavanje ravnopravnosti ili nepravde bilo kakve vrste osuđujem.

U Tvojim istraživanjima gradskog govora da li imaš varijablu pol?

– Nisam toliko gledala razlike u govoru žena i muškaraca ali svakako bi bilo dobro i to uraditi jer takvog istraživanja kod nas ima vrlo malo. Ja istražujem dobne razlike u govoru u gradskoj sredini. Istraživanje uvijek dijelim na tri generacije, starija, srednja i mlađa i onda pratim promjene raznih jezičkih karakteristika bilo na fonološkom, morfološkom ili sintaktičkom nivou.

I šta bi zaključila u kom smeru idu promene u govoru grada kada je dob u pitanju?

– Pa svakako neke karakteristike dijalekta nestaju u pravcu standardnoga jezičkog idioma, ili u pravcu jednog koinea pa bi se čak moglo govoriti o 'dalmatinskom koineu' u kojem nema više nekih karakteristika/varijabli koje su nekad bile. Pogotovo morfološke varijable gdje su nastavci drugačiji. Primjerice umjesto da kažemo ženani govori se sve više standardno ženama dok su neke fonološke još uvijek vrlo prisutne u govoru, kao npr. znan umjesto standardnog znam. Svatko će u Splitu reći: pivan, radin, učin, ne standardno pjevam, radim, učim. Tako da nisu sve promjene neminovno u pravcu standarda. Nije jednoobrazno, neke se karakteristike dijalekta mijenjaju brže od drugih. Neke su u potpunosti nestale.

Iza toga stoji odrednica „ja sam Dalmatinac“. Možda je to samoidentifikacija?

– Ja sam to pokušala objasniti unutarjezičnim razlozima kao i vanjezičnim razlozima. Promjena m u n (radim u radin) može se objasniti unutarjezičnim razlozima jer su m i n nazali pa nema velike razlike između njih, ali oblici kao što su radija, učija (standardno radio, učio)

bolje odgovaraju tvom pojmu samoidentifikacije jer će takvi oblici razlikovati Dalmatinca od Zagrepčanina koji će uvijek reći radil. To bi dakle bilo vanjezično objašnjenje.

Mirovina?

– U Hrvatskoj se može na fakultetima raditi do sedamdesete godine života (iako i to varira), ako si redovni profesor u trajnom zvanju. Kao redovni profesor možeš biti još jednom biran u redovnog profesora u trajnom zvanju (naravno vezano uz broj objavljenih radova ili knjiga) i ako si u tom zvanju možeš raditi do sedamdesete. Moje obaveze prema kćerkama polako se smanjuju, ali nikako da se smanje do kraja, zato što su došla ta crna vremena, da se ne mogu zaposliti, a i kad se zaposle to nije dovoljno za ekonomsku nezavisnost. Jelena radi kao ravnateljica muzičke škole u Delnicama, Katina predaje engleski za privatnu školu u Milni na Braču, a Gordana već godinama aktivno sudjeluje u radu organizacije Art of living pod vodstvom Ravi Shankara. Ja sam otišla u mirovinu u Mariboru no još uvijek radim kao redovni profesor u trajnom zvanju na Filozofskom fakultetu u Splitu i to mi je veliko veselje.

O zdravlju?

– Nikad se zapravo nisan prestala baviti sportom, uvijek sam trčkarala. U Rijeci sam se pridružila klubu veterana Kastav maraton gdje se trči, vježba i učestvuje na veteranskim takmičenjima. U zadnje vrijeme više plivam zato što sam malo povrijedila petu. Održavam fizičku kondiciju. Mogu sport povezati sa zdravljem jer mi je sport jako pomagao, a uostalom bio je (i još uvijek jest) dio mog života. Kad sam u Beogradu spremala ispite meni bi trening uvečer, poslije svakodnevnih predavanja i vježbi, dolazio kao relaksacija, tako da moj život nikad nije bio odvojen od sporta.

Zabeležila Svenka Savić, januara 2011.

Maja, Beograd (1943)*

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

– Rođena sam hiljadu devetsto četrdeset i treće godine u okupiranom Beogradu i po pričama, moj otac inženjer i moja mati lekarka, nisu radili, krili su da su diplomirali da ne bi morali raditi, napola gladovali... Živeli su od onoga što im je moj novosadski deda slao iz Novog Sada, a to se švercovalo. Dakle, ja se toga ničeg ne sećam. Ne sećam se, dakako, ni engleskog bombardovanja koje su oni preživeli u okolini Beograda.

Oni su dobro živeli nakon završetka rata do tragedije četrdeset i sedme godine kada je moj otac poginuo na radnom mestu u pokušaju da aktivira dizalicu sa pruge na Železničkoj stanici u Beogradu. Moj otac je inače iz Like, iz sela Medak, koje je postalo poznato po Medačkom džepu, koji je tu probijen u ovoj nesreći „rata u kome nismo učestvovali“. Pošto oni nisu imali nikog u Beogradu, moja majka je tražila premeštaj i preselila se u Novi Sad gde su živeli moj deda i baba.

Činjenicu da sam dete bez oca nisam teško doživela jer sam imala u Novom Sadu babu i dedu, dva ujaka, tetku i uživala sam nepodeljenu pažnju majčine uže

*Prva dekanka Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

i šire porodice. A negda, kad sam ja to racionalizovala, shvatila sam da sam ja njima na neki način bila važna, možda simbolički, jer sam izašla živa iz rata uprkos svim nedaćama.

Kako je teklo Vaše školovanje?

– Normalno školovanje, sećam se prelaza iz osnovne škole, učiteljice koja je bila sjajna žena. Bilo nas je beskrajno mnogo u odeljenju, na fotografiji nas je četrdeset i troje.

U petom ili šestom razredu smo se iz sadašnje zgrade gimnazije „Isidora Sekulić“ preselili u novu zgradu škole „Đorđe Natošević“. Onda se zvala „ogledna“ škola i bilo nam je sjajno. Bilo je mnogo kabineta, mnogo prostora, divan odnos nastavnika, dakle samo me lepe uspomene vežu za taj period. Tu je bio Centar za likovno vaspitanje dece i omladine i to je mene najviše fasciniralo, tu sam stalno učestvovala, ove ostale sekcije sam menjala, kako mi je padalo na um. Ljubav prema likovnoj umetnosti me je dugo držala. I sad neki put svratim na izložbe, ali sve manje, ali kad sam bila pokretnija, obilazila sam likovne izložbe i to je ono do čega mi je stalo.

Srednja škola?

– Upisala sam se u gimnaziju „Jovan Jovanović Zmaj“, i ako je bitno, mislim da smo mi prva generacija koja nije bila obavezna da uči ruski jezik. Ja sam u osnovnoj školi, pa posle i u gimnaziji (verovatno iz nekog inata) izabrala nemački jezik kao prvi. Nisam mogla biti u gimnaziji svesna da fašizam i nemački narod i nemačka kultura nisu identični. A verovatno je bilo i nešto od vojvođanske tradicije – da se uči nemački ili francuski. Drugi jezik mi je onda u gimnaziji bio engleski. I nekako vrlo rano sam ja išla prema humanističkim naukama, a prirodnomatematičke nauke sam učila onoliko koliko je bilo neophodno.

Da li postoji razlika u društvenom životu srednjoškolaca danas u odnosu na Vaše vreme?

– Mi smo televizor dobili kad sam ja bila na velikoj maturi. Situacija koja je današnjim generacijama teško zamisliva. U deset sati su se sve kafane zatvarale, a barovi su radili do dva noću i bili su ozloglašena mesta na koja su išli stranci... Ja u svakom slučaju nisam, tako da ste uveče, ako niste učili, imali jedinu mogućnosti da čitate i to što je danas takođe neobično, čitali smo svi. Moj društveni život bio je vezan za organizaciju Narodne omladine i Tribinu mladih.

Kako je izgledao svakodnevni život u Vašoj porodici u to vreme?

– Nekih specijalnih materijalnih problema moja majka i ja nismo imale. Bilo je više problema oko njene prevelike angažovanosti. U tim godinama, pa čak vrlo dugo, lekara je bilo vrlo malo. Tako da je ona, recimo, svaku treću noć dežurala. Kad sam bila mala to mi je smetalo, a posle sam na to navikla. Moja majka je imala dvadeset i sedam godina kad je sve bitno u životu obavila: udala se, rodila dete, završila medicinu i ostala udovica. Pa to su te posleratne priče žena, ali opet, ako je za priču bitno, ona se nikada nije žalila. Posvetila se svom poslu – bila je dečji lekar. Ima jedna anegdota. Ona nam je rekla u nekom društvu da zna sve jezike koji se govore u Vojvodini. I ja nisam verovala, pa je ona to nama demonstrirala, ali nam je demonstrirala na razgovoru sa decom. Dakle, ona je na slovačkom, mađarskom, srpskom... znala da komunicira sa decom. I to je bilo fonetski jako smešno. Mi smo joj se smejali. Ona je bila jako uvređena i rekla: – Ni jedno dete mi se nije smejalo i sa svakim sam mogla da razgovaram!

Slede studije.

– Univerzitet u Novom Sadu je nekoliko godina pre nego što sam ja stigla na studije počeo da radi. Ja sam izabrala studije za koje sam bila sigurna da će mi biti lake. To je u ono vreme u Novom Sadu moglo biti pravo, književnost, istorija. Izabrala sam književnost! Mi smo to zvali jugoslovenske književnosti i srpskohrvatski jezik i ja jezik i dalje zovem srpskohrvatski kad god mi je to dozvoljeno.

Dakle moj izbor studija je bila linija manjeg otpora, i onda sam već bila dosta svesna da to znači manju zaradu (verovatno je bila neka nezainteresovanost za materijalni aspekt). Ja sam znala da profesori književnosti manje zarađuju od lekara, manje od pravnika i tako dalje, al' nije mi to smetalo.

Ja sam ušla u Savez komunista s nepunih osamnaest godina, još u srednjoj školi. A iz današnje perspektive dođe vam da se pravdate zašto ste to učinili. Meni je posebno degutantno kada oni, za koje znam da su bili sa mnom u tom Savezu, sad ispadaju neke žrtve, neko ih je progonio, nikad čuli za Savez komunista i tako dalje... Fascinacija nekoga, ko uglavnom čita i bavi se književnošću, time da su Ivo Andrić i Krleža članovi te partije je nezamisliva danas.

Da li ste bili aktivni u drugim sferama društva u vreme studija?

– Bavila sam se omladinskim radom i na drugoj godini studija sam prešla u Beograd. Niko me nije proganjao, ništa mi se ružno nije desilo

na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Ja sam prosto htela da vidim kako to izgleda u Beogradu, jer treba studirati na više univerziteta, što i danas mislim. I svaki napor mojih studenata da odu negde podržavam svesrdno, priželjkujući da se vrate. Ako mogu aktiviram neke svoje malobrojne međunarodne veze da ih tamo prime i tako. Mislim da je to izuzetno značajno. I kad sam bila dekan uvek sam podržavala svaku takvu ideju (ako to ne zvuči suviše hvalisavo). Svaku ideju naših studenata da putuju, da imaju goste iz Zagreba, iz Tuzle i tako.

Diplomu ste ostvarili u Beogradu?

– U Beogradu sam diplomirala šezdeset šeste godine sa dvadeset i tri godine. I jednom sam jednog od studenata koji su se nešto bunili pitala: – Koliko imate godina? On je rekao: –Dvadeset sedam. A ja sam rekla: – Ja sam diplomirala sa dvadeset tri, a on je rekao: –Mene to ne interesuje!

Nakon diplomiranja ste se zaposlili u struci?

– I u to vreme, krize zapošljavanja su se javljale u valovima. U svakom slučaju ja sam diplomirala u septembru, a u oktobru sam počela da radim u istoj gimnaziji koju sam završila – zamenjivala sam jednog profesora koji je bio bolestan i pošto je raspored već bio napravljen, ja sam dobila treće i četvrte razrede i bila sam od njih starija samo pet– šest godina. Dve generacije sam izvela na maturu i nekima sam bila mentor za maturski rad. To mi je najbolji deo moga posla koga se uvek sećam s ljubavlju (večeras idem na matursko veče jednih od tih, održavam kontakt s njima kad god mogu).

Kada se taj profesor vratio na dužnost, zaposlila sam se na Radničkom univerzitetu kao koordinator kulturnih delatnosti. Taj posao nisam baš volela jer bio mi je suviše širok, celokupnu kulturu i tako, ali u toj kancelariji, u istom odeljenju sa mnom, radio je slikar Boško Petrović i druženja s njim su mi jako mnogo značila. Kad smo imali vremena, o svemu smo razgovarali. To je ona moja ljubav prema likovnim umetnostima koja je sada imala svoje polje.

Niste razmišljali o daljem usavršavanju?

– Upisala sam magistarske studije u Beogradu, a budući da je posao na Radničkom univerzitetu bio vremenski vrlo zahtevan, ja sam prešla na rad u Pokrajinski komitet Saveza komunista s namerom da završim svoj magistarski rad. Ja sam rad završila, ali sam se zadesila u Pokrajinskom komitetu u vreme progona liberala ili anarho-liberala početkom sedamdesetih godina.

Ne znam mnogo o tome?

– Za vođe su bili smatrani Marko Nikezić, Latinka Perović, iz Beograda, a iz Novog Sada, odnosno iz Pokrajine, Mirko Čanadanović (koga sam poznavala sa studija). Tada sam u oktobru izabrana za asistenta na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. To je sedamdeset treća, val proгона i mnogi ljudi su stradali u Novom Sadu. Ja ne bih mogla da kažem da sam stradala, ili bar ja to, u to vreme, nisam tako osećala, i mislim da su tome dva razloga. Prvo, ja sam bila treći ešalon, mala marka, da bi i mene progonili pored čelnika. A drugi razlog je mislim to da se znalo da meni do političke karijere nije uopšte stalo. Međutim, tamo negde devedesete ili devedeset i prve, kad se počeo, mnogo godina docnije, film odvrtni unazad, dva naša lista (*Politika ekspres* i *Politika*) su objavila „listu za otvoreno praćenje anarholiberala“. A napisano je (ja ni danas ne znam šta to znači otvoreno praćenje) na toj listi moje ime na vrlo važnom mestu (četрнаestom). Ali moram priznati da nisam primetila da me prate. Ja sam bila jako srećna što sam asistent, što sam dobila predmet narodna književnost koji sam neobično volela. Ali, primećivala sam da me nigde ne biraju (onda se govorilo „u strukture“) na neke položaje. Puštali su me na fakultetu da nešto radim. A zašto ja nisam primećivala? Pa zato što mi nije bilo više stalo nakon onog početnog sedamnaestogodišnjeg i osamnaestogodišnjeg oduševljenja politikom. Vrlo mi je bilo teško zbog ljudi koji su bili progonjeni. Prosto ne vidim da se moglo išta učiniti sem ostati pristojan prema njima, javljati im se na ulici, družiti se i tako. Naknadno sam saznala da su lojalni liberalima bili vrlo retki. Dobro, to je stvar više morala nego politike, ali to je, što je.

Kako je tekla Vaša profesionalna karijera potom?

– Moja profesionalna karijera takođe nije za pohvaliti se. Meni je trebalo jako dugo da magistriram i doktoriram. Ne znam zašto je to bilo tako, čak i nema nekog racionalnog objašnjenja. Jedino što sam pre izbora imala izdatu i knjigu i veliki broj radova. Možda nedostatak ambicije ili želja da se i magistarski i doktorski rad urade jako savesno.

Doktorski rad „Ivan Senjanin u srpskohrvatskim narodnim pesmama“ sam radila bez mentora, jer mi je mentor umro prve godine prijave doktorske teze. U svakom slučaju, to je ono što ja danas studentima navodim kao negativan primer, da ne treba tako raditi. Trudim se, kad god mogu, da im i pomognem da odaberu temu koja je „uradljiva“. Ja sam temu morala menjati, jer se pokazalo nemogućim da se taj obim uradi na način na koji sam ja to htela da uradim. Dakle i na osnovu

štampanih zbirki, ali i na osnovu arhivskih podataka. Najveća korist od svega toga su moji relativno dugotrajni i učestali boravci u Zagrebu, koji je imao veliku arhivu neobjavljenih usmenoknjiževnih tvorevina i moje prijateljstvo sa vrlo kompetentnim kolegama u Zagrebu i u Sloveniji. Poznanstva uostalom i sa Sarajevom.

Imali smo Udruženje folklorista Jugoslavije. Imali smo svake godine kongrese, viđali se, razmenjivali knjige i informacije i od svega toga najznačajnije je moje dugotrajno prijateljstvo sa Majom Bošković Stuli; ona je bila jedan od apsolutno evropskih naučnika, cenjena u svetu, članica mnogih udruženja. Imala sam njenu svakovrsnu pomoć počev od toga što me je predlagala u neke forume, javljala mi o različitim naučnim sastancima, davala mi vrlo korisne podatke. Dakle, intelektualno, ako me je neko obeležio to je moj prvi mentor Vladan Nedić i, docnije Maja Bošković Stuli, koja je nažalost umrla prošle godine.

Kako nastavljate život i profesionalni rad nakon raspada Jugoslavije?

Kada je izbio ovaj poslednji rat (u kome nismo učestvovali), ja sam noćima sanjala (na vest da će biti bombardovan Zagreb), kako se penjem Opatičkom ulicom ka arhivu. Kako mi noге postaju sve teže i teže. Moj odnos prema Jugoslaviji je očito emocionalan, može se to zvati jugonostalgiја ili štogod, ali meni su konkretni ljudi strašno nedostajali. Kada su, nakon relativnog smirivanja situacije, uspostavljene veze sa Zagrebom i sa Ljubljanom, i kada su mi se javili moji prijatelji odande, ja sam onda zaplakala od sreće (mada sam inače dosta čvrsta). A i sad se trudim da mojim mlađim saradnicima pružim most prema toj saradnji bez ikakve državne ili političke namere. Mislim da su nas ta druženja obogaćivala na mnoge načine, da smo inspirisali jedni druge.

Folklor je Vaše profesionalno okruženje?

– Taj najuži krug folklorista, to je bilo moje bitno okruženje. Doktorirala sam iz te oblasti nakon što su mi zapretili da ne mogu više ostati u asistentskom zvanju i da ću, ako ne doktoriram u najbržem mogućem roku, izgubiti posao. E, ja sam posao sa studentima u tolikoj meri volela da sam onda i doktorirala. Imala sam četrdeset i četiri godine, dakle kasno, što uvek navodim studentima kao negativan primer. Verovatno nešto morate da prođete da biste znali kako to izgleda.

Slede stepenice u profesionalnoj karijeri?

– Nakon što sam doktorirala prošla sam sve faze od docenta i sad sam profesor emeritus. Nekad je to moglo malo i brže da ide. Da u jednom zvanju ostanete pun mandatni period od četiri godine (kao što je sada

regulisano) – nisam sigurna da je dobro, mislim da je to jedna administrativna mera kojom se ništa ne postiže. Čovek može da bude izabran za docenta, da objavi dve značajne knjige, da se apsolutno kvalifikuje za zvanje vanrednog profesora a da mora da čeka da prođe zakonom predviđen period. A kao što sam prošla sve faze kroz Filozofski fakultet prošla sam i sve stupnjeve upravljanja na istom tom Fakultetu – od sekretara katedre, šefa Katedre za srpsku književnost i južnoslovensku književnost, do pozicije dekana na kojoj sam ostala dva puna mandata.

Šta smatrate svojim uspehom u tom periodu?

– Nezgodno mi je da se hvalim bez obzira što se to možda zove samoevaluacija. Ali da ne prećutim ono što se zna. Ja sam bila član Otpora i aktivno sam učestvovala u tolikoj meri da sam tripot privođena. Kad god kažem „hapšena“, onda me upozore da sam privođena. Meni je izgledalo isto.

Zašto su vas hapsili?

– U vreme Otpora ja sam imala veliko iskustvo. Nisam imala lično iskustvo pobune studenata šezdeset i osme, jer sam šezdeset i šeste diplomirala i počela da radim, ali naravno moji vršnjaci, ili (ne)znatno mlađi, su u tome učestvovali i ja sam ih podržavala, ali sam videla i oduševljenje studenata šezdeset osme i krah toga pokreta... neka političari to zovu kako god hoće, u svakom slučaju sam čitala o studentskim pokretima. Prema tome ja u Otpor nisam mogla ući s onim oduševljenjem s kojim su ulazili moji studenti. U mom pristupu je bilo mnogo više racionalnog, ali ne bih rekla da sam bila manje emotivno angažovana.

Dva su razloga i ja ne mislim da se oni mogu rangirati. U Otporu je bila moja ćerka koja je takođe privođena i trpela torturu koju su trpeli otporaši. I meni je jednostavno dojadilo da sedim kod kuće i da mislim da li su nju priveli ili nisu, nego sam otišla i ja tamo da vidim šta se dešava.

Drugo, kao profesor ne volim kad tuku studente, a tukli su ih, i dobro sam upamtila jednu emisiju na radiju Slobodna Evropa, u kojoj je bila studentkinja iz Beograda, oni su prebijeni i ona je očajna rekla: – Mi se jesmo zatvorili na fakultet, ali nismo ništa uništili na fakultetu i mi smo se nadali da će naši profesori biti sa nama! I to je meni bilo kao metak u čelo i rekla sam sebi okej, odoh ja, ko hoće hoće, ko neće neće.

I naravno bilo je tu i političke ideje da režim Slobodana Miloševića treba da padne. Da demokratija zahteva da taj režim padne. Čak i da je bio mnogo bolji nego što je bio, jednostavno se morala uvesti moguć-

nost da različite stranke dođu na vlast. Pod Miloševićevim režimom to, po mom osećanju za stvari, nije bilo moguće.

Kad je Milošević pao, održan je veliki zbor na trgu Dositej Obradović ovde kod nas u kampusu, u prostoru između Filozofskog i Pravnog fakulteta i s tog zbora su se razišli da smene dekane postojećih fakulteta. U međuvremenu, pod Miloševićevom vlašću promenuo se Zakon o visokom obrazovanju i dekan više nije biran nego je postavljan. Ministar prosvete pošalje iz Beograda nalog ko vam je dekan.

Kolege sa Filozofskog fakulteta su mi rekle: – Smenimo dekana i da postavimo tebe. Ja sam rekla: – Neću. To je isto što je radio Milošević. Ja u revolucionarnu pravdu više ne verujem, to je jedna stvar, druga stvar je, mi na Filozofskom fakultetu, zahvaljujući ondašnjem dekanu Tomislavu Bekiću, neki veliki pritisak nismo trpeli. Dakle, profesor Bekić je bio dekan, mene su privodili sa aktivnostima koje sam opisala, ali ja nisam dobila otkaz, niti me je na Fakultetu iko šikanirao. I rekla sam (pošto je profesora u Otporu bilo izuzetno malo): – Kad ste trpeli vi ovog dekana do sada, trpite ga još malo dok mu ne istekne mandat. A ja, ako rešim da budem dekan, onda ću biti izabrana a ne postavljena revolucionarnom praksom.

Vi ste prva dekanka na Filozofskom fakultetu, osnovanom 1953?

– Posle se to tumačilo kao da sam izabrana za dekana zato što sam bila u Otporu. Ja bih volela da to nije tako. Dakle, godinu i po dana nakon što je Otpor ukinut, nakon što je dekanu uredno prestao mandat, ja sam išla na regularne izbore. Išla sam dva puta i oba puta sam imala protivkandidata, što mislim da je dobro. Oba puta sam smatrala da je demokratski da izgubim. Prvi put sam čak prošla u drugom krugu glasanja. U prvom krugu sam dobila nešto više glasova, ali ne dovoljno. Ja sam onda već jako dugo radila na Fakultetu (od 1973) i smatrala sam da bar profesori i studenti mene dovoljno poznaju kao i dvojicu kolega koji su mi bili protivkandidati. Meni je bilo važno da nisam izabrana zbog Otpora; etički me je odbijalo to što oni koji su virili iz mišjih rupa u Miloševićevom režimu, koji nisu bili spremni ništa da žrtvuju, što su oni sad odjednom postali jako revolucionarni. E pa fala lepo, u tome nisam htela da učestvujem. Ni kada sam se kandidovala, a ni docnije, dok nisu rekli, nisam shvatila da sam ja prva dekanica (ili dekanka?) u istoriji Filozofskog fakulteta. Ja se nadam da me nisu izabrali zato što sam žensko, nego iz nekih drugih razloga.

A kad sam se branila od pohvala, onda sam rekla da na Fakultetu u kome su sedamdeset posto žene uposlene, a osamdeset posto stude-

nata su ženskog pola, zakonom velikih brojeva, dođe neko vreme da žensko biće mora postati dekan. A s obzirom na broj glasova koji sam dobila, i na podršku koju sam dobila, nije bilo otpora prema dami kao dekanu.

Da li ste osetili i neke oblike diskriminacije na toj poziciji, zato što ste žena?

– Ne. Bilo je smešnih načina podrške, ali na izvestan način dirljivih. Već prvih dana mog sedenja u dekanskoj stolici došao je muškarac koji je zadužen za održavanje zgrade i rekao je sav očajan: – Dekanice, je l' znate kad smo poslednji put prali fotelje u toj i toj sali? Ja sam rekla: – Nema problema, peremo sutra! Osetio je da će za pranje fotelja naći bolje razumevanje kod ženskog čeljadeta.

A da li ste imali podršku i koleginica?

– Nisam nikakvih otpora imala koji bi bili uslovljeni time što sam žensko biće. Vrlo bi mi bilo stalo da jedan dosta ustaljen stereotip osporim u svom slučaju (ako može da se ospori), a to je da su žene neprijateljski raspoložene prema ženama. Mogu da kažem da sam imala podršku od koleginica, ali ne mogu da kažem: veću ili manju. Naprosto, ne mislim da je podrška ili izostanak podrške, slaganje ili neslaganje, bilo rodno uslovljeno.

Moguće je to da je zbog ambijenta u kome preovlađuju žene?

– Da. Pa su navikli na nas, moguće je da je svest porasla. Mogući su razni razlozi, ali ni kad sam imala podršku, ni kad nisam imala podršku, ni kad su bili zadovoljni mojim odlukama, ni kad nisu bili zadovoljni, nemam utisak da je to bilo rodno raspoređeno.

Nakon osmogodišnjeg perioda dođe promena Zakona o univerzitetu. Bila sam svesna da su me izabrali (a ne postavili u Ministarstvu, kao u prethodnom periodu) i mnogo puta sam rekla: – Kako ste me izabrali, možete i da me smenite, ne pitajući ministarstvo, ne pitajući nikog! I sad sam ja tu pokušavala da uspostavim neke demokratsnije odnose. Dakle, vrlo svesno sam se odrekla čak i zakonskih prava da upravljam ili da vladam. Smatrala sam da je dogovaranje u pravom akademskom duhu.

Šta smatrate Vašim doprinosom fakultetu i akademskoj zajednici za vreme dekanske funkcije?

– Uvela sam izmene koje se sad smatraju normalnima, međutim onda su u prvih mah izazivale potrebe: uz poziv za sednicu dobija se predlog sastava stručnih tela za izbor ili za procenu doktorskih teza; taj predlog

mora da potekne od odseka. Na primer, ako se bira neko na Odseku za sociologiju, onda taj Odsek mora da odnese predlog komisije. I onda dalje ide postupak... izveštaj komisije i tako dalje. To je omogućilo diskusiju. Dakle nisu uvek sve predložene komisije glatko prošle. Odseci su vodili računa da predlože kompetentne ljude u komisije za izbore i reizbore, ali bilo je usporavanja.

Pomenuću da sam iskoristila svoju poziciju (uz podršku naravno) da osnujem novi Odsek za medijske studije i na to sam jako ponosna. To su muke Tantalove dok to ne uradite, i administrativne, i u tesnoj zgradi naći makar dve kancelarije za njih, i dovesti prvi predavački kadar. Ja sam time delimično „odsekla granu“ na kojoj sedi moj Odsek za književnost i Pravnom fakultetu jer su se novinari uglavnom regrutovali s ta dva fakulteta. Taj će odsek ove godine slaviti deset godina. Oni su već prvih godina dobijali nagrade za radove studenata, što je dokaz da smo ipak dobro zasnovali program i obrazovanje novinara. To je bio poduhvat gde nismo imali iskustva, ali smo zvali ljude od iskustva. Moram da kažem da je zaslužnija za rad tog odseka Vera Vasić, koja je bila na dužnosti šefa katedre. Ona je akademsku zajednicu medijskih studija napravila.

Biblioteka Filozofskog fakulteta je odmah posle beogradske, najbolja fakultetska biblioteka koja poseduje primerke od inkunabula do najnovijih izdanja. Ima izuzetno veliki broj knjiga, ima izuzetno stručan kadar i imala je svoj sistem bibliotečkog informisanja, koji nije bio povezan s drugima. Uključili smo se u COBISS – jedinstveni informacioni sistem u Srbiji. Tu je bilo početnih otpora jer za COBISS je potrebna obuka bibliotekara. Danas mi je satisfakcija da je to bila moja dobra odluka. Ja sam tu (zlo)upotrebila činjenicu da sam u tom trenutku bila na funkciji predsednika Upravnog odbora Biblioteke Matice Srpske, nacionalne biblioteke, koja je isti sistem koristila. Govorila sam: – Ako cela Nemačka funkcioniše na jednom sistemu, onda na jednom sistemu mora i Srbija. Mi smo bili među prvim fakultetskim bibliotekama koje su se uključile (za razliku od nekih drugih fakulteta koji još nisu to učinili). To je danas normalno, može se činiti pomalo deplasirano da se ja time hvalim, ali je u to utrošeno mnogo energije, vremena i, naravno novog znanja. A za mnogo godina će to biti normalno i prestati da se misli ko je to uradio. Ali evo, ja sam to uradila.

Ima još nekih stvari koje bih volela da istaknem. Nešto malo sam intenzivirala saradnju sa zemljama u regionu, prvo sa Univerzitetom u Tuzli, u Bosni i Hercegovini. Zatim sam pomagala Odseku za medijske

studije da uspostavi saradnju sa odgovarajućim odsekom u Segedinu. Imali smo jedan zajednički projekat razmene studenata. Uspostavila sam saradnju sa Filozofskim fakultetom u Oslu. Ako mi se nešto može zameriti, to je da je sve to moglo i više i bolje.

Ono što nisam uspjela da sprečim poneki put (ne preterano često), to je da se odseci ne ponašaju kao odvojene jedinice, da postignu neku saglasnost. Međutim, molila bih da se shvati pozicija moja i potonjih dekanke: to je sedamnaest odseka koji vrlo različito funkcionišu. Koji imaju veliku šansu u smislu izmene programa, davanja mogućnosti studentima da biraju i tako. I velikim delom oni tu šansu koriste, ali uvek može više i bolje. To jeste fraza, ali je tako.

Posle Vas u kontinuitetu su mandat imale dve dekanke, što znači da je na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu u kontinuitetu 15 godina na funkciji dekana ženska osoba. Gotovo da se to malo navodi kao primer.

– Trudila sam se, a i sada se trudim, da im pružim podršku, u procesu izbora, a nadam se da im nisam smetala naknadno. Na funkciji dekana je profesorka Ljiljana Subotić proširila međunarodnu saradnju i uspostavljala nove saradnje s drugima, a uspostavila je bolju radnu disciplinu nego što sam to učinila ja, jer i ona i ja smo zatekle situaciju da nisu svi vodili računa da je najvažniji nesmetani rad na odsecima, a onda individualne želje da se negde ode na kraće ili duže usavršavanje. Ja nisam bila dovoljno stroga oko toga da se mora imati dozvola za sva izostajanja s posla, ona je uspostavila tu novu praksu, koju smatram dobrom. Nadalje, ona je uvela mnoge nove istraživačke projekte. U njeno vreme je dobijanje prve akreditacije našeg Fakulteta – to je ogroman posao. Toga nije bilo dok sam ja bila na dužnosti dekana, tada su tek počele pripreme, a ona je odmah na početku mandata uletela u to. I nešto o čemu ona nerado govori, a mislim da treba reći – besprekorna higijena na Filozofskom fakultetu od tada do danas.

Ivana Živančević je sledeća naša dekanica, koja je prihvatila uglavnom sve što smo nas dve prethodno uradile, ali se suočila i sa mnogim novim problemima. Ona prolazi drugu akreditaciju koja je sada mnogo komplikovanija, i znatno proširuje međunarodnu saradnju. Profesorka Subotić i moja malenkost smo mogle da komuniciraju na stranim jezicima, ali kod sadašnje dekanice je to dovedeno do savršenstva. Ona je i pre dolaska na tu funkciju imala razgranatu mrežu saradnje u koju je uključivala mnoge, posebno obraća pažnju na mlađe naučnike, na mlađe docente, na asistente. Brine se da im omogući i radne uslove i prodor

u svet. Naravno svi dekani se uvek suočavaju sa istim problemima (koji nadilaze funkciju dekana) – nedostatak para. Na Filozofskom fakultetu je naročito akutan nedostatak prostora i porast administriranja. Stalno se nešto piše... šalje i to oduzima veliki deo snage svakog dekana.

Da li ste dobijali nagrade i priznanja za svoj profesionalni rad?

– Jesam dve, i obe su mi izuzetno drage. Jedno je nagrada za životno delo od Udruženja univerzitetskih profesora, a drugo je zvanje profesora emeritus. Drage su mi zato što je ideja i realizacija potekla sa Odseka na kojem sam provela svoj profesionalni vek – od onih koji me najbolje poznaju. I još u zvanju profesora emeritusa predajem u toku jednog semestra na masteru Odseka za žurnalistiku i na doktorskim studijama, koje su kod nas na nivou celog Filozofskog fakulteta. Sve mi to pomaže da ostanem duhovno aktivna.

Rekli ste da imate ćerku?

– Da, o da. Imam ćerku, nisam se udala. To je bio moj izbor. i imanje ćerke i neudaja, i ni zbog jednog, ni zbog drugog nisam zažalila. Jedino, u vreme one velike inflacije i velike neimaštine, pripadala sam onom delu stanovništva koje se nije snašlo, niti, pravo da vam kažem, vidim kako bi se to u mojoj struci moglo. Onda sam strahovito brinula za egzistenciju moje ćerke. Ona je sad odrasla, ne mislim da sam omanula.

Da li vam versko opredeljenje nešto znači?

– Već sam rekla da predajem narodnu književnost, a nju ne možete čestito raditi bez poznavanja religijskih sistema i ja sam se trudila da, koliko je u mojoj moći, upoznam različite religijske sisteme, i da studente inspirišem da i oni to učine bez obzira na lični duhovni aspekt njihove religioznosti. Ja sam im govorila: te velike religije imaju dvadeset vekova dugu istoriju, i tu istoriju, ni te pesme i šta god iz toga izvire, ne možete znati ako ne poznajete religijske sisteme. A da li ćete biti vernici ili nećete, to mora neko drugi da vam pomogne ili da sami nađete put. Ima puno u značaju religija za razvoj čovečanstva, ako nije suviše frazeološki.

Imam emocionalan odnos prema pravoslavnoj tradiciji, jer mene neki aspekti te tradicije podsećaju na moje detinjstvo, na moju baku, docnije na moju mamu i neke od tih rituala sam nastavila da upražnjavam kad njih nije više bilo. Više kao porodični ritual, nego kao religijski obred. Da vam ne nabrajam šta je tu sve, ali ono što u hrišćanstvu ima jak društveni aspekt, mene je uvek privlačilo (običaj šaranja jaja za Uskrs, običaj okupljanja na krsnoj slavu). To su običaji koji imaju dubo-

ko humani aspektat i koji integrišu porodicu, prijatelje, delove ljudske zajednice. Onda, recimo, paljenje sveća za duše umrlih je nešto što me opet fascinira emocionalno

A mnogo toga u ortodoksnom pravoslavlju meni nije prihvatljivo (odsustvo verske tolerancije koje u većoj ili manjoj meri pokazuju sve religijske zajednice). Neke norme jednostavno ne mogu da shvatim, na primer, norma zabrane rada u određene dane (ona se nikad nije ni poštovala).

Mislim da biste me svrstali u agnostike, sada.

Da li ima još nešto što biste rekli, a da Vas nisam pitala?

– Svojim životom sam dokazala da nisam pribegavala strategijama ženskog snalaženja u muškom svetu, ali da harmonija u odnosu između polova treba da se uspostavi i kao što se sa izvesnim elementima religije ne slažem, ne mogu da ih prihvatim kao svoje, tako i izvesne elemente radikalnog novog feminizma ne mogu da prihvatim. Jedan od tih elemenata je nešto što ja doživljam kao nasilje nad jezikom: imenovanje zanimanja i ženskom rodu. Ne vidim zašto se ne bi moglo reći: – Ivana Živančević Sekiruš je dekan, jer dekanka ili dekanica je neprirodno. Nešto je posebno neprirodno a nešto se ni ne može. Kako ćete ženu ili damu vojnika zvati. A pri tom mislim da to suštinski ništa ne menja na položaju ženskog roda. A pri tom srpski jezik je takav da ako biste insistirali na upotrebi ženskih titula, one hvataju i glagol i prideve i imenice i naši bi se zakoni upetostručili, po dužini, a ionako su već kabasti. Treba naći neku meru za taj feministički pokret, ili pokret za rodnu ravnopravnost, uostalom već samo preimenovanje feminističkog u rodnu ravnopravnost pokazuje da ta svest postoji i mimo mene, dakle da svaki ekstremizam vodi u ćorsokak.

Zabeležila Karolina Kabok, maja 2013.

Fuada (1942), Sarajevo*

Rodila sam se u Sarajevu 1942. godine. Moj otac Fuad Midžić je, pošto je kao komunista odveden u logor u Jasenovcu i nakon godinu dana uspeo da se spasi, poginuo na dan oslobođenja Sarajeva 1945. godine. Odrasla sam sa majkom Dževahinom i mlađom sestrom Almom. U Sarajevu sam živela do 1966. godine kada sam se preselila u Novi Sad gde sam izabrana za asistentkinju za predmet Politička ekonomija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu. Kao redovna profesorica Osnova ekonomije i preduzetništva, penzionisala sam se 2009. godine.

Obrazovanje?

– Tata je diplomirao tehnologiju na Sveučilištu u Zagrebu. Mama je pre rata završila Učiteljsku školu, zatim Višu pedagošku školu i kasnije diplomirala istoriju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Najveći deo profesionalne karijere provela je kao profesor u gimnaziji.

Od malih nogu majka nas je slala da nesto učimo: sa sedam godina počela sam da privatno učim engleski, francuski i nemački kod jedne stare gospođe. Probala sam sva tri jezika i zadržala se na engleskom (kasnije sam izabrala i nemački).

⋮ *Druga rektorka Univerziteta u Novom
⋮ Sadu
⋮

Majka je plaćala sve te časove u veoma siromašna vremena.

Već sa četrnaest godina sam prvi put otišla u Englesku. To je za mene bilo veliko iskustvo u pravom trenutku. Pedesetih godina prošlog veka postojala je razmena sa Laburističkom partijom iz Engleske. Deca palih boraca odlazila su u posetu porodicama u Engleskoj. Imala sam sreću da budem izabrana. Mesec dana sam živela u predgrađu Londona u radničkoj porodici. Išla sam u radničku školu gde sam prvi put shvatila kako su se naše škole razlikovale od engleskih. Sa četrnaest godina se učila vrlo jednostavna matematika – mi smo imali mnogo napredniji program. Interesantno iskustvo su bili i časovi veronauke. Najveća pažnja je posvećivana sportskim aktivnostima. Ovaj boravak mi je najviše koristio zbog usavršavanja jezika.

Inače, uvek sam bila dobra učenica, nisam bila od onih „vukovaca“, imala sam uglavnom sve petice, iz matematike obično četvorku. Od malih nogu sam imala mnogo interesovanja. Uz gimnaziju sam paralelno završila i nižu mizičku školu. Interesovao me je društveni rad – sa sedamnaest godina sam postala član Saveza komunista Jugoslavije. Trenirala sam rukomet i stoni tenis.

Nakon mature bila sam u dilemi šta da studiram. Dvumila sam se između elektrotehnike koju sam htela da upišem, da bih sebi dokazala da mogu čak i to da studiram, mada me to nikad nije privlačilo, i engleskog jezika koji sam obožavala. Na kraju sam izabrala srednje rešenje – upisala sam se na Pravni fakultet u Sarajevu. Nisam još bila sigurna šta bih volela da radim u životu i činilo mi se da obrazovanje na fakultetu društvenih nauka otvara više mogućnosti za izbor budućeg zanimanja. To se potvrdilo kao tačno.

Već na prvoj godini sam shvatila da ne želim da budem pravica i da me mnogo više interesuju sociologija, filozofija, ekonomija... Diplomirala sam u julu 1965. Od januara 1966. sve do penzionisanja radila sam na Pravnom fakultetu u Novom Sadu.

Magistrirala sam ekonomiju na Pravnom fakultetu u Beogradu (*Odnos američkog institucionalizma i marksizma*). Doktorirala sam na Ekonomskom fakultetu u Beogradu (*Neoklasični model samoupravnog privrede*).

Sredinom osamdesetih je počeo moj interes za preduzetništvo. Uključila sam se u jugoslovenski projekt za podsticanje razvoja „male privrede“. U početku se još nije koristio termin preduzetništvo, da bi se u vreme Vlade Ante Markovića osnovala savezna Agencija za mala i srednja preduzeća i preduzetništvo i agencije u republikama i pokra-

jinama. U to vreme učestvovala sam u Tempus projektu *Postdiplomske studije iz preduzetništva* sa kolegama iz Slovenije, Holandije, Škotske i Španije. I ova iskustva su probudila moj interes za preduzetništvo koje je postepeno postajalo i akademska i naučna disciplina. Tako sam 1989. godine objavila skromnu knjigu *Preduzetnička ekonomija*. Kasnije sam napisala više radova iz ove oblasti i knjigu *Preduzetništvo – nove metode i tehnike*. U nekoliko radova bavila sam se preduzetničkim univerzitetima. Za vreme boravka u Americi ranih devedesetih pored ostalog sam predavala i kurs *Preduzetništvo u centralnoj i istočnoj Evropi*.

Najvećim dostignućem u ovoj oblasti smatram osnivanje UNESCO katedre za studije preduzetništva na Univerzitetu u Novom Sadu čiji sam bila prvi šef. Učestvovala sam u razvijanju i pokretanju interdisciplinarnih regionalnih master studija iz preduzetništva na engleskom jeziku na kojima je ove godine upisana četvrta generacija.

U mom obrazovanju ključnu ulogu je imalo međunarodno iskustvo. Neposredno nakon diplomiranja imala sam priliku da provedem šest nedelja u Americi. Kao mlada asistentkinja boravila sam tri meseca na Ekonomskom fakultetu Cambridge University. U ranim osamdesetim sam provela godinu dana na Cornell University kao Fulbrajtove stipendista. 1993, 1994. i 1995. godine bila sam gostujuća profesorka na University of California Berkeley i Boise State University – Idaho gde sam vodila nekoliko kurseva na dodiplomskim i postdiplomskim studijama. Učestvovala sam na mnogo međunarodnih konferencija, pored ostalog nekoliko puta na svetskoj konferenciji žena rektora u Kini. Takođe sam bila član nekoliko međunarodnih asocijacija i dugoročnih projekata. Bila sam član i predsedavajući Jugoslovensko-američkog odbora za naučnu i tehnološku saradnju. Već deset godina učestvujem u eksternoj evaluaciji evropskih univerziteta u organizaciji Evropske asocijacije univerziteta (EUA).

Brak i porodica?

– Udala sam se u 24. godini za Dragišu Stankovića i do danas (48 godina) smo u braku. Imamo dva sina – Sašu i Nikolu. Saša sa suprugom živi u Novom Sadu, a mlađi sin Nikola, nakon deset godina života u Americi, poslednjih deset godina živi u Kini. Sada radi u Šangaju, oženjen je Kineskinjom Lili i imamo unuku Maju.

Verovanje i ideali?

– Moji roditelji su odrasli u muslimanskoj kulturnoj tradiciji. Pradedo po ocu bio je Reis ul Ulema, vrhovni poglavar Islamske zajednice BiH,

a deda tuzlanski muftija. Otac je kao student u Zagrebu postao komunisti i nakon njegove pogibije majka nas je vaspitavala na njegovim idealima. Ateista sam. Cenim pravo svakog pojedinca da bira u šta će verovati.

Komunistički ideali na kojima sam odrasla su me podstakli da veoma rano postanem društveno angažovana. Potrebu za društvenim aktivizmom i stalnom željom da „menjam svet“ oko sebe verovatno sam nasledila od svog oca.

Uz studije sam bila dosta angažovana u Centralnom komitetu Saveza socijalističke omladine BiH. A 1962. godine predala sam štafetu Titu za Dan mladosti u ime svih mladih Jugoslavije. Tada je to bila velika čast i priznanje.

Rano sam počela da se bavim društvenim radom i vrlo brzo shvatila koliko ima jalovosti, birokratizma, osrednjih sposobnosti kod ljudi u raznim komitetima. Kad sam diplomirala i odlučila da postdiplomske studije nastavim u Beogradu, čvrsto sam rešila da smanjim svoj društveni angažman. Nadala sam se da će to biti lako jer me tamo nisu poznavali. Međutim, to nisam uspela. Nisam mogla da ne učestvujem u zbivanjima oko sebe. Bila sam članica Univerzitetskog komiteta Saveza komunista, Pokrajinskog i Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije.

Od kada sam počela da radim kao asistent na Političkoj ekonomiji na Pravnom fakultetu u Novom Sadu (1966), pa sve do odlaska u penziju, opravdanje za svoju aktivnost u Savezu komunista što mi je oduzimalo mnogo vremena (a bavila sam se naukom i bila majka dvoje dece), nalazila sam u ubeđenju da se samo iznutra, kao član Partije, mogu menjati stvari u društvu, ali i u samoj Partiji. U to sam verovala sve do napuštanja Saveza komunista neposredno pre nego što je Slobodan Milošević pretvorio Savez komunista u Socijalističku partiju Srbije. Za vreme Miloševićeve vladavine podržavala sam i učestvovala u aktivnostima opozicije. U dva navrata bila sam član Odbora za podršku studentskim protestima na Univerzitetu u Novom Sadu.

Kao ekonomista uverila sam se da se socijalistička privreda pokazala inferiornom u odnosu na otvorenu tržišnu privredu. Iako su jugoslovenski ekonomisti u poslednjim decenijama pokušavali da daju doprinos razvoju nekog „trećeg“ ekonomskog puta kombinacijom samoupravljanja i tržišne privrede – pokazalo se da je glavna prepreka bila u jednopartijskom sistemu. Komunistička partija nije bila u stanju da se odrekne monopola moći i svi reformski pokušaji u pravcu tržiš-

ne privrede su se pokazali neuspešnim. Privatno vlasništvo i sloboda privatne inicijative nisu bili kompatibilni sa vladavinom jedne partije i njenim insistiranjem na društvenom vlasništvu. Ekonomska kriza u osamdesetim je potvrdila granice socijalističkog ekonomskog modela. Bez dobre ekonomije nisu se mogle ostvarivati napredne ideje socijalizma.

Sada smo u kapitalizmu, iako izgleda da u tranziciji još mnogi veruju da je moguć povratak u socijalističku privredu. Tranzicija je kontradiktorna i teška i traje dugo. Ono što me najviše danas razočarava jeste nedostatak javne, stručne i kritičke rasprave o aktuelnim ekonomskim problemima i putevima njihovog prevazilaženja. Postoje različiti oblici kapitalizma, a mi još posle više od dve decenije tranzicije ne znamo kuda idemo....Paradoksalno izgleda da je, naročito u poslednjoj deceniji pre pada Berlinskog zida, u Jugoslaviji ekonomska i šira javnost bili aktivniji u traženju najboljeg puta za budućnost zemlje nego što je to slučaj danas u Srbiji, a izgleda i u regionu.

Nacionalna i etnička pripadnost?

– Nakon Drugog svetskog rata, u Bosni i Hercegovini se moglo slobodno opredeljavati za srpsku ili hrvatsku nacionalnost, ili biti neopredeljen i podrazumevalo se da su se religiozni Muslimani tako izjašnjavali. Pošto nismo bili religiozni, a mama se rodila u Pljevljima, a tata u Tuzli (iako mu je u vreme studija u ličnoj karti pisalo da je Hrvat), mama je odlučila da se mi izjašnjavamo kao Srbi.

Izjašnjavala sam se kao Srpkinja (a mogla sam jednako da se izjašnjavam i kao Hrvatica, ili Makedonka jer mi to nije bilo važno) sve do popisa stanovništva 1990. kada je biti Srbin dobilo sasvim drugačije značenje. Izjasnila sam se tada kao Jugoslovenka prvi put. Danas sam državljanka Srbije, a kada hoću da se uopšte etnički opredeljujem najbliže bi mi bilo da kažem da sam poreklom Bosanka.

Rektorka?

– Kada me je Vlada Republike Srbije u februaru 2002. imenovala za rektorku Univerziteta u Novom Sadu (UNS) shvatila sam da je to bio najlepši poklon i priznanje koje sam dobila za sav moj rad i trud.

Uvek sam volela svoj Univerzitet. Mnoga iskustva koja sam stekla na svetskim univerzitetima želela sam da primenim i na svoj Univerzitet. Ali nije išlo. Većina nije videla ta druga iskustva i nije ih interesovalo na kakvom su univerzitetu. Za one koji su bili duboko posvećeni svojoj nauci i davali sjajne rezultate imam razumevanja – nisu želeli da

troše vreme na univerzitetske stvari. Sve je stvar afiniteta i izbora. Ali najveći kočničari svake promene bili su oni osrednji i u nastavi i u nauci koji su mislili samo na vlastiti interes i plašili se svake promene koja bio mogla da ugrozi njihov uhodani ritam otaljavanja poslova.

Znala sam da rektorski položaj nosi moć i da može da se utiče na promene. Tako sam s puno entuzijazma i preduzetničke motivacije krenula da podstičem sve ono na UNS što sam znala da je dobro i progresivno. Nastojala sam da motivišem kolegice i kolege, koji ranije nisu bili uključeni u aktivnosti na Univerzitetu, da zajednički reformišemo naš Univerzitet. U dva kratka mandata (tada je mandat rektora trajao 2+2 godine, za drugi mandat izabrana sam na demokratskim izborima i dobila ubedljivu podršku organa UNS) trudila sam se da ostavim trag. Imala sam veliku slobodu kao rektorka. Prvi put smo imali potpunu autonomiju univerziteta, sami smo donosili svoj statut i birali rektora (ranije smo za to morali da dobijemo saglasnost Skupštine Vojvodine). Osnovali smo Centralnu biblioteku UNS (naš Univerzitet jedini nije imao univerzitetsku biblioteku), Evropske studije na engleskom jeziku, od UNESCO¹-a smo dobili predlog da se uključimo u njihovu mrežu univerzitetskih katedri sa našom Katedrom za studije preduzetništva. U tom periodu je osnovan Centar za rodne studije na nivou Univerziteta, pokrenute su postdiplomske studije menadžmenta u obrazovanju. U vreme mog mandata proširili smo administraciju Univerziteta i zaposlili grupu mladih obrazovanih saradnika/ka. Srbija je u tom periodu potpisala svoje učešće u Bolonjskom procesu.

Glavni prioritet mi je bio da naš Univerzitet otvorimo prema svetu, da naši studenti i nastavnici posle mnogo godine mogu da putuju na strane univerzitete i da dovodimo svetske stručnjake i strane studente na naš Univerzitet. Započeli smo saradnju sa velikim brojem univerziteta, počeli rad na mnogim projektima. U svemu tome, najdraži projekt mi je bio uključivanje našeg Univerziteta u projekt CAMPUS EUROPAE u kojem smo da danas ostali jedini predstavnici iz regiona. A 2002. godine smo se odazvali pozivu Evropske asocijacije univerziteta (EUA) da organizujemo eksternu evaluaciju Univerziteta što je obavljeno zajedno sa ostalim univerzitetima u Srbiji. Prvi put smo napravili samoevaluaciju, a Izveštaj tima evaluatora je sadržavao veoma korisne preporuke za dalje reforme našeg Univerziteta.

.....
¹ Engl. UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization / Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu, utemeljena 1945. godine.

Civilni sektor?

– Pošto sam u mladosti bila veoma društveno angažovana u okviru omladinske organizacije, a kasnije i u Savezu komunista, nisam imala potrebu, niti je postojao nevladin sektor u današnjem smislu gde bih se dodatno angažovala.

Moj angažman u civilnom sektoru započeo je za vreme Miloševićevog režima kada se ništa smisljeno i kreativno nije moglo raditi na Univerzitetu. Za takav angažman su se opredelile mnoge moje kolege na univerzitetima u Srbiji, pa je nevladin sektor u tim godinama okupljao veoma obrazovane, motivisane članove i članice, što je bio svojevrsni presedan.

Učestvovala sam u mnogim inicijativama civilnog društva kao što su na primer bile Alternativne studije u Novom Sadu. Odazivala sam se na pozive nevladinih organizacija i držala predavanja i seminare iz moje struke po celoj Srbiji, učestvovala na konferencijama i okruglim stolovima.

Tokom 1988. godine sa nekoliko kolega osnovala sam nevladinu organizaciju *Centar za preduzeće, preduzetništvo i menadžment* zbog toga što na Univerzitetu nisam mogla da pokrenem nikakvu inicijativu iz oblasti preduzetništva. Doduše, u ranim osamdesetim sam uspela da se u spisak izbornih predmeta za studente Pravnog fakulteta uključi i predmet *Preduzetništvo i menadžment*. Pored *Osnova ekonomije* taj predmet sam predavala do odlaska u penziju 2009. godine. Taj se predmet više ne nalazi na spisku opcionih predmeta na Pravnom fakultetu, nažalost.

Dosta sam sarađivala sa nevladinim organizacijama koje su se bavile ženama (Žene u crnom, Žene na delu...)

Ženska politika i priznanje?

– Tokom 1998. u okviru *Centra za preduzetništvo* pokrenuli smo projekat *Vojvođanska inicijativa za samozapošljavanje žena* uz finansijsku podršku američke organizacije STAR. Pošle smo od te premise da su naše žene uglavnom obrazovane. To je bio resurs za naše suočavanje sa krizom i siromaštvom. Živele smo u društvenom sistemu u kome je veliki broj žena imao sigurno radno mesto. Onda je došlo do ratova, krize, tranzicije. Trebalo je usvojiti drugačije životne obrasce, naučiti da živiš sa neizvesnošću, da se snalaziš i pre svega ne očekuješ da neko drugi reši tvoj problem. Interesantno je koliko obrazovanih žena nije imalo smelosti da iskoristi svoja znanja. Prosto im je trebalo uliti samopouzdanje, kao da su čekale da im neko kaže: – Ti to možeš!

Tražili smo iskustva u svetu. Pronašla sam zanimljive tekstove o samozapošljavanju žena na engleskom jeziku. Na primer, bilo je interesantno iskustvo Inicijative iz SanFranciska. U Kaliforniji su posle jedne reforme socijalnog sistema mnoge neudate i nezaposlene majke ostale bez socijalne pomoći. One ranije nisu radile i trebalo ih je osposobiti da se uklope u svet rada. Reč je o bogatijoj zemlji, ali i o ženama koje ni iz daleka nemaju takvo obrazovanje kao žene za koje smo spremale edukativne programe. Zajedničko im je bilo to što nikad nisu radile u svetu biznisa. Važna stvar je bila postupnost. Trebalo je žene postupno uvesti u svet preduzetništva, dati im dovoljno uputa i informacija kako da pokrenu vlastiti posao. Tako je nastao naš priručnik „Pet koraka do biznis plana” koji je bio baziran na iskustvu Kalifornijske inicijative, ali adaptiran za naše žene. Samopouzdanje se sticalo kroz upoznavanje pravila po kojima svet biznisa funkcioniše.

Susrela sam sjajne žene, neverovatno preduzimljive, vredne, spremne da permanentno uče. Strateška prednost žena je njihova spremnost da rade u timu, da pronađu svoje mesto u timu. U tome su u proseku žene znatno bolje od muškaraca. Žene su odlične u komunikaciji, umeju da rade sa ljudima, da čuju drugog i da adekvatno odreaguju. To su prednosti koje im je donelo njihovo istorijsko iskustvo. A, baš te osobine su osobine dobrih preduzetnika.

Primitila sam da dosta žena, i kad su već sasvim spremne da krenu u sopstveni posao, okleva. Žene nisu hazarderi (mnogo ređe nego muškarci se kockaju), one se dobro preračunavaju pre nego što donesu odluku. A biznis podrazumeva i određenu dozu rizika. Sklona sam da ovu raširenu osobinu kod žena tumačim kao pojačanu odgovornost za sve one koje bi njena odluka mogla dovesti u nepriliku. Prema jednom švajcarskom istraživanju, žene ulaze u poslovne rizike podjednako kao i muškarci. Ali treba imati u vidu da je reč o znatno uređenijim ekonomskim odnosima koje ne karakteriše ovolika količina nepredvidivih okolnosti.

Treninge smo počele u Subotici, pa su kroz edukacije prošle žene u Vojvodini, Beogradu i drugim gradovima u Srbiji. Održali smo i trening u Skopju za Albanke sa Kosova zajedno sa ženama iz Makedonije. Pošle bismo od ideje koju žena ima, šta misli da bi mogla da radi, na koga može da se osloni, odnosno šta su njene prednosti, šta nedostaci i gde sagledava tačke potpore.

Nisam sigurna da je edukacija bila dovoljna da žene ozbiljno uđu u svet preduzetništva. Sve to nisu pratile dostupne i realne kreditne

linije. Zatim iskustva koja međunarodne organizacije imaju sa podupiranjem ženskog malog biznisa u Šri Lanci, na Filipinima ili u Indiji nisu primenljiva u Srbiji. Tamo su žene počinjale biznis sa sto dolara. Ovde sa sto dolara ne možete otpočeti nikakav posao. Ako hoćemo da žene ozbiljno uđu u svet biznisa moraju se ponuditi dobri programi, kreditne linije koje taj biznis može da izdrži i državna potpora dok mali biznis ne uzme maha. Mi kao društvo moramo znati kuda idemo i u kojim oblastima ima smisla ulaziti u konkurentne odnose na tržištu. Ovde ne možemo proizvesti jeftiniju garderobu od one koja stiže iz Kine. Dakle, ako ulazimo u proizvodnju garderobe, onda to može biti nešto što nema na tržištu tako konkurentne suparnike (uvek je za to najbolji primer bilo Sirogojno sa svojim fantastičnim svuda u svetu odlično prodavanim džemperima a taj posao je vodila žena). Potrebni su makro uvidi da bi se pozicionirao mikrobiznis. Čitavoj Evropi se izmiče proizvodnja mnogih artikala, a povećava se udeo usluga, turizma, kulturno-umetničkih aktivnosti. Treba razmišljati u skladu sa razvojnim prioritetima regije i kontinenta kome pripadamo. Sa zadovoljstvom pratim nove ženske projekte podržane od Evropske unije i Zavoda za ravnopravnost polova Vojvodine koji prevazilaze tradicionalne „ženske“ poslove. Sve je danas ipak bolje nego kada smo počinjale s našim projektom.

Novi Sad i Vojvodina su uvek prednjačili, imali najviše sluha za moderno. Bio je red da smanjimo razmak koji nas odvaja od razvijenog sveta. Rodne studije su već dve decenije uobičajena akademska disciplina. U to sam se uverila za vreme boravka na najboljim američkim univerzitetima. I znatno manje razvijene zemlje od nas profitiraju od uvođenja rodne perspektive u obrazovanje, zaključno sa univerzitet-skim. Zato sam kao rektorka podržala institucionalizaciju rodni-h studija na Univerzitetu u Novom Sadu koje je pokrenula i osmislila profesorka Svenka Savić. Pokazalo se da postoji veliki interes za ove studije kao i da imamo kritičnu masu nastavnog osoblja koji se mogu nositi sa izazovima ovih za nas novih studija.

Priznanje za rodnu ravnopravnost?

– U dugoj radnoj karijeri dobijala sam priznanja za svoj rad ali ovo, za unapređenje položaja žena, mi je posebno drago jer koliko se tiče mene lično, toliko se odnosi i na napore velikog broja žena koje su u poslednjih dvadesetak godina osnovala i učestvovala u radu mnogih ženskih nevladinih organizacija, kao i u zasnivanju predmeta rodni-h studija na Univerzitetu u Novom Sadu. Dakle, smisao ove nagrade je

učešće u projektima koji su unapređivali položaj žena u našem društvu, Imam osećanje da je moja generacija imala ozbiljniju podršku na planu rodne ravnopravnosti. I mi smo morale da se izborimo za pozicije u društvu i u profesijama, ali opšta klima je išla na ruku našim individualnim naporima. Danas je ženama neuporedivo teže. Ne treba da se zavaravamo kada danas vidimo žene na mnogim važnim položajima. One su ipak izuzetak. Ogroman broj žena nije imao tu šansu. I one su te kojima treba posebna podrška. U surovim uslovima poratne tranzicije najveće breme nose upravo žene. Vreme krize i siromaštva nikada nije naklonjeno ženama.

Zabeležila Svenka Savić, avgusta 2004.

Katalin (1943), Sombor*

Kažite nam nešto o Vaše detinjstvu.

– Mislim da sam imala veoma sretno detinjstvo i zbog toga što sam živela u Somboru, u kraju koji se zove Gornji grad. Tu je bilo puno dece različite nacionalnosti, različite vere, tako da sam u detinjstvu, a i kasnije, imala dva Božića, dve Nove godine, dva Uskrsa. Kasnije, kad sam bila starija i izlazila, onda najlepše nove godine nisu bile one klasične prvog januara, nego trinaestog januara u pozorišnom klubu, s obzirom da sam volela i volim pozorište.

Majka mi je rođena u Mađarskoj. Za vreme Drugog svetskog rata je bila u poseti ovde kod svoje sestre i tada se upoznala s mojim ocem i oni su se uzeli i tako je tu ostala i rodila mene. (Ostala sam jedinica.)

Moj otac me je uvek učio da se ljudi ne razlikuju po nacionalnosti, po veri, nego da li si dobar čovek, ili nisi, i zahvalna sam mu što me je u tom duhu vaspitavao. U našoj kući su se podjednako poštovali i jedan i drugi i treći jezik, a u kući smo govorili na mađarskom jeziku. Zato sam rekla da sam imala sretno detinjstvo, jer kako su me upućivali roditelji u život tako su to činili i učitelji, kasnije nastavnici srednjoškolski.

* Osnivačica i prva dekanka Učiteljskog fakulteta na mađarskom jeziku u Subotici; profesorka emeritus

Da li ste nešto posebno voleli u detinjstvu?

– Od najranijeg detinjstva sam volela knjige! U kući su bile neke istorijske knjige koje sam od najranijih godina već čitala, pored bajki. Sećam se da sam jako plakala kad sam čitala *Hófehérke* (Snežana i sedam patuljaka) i stigla do mesta kada Snežana kao da je mrtva... I naišla je moja mama i pitala šta se to dešava. Ja joj kažem zašto plačem i ona meni: –Nemoj, dušo, da plačeš, videćeš. biće sve u redu!

Sretnom se smatram i zbog toga što sam odrasla na klasičnim pričama koje su bile putokaz u formiranju osobina ličnosti, jer su mi usadile veru da na kraju, bez obzira na to šta se dešava u životu, ipak dobro pobeđi. Sad već imam to iskustvo – veliki sam optimista! Danas jedan događaj ide za drugim veoma brzo, i ako uspeš da shvatiš koje su zakonitosti koje upravljaju našim životima i da imamo neke zadatke koje treba da uradimo, i ako uspeš da uradiš pedeset posto tih zadataka, onda se sigurno nećeš osećati nesretnom, nego naprotiv...

Predškolsko vaspitanje?

– Moja najranija sećanja na zabavište je da smo imali jako dobre vaspitačice koje su svake godine pripremale predstave sa nama (imam jednu fotografiju na kojoj sam u nekoj narodnoj nošnji).

Osnovna škola?

– Pošla sam u prvi razred godinu dana ranije, zato što su u mojoj ulici sva deca krenula u školu. Tada je moj otac tražio dozvolu od škole za mene, da idem s mojim drugovima i drugaricama iz ulice u školu. Bila bih nesretna da su oni svi krenuli, a ja izostala, odnosno jako sretna kad sam bila s njima! Učiteljica mi je ostala u lepom sećanju kao veoma sposobna osoba. U starijim razredima sam volela istoriju, naravno književnost. I iz ostalih predmeta sam bila uvek odličan đak, a rano sam počela da učim strane jezike – nemački jezik. U Somboru smo imali katoličku crkvu i časne sestre, kod jedne sam učila nemački jezik privatno. Mislim da je bila poreklom Bunjevka (Petronela se zvala). A kad sam u školi počela da učim nemački, onda sam privatno učila engleski, tako da je znanje jezika nešto što jako cenimo u porodici i ja lično.

Vannastavne aktivnosti?

– Ja sam istovremeno pohađala i Muzičku školu. Sombor ima tradiciju još od sredine devetnaestog veka da u građanskoj kući deca uče da sviraju. Pošto je Sombor bio isto kao i Subotica i Novi Sad slobodni kraljevski grad, a Sombor je bio i središte Bačko-bodroške županije, formirao se

građanski sloj čija su deca učila strane jezike i muziku – najčešće je to bio klavir. Išla sam u treći ili četvrti razred osnovne škole kad sam polagala prijemni u Muzičkoj školi i onda sam šest godina učila i završila osnovnu muzičku školu. Krenula sam i u srednju, ali trebalo je da putujem u Suboticu na nastavu (budući da nije bilo u Somboru srednje muzičke škole). Onda sam već išla u gimnaziju u Somboru i to je bilo teško uskladiti vremenski. Učila sam engleski jezik privatno, onda sam bila aktivna u literarnoj sekciji, bavila sam se i sportom, rukometom ... i posle godinu dana sam shvatila da nikad neću postati pijanistkinja jer su me i mnoge druge stvari interesovale, a nisam imala strpljenja da vežbam. Muzika je ostala moja najveća ljubav po pitanju umetnosti, jer je njena duhovnost najbliža Bogu, pojmiti Boga možemo najlakše preko muzike. U najtežim trenucima moga života muzika je pomogla da savladam teškoće koje su me zadesile i dala snage da bih mogla da nastavim dalje da živim.

Da li ste se školovali na mađarskom jeziku?

– Jesam, od obdaništa i zabavišta, pa osnovne i srednje škole do završetka školovanja na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, na Katedri za Mađarski jezik i književnost. Ali moj naučni rad je fokusiran na kulturnu istoriju, od kojih je jezik samo jedan. Ona se sastoji iz više naučnih oblasti, imam običaj da kažem, od svega ima pomalo, a u zavisnosti od dubine do koje ulazite prilikom obrade istražene teme, vi dotičete mnogo drugih naučnih oblasti od literature, do istorije, od umetnosti, do istorije filosofije, narodno, duhovno i materijalno stvaralaštvo... Sve to može biti predmet istraživanja u kulturnoj istoriji, pa čak i istorija jezika. Mislim da sam jako sretna zbog toga što je ta naučna oblast našla mene, i ja nju, jer me je naučila jednoj veoma važnoj stvari – da mogu da gledam svet u jedinstvu. Imam običaj da kažem da je sve povezano jedno sa drugim. Ta povezanost ti daje mogućnost da sagledaš celovitost, zakone koji pokreću tu celovitost, da shvatiš zakonitosti i onda možeš i svoj sopstveni život da gledaš kao nešto celokupno, a ne parcijalno. Recimo, znamo da je dvadeseti vek pre svega vek u kojem se sve raspalo, na sve gledamo kao da stvari nisu povezane, kao da nisu u uzročno posledičnoj vezi: zaključak donosimo sa gledišta parcijalnog gubeći iz vida celokupnost (prvi svetski rat, pa drugi svetski rat, pa rat devedesetih u nas). Zbog toga su nastale te velike nesreće jer nisi mogao u globalu i u jedinstvu o njima da razmišljaš.

Kada ste počeli da se bavite pozorištem?

– Da, možda da je bilo pozorišne akademije na mađarskom jeziku u

moje vreme, možda bih otišla tamo da studiram! Znala sam jako lepo da recitujem. Kad god sam išla na neka takmičenja dobijala sam nagrade, tako da sam se amaterski bavila pozorištem. Postoji u Somboru kulturno umetničko društvo („Petefi Šandor“) gde sam učestvovala u radu sve dok se nisam upisala na Filozofski fakultet u Novom Sadu.

Stranačka opredeljenost?

– Nikad nisam bila član ni jedne partije. Kad su me vrbovali za komunističku partiju već sam bila završila fakultet i počela sam da radim u srednjoj školi u Somboru. Direktor škole je pokušao da me nagovori da se učlanim, a ja sam rekla da je to nemoguće zato što smo ja i moja porodica vernici. Nisam od toga pravila neku predstavu, jednostavno mi smo tako živeli, pridržavali smo se crkvenih običaja, i katoličkih i protestantskih.

Običaji?

– Moja najlepša sećanja iz detinjstva upravo su vezana za te običaje: dok si čekao Božić ili Uskrs, šta će doneti zeka, šta će doneti Isus, kasnije smo zajedno kitili jelku. Sve je to bio sastavni deo mog detinjstva. Svako je znao da se mi toga pridržavamo.

Ako biste pogledali moje ocene na polugodištu i na kraju školske godine onda biste videli da imam jedanaest ili dvanaest neopravdanih časova i u jednom i u drugom polugodištu, u zavisnosti od toga kakav je bio učitelj, odnosno razredni starešina – ja sam dobila i četiri iz vladanja zbog tih neopravdanih časova jer sam išla na neke verske događaje u vreme nastave.

Mislim da vas ni jedan sustav ne može sprečiti u nekim stvarima koji su sastavni deo vašeg života. U našoj kući nije predstavljalo nikakav problem to što je tata bio katolik, a majka protestantkinja, luteranske orijentacije. Evangelistička crkva je imala orgulje i kad je umro moj učitelj koji je svirao na tim orguljama, ja sam ga nasledila. I tako sam svake nedelje u deset sati bila u crkvi, svirala i pevala psalme. To mi se veoma urezalo u sećanje, pa i dan danas, kada vozim kola, često pevam upravo crkvene pesme.

Recimo u osnovnoj školi, svaki put kad je dolazio Uskrs –tada se još išlo i subotom u školu – mi smo na veliku subotu ujutro otišli u školu i nas somborske đake su vodili na aerodrom, s namerom da nam pokvare čekanje velikog događaja: vaskrsenje Krista. Gledali smo te avione, verovatno prisustvovali nekom predavanju. Međutim nisu uspeali u svojoj nameri. Kad smo se vraćali kući – ne znam da li kod Srba postoji

isti običaj – brali smo divne zelene trave, fantastično su mirisale, pa kod kuće u bašti pravili gnezdo i čekali sledeće jutro da nam zeka ostavi poklone. Dakle hoću da vam kažem da je život ipak jači od svih mogućih sustava i režima koje čovek izmisli, a meni je to ustvari, umesto da bude neprijatno, ostalo kao lepo sećanje. Em smo bili napolju na svežem zraku a ne u školskoj klupi, što je za jedno dete isto velika stvar, a drugo, lepo smo se mogli pripremiti za to sutrašnje jutro. Opet sam stigla da vam objasnim da sam zaista imala veoma sretno detinjstvo s puno drugova i drugarica.

Kojih se igara sećate?

– Fudbala! Ne znam da li zbog toga što je bilo više dečaka nego devojčica u našoj ulici, ali treba da znate da sam ja s dečacima igrala fudbal i bila sam jako nesretna s dvanaest ili trinaest godina, kad me je otac pozvao i rekao da sam ja devojčica i da mi ne priliči da s momcima jurcam za loptom. Ali u toj nesreći sam imala i malo sreće. Moj otac je odlazio skoro svaki dan na kuglanje. Tada je to bilo u modi u Somboru. Njegova ekipa je čak odlazila i na neka prvenstva tako da bi moj otac, tamo negde popodne u pet sati, otišao od kuće, pa sam ja i nadalje mogla da vijam loptu. On to nije znao pa me ta njegova zabrana još jedno vreme nije sprečavala u mojoj omiljenoj zabavi.

Imali smo jednog profesora filozofije u gimnaziji, zvao se Bordoški Boško. On je bio iz Sente i naravno govorio mađarski kao svi pravi Sencani koji govore i jedan i drugi jezik. On je nama pričao na času da svako doba ima svoj karakterističan način ophođenja: kad treba nešto da uradiš, a kada je ta ista stvar već prevaziđena. Ako nešto, čemu je došlo vreme, ne uradiš, ono će ti se vratiti u neko drugo doba, a ti moraš da paziš, jer možeš postati smešan činiš li nešto, čemu je vreme isteklo. Pa sad ja ne znam da li priliči ili ne, ali kad sam postala prilično starija, počela sam da skupljam igračke i to mahom razne životinje tako da sad u kući imam u spavaćoj sobi svakojakih plišanih životinjica. A fudbal više ne volim. Verovatno je to rezultat onog o čemu je moj profesor govorio. Sve u svoje vreme, ili!

Da li Vam je i mama branila da igrate fudbal?

– Ne, mama je bila zlatna, ali joj je bilo sigurno jako teško da balansira između mojih želja i tatinih zabrana. Mi smo u ulici u to vreme bili jedna družina, dok su u nekoj drugoj ulici bila neka druga deca pa bismo se često potukli. Nije bilo nešto strašno, nije potekla krv, bilo je više nalik na neko koškanje a ne prava tuča sa eventualnim užasnim posle-

dicama. Ne znam da li znate za roman mađarskog književnika s početka dvadesetog veka: *Dečaci Pavlove ulice*. U nekim predelima, recimo, tog mog gornjeg grada u Somboru gde sam odrasla, odbrana sopstvene teritorije je takođe bila važna stvar. Tu vrstu mog ponašanja mama nikako nije opravdavala, uvek je govorila da to ipak ne priliči meni, jednoj devojčici, te da bi trebalo nečim drugim da se zabavljam. Taj fudbal nekako je još i prošao. Valjda zato što se to smatralo sportom, pa sad bože moj! Danas već ima i ženskih fudbalskih timova. Nije neka žensvena igra. Što se mog hodanja tiče i dan danas, ne može se reći da je ono izrazito ženstveno. Ženstvenost nije samo u hodanju nego je ima i u drugim oblicima, tako da pretpostavljam da to ipak nije veliki greh.

Studije?

– Ja sam znala da moji roditelji imaju jako malo para. Jedino je tata radio, majka nije bila zaposlena, zato što nije nikad dobro savladala srpski jezik. Ona je inače završila zanat u poznatom krojačkom salonu u njenom rodnom gradu Nyíregyháza (Njiredhaza) u Mađarskoj koji se nalazi blizu ukrajinske granice.

Kao srednjoškolka, osvojila sam nekoliko nagrada na recitatorskim takmičenjima zbog čega su me angažovali u Radio Novom Sadu za neke emisije na mađarskom jeziku, tako da sam i ja zarađivala nešto malo para. Sećam se da sam od prve zarade kupila jednu šubaru.

Za vreme studija sam u Novom Sadu stanovala u Temerinskoj ulici gde ni dan danas nema ni jedno drvo. (uglavnom, nisam mislila da ću živeti u Novom Sadu trideset godina!!!).

Zaposlenje?

– Nakon dve godine studiranja dobila sam prvo nastavničko radno mesto, u selu Svetozar Miletić, dvanaest kilometara od Sombora. Tamo sam radila godinu i po dana i naravno nastavila sa studijama, a nakon dve godine diplomirala u septembru mesecu. U međuvremenu sam dobila radno mesto profesora u tehničkoj školi u Somboru: predavala sam Mađarima mađarski i engleski, a Srbima sam predavala engleski jezik, ali sam pomagala i u jednoj osnovnoj školi gde sam u petom razredu predavala engleski jezik (to bilo je korisno iskustvo, jer nismo smeli govoriti na maternjem jeziku, već isključivo na stranom).

Na moju sreću, u međuvremenu se pojavilo radno mesto u Istorijskom arhivu u Novom Sadu i ja sam prešla da radim tamo i tamo sam naučila kako se može koristiti arhivska građa u naučnom radu. To je bilo prvo pravo iskustvo za moju naučnoistraživačku delatnost u domenu istorije

kulture! Ne možete napisati pravu knjigu ako ne radite u istorijskom arhivu i ne istražujete dokumentaciju. Recimo, sad prikupljam građu za monografiju o istoriji učiteljske škole u Subotici (koja je jednako stara koliko i učiteljska škola u Somboru), s tim što su u Subotici obrazovali učitelje katoličke vere, a u Somboru učitelje pravoslavne vere, što je bila praksa u čitavoj Ugarskoj posle 1777. godine kada je donet zakon *Ratio educationis* na osnovu kojeg je reformisano školstvo na čitavoj teritoriji Ugarske.

Nakon dve godine sam položila arhivistički ispit u Beogradu (ukupno je bilo devet predmeta). U to vreme se pojavio jugoslovenski konkurs za studije u Mađarskoj. I ja sam konkurisala i dobila stipendiju za izradu tzv. „malog doktorata“, koji sam nostrifikovala kod nas kao magistraturu, nakon čega sam izradila taj takozvani veliki doktorat kod nas na Filozofskom fakultetu... Znala sam da u Mađarskoj radi akademik Ištvan Šoter i otišla sam kod njega i pitala sam ga da li bi on mene prihvatio kao svog štićenika (ili kako da već nazovem), što je on pristao.

Konsultacije?

– Ja sam svake prve srede u mesecu odlazila kod njega pre podne u jedanaest sati. Kad sam ušla, prvo njegovo pitanje je uvek bilo u vezi s mojim stanjem: da li sam dobro, da li imam dovoljno para, da li je tamo gde stanujem zadovoljavajuće, da li mi treba neka pomoć... Meni je stvarno bila potrebna njegova pomoć zato što nisam preležala grip negde u dvadeset petoj–šestoj godini i zaradila sam virus herpes zoster na desnom oku, tako da sam bila lečena u bolnici i ta bolest je povratna. Tada sam nosila tamne naočare, pa nisam mogla da čitam dijafilm. A sve te stare novine s kraja devetnaestog veka su bile na dijafilmu i nisu više izdavali originalne primerke, te mi je profesor pomogao da dobijem na korišćenje originalne novine u biblioteci.

Zaposlenje u nauci?

– U Institut za hungarologiju sam primljena prvog januara hiljadu devetsto sedamdeset druge godine. To je bio nezavisni institut koji je formiran 1968. zajedno sa Institutom za lingvistiku (tu su radile Svenka Savić, Mirjana Jocić, Gordana Vuković...), i Institutom za istoriju (koji mislim da i danas postoji). Ideja je bila da ovi instituti budu istraživački centri za te tri oblasti u Vojvodini (prema ustavu iz 1974. godine). U Institutu sam imala platu i mogla sam u Budimpešti izdržati ta tri meseca studentskog boravka koja su mi trebala da bih odbranila doktorsku disertaciju u Budimpešti.

Kako ste prešli na Filozofski fakultet?

– A 1973. je osnovano pozorište na mađarskom jeziku „Novosadsko pozorište“ (Újvidéki Színház), koje i danas uspešno radi, po kvalitetu je među prvih pet profesionalnih pozorišta u Srbiji danas. To je širi društveni kontekst nastanka raznih kulturnih i naučnih institucija u Vojvodini. Zahvaljujući položenom malom doktoratu koji je priznat kao magistratura, primljena sam u Institut za hungarologiju na poziciju asistenta na projektu „Kulturna istorija vojvođanskih Mađara“, a glavna tema mog istraživanja je bila pre svega pozorišna istorija.

U Budimpešti sam imala prijateljice i prijatelje glumce na početku svoje karijere tako da sam prisustvovala probama zahvaljujući njima i videla kako „iznutra“ izgleda pravljenje pozorišne predstave. Onda sam u to vreme bivala u žiriju amaterskih pozorišnih festivala. Tako sam i upoznala svog budućeg supruga Roberta Bambaha, koji je bio pozorišni reditelj. Od njega sam naučila kako nastaje jedna pozorišna predstava, šta je rad reditelja a u čemu se sastoji doprinos glumaca u pojedinim predstavama, pa sam na osnovu objavljenih kritika ponekad bila i u prilici da opisujem pojedine pozorišne predstave u prošlosti. Napisala sam istoriju pozorišta vojvođanskih Mađara do hiljadu devetsto osamnaeste godine u obliku monografija vojvođanskih gradova kao što su Sombor, Novi Sad, Senta, Zrenjanin, Vršac i Kikinda (izuzev Subotice koju je napisao profesor Laslo Gerold).

Upotreba jezika?

– Interesantna je Kikinda koja je uvek bila srpska varoš. Hiljadu osamsto trideset treće-četvrtde godine imala je jednu pozorišnu trupu na mađarskom jeziku koja je tri meseca boravila u Kikindi i trupa je igrala pred punom salom. Gledaoci su bili pre svega Srbi. To potvrđuje i moje viđenje da je četrdesetih godina devetnaestog veka svaki „pošten“ građanin sa teritorije današnje Vojvodine govorio tri jezika. Mađarski, srpski ili bunjevački i/ili nemački (a ako je bio školovan, čak i latinski).

Magistrati su vodili svoje knjige do četrdesetih godina, hiljadu osamstote, na latinskom jeziku. Prema tome to je bilo očekivano da su se ljudi međusobno ne samo poznavali nego i govorili jezik jednih i drugih jer ih je svakodnevni život na to upućivao. Takav odnos prema tom pitanju se ogleda i u slučaju moje majke, koja je na pitanje, zašto nije otvorila krojački salon, rekla: – Nisam mogla ispisati da ću primiti samo one ljude koji govore mađarski! Ako hoćeš da prodaš svoju robu, da praviš nekome nešto, onda ti moraš govoriti ta tri jezika koja su u ovom delu

Evrope bili na neki način zvanični jezici, bez obzira što nije postojao zakon koji to reguliše, ali je svakodnevna praksa to tražila. Još je i moj otac znao nemački, bunjevački i mađarski jezik, bez obzira na to što nije bio visoko obrazovan. Zato je u Kikindi mogla jedna mađarska trupa da opstane tri meseca bez obzira što su građani Kikinde mahom bili Srbi.

Da li Vam je muž bio podrška u karijeri?

– Jeste! Kaže se da su žena i muž jedna celina. Svako ima svoju celinu negde i ako je pronađe, to je onda velika sreća. Ja sam imala tu sreću. Ta sreća je trajala osam godina, jer se moj suprug razboleo i za godinu dana je otišao! Nakon toga se moj čitav život totalno raspao. Sve ono što smo planirali, kako ćemo živeti, u tren oka je nestalo.

Odlazak muža?

– Pre nekoliko godina, kada sam jednom otišla kući u Sombor – onda još nisam bila udata – moji roditelji su gledali na mađarskoj televiziji neku TV dramu. To je bila priča jednog od najvećih mađarskih pisaca, a rođenog u Rumuniji. Priča je bila sledeća.

Jedan stari čovek živeo je u Karpatima, naišao je jedan mladić u sumrak i stari ga je pozvao u goste, napravio večeru, a kako je već pao mrak, predložio mu je da prenoći i sutra nastavi put. U razgovoru ga stari čovek pita da li bi hteo da se oženi njegovom ćerkom. Mladić kaže: – Kad bih je mogao videti, možda. Onda stari kaže: – Pa ne možeš je videti, jer ona više nije živa. Vidiš ja sam veoma star, danas-sutra ću umreti, a da bi ona mogla živeti i nadalje, neko mora da ima „sećanje” na nju. Dokle god postoji sećanje na tebe, ti si živ! E to je bio jedan od ključnih momenata koji mi je pomogao da nastavim bez muža. Prvo, nije hrišćanski da oduzimaš sebi život, drugo ako hoćeš da ti draga osoba i dalje živi, jedino sećanjem je možeš održati u životu. To su bile te dve stvari koje su mi pomogle da onog momenta kad se to sve desilo, ne uradim nešto nepromišljeno.

Kad je bila dvadeset petogodišnjica od smrti moga muža, Pozorišni muzej Vojvodine u Novom Sadu je izdao knjigu *Pozorište Roberta Bambaha*. Objavljene su neke njegove rediteljske knjige, te studije o Bitefu kao i pozorišne kritike na srpskom i na mađarskom jeziku. Mađari su mi rekli da je to jako važno jer se takve knjige ne objavljuju često, knjige u kojima vidiš kako se sprema predstava (to se na našim akademijama ne uči).

Objavila sam dve njegove predstave koje su bile najkompletnije po kriteriju kako treba da izgleda jedna rediteljska knjiga. Priložila sam sve

njegove radove koje je pisao, jer je on hteo i magistarski rad da završi, ali taj poslednji zadatak nije uspeo da uradi. Napravila sam to da bi on mogao da živi dalje... i kad mene ne bude bilo... To je bio razlog moga življenja...

Niste razmišljali o drugom braku?

– Mnogi su me pitali zašto se nisam preudala, a ja sam rekla da u životu nećete dva puta nailaziti na vašu drugu polovinu.

Osnivačica ste i prva dekanka Učiteljskog fakulteta na mađarskom jeziku u Subotici?

– Prihvatila sam pred kraj svoje akademske karijere na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu da u Subotici osnujem taj Fakultet, jer moj suprug je rođen u Subotici. Ja sam na taj način vratila dug ovom gradu. Ja sam Subotici bila dužna za najveći poklon u mom životu i zbog toga sam prihvatila osnivanje fakulteta. Jer kad su me zvali da osnujem Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku, znala sam da to ne mogu odbiti: na taj način se mogu zahvaliti Subotici za mog Roberta.

I tako sam morala „podneti“ tih pet godina koje su bile ujedno i poslednje godine mog aktivnog radnog veka. Moram da vam kažem da sam ja planirala da će to potrajati svega tri godine, međutim, to je nažalost, trajalo pet godina. Kažem nažalost, zato što sam petu godinu teško izdržala. Ja sam uradila ono zbog čega su me zvali i više nisam imala motivaciju da ostanem na tom položaju.

Svi će znati šta sam uradila, to će se videti i u vremenu i u prostoru. Ja ću se vratiti pisanju naučnih knjiga, i pisanju eseja, a pre svega monografija iz istorije pozorišta jer to mogu samo ja uraditi.

Nastava?

– Kao profesor emeritus imam pravo da predajem. Prilično često me zovu da držim predavanja. Bila sam recimo i u Starom Bečeju i u Bačkoj Topoli, u prepunoj sali biblioteke sam držala predavanje. Verovatno umem da kažem stvari koje su interesantne za slušaoce. Počela sam kontinuirano da predajem od hiljadu devetsto devedesete godine, kada sam dobila zvanje redovnog profesora, jer sam već bila u zvanju naučnog savetnika. Ja sam osmislila predmete Kulturna istorija vojvođanskih Mađara. Jedne godine sam na novosnovanom Odseku za medijske studije Filozofskog fakulteta predavala izborni kurs Kulturna istorija Vojvodine, koja se odnosila na sve narode koji žive u Vojvodini. To je bio interesantan predmet i jako sam ga volela.

Kakve ste sve probleme rešavali prilikom osnivanja Fakulteta u Subotici?

– Velika je stvar što je fakultet osnovala država Srbija, ne mađarska država (kao što je to u Rumuniji bilo, ili u Slovačkoj), nego je naša država osnivač. Imala sam svesrdnu pomoć, naročito Univerziteta u Novom Sadu, ali i grada Subotice, kao i nacionalne zajednice kojoj pripadam. Nije bilo lako, ali postignuti rezultati su mi pričinjavali veliko zadovoljstvo. Ne volim danas često upotrebljavani izraz nacionalna manjina (poludim od tog izraza), jer ja nisam nikakva manjina. Niti se osećam tako! Čim kažeš nacionalna manjina to znači da nešto degradiraš.

Ja sam Katalin Kaić – a prezime nam se piše od 1758. godine Kaich! – koja je rođena tad i tad, tu i tu, maternji jezik mi je taj i taj, ali ako treba govoriću srpski ili engleski. Na primer, u Matici srpskoj sam članica Odeljenja za scensku umetnost i muziku (čak sam i članica uređivačkog odbora Zbornika za scensku umetnost i muziku), prema tome ne treba čoveka etiketirati.

Ti pripadaš jednoj naciji ili nacionalnoj zajednici koja ima svoje kulturne institucije. Bile su gimnazije na mađarskom jeziku, osnovna škola, zabavište, obdanište, i postojao je jedan institut koji je izučavao mađarsku kulturu, jezik, književnost... Onda Akademija umetnosti ima Odeljenje za glumu na mađarskom jeziku, to su sve normalne stvari koje su jedno vreme bile malo razbucane, ali je važno to „sećanje” na njih. Imamo Učiteljski fakultet u Subotici zato što je postojala jedna tradicija od dvesto trideset godina. To ne bi smelo novokomponovano društvo da zaboravi. Ti možeš samo graditi na temeljima nečeg što je postojalo.

Ako hoćeš da ostaneš normalan, da to sve funkcioniše kako treba, onda je tradicija jedna od osnovnih i veoma važnih stvari koje ne smeš brisati shodno nekim ideološkim novinama.

Devedesete sam počela da predajem Kulturnu istoriju i bila zadovoljna što imam mogućnost da predajem studentima način na koji oni treba svoj život da uredi. Ja jednu stvar znam, a to je da predočim celovitost čovekovog postojanja.

Nagrade?

– Kad sam postala dekan dobila sam nagradu za životno delo – za pisanje pozorišne istorije, od Pozorišnog muzeja. Asocijacija vojvođanskih univerzitetskih profesora i naučnika mi je dodelila takođe nagradu za životno delo. Orden viteškog reda, koji dodeljuje predsednik Mađarske

države, ali sam dobila i Aranj Janoš nagradu mađarske Akademije nauka. Sve su to nagrade za naučni i za profesorski rad. Stručno priznanje. To mi je jako važno bilo. I tako neke sitne stvari isto, neka priznanja ali moram da vam kažem meni je najveće priznanje kada me pozovu da održim predavanje na temu koju odaberem.

Prisustvo u sadašnjosti?

– *Magyar Szó* ima književni podlistak koji se zove *Kilátó* gde imam rubriku *Uspjut* u kojoj beležim moja razmišljanja, utiske s mojih putovanja, ili su to neke beleške o našim svakodnevnim dogodovštinama. Desi se neki događaj pa me on podstakne da podelim svoja razmišljanja, moje viđenje stvari sa čitaocima. Često dobijam povratne informacije od bivših studenata, ali i od nepoznatih ljudi. Eto to me čini veoma sretnom, kao i nedavno objavljena knjiga pod naslovom *Otthon a nagyvilágban*.

Šta za Vas znači diploma profesorke emeritus?

– Kada sam primila diplomu profesora emeritus, onda sam razmišljala šta ću sad da kažem? Prevela sam jedno pismo koje mi je napisala jedna moja studentkinja, kao dokaz da sam zavredela ovo priznanje. Ispalo je dobro, nisam ja govorila, nego drugi o meni.

Da li ima nešto što biste dodali, a da Vas nisam pitala?

– Prvih deset godina posle muževljeve smrti, ne znam kako sam živela. Jedino znam da sam radila – pisala knjige. A onda sam imala jedan san koji je u stvari uticao da shvatim kako moram da ga pustim. On mora da ide svojim putem, a ja ovde moram da nastavim svoje putešestvije kako god umem i znam. I posle tog sna koji je izazvao veliku katarzu, čitavu noć sam plakala. Shvatila sam neke stvari, sebe sam u tom novom kontekstu stavila na svoje mesto. I od tada sam našla put koji mi dozvoljava da bez obzira na sva događanja, ponovo nastavim sopstveni život, kako bih odradila sve zadatke koji su razlog mog postojanja.

U međuvremenu, pre deset godina izgubila sam i majku, ali hoću da kažem da sam ja naučila kako treba sama da živim sa svim tim gubicima. Šta znači za mene to što radim, na koji način treba svojim radom da služim okruženju, i uvek nanovo tražim odgovor na pitanje o razlozima moga postojanja. Smatram sebe UČITELJEM ne u smislu da predajem neke školske lekcije. Pišem te moje beleške usput, uvek s namerom da neke moje poruke dotaknu ljude. Jako puno njih me zaustavlja, recimo u samoposluži i kažu, hvala vam što pišete, ili tako puno sam od vas naučio. To je velika stvar kada vam dođu nepoznati ljudi i kažu da je

ono što ste vi saopštili s namerom da im poboljšate ili olakšate život, da je to doprlo do njih i da shvataju vašu poruku i da vas zbog toga cene. Rekla sam sebi, pisaću kolumnu „Usput“ dokle god bude odziva da se to čita. Od kad sam ponovo pronašla sebe, od tada često putujem. I dan danas volim da učim, a putovanje vas može veoma mnogo obogatiti novim znanjem. I ma koliko se pripremili u vezi odabrane destinacije, iznenađenja su uvek moguća. I studenti su mi bili, takođe, veoma često izvor novih saznanja.

Poslednjih godina volim da putujem tamo gde još ljudi nisu pokvarili prirodu. Bila sam u Patagoniji i na Uskršnjim ostrvima, pa na severnom polu da bih videla Laponce, koji su neki daleki rod mog naroda. Kad sam već bila na najjužnijem delu zemaljske kugle onda je prirodno što sam želela da vidim i taj severni deo. Sa radošću se sećam Bajkala i njegove fantastične netaknute prirode! Bog nas je neizmerno voleo stvorivši tako fantastičnu Zemlju. A mi ne shvatamo suštinu te ogromne ljubavi i radimo to što radimo. Jednog momenta će doći kraj tome. Shvatićemo lepotu sveta, ako nešto ne valja u tom svetlu, to smo mi. Današnje vreme je za mene velika nepoznanica jer nemam odgovor na pitanje, kako smo mi dospeli u situaciju da nam bude sve važnije samo ne ono najbitnije: kakva si osoba i šta činiš za svoje društvo.

Zabeležila Margareta Bašaragin, maja 2013.

Marijana, (1946) Subotica*

Recite nam nešto o sebi.

– Rođena sam u Subotici 1946. godine. Radni vek provela sam na Pravnom fakultetu u Novom Sadu gde sam predavala Ustavno pravo, Izorno pravo, Parlamentarno pravo i Ustavnosudsku zaštitu ljudskih prava. Sada sam na Fakultetu za evropske pravno-političke studije u Novom Sadu gde predajem Ustavno pravo, Izorno pravo i Parlamentarno pravo. Odnedavno sam dekanica na tom fakultetu.

Šta možete reći o svom obrazovanju?

– Prva tri razreda osnovne završila sam u Subotici. Tada su se moji roditelji preselili u Novi Sad gde sam nastavila školovanje u školi „Đorđe Natošević„. Nastavila sam školovanje u gimnaziji „Zmaj Jovan Jovanović„, jednoj od najpoznatijih novosadskih gimnazija. Imala sam dobre profesore. Pavica Mrazović je bila moja razredna starešina u osnovnoj školi. Predavala je nemački jezik. Meni je držala časove i privatno. Ta žena je imala ogromnu pozitivnu energiju: dođe na čas koji nam je privatno držala, malo štrika, pa radi sa nama, pa ostavi štrikeraj, sedne za klavir, odsvira Lorelaj, a moja sestra Tanja i ja otpevamo to, ona se spakuje, sed-

* Dekanica Fakulteta za evropske pravno-političke studije (Educons)

ne na bicikl i ode dalje. Profesor Vener mi je predavao istoriju. Sećam se njegove: –Nemoj ti meni, klase, rase, mase, nego kaži šta je bilo... Sjajna profesorica bila je i Jelena Anastasovska. Predavala mi je filozofiju u gimnaziji.

Kada sam maturirala bila sam pred dilemom, da li da studiram ono što najviše želim – sociologiju, ili da budem racionalna – da останem u Novom Sadu kod roditelja i studiram nešto slično, a ne baš ono što jako želim. Na moj izbor presudno je uticao profesor Nikola Gaćeša. Bio je veoma dobar profesor. Predavao je sociologiju. Zainteresovo me je za ovu oblast. Sociologija daje opšti pogled na društvo, i ta širina je privlačna. Ali to je značilo da se mora otići u Beograd, jer u Novom Sadu tada nisu postojale studije sociologije. Prevagnuo je racionalni momenat. Ostala sam u Novom Sadu i studirala pravo. Nisam morala da brinem o stvarima kao što su smeštaj, gde ću se hraniti, da li ću putovati dugo do fakulteta, s kraja na kraj Beograda. Bila sam kod roditelja i to je sve bilo rešeno. Diplomirala sam na Pravnom fakultetu školske 1969/70. godine. Poslediplomske studije nastavila sam na Pravnom fakultetu u Beogradu. Tada nije bilo postdiplomskih na Pravnom u Novom Sadu, ali i da je bilo, ja bih nastavila na drugom fakultetu, jer smatram da nije najbolje da se poslediplomske studije završavaju na fakultetu na kome ste diplomirali i na kome radite kao asistent. Treba čuti i druge profesore, steći znanja i na drugom fakultetu. Upisala sam poslediplomske studije na Pravnom fakultetu u Beogradu, završila magistarske studije 1974. godine i doktorirala 1977. godine. Imala sam tada 31 godinu.

Završila sam i muzičku školu „Isidor Bajić“, – klavirski odsek. Tamo sam, takođe, imala sjajnog profesora solfedo – Ilju Vrsajkova. Davao nam je mogućnost da komponujemo na tekstove naših pesnika. Vrhunac našeg rada sa njim bilo je naše sviranje u Novosadskoj filharmoniji, i to Šuberta – bubnjeve, što je neobično za devojčicu. Dirigovao je Rudolf Bruči, kasnije profesor na Novosadskom univerzitetu. Ako sada slušate snimak Šubertove „Nedovršene simfonije“ u izvođenju Novosadske filharmonije, čućete da je tu sviralo petoro dece uzrasta između dvanaest i petnaest godina, devojčice i dečaci. Uglavnom smo svirali udaraljke. Bavila sam se i gimnastikom i bila sam državna reprezentativka Srbije! Bavila sam se i plivanjem. To je najkraće. Mogu da kažem da i danas plivam. Pre dve godine plivala sam maraton na Tisi od tri i po kilometra i bila sam šesta. Eto, to je najkraće o mom obrazovanju.

U kojem tipu zajednice živite?

– Bila sam u braku sa suprugom Franjom Pajvančićem. Na žalost, bolest ga je prerano otrgla od nas. Imam dvoje dece, starijeg sina Vladimira i mlađu ćerku Anu. To nisam birala, a ispalo je sjajno jer smo jako želeli ćerku i to nam se ispunilo. Sada živim u zajednici sa svojim školskim drugom iz gimnazije, Vasom Vrtipraškim.

Pripadate li nekoj tradicionalnoj verskoj zajednici? Ako da, kojoj? Ako ne, postoji li neka duhovna zajednica kojom se inspirišete?

– Ja sam ateistkinja. Naravno da uvek postoji neki duhovni izvor inspiracije. To nužno ne mora biti neka organizovana duhovna zajednica. Duhovna inspiracija se može naći u mnogo drugih izvora i mislim da ja to nalazim.

Da li Vam je u Vašem angažmanu važna vera i verovanje?

– U izvesnom smislu da, u širem kontekstu. Naravno da čovek, ukoliko želi neki duži angažman, društveni, kulturni ili neki drugi, mora da veruje u ideju za koju se bori. U tom smislu naravno da postoje ideje za koje sam bila spremna da se angažujem i još uvek sam spremna da to činim u okviru svojih moći, kapaciteta, znanja i struke. Vrednosti u koje verujem kao što su na primer, ljudska sloboda, ravnopravnost ili odgovornost, javno zastupam, i nastojim da se lično angažujem kako bi one postale i naša stvarnost.

Da li se nacionalno identifikujete i koliko Vam je to važno?

– Ja sam, pre svega, građanka, a onda sam, sticajem okolnosti, i pripadnica određene nacije. Identifikujem se sa područjem na kome živim. To sam oduvek činila. Na popisima sam se izjašnjavala kao Jugoslovenka. Jugoslavije više nema. U ovim okolnostima ja sam Vojvođanka.

Na koji Vas je način oblikovao kontekst u kojem ste odrasli i da li je on uticao na Vaš izbor?

– Krenućemo od porodice i onoga što sam iz porodice ponela. Imali smo običaj da kažemo, sad to govorim i svojoj deci i unukama, da je za odrastanje važno da imate Kinderstube („dečiju sobu”), dakle, da u porodici steknete osnovno vaspitanje, izgradite i prihvatite sistem vrednosti, jednom rečju kulturni kontekst koji nosite iz porodice. Ja sam imala „dečiju sobu,„. I moja deca i unučice imaju „dečiju sobu,„. Na mene je, pre svega, uticalo to okruženje. U kući je postojao ravnopravan odnos između roditelja i dece. Nije bilo hijerarhije, nepoverenja, straha Roditelji su se sa nama konsultovali o mnogim važnim pitanjima. To

je bilo vreme kada nije bilo mnogo novca u kući: šta će da se kupi, šta je prioritet, a šta može da sačeka. Dugo i ozbiljno razmatrali smo šta će biti naš izbor za studije, šta su prednosti ili manjkavosti naših izbora. Postojali su i neki prioriteti i oni nisu smeli biti zapostavljeni. Na primer, ja sam volela da idem na gimnastiku, da idem na plivanje, da se družim sa drugaricama, ali su moji roditelji tražili da završim muzičku školu, jer dete treba da bude muzički pismeno. To je bila njihova želja i ja sam to poštovala. Žurila sam da odvežbam klavir, da bih mogla da idem na nešto drugo. Da bih mogla da činim šta sam volela, sat sam uvek navijala malo unapred kako bi vežbanje trajalo kraće. Moj tata je često govorio „naš sat ne valja, stalno žuri“, pa je tu skazaljku vraćao na pravo vreme. Nikada nije posumnjao da ja pomeram skazaljke, da je to moja „mala prevara“. Kasnije sam shvatila da je želja mojih roditelja imala smisla i ne kajem se što sam završila muzičku školu. Ponekad prebiram po dirkama samo za sebe, svirala sam svojoj deci, sada ponešto odsviram unukama.

Mislim da je moja majka odigrala veliku ulogu i imala uticaja na odluku o izboru struke kojom ću se celog života baviti. Ona je takođe bila profesorka na jednoj višoj školi u Novom Sadu. Studirala je uz posao koji je radila i nas dve kada smo bile sasvim male devojčice. Nije joj bilo lako. Diplomirala je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu. Ona me je podržavala u ideji da ostanem na fakultetu. Već na prvoj godini studija napravila sam konačan izbor uže oblasti kojom želim da se bavim. To je bilo Ustavno pravo. Tačno sam znala na kom predmetu želim da budem, uopšte nije bilo lutanja. Ustavno pravo je najbliže sociologiji, to je ona grana prava gde se u suštini pozitiviraju vrednosti na kojima počiva jedna zajednica i postaju deo pravnog poretka. Ustav je svojevrstan društveni sporazum – ugovor između građana i države. U njemu su zapisana pravila koja su spremni da prihvate i poštuju građani i građanke, kao i vlast, pravila o tome kako u jednoj organizovanoj zajednici obezbediti slobodu za individuu. To je civilizacijsko pitanje. Ustavno pravo mi je predavao akademik Aleksandar Fira. Tokom studija uradila sam nekoliko naučnih radova za koje sam bila nagrađivana nagradom Univerziteta u Novom Sadu. Želela sam da radim na fakultetu. Bila sam odlična studentkinja. Nakon diplomiranja, 1969. godine, upisala sam poslediplomske studije na Pravnom fakultetu u Beogradu. Za asistentkinju na predmetu Ustavno pravo birana sam 1970. godine.

Ne bih htela da izostavim još nešto, što u današnjem kontekstu mnogi prećutkuju. To je moj politički angažman i deo mog života koji

ne želim da sakrивam. Bila sam članica Saveza komunista (SK). U tu organizaciju ušla sam svojom voljom na četvrtoj godini studija. Smatrala sam da su ideje koje on zastupa u osnovi dobre, da i sama delim te vrednosti (na primer, socijalna sigurnost, jednaka naknada za jednak rad, ravnopravnost žena i muškaraca, poštovanje različitosti). Danas se vraćamo na neke od ideja iz tih vremena. Govorimo o njima kao o nečemu što je novo. Na primer, danas se zalažemo za kvote na listama za manje zastupljeni pol, tada se kvota za manje zastupljeni pol nazivala ključ. Mera je bila ista. Imala je za cilj da poveća zastupljenost žena u različitim institucijama i njihovim organima. Samo je naziv bio drugi. I „ključ“ je imao konkretan efekat. U sazivu Skupštine AP Vojvodine, na primer, koji je prethodio prvim višestranačkim izborima bilo je 28% žena. To je bio opšte prihvaćen princip. On se poštovao i davao je rezultat. Sve do danas taj procenat zastupljenosti žena u Skupštini AP Vojvodine nije dostignut. Rekla sam o tom vremenu dovoljno, za mene su ti principi bili legitimni i smatrala sam da se za takve ideje treba boriti. Birana sam u Pokrajinski komitet SK Vojvodine i Centralni komitet Saveza komunista Srbije (CK SK Srbije) u više navrata. Jedno vreme bila sam i direktorka Marksističkog centra Pokrajinskog komiteta saveza komunista Vojvodine. Čudno mi je kad me poneko i sada pita da li sam to bila ja. Tada odgovorim: – Da, bila sam i jesam marksista. Treba samo poznavati Marksovo učenje, a ne samo njegove različite interpretacije. Marksizam u društvenim naukama ima svoje mesto. To se ne može poreći ili prećutati.

Krajem osamdesetih godina održana je osma sednica CK SK Srbije. Sledila je „jogurt revolucija“, pa „događanje naroda“. Vojvodina je izgubila autonomiju. Tada sam bila članica Centralnog komiteta SK Srbije. Možda da ispričam jedan detalj sa osme sednice. Sednica je trajala tri dana. Na jednoj od pauza u restoranu u kojem smo ručali, za velikim stolom za kojim je bilo osam mesta sedeo je sam Buca Pavlović. Sela sam za taj sto. On je rekao: – Hvala ti što si mi se pridružila. Odgovorila sam: – Znaš Buce, za razliku od nekih, ja znam da je za mene ovo politički kraj. Ne znam samo kada će to da bude, ali znam da će da se desi. I nemam problem da sednem za sto sa tobom. Znala sam da će, pre ili kasnije, svako od nas podneti neke terete te sednice. Nisam znala u kojoj formi će se to dogoditi. Da li ću izgubiti posao, biti isključena iz stranke, ili nešto drugo, to nisam znala. Pokrenuo se talas nacionalizma. Mnogi članovi stranke kojoj smo pripadali, i ja lično, to nismo prihvatili. Nas je trebalo skloniti, nije se samo znalo ko će to da uradi i na koji način. Direktivu da

me isključe nisu poslušali ni u mesnoj organizaciji partije niti u partijskoj organizaciji Fakulteta. Uputili su mi drugarsku kritiku. Učinio je to Opštinski komitet. Na sednicu nisam otišla, jer je moja majka iznenada preminula prethodnog dana. Zatražili su tada od mene da dostavim umrlicu kao dokaz o razlogu odsustvovanja. To je prevršilo meru. Sa tim ljudima, nikakav kontakt, nikada, do kraja svog života neću imati.

Društveni angažman sam nastavila. Za svakoga ko želi društveni angažman i da aktivno radi na prihvatanju vrednosti koje smatra važnim za pojedinca i zajednicu, civilno društvo pruža široke mogućnosti. Nije nužno članstvo u političkoj stranci da bi se delovalo u društvu, pa i u političkom prostoru, ili doprinosilo promociji i unapređenju vrednosti koje smatrate važnim, ili izražavao lični stav prema nekom događaju, okolnostima ili procesu. Može se legitimno raditi na tome bilo gde, ako se želi, ako postoji motiv i snaga ili jednostavno potreba ili želja za društvenim angažmanom. Podsticaj za to daju vrednosti koje su pokretači za angažman. Te vrednosti su civilizacijske, neka vrsta „deset Božijih zapovesti“.

I ateista to treba da prihvati, jer su to vrednosti (nemoj ubiti, nemoj krasti...) koje svako ljudsko biće treba da poštuje spram drugog (slobodu izbora, slobodu misli i savesti). Za sve to vreme dok sam bila članica Saveza komunista odlazila sam kod moje najbolje drugarice Zlatice Grujić koja je iz familije pravoslavnog sveštenika, čika Voje Stoje. U toj familiji poštuju se verski običaji. Kod Zlatice sam odlazila na slave, jer uvažavam i poštujem njeno versko opredeljenje. Moja deca odlazila su kod nje na uskršnji doručak i dobijala uskršnja šarena jaja. Oni su znali da se u našoj kući jaja ne farbaju, da se u Zlatinoj kući jaja farbaju, da se Zlati čestita Uskrs i da se kod nje tada ide. Ona je kod mene dolazila, kako je govorila, na „Sveti dvadeset deveti“. Laž je tvrditi da komunisti to nisu smeli da čine. Smeli su. Nije postojala nikakva prepreka za tako šta.

I da dodam još nešto. Nisam imala nikakve materijalne ili bilo kakve druge koristi od članstva u SK. U poslu sam napredovala zato što sam radila i moj rad su u referatima za izbor u zvanje vrednovali moje kolege profesori, članovi komisije koji nisu bili i članovi stranke kojoj sam pripadala. Nisam dobila stan. Kupila sam ga. Deo novca bio je od kuće moje bake koja je prodana, deo od kredita koji sam dugo otplaćivala. I danas živim u tom stanu, na Limanu na XII spratu. I dobro se osećam, jer mi niko ništa nije poklonio.

U Skupštini Vojvodine sam vodila volonterski Odbor za društvene delatnosti. Imala sam platu na Fakultetu, a radila sam i na Fakultetu i u

Skupštini. Možda je nekima to bilo neobično. Nisam koristila funkciju na kojoj sam bila, a koja mi je možda mogla „pomoći“ da ne živim u malom stanu na dvanaestom spratu već u boljim uslovima. Sve vreme sam bila zaposlena na Fakultetu, a u politici sam nastojala da se angažujem samo u oblastima koje su mi profesionalno bile bliske. Za mene je struka bila osnovni kriterijum za angažman. U Marksističkom centru se radilo na istraživačkim projektima, organizovane su tribine, odvijao se obrazovni rad, izlazio je stručni časopis i različite publikacije, kadrovski je to bio jedan od jačih centara u zemlji.

Kako ste uticali na svoju porodicu i širu okolinu?

– Uticala sam i na roditelje i na širu okolinu. I moja mlađa sestra Tatjana, koja je profesorka na Medicinskom fakultetu, bile smo jednom rečju dobra deca. Ja sam povremeno dizala pobunu kada sam smatrala da sam u pravu, a moji roditelji ne.

Uticala sam i na drugove i drugarice. Imam veoma dobre prijateljske odnose sa mnogo meni dragih ljudi iz škole, muzičke škole, sa plivanja, sa studija..... Možda nije dobro da kažem o sebi, ali može neka od mojih koleginica da kaže, bila sam jedan od onih dobrih đaka – uradim domaći, a onda sam ostale „terala“ da oni rade: „Nado, hajde napiši domaći“, a ona je tako volela da se igra. Kada svi beže iz škole, bežala sam i ja. Nisam se izdvajala. Bila sam prosek. Družili smo se svi, zajedno idemo na svetkovine, u bioskop, pozorište, ili na izlete. Nisam sedela kod kuće i samo učila, dok drugi žive društveni život. Gde svi Turci, tu i mali Muja! Očuvali smo do danas dobre odnose.

Bila sam naporna za moju porodicu! Da objasnim bliže. Isteram svoje. Ne svađam se, nisam prznica, ne kažnjavam, nisam kažnjavala svoju decu. Nastojala sam da od malih nogu kod svoje dece razvijem samostalnost. Kada po mom mišljenju stvari počnu da klize u pogrešnom pravcu, kada se ne radi dovoljno već lenčari, dignem pobunu. Nisam obasipala decu poklonima. Ako su nešto poželeli da imaju nastojala sam da tome i sami doprinesu. Vladimir, na primer, kaže: „Želeo bih da imam bicikl“. Kažem može, ali skupi ti pola novca! I to je bilo bez izuzetka. Shvatili su da moraju i sami nešto učiniti.

Samostalni su, dobri, odgovorni. Kada su donosili važne odluke konsultovali su me, ali moje mišljenje nije uvek bilo presudno. Evo kako je to bilo. Ana je upisala pravo, delom možda pod mojim uticajem, delom i zato što je deo njenih drugarica upisalo taj fakultet. Završila je treću godinu sa visokim prosekom. I onda je otišla i konkurisala na prijemni na Filozofski fakultet, Odsek za sociologiju. Samo mi je rekla. Ne

mogu da studiram pravo, smorilo me! Konkurisala sam na sociologiju. Prva na listi... Sada je Ana asistentkinja na istoj toj grupi – sociologiji grada i sociologiji sela. Priprema doktorat. To je bio njen izbor i nije pogrešila. Voli posao kojim se bavi, a to je nešto veoma važno, jer nema gore stvari od toga da ceo radni vek radite na poslu koji ne volite.

Šta je za Vas civilno društvo?

– To je veliki prostor u kome svaki pojedinac, građanka, građanin može da nađe mesta za društveni angažman, a da taj angažman nije nužno i uvek politički angažman. Civilno društvo je pokazatelj građanstva i demokratije u državi. Tamo gde postoje građani i građanke, tamo postoji i civilno društvo. Govorim ljudima, građanima i građankama koji su svesni svojih interesa, ciljeva, potreba, a koji žele da se angažuju, da te interese, potrebe i ciljeve aktivno sprovode. I da pronalaze način kako da to čine. Civilno društvo je i organizovana kritička javnost. Organizovana utoliko što povezuje ljude koji prihvataju i dele zajedničke vrednosti, koji žele da nešto promene u društvu i spremni su da se aktivno i neposredno angažuju na promenama, između ostalog i tako što će kritički gledati pogrešne poteze vlasti, javno o tome govoriti i zahtevati od vlasti da uvaži legitimne interese i potrebe građana, koji ne moraju biti samo politički interesi. To mogu biti različiti interesi. Granicu između politike i civilnoga je nekad teško povući. Postoje organizacije u civilnom društvu koje su veoma blizu politici. Na primer, antiratni pokreti su blizu politici. Ali postoje i druga interesovanja udaljena od politike. Takve organizacije okupljaju ljude različitih preokupacija, one koji vole da pecaju, bave se filatelijom, planinarenjem... oni nalaze način da deluju na tim područjima. Tako se postaje građanin, to je prostor slobode. Civilno društvo je prostor slobode, ono izvan njega je prostor u kome deluje država. I tamo važe neka druga pravila.

Nastanak i razvoj civilnog društva je proces. Oduvek je postojao neki oblik interesnog organizovanja pojedinaca. Kritička dimenzija prema vlasti je uvek postojala. Ali u modernom smislu ovi pokreti nastaju sa modernom državom. To je XIX vek, možda XX, pre toga ipak ne. Danas je ova vrsta kritičke javnosti i kontrole vlasti od strane građana važna pretpostavka i činilac demokratije.

Koliko ste godina imali kada ste se uključili u prvu civilnu inicijativu i koja je to bila?

– Ako pod civilnim društvom razumemo da je sve ono što je okupljanje oko nekih zajedničkih vrednosti i ideala, onda je to vrlo rano. Recimo,

društvo za telesno vaspitanje „Partizan“, je civilna organizacija ljudi koji vole da se bave sportom. To je bilo kada sam bila mala. Tada se to nije tako zvalo. Nazivale su se društvenim organizacijama, udruženjima i slično. Najvažniji vid mog angažmana je uključivanje u studentske proteste '96. godine. Pre toga, tu i tamo, priključila sam se ponekoj konkretnoj akciji ili sam delovala preko strukovnih udruženja – na primer, Jugoslovensko udruženje za ustavno pravo. Zašto baš studentski protest 1996. godine? To je bila situacija u kojoj me je zbolela nepravda. Želela sam nešto da učinim da se takve stvari ne ponove. Dakle, nepravda je kada nekom ukradu glas, nepravda je kada ne uvažavaju građanke i građane i glas koji su dali, jer glas je jedina moć koju oni istinski poseduju. Podsticaj za to je došao od mojih studenata koji su me pitali da li hoću da ih podržim. Pisala sam i javno govorila o izbornoj krađi. Smatrala sam da o tome treba javno da govorim, zbog posla kojim se bavim, zbog nauke i predmeta koji predajem studentima, i pitanja o kojima u radovima pišem. Oni su to čitali i rekli: – Profesorka, da li biste nas podržali u nastojanju da formiramo Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID), da uđete u Savet tog Centra, da nam pomognete? Prihvatila sam to i delovala sam u toj velikoj organizaciji. Bila sam inicijatorica i jedna od osnivačica te organizacije. Bilo nas je malo na samom početku. Odlučili smo se da nadgledamo izbore, da ne dozvolimo više krađu glasova, da bar nešto učinimo za demokratski proces. Govorili su nam da smo naivni i pitali nas: – Kako ćete vas desetetak da nadgledate izbore? Organizacija je vremenom porasla i okupljala je više od dvadeset hiljada volontera. I nije bio problem nadgledati izborni proces. Sve, dakle, može. Ako imate dobru ideju, ako znate kako se to radi, ako umete da okupite i motivišete ljude različitih godina, profesija (od profesora univerziteta, penzionera, medicinskih sestara, mladih ljudi, mašinovođa...), i spremni ste da radite i delite svoje znanje sa njima, onda se može uspeti! Mi smo, na primer, tačno znali koji mašinovođa je naš volonter koji donosi zapisnike naših posmatrača, kojim vozom stiže. To je prva velika stvar u kojoj sam učestvovala. Nastojala sam da u tim aktivnostima koristim svoje stručno znanje, da pomognem, tako što to profesionalno radim.

Drugi veliki angažman je deo civilnog sektora koji deluje na području ženskih ljudskih prava, i rodne ravnopravnosti. Šta sam tu činila? Opet je tu u prvom redu bila struka. U više navrata, na više skupova, razgovarale smo o tome da žena ima malo u politici, da ih je malo na mestima odlučivanja i da same nešto moramo učiniti, kako bi se naš

glas čuo i naši interesi poštovali. Ako nema žena na mestima odlučivanja, njihove potrebe se neće prepoznavati, a o njihovim interesima će se malo voditi računa. I stvari će teći kako teku, a ne teku u dobrom pravcu. Nešto se moralo menjati kako bi se stvari pomakle unapred. Prvi angažman je bio rad na kvotama za izborne liste. Na decembar-skim izborima 2000. godine postojala je šansa da se o tome povede ozbiljniji razgovor. Do tada je to bila individualna aktivnost koju niko nije uzimao u obzir, a tada su postojali izgledi da se o tome povede računa i legitimni zahtevi žena za većom participacijom u političkom životu uzmu u obzir. Mnogo je koraka trebalo napraviti da bi se stvari promenile. Uspele smo. Danas u Srbiji postoje zakonske kvote. U Narodnoj skupštini je preko 80 narodnih poslanica, u skupštinama opština je najmanje 30% odbornica. Odnedavno u Narodnoj skupštini deluje Ženska parlamentarna grupa.

Radila sam sa kandidatkinjama za lokalne izbore. Bila je to svojevrsna škola za odbornice u skupštinama lokalnih zajednica. Mnoge žene koje su prošle obuku i danas kažu: – Naučile smo kako možemo aktivno sudelovati u radu lokalne skupštine, kakve su procedure odlučivanja, koja prava imamo kao odbornice.... Nastavila sam da radim sa ženama okupljenim oko grupe koju smo nazvale Grupa za unapređenje parlamentarne kulture. Program je realizovan u više od sto gradova Srbije. Učesnice su bile žene izabrane u lokalne skupštine: odbornice, žene iz političkih stranaka za koje se očekivalo da bi mogle biti kandidatkinje za odbornice ili poslanice kako bi, kada budu izabrane, mogle odgovorno da rade taj posao, jer imaju znanja o tome kako se to radi. Radila sam i na pripremi Odluke o pokrajinskom ombudsmanu. Moj predlog da jedan od ombudsmanovih zamenika bude zadužen za ravnopravnost polova je prihvaćen. Sa zadovoljstvom mogu da konstatujem da u Vojvodini od 2003. godine postoji institucija ombudsmana, kao i da jedan od zamenika zadužen za oblast ravnopravnosti polova koji doprinosi da se pravo na ravnopravnost polova i u praksi poštuje. Uvek, dakle, može nešto da se uradi na izgradnji demokratskih institucija, ako postoji jasan cilj i ako se radi na tome da on bude dostignut. Nisam pred sebe postavila neki nedostižni cilj. Radila sam na ostvarivanju dostižnih ciljeva. Korak po korak. I bila sam zadovoljna.

Da povežem period između '89. i '96. godine. Krajem osamdesetih godina imala sam i zdravstvenih problema. Operisala sam kičmu. Gotovo godinu dana je trajao oporavak. A potom sam se vratila na posao. Prostor u kome sam mogla da delujem tih godina bio je uzak. Javno

delovanje za mene tada nije bilo moguće. To je bio period kada su me ljudi izbegavali. Prelazili su ulicu da izbegnu susret sa mnom. Izuzetak su bili malobrojni prijatelji sa kojima se družim, kojima nije smetalo da se sreću i druže sa, kako se tada (a neretko i sada) govorilo, „autonomašima„. Sretala sam veoma uzak krug ljudi sa kojima sam ostala prijateljski vezana. Pored nastave na Fakultetu, održala sam u to vreme nekoliko predavanja na Ženskim studijama. Svenka Savić je bila jedna od retkih osoba koja me je zvala za saradnju. Pozvao me je i moj kolega Vlada Goati, da napišemo knjigu zajedno. Bila sam iznenađena njegovim pozivom i pitala sam ga: -Vlado, šta ti to treba da u ovo vreme objavljuješ knjigu sa mnom? Odgovorio je kratko: – I ti si mene ranije zvala na skupove, kada niko drugi nije hteo da me zove. Naša zajednička knjiga „Jugoslavija na prekretnici – od monizma do građanskog rata„ objavljena je 1991. godine. Pripremala sam udžbenik „Ustavno pravo„. Objavljen je 1993. godine. Pripremala sam građu za udžbenik „Izborno pravo„. U to vreme to je bila oblast prava kojom se kod nas niko nije bavio. Monografiju „Izbori – pravila i proračuni„ objavila sam 1997. godine, a udžbenik „Izborno pravo“ 1999. godine. Danas slovim za ekspertkinju u jednoj zanimljivoj i slabo istraživanoj oblasti prava u nas. Danas je Izorno pravo predmet koji se izučava na nekoliko pravnih fakulteta. Tokom toga perioda nisam bila prisutna u široj javnosti. Ne znam da li bi se neke novine odlučile tada da objave neki razgovor sa mnom. Danas više nije tako. Naprotiv.

S kojom motivacijom ste se priključili toj inicijativi?

– Da sprečimo krađu glasova i izborimo se za poštene, slobodne i fer izbore.

Koji su ciljevi inicijative kojoj pripadate?

– Najšire, to su demokratija, ljudska prava, posebno rodna ravnopravnost na čijem ostvarivanju aktivno i intenzivno radim proteklih petnaest godina, novi Ustav koji će počivati na konsenzusu o osnovnim vrednostima na kojima počiva zajednica. Jednom rečju to su oblasti važne za ljudsku slobodu u okviru političke zajednice.

Koje vrednosti promovirate u civilnoj inicijativi čija ste članica?

– Delujem aktivno u više civilnih inicijativa. Izdvojila bih dve. Najpre to su ljudska prava, posebno oblast rodne ravnopravnosti. U toj oblasti zalažem se za izgradnju i podizanje kapaciteta institucija koje deluju na unapređenju rodne ravnopravnosti i za različite vidove podrške ženama koje su spremne da se uključe i deluju u političkom životu, na

njihovom osposobljavanju za aktivno učešće u političkim procesima, posebno u procesu donošenja društvenih odluka. Za to nisu dovoljne samo želje već su potrebna i znanja. Druga oblast je ustavni sistem, preciznije rad na projektima za Ustav Srbije. Bila sam članica nekoliko ekspertske grupe koje su iznele svoje poglede na Ustav Srbije, njegovu koncepciju i sadržaj. Ideje, za koje sam se zalagala u radu na projektima Ustava bile su uvažavanje standarda ljudskih prava i čvrste garancije za njihovo ostvarivanje i zaštitu, kao i odgovornost vlasti i delovanje vlasti u granicama prava. To znači da pravo obavezuje prvenstveno vlast koja ga kreira, a ne samo građane. A da bi vlast delovala u granicama prava, ona mora biti ograničena, podelom na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, uz jasno propisane kompetencije i odgovornosti svake od njih. To uključuje i podelu vlasti na vertikalnom nivou – decentralizaciju kao izvorno pravo građana i građanki na lokalnu samoupravu i samoupravu na regionalnom ili drugom nivou. To su neke najopštije vrednosti za koje ću se zalagati uvek u ustavnom konceptu.

To su bili pokušaji da se utiče na pisce Ustava. U tome se nije uspelo. Usvojen je Ustav koji ima bezbroj manjkavosti. U komentaru Ustava Srbije, objavljenom 2007. godine o tome sam opširno kritički pisala.

U kakvoj je vezi Vaše delovanje sa službenom politikom zajednice u kojoj živite?

U direktnoj vezi nije, ali u indirektnoj jeste. Do oktobra 2000. godine nikakve veze nije bilo sa službenom politikom. Naprotiv, to je bilo „rizično“ delovanje. Vrednosti kao što su ljudska prava, slobodni i demokratski izbori, ustav, kao i rodna ravnopravnost su vrednosti koje bi tadašnja vlast bila spremna da prihvati. To se kasnije ipak promenilo. Postoje ograničene mogućnosti da se deluje na vlast. Zadržala sam kritičnost prema politici i vlasti, slobodno iznosim zamerke na određene poteze vlasti. Dakle, ima ponekad zajedničkih aktivnosti (na primer usvajanje Akcionog plana za primenu rezolucije 1325 Saveta bezbednosti UN o ženama u sektoru bezbednosti), ima i razumevanja, ali i nerazumevanja i nespremnosti da se civilne inicijative prihvate (na primer protivljenje uvođenju rodni kvota u izbornu zakonodavstvo). Ponekad ima razloga da se podrži neki potez vlasti, ali i situacija u kojima je neophodno otvoreno suprotstavljanje, ili distanciranje.

Koje metode delovanja koristite u ostvarivanju ciljeva odnosno vrednosti civilne inicijative?

– Prva stvar je javni nastup. Javnosti treba saopštiti ideje za koje se

zalažete, stav koji zastupate. Drugo, svakom poslu i angažmanu pristupam profesionalno. To podiže značaj i validnost angažmana. Koristim razne metode. Na jedan način se broje glasovi, na drugi način se analiziraju dokumenti ili vode kampanje.

Kakvu moć imate i stvarate u civilnoj inicijativi?

– Nemamo veliku moć. Ne stoji nam na raspolaganju moć kojom raspolaže vlast. Ali može se delovati u javnosti. Ta moć leži u podršci građana i građanki sa kojima nas povezuju iste vrednosti. U civilnom sektoru na civilnim inicijativama angažovano je puno ljudi na ovaj ili onaj način. To je već samo po sebi moć. Ako ste profesionalni i odgovorni, ako se vide konkretni rezultati vašeg delovanja, javnost to prepoznaje i uvažava. Tada i onaj kome je predlog ili inicijativa upućena to zna, jer se u javnosti o tome govori. To je posredni uticaj. Moć građana okupljenih oko nekog programa svaka mudra vlast mora da respektuje.

U kakvoj je vezi ta moć s Vašom ulogom u civilnoj inicijativi?

– Oslonac mog delovanja bila je struka. Znanje je moj ulog. Radiću na promociji vrednosti za koje se zalažem kada me pozovu, kada zatraže pomoć pa i kada to ne traže, ali ja mislim da je potrebno. Profesionalno znanje ne držim za sebe, nego ga prenosim i podstičem druge da budu aktivni i kreativni. To jeste moć i uloga u kojoj sebe nalazim u civilnim inicijativama.

U kakvoj je vezi ta moć sa Vama kao ženom?

– Kada je profesija u pitanju pol kome pripadate nije važan. Prinudeni su da vas uvažavaju bez obzira da li ste žena ili muškarac. Ponekad ima i nerazumevanja i treba strpljenja i takta da se neke stvari objasne. Evo primer. Naišla sam na nerazumevanje kod kolega sa kojima sam radila na jednom od modela Ustava. Smatrala sam da ustav mora izraziti ravnopravnost polova i jezikom kojim je pisan. Jezik ne bi smeo biti diskriminatoran, jer se Ustav odnosi ne samo na građane već i na građanke. Nisam htela da popustim. Podržao me je kolega Nenad Dimitrijević, a drugi su rekli: – Pa, dobro! Uz malo truda i argumenata predlog je prihvaćen.

Volite li se u ulozi koju imate u civilnoj inicijativi kojoj pripadate?

– Da. Osećam se jako dobro.

Doživljavate li svoju ulogu kao moćnu?

– Ne bih rekla da posedujem moć. Barem ne institucionalnu. Imam osećaj da me uvažavaju. Možda to i jeste moć.

Šta za Vas znači predanost?

– To je kada odeš na posao, radiš, pa dođeš kući i nastaviš da radiš, uveče pročitаш neko lepo štivo i još malo radiš, pa legneš i probudi te neka dilema vezana za ono na čemu radiš, a koju nisi uspela da razrešiš. Ne „zaključam pamet“ niti interesovanje za problem na kome radim kada izađem u dva sata s posla.

Jeste li Vi sami pokrenuli neku od inicijativa? Recite nam nešto o tome.

– Bila sam jedna od inicijatorki da se u izbornu zakonodavstvo uvrste kvote za manje zastupljeni pol. Posle više od decenije upornog angažmana na ovom pitanju kvote su danas deo izbornog zakonodavstva. Radila sam na seriji televizijskih emisija obrazovnog programa o biračkom pravu. Bila sam urednica jedne edicije knjiga koje je CeSID izdao.

Jeste li menjali civilne inicijative u kojima ste angažovani?

– Prostor mog delovanja je podsticanje građanki i građana da neposredno učestvuju u javnom životu, da učestvuju u vršenju javne vlasti, da samostalno odlučuju, da slobodno biraju, da kreiraju socijalni i politički ambijent prema potrebama, dakle podsticanje građanskih inicijativa u oblasti ljudskih prava. To je dovoljno širok prostor i nema potrebe za promenom angažmana.

Jeste li solidarni sa drugim inicijativama?

– Da, podržim ih kada se radi o vrednostima koje prihvatam. Pomenuću jedan primer. Radilo se o ženi iz jedne od afričkih zemalja kojoj je pretilo da bude kamenovana jer je počinila preljubu. Apel da se spreči je išao preko interneta. Svaki potpis na apelu za spas te žene bio je važan. Mnogo ljudi i žena ga je potpisalo. Jedan dan sam gledala televiziju i javljeno je da kazna nad tom ženom nije izvršena. Bila sam srećna. Spašen je jedan život.

Osećate li se pripadnicom mreže civilnih inicijativa?

– Da.

Na koji način donosite odluke o civilnoj inicijativi kojoj pripadate?

– U svakoj civilnoj inicijativi važni su dobra podela rada, dobra organizacija posla, profesionalnost, uzajamno poverenje i poštovanje. U CeSID-u, na primer, ako se radi o matematici to radi kolega Lučić, ako se radi o organizaciji poslova u Vojvodini to radi Galja Tomčanji, itd. Ja se neću mešati u poslove koje oni rade. Ako se radi o pravnom pitanju, pitaće mene i niko se neće mešati u ono što kažem. Dakle,

podela posla, poverenje, dogovor. Ništa neće biti dobro urađeno, ako svi sve rade.

Da li učestvujete u donošenju odluka?

– Da, pre svega u kreiranju programa, ciljeva, aktivnosti na kojima će se raditi.

Na čemu se temelje modeli komunikacije u vašoj civilnoj inicijativi?

– Dnevno se komunicira preko mejling liste. Povremeno se srećemo na sastancima, tribinama, okruglim stolovima Različiti su oblici i forme komunikacije

Kako evaluirate rad u vašoj inicijativi?

– Vrednuje se ishod i rezultat angažmana. Na primer, rezultati na polju rodne ravnopravnosti su zakonsko regulisanje ove oblasti koja do sada nije bila regulisana, u okviru institucija ustanovljeni su mehanizmi koji se bave rodnom ravnopravnošću, ustanovljene su kvote za manje zastupljeni pol i one su dale efekat, usvojen je nacionalni plan za ostvarivanje rodne ravnopravnosti u Narodnoj skupštini formirana je Ženska parlamentarna grupa. Ili kada se radi o izborima, CeSID saopštava rezultate na jedan sat od zatvaranja biračkih mesta i da nema grešku veću od 0,02 posto. To je rezultat i nikada nije bilo greške. One ne smeju da se dese. Ako se dese, više vas nema.

Smatrate li čin učestvovanja u civilnoj inicijativi hrabrošću?

– Do 2000. godine to jeste bilo hrabro. Od tada to nije hrabrost, nego normalna stvar. Ja sam to radila zato što je cilj bio važan, a sve drugo ne. Mnogi su „hrabrost” naplatili, a nisu bili hrabri.

Kako se osećate dok sarađujete sa muškarcima?

– Nemam nikakvih problema.

Da li je u vašoj inicijativi moć vezana za pol/rod?

– Mislim da ne, u nekima od organizacija u kojima delujem na čelu su žene, u nekima muškarci. To je civilnom sektoru manji problem, veći je problem u politici, ili ja bar nisam osetila to kao problem.

Koju energiju unose žene u inicijativu čija ste članica?

– Veliku. Ja to pozdravljam i cenim. One preuzmu na sebe veliku odgovornost i mnogo poslova.

Verujete li u uspeh Vašeg angažmana?

– Verujem. Sve zavisi od toga šta ste postavili kao cilj. Često je potreban uporan rad, ali i strpljenje da se cilj dostigne. I uvek se na stvari može

gledati sa dobre ili loše strane. Uvek možete imati neku zamerku ili kritiku. Ali morate biti realni, sagledati okolnosti u kojima se deluje, mogućnosti i domete.

U kojim konkretno situacijama odustajete od početne vizije?

– Teško odustanem, ali vodim računa da li je vizija ostvariva i šta prihvatom. Dakle, ne prihvatom sve.

Kada pristajete na kompromis?

– Kompromis je nužnost i ima pozitivan predznak, iako se često može čuti da je kompromis „truli”, ili „neprincipijelni”. Uz njega se dodaje atribut koji menja njegovu prirodu, ili ga obesmišljava. Kompromis je normalna stvar za komunikaciju između ljudi u bilo kojoj zajednici (braku, školi, poslu), jer je pretpostavka zajednice prihvatanje nekih zajedničkih pravila koja vam se ne moraju uvek svideti. Ako želite da živite u zajednici, okruženi drugim osobama to je nužnost. A na vama je izbor da li želite da budete deo zajednice ili ne. Kada ne pristajem na kompromis? Granicu do koje sam spremna na kompromise čine vrednosti koje prihvatom i poštujem. Ne pristajem na kompromis kada on ugrožava neku od tih vrednosti.

Kojim se ostvarenjima zadovoljavate, a šta smatrate neuspehom?

– Neuspeh je kada u ono što radim uložim mnogo energije, snage i vremena, a rezultata nema. Znači nešto nisam valjano uradila kada je rezultat izostao. Na primer, davno smo radili na novelama izbornog zakonodavstva koji uvažava standarde slobodnih i fer izbora, ponudili parlamentu, odneli poslanicima, zagovarali ideju, sakupljali potpise za njega, ali nije prošlo. Sve što god je moglo da se učini, učinjeno je, a rezultata nema. To je neuspeh.

Šta smatrate svojim ličnim najvećim dobitkom u angažmanu?

– Mogućnost javnog delovanja. Da slobodno iznesem svoj stav o pitanju koje smatram važnim, da aktivno delujem kao građanka jedne zajednice, da me pri tom ne vezuju okviri u koji vas stavlja, na primer, politička stranka.

Možete li izdvojiti jedan od događaja vezanih uz Vaš angažman koji je proizveo ličnu frustraciju ili kada ste se osećali posve nemoćnom?

– Na primer, način na koji je donet i posebno sadržaj aktuelnog Ustava Srbije.

Šta smatrate ključnim preprekama u Vašem radu u civilnoj inicijativi?

– Nemam dovoljno vremena za sve što bih želela da uradim. To ponekad stvara osećaj nezadovoljstva što ne stižete nešto da uradite uprkos tome što bi bilo i korisno i dobro.

Šta smatrate ličnim ograničenjima u radu?

– Vreme koje nedostaje i usklađivanje profesionalnog i javnog angažmana sa privatnim životom. Imam decu, unučice, prijatelje i prijateljice. Želim i da se odmorim, da leto provedem na Dunavu, da otputujem na more.

Koliko su Vam važni emocionalni odnosi sa drugim aktivistkinjama i aktivistima civilnih inicijativa i zašto?

– To je važno. Pre svega mislim na uzajamno poverenje. To je oslonac i kada je lepo i kada loše krene.

Da li je rad u civilnoj inicijativi ujedno i Vaša profesija, ili je to volonterski rad?

– To je volonterski rad, ali je u njega moguće uneti i profesionalnu dimenziju. Svoja profesionalna znanja nastojim da prenesem u civilni sektor.

Kakav se pomak dogodio u Vašem ličnom životu angažmanom u civilnoj inicijativi?

– Nije velika promena. Našla sam prostor u kome sam se i ranije kretala. To je kontakt sa mladima, sa građanima, u raznim vrstama škola, na seminarima, edukacijama, to je odlika i profesije kojom se bavim. To je prostor javnog delovanja, da se promeni nešto u društvu, da u tom društvu tebi, tvojim najbližima, ali i svima drugima bude dobro. Urađiću sve što mogu da moja deca i unuke ostanu ovde kao da žive u demokratskoj zemlji. Na tome treba raditi i u civilnom društvu. Ne mora to biti neposredan politički angažman u političkoj stranci.

Da li Vas Vaš angažman u odnosu na druge žene čini različitom? Ako da, kako to objašnjavate?

– Ne mislim da me čini različitom. Ima mnogo žena koje veoma uspešno rade na ovom polju.

Kako ohrabrijete i podstičete svoje saradnice i saradnike odnosno članove i članice inicijative / grupe / organizacije?

– Uvažavam posao koji rade, način na koji rade, nastojim da omogućim njihovo usavršavanje, pišem preporuke za različite škole, seminare i druge oblike edukacije, pohvalim ih za uspešan posao, ali uputim i kritiku.

Čemu je, ili kome, ovaj angažman otpor?

– Pre septembarskih izbora 2000. godine to je bila aktivnost velikog broja ljudi okupljenih i oko stranaka tadašnje opozicije, ali i u civilnom sektoru, na promeni ukupne društvene klime u zemlji. Nisu to bili samo izbori, iako su oni bili povod, jer se u društvu ništa specijalno ne događa ako se vlast smeni na izborima. Naučili smo, dakle, da je vlast smenjiva na izborima. Tu jednostavnu činjenicu ljudi u demokratskom svetu naučili su pre dva veka. Pitali ste me čemu otpor? Pružićete otpor kada je ugrožena neka od vrednosti koju uvažavate i za čije se ostvarenje borite. Ako je vaš cilj, ili vrednost za koju se zalažete, očuvanje mira, tada je na vama da učestvujete u antiratnom protestu, da budete tamo ili pošaljete pismo podrške.

Postoji li za Vas ženska politika?

– Ne mislim da postoji ženska politika, ali u politici postoji ženski ugao gledanja. Pokažimo to na primeru. Ulazimo u proces nimalo lakih i ozbiljnih promena ekonomskih, privrednih, socijalnih... Donedavno, naročito u vreme socijalizma, efektivno smo koristili neka prava po standardima višim od evropskih standarda, na primer, plaćeno porodijsko odsustvo, zaštitu na radu. Pitanje je kako se oni mogu očuvati u uslovima tako krupnih promena. Kada je o ovim pravima reč, ženski pristup je da se bore za očuvanje stečenih prava kojima prethodi ugrožavanje, redukcija pa i uskraćivanje pozivom na standarde razvijenog sveta.

Koja su pitanja za Vas prioriteta u ženskoj politici?

– U ovom trenutku to su najvažnija egzistencijalna pitanja, zapošljavanje i podsticajne mere na tom polju. Na primer, poreske olakšice za poslodavce koji zapošljavaju žensku radnu snagu ili podignu obdanište u fabrici i slično. To su i posebne mere koje bi povećale učešće žena u politici, kao na primer više sredstava za izbornu kampanju ako stranka na listi ima više od 30% žena i slično. Velike su mogućnosti i prostor delovanja.

Smatrate li sebe feministkinjom? Ako da, šta to Vama znači? Ako ne, zašto?

– Ne smatram se feministkinjom u najužem smislu. Pripadam pokretu za rodnu ravnopravnost. I to smatram dovoljnim.

Kako sebe predstavljate u javnosti?

– Javnosti predstavljam svoj profesionalni rad. Privatni život je moja privatna stvar. Javnost tu nema pristup.

Kako zamišljate percepciju o sebi u javnosti?

– Teško mogu da odgovorim na ovo pitanje. Ali ponešto saznam o tome kako me drugi vide u javnosti. Najčešće su to poznanici i prijatelji. Kažu da su pročitali nešto u novinama, ili čuli za izjavu koju sam dala. Govore pohvalno. Valjda kritički deo zadržavaju za sebe, jer ljudi se teško odlučuju da vas javno kritikuju i skrenu pažnju na propust, ili grešku. Kao vrlinu ističu razumljiv i jasan govor („jednostavno predstavljao komplikovano pitanje i zato volim da te slušam“). Dakle, jasna misao saopštena jednostavnim rečima, razumljivo predstavljanje i obrazlaganje ideje je nešto što na ljude ostavlja utisak.

Volite li sebe?

– Naravno.

Možete li se imaginirati za dvadeset godina?

– Ne verujem da ću to vreme doživeti.

Koje pitanje smatrate važnim, a nismo ga postavile?

– Na primer, kako sve postižete? To je pitanje koje se generalno postavlja ženama. Muškarcima se ne postavlja. Ali nas obično pitaju kako kombinujemo javni angažman i privatni život.

Ključ za rešenje je dobro rasporediti vreme. Kada sam umorna, ili imam mnogo posla, ukradem od sebe deo vremena „da skupim snagu“, da za trenutak pobeđem od onoga što me čeka. Sednem za klavir i za svoju dušu odsviram ponešto. Potom sa više snage mogu da radim dalje. Ili, provedem dva sata na Štrandu², umesto da sedim kod kuće, uhvatim se za glavu i mislim kako ću, ne ide mi... Odem, promenim nešto, vratim se nazad i tada sve funkcioniše. Ne drugujem sa ljudima sa kojima radim. Posao koji radim i svoje slobodne trenutke u privatnom životu strogo razdvajam. Ako ono malo vremena što imate za sebe, potrošite na druženje sa ljudima sa kojima stalno radite, tada se privatnost i posao povežu i nema načina da se ni za trenutak izađe iz zatvorenog kruga u kome si stalno. Znači, radim sa kolegama dok sam na poslu, a družim se sa drugarima iz škole, sa plivačima sa kojima sam trenirala, ili sa onima sa kojima me povezuje vreme provedeno u muzičkoj školi, jednom rečju sa prijateljima koji dolaze u moju kuću i nemaju nikakve veze sa poslom koji radim.

Deo uspeha dugujem svojoj porodici u kojoj sam uvek nailazila na razumevanje za svoj angažman. To podrazumeva i brigu o deci i podelu poslova u kući i mnogo toga još.

.....

² Novosadska plaža.

Kako ste se osećali za vreme ovog intervjua?

– Sa Svenkom Savić se uvek osećam dobro, pa i kada se ne razumemo najbolje. To je prijateljstvo.

Biste li Vi nas nešto pitali?

– Pre jednu deceniju pitala bih da li ste razmišljali da se napravi baza podataka o „moćnim” ženama. Danas je to pitanje izlišno, jer takva baza podataka postoji. Na njenom formiranju aktivno radi „Ženska vlada“ koja promoviše stručni i ekspertski potencijal žena čije smo članice obe.

Dobili ste Priznanje Vlade Vojvodine 2004. godine. Šta Vam znači to Priznanje?

– Za mene priznanje koje sam dobila za aktivnosti u oblasti unapređenja ravnopravnosti polova jeste veliko priznanje. Veliko jer je to jedno od retkih priznanja (moglo bi se reći da je u našim prilikama izuzetak) koje se dodeljuje za delovanje u jednoj po svemu izuzetno značajnoj oblasti jer je u pitanju osnovno ljudsko pravo – pravo na ravnopravnost. Veliko priznanje je i zato što je upravo u Vojvodini ustanovljeno ovo priznanje, u kojoj je mnogo učinjeno u proteklih deset godina na unapređenju ravnopravnosti žena i muškaraca, i što ga dodeljuju organi autonomne pokrajine, što govori da su i pokrajinske institucije prepoznale značaj ove oblasti.

Zabeležila Svenka Savić, marta 2003.

Radmila (1946), Novi Sad*

Kakvo je bilo Tvoje detinjstvo?

– Moje detinjstvo je bilo vrlo „novosadsko“! Rođena sam u kući koju je gradila moja baka u Novom Sadu i koja je odražavala ambijent vremena kada je kuća građena – tridesetih godina prošlog veka. Tada je kuća bila smeštena izvan centra, a danas je to područje skoro najuži centar grada. Okolina u kojoj je ta kuća našla svoje mesto, pored onog što čini korpus genetike i porodice, u velikoj meri je obeležila moje detinjstvo. Življenjem u jednoj gradskoj ulici neposredno posle rata, moje detinjstvo je obeleženo intenzivnim druženjem sa okolinom gde sam kroz hod po prostoru i vremenu upoznavala različite ambijente. Od onih koji se odnose na sam prostor življenja do onoga što čine događaji: od preskakanja zidova, malo krađe zelenih kajsija i svega ostalog što čini bogatstvo detinjstva. To govorim zato što je okolina u kojoj sam odrasla, nažalost, nestala rastom Novog Sada, a u velikoj meri je obeležila ono što meni čini detinjstvo, zajedno s mojom porodicom.

Drugi ključni element je naravno porodica i nije bez razloga da pomenem da je upravo taj „prostorni“ ambijent mog života usmeravala u velikoj meri moja ba-

*Treća rektorka Univerziteta u Novom Sadu

ka-tetka (sestra moje bake), jedna vrlo energična žena, sposobna za život, sa izuzetno širokim neformalno stečenim znanjem. Iako nije imala formalno obrazovanje koje bi joj tada omogućilo da u životu napravi karijeru, posedovala je radoznalost, energiju i motivaciju da me puno toga nauči. Na primer, ja sam prva znanja o biologiji, o metabolizmu, o anatomiji naučila upravo od te moje bake. Baka je kupovala na pijaci piliće i onda ih sama pripremala, a ja sam sedela pored nje i ona mi je detaljno objašnjavala ceo tok varenja, sve organe – to je moj bio prvi susret sa anatomijom u predškolskom dobu. Bila je!

Kad me pitaju o detinjstvu, šta je bitno uticalo na njega, onda je to sigurno jedna vrsta siromaštva. Mi smo vrlo skromno živeli. Preživeti sa nastavničkom platom moje majke i s bakom koja nije imala prihoda jer nije radila, a sa nas dvoje dece, u porodici razvedenih roditelja, bila je to posebna veština. I upravo zahvaljujući mojoj baki i njenoj ogromnoj energiji, organizaciji i umešnosti, uspevali smo u tome. Primer je kada je oko prvog stizala mamina plata. Ponekad smo dobijali i kiflu za doručak a onda, kako je odmicao mesec, vraćali smo se na crni hleb. Ali to sve obeležava ono što jeste koren učenja o osnovnim vrednostima u životu.

Tvoji roditelji?

– Potičem iz porodice razvedenih roditelja od ranog detinjstva. Oko moje četvrte godine vrlo maglovito se sećam svog oca u kući... A veliku ulogu u mom detinjstvu, u celom životu, ima moja majka, koja je ceo život zaista posvetila porodici, meni i bratu, orijentisana prema tome da se naša porodica održi. U pojedinim periodima života to njoj nije bilo lako. U to vreme, sećam se onoga što je učinila kao dodatni pokušaj da preživimo, davala je privatne časove. Moja majka je bila umetnička priroda, za razliku od moje bake koja je dosta bila orijentisana ka egzaktnom i pored toga što nije imala potpuno obrazovanje.

Majka je srednjoškolske dane provela u pansionu kod gospođa Šenovih, novosadskih Nemica, što je posle preraslo u prijateljstvo sve do kraja njihovog života – nemački je govorila odlično, završila je najpre Učiteljsku školu (počela u Somboru i završila u Novom Sadu), a zatim Višu pedagošku školu – likovni odsek. Dok je baka pripadala sistemu velikog reda u kući, mamin korpus razmišljanja i vrednosti je bio kompozit jednog savršenog reda i slobode razmišljanja (kao jedna vrsta podsistema u našoj kući). Sve je bilo na svom mestu, sačuvano i paženo... Kontrast između te umetničke prirode i jednog sistema organizovanosti koji verovatno potiče iz njenog detinjstva i mladosti, meni

je pomogao da napravim ravnotežu s tim prvim „naučnim“ iskustvima stečenim od moje bake.

Imali ste dobar odnos sa majkom.

– Meni u životu, od moje majke, nikada ništa nije bilo naređeno. Sve je bilo stvar razgovora, sve je bilo stvar prenošenja njenog mišljenja, a moja je bila odluka. Da li je ona baš bila u potpunosti moja ili me je ona dovela do toga? Kao zrela osoba mogu da razmišljam o tim putevima. Moja majka nikada u životu nas nije ni ćušnula po turu, jer je to bilo protiv njenih principa. Jednom sam u životu bila malo ćušnuta, kad me je skinula sa odžaka trospratne zgrade gde sam se vrlo ponosno popela.

Stariji brat i ja smo ipak odluke u životu donosili uz puno razmišljanja, ne bez uzimanja u obzir svih parametara koji su bitni, kako ja sad kao inženjer mogu da kažem. I ako diskutujemo o mom detinjstvu onda mogu da kažem da, iako sam odrastala u porodici razvedenih supružnika od ranog detinjstva, u mome životu veliku ulogu je odigrao i moj otac. I ja sam bila nekako jedina veza s mojim ocem, kao mlađe žensko dete i kontakt sa ocem sam održavala kontinualno. On je bio neka protivteža ovom svemu unutar porodice. Bio je osoba koja je u svojoj šezdesetoj godini govorila tečno latinski. Đak klasične gimnazije u Rumi, u ono vreme elitne škole, student bečkog univerziteta, izuzetnog obrazovanja. Otac je bio boem po prirodi – sa svim manama koje to donosi i sa otklonom od onoga što čini realan život i njegove svakodnevne potrebe. Živeo je u nekom drugom, malo pomerenom svetu prema nečemu što je činilo jedan filozofski korpus.

Susret sa školom?

– Ja sam bila izrazito levoruka što je na neki način obeležilo moje prve utiske o školi. I u to vreme baš nije bilo puno razumevanja u osnovnoj školi za levoruku decu, više se to smatralo nekom anomalijom. Činjenica je da je sve napravljeno za dešnjake, a mi koji smo levoruki imamo dosta ograničenja u tom svetu. To što su me terali da pišem desnom imalo je za rezultat da sam jako ružno pisala, noću sam se budila sa stresom zbog pisanja ćiriličnog slova F. Ta je moja muka potrajala! Na kraju sam uvežbala i jednu i drugu ruku i sad mogu da kažem da pišem i jednom i drugom (mogu da pišem tekst istovremeno sa obe ruke!). Dok sam bila studentkinja pravila sam tako kopije – koristila sam svoju „manu“ kao prednost, a puno toga naučila o manjinskim grupama i potrebi razumevanja i poštovanja njihovih prava...

A da li si već tada volela matematiku?

– Pa sve je to dosta išlo paralelno. Dobro mi je išlo crtanje. Sa šest godina mama me je odvela u vajarsku sekciju i tokom osnovne škole sam bila članica likovne sekcije Pionirskog doma. Samo sticajem okolnosti, kad sam bila u četvrtom razredu, moja majka je prešla u Pionirski dom i vodila tu sekciju dalje, ali to nije bio ključ mog opredeljenja. Dobila sam prvu nagradu na Zmajevim dečjim igrama za crtež, pa neke međunarodne pohvale, prvu knjižicu sa reprodukcijama Brojgela...

Da li si možda tada želela da budeš arhitekta?

– Prvo sam želela da budem slikar, pa zatim arhitekta. Moja ljubav prema Brojgelu, slikaru detalja i priča, nesumnjivo je na to uticala. Bila sam odlična u matematici i najbolji đak svoje škole. Iz velike odgovornosti prema onome što je moja majka činila za preživljavanje porodice, za to da mi krenemo nekim svojim putem, sve što je bilo do mene ja sam učinila, maštajući paralelno o umetnosti.

Da li je Tvoj brat imao neku ulogu u Tvom odrastanju?

– Da, moj dragi brat, šest godina je stariji od mene. U vreme kad sam ja još dete on je već dečko, a kad sam ja devojčica, on je već momak. Mi smo počeli najbolje da se razumemo nakon mog diplomiranja pa nadalje. Do tada bila je prilično „bitaka“ u kući, ali uz veliku bliskost i razumevanje u daljem životu. Ja imam još dva brata od tetke s kojima sam odrastala, a bliskost sa porodicom mamine sestre i njihova nesebična pomoć tokom života puno je značila. Tako sam odrasla u okruženju tri dečaka – kao jedina devojčica naučila sam da se „tučem“ i da se šalim na način na koji to dečaci čine... Naučila sam da s mojom braćom ‘kooperiram’, kako bi to rekli.

Čime se bavi Tvoj brat?

– Moj brat se kao dečak bavio tehnikom i fotografijom, a ja sam tu asistirala. To je takođe bilo zanimljivo. Tu je čak imao prve preduzetničke pokušaje da prodaje svoje fotografije kao čestitke za Novu godinu. Nije mi platio moj rad pomoćnika! To sam mu tada jako zamerila, a čak i dan danas se toga sećamo kao simpatične porodične anegdote. Na kraju se opredelio za ekonomiju, sa veoma uspešnom karijerom u međunarodnoj trgovini.

Šta je prevagnulo u Tvojjoj odluci za ovu vrstu karijere?

– Na kraju osnovne škole imala sam želju da se potpuno usmerim prema umetnosti. Ali povodom mog daljeg školovanja posle dugo vremena razgovarali su moji majka i otac i zaključili da ja treba da idem

u gimnaziju da dobijem dobro opšte obrazovanje, a da ću se potom usmeravati dalje. Uspeli su i da prihvatim njihov zajednički predlog.

U gimnaziji sam od prvog razreda usmerena na matematiku. Imali smo veoma ambicioznog profesora, mladog i vrlo sposobnog, koji je nakon prvih mesec dana pokupio u matematičku sekciju nekoliko nas, i njegova energija i veliki zahtevi su mene malo gurnuli na taj kolosek. Manje sam se bavila crtanjem i ruka mi više nije bila toliko izvežbana. Onda sam htela da budem arhitekta, ali pošto arhitekture nije bilo u Novom Sadu, procenila sam, iako sam dobila opštinsku stipendiju kao istaknut đak srednje škole (u trećem razredu dobila sam nagradu punoletstva grada kao najbolji đak gimnazije „Moša Pijade”), da bi nakon što je brat završio studije u Beogradu, bilo previše materijalno zahtevno da to činim i ja.

Bila sam neodlučna do poslednjeg dana upisnog roka (tada nije bio prijemni ispit za one koji su imali odlične ocene), znala sam da ne bih studirala medicinu, niti nešto gde ima istorije (nisam volela priče o ratovima) i upisala se na Tehnološki fakultet, malo i pod uticajem mog najboljeg druga iz mladosti kome je to bilo jasno opredeljenje... Tako sam se opredelila za tehnologiju, zasnovanu na prirodnim naukama i inženjerskim znanjima. Danas se bavim materijalima, a malo i arhitekturom materijala – građom materijala, pa sam pomirila dve prve ljubavi...

Da li si bila aktivna i na nekim drugim stvarima tokom studiranja?

– Već u osnovnoj školi sam bila izabrana na funkciju predsednika omladinske organizacije kao jedna od najboljih učenica osnovne škole. U prvom razredu gimnazije osećali smo da smo napravili neki skok u smislu veće slobode, pa smo kao razred ispitivali gravitacionu silu eksperimentom sipanja jogurta kao tečne baze sa prvog sprata. I onda je taj jogurt pao na nekoga dole, gravitacionim silama vođen, pa su došli direktorka i predsednik omladinske organizacije i objasnili da smo mi odrasli ljudi i da to nije na tom nivou i pitali: – Ko je predsednik omladine? Javilo se nas troje i tako je to počelo, angažovanje u kome sam osećala odgovornost usađenu porodičnim vaspitanjem. To se završilo tako što sam već u drugom razredu gimnazije bila predsednica školskog komiteta omladine, u trećem razredu gimnazije sam već uključena u aktivnosti u oblasti obrazovanja na opštinskom nivou, a na drugoj godini studija izabrana za predsednika omladine grada Novog Sada. Bila sam jedini predsednik omladine u istoriji postojanja omladinske organizacije u Novom Sadu koji to nije radio profesionalno, bila sam

redovna studentkinja i to sam radila volonterski. Onda sam imala liberalne ideje i to se tako i završilo. Skoro dve godine sam bila predsednik omladine grada u turbulentnim vremenima pojave liberalnih ideja i studentskog buđenja. Posebno sam ponosna na predlog omladinske organizacije da se na prvoj Izornoj konferenciji Novog Sada koju su činile sve tadašnje političke strukture, kao prvoj simulaciji demokratskog izbornog sistema, predloži više kandidata za svako mesto, uključujući i protivkandidata predsedniku tadašnje Vojvođanske partije i svima ostalima. I to je čak i prihvaćeno jer se ljudima to dopalo kao principijelan demokratski stav. Takvi liberalni stavovi su u tim vremenima imali i svoje posledice, mnogi mladi ljudi koji su bili njihovi akteri su isključeni iz partije. Provejalo je mišljenje da smo bili deo organizovane liberalne struje Čanadanovića, mladog čoveka koji je davao intonaciju novim demokratski orijentisanim pristupima, ali danas mogu da potvrdim da ni na koji način nije bilo neposrednog uticanja na naše tadašnje stavove, bilo je to autentično mišljenje jedne generacije koja dolazi. Pošto moje osnovno interesovanje nije bilo politika već struka, prosto sam samo „sklonjena“, nisam više imala nikakvu funkciju.

Diplomiranje?

– Sedamdesete diplomiram na Tehnološkom fakultetu, s najvišim prosekom u svojoj generaciji, shvatajući to kao vrstu svog doprinosa onome što mi je kroz odrastanje i vaspitanje usađeno. Nakon diplomiranja odlazim na pola godine u Ameriku, na osnovu programa razmene studenata.

Da li je odlazak u SAD imao uticaja na tebe?

– Boravak u Americi mi je puno značio kao dopunsko iskustvo već delimično stečenim iskustvima o različitim društvenim sistemima, kulturama i vrednosnim sistemima u evropskim zemljama. Na primer, šezdeset i osme godine (preko naše inženjerske studentske organizacije) odlazim u Prag na dva meseca, a vratila sam se iz Praga devetnaestog avgusta, samo dva dana pre burnog i tragičnog kraha Praškog proleća. Provela sam dva meseca u atmosferi karakterističnoj za „Praško proleće“, zajedno s kolegama iz Instituta za hemijsku tehniku. Učestvovala sam u svim demonstracijama, čitala sve novine i kada sam se vratila održala sam prvi javni govor protiv agresije sa balkona gradske kuće na trgu u centru Novog Sada. Ne kažem ja da bi mi dozvolili da govorim sa gradske kuće da to nije bio i državni stav u to vreme.

Ali odlazak u Ameriku je bio značajan korak – nije uslovio moje opredeljenje da tamo ostanem, ali mi je puno značio i u profesionalnom

razvoju i u ukupnim saznanjima o bogatstvu različitosti.

Magistratura?

– Zaposlenje na Tehnološkom fakultetu je u velikoj meri uslovalo moj dalji profesionalni razvoj, u kome su magistarske studije bile prvi korak. Počela sam studije u oblasti industrijske mikrobiologije i enzimologije, ali nakon tri godine menjam usmerenje na fizičku hemiju i katalizu.

A šta je bio razlog za promenu naučne orijentacije?

– Profesorka dr Ivka Kalačević Krajovan je bila moj prvi mentor, izuzetna osoba posvećena upravo mladim ljudima koji su krenuli putevima naučnih istraživanja. Imala sam odličnu saradnju sa mojom profesorom, njenu punu podršku u svemu što sam radila, a kao primer velikog podsticaja i poverenja mogu da navedem da mi je omogućila izlaganje našeg zajedničkog rada na svetskom kongresu mikrobiologije već nakon prve godine akademskog angažovanja. Što je bila ogromna odgovornost, a istovremeno ogroman podstrek u mojoj celokupnoj daljoj karijeri. Razlog promene u orijentaciji je bio u reorganizaciji univerzitetskih departmana, uz mogućnost prelaska predmeta na departman za biologiju, što je dovodilo u pitanje moje usmerenje na inženjerski aspekt istraživanja. Na sugestiju moje profesorke, menjam orijentaciju od početnog usmerenja na enzimologiju ka katalizi, području u kome sam mogla dobro da primenim već stečena znanja iz enzimatske katalize.

Sledi doktorat?

– Doktorirala sam tek osamdeset i pete godine, jer se u periodu od magistrature do doktorata mnogo toga dešavalo u mom privatnom životu. Rodila se naša ćerka sedamdeset osme godine, a osamdeset prve godine moja mama doživljava težak moždani udar i do osamdeset i pete godine je kod mene, pokušavam svim snagama da joj pomognem. Uspela sam na svoju odgovornost da je podignem iz kreveta i da s njom vežbam iako su mi svi rekli da je to jako rizično – shvatila sam da rizika nema. Ili ću je ostaviti u krevetu pa će vrlo brzo završiti kako ne treba, ili ću je podići iz kreveta sa rizikom da se to isto završi kako ja ne bih želela, ali bar s nekom nadom. Ja sam se opredelila za nadu, kao i uvek.

Kad je na redu udaja?

– Sedamdeset i četvrte godine se udajem za mog kolegu sa Tehnološkog fakulteta.

Zašto samo jedno dete?

– Pa ja sam imala dosta komplikacija da rodim jedno dete. U to vreme

na mom Fakultetu je bilo puno takvih primera. Sedeli smo svi u laboratorijama mnogo sati (da li je i to uticalo ili ne, ne mogu da tvrdim). Ja sam celu trudnoću bukvalno provela u krevetu, a kad sam rodila, moja ćerka je bila vrlo osetljivo dete. Bilo je potrebno veliko angažovanje u okolnostima koje su obeležile taj period mog života, pa je to i uticalo na opredeljenje.

Doktorat Te nužno vraća u oblast nauke.

– U tom ambijentu završavam doktorat, usmeren na istraživanja katalize i katalitičkih procesa koji predstavljaju srž savremene hemijske i petrohemijske industrije. Kataliza je oblast koja se bavi brzinom hemijskih promena u smislu uvođenja onoga što zovemo katalizator – on bitno ubrzava hemijske procese vodeći ih energetski manje zahtevnim alternativnim putevima. Najbolji katalizatori koji postoje su prirodni katalizatori, to su enzimi, pa se uvek šalim da smo mi kao organizam jedan pokretan integrisan sistem složenih biokatalitičkih procesa. Imajući stalnu inspiraciju u prirodi, istraživanja u oblasti katalize zahtevaju vrlo široka znanja u osnovnim prirodnim naukama uz stalno prisutan inženjerski koncept primene u realnom procesnom postrojenju. U daljem istraživanju sam se usmerila i na primenu stečenih znanja i iskustava u oblasti katalize i u široj oblasti materijala, uz saradnju s kolegama i iz drugih područja, što uvek sa sobom donosi i nove ideje u osnovnoj istraživačkoj orijentaciji.

Sada sledi miran period što se tiče društvenog angažmana?

– Nakon mladalačkih želja da svet „direktno“ menjam, ja ga indirektno menjam radeći sa studentima u mojoj oblasti. Ali sam bila aktivna u telima na Fakultetu: bila sam članica Nastavno naučnog veća, pa veća Univerziteta, pa predsednica saveta Fakulteta... Radila sam različite stvari vezane za akademski život.

Tvoj muž Ti u svemu tome pomaže.

– On ima potpuno razumevanje za ono što radim. Imamo međusobno razumevanje što mogu da pokažem na mnogo primera. Ja ne bih mogla biti toliko uključena u naučni rad, niti imati ovakve rezultate da nismo konsenzusom odlučili da ćemo platiti ženu koja će čuvati dete i raditi poslove u kući. Ta žena je kod mene i danas – preko trideset godina. Ona je deo porodice. Puno mi je pomogla da nemam brigu gde je moje dete, da li je skuvano, da li je ispeglano, da li je nabavljeno. U braku je dogovor važan: ako nema porodičnog konsenzusa oko podele poslova koje radimo i da ono što ne možemo da uradimo, bolje je platiti

drugom da uradi, (iako nikad nismo imali velike plate), da bi mogli da radimo ono što želimo i što je bio prioritet.

Drugo šta nas povezuje jesu naša interesovanja za sve kulturne ambijente. Nas dvoje smo od početka zajedničkog života putovali. Na primer, išli smo vozom do Hong Konga. Dobro, preleteli smo Sibir od Moskve do granice prema Mongoliji. To je jedan od Sašinih i mojih poduhvata koji ilustruje našu radoznalost kao važnu osobinu porodične zajednice. Kroz Finsku smo proputovali četiri hiljade kilometara, uživajući u prirodnim lepotama severa. Povezuje nas radoznalost i učenje o drugima, što je i deo našeg sistema vrednosti. A i kolege smo po struci, samo što je on radni vek proveo u naftnoj industriji. Imao je radno vreme, za razliku od mene. Nikad nisam mogla da kažem da radim od-do, ja radim koliko treba – subotom, nedeljom, praznikom... Bilo je eksperimenata koje smo sprovodili i morali da spavamo na Fakultetu. Tada je ćerka ostajala sa tatom, ja nisam imala nikakve brige, delili smo sve što je činilo naš život. Zajedničko zadovoljstvo onim što smo uradili, naša zajednička uživanja u naizgled malim stvarima, razumevanje i dogovor i u situacijama kada nije bilo lako

Ćerka?

– Veoma sam ponosna na svoju ćerku i na njeno odrastanje, na nju kao na porodičnog saputnika i na formiranu ličnost. Srednju školu je završila u Americi, a studije nastavila i diplomirala na arhitekturi na Fakultetu tehničkih nauka u Novom Sadu, na kome je sada asistentkinja. U međuvremenu je radila i u arhitektonskom birou u Brazilu, i u Fondu za promociju investicija Vojvodine. Ima različita interesovanja i radoznalost da upozna različite ambijente i stekne nova iskustva. Ponosna sam i zbog njene odluke da pola godine radi za jedan međunarodni arhitektonski biro u Brazilu. Sama je živela u Sao Paolu. Pre toga je bila kao student u Brazilu pa je tamo već imala brazilske prijatelje s kojima je živela u jednoj komuni, što joj je bilo novo i životno i profesionalno iskustvo.

Koliko je odrastanje Tvoje ćerke uticalo na Tebe?

– Kao dela naše porodice, u kojoj sam se sada ja našla u ulozi moje majke. Dejanino odrastanje i sazrevanje je imalo puno povratnog uticaja na mene i odnos roditelja i deteta nikad nije samo jednosmeran. Sebe ne doživljavam kao apsolutnog vaspitača, pa ni vaspitanje nisam nikada shvatala kao jednosmeran odnos. Da li mi je u tome uspešno? Mogu samo da potvrdim da je nesumnjiv povratni efekat na moje stavove i na moje mišljenje, što je za mene veoma bitno kao vrednost porodičnog

života. A da li sam uspela u tome da ne budem nametljiva, da ne budem ta koja pokušava da na neki način diktira, da ne budem ta koja samo preslikava svoja očekivanja koja imam na nekog drugog – to bi morala moja ćerka da kaže.

Tvoje iskustvo u radu sa studentima na Fakultetu?

– Volim da radim sa studentima i izuzetno je zadovoljstvo pratiti njihov put, od onog studentskog perioda do profesionalne karijere koja sledi. Veliko je zadovoljstvo i privilegija akademskog rada biti okružen mladalačkom radoznalošću, novim idejama i energijom. Sa mnogima bivšim studentima sam ostala u trajnom kontaktu, radujući se postignutim uspesima i sarađujući profesionalno u obostranom pokušaju da razrešimo dileme koje se javljaju. Taj deo svoje profesionalne karijere sam uvek doživljavala kao najznačajniji, imao je veću vrednost i od formalnih priznanja jer održava suštinu akademskog rada. Sa iskustvom koje imam u veoma različitim oblastima rada u nastavi, od predavanja i eksperimentalnog rada, diplomskih i magistarskih radova, studentskih projekata i prvih naučnih radova studenata, mogu da potvrdim da je taj deo angažovanja nastavnika ključan ne samo za kvalitet obrazovanja već i za naučni rad na kome je zasnovan, kao podsticaj u traženju odgovora na stalno nova pitanja i ideje.

Da li je politički prelom devedesetih godina imao uticaja na Tvoj život?

– Ja sam od početka pripadala opoziciji javno, smatrajući to svojom obavezom u odnosu na čitav koloplet zbivanja koja su urušavala osnovni sistem vrednosti koji sam tokom života izgradila. Da nije bilo demokratskih promena dvehiljadite morala bih zbog takvog stava da odem sa fakulteta, kako je i nagovešteno mojim smenjivanjem s mesta šefa katedre krajem devedesetih. Ali dugo se Univerzitet održao u toj atmosferi autonomije i prava na sopstveno mišljenje, možda ne tako glasno kao beogradski. Ja sam od početka pripadala Reformistima, čiji program je najviše odgovarao onome što sam sledila celog života. Čovek mora da ima svoj stav u teškim okolnostima. I mora svojim primerom drugima to da pokaže. Nisam imala nikakve ambicije u političkom angažovanju, ali sam imala potrebu da budem deo te nove političke orijentacije u odnosu na ono što je bio glavni tok tadašnje politike u državi.

Devedeset i prve sam bila na usavršavanju u Americi, tamo me je zatekao početak ratnih dešavanja u zemlji i burne demonstracije sa izlaskom tenkova na ulice Beograda. JAT, jugoslovenska kompanija, je

štrajkovao i jedva sam se vratila u zemlju kako bi se pridružila porodici. Naravno da smo razmišljali o mnogim varijantama rešenja naše situacije, ali moj suprug je bio kategoričan da ne želi da ide odatle. Ostajemo ovde da delimo sve nedaće koje je sa sobom nosila ta decenija, a lično pokušavam da svojim javnim stavom bar malo doprinesem artikulisanju nekog drugog puta društva.

U periodu usvajanja Dejtonskog sporazuma Reformisti Vojvodine pokušavaju da naprave sa tadašnjom Socijalističkom partijom Srbije (SPS) u Vojvodini i u Novom Sadu neku vrstu kompromisa u traženju izlaza iz evidentne krize. Ja sam čak u tom momentu prihvatila da budem na mestu potpredsednika Izvršnog veća APV, zadužena za nauku i tehnološki razvoj. Ne kažem da mi je to uspešan period života, ali sam pred sobom iskrena da sam pokušala nešto vrlo pragmatično da uradim u nauci u Vojvodini, u obezbeđenju bar minimalnih sredstava za devastiranu naučnu infrastrukturu svih naših institucija. Međutim, iako je po pravilu dijalog pozitivan pristup, to nije bilo vreme mogućnosti otvaranja suštinskog dijaloga, pa su i rezultati ovog pokušaja bili tome primereni.

Imaš svoj stav i prema narastajućem nacionalizmu.

– Nacionalizam mi je uvek bio stran i potpuni antipod mom vrednosnom sistemu. Po ubeđenju sam u ranijoj državi bila jugoslovenski orijentisana, smatrajući bogatstvom sve različitosti zemlje u kojoj sam odrastala. Kao što danas osećam nadu za evropsku perspektivu zemlje, kao prirodnog okruženja kulture i nacije kojoj pripadam. Vraćajući se na vreme odrastanja, mogu da kažem da su suštinske ljudske vrednosti bile osnovni stub ugrađen u moje vaspitanje, a životno iskustvo je taj stub samo učvrstilo. I to jeste antipod nacionalizmu.

Promene su na Univerzitetu vidne sa demokratskim promenama dvehiljadite?

– Dvehiljadita je svakako bila prekretnica za Univerzitet i društvo uopšte. Od tada pa do danas mnogo smo uradili na našem Univerzitetu, misleći pri tome na celu akademsku zajednicu, ambicioznu i radnu kako sam je uvek doživljavala. Možda smo malo i uobraženi u tom postignuću, ali mislim da su rezultati vidljivi. I u periodu izolacije zemlje, tokom devedesetih, uspevali smo preko privatnih i elektronskih komunikacija da pratimo zbivanja u nauci, što je uz minimalna neposredna međunarodna iskustva u tom vremenu ipak omogućilo da nekako „držimo korak“ i da puno toga nadoknadimo velikim angažovanjem u

vremenu koje je sledilo. Otvorenost, razmena i dijalog i sa evropskim i svetskim okruženjem su premise modernog univerziteta, pa su ti prioriteti i stavljeni u fokus i našeg Univerziteta, a i akademskog prostora Srbije.

U rektorskoj garnituri nakon demokatskih promena Ti si na fukciji prorektorke za nastavu?

– Dvehiljade i prve/druge počinjemo sa intenzivnim reformama nastave, usmerenim ka brzom usklađivanju sa trendovima u evropskom okruženju. Tada se otvaraju tokovi prema Evropi, puno učimo kroz neposredne kontakte i to je ključni faktor za suštinsku spoznaju tokova na evropskim univerzitetima. Puno pomažu studenti, to moram da istaknem, jer su studenti bili i pre nas intenzivnije uključeni u evropske studentske forume. Uz podršku mladih, započinjemo modernizaciju sistema visokog obrazovanja i njegovog prilagođavanja onome što su savremeni zahtevi. Izuzetno brz tehnološki razvoj je opšti kontekst neophodnih promena i u savremenoj univerzitetskoj nastavi i osnov za nov sistem kvalitetnog i efikasnog visokog obrazovanja. Imajući u vidu devastiranu ekonomiju zemlje i zastarele tehnologije, a polazeći od analize stanja na Univerzitetu, bio je veliki poduhvat utvrditi prioritete i realno sagledati korake kako bi u što kraćem roku nadoknadili zaostajanje.

Osnovna vodilja u reformi je bila Bolonjska deklaracija, koja definiše opšte principe i usmerenja, ostavljajući veliki prostor za sopstvena rešenja u oblikovanju sistema visokog obrazovanja. Promena strukture obrazovnih ciklusa, usklađena sa evropskim opštim principima i prepoznatljivošću u evropskom prostoru visokog obrazovanja, otvaranje prostora za mobilnost studenata kao jednu od pretpostavki kvalitetnog visokog obrazovanja, promena metodologije nastave usmerene na aktivno učešće studenata samo su neki od osnovnih principa reformi. Mobilnost studenata i sticanje iskustava u različitim akademskim sredinama jedno je od ključnih i trajnih opredeljenja, kako u smislu sticanja stručnih znanja, tako i u pogledu upoznavanju različitih kultura i društvenog okruženja.

U periodu početka rada na reformama i modernizaciji visokog obrazovanja na nivou Srbije formira se vrlo agilan tim kojim rukovodi Srbijanka Turajlić, koja je tada bila na funkciji pomoćnika ministra. Komparativna analiza različitih obrazovnih sistema, intenzivan dijalog i sučeljavanje nekada i veoma različitih mišljenja, kako u okviru tima, tako i na svim univerzitetima u Srbiji, kao rezultat su dali nov koncept

visokog obrazovanja u Srbiji, zaokružen usvajanjem Zakona o visokom obrazovanju (septembar 2005).

Šta je teško za ženu u rektoratu?

– Što je meni bilo teško, bilo bi teško i svakom muškarcu, mislim da u tome nema bitne razlike. Moram da priznam da u samom početku rada u rektoratu nisam obraćala posebnu pažnju na udeo i učinak žena u razvoju Univerziteta. Postepeno sam usvajala i ta znanja i iskusila onu piramidu upravljanja u institucijama od moći, kakav je i univerzitet. Jeste da je u tom periodu na čelu Univerziteta u Novom Sadu bila žena, čak po drugi put, ali je činjenica da su na pozicijama dekana fakulteta ipak bili dominantno muškarci. Ja moram da razmišljam inženjerski, meni brojke nisu nevažne, ali nisu jedine. Vidim da je ozbiljan debalans u upravljačkim strukturama na štetu žena na univerzitetu, ali da prema ličnom iskustvu činjenicu da pripadam ženskom delu populacije nisam nikada doživela ni kao prepreku, niti kao prednost u vršenju rukovodećih funkcija ili u drugim oblastima akademskog rada.

U odgovoru na pitanje šta je bilo teško u obavljanju funkcije rektorke, sada mogu reći da sam sa zadovoljstvom završila dva mandata na ovom zahtevnom poslu, a poteškoće koje su neminovne zaista su u odnosu na to zanemarljive. I nije mi žao ni jednog trenutka koji sam tome posvetila, niti mi je žao ogromne energije koju sam u to uložila. Naravno da je nešto od svega što čini korpus akademskog rada i života moralo biti obavljeno s nižim nivoom energije, a ni svemu nisam mogla posvetiti ni isto vreme. Nije mi žao, a i moja porodica je imala veliko razumevanje! Sa zadovoljstvom sam pratila promenu sistema visokog školstva, dinamiku modernizacije na makro planu Univerziteta i u pojedinim segmentima..

Šta su najveće poteškoće?

– Ako se analizira duži period, to je pre svega nesistematičnost u razvoju strukture univerziteta i upravljačkih struktura. Mi imamo stalno oscilacije, a često i nekonzistentnost u pojedinim rešenjima. Imali smo departmane po fakultetima, pa onda nismo imali departmane, pa smo imali institute, pa sad nemamo institute na fakultetima univerziteta. Pa smo se malo integrisali, malo dezintegrisali, često bez dublje analize i cilja i konsekvenci. To sve doprinosi da unutar institucije kao makrosistema nije lako povezivati aktivnosti, događaje, ljude, generacije... Ogromna energija i znanje potrebni su za upravljanje složenim sistemom kakav je univerzitet, a promene koje su neminovna konsekvencija ukupnog druš-

tvenog razvoja moraju biti analitički zasnovane. Pomalo smo devalvirali i samu reč reforma, jer mnoge asocira na upravo turbulentne promene bez jasno definisanog cilja i bez dublje analize mana i prednosti.

Da li bi veći stepen centralizacije pomogao?

– Apsolutno sam protiv centralizacije i o tome nikad nisam govorila. Centralizovano upravljanje po mom mišljenju nije primereno univerzitetu, upravo zbog raznovrsnosti svega onoga što ga čini. Postoji bitna razlika između centralizacije i integracije univerziteta za koju se zalažem. Integracija podrazumeva jedinstvene standarde i procedure, veću fleksibilnost u korišćenju infrastrukture i univerzitetskog kadra, a pojedini integrisani mehanizmi bi mogli da donesu ogromnu korist velikom i složenom sistemu. Dobri primeri već postoje, kao što su integrisan bibliotečki sistem, informacioni sistem, standardi kvaliteta... Ova tema prevazilazi obim ovog razgovora, ali očekujem da će biti veoma aktuelna u budućnosti, posebni imajući u vidu sve izraženiji interdisciplinarni karakter i studija i istraživanja. Univerziteti su sve više izloženi konkurenciji, i u privlačenju studenata na atraktivne studentske programe i u obezbeđenju naučnih projekata, posebno na međunarodnom planu, pa je bolje povezivanje unutar univerziteta pretpostavka njegove konkurentnosti.

Biti profesor na univerzitetu je i zahtevan i vrlo odgovoran posao.

– Dok nije počeo da se razvija privatni sektor kod nas, pravilo je bilo kad se jednom zaposliš u državnoj službi, mogao si da budeš siguran da ćeš tu završiti do penzije, osim ako nešto jako ne pogrešiš. A mi smo bili na univerzitetima jedina kategorija zaposlenih ljudi koja je stalno valorizovana kroz redovne izbore u zvanja, od asistenta pripravnika, pa onda asistenta, docenta, vanrednog i redovnog profesora... Proveravani su naši rezultati u određenom vremenskom intervalu. Na Univerzitetu se ne može raditi bez velikog entuzijazma, kad se uzmu u obzir sve te evaluacije postignutih rezultata. Ne kažem da nema uspavanih osoba i na univerzitetima. Ipak, velika većina posvećena je svom poslu i zato su tu. Imamo veliku odgovornost u obrazovanju mladih.

Ali puno ima satisfakcije u tome, nikad materijalne... to nikad nije bio prioritet. Mislim da univerzitetski profesori treba da budu dobro plaćeni, ali to je druga priča. Satisfakcija za rad na univerzitetu je dominantno na nekoj drugoj strani, a da samo kao mali primer navedem i jednu sms poruku od moje bivše studentkinje iz sveta: – Profesoriće, ovde je divno vreme, počinje proleće – to je ključni osećaj trajnog

ljudskog kontakta koji uspostavljate sa svojim studentima kao posebne vrednosti. To su te satisfakcije. Gledaš kako ti mladi ljudi rastu, mnogi od njih sa već zavidnim karijerama, mnogi su se potvrdili van ove sredine, u svetskoj konkurenciji. To je prava satisfakcija za nesumnjivo veliku odgovornost koju sa sobom nose univerzitetska zvanja.

A jel se vraćaju vaši tehnolozi iz sveta?

– Ima različitih životnih puteva, neki odlaze, a neki se opredeljuju i za povratak. Odluka je njihova, a na nama je da sa njima podelimo sopstvena iskustva bez namere da tu odluku mi usmeravamo i da pomognemo da sopstvenu odluku realizuju. I da stvorimo uslove da obrazovani mladi ljudi svoje ambicije mogu da ostvare i u našem okruženju.

Nekada žene na poziciji rektora tumače kao naivne.

– To je naša spremnost na kompromise, koja se nekada pogrešno tumači i kao vrsta naivnosti! Nekorektno bi bilo kada bih rekla da su neke poteškoće na koje sam nailazila tokom ovih deset godina provedenih u rektoratu posledica toga što sam žena. Govorim o procesu koji ima svoje padove i uspone i na to utiče mnogo faktora. Kad sam se bila kandidovala prvi put za funkciju rektora, neko mi je rekao: – Verovatnoća da dve žene uzastopce budu na funkciji rektora, ravna je nuli. Rekla sam: – Hajde da probamo. Dogodilo se da smo u kontinuitetu skoro deceniju u rektoratu imali žene na čelnoj funkciji, što nije čest slučaj ni u evropskim razmerama.

A tvoji uspesi kao rektorke su.

– Dobrim rezultatima kojima sam doprinela tokom svog rada na nivou upravljačke strukture Univerziteta smatram modernizaciju nastave, primenu evropskih iskustava u novom pristupu obrazovanju i internacionalizaciju, promene u sistemu upravljanja nakon donošenja novog Zakona, uvođenje novih studijskih programa, formiranje novih tela na nivou sistema visokog obrazovanja, posebno u domenu kvaliteta. Ali, to nije, niti bi mogao biti samo moj uspeh, bila sam deo kolektiva koji je želeo moderan i efikasan univerzitet i samo zajednički smo mogli da postignemo dobar rezultat.

Ipak, želim da napomenem da sudove o sopstvenom radu ne donosiš isključivo sam, taj sud proizilazi i iz mišljenja tvog okruženja. Razgovore s mojom majkom neću nikad zaboraviti „Čovek mora da analizira, da bude spreman da razume i svoju grešku. Ni jedan put nije bez greške.“. Neću skrivati da život nisu samo uspesi, a sada, sa iskustvom koje imam, učinjenu grešku analiziram s manje nervoze nego u mlado-

sti – iz toga učim trudeći se da je ne ponovim.

Da li teško donosiš odluke, naročito kad se ima na umu da je univerzitet tako glomazan mehanizam?

– Odluku ne donesem brzo, dosta dugo vagam, ali kad je donesem onda je konačna. Kada si na relativno visokoj poziciji praktično svakih pet minuta donosiš neku odluku. Ako postoje neki osnovni principi kojima se rukovodimo, tada pre bitne odluke čovek mora dobro da razmisli i da bude svestan kuda odluka vodi i kakve su joj konsekvence, i pozitivne i negativne. Odluke koje su štetne po Univerzitet nikada ne bih donela, a to se odnosi prvenstveno na autonomiju univerziteta i integritet institucije kao osnovna obeležja koja su uslovila da univerziteti toliko traju. Naravno svesna svih okolnosti realnog sistema u kome Univerzitet živi, postulat o autonomiji ipak ne treba nikada zanemariti i pitanje je samo gde je granična linija preko koje ne ideš. Ako je predeš, tada narušavaš sopstveni integritet i to ima pogubne posledice. Nisam prekoračila graničnu liniju, imam tu vrstu ugrađenih kočnica kada su suštinske odluke u pitanju. A kada govorim o mogućim promašajima, sigurno da ih je bilo, naravno doneseš nekad i pogrešnu odluku, samo je pitanje nivoa te odluke. A nekad nemaš ni dovoljno elemenata za analizu.

Kako zamišljaš vreme koje dolazi.

– Svoja osnovna usmerenje ne menjam, ima toliko toga što i u struci i u životu želim da uradim u vremenu koje sledi. Zadovoljna sam generalno onim što sam uradila i na Fakultetu i na Univerzitetu, provela sam u tom ambijentu celu profesionalnu karijeru. Sad ću imati više vremena i za neke druge stvari, ali opet u tom fokusu.

Kao profesorka emerita Univerziteta u Novom Sadu, što mi je posebna čast, veliko priznanje ali i obaveza, nastavljam ono što sam radila, sa zadovoljstvom koje mi akademsko angažovanje pruža.

Zabeležila Svenka Savić, oktobra 2009.

Olga (1946), Novi Sad*

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

– Rođena sam dvadeset petog avgusta hiljadu devetsto četrdeset šeste godine u Novom Sadu. Jedino sam dete mojih roditelja, nemam rođene braće, ni rođenih sestara. Imam brata od strica, koji je lekar, profesor na Medicinskom fakultetu, dr Milan Hadžić. Zašto su se moji roditelji odlučili da imaju samo jedno dete, nikad nisam saznala, mislim da se prosto tako dogodilo.

A da li ste Vi osećali privilegiju toga?

– Ne, nisam o tome nikad razmišljala, bilo mi je lepo i nikad nisam tražila brata i sestru, baš mi se sviđalo da budem sama.

Vaša majka nikad nije radila?

– Ona je vrlo mlada upoznala mog oca, imala je sedamnaest godina. On je bio sudija. Ona je rođena hiljadu devetsto dvadeset druge godine, a on hiljadu devetsto sedme godine, gotovo petnaest godina razlike. Počeli su se zabavljati, ona je maturirala, došao je Drugi svetski rat. Za vreme rata otac nije hteo da radi.

Hiljadu devetsto četrdeset šeste godine tata je postao advokat, a mama je upisala studije na Pravnom fakultetu. Međutim, morala je tati da pomaže u kancelariji, tako da nije diplomirala, ali je bila izuzetan ma-

*Prva rektorka Univerziteta u Novom Sadu.

tematičar. Ako imam talenat za matematiku, nasleđen je od nje.

Njen otac je u Beču završio elektrotehniku, ona je inače Bosanka. A deda po majci poreklom je iz okoline Šida u Sremu. Mamin deda po ocu je bio trgovac u Bijeljini, tako da se moj deda rodio tamo.

Znam da je moja prabaka odvela tri svoja sina u Beč, tako da je moj deda sedamnaest godina proveo u Beču. Bio je vrlo ugledan, govorio je i nekoliko jezika, bio je veoma obrazovan kad se vratio u Bosnu, gde je bilo malo kadra iz te oblasti.

Inače, po tatinoj liniji, njegov deda je Ilija Ognjanović, ja imam njegovu sliku u svojoj sobi. On je bio hirurg i književnik, i sarađivao je sa Jovanom Jovanovićem Zmajem, a njegova supruga, moja prabaka, bila je kćerka mog čukundede, koji je bio austrougarski feldmaršal Đorđe Lemajić, Ličanin. Inače, ima u Medakovićevoj knjizi „Srbi u Beču” o našim ljudima u Beču koji su zauzimali visoke pozicije, i ime mog čukundede. Ako imaš enciklopediju, pod L ima Đorđe Lemajić, i tu piše da je on moj čukundeda.

Vaša majka je Vas rodila sa osamnaest godina?

– Rodila me je sa dvadeset četiri godine. Bila je izuzetan matematičar, vrhunski je govorila jezike, posebno je dobro znala latinski, pisala mi je domaće zadatke, i to bez rečnika. Verujem da se usmerila na neke studije da bi mnogo više postigla. Ono što sam od nje takođe nasledila, to je smisao za pedagogiju. Mojim drugovima je pomagala kod domaćih zadataka: uradi meni, a onda dođe neko drugi pa uradi i njemu. Taj smisao za pedagogiju je bio izuzetno izražen, bila je sjajna ličnost. Pored toga što je bila izvanredan đak, bila je komunikativna osoba, nasmejana, uvek je sa svima lako uspostavljala kontakt. Izuzetno je lepo pevala, bila je iz vrlo muzikalne porodice. Brat joj je svirao pet instrumenata, bio je poznat u Novom Sadu, zvali su ga Bata Bizika, bio je direktor velikih preduzeća. Ujak je, recimo, svirao što god mu otpevaš, malo nešto od talenta se i za mene zalepilo. Ne toliko kao kod njih, ja sam se više školovala, pa je to dovedeno do nekog pristojnog nivoa, a oni nisu išli u škole.

Znači, ona Vam je na neki način bila drugarica, pošto nije radila?

– Ona je kod tate radila, jer on je imao advokatsku kancelariju. Ona je godinama njemu kucala akta, nosila ih u sud, primala klijente, praktično mu je bila sekretar.

Uz nju sam imala jedno obično detinjstvo, ništa specijalno: jedno dosta živo dete, sklono raznim nestašlucima, ne baš svojstveno nekome

ko će postati neki naučni radnik. Po tim nestašlucima podrazumeva se da sam se malo i tukla, i to obično sa jačima od sebe, ne sa slabijim.

Detinjstvo mi je bilo uglavnom bezbrižno, ništa se specijalno ne bi moglo izdvojiti, proteklo je uglavnom u igri. Paralelno sa osnovnom školom sam išla i u Nižu muzičku školu. Tu sam dosta nastavnika promenila, između ostalih je bila profesorka Milica Moč, naša poznata pijanistkinja. Ona je dugo vremena bila, i pre i posle Drugog svetskog rata, jedan od stožera muzičkog života Novog Sada, a inače je iz poznate novosadske porodice. Njena unuka je nažalost nedavno preminula, Leposava Šelmić, koja je bila upravnica Galerije Matice srpske.

Onda dolazi gimnazija?

– Onda dolazi gimnazija i paralelno Srednja muzička škola. Tu ima zanimljivijih detalja. Prvo, nije lako da se ide paralelno u dve škole, nije to samo instrument, klavir, u pitanju, nego je to, što mnogi ne znaju, kompletna srednja škola sa teorijskim predmetima: harmonija, kontrapunkt, muzički instrumenti, poznavanje instrumenata... Kad neko tu školu završi, ima praktično zanimanje u rukama. Bila sam u prvom razredu gimnazije i Srednje muzičke škole, ali u tom prvom razredu nisam imala dovoljno podsticaja. Naime, dopadnem jednoj mladoj profesorki, koja nije bila još diplomirala, koja je zapravo u to vreme bila još student. Ćak vrlo brzo oseti da li je profesor motivisan. Moja procena je bila da ona nije bila motivisana, tačnije bila je to neka uzajamna nemotivisanost, čiji je rezultat bio da nisam dovoljno vežbala. Iz teorije sam uvek dobijala petice, ali klavir... I pored sve inteligencije, ne mogu da se nadomeste oni sati i sati nevežbanja – muzika treba da uđe u prste. I tad se dogodi da dođe juni, ja izađem na ispit i saopšte mi da će mi dati prolaznu ocenu, ali da ne mogu dalje da nastavim sa takvim pristupom muzici. Druga mogućnost je da me sruše na popravni, pa da ja izvolim preko leta vežbati, pa ćemo videti da li ima rezultata kad vežbam, odnosno da li mogu da postignem onaj rezultat koji treba. Događa se jedna jako lepa stvar: ja dođem tog leta, na popravni ispit, možeš misliti, jedan Ćak koji je u gimnaziji bio brilijantan, ima popravni ispit u muzičkoj. I dođem kod druge profesorke, Kasovec, jedna izuzetna ličnost, jedna od retkih koja je u to vreme imala završenu akademiju. Vrlo mali broj profesora iz Srednje muzičke je tada imao uopšte redovno školovanje, to su najčešće bile dame iz finih kuća koje su po pansionima u Beču i Pešti završavale neke srednje škole, gde je uz obavezno učenje predmeta: matematika, istorija, književnost, išlo i učenje muzike. Dakle, to ni slučajno nije bilo školovanje tog nivoa, ali prosto posle rata nije bilo kadra i takvi

kadrovi su odigrali značajnu ulogu u razvoju muzičkog života u Novom Sadu. Ona je završila u Beču, kod profesora Paula Majgartena, koji je bio učenik Franca Lista. Može se reći da je to Listova škola. Pored toga, ona je i sama bila izvođač, vrlo uspešna, nastupala je, bila je priznata pijanistkinja. I desi se da ja budem srećne ruke i dođem kod nje. Prvog dana je rekla: – Odsviraj taj tvoj ispitni program. Ja odsviram, ona kaže nije ovo tako loše, ali nećemo mi za popravni da radimo ovaj program jer te za njega verovatno vežu loše uspomene, pretpostavljam da je to mislila: – Hajde, krenućemo ispočetka, jedan potpuno nov program. Ovo malo detaljnije pričam, ne zbog samog tog slučaja, nego što ću se posle nadovezati na to koliko je važna uloga profesora, možda u muzici i matematici više, nego u bilo kojoj struci. Prvo, ništa nije naplaćivala, tog sam se principa i ja kasnije držala, imala sam nekoliko hiljada potpuno besplatnih časova, što izbeglicama, sirotinji, porodici... Druga stvar, časovi su bili kod kuće, nema govora da se gledalo na vreme; pošto se ništa nije naplaćivalo, bilo je potpuno svejedno, da li se ostaje četrdeset pet minuta ili tri sata. Mi smo se celo leto, po najvećoj vrućini, sastajale. Naravno to nisu bili samo obični časovi: ona je meni pričala o Beču, o kompozicijama koje je ona izvodila. Što je izuzetno važno, a što je zaboravljeno, kad dete dobije novu kompoziciju treba profesor da mu odsvira kako ona izgleda. Kad dete čuje kako treba u celini da zvuči ta kompozicija, ima taj zvuk sve vreme u pameti, dok ne dođe do celine, preko vežbanja leva ruka, desna ruka, odvojeno sviranje, što je često nezanimljivo, stalno imaš u ušima zvuk te kompozicije. Imaš motiv da se trudiš. Ja sam takvu volju dobila da vežbam, da sam pet-šest sati po najvećoj vrućini svirala, da ni ona, ni njeni prijatelji nisu mogli verovati kad su me čuli nekoliko dana pred ispit, da je to jedno isto dete. Da bude još gora komplikacija, nekoliko dana pred ispit ja sam ipak malo išla na Štrand. Izlazim iz vode, nagazim na jedno ogromno parče stakla, ono se meni zdrobilo u peti, tako da i dan danas imam veliki šav na peti. Nastalo je krvoliptanje, nešto su skrpili u Poliklinici... Međutim, nisu izvadili sve parčiće, pa ponovo kroz nekoliko dana u Pokrajinsku bolnicu, prava operacija na hirurškom stolu. Ja onako sa onom zamotanom nogom, uz bolove, ali sa snažnom ljubavlju za muziku i neviđenim oduševljenjem ličnošću profesorke i muzikom uopšte, odlično položim! Dali su mi četvorku uz najveće pohvale (jer petice ne daju na popravnom). Ta profesorka mi je bila do kraja četvrtog razreda, to su sve bile petice. Za diplomski ispit sam svirala izuzetno težak program, bila je puna sala, došli su moji drugovi iz gimnazije...

I onda dolazi ključni trenutak: treba se opredeliti šta dalje. Tu je bilo veliko kolebanje. Bukvalno je odlučio jedan sekund! Iako sam maturala u gimnaziji radila iz matematike, jer sam volela matematiku, u jednom momentu sam pomislila da se odlučim za muziku, ali se onda setim da je bio jedan period kad nisam vežbala – ko meni garantuje da se taj period neće vratiti, možda je ovo oduševljenje ličnošću profesorke, a ne oduševljenje muzikom? Ipak odlučim da upišem matematiku i mislim da nisam pogrešila. Ono što je ostalo zauvek, to je ljubav za muziku, i ne samo ljubav, nego potreba za stalnim vežbanjem, jedan kontinuitet. Od tada već četrdeset godina sviram, nikad nisam prestala.

Jedna mala digresija. Kad sam izabrana za rektora, onda mi je palo na pamet da kupim klavir za Univerzitet. Ako ga ja ne kupim, neće niko. Svi su se zgražavali! Ti si matematičar, hajde da kupimo neke kompjutere! Rekoh: – Ljudi moji, kompjutera ima dovoljno, oni za dve, tri godine zastare, dođe nova generacija... Kupićemo lep klavir, traje dugo... I mi nabavimo dva klavira vrlo povoljno (tu je pomogao dosta i dekan Akademije umetnosti, Nenad Ostojić): jedan za Akademiju nauka, ogranak u Novom Sadu, i drugi „Jamaha“, potpuno nov, za Univerzitet. Moram da kažem da je tu od onda bio jedan lep koncertni prostor u kojem je bilo vrlo lepih koncerata, nastupala je i Rita Kinka... Mislim da smo u tom smislu specifični, da nijedan univerzitet nema u zgradi rektorata klavir, što na neki način diže kulturni nivo našeg Univerziteta.

Kad je nabavljen taj klavir, gospodin Eberst, koji je godinama bio i muzički urednik u Radio stanici i izdao preko dvadeset knjiga – sad je dobio februarsku nagradu grada Novog Sada, jednog dana dođe kod mene i kaže: – Hajde, Olga, da napravimo koncert, na kojem bi učestvovali ljudi sa Univerziteta koji nisu profesionalci, ali imaju dovoljno muzičkog znanja. Bio je to vrlo lep koncert hiljadu devetsto devedeset osme, veoma posećen, sniman na televiziji i nekoliko puta emitovan nakon toga. Od tada sam se opet „zapalila“ za muziku. Udružila sam se, u međuvremenu, sa violončelistom Tiborom Hartigom, inače je on i poznati kompozitor, izvođač, slikar, vrlo uspešna osoba. Njegova supruga je lekarka, krasna žena, bavi se rehabilitacijom, isto iz jedne poznate porodice; njena mama je bila profesorka Kostić u gimnaziji. Tako se dogodi, pošto sam ih znala, komšije smo (oni stanuju u ulici Laze Telečkog, ja u Jovana Subotića), baš kad je bilo bombardovanje, hiljadu devetsto devedeset devete, sretne me gospodin Hartig i kaže: – Olga, eto mi smo i komšije, hajde da vežbamo. I mi smo u vreme tog nesretnog rata svirali, spremali program i imali sedam zajedničkih nastupa,

uključujući čak i nastup na Kolarčevom narodnom univerzitetu, u manjoj sali, gde je on imao i svoju izložbu slika. Bili smo i u Zrenjaninu, nastupali smo i u Akademiji nauka. Dakle, stvar je postala ozbiljna, i to je, eto, bila slučajnost, jedan lanac događaja... Prvo je kupljen klavir, pa je bio naš zajednički koncert, i posle toga lepa aktivnost od dve i po, tri godine. Sad smo malo prekinuli, i on i ja radimo neke druge stvari... Ako je prava ljubav za muziku, onda ona nikad ne prestaje, i ostaje uvek u čoveku. I malo pre sam vežbala, pre nego što sam došla. Dosta mojih kolega je završilo Srednju muzičku i kasnije druge struke, na primer kolega Ištvan Bikit, doktor fizike, ali vrlo malo njih održava taj kontinuitet.

Mislim da je i bavljenje muzikom imalo jako pozitivno dejstvo na moje bavljenje matematikom. To je u svetu poznao, recimo Ajnštajn je bio poznati violinista. Sad postoje i knjige: nedavno je Kriger izdao knjigu o vezi između muzike i matematike. Nije slučajno što volim i jednu i drugu oblast.

Što se tiče studija matematike, tu ne znam šta bih mogla da izdvojim kao posebno. Nismo bili neka uspešna generacija, sem nas nekoliko: završile smo ja i Zvezdana Radašin, koja je takođe bila doktor nauka, nažalost je dosta mlada preminula. Uglavnom sam se u toku studija sa njom družila. Bile smo obe dobri studenti, nema nekih posebno zanimljivih detalja za priču. Uglavnom se učilo, polagalo, ja sam sve ispite uvek u junu davala, nikad ništa nije ostajalo za druge rokove.

Imala sam sreću da me na trećoj godini studija zapazi akademik Bogoljub Stanković. Zadržala bih se malo na ovome, jer je izuzetno važno za čitavu moju karijeru. Radi se o jednoj izuzetnoj ličnosti: profesor Stanković je redovni član Srpske akademije nauka, naučnik: on je i danas, sa osamdeset godina, u punoj naučnoj aktivnosti, piše vrhunske naučne radove, objavljuje u stranim časopisima. Sada je uzeo da radi sasvim nove oblasti, koje bi i za mladog čoveka bile izazov. Upustio se u to, a tu treba imati fizičke energije i izuzetno oduševljenje. On je imao praksu u ono vreme, da kad zapazi dobre studente, pozove ih na naučni seminar da pokaže kako se pravi nauka u matematici. Meni je na trećoj godini ukazao na jednu oblast koja je tada tek bila u razvoju, i to je bio moj prvi susret sa tom oblašću, kojom ću se ja i kasnije baviti.

Čim sam diplomirala, odmah sam izabrana za asistenta, pošto sam posla sa šest godina u školu, vrlo sam rano diplomirala, nisam imala ni pune dvadeset dve godine. I krenula sam da se bavim naukom, a profesor je tu odigrao izuzetno značajnu ulogu, ne samo u mom naučnom

razvoju. Najmanje jedno dvadesetak mojih kolega se usmerilo, magistriralo, doktoriralo, zahvaljujući njegovoj pomoći.

Prvi moj naučni rad je bio sa njim, saopštili smo ga u Akademiji nauka. Bila sam tada vrlo mlada, imala sam nepune dvadeset četiri godine. Kad sam magistrirala imala sam nepune dvadeset četiri godine. Kad sam doktorirala imala sam dvadeset pet i po, bila sam tada jedan od najmlađih, ako ne i najmlađi doktor nauka u velikoj Jugoslaviji. Onda je krenuo uobičajeni naučni razvoj: naučni radovi, knjige, konferencije... Pa izbor u Vojvođansku akademiju nauka. Posle, kad smo se ujedinili sa SANU, svi smo izabrani i tamo. To je period od petnaest-dvadeset godina, koji je imao jedan uhodani ritam, ne bi se neka tačka posebno izdvojila.

Što se tiče nastave, tu bih se malo zadržala, jer mi je nastava uvek bila jako važna. Greška je kod naših profesora što stavljaju u prvi plan nauku. Jedan od razloga su reizbori – kad se biraju u viša zvanja, onda se računaju koeficijenti radova, zatim kongresi, a jako se malo govori o nastavi. Svima, uglavnom, stoji rečenica u referatima: – Bio je vrlo savestan, imao je dobar kontakt sa studentima, uvek je spreman da im pomogne... Često to ni blizu nije tako. Meni je uvek bilo važno da budem dobar profesor, verovatno i zbog uzora koje sam imala tokom školovanja: profesorku Kasovec i profesora Stankovića. Da budem ne-skromna, i studenti dele to mišljenje. Zaista se uvek jako trudim da dam sve od sebe.

Mislim da je nastavni proces nešto najlepše u našem zanimanju, a ne daje mu se dovoljan značaj; mladi asistenti se jednostavno nepripremljeni guraju u taj nastavni proces. Ja uvek govorim svojim mlađim kolegama da je držanje časa mala monodrama. Pogotovo ako je veći broj studenata u auditorijumu. Po dva-tri sata moramo vezivati pažnju nekada i tristo-četiristo studenata, što nije lako. Počevši od dikcije, od toga da se neki put treba malo zaustaviti, pa se okrenuti, pogledati ta lica, što kod nas matematičara često izostaje, jer pišemo na tabli. Dešava se da profesor uđe na čas, okrene se tabli, piše i govori i praktično se do kraja časa ni jednom ne okrene. Nema nikakvu komunikaciju, ne vidi njihova lica, ne vidi da li to što govori nailazi na njihovo prihvatanje. Ne samo da je važno da ih povremeno pogleda, nego mora da gleda pojedinačne izraze lica, mora vezati pažnju studenata tako što menja izraz svoga lica, a ne da ima statičan izraz lica, onda da ima dobru dikciju – intonacijom ističe šta je važno, a šta manje važno. Zatim, na časovima se stalno izlaže novo gradivo, nove formule, a treba i

da se stane, pa da se prodiskutuje šta je u nekoj formuli interesantno, čemu ona služi, u čemu je njena primena... Predavati matematiku je gotovo umetnost! Drugo, potpuno se različito predaje kada je nastava kamernog tipa, znači kad je mali broj studenata, kada postoji fizička bliskost, kada ste na dva-tri metra udaljeni od slušalaca nego, kad ste u amfiteatru. Ja sam hiljadu devetsto devedeset devete godine, kad je bio rat, zamenjivala jednog kolegu na Tehnološkom fakultetu. Ceo amfiteatar pun, četiri stotine studenata. Ja sam najviše imala stotinu studenata, a najčešće, u proseku, dvadeset-trideset. Odjedanput se pojavim pred četiri stotine studenata! Te godine nije bilo prijemnog ispita, bilo je studenata sa vrlo niskim nivoom znanja. Moje kolege su mislile da me niko neće slušati, da će biti galama za vreme predavanja, ili da neće dolaziti na predavanja. Međutim, apsolutno nije tačno. Nema te dece koja se ne mogu motivisati, ako vide da je profesoru jako stalo. Drugo, ja sam se šetala među njima, u toku časa prozovem nekoga i vodimo razgovor, iako se to ne radi na predavanjima. Bila je takva dinamika da je svakog trenutka neko mogao da očekuje da bude prozvan. Ipak, imali su osećaj odgovornosti, nisu dolazili nepripremljeni. Skoro tri stotine su položili predmet u prva tri roka, i to sa jako lepim ocenama. Važno je da student oseti dobru volju profesora, što se vidi iz izraza lica, iz načina na koji se sa njim ophodiš, kako se pripremaš za čas... Drugo, u našoj struci je važno da je sve pregledno napisano, da se ne govori brzo, nego dovoljno lagano... to je čitava umetnost.

Bila je diskusija na Univerzitetu da će Filozofski fakultet, Katedra za pedagogiju i psihologiju, organizovati neke mini kurseve za buduće asistente, jer na Matematičkom fakultetu studenti slušaju pedagogiju i psihologiju u okviru redovnih studija, barem neki smerovi. Međutim, kada student završi Mašinski fakultet, i sutradan postane asistent, nema apsolutno nikakvu predstavu o tome kako teče pedagoški proces, kako teku misaoni procesi tokom slušanja predavanja. Predavač mora da se spusti na nivo onoga koji sluša. Često je greška nekih profesora, dobrih stručnjaka, što ne mogu da razmišljaju na način na koji razmišlja student. Opterećeni su znanjem koje imaju i smatraju da su mnoge stvari razumljive same po sebi i da ih ne treba objašnjavati. Tu je poenta zašto je matematika težak predmet. U suštini uopšte nije težak, ne bi trebalo da bude težak. Teškim ga prave oni koji nemaju osećaja za pedagogiju, nemaju ni znanja ni predispozicije. Ja stojim na stanovištu da se ne može biti dobar profesor, ako se istovremeno ne voli predmet koji se predaje. Dobar profesor je onaj koji je dobar čovek. Profesor na

ispitu mora da bude strpljiv, ne treba da „hvata“ šta student ne zna, već šta zna i iz njega izvuče maksimum.

Puno se priča o reformi univerziteta, govori se o Bolonjskoj deklaraciji, a manje se govori o samom nastavnom procesu. A tu ima toliko stvari koje se mogu popraviti, i bez velikih novaca i bez velikih laboratorija, bez Bolonje i kredita i putovanja naokolo. Mi ne možemo putovati u London sa ovim nivoom nastavnog procesa, a da ne govorim o laboratorijama koje su loše opremljene. Mislim da je baš nastavni proces u visokom procentu na niskom nivou. To se naročito odnosi na fakultete koji upisuju po hiljadu ili dve hiljade studenata, gde gotovo da nema direktne komunikacije profesor-studenti, gde se ispiti polažu u pismenoj formi. U nekim slučajevima nastava je postala samo biznis, pri čemu je ponajmanje važno kakvo znanje studenti steknu, što je velika šteta.

Trebalo bi praviti neke reforme da se studenti uključe u ocenjivanje profesora, što je u Americi normalno. Jedan mladi kolega je to doneo iz Amerike – nekih osamnaest tačaka po kojima studenti vrednuju profesore, bukvalno od toga kakav mu je raspored teksta na tabli, do toga kakav ima odnos prema studentima, da li mu zadaci na pismenom odgovaraju zadacima koji su rađeni tokom godine. Itekako se profesori bave time kakvu će im ocenu dati studenti, što podiže nivo nastavnog procesa. Od te sve nauke vrlo će malo ostati, što je rekao jednom profesor Stanković. Nama se čini da je sve to jako važno što radimo, a kad se gleda u nekom kontinuitetu, šta ostane od nauke koja se danas radi, šta je ono što stvarno vuče nauku napred i pravi velike proboje. To je, možda, jedan procenat savremene nauke. A ono što je naš pravi proizvod, to su hiljade studenata koji posle odlaze takođe u škole i obrazuju svoje đake. To je ono što je naš proizvod.

E, onda dolazi period kad sam bila rektor, od hiljadu devetsto devedeset šeste do hiljadu devetsto devedeset osme godine. To je bilo zanimljivo iskustvo. Nisam bila baš mnogo oduševljena time da se pojavim na tom konkursu, to je još bio period kad smo imali kontra kandidate i kad je još važio zakon po kome ministar postavlja rektore. Ja sam imala dva protukandidata, profesore Teodosijevića i Sotirovića. U Savetu sam dobila većinu glasova. To je lep period, u jednom smislu, a u drugom ne, jer su bila izuzetno teška i složena vremena, sa puno spoljnih ograničenja, neprijatnih situacija i bolnih momenata, bilo je puno izbeglica studenata i profesora. Tu je najveći teret podneo profesor Herceg, isto matematičar, koji je pre mene bio rektor pet godina, i uglavnom je

to na njega palo. Period u kojem sam ja bila rektor je bio isto tako težak zbog materijalne oskudice.

Ja sam se uglavnom koncentrisala na izdavačku delatnost, to je posle nastavljeno – već je objavljeno preko sto pedeset knjiga, što se baš ne zna u javnosti. Bilo je vrlo lepih knjiga iz raznih oblasti. Štampao ih je Univerzitet po vrlo povoljnim cenama. To mi je bilo glavno, onda kupovina klavira i one tekuće stvari. Bila sam jedan mandat, nisam želela više, čak ni jedan ceo nisam završila, zato što je juna hiljadu devedeset devedeset osme godine donet nov Zakon o univerzitetu prema kojem je novi rektor odmah stupio na funkciju. Ja mislim da sam imala najkraći mandat od svih rektora, nisam ni pune dve godine. Glavni razlog je bio što se nauka nije mogla raditi, bilo je za mene katastrofalno četiri godine ništa ne raditi. Drugo, mislim da su i društvene okolnosti bile jako komplikovane, osetila sam da to nije za mene, tako da sam se sklonila sa te funkcije. I eto, to je uglavnom to. Posle toga, stvari idu manje– više uhodano: drži se nastava, radi se nauka, svirucka se povremeno... i to je to.

Žene obično u nekim godinama odluče da se udaju, osnuju porodicu...

– Nije to nikad bila odluka; ja nisam od onih žena koje su nešto odlučile, pa neće. Prosto mislim da je to sticaj raznih okolnosti. Bilo je nekoliko osoba koje su mi se dopadale, moglo je nešto biti, ali nije se stvar, mojoj krivicom ili njihovom, razvila do te tačke. Nije mi toliko žao što se nisam udala, ali mislim da je šteta što nisam imala dece, ne toliko zbog mene, nego što svaki roditelj očekuje od svoga deteta da dobije neko unuč. Verovatno bih bila dobra majka, kao što se sad trudim da budem dobar profesor. Ali to je stvarno sticaj okolnosti. Nisam bila pristalica da se žena ne uda, niti mislim da me je nauka u tome sprečila. Imala sam dvadeset pet i po godina kad sam bila doktor nauka, mogla sam se još sto puta udavati... prosto se tako desilo. Tri-četiri puta sam bila blizu, ali verovatno sam osetila da to nije ono pravo, i naravno sada mislim da to nije bila prava stvar. Kad je čovek mlad i kad treba takve odluke da donosi, nekim stvarima daje veliki značaj. Ja sam smatrala da je bitno iz kakve je porodice moj izabranik i da treba da je vrhunski student. Bilo je ljudi koji to nisu bili, ali su bili sjajne ličnosti, to se posle pokazalo. Prosto mi kriterijumi nisu bili mudri, a bili su mi važni, pa nekoliko njih nije prošlo te moje filtere. Danas mislim da je to bilo koješta, ali šta je tu je... Nikad nisam htela da se udam samo radi udaje, to ne bih nikad uradila. Dosta sam patrijarhalno vaspitana i ne bih se usudila da uradim nešto što nije po zakonu. Mislim da je tako moralo biti i više se time ne bavim uopšte.

Znači, Vi ne zastupate ideju da ako se posvetiš...?

– Ne, ne, imam jako puno koleginica, doktora fizike i doktora matematike, a imaju po troje dece. Recimo, Agneš Kapor, doktor fizike, majka troje dece, supruga Darka Kapora, snaha Vladimira Kapora, akademika. Onda, imam primer Dragoslava Petrovića, fizičara, njegova supruga Ana je nekako i povezana sa mnom. Prvu generaciju studenata, koju sam dobila kao asistent, trebalo je da učim matematiku. To je bila jedna mala grupa, i to je bio individualni rad. Da se pohvalim usput, iz te generacije impresivan procenat njih je doktorirao. Možda je tome nekim delom doprinelo to što sam ja slušala mehaniku sa fizičarima, pa smo radili baš onakve zadatke kakvi su potrebni studentima fizike i otuda ih je u ogromnom broju doktoriralo. Primetim ja jednu devojkicu koja se počela pojavljivati tek u drugom semestru. Pošto je bilo deset-petnaest studenata, mi smo se svi znali. Ja mislim od ove neće ništa biti – to je, u stvari, bila supruga profesora Dragoslava Petrovića, mog kolege, oni su se uzeli posle mature, ostala je trudna, i nosila je trudnoću tokom prvog semestra i nije dolazila na nastavu. Međutim, to ništa nije smetalo da bude brilijantan student i doktor fizike. Ona je inače kćerka Ide Sabo, koja ima dve kćerke, obe su doktori fizike i svaka ima po troje dece. Ida ima šestoro unučadi, od dve doktorke fizike. Ima još takvih primera. Mislim da žena kasnije treba da ima pomoć u kući, ili mamu, svekrvu, neka domaćicu. Sigurno je da ne može da se bavi decom i da vaspitanje trpi izvesne posledice, ali to može da se kompenzira uz pomoć porodice, dobrom organizacijom posla. To treba uraditi dok si mlad, jer si tad manje izbirljiv, a što si stariji, više si izbirljiv, a imaš manje mogućnosti. Ja ipak mislim da je lepo da svako ima dece, tu nema diskusije. Koga god upoznam, od ovih mladih studentkinja, uvek kažem: – Nemojte čekati, udajte se što pre, dok imate da birate, jer sad birate vi, a posle će birati vas. Kad budu birali vas, uvek će biti gore, nego kad vi birate. Sad sam pristalica rane udaje, naravno, ako se ima pomoć u kući. Mislim da je najlepše, kad se uzmu kolege sa studija, kao što su ovi Petrovići, oboje dobri, sve su zajedno prošli. I naročito mislim da je dobro, ako je jedan naučnik da je to i drugi, jer onda postoji razumevanje, i za odsustvo od kuće i za angažovanje u nauci. Ako to nije slučaj, onda ima problema u braku, jer on se zavuče u sobu i nema ga petnaest sati, niti ima avanturu van braka, niti mu se bilo šta može zameriti, prosto, nema razumevanja za taj naučni angažman.

Za matematiku se kaže da je muška disciplina. Da li ste Vi osetili neku diskriminaciju?

– Ne, ja mislim da je muška zbog toga što se devojkama usađuje u nekom uzrastu mišljenje da one nisu za matematiku i one se pod tim uticajem opredeljuju za neke druge studije. Ali postoje zaista vrhunske matematičarke, na primer Sonja Kovalevski. (Imam njen veliki portret.) Bila je jedna od najvećih matematičarki u istoriji, jedna sjajna ličnost. Vidiš, nju biste mogli „obraditi“, ako biste prekopale po literaturi, njen je život bio jako zanimljiv. Čak je važila za ženu koja je privlačila poglede i mamila uzdahe mnogih muškaraca. Imala je biografiju ravnu jednom romanu – sjajna osoba!! Vrhunske rezultate je imala: što je u ono doba bila Marija Kiri u fizici, to je Sonja bila u matematici.

Na vašem odseku za matematiku ima dosta matematičarki.

– Imam dosta žena. Čak su svojevremeno pravili šalu, govorili su profesor Stankoviću da je on imao naklonost prema ženama pri izboru saradnika. Nekako su se stekle okolnosti da na našem Institutu ima oko petnaestak žena koje su uspešne doktorke matematike. I na Tehničkom fakultetu. Novi Sad se tu malo razlikuje od Beograda, veći je procenat žena matematičara, baš zato što profesor Stanković nije imao te predrasude. Ja sam svojevremeno držala u Zagrebu predavanje, i u spontanom razgovoru s kolegama u restoranu pitam: – Zašto na toj katedri za matematiku praktično nema žena? Rekli su: – Nikad ih više nećemo uzeti! Imamo loše iskustvo. Jednom smo uzeli jednu, koja je bila brilijantan student, i bilo je najnormalnije da je angažujemo. Onog momenta kad se udala i počela da rađa, njeno interesovanje je opalo, nikad više nismo uzimali žene. Taj se trend kod njih dosta dugo zadržao, pa su žene koje su bile dobre odlazile na tehnički fakultet, na ekonomski, gde je takođe bilo matematike, ali su sporijim ritmom napredovale. Ta matematična katedra imala je velike predrasude, što kod nas nije slučaj. Mislim da je tu Novi Sad jedna pozitivna tačka.

Jeste li Vi bili prva rektorka u staroj Jugoslaviji ?

– Pa bila je na Univerzitetu umetnosti u Beogradu Dara Matić-Marović, istovremeno kad sam i ja bila ovde. Ali sam bila prva od onih standardnih univerziteta; a sad je to već normalno: tu je i Fuada Stanković, a u Beogradu Marija Bogdanović...

Da li ste Vi u ono vreme na vašim rektorskim sastancima uopšte osetili neku diskriminaciju?

– Ne, pošto sam po prirodi energična i glasna, čak možda imam malo

muških osobina, kao mala sam se i tukla, rekla sam već. Njima je bilo jasno posle prve sednice kakva sam ja.

Sve zavisi od toga kakva je ko ličnost. Ako se odmah postavi na pravi način, ako shvate da držiš konce u svojim rukama, da vladaš situacijom, da je sednica pripremljena, da umeš da pratiš radnju, da se ponašaš kako treba. Bilo je svima jasno već posle dve nedelje da neće biti problema.

Čak, ja mislim da su žene, neki put, bolji psiholozi. Mnoge situacije sam rešavala koristeći se diplomatijom, koja baš nije svojstvena muškarcima. Dolazili su mi često ljudi koji su imali neke probleme na svojim fakultetima, gde dekani nisu mogli da reše neki lokalni problem. Dešavalo se da pozovem jednu i drugu stranu, ako treba i tri sata pričamo, rešavali smo te slučajeve uspešno. Mislim da su žene strpljivije, pažljiviji su slušači, umeju da stvari postave na pravi način.

Da li bi se to moglo pripisati Vašem dobrom kućnom vaspitanju?

– Pa moguće, mama je bila veliki diplomata. Ja sam to posmatrala i učila, uvek je nalazila sjajna rešenja. Generalno, ja imam stanovište da ako čovek ima neki spor sa nekim, onda treba da ostane u okviru toga spora. I to je ono što se danas zove emocionalna inteligencija, o tome se dosta govori. Našem svetu to jako nedostaje. Često krene diskusija o nekom stručnom problemu, ali se zahuktava i završi se ne tako da neko iznosi argumente vezane za temu, već počinje ulaženje u privatni život, aluzije, vređanje i na kraju se završi svađom. Znači nedostatak diplomatije! Ako čovek postavi cilj da uz diskusiju postigne ono što želi, ili nešto od toga, onda mora biti tolerantan u toku tog razgovora i pokazati puno poštovanja za sagovornika. Ako sagovornik jednog momenta oseti nipodaštavanje, posebno u prisustvu većeg broja ljudi, onda je kraj diplomatije. Onda protivnik neće popustiti, zbog toga što je njegov ugled doveden u pitanje, a ne zato što ne vidi da tvoji argumenti nisu na mestu. Za svojih trideset pet godina rada na fakultetu, nikad ni sa kim nisam bila u sukobu. Sećam se, jedanput, jedan kolega nije došao na jedan važan sastanak i onda sam ga malo izgrdila. On je rekao da nije došao jer je tetki pukla neka cev, pa je došao majstor, i on je morao tamo da bude. Ono što nedostaje našim univerzitetskim profesorima, to je poštovanje tuđe ličnosti; nije to samo pitanje lepog ponašanja, to je i pitanje ne samo emocionalne inteligencije, nego uopšte inteligencije. Ako čovek želi nešto da postigne, nikako to ne može postići vređanjem drugoga. Treba uvek saslušati svakog, pustiti ga da kaže šta misli, pa ako treba i promeniti svoje mišljenje, korigovati se. To je naša velika

greška, ne samo na univerzitetu, već i u politici; da li je to posledica ponašanja, inteligencije ili neke strasti, koja nam je svojstvena etnički, ja ne znam, ali to je veliki nedostatak. Takvi ljudi uopšte ne treba da su na istaknutim funkcijama, da su javne ličnosti, jer ne postižu to što funkcija javnog zahteva od te ličnosti. Jako je važno biti diplomata u životu. Kad meni dođe student na ispit, pa ne zna, završimo tako što ja kažem: – Da li bi ti mogao sebi da daš prolaznu ocenu? On kaže: – Ne. Ima profesora koji kad neko ne zna hoće da budu duhoviti, pa opisuju njegovo neznanje, naročito pred kolegama – to je potpuno besmisleno. Lepo kažeš: – Nisi spreman, doći ćeš idući put, dođi na konsultacije. Nama nedostaje diplomatije.

Rekli su mi da nijedan poklon koji ste dobili dok ste bili na Univerzitetu niste odneli kući.

– Ako sam rektor, imam svoj rektorski dodatak i imam obaveze koje ta funkcija nosi i treba svoj posao korektno da uradim. Da pomognem svakom kome mogu da pomognem i nije potrebna nikakva vrsta revanša i nikakvi pokloni.

Odrasli ste u dobrostojećoj građanskoj porodici i niste bili željni materijalnih stvari.

– Ne, mislim takvi su mi i roditelji bili, i majka i otac. Nasledi se, neću da kažem skromnost, nego se nasledi ta osobina da su ti neke druge stvari vrednost u životu. Sve te pojave koje danas postoje – mito, korupcija... posledica su loše skale vrednosti: čovek stavlja materijalna dobra na prvo mesto u spisku vrednosti. I sve onda proizilazi iz toga: ako mu je to najvažnije, a ne može to da ostvari regularnim putem, onda su svi njegovi naponi u pravcu tog osnovnog cilja. Ako to nije na prvom mestu, onda je potpuno miran i hladan i ne dolazi nikad u iskušenje. Struktura ličnosti je takva.

Možda da ispričam jedan detalj. Jednog dana sam ušla u prodavnicu mesa „Topiko” u Masarikovoj ulici i videla jednu gospođu u crnini. Krene razgovor: – Odakle ste, šta ste...Vidim po naglasku da nije iz ovih krajeva... preko Drine je... došli su iz Mostara, ima dvoje dece, sina Simu i kćerku. Dečko je upisao prvu godinu elektrotehnike, ali nikako da položi tu matematiku. Otac je u međuvremenu umro, mašinski inženjer, siromah, razboleo se. Žive kao podstanari, ne mogu da vrate kuću u Mostar. I tu meni proradi moj matematički gen, ja kažem: – Gospođo, nema problema, neka dođe da vidim da li nešto možemo učiniti. Čim je došao, videla sam da je jako pametan i talentovan, a onda smo tri mese-

ca proveli radeći matematiku. Gotovo svaki drugi dan ostajali smo po tri-četiri sata. Sećam se dvehiljadite godine: čitav zimski raspust nigde nisam otišla, tri nedelje sam s njim spremala taj ispit. Juče sam ga srela, šetala sam prema keju. Prišao mi je, išao je sa nekom devojkom. On nikada neće proći da mi ne pride. Dođe za Osmi mart, donese mi neki poklon, sad već upisuje petu godinu, jako lepe ocene ima. Taj osećaj da si nekom pomogao i to u trenutku koji je možda bio preloman... Da on to nije položio, možda bi batalio studije, imao je čak i stipendiju od očeve firme. Ovako, on je srećan čovek.

Ako neko voli svoju prosvetnu delatnost, onda mora da voli studente i najveća mu je satisfakcija kad nekom pomogne i kada taj neko, posle toga, lepo završi, bude uspešan. Pitanje je skale vrednosti: ako je meni to na prvom mestu, a jeste, onda je sve drugo smejurija i ne znači mi ništa.

Evo još jedan primer ću da ispričam. Hiljadu devetsto devedeset šeste godine zove me jedan gospodin i pita da li mogu da pomognem, već se znalo da ću biti rektor. Ima jedan mladić, njegovi su Bosanci, izbeglice, Dušan Mrđa. Vrlo je talentovan za slikarstvo, završio je u Bačkoj Palanci gimnaziju, jako je dobar. Polagao je prijemni na Akademiji umetnosti, ali nažalost nije položio. Ja još nisam rektor, ali nazovem dekana da vidim da li je tu nešto moguće učiniti. Naravno, dekan je bio izuzetno ljubazan, ali ništa nije mogao, prijemni su već prošli. Svaka klasa i svaki profesor ima određeni broj studenata, to je individualna nastava... Vidim da je to izazvalo ogromnu tugu kod tog mladića. Vidim da će stvar da krene loše, pogledam njegovo svedočanstvo, i vidim izvanredne ocene: pobeđivao je na takmičenjima iz fizike. Kažem: – Ostalo je mesta na Institutu za fiziku, ja ću tebe da upišem na moj fakultet. I on, onako, kao od bede: – Pa dobro! Ipak da mu ne propadne ta godina, ali sam iz boje glasa i njegovog izraza lica zaključila da je to za njega privremeno stanje, i da će ponovo dogodine pokušati da konkuriše. On je bio brilijantan student. Kad je bio na drugoj godini, ja sam te godine predavala tehnolozima. Postojao je centar za mlade talente, ceo moj honorar sam uplatila tom centru, i onda je on dobio neku stipendijicu. On je brilijantno završio fiziku, sad je tamo saradnik u naučnom radu, završava kod profesora Leskovića postdiplomske studije. Bio je na specijalizaciji u Nemačkoj, na Institutu Max Plank u Nemačkoj, koji je najbolji u toj oblasti. Kad ga sretnem, i kad pričamo o njegovim uspesima, taj osećaj zadovoljstva meni je najveća satisfakcija. Jedno dete, koje će biti doktor fizike, sjajan dečko i kao ličnost, mene

drži na ovom putu. Ima njegova slika u Tehničkoj školi „Mihailo Pupin” iz srednjoškolskih dana. To je ono što je lepo u pedagogiji: da si nekom pomogao, u nekom kriznom trenutku, kad je trebalo neko samo malo da ga gurne da dalje krene. Bilo je desetak sličnih primera.

Vaši saradnici u Rektoratu su mi rekli da nikad niste leteli avionom.

– Letela sam jedno desetak puta. Prvi put, kad sam išla na more u dvadesetoj godini, ali sam kasno počela da letim... jedva čekam da sletim. Dosta loše podnosim putovanja, naročito autobusom. Kad imam neki kongres, gledam da imam nekog koautora, iako engleski odlično govorim, ali izbegavam putovanja kad god mogu. Naša nauka je malo drugačija. Imam ogroman broj radova koji su štampani u Americi, Japanu, Australiji, Kini, Italiji... skoro da nema zemlje, gde nemam neki objavljen rad. To je dobra strana matematike: možemo slati radove svuda. Imala sam jako puno kolega s kojima sam bila u komunikaciji, sad imamo imejl. Pa, kažu da Kant (neću da pravim nikakvu paralelu) navodno, nikad iz Keningzberga nije mrдноuo. Ako je to tačno. Kad je mogao Kant, mogu i ja. Ja sam ukupno u životu bila dva ili tri puta u Budimpešti, jedanput u Temišvaru i jedanput u Briselu. To je sve moje inostanstvo. Dok je bila Vojvođanska akademija nauka, imali smo saradnju sa Kinom. Dobijem dve nedelje da odem u Kinu, i ja ne odem, pošaljem nekog drugog. Nemam strast za putovanja. Ta moja osobina nije imala nikakvih posledica po naučni rad. Evo, sad je u Holandiji objavljena knjiga koju smo napisali kolega Pap i ja na engleskom jeziku. Devedeset posto mojih radova su na engleskom jeziku. Matematika je nauka koja može da se radi na takav način: pisali smo, komunicirali, svi oni koji su nešto značili u toj oblasti, svi smo se znali.

Desila mi se i jedna lepa stvar hiljadu devetsto devedeset i devete godine: u jeku bombardovanja dobijem pismo od profesora Girgenapela koji je u mojoj branši bio veoma poznat, a sa kojim nikada nisam bila u direktnoj komunikaciji. Znam ga preko naučnih radova. I u to vreme, u želji da me izvuče iz ovog čuda, poslao mi je pismo da budem gost kod njih nekoliko dana. To je lep gest. Tad se teško izlazilo, ja sam se zahvalila. Hoću da kažem da se mi svi znamo, a postoje referentni časopisi u kojima se prikazuju američki, nemački radovi iz celog sveta. Znači, tu nema opasnosti da čovek radi nešto što je slepo crevo, jer se to odmah vidi... da li objavljuješ u dobrim časopisima, da li su prikazi tvojih radova pozitivni. U pitanju je dvesta-trista ljudi, koji se vrte u svetu i uglavnom se poznaju.

Nismo ništa kazali o Akademiji nauka u koju ste primljeni sa trideset osam godina?

– Posle mene je doktor Stevo Todorčević, isto matematičar, primljen sa trideset šest godina za dopisnog člana SANU. On je sjajna ličnost, u svakom pogledu.

U Akademiji sam bila u nekim komisijama – za izdavačku delatnost, za finansije... Ništa posebno! Glavna mi je aktivnost što sam nabavila klavir i što vodim umetnički deo. Uglavnom organizujem koncerte: komuniciram sa umetnicima, pozivam ih, biram program sa njima, to mi je zaduženje i zadovoljstvo. Ja matematičarka radim te stvari, jer u ovom trenutku nema nikoga ko je muzičar. Preminuo je Rudolf Bruči, on je bio jedini iz oblasti muzičke umetnosti. Pokušavali smo Miroslava Štatkica da predložimo, ali nismo uspeli da stupimo u vezu sa gospodinom Bručijem u to vreme, nismo imali treći potpis. Bruči je umro i, nažalost, jedna tako sjajna ličnost, čovek koji ima sve uslove da bude akademik to nije.

Ali Vi ste tamo izabrani zbog matematike ?

– Jeste, ali nažalost taj naš ogranak zaista tavori. To je vrlo tužno. Drugo, jako mali broj ljudi iz Vojvodine se bira u SANU. Ne mislim da je usmereno protiv Vojvođana, nego se uopšte mali broj bira novih članova u SANU. Ona je u celini stara. Evo, za deset godina, samo su dvojica izabrana, profesor Đukić i profesor Atanacković, i kandidature za obojicu nisu išle preko ogranka. Ispostavilo se da ko ide preko ogranka nema šanse da uspe. Sad smo predložili profesora Pilipovića, to je četvrti put da je predložen. Beogradske kolege matematičari su fer, međutim, kad dođe konačno glasanje na generalnoj skupštini na kojoj glasaju svi: slikari, književnici, pesnici... uvek fali nekoliko glasova. To je, nažalost, tužna realnost ovog ogranka. Mislim da to nije dobro, već smo imali nekoliko sastanaka, razgovarali, bilo je i ekstremnih shvatanja da treba obnoviti Vojvođansku akademiju. Kad je to prvi put predloženo, većina se usprotivila, ali kako vreme odmiče, ako se nastavi sa ignorisanjem naših predloga, nije nemoguće da ta ideja dobije poprilično pristalica.

Mnogi ne znaju, novosadski i beogradski univerzitet, po broju studenata, imaju odnos jedan prema dva, nešto malo više. Mi imamo trideset hiljada studenata, a beogradski, sedamdeset pet-osamdeset hiljada. Naučnih radnika tamo ima oko osam hiljada, ovde oko tri hiljade, i potpuno je nelogično da jedna razvijena, naučna i kulturna sredina, sa sjajnim naučnicima i umetnicima, ne može da dobije svoje mesto.

Problem je generalno u SANU što se izabere sedam-osam iz Beograda, a ne izabere se ni jedan iz Vojvodine, pa se opet za deset-petnaest godina prepolovi broj. Mislim da to ima loš uticaj na razvoj nauke na Novosadskom univerzitetu, jer svi ti vrhunski naučnici, imaju želju da postanu akademici. To su višestruko negativne posledice.

Da li Akademija i Univerzitet međusobno sarađuju?

– Sarađuju, možda bi ta saradnja mogla biti bolja, ali gde je tu problem? Problem je u starosnoj strukturi: ogroman broj ljudi u Akademiji ima oko osamdeset godina. Ja tamo izigravam nekog omladinca! Kad su neke diskusije, oni kažu: – Vi ste još mladi! To je jedino mesto gde sam još mlada! Jako volim tamo da odem, vrlo je lepo izigravati mladog, ali zaista je tako. Možete misliti kad sam ja sa pedeset sedam godina mlada. Pola ih je bolesno, neki su nepokretni, neki nisu zainteresovani, neki žive u Beogradu. Recimo profesorka Putanov. Ona dođe kad je neki oficijelni sastanak. Ali treba živeti u ovoj sredini i delovati u njoj. Dosta lepo radi galerija, to moram da pohvalim. Tu se dosta angažovao matematičar profesor Marić, tako da je to svetla tačka u celoj priči. Akademija više živi kroz umetničke aktivnosti, kroz lepa predavanja, koncerte, izložbe, a manje kroz nauku. To bi ipak trebalo da je hram nauke i da odatle kreću neke nove ideje i projekti.

Samo su tri žene u Vojvođanskoj akademiji?

– Ali samo ja živim na teritoriji Vojvodine. Profesorka Prvanović, takođe matematičarka, živi u Beogradu, i hemičarka, profesorka Paula Putanov, takođe. Sve tri smo iz prirodnih nauka i sve tri smo neudate.

Svojim primerom dokumentujete neosnovanost predrasuda da žene ne mogu biti vrhunske u prirodnim naukama. Profesorka Putanov piše i pesme?

– Da, ona je na Tehnološkom fakultetu predavala hemiju. Nisam sigurna, koliko je to čista fundamentalna nauka, moguće da ima neki aplikativni deo. A koleginica Prvanović je tipičan primer čistog matematičara, pošto je njen otac, Stanko Prvanović, bio matematičar: to je jedna porodična tradicija – matematička.

Osmi mart – Dan žena. Da li biste mogli nešto da kažete o tom prazniku u kontekstu Vaše karijere i Vašeg života u socijalizmu, da li Vam je uopšte nešto značio?

– Moram da priznam da mi nikad nije ništa naročito značio. Mislim da je neprirodan. Muškarci toga dana kupuju cveće, mogli bi malo češće

da ga kupuju, i ne samo tada da budu ljubazni, već svakog dana. Ali ne škodi, zašto da ne?! Kao i Dan zaljubljenih, i svi ti Dani, i Zaštita planete i Ekološki dani, sve to ima neko pozitivno dejstvo. Nemam ništa protiv, ali nije mi ništa naročito značio.

Kao osoba iz građanske porodice nikad se niste uplitali u politiku?

– Nisam bila član SK nikada, bila sam jedna od retkih u mom kolektivu. Ni u gimnaziji nisam prihvatila, ni na studijama, ni kad sam doktorirala. Imala sam otpor prema tome, mislim da to meni ne leži, strano mi je, a nemam ništa protiv, ako je neko bio. Mnogi su u to vrlo iskreno verovali. Tu niko nikakvu korist nije imao, samo su išli na sastanke, smatrali su da se to od njih očekuje, plaćali članarinu, a ja to nisam morala.

Na našem Institutu, nikada se o tome nije pričalo, tu je vrlo zaslužan profesor Stanković, koji je zauzimao vrlo visok položaj u toj hijerarhiji, i partijskoj i u Skupštini. Bio je rektor i predsednik Akademije nauka, ali je bio ličnost. To je bio njegov život, bio je i u logoru i skojevac. Čovek koji je verovao u te ideale iskreno, i baš zato je bio pun svih kvaliteta. Nikad nije meni, kao svom saradniku, rekao: – Da li biste bili član Partije? Bila sam zaštićena time što je on bio moj profesor, i pretpostavljalo se da je tu sve čisto i u redu. On je dao ton našem kolektivu, nije bilo nikakvih pritisaka. Ja sam čak bila prodekan u vreme komunizma, kad je bilo nezamislivo da neko ima neku funkciju, a da nije član. To meni zaista nikad nije bilo potrebno. I sad, kad mi neko kaže: – Morao sam da uđem u Partiju, a priznaje da u to nije verovao, to je tužno. Zaista, nikad niko nije morao da uđe, bar ne na Univerzitetu, bar ne na mom fakultetu. Možda nisi mogao biti direktor neke veće firme, neću da kažem da u društvu nije bilo tih očekivanja, ali na mom Institutu nije bilo. Ipak su prirodnjaci samosvojne ličnosti, sa jakim integritetom i teško je na njih uticati, ako oni to ne žele.

Ima još jedno pitanje – Informbiro. Da li se, na bilo koji način, u Vašoj porodici...?

– Ne, koliko ja znam, ni mama ni tata nisu bili članovi Partije.

Otkup žita?

– Zanimljiva je ta priča. Moj deda po ocu živio je u Srbobranu i živio je od proizvodnje. Imao je veliko imanje i bio veleposednik. Pred Drugi svetski rat rešio je da sve rasproda, jer mu je bilo važno da školuje sinove i da nađe dobru kuću, u kojoj sam ja danas – Jovana Subotića broj sedam. To je u Srbobranu primano na razne načine, jer se smatra da kad neki veleposednik rasprodaje imanje mora biti da nije baš uspešan,

pošto imanje treba širiti. Dođe otkup žita, a oni njemu ne mogu ništa (čupanje brkova i ostalo), jer je on ranije sve prodao. Ispalo je sjajno.

Posle sam ja odlazila u Srbobran i šalila se sa susedima: – Vi ste sve lepo sačuvali, pa su vam sve oduzeli, pa ste zbog otkupa imali probleme. I to smo preživeli bez posledica, nemam nekih trauma u vezi sa tim. Nemam ličnih političkih trauma. Svako je radio svoj posao, ja sam učila, svirala, čitali smo novine, gledali televiziju, u kući komentarisali, ali van kuće – nikad.

Koji Vam je najdraži ili najlepši doživljaj u životu?

– Vrlo je teško reći. Znam da sam se jako radovala, zato što se mama jako radovala, kad sam završila Srednju muzičku školu. Verovatno kad sam doktorirala i kad sam izabrana u Vojvođansku akademiju.

Koji je bio najružniji ili najtužniji?

– Uvek je tužno kad se čovek rastaje od onih koje voli, a inače, mimo toga, nešto posebno nije bilo. Sada sam u stanu sama: mamina sestra i kćerka su u drugom stanu u istoj kući. Nekada je mnoge poslove u kući obavljala majka. Na primer, kupovinu. Ali sad moram sama. Bile smo sličnih dimenzija, slične visine, tako da je mogla mama da kupi, pa da bude i meni dobro, sem cipela. Oblačenje me ne zanima. Sad kad otvaram ormane, otkrivam šta imam. Nije da idem nešto neuredno, ali da sad ja tu posvećujem neko vreme prelistavanju modnih časopisa, da ja jedan sat provodim pred ogledalom... Čak se i ne farbam, ovo je prirodna kosa, prirodne lokne. Treba biti čist i uredan, pristojno čovek da izgleda, ne mora baš da prati modu...

Zabeležila Svenka Savić, avgusta 2003.

Slobodanka, (1945) Gola Glava*

Kako pamтите svoje detinjstvo i mladost?

– Rođena sam 1945. godine u selu Gola Glava. Otac je bio trgovac, a majka domaćica. Kako je očeva imovina, koju je imao u selu, nacionalizovana, on se 1950. godine zaposlio u državnom trgovačkom preduzeću u Valjevu. Tako sam odrasla na periferiji tog lepog malog grada u zapadnoj Srbiji. Bilo nas je troje dece u porodici: starija sestra, mlađi brat i ja. Stanovali smo u naselju Brđani. Moja prva sećanja vezana su za to naselje sa puno dece. Mogu da kažem da sam imala veoma sadržajno, srećno i bezbrižno detinjstvo.

Vreme od 1950. do 1960. godine bilo je siromašno posleratno vreme, ali ga pamtim po zajedničkim igrama sa decom iz komšiluka i iz škole, punim radosti, razdragane dečije graje i smeha... Nismo osećali nikakvu razliku između nas i sve vreme van škole, osim što smo radili domaće zadatke, provodili smo zajedno na livadama u okolini, u šetnjama, beskrajnim pričama... Tada smo se igrali raznovrsnih igara, takmičili se za pobeđu. Vodila se pravična borba u kojoj nije bilo nikakvih grubosti, nije bilo tuča, zavisti.

*Koordinatorica ACIMSI Centra za rodne studije UNS

Svi smo uživali u druženju. Reč detinjstvo za mene znači vedrinu, duboku povezanost sa decom iz komšiluka i iz škole.

Osnovna škola?

– I pre nego što sam pošla u školu, u meni se razvila naklonost prema knjigama, jer je moja sestra, dve godine starija, donosila udžbenike, pisala domaće zadatke, čitala bajke. Ja sam želela da naučim, a vrlo brzo sam i naučila da čitam, kao i da brojim. To mi je omogućilo da saznam šta piše u dečijim knjigama, da „zavirujem“ u njene sveske, da otkrivam novi svet, da saznajem mnogo novog meni do tada nepoznatog.

U osnovnoj školi sam imala divnu učiteljicu, koja je sve učenike pomagala, sve pravično ocenjivala, i usmeravala nas da jedni druge međusobno pomažemo i podstičemo. Kao učenica koja se isticala odličnim ocenama, još tada sam počela da pomažem drugaricama i drugovima u savlađivanju školskog gradiva. To je ostao obrazac mog ponašanja i tokom gimnazijskog školovanja.

Moj društveni aktivizam datira iz osnovne škole. Mislim da je pored školskog uspeha i spremnosti da pomažem drugim učenicima bila preporuka da budem izabrana za člana Upravnog odbora učeničke zadruge. Zadruga je tada puno radila na pomoći siromašnim učenicima i uopšte na unapređenju rada škole. Kako sam bila ponosna što u tim aktivnostima učestvujem!

Bila sam aktivna i na sportskom planu: trenirala sam rukomet i bila članica školskog tima u ovoj sportskoj disciplini, bila aktivna sportistkinja u DTV „Partizan“, član tima pionirki u višeboju i išla na razna takmičenja.

Generacije kojima ja pripadam bile su upućene na školu. To je tada bio naš univezum. Sve važno događalo se u školi. U njoj smo sticali znanja, upoznavali svet oko nas, družili se, učestvovali u raznim aktivnostima, išli na ekskurzije, na takmičenja i letovanja...

Iz duboke vezanosti za školu proizašli su i moji uzori u tom uzrastu: nekoliko mladih profesora koji su sa entuzijazmom i izuzetnim pedagoškim pristupom na nas prenosili temeljna znanja iz srpskog jezika, istorije, matematike...Razvijali su kod nas takmičarski duh i bili krajnje objektivni u ocenjivanju.

Posmatrano iz sadašnje perspektive, škola je, uz roditelje, bila ključni faktor u mom razvoju. To je važilo za većinu mojih drugova i drugačica budući da je tada bilo vrlo malo školovanih ljudi, naročito u malim gradovima. Zemlja je tek kretala putem modernizacije (industrijalizacije) i školovanje se podrazumevalo kao put dolaska do posla, pristojne

egzistencije i napredovanja u poslu. Perspektive za tadašnje mlade generacije bile su otvorene...

Ja sam želela da posle završene osnovne škole nastavim školovanje u gimnaziji. Moj otac je bio jako protiv toga. Smatrao je da je za žensko dete dovoljno da završi srednju ekonomsku školu i postane službenica u banci. Klasičan obrazac rodni uloga za patrijarhalni svet kome je on pripadao. Moj razredni starešina iz osnovne škole je s njim razgovarao i ubedio ga da mi dozvoli da se upišem u gimnaziju, s obzirom na već jasno ispoljeni potencijal i ambiciju za školovanjem na univerzitetu. Uvek ga se sa velikom zahvalnošću sećam. Da nije bilo te njegove „intervencije“, zaista ne znam u kom pravcu bi išao moj život.

Mislim da je u mom odrastanju i ambiciji, a naročito u osveščivanju o rodni nejednakostima (mada to tada nismo tako imenovali) veliku ulogu imala naša majka. Ona je i mene i moju sestru podsticala da vredno učimo i da dođemo do nekog zanimanja koje bi nam omogućilo ekonomsku samostalnost. Duboko sam joj zahvalna na tome i ponosna na njenu ljudsku širinu i iskorak u odnosu na tada još krute obrasce poželjnih uloga za žensku deci i žene uopšte. Mama je na moju sestru i mene prenela svoju neostvarenu želju za obrazovanjem. Celog života je patila što nije bila zaposlena i imala „svoj dinar“. U suštini, bila je ambiciozna i uvek je nastojala da sve što radi, uradi na najbolji način. Pamtim je kao ženu koja sa četiri razreda osnovne škole čita ozbiljne romane, i moja sestra i ja smo, vrlo rano, u višim razredima osnovne škole, počele od nje da „krademo“ za nas tada provokativne knjige, recimo Floberovu *Madam Bovari*, Stendalovo *Crveno i crno*, Tolstojevu *Anu Karenjinu* i *Rat i mir*, i mnoge druge. Za nas je bio pravi izazov da se „dokopamo“ tih knjiga i da ih uveče, kad je ona umorna i već spava, u svojoj sobi čitamo. Za mene je to bilo otkrivanje jednog novog sveta, ličnosti nestandardnog ponašanja, ljubavnih doživljaja, životnih izazova u svetu odraslih, tada skrivenih od nas mladih. Kako nije bilo televizije, a i radio-aparati su bili prava retkost, većina mojih školskih drugarica i drugova je takođe mnogo čitala, pa smo često razgovarali o pročitanim knjigama. Ti naši dugački razgovori, koji su se često pretvarali u prave rasprave, bili su i važan izvor saznanja.

Porodica?

– Što se vaspitanja tiče, naši roditelji su kod nas dece razvijali vrednoću, disciplinovanost, istrajnost, poštenje, poštovanje drugih ljudi, kao i međusobnu odgovornost unutar naše porodice. Moja sestra i ja, kao i naš brat, smo vrlo rano počeli da preuzimamo razne obaveze u

porodici, često i samoinicijativno, bez uobičajene podele na muške i ženske poslove. Mogu da kažem da nismo bili pod pritiskom roditelja u odnosu na naše školsko postignuće. Ali, nekako se podrazumevalo da treba da budemo odlični đaci. Naši roditelji, kao i naši baka i deda, bili su veoma ponosni na naš uspeh u školi. Uz pohvale profesora, veći podsticaj za predano učenje tada nismo mogli da zamislimo.

Srednja škola?

– Sledeći korak u otkrivanju sveta izvan uskih granica porodice i malog srbijanskog grada bilo je moje gimnazijsko školovanje. Bio je to jedan od najlepših i najuzbudljivijih perioda u mom životu. Profesori su bili posvećeni svom pozivu. Trudili su se da nam prenesu znanje, usmeravali su naš individualni razvoj, pomagali u savlađivanju raznih problema koji prate mlade u tom uzrastu, uvodili nas u razne vannastavne aktivnosti kroz koje smo upotpunjavali znanje, otkrivali svoje talente i sposobnosti, sazrevali... Ohrabrivali su naše težnje ka novom, imali razumevanja za naše nedorečene ili neutemeljenene ideje, ambicije...Mislili da je, gledano iz današnje perspektive, posebno važno da kažem da su bili prilično strogi u ocenjivanju. Ne sećam se da je bilo olakog davanja ocena. Zahvaljujući tome, većina nas (skoro svi) koji smo se upisali na fakultete smo ih i završili.

Ono što još smatram vrlo važnim u mom obrazovanju i proširenju vidika tokom gimnazijskog školovanja, posebno u oblasti kulture, je opšta atmosfera, dinamična, otvorena za novine, u gimnaziji se stalno „nešto“ događalo. Skoro svi talentovani mladi pesnici i književnici gostovali su tada u našoj školi, organizovana su mnogobrojna predavanja sa raznim temama, priredbe, takmičenja...

Moja sklonost ka aktivizmu došla je do punog izražaja u gimnaziji. Bila sam vrlo aktivna u raznim vanškolskim aktivnostima. Ipak, taj period je bio obeležen mojim političkim angažmanom i po tome sam ostala prepoznatljiva. Već u drugom razredu gimnazije izabrana sam za sekretarku, a potom i za predsednicu Školskog komiteta Saveza omladine. Takođe sam bila članica Opštinskog i Sreskog komiteta. Moj „resor“ u tim organima bio je rad sa pionirima. Sećam se da sam kao gimnazijalka išla sa vozačem na razgovore u razne osnovne škole u valjevskom okrugu kako bih prikupila podatke za izveštaje o radu sa pionirima. Primali su me direktori škola i nastavnici zaduženi za rad pionirskih organizacija. Najuzbudljiviji su ipak bili odlasci u brdska, zaštićena sela radi organizovanja aktivna seoskih devojaka. Deo puta vozio me je vozač, a onda me je na nekom dogovorenom mestu čekala akti-

vistkinja i peške smo, po uzanim stazama, išle do seoske škole. Bilo je mnogo nedelja, pa i praznika, koje sam provela u takvim aktivnostima. Kroz taj aktivizam rano sam upoznala život i probleme mladih devojaka na selu, obogatila svoje životno iskustvo.

Moram reći da nisu svi profesori blagonaklono gledali na moj, kao ni na politički aktivizam drugih učenika. Ipak, podrška je dolazila od onih profesora koji su tada bili najcenjeniji, odlični stručnjaci u svojim disciplinama, otvoreni za novine i sa individualizovanim pristupom učenicima.

Ko je uticao na Vaše opredeljenje za studije društvenih nauka?

– Na moje profesionalno usmerenje ka društvenim naukama najveći uticaj imali su moji gimnazijski profesori književnosti i filozofije. Njihova nastava bila je inspirativna, uvek podsticajna za razmišljanje. Za moje interesovanje za prirodu društvenih odnosa naročito su podsticajni bili seminarski radovi koje smo pripremali u okviru nastave sociologije i filozofije. Bili smo upućivani, a i sami smo se informisali i čitali knjige i članke autora koji su na Zapadu bili vrlo velika imena. Sećam se sa koliko intelektualne radoznalosti smo moja drugarica Olja Pejović i ja noću u mojoj sobi čitale Froma, Fridmana, Markuzea, Karen Hornej.. Ili francuske autore koji su pisali o socijalnim nejednakostima u školi. Bila je to prava mladalačka 'zaludenost' novim idejama i pogledima! Zahvaljujući čitanju tih radova i posmatrajući zbivanja kod nas, rano sam se ne samo zainteresovala, već i postala osetljiva za društvene probleme i društvene nejednakosti.

A kako ste se odlučili za svoje zanimanje?

– Gimnaziju sam završila kao učenik generacije. Tada još nije bilo vukovaca, pa sam proglašena učenicom generacije i dobila specijalnu četvorogodišnjustipendiju od Sreskog odbora za školovanje na univerzitetu. To je bila nagrada data u okviru proslave 50 godina velike mature u Valjevskoj gimnaziji. Znači, nisam morala da brinem da li ću dobiti kredit ili stipendiju za studiranje. Za moju porodicu sa troje dece, u kojoj je samo otac imao plaćeni posao, to je bila velika stvar. A ja sam slobodno mogla da izaberem buduću profesiju. Tada se očekivalo od učenika koji su bili odlični da idu na tehniku, a najprestižnija je zapravo bila medicina. Moji roditelji su želeli, posebno otac, da ja studiram medicinu budući da je starija sestra već otišla na tehniku. Smatrali su da odličnom učeniku, kakav sam bila, takav poziv dolikuje. Ali, ja sam izabrala sociologiju.

Zašto sam želela da budem sociološkinja kada je tada to bila nova i malo afirmisana profesija kod nas? Zato što je negde iz dubine mog bića „izlazila” potreba da razumem društveni svet kome pripadam i budem među onima koji ga objašnjavaju, ali i menjaju, unapređuju... A upravo sociologija, kao opšta teorijska nauka o društvu, otkriva dubinske strukture i uzroke društvenih dešavanja, omogućuje nam da spoznamo kakav svet jeste u svojoj suštini, nezavisno od naših ili želja drugih društvenih aktera. Na studijama sociologije naučila sam da je otkrivanje tih dubinskih struktura, osnova za društvene promene. Taj nauk učvrstio je moje uverenje da mi kao mladi ljudi možemo nešto da promenimo...

Studije u Beogradu?

– Mislim da sam dobila zaista dobro i široko obrazovanje na Katedri za filozofiju i sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Smatram da smo imali odlične, vrhunske profesore. Oni nas nisu uveli samo u osnovne teorijske pristupe i kategorije filozofije, sociologije i drugih društvenih nauka. Oni su te pristupe primenili u tumačenju, odnosno kritici ondašnjeg jugoslovenskog modela socijalizma. Hrabro su ga označilikao nedemokratski, autokratski...Cena je, kao što je poznato, bilo njihovo administrativno udaljavanje sa Univerziteta.

Za vreme mojih studija 1968. godine, u Beogradu su se, kao i u mnogim drugim gradovima Evrope, dogodili studentski protesti. Oni su ostali kao nešto što u mom životu predstavlja najveći kolektivni zanos koji sam doživela: kada jedna velika masa mladih ljudi stremlji istim ciljevima, ima iste moralne principe, postoji neka vrsta socijalne saglasnosti o tome u kakvom društvu želi da živi. Naši protesti su, uistinu, bili vid kritičkog rezonovanja o društvenoj situaciji u zemlji....Verovali smo da se može ostvariti socijalizam „sa humanim likom“. Ali, brutalna tuča studenata od strane policajaca, ne samo prvog dana protesta, kao i moje lično iskustvo sa „pokrivenošću“ ponašanja studenata iz unutrašnjosti pripadnicima Službe državne bezbednosti iz matičnih gradova, koji su nas obilazili i pratili naše aktivnosti u Beogradu, razbila je moje uverenje o humanosti socijalističkog poretka.

Posle tih zbivanja imala sam jednu fazu razočarenja u sistem, u društvo, potpune pasivizacije...Trebalo mi je vremena da sva ta dešavanja prevrednujem u svojoj glavi, da ponovo dođem na neku normalu i da se prilagodim novonastaloj situaciji. Ipak, iz sadašnje perspektive, mislim da je to što sam doživela '68 na Filozofskom fakultetu bilo značajno životno iskustvo. Nikada nisam prestala da budem među onima

koji su težili saznavanju i kritičkom rezonovanju o društvenim zbivanjima. Nastojala sam da svojim učenicima i studentima prenesem svoje duboko uverenje da su znanja iz društvenih nauka neophodna da bi razumeli svet kome pripadaju i kako ne bi bili lak plen manipulacije političkih elita. Sadašnji trend smanjivanja fonda časova iz oblasti društvenih nauka u univerzitetskim programima, kao i njihovo revidiranje (što manji obim gradiva, što jednostavnija eksplikacija teorijskih pristupa i uopšte društvenih kategorija) pogoduje, odnosno olakšava vladanje bez odgovornosti.

Vaše prvo zaposlenje?

– Ni u vreme u kome sam ja diplomirala (1969) nije bilo lako naći posao, naročito ako ste završili sociologiju neposredno posle studentskih protesta. Moja velika želja bila je da se bavim empirijskim istraživanjima. Kako nisam imala ni društvene ni partijske veze u Beogradu, šansa za takav posao nije mi se ukazala. Zato sam se vratila u Valjevo. Kolege u Valjevskoj gimnaziji, u dogovoru sa direktorom, odrekle su se svojih honorarnih časova iz sociologije i omogućile mi da zasnujem svoj prvi radni odnos sa polovinom radnog vremena. Tako sam počela svoju pedagošku karijeru. Sa malim prekidima, ona je ostala moje profesionalno opredeljenje i najveći profesionalni izazov tokom cele radne karijere.

Da li ste se usavršavali u svojoj struci?

– Želja za nastavkom školovanja odvela me je posle dvogodišnjeg rada u Valjevskoj gimnaziji ponovo u Beograd. Upisala sam se na magistarske studije na matičnom, Filozofskom fakultetu, na grupi za sociologiju. Posle položenih propisanih ispita, udajom sam se preselila u Novi Sad (1974). Rođenje ćerke i intenzivan radni angažman u Stručnoj službi Pokrajinske konferencije Socijalističkog saveza udaljili su me od nastavka započetih studija. Tek kada mi se ukazala prilika da predem na Prirodno-matematički fakultet za asistenta na predmetu Sociologija (1977), vratila sam se studijama.

Tokom studija u Beogradu kretala sam se u vrlo podsticajnom okruženju što se tiče ambicije za profesionalno usavršavanje i postignuće. Diplomski rad sam radila kod profesora Vojina Milića, našeg čuvenog metodologa. Rad sa njim bio je inspirativan u edukativnom smislu. Mnogo sam naučila, ne samo iz metodologije socioloških istraživanja, već i iz drugih polja sociologije. Rad sa njim ojačao je moju ambiciju da nastavim profesionalno usavršavanje.

On mi je sugerirao da za magistarski rad istražim proces nastajanja Univerziteta u Novom Sadu budući da je to bio prvi univerzitet u bivšoj SFR Jugoslaviji nastao izvan republičkih centara (1960). To nije bio jednostavan zadatak za nekoga ko je tek došao u Vojvodinu. Ali, rad na toj temi omogućio mi je da bolje upoznam prilike u Vojvodini i rekonstruišem proces nastajanja jedne tako značajne društvene institucije kao što je univerzitet. Posmatrano iz vizure moje akademske karijere, bila je to tema koja nije dalje mogla da se razvija. Zato sam za doktorsku tezu odabrala da proučim društvenu pokretljivost putem obrazovanja (Fakultet političkih nauka, Beograd). Smatrala sam i smatram da je jedna od najznačajnijih odlika i učinaka socijalističkog društva bilo stvaranje uslova za školovanje mladih iz svih društvenih slojeva. Široke mogućnosti za školovanje (stipendije, studentski krediti, jeftin smeštaj u studentskim domovima i regresirana ishrana u studentskim menzama) učinile su školovanje na višim školama i univerzitetima dostupnim mladima iz nižih društvenih slojeva. Rezultat je bio značajan obim društvene pokretljivosti. Na podacima službene statistike analizirala sam izvore, obim, pravce i karakteristike društvene pokretljivosti u Jugoslaviji u periodu od 1953. do 1980. godine. Kako sam doktorsku tezu odbranila u Miloševićevoj eri (1990), od koje sam bila ne samo distancirana, već i zaslužila partijsku kaznu, pretpostavljam da je to bio razlog što sam šesnaest godina čekala na promociju u doktora nauka.

Usavršavanje u inostranstvu?

– Kao asistent, tokom školske 1984/85. godine provela sam tri meseca na studijskom boravku na Fakultetu za filozofiju i sociologiju Varšavskog univerziteta. Oblast usavršavanja bila je društvena pokretljivost u Poljskoj. To je bilo dragoceno iskustvo s obzirom na to da je sociologija u Poljskoj imala dugu tradiciju, sa značajnim istraživanjima i u vreme-
nu državnog socijalizma.

Na Akademiji za profesore menadžmenta (IMTA) u okviru CEE-MAN, Bledska škola za menadžment, Slovenija(2004) stekla sam sertifikat za profesora stratezijskog menadžmenta.

Kao gostujuća istraživačica, tokom školske 2005/06. godine, provela sam tri meseca u Centru za studije liderstva na Fakultetu za ekonomiju i biznis Univerziteta u Exeteru, u Velikoj Britaniji. Sprovela sam istraživanje putem dubinskih intervju na uzorku engleskih preduzetnica sa ciljem da napišem uporednu studiju preduzetnicama u Srbiji i Engleskoj.

Kada je počelo interesovanje za rodne nejednakosti?

– Kao što sam već pomenula, moja majka je kod moje sestre i mene razvila svest da žena mora da bude ekonomski nezavisna da bi mogla da „napravi nešto od svog života“. Nas dve smo dosta vremena provodile kod maminih roditelja, kod naše bake i deke u selu. Tamo sam videla tu diferencijaciju između muškaraca i žena, i njihovih uloga i pozicije u porodici. Uočila sam da je nepravda da one puno rade, a da nemaju nikakvu ulogu u odlučivanju o tome šta će se raditi, kako će se raditi, u šta će se ulagati. Uvek su bile u drugom planu, „skrajnute“. Dodala bih da je i između mojih roditelja postojala jasna podela rodni uloga. U svim važnim odlukama tata je imao glavnu reč, iako su on i mama uvek dugo razgovarali o svim porodičnim pitanjima.

Kasnije, sa promišljanjem šireg društvenog konteksta zahvaljujući znanjima iz sociološke literature, osvestila sam svoj odnos prema tom vidu društvenih nejednakosti i rodna osetljivost postala je deo mog identiteta.

Preseljenje iz Beograda u Novi Sad, a naročito dolazak na Univerzitet, pružili su mi određene, nove podsticaje za bavljenje problematikom roda. Teme koje sam istraživala, pored zastupljenosti žena u političkim organima, uključivale su položaj seoskih, zatim starih žena, žene i obrazovanje, rodnu dimenziju akademske elite, a od početka 2000. godine i žensko preduzetništvo. Rodni aspekt je bio prisutan i u istraživanju raznih tema u vezi sa mladima.

Članica Saveta „Ženskih studija i istraživanja“?

– Važna okolnost za moj intenzivniji istaraživački, a naročito obrazovni i aktivistički angažaman na ovom području, bilo je osnivanje udruženja građana „Ženske studije i istraživanja – Mileva Marić Ajnštajn“ (1997), čiji je idejni tvorac i glavna pogonska snaga bila profesorka Svenka Savić. Ona me je pozvala da se pridružim ovom udruženju. Ono je vrlo brzo izraslo u feminističko intelektualno i aktivističko središte u Novom Sadu, sa uticajem na celu Vojvodinu. Ženske studije su u novosadskoj sredini afirmisale sve važne feminističke teme i nove konceptualne okvire za proučavanje i razumevanje tema rodnosti kroz predavanja, tribine, seminare, gostujuće profesorke i profesore, istraživanja... Zahvaljujući navedenim širokim i intenzivnim aktivnostima, tokom više od jedne decenije, „Ženske studije“ su postale jedan od prepoznatljivih znakova Novog Sada. Meni je kao predavačici i istraživačici, najveći izazov bio rad sa polaznicima ovih studija. Naš cilj bio je da žene svih

starosnih dobi kroz obrazovni program dobiju rodno osetljivo znanje zasnovano na feminističkim teorijskim pristupima. Našrad ovaploćivan je svake godine kroz diplomirane, rodno senzibilizovane polaznice edukativnog programa kao alternativnog i neformalnog obrazovanja. One su se potom angažovale u osnivanju ženskih nevladinih organizacija, u osnaživanju rodne dimenzije u aktivnostima u pojedinim institucijama, pokrajinskim i lokalnim, u medijima...

U okviru značajne istraživačke delatnosti „Ženskih studija“ obuhvaćene su razne teme iz oblasti rodnosti. Uz pomoć volonterki Ekumeniskog humanitarnog centra iz Novog Sada, kao i finansijsku podršku ovog Centra, sproveda sam (2003), gledano iz sadašnje perspektive, jedno pionirsko istraživanje o društvenom položaju i potrebama starijih žena u Novom Sadu. Sa urušavanjem socijalizma ta je tema postala i ostala do danas vrlo aktuelna zato što su starije osobe, uz decu, društvena skupina koja je najviše i višestruko pogođena nastalim promenama nakon pada socijalizma (drastičan pad penzija, smanjivanje prava u zdravstvenoj zaštiti, nedostatak domova i systemske pomoći siromašnim starim osobama, stav, naročito mlađih, da su stari opterećenje, zatim porast nasilja prema starim...). Pokazala sam da su starije žene više pogođene krizom nego muškarci, jer imaju manje penzije, ređe su bile zaposlene od muškaraca, pa češće žive od porodičnih penzija ili bez penzija, i u starosti obavljaju sve kućne poslove, izolovanije su od muškaraca...

Ženski aktivizam?

– „Ženske studije i istraživanja“ su takođe razvijale ženski aktivizam usmeren na postizanje veće ravnopravnosti žena. Pred parlamentarne izbore u Srbiji u proleće 2000. godine „Ženske studije“ su pokrenule projekat „Više žena u parlamentu“ (koordinatorke su bile Svenka Savić i Marijana Pajvančić). Predavačice (među kojim sam bila) i polaznice su sa puno energije vodile, odnosno učestvovala u radionicama za osposobljavanje članica raznih političkih partija da definišu probleme i javno zagovaraju interese žena, da se ohrabre i obuča za izbornu nadmetanje, za pripremu i argumentovano izlaganje i diskusiju, za javni nastup, službenu komunikaciju...

U izbornoj kampanji za te izbore „Ženske studije i istraživanja“ su podržavale žene kandidatkinje Demokratske stranke. U tom kontekstu, pokrenule su i realizovale projekat „Promocija kandidatkinja iz Vojvodine za republički parlament u izborima 2000. godine“, koji sam koordinirala zajedno sa Jelicom Rajačić Čapaković. Cilj projekta bio je

da se javnost upozna sa obrazovanjem, preferencijama i postignućima kandidatkinja DOS-a iz Vojvodine za Republički parlament i da se na taj način doprinese stvaranju pozitivnog javnog mjenja prema ženama u politici, odnosno privuku glasači da svoj glas daju ženama.

Takođe sam više godina bila članica Saveta rodni studija i istraživanja, a predsednica dve godine, i na taj način dala određeni doprinos radu ovog udruženja.

Učestvujete najpre u osnivanju a onda koordiniranju Centra za rodne studije na UNS.

– Kao što je poznato, kroz rad „Ženskih studija i istraživanja“ stvorene su bitne pretpostavke za institucionalizaciju ženskih studija na Univerzitetu u Novom Sadu: iskustvo u obrazovnom i istraživačkom radu, izdavačka delatnost, biblioteka, dokumentacioni centar. Sam čin osnivanja Centra za rodne studije (2003) bio je rezultat zalaganja i rada feministički orijentisane grupe univerzitetskih profesorki i žena u pokrajinskim institucijama, na čelu sa profesorkama Svenkom Savić i Fuadom Stanković, tadašnjom rektorkom Univerziteta. Kao jedna od rukovoditeljki ovog Centra (2008-2010), mogu da kažem da su profesorke, koje su učestvovala u koncipiranju i realizaciji nastave iz predmeta uključenih u program rodni studija, to činile sa velikim entuzijazmom. Takođe su studentkinje prve generacije magistarskih i doktorskih studija, kao i kasnijih generacija, unele svoj entuzijazam, motivaciju i elan za usavršavanje u ovoj oblasti. Kako su dolazile iz različitih socio-kulturnih sredina, sa različitim prethodnim obrazovnim i radnim iskustvom, to je omogućavalo plodan susret različitih mišljenja i iskustava o temama i problemima iz oblasti rodni nejednakosti. U zajedničkim raspravama upotpunjavana su saznanja i povećavane sposobnosti studentkinja u prepoznavanju i eksplikaciji tih nejednakosti.

Da li Vam je važan rad na rodni studijama?

– Za mene lično to je bio veliki edukativni izazov. Pružila mi se prilika da kroz predmete *Metodologija rodni istraživanja*, kasnije *Istraživački metodi u studijama roda*, *Uvod u studije roda*, *Politika i žene*, *Ekonomska uloga žene u modernom društvu* uvedem studentkinje u proces naučnog istraživanja tema rodniosti. Kroz nastavni proces, a naročito kroz seminarske radove uvela sam studentkinje u mnoge nove teme vezane za rodniost u našoj sredini, kao što su: žensko preduzetništvo, rodna dimenzija univerzitetske elite, teorije liderstva i žensko liderstvo, žene u matematici, starije žene, žene u politici... Kroz men-

torski rad trudila sam se ne samo da studentkinje uputim u istraživanje problema koje su odabrale, već sam ih i podsticala i pomagala im da objavljuju radove napisane na osnovu rezultata tih istraživanja.

Želim da istaknem da sam veoma zadovoljna što sam bila deo tima univerzitetskih profesorki koje su postavile i realizovale jedan novi akademski program kakav su rodne studije na Novosadskom univerzitetu. Smatram da naš rad ostaje trajan doprinos razvoju ove vrste studija, ne samo u Srbiju već i u celom regionu.

Kako ste primenjivali svoje sociološko znanje u različitim građanskim inicijativama i organizacijama?

– Sociološko znanje, kao i nalazi iz mojih istraživanja, imali su značajnu ulogu u mom angažovanju u ženskim nevladinim organizacijama. Sociološko znanje omogućilo mi je da uočavam rodno determinisane probleme, a empirijska istraživanja da dođem do saznanja o raznim problemima iz ove oblasti, kao i plasiranje tih saznanja kroz aktivnosti u NVO u cilju promene stanja, rešavanja problema...

Pored sudelovanja u aktivnostima „Ženskih studija“ kasnih devedesetih godina prošlog veka (1998), učestvovala sam i u realizaciji projekta „Vojvođanska inicijativa za samozapošljavanje žena“. Idejni tvorci i koordinatorke ovog projekta bile su profesorica Fuada Stanković i Amerikanka Lorens Hovde. To je bio jedan od prvih projekata kod nas, možda čak i prvi, posvećen razvijanju preduzetničke kulture među ženama, odnosno njihovoj pripremi da otpočnu samostalne poslove, da se samozaposle, da same traže rešenja za obezbeđivanje sredstava za egzistenciju, jednom rečju, da se odnose proaktivno prema vlastitoj karijeri, kao i rešavanju drugih problema. Potpuno nova ideja za našu sredinu! Za edukativne potrebe napravljen je priručnik „Pet koraka do vašeg biznis plana“. Taj je program realizovan u trinaest gradova u Vojvodini i Srbiji, a nosilac te aktivnosti bilo je Udruženje poslovnih žena iz Novog Sada na čelu sa Danicom Todorov. Pet godina kasnije, sprovele smo istraživanje o ženama koje su prošle našu edukaciju. Rezultati su objavljeni u knjizi „Žene u Srbiji – preduzetnički izazovi“ (ured. S. Markov, 2005.). U njoj su izložena prva saznanja o društvenom profilu preduzetnica kod nas, motivima za ulazak u privatni biznis, oblastima ženskih biznisa, osnovnim problemima i ograničenjima koja prate žene u biznisu, zadovoljstvu vlastitim poslovnim aktivnostima, usklađivanju poslovnih i porodičnih obaveza, obukama i usavršavanju u oblasti preduzetništva i drugim.

Mogu reći da je učešće u ovom projektu bio početak mog intenzivnog bavljenja preduzetništvom, ne samo kao praktičnim problemom,

već i kao akademskom temom. Kada je reč o akademskom miljeu, koncipirala sam i predavala predmet Preduzetnički menadžment na studijskom programu Menadžment u hotelijerstvu na Departmanu za geografiju, turizam i hotelijerstvo (Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad).

Zajedno sa profesorkama Fuadom Stanković, Smiljanom Mirkov i Tatjanom Đurić Kuzmanović, tokom školske 2005/2006. i potom 2007/2008. godine sprovele smo prva istraživanja preduzetničkih težnji među studentima Univerziteta u Novom Sadu. Isto istraživanje sprovedeno je 2009/2010. na uzorku srednjoškolaca u Vojvodini.

Moje intenzivnije angažovanje u nevladinom sektoru vezano je i za Akademiju ženskog preduzetništva (Kikinda, Novi Sad, Bački Petrovac) u okviru koje sam sarađivala u više projekata u vezi sa edukacijom i promocijom preduzetništva žena, rodnim budžetiranjem, edukacijom žena za zapošljavanje i samozapošljavanjem, doživotnog učenja žena, lokalnog privrednog razvoja, izgradnjom i razvojem kapaciteta rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou, žene – pokretači i nosioci ekumenizma u slovačkoj, verski mešovitoj, zajednici u Vojvodini i mnogim drugim.

Takođe sam sarađivala u Udruženju poslovnih žena Novog Sada, kao i u drugim ženskim nevladinim organizacijama u Vojvodini, najčešće kao predavačica, učesnica na panelima, recenzentkinja ...

A da li ste Vašu ćerku usmeravali ka rodno osvešćenoj osobi?

– Da, dobro pitanje! I moj muž i ja smo puno vremena posvetili vaspitanju i usavršavanju naše ćerke. Što se tiče njenog rodnog osvešćivanja, mislim da je zahvaljujući mom profesionalnom i društvenom aktivizmu, ono bilo sastavni deo njenog odrastanja. Kasnije, kada je otišla iz zemlje, povremeno smo vodile razgovorena temu rodne nejednakosti, koji su me uverili da je ona potpuno rodno osvešćena osoba. Sada živi u Austriji u kojoj su, sa jedne strane, još uvek vidljivi tradicionalni obrasci ponašanja za žene, a na drugoj, država je u novije vreme donela niz zakona i mera za veće učešće žena u javnom životu i uopšte za veću jednakost žena. No, ona svojim kako privatnim tako i poslovnim životom pokazuje svoj rodno osvešćeni stav i tu nema mesta za bilo kakve tradicionalne rodne uloge.

Kako pamтите devedesete godine, na poslu i kod kuće?

– Pa, evo da počnem od kuće. To je bilo zaista teško vreme. Pre svega zbog toga što nismo imali grejanje, nismo imali struju. Ćerka, tada studentkinja, učila je uz sijalicu koju smo montirali na akumulator od

auta. Teško se nabavljala hrana... Smatram da je njena generacija platila 'ceh' izolaciji naše zemlje, koju su nam nametnule zapadne zemlje. Strahovita inflacija dovela je tada najveći deo građana Srbije na ivicu egzistencije, a i naša porodica bila je izložena raznim vidovima lišavanja.

Kada jer reč o profesionalnoj karijeri, bili smo izolovani i nismo imali kontakte sa kolegama iz inostranstva, nismo dobijali časopise, nismo odlazili u inostranstvo na konferencije, nismo imali novac za istraživanja i mnoge druge stvari koje su sastavni deo akademskog rada i statusa. To sam vreme doživela pre svega kao profesionalnu stagnaciju i borbu za elementarno preživljavanje. Za moju ćerku i njenu generaciju to je bilo vreme zatvorenih perspektiva za budućnost u vlastitoj zemlji. Bile su to godine koje su, kako je rekao književnik Borislav Pekić, pojeli skakavci.

Kako ste doživeli promenu socijalističkog društava?

– Moja generacija krenula je u život sa velikim ambicijama, sa otvorenim perspektivom. Početkom šezdesetih godina prošlog veka ex Jugoslavija je imala jednu od najviših stopa industrijskog rasta u svetu. Ljudi su se zapošljavali, mladi stručnjaci dobijali stanove, usavršavali se, putovali po svetu. U ekonomskom smislu, to je bilo doba poleta. Istina, sfera politike bila je obeležena autoritarnim obrascima. I onda dođete u devedesete godine kad se sve to urušava. Prvo se srušio svet kome smo mi pripadali, u ekonomskom, kulturnom i vrednosnom smislu. I kad se ceo taj svet urušio, onda je trebalo prilagoditi se na novi sistem, sačuvati svoj identitet i svoj vrednosni sistem.

Šta Vam je u tim promenama najteže palo?

– Uspostavljanje socijalnih razlika koje u mladosti moja generacija nije mogla ni da sanja da su moguće. Prebogatiji ljudi i vrlo siromašniji – tanak sloj nove elite (sa ogromnim bogastvom bez stvarnih zasluga) i masivno društveno dno siromašnih, sa istanjenim srednjim slojem. Bilo je teško prihvatiti te radikalne promene u socijalnoj strukturi, prilagoditi se tome. Moralan čovek ne može biti srećan kada svuda oko sebe vidi velike socijalne nejednakosti, bedu, razne vrste siromaštva i nasilja, ekonomskog, političkog, u najnovije vreme i beznađa.

Žene u vremenu tranzicije?

– Zakasnela tranzicija u Srbiji vratila je mnoge žene u krug porodice i domaćinstva. U suštini, one su podnele najveći teret preživljavanja porodica u vreme krize. Feminističke autorke su zbog toga s pravom pisale da je kriza kod nas, kao i drugim postsocijalističkim društvima, bila

rodno determinisana. Pojedine grupe žena bile su posebno pogođene krizom. Profesorka Svenka Savić se bavi Romkinjama. Ovih dana sam baš čitala neke njene radove i mislim da je ona uradila veliki posao što se tiče emancipacije mladih Romkinja i njihovog uključivanja u društvo, njihovog osveščivanja. Takođe su i seoske žene i siromašne žene u gradovima – gradski proletarijat, grupacije kojima treba sistemska društvena pomoć. Ne u smislu osveščivanja nego pomoć u smislu realnih promena uslova njihovog života. Lično praćenje i učešće u projektima nevladinih organizacija u okviru kojih su istraživani položaj raznih grupa žena i pružane im razne vrste pomoći u prevladavanju problema, pomoglo mi je da bolje razumem svu složenost i dubinu društvene krize u Srbiji. Ali društveni aktivizam u tim organizacijama davao mi je i osećaj da sam na taj način dala svoj doprinos u smanjivanju problema žena.

Da li možemo reći da živimo u doba ranog kapitalizma?

– U celini gledano, živimo u veoma teškom vremenu za sve marginalizovane socijalne slojeve i grupe. Ipak, najveći problemi su oni sa kojima se suočavaju mlade generacije, pa samim tim i mlade žene.

Što se rodne ravnopravnosti tiče, vidljive su vrlo značajne promene na institucionalnom nivou (zakoni, strategije, tela za rodnu ravnopravnost i njenu zaštitu na pokrajinskom, republičkom i lokalnom nivou) uglavnom indukovanih spolja, pre svega od strane Evropske unije. Ipak, institucionalne promene jesu nužan, ali ne i dovoljan uslov za promene u realnim društvenim odnosima. Već je jasno da donosioci odluka o rodnoj ravnopravnosti, odnosno muškarci, kao većinski suspstrat u političkim organima, ne poštuju odluke koje su sami doneli. Tu se naziru ozbiljni problemi. Novi modeli javnog (naročito političkog) ponašanja i delovanja, koji nisu u skladu ne samo sa feminističkim principima već ni sa humanizmom u širem smislu, ugrožavaju učinke na planu rodne jednakosti. Političko je postalo sfera privatnih interesa moćnih društvenih grupa. U tim uslovima moguće je, pored ostalih negativnih trendova, očekivati i potiranje ili umanjivanje učinaka na planu rodne ravnopravnosti.

Ipak, očekujem i verujem da će se formirati nove feminističke grupe među mladim ženama sa novim idejama i novim oblicima feminističkog aktivizma. Verujem da su pripadnice sada starije i srednje generacije feminističkih autorki i aktivistkinja stvorile dobar temelj za ostvarivanje rodne ravnopravnosti i da će se taj trend nastaviti.

Kako ste zamišljali sebe u mladosti i koliko je to različito u realnom životu?

– Još u dečijim igrama sebe sam zamišljala kao osobu koja je završila vi-soke škole, koja radi neki važan posao u društvu, društveno je aktivna. Tokom profesionalne karijere radila sam u više institucija u kojima sam mogla da koristim svoje sociološko znanje, ali tek dolazak na Prirodno-matematički fakultet u Novom Sadu omogućio mi je da radim posao „po svojoj meri“, da mu se posvetim i imam puno profesionalno zadovoljstvo. Uz to, pedagoški rad sa studentima donosi i društvenu prepoznatljivost.

Kada se sada okrenete unazad, da li ste zadovoljni onim što ste postigli?

– U osnovi sam zadovoljna. Izvesno je bio veliki iskorak doći iz jednog malog grada u unutrašnjosti Srbije u Beograd, pa posle u Novi Sad. Studirala sam i radila u Beogradu, stekla radno i životno iskustvo u nekim značajnim ustanovama u prestonici, službeno putovala po celoj tadašnjoj Jugoslaviji. Potom sam došla u Novi Sad, bila primljena na Univerzitet i na njemu se održala na jednom pristojnom nivou.

Najbitniji profesionalni i privatni događaj u Vašem životu?

– Hajde da počnemo od privatnog života! Mislim da mi je najviše u životu značilo rođenje ćerke, njena diploma na grupi za hemiju Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, zatim master diploma na Univerzitetu Illinois u Čikagu i odbrana doktorske teze na Tehnološkom univerzitetu u Gracu na nemačkom jeziku. Moj muž i ja smo prisustvovali odbrani i bili ponosni roditelji slušajući pohvale mentora i članova Komisije za odbranu njene doktorske teze. Postdoktorske studije, zajedno sa mužem, na Univerzitetu u Dejvisu (USA), sa stipendijom fondacije austrijske vlade. Rođenje unuka, Lukas i Rafaela.

Profesionalna karijera? Diploma Filozofskog fakulteta u Beogradu! Tada sam bila naročito srećna zato što je to značilo da sam roditelje oslobodila obaveza oko mog izdržavanja i omogućila bratu, koji je bio treće dete, da nastavi školovanje na univerzitetu.

Prvo zaposlenje u Gimnaziji u Valjevu, u kojoj sam bila učenik. Ravnopravne odgovornosti sa bivšim profesorima. Prvi maturski bal u statusu mlade profesorke.

Jedan od najsrećnijih trenutaka u profesionalnoj karijeri bio mi je kada sam primljena na Univerzitet u Novom Sadu, odnosno kada sam bila izabrana za asistenta. To je bilo kao san koji nisam mogla ni da

sanjam, a ostvario se.

Sledeća tačka, koja mi je u profesionalnom smislu bila veoma važna, jeste zavšetak magistarskih studija. Ipak, najveći profesionalni iskorak bio je kada sam odbranila doktorsku tezu. To mi je najviše značilo jer sam time obezbedila uslove da idem dalje i da sačuvam svoje mesto na Univerzitetu.

A da li ste nekad nailazili na nepravdu zato što ste žena?

– Vrlo rano, u drugom razredu gimnazije, postala sam omladinski rukovodilac. Mogu reći da sam bila dobro prihvaćena i od učenika i od nastavničkog kolektiva. Ne sećam se da se u školi postavljalo pitanje kog ste roda. Bilo je bitno kakav ste učenik i imate li smisla za društveni angažman. Takođe, te su funkcije u to vreme bile važne, moglo se nešto uraditi u školi. To mi je dalo samopouzdanje u polju političkog aktivizma.

U profesionalnoj karijeri nisam imala nekih vidova izopštavanja zato što sam žena. Mislim, pre svega, zbog toga što u akademskom napredovanju na univerzitetu rod nema posebnog značaja, a za napredovanja po liniji upravljačkih funkcija nisam imala ambicija. Istina, bila sam sekretar Univerzitetskog komiteta Saveza komunista, ali i u izboru na tu funkciju rod nije bio značajan već prethodno političko iskustvo. Ponekad su na političke izbore uticali i neki drugi faktori koji su imali situacionu konotaciju.

Savet unucima u odnosu na rodnu ravnopravnost?

– U uspostavljanju rodne ravnopravnosti veliki značaj ima proces socijalizacije u školi i u porodici. Moj zet, Austrijanac, inače profesor univerziteta, jedan je od onih muškaraca koji ravnopravno sa mojom ćerkom deli poslove u kući i brigu o deci. Moj savet unucima, jer nemam unuke, jeste da slede primer svoga oca.

Šta Vam znači nagrada Sekretarijata za privredu, zapošljavanje i ravnopravnost polova?

– Najpre da kažem da sam se istinski obradovala ovoj nagradi, jer je to jedina nagrada za doprinos žena i muškaraca razvijanju rodne ravnopravnosti u nas koju dodeljuje državni organ. Nagradu doživljavam kao priznanje mom pedagoškom radu sa studentkinjama u Centru za rodne studije, ali i istraživanju raznih dimenzija društvene (ne)ravnopravnosti žena i društvenog položaja žena iz raznih društvenih grupa i sredina. Modernim sociološkim rečnikom rečeno, i moja uloga i uloga mojih koleginica sa Univerziteta, bila je podrivajuća u odnosu na uvre-

žena shvatanja, ili kako bi profesorka Svenka Savić rekla, dekonstrukcija rodni stereotipa. Ali, i konstrukcija, rad na razvijanju novih rodni odnosa. Put da se pokaže kakvi su stvarni muško – ženski odnosi nije bio lak i sigurno ima još dosta na tom putu da se uradi. Kao što sam već naznačila, i u izgradnje veće rodne ravnopravnosti ima još uvek puno prepreka i izazova.

Iako se ova nagrada dodeljuje za lični angažman, shvatam je i kao priznanje širem feminističkom krugu žena u Novom Sadu, kome i sama pripadam, koje su svojim akademskim postignućima, profesionalnim znanjima i aktivizmom učinile da Novi Sad i Vojvodima imaju jednu od vodećih uloga u oblastima organizovanja, osnaživanja i edukacije žena iz oblasti rodne ravnopravnosti.

Na kraju, smatram važnim da podsetim da ženski rad nije u dugom istorijskom periodu bio predmet društvenog vrednovanja, nije ulazio u krug poslova koji su smatrani značajnim za zajednicu i kao takvi su ostajali u zatvorenom krugu porodice i domaćinstva. Pripadam generacijama žena koje su imale sreću da budu učesnice u procesima masovnog školovanja i zapošljavanja žena, i po toj osnovi i nagrađivanja našeg rada. Zato ovu nagradu doživljam i kao deo ostvarenja mojih mladalačkih ideala, među kojima, pored ideala socijalne pravde, rodna ravnopravnost zauzima najviše mesto.

Zabeležila Svenka Savić, juna 2013

Slobodanka (1948), Prokuplje*

Rođena si u Prokuplju, a ja stalno govorim kako si iz Vojvodine.

– Moja majka je rođena u Kikindi u zemljoradničkoj porodici. Završila je učiteljsko-domaćičku školu i nakon završetka školovanja zaposlila se najpre u školi u selu Garaši kod Aranđelovca, a kasnije u učiteljsko-domaćičkoj (sada poljoprivrednoj) školi u Prokuplju. U Prokuplju je upoznala mog oca, koji je radio kao sudija u Opštinskom sudu u Prokuplju, venčali su se i tako sam ja rođena u Prokuplju. Ipak, detinjstvo nisam provela u Prokuplju nego u Nišu, jer je otac dobio premeštaj u sud u Nišu kad sam imala pet godina i od tada do danas sam u Nišu. Znači, moje detinjstvo ima veze sa Kikindom u tom smislu što su mi tamo svi mamini rođaci. Svako letovanje sam s mamom provodila tamo, najmanje dva meseca, jer je mama, kao nastavnica u osnovnoj školi, imala dugačak letnji odmor. Znači, čim se u junu završi škola, mi krenemo iz grada i do septembra se ne vraćamo – celo leto smo bili u Kikindi. Mama je imala dva brata: jedan je živio u tzv. paorskom delu Kikinde, u velikoj kući s dvorištem i mnogo domaćih životinja, gde sam se po ceo dan igrala. Drugi

*Šefica katedre za kriminologiju Pravnog fakulteta u Nišu

mamin brat, direktor Kikindske gimnazije, živio je u centru Kikinde. Tako sam ja provodila vreme malo kod jednog, malo kod drugog ujaka i svi su se trudili da mi ugone. Iz ovog perioda detinjstva imam veoma lepe uspomene.

U Nišu odrastaš i školuješ se?

– Osnovnu školu sam završila sa odličnim uspehom. Volela sam da učim, ali i da se igram sa drugaricama. Imala sam mnogo drugarica, manje drugova. To je bilo vreme kada nije bilo mnogo automobila na ulici, pa smo sve slobodno vreme provodile u dvorištima ili ispred zgrada, na ulici. Sećam se da smo se najčešće igrale „između dve vatre“. Živeli smo blizu osnovne škole koju sam pohađala, pa smo često išle da se igramo u dvorištu škole. U drugom razredu osnovne škole počela sam privatno da učim nemački jezik s nastavnicom nemačkog jezika i to mi je mnogo pomoglo kasnije, u gimnaziji, da uvek imam odličnu ocenu. S nekoliko drugarica iz osnovne škole i danas se viđam, to su čvrsta prijateljstva.

U gimnaziji sam takođe imala odličan uspeh, ali sam mnogo učila. Čak nisam imala vremena ni za kakve slobodne aktivnosti. Profesori su bili veoma strogi i zahtevni, ako sam želela da održim odličan uspeh, morala sam da učim cele godine bez pauze. Jedino zadovoljstvo u to vreme bilo mi je slušanje muzike. Roditelji su mi kupili gramofon i imala sam mnogo ploča tada popularnih pevača. Od naših pevača najviše sam slušala tada veoma popularnog Đorđa Marjanovića. Kasnije, kada su se pojavili Bitlsi, uživala sam u rok muzici. Uvek mi je bilo žao što mi roditelji nisu omogućili da naučim da sviram neki instrument, posebno klavir. U to vreme je kupovima klavira ili nekog drugog instrumenta bila veliki izdatak! Tako sam ostala bez muzičkog obrazovanja. Volela sam da idem na koncerte klasične muzike i pozorišne predstave, kojih je u Nišu bilo u Narodnom pozorištu.

U Nišu završavam Pravni fakultet. Još u gimnaziji sam znala da ću studirati prava jer sam pored oca sudije bila u prilici da čitam sudske predmete i da s njim raspravljam o pravnim pitanjima. Studirala sam sa velikim zadovoljstvom i mnogo sati sam provodila učeći. Nije bilo udžbenika, pa sma za svaki predmet imala beleške sa časova nastave, koje sam sređivala kad dođem kući. Skoro ceo dan sam bila na fakultetu, pre podne predavanja, popodne vežbe. Prema Statutu fakulteta, sistem studiranja je bio „godina za godinom“, što znači da svi ispiti iz prethodne godine moraju da se polože do oktobra ili se godina ponavlja. Žurila sam da završim fakultet i da se što pre zaposlim, a za dru-

ga zadovoljstva, smatrala sam, ima vremena. Vreme studiranja mi je takođe ostalo u lepoj uspomeni. Tada je bilo i iskrenih prijateljstava i druženja. Ja sam volela da pomažem svojim kolegicama i kolegama da pripreme ispit, pa sam ih pred ispit okupljala u stanu i svako ispitno pitanje im objašnjavala. Ovakav način rada je i meni pomagao da što bolje naučim. Imali smo i druženja u studentskom klubu na fakultetu, ja sam nosila svoj magnetofon jer sam snimala tada popularnu muziku, pa smo se lepo zabavljali. Fakultet sam završila sa visokim prosekom jula 1971, znači za nepune četiri godine.

Posle završenog fakulteta nisam se odmah zaposlila, čekala sam da bude raspisan konkurs za sudijske pripravnike, šest meseci sam bila bez posla, ali sam se za to vreme divno odmorila.

Kako si počela da istražuješ žene u zatvoru?

– Posle završenog Pravnog fakulteta, zaposlila sam se u Okružnom sudu kao sudijska pripravnica. Sledeće godine sam, posle položenog pravosudnog ispita, bila izabrana za sudiju Opštinskog suda u Nišu. Ipak, kada su kolege asistenti sa fakulteta došli kod mene u sud i saopštili mi da je raspisan konkurs za predmet Kriminologija, nisam se dvoumila. Odlučila sam da pređem na Pravni fakultet i konkurisala sam. S obzirom na visok prosek bila sam izabrana za asistentkinju pripravnicu za predmet koji sam najviše volela tokom studija – Kriminologija. Predmet Kriminologija je predavao profesor koji je bio izuzetno obrazovan, ne samo za oblast kriminologije, već celokupnog krivičnog prava, jer je pre nego što je postao profesor radio kao advokat. On mi je predložio temu za magistarski rad o kriminalitetu devojčica – maloletnica, i zbog toga sam radila istraživanje u Vaspitno popravnom domu u Kruševcu. Takođe mi je kasnije predložio temu za doktorski rad o ženama ubicama i istraživanje koje sam tada uradila u Kazneno popravnim zavodima u Slavonskoj Požegi i Požarevcu pripadaju prvim istraživanjima žena osuđenica.

Počinješ naučnu karijeru?

– Moja nastavnička i naučna karijera počinje dolaskom na fakultet. Pravila o naučnom napredovanju su bila jasna: trebalo je što više napisati naučnih radova i istraživanja. Odmah sam za seminarski rad uzela temu iz oblasti povratništva (recidivizma, ponovnog vršenja krivičnih dela) i krenula da prikupljam podatke od osuđenika koji su izdržavali kaznu zatvora u Kazneno popravnom zavodu u Nišu. Intervjuisala sam osuđenike koji su osuđeni za najteža krivična dela. To je bilo moje

prvo iskustvo sa kriminološkim istraživanjima i nije bilo nimalo lako. Seminarski rad sam uspešno odbranila i napisala sam nekoliko članaka na osnovu istraživanja o kategoriji tzv. stalno osuđivanih lica, odnosno lica koja su stalno u zatvoru jer stalno vrše krivična dela i dolaze na izdržavanje kazne jer im je u zatvoru najlakše da opstanu. Tada sam počela da se interesujem za istraživanje zatvorske populacije. Posle istraživanja maloletnih delinkventkinja u Vaspitno popravnom domu Kruševac, počela sam da razmišljam o specifičnostima ženskog kriminaliteta i o ženama osuđenicama. Tako je počelo moje interesovanje za kriminalitet žena i žene u zatvoru, ali je to još daleko bilo od feminističkog interesovanja i angažovanja.

Kroz iskustvo samih zatvorenica i Tvoje sa njima ušla si u tu važnu temu feminiskinja.

– U vreme kada sam radila istraživanje nisam mnogo znala o feminizmu. Ja zapravo nisam uopšte imala predubedenje o neravnopravnom položaju žene. U sredini u kojoj sam rasla nije se detaljnije govorilo o nejednakosti polova niti se ta nejednakost jasno videla. Zakoni su bili isti i za muškarce i za žene, pravno nije bilo neravnopravnosti, ali faktička neravnopravnost se mogla uočiti u svim oblastima života. Na primer, ako posmatram svoju porodicu, majka je uvek bila opterećenija od oca, kada su u pitanju kućni poslovi, radila je sve u kući, mnogo više od njega, nije bilo podele poslova. Iako je njihov odnos bio skladan i bez sukoba, jasno je da je majka preuzimala sve obaveze u okviru domaćinstva. Ja sam to na neki način opravdavala jer je u to vreme bila u penziji (otišla je u prevremenu penziju), a otac je bolovao od Adisonove bolesti i često imao ozbiljne zdravstvene smetnje.

Šta znači biti jedinica u majke?

– To je posebna, čak bih mogla reći privilegovana pozicija! Ja sam jedinica obrazovanih roditelja koji su imali dovoljne prihode da su mogli da mi pruže ono što mi je bilo potrebno za udoban život, školovanje i obrazovanje. Nije bilo nikakvog ličnog razloga da se bavim suzbijanjem nasilja, posebno nasilja u porodici, jer je moja porodica bila potpuna, skladna i uzor funkcionalne porodice bez nasilja. Ni u porodici koju sam zasnovala nikada nije bilo nasilja.

Živela sam zajedno sa roditeljima i pre i posle udaje. Postojao je veliki stepen tolerancije između svih. Niko nikoga nije ugrožavao, nas petoro smo živeli u stanu od šezdeset četiri kvadrata i nismo ni pomišljali na odvajanje.

Neko je to sve dobro organizovao?

– Svoju majku sagledavam kao značajnu osobu u organizovanju našeg zajedničkog života: na osnovu iskustva vaspitačice umela je da reaguje na pravi način u svim situacijama. Umela je izvanredno da se postavi prema svima u porodici, da sasluša, da pomogne. Mnogo mi nedostaje i često zamišljam kako bi se ona postavila i reagovala u pojedinim situacijama.

Šta je Tvoj glavni istraživački rezultat za devojčice u popravnom domu?

– To su devojčice kojima je izrečena vaspitna mera upućivanja u vaspitno popravni dom, najčešće zbog imovinskog kriminaliteta, odnosno krađa. Odlikuje ih način izvršenja krivičnog dela – vrlo drske krađe. Na primer, one će ispred nekog prodavca, ili u samoposluzi, jednostavno ukrasti i bežati da se sakriju... Drugo što je zanimljivo je njihovo devijantno ponašanje pre kriminaliteta, prostitucija već od trinaest-četrnaest godina, pa bežanje od kuće, sve su to elementi koji prethode ponašanju koje će ih dovesti u popravni dom.

Koliko je ta institucija pomogla da se one promene nabolje?

– U okviru istraživanja, pored intervjuisanja maloletnica, razgovarala sam i sa vaspitačicama. Karakteristično je da se u toku boravka u ustanovi previše „vežu“ za svoje vaspitačice jer nemaju kontakta sa porodicom, ili ih porodica odbacuje, tako da je problem kada treba da izađu iz doma. U domu je povoljnija situacija nego u njihovim porodicama. Skoro svaka porodica je ruinirana, s lošim odnosima između roditelja i dece, retke su potpune i funkcionalne porodice. Pored niza drugih faktora, porodica je dominantan faktor koji je uticao na kriminalno ponašanje. Česte su porodice sa više dece i lošeg materijalnog stanja, što uz disfunkcionalnost znatno doprinosi kriminalnom ponašanju.

Kako dalje teče Tvoja karijera?

– Već sam pomenula da sam na početku svoje radne karijere bila najpre pripravnica u sudu, a zatim, posle godinu dana i sudija. Tada sam imala dvadeset pet godina i sudila sam i u parničnom i krivičnom odeljenju vrlo komplikovane predmete. Bila sam mlada, pa su se u toku suđenja stranke obraćale porotnicima umesto meni, jer nisu verovala da sam sudija. Mnogo su mi značile te četiri godine provedene u praksi. Na fakultetu sam stekla solidno teorijsko obrazovanje, ali ništa od prakse. Ovaj praktičan rad u sudu mnogo mi je značio kada sam, po dolasku

na fakultet kao aistentkinja, počela da istražujem u kazneno popravnim zavodima.

Sećam se da sam kao sudija prilikom suđenja za izvršena krivična dela pokušavala da razjasnim uzroke kriminalnog ponašanja i odmerim kaznu imajući u vidu sve olakšavajuće i otežavajuće okolnosti. Kada sam konkurisala za posao asistentkinje na Pravnom fakultetu za predmet Kriminologija, koji, pored ostalog, proučava uzroke kriminaliteta, imala sam želju da saznam i naučno obradim uzroke kriminaliteta i formulišem efikasne mere za sprečavanje kriminaliteta.

Interesovanje za feminističke radove iz domena prava.

– Kada sam počela da pišem doktorsku disertaciju, počela sam da se interesujem i za feminističku literaturu. Jedan deo mog rada trebalo je da obuhvati položaj žene u krivičnom i krivičnoprocesnom pravu, a da bi se o tome pisalo trebalo je proučiti položaj žene u društvu i porodici u različitim periodima društvenog razvoja.

Literatura je uglavnom bila na stranim jezicima?

– Pored naše literature, čitala sam na nemačkom jeziku jer sam nemački dobro savladala u ranoj mladosti. A engleski sam učila kroz različite kurseve kasnije. Prevodila sam sa nemačkog godinu dana literaturu koja mi je bila potrebna da završim magistarski rad. Isto sam radila i za doktorsku tezu.

Stručno usavršavanje van zemlje.

– Nisam bila zainteresovana za stručno usavršavanje van zemlje. Možda je to bilo i zbog sticaja okolnosti u kojima sam živela, u vreme kada je bilo prilike za tako nešto, roditelji su bili bolesni i oslanjali su se na moju pomoć. Posle sam se udala, dobila dete, morala da radim na fakultetu, pišem magistarsku tezu, pa doktorsku disertaciju. Nekako je to vreme prošlo, a da ja nisam sagledala nikakvu mogućnost da tražim od fakulteta da me uputi na takav boravak. Jedino sam redovno išla na interkatedarske sastanke koji su održavani svake godine u drugoj republici. U toku rada na doktorskoj disertaciji, obilazila sam kazneno-popravne zavode za žene u celoj Jugoslaviji i tada bila malo duže odsutna od kuće.

Ko je bio sa Tvojom ćerkom za to vreme?

– Ćerka je u to vreme imala dve godine i čuvali su je moji roditelji i suprug. Nije bilo mobilnih telefona i veoma mi je bilo teško što nisam mogla da se redovno čujem sa njima. Pogotovo što sam u toku inter-

vjuisanja slušala o teškom životu, saznavala životne tragedije ovih žena i sve to preživljavala na neki način.

Istražuješ i nasilje u porodici.

– Žene koje sam intervjuisala nerado su pričale o nasilju u porodici. Iako je većina žena ubica svojih partnera izvršilo ubistvo posle dugogodišnjeg psihičkog i fizičkog maltretiranja, veoma retko žele da pričaju o svojim preživljavanjima nasilja. Tek posle dužeg razgovora počinju priču o nasilju. Od njih sam saznala za najteže oblike porodičnog nasilja, saznala sam da žene nemaju izlaz iz situacije nasilja, da žive u začaranom krugu, da smatraju da su same krive za nasilje i da se nikome ne obraćaju radi zaštite, čak ni najbližim članovima porodice. U to vreme je nasilje u porodici bilo porodična stvar, društvo nije intervenisalo ni na koji način. Konačan zaključak svih ovih žena je bio: meni je u zatvoru bolje, ja sam ovde mnogo slobodnija nego što sam bila u sopstvenoj porodici, ali kriva sam, nije trebalo to da mi se desi, nije trebalo to da uradim.

A žene koje su počinile ubistvo dece?

– To su najpotresnije priče i bilo mi je veoma teško da ih slušam. Za žene koje su ubile posle dužeg perioda trpljenja nasilja, imala sam razumevanja, neke smatram da nije ni trebalo osuđivati. Ali kad su u pitanju žene koje su ubile decu, ja to nikako nisam mogla da prihvatim. I tu sam imala veliki problem. I to je najteži deo tog istraživanja, jer nije bilo malo tih žena: uzorak je bio oko sto trideset i pet žena. I one neće, naravno, da pričaju ništa. Drugo, one su u odnosu na ostale izolovane, jer je zatvorska zajednica stroga – ona izoluje te žene! Niko s njima ne komunicira. Prema njihovom mišljenju, one su najgora vrsta ubica. Kao što su u muškom zatvoru seksualni delikventi izolovani, tako su u ženskom zatvoru žene ubice sopstvene dece potpuno izolovane, neprihvaćene, dodatno osuđene.

Završen doktorat?

– „Žene ubice“ sam opisala u doktorskoj disertaciji, a posle je objavljena i knjiga. Knjigu sam objavila u vreme one velike inflacije, pa je primerak knjige bio koliko i cena ženskog časopisa *Bazara* (koji izlazi nedeljno)! Sve primerke knjige sam otkupila i delila. Pa neko će i pročitati, mislila sam, nekoga će zainteresovati da dalje proučava i nalazi nove načine za prevenciju. Pre izvesnog vremena sam na internetu pronašla da se pominje ta knjiga i da se konstatuje da nova istraživanja nisu otkrila ništa drugačije. Posle toliko godina, knjiga je izašla 1986. godine, ništa se nije

promenilo. Žene su i dalje zlostavljane, maltretirane i psihički i fizički, iako su se promenili zakonski propisi, nedovoljna je angažovanost institucija koje treba da štite od nasilja.

Sa tom knjigom Ti se afirmišes kao istraživačica ženskih pitanja u domenu prava?

– Kad je knjiga objavljena, to je bio moj ulaz u svet feminizma, uslovno rečeno. Ne mislim na stručnoj i naučnoj osnovi, nego direktno iz istraživačkog iskustva. Onda su čuli za mene u Zagrebu i u Beogradu, počele su da me pozivaju aktivistkinje iz grupe „Žene i društvo”, iz Beograda su me zvale u Studentski kulturni centar (SKC*), a iz Zagreba su dolazile kod mene u Niš na fakultet da me upoznaju. Prvo me je pozvala Lepa Mladenović, koju do tada nisam poznavala i s kojom sam i danas veoma povezana. Upoznavanje s tim ženama je za mene bilo fascinantno – drugi način razmišljanja, drugi svet. Ja iz one provincije i one učaurenosti u Nišu dolazim u Beograd, u jednu sredinu u kojoj se osećamo sve kao da smo jednake, te žene kao da me sto godina znaju, odmah su me osvojile!

Osetila si miris provincije u odnosu na centar zbivanja kad su ženske teme u pitanju.

– U Nišu u to vreme nije bilo ženskih grupa, niti se koristila reč feminizam. Nije bilo ni nevladinih organizacija koje bi se bavile ženskim pravima ili zaštitom od nasilja. Nasilje u porodici je u provincijskoj patrijarhalnoj sredini bilo tabu tema. Velika hrabrost je bila potrebna da se „ženske teme“ i „ženska pitanja“ vezana za ravnopravnost žena i nasilje prema ženama uopšte pominju. Beograd je bio mnogo napredniji, postojale su ženske grupe, postojala su savetovališta za žene i SOS telefon za žene žrtve nasilja. Devedeset treće, kada je osnovan SOS telefon u Nišu, instruktažu su držale naše prijateljice iz SOS telefona, koji je već nekoliko godina postojao u Beogradu i uspešno radio. Seminararaznih o ženskim temama je bilo mnogo, ali svi su održavani u Beogradu. Putovalе smo često da saznamo šta se dešava na tom planu i prosto upijale sve što smo čule. Kada smo dobile poslovni prostor od niške opštine za rad SOS telefona, bile smo presrećne. Bilo nas je dvadesetak koje smo redovno dežurale, primale pozive žena žrtava nasilja i davale im podršku. Teške su bile te devedesete godine, beda, nemaština, rat u okolini... Najlepše godine života su protekle tako da nisam ni primetila. U okviru rada SOS-a obilazile smo kolektivne centre, kojih je u Nišu bilo nekoliko, pomagale izbeglicama iz Hrvatske i Bosne, kasnije iz

Krajine. U okviru istraživanja Evropskog pokreta za Srbiju prikupljale smo njihove životne priče i vodile intervju sa njima. Vesna Nikolić Ri-
stanović sa svojim timom nas je uključila u to istraživanje. Radile smo
skoro četiri godine sa izbeglicama. Tada sam bila jako depresivna zbog
situacije u kojoj smo živeli i nedostatka informacija – ne znaš tamo šta
se dešava. I ova saradnja sa Vesnom me je spasla na neki način. To sve
što sam slušala od tih žena izbeglica, to sam teško preživljavala. Istraži-
vanja su objavljena u knjizi *Žene, nasilje i rat* i *Žene Krajine*.

Sve vreme dok sam obilazila kolektivne centre i razgovarala sa že-
nama u izbeglištvu, mislila sam na svoju sestru od strica koja je ostala
u Sarajevu za vreme rata i s kojom sam se čula telefonom pred početak
rata u Bosni, sećam se da je to bilo 6. Aprila 1992. Tada smo se čule
poslednji put, posle toga je nisam čula do kraja rata, znači četiri go-
dine. Ona je bila udata za muslimana, njena ćerka, koja je u toku rata
nažalost od stresa i bolesti preminula, takođe je bila udata za muslima-
na, dok je sin bio oženjen Hrvaticom. Znači, mešoviti brakovi u jednoj
užasno uzburkanoj i ratom zahvaćenoj sredini. Kad smo se poslednji
put čule telefonom pred početak rata, ubeđivala me je „da ima dovoljno
pameti i razumevanja“ i da „rat sigurno neće početi“, ali je pogrešila.
Nekoliko puta sam joj slala pakete u toku rata preko organizacija koje
su transportovale pakete, ali ništa nije primila. Kasnije mi je, kada se rat
završio i ona došla u Niš da me poseti, pričala koliko je u ratu propatila,
stalno su bili izloženi opasnostima od snajpera i odvođenja u logor, ćer-
ka nije mogla da izdrži sav taj pritisak. Imala je dvoje male dece i život
u strahu za njihov život uticao je na pojavu najteže bolesti. Sin nije hteo
da se priključi nijednoj vojsci, pa je morao da beži iz Sarajeva. Nekako
je uspeo da izađe iz Sarajeva i ode u inostranstvo, posle dužeg vremena
priključila mu se supruga sa decom. Sada žive u Australiji. Moja sestra
posle smrti muža, sada živi sama u Sarajevu.

**Ti si dosta sarađivala u timskom radu. Ima naših feministkinja koje
više vole same da rade istraživanja.**

– Ja oduvek timski radim! I na fakultetu sam bila prva koja je predlo-
žila na krivičnopravnoj katedri da timski radimo istraživanja u okviru
katedre. Tada je Institut za kriminološka istraživanja bio partner nama
na projektima (kada niko kod nas nije znao šta je projekat, ni timski
rad). Moj nedostatak je što nemam dovoljno snage da se sama pro-
bijem, nego mi treba neko da je uz mene. Možda je razlog to što sam
jedinica, uvek zaštićena, a opet ima primera da jedinice misle samo na
sebe. Ja se dobro osećam kad zajedno radim s nekim, volim da još neko

učestvuje. Timski rad mi je pomagao da donekle rešim neke svoje predrasude, najteža mi je bila da nisam sposobna da se pojavim na televiziji i govorim o tome šta radimo u oblasti feminizma. Uglavnom je moja uloga bila organizatorska, a druge žene su izveštavale medije i javnost. Nevena se odlično snalazila s medijima i nekoliko puta je gostovala na lokalnoj televiziji i pričala o nasilju nad ženama i diskriminaciji.

Kad vaša saradnja počinje?

– Razlika između nas dve je deset godina. Ja sam bila docentkinja, a ona pripravnica kad je došla na fakultet. I mi smo se jako zbližile i počele da sarađujemo, ali ta saradnja nije bila u početku na stručnom i feminističkom planu sve do devedeset treće godine, kada smo počele da se zajedno snalazimo na razne načine, jer nismo mogle da živimo samo od plate. Kako su se tada osnivala razna preduzeća, meni je palo na pamet da moj suprug i ja, zajedno s Nevenom, napravimo jednu agenciju za nekretnine. I osnovali smo je i naredne tri godine smo preživeli zahvaljujući tim prihodima.

A zašto nekretnine?

– Ja sam čitala o radu takvih agencija u inostranstvu i mislila sam da bi nas nekoliko sa pravnim obrazovanjem mogli uspešno da posređujemo u kupovini i prodaji. U Nišu nije bilo takvih agencija, a bilo je dosta ljudi koji su tražili stanove za iznajmljivanje ili kupovinu. Telefonom su nam se javljali kupci i prodavci stanova, povezivali smo ih i sastavljali ugovore. Osim toga, agencija je pripremala dokumentaciju za osnivanje privatnih preduzeća i radnji za zainteresovane klijente. Kada smo odlučile da osnujemo SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja, agenciju smo iskoristile kao prvi prostor za okupljanje nekoliko feministkinja (Nevena, Natalija, Slađana i Suzana) zainteresovanih za osnivanje SOS telefona.

SOS telefon za žene je bio prva vaša aktivnost?

– Znala sam da u Beogradu postoji takva služba i poznavala sam aktivistkinje koje su radile u Beogradu. Prema njihovom modelu, odlučile smo da održimo osnivačku skupštinu i prikupimo potrebnu dokumentaciju za registraciju udruženja. Nevenu i Nataliju sam malo ubeđivala, da bi mi na kraju Nevena rekla: – Da znaš da samo ovo zbog tebe radim! Natalija je tada pisala magistarski rad u vezi sa feminizmom i ona se veoma rado priključila. Kada smo odlučile da osnujemo SOS telefon nismo imale prostor za rad, pa smo osnivačku skupštinu održale u prostorijama Crvenog krsta u Nišu. Na osnivačku skupštinu je došlo

oko četrdesetak žena različitih uzrasta i profesija i skoro sve su bile zainteresovane za volontiranje na SOS telefonu. Posle smo u prostorijama Demokratske stranke u Nišu slušale prve instruktaže za rad na SOS telefonu. Instruktažu su držale volonterke beogradskog SOS-a, već izgrađene feministkinje. Kada smo završile instruktažu i bile spremne da dežuramo, od tadašnjeg gradonačelnika Niša, koji je bio veoma raspoložen da pomogne osnivanje jednog ovakvog udruženja, zatražile smo prostor za rad i posle registrovanja udruženja dobile prostor u Mesnoj kancelariji „Đuka Dinić“. Tu smo svakodnevno dežurale prepodne i popodne i javljale se na pozive žena koje su bile žrtve porodičnog nasilja. Da bi se čulo za nas, obavestile smo lokalnu televiziju koja je snimila nekoliko emisija.

Znači Ti si radila na SOS telefonu?

– Naravno, veoma me je privlačio aktivistički rad i dežurala sam više puta nedeljno. Slušala sam pažljivo žene koje su se javljale i trudila se, koliko je to tada bilo moguće, da im pomognem u donošenju različitih odluka. Pisale smo razne dopise sudu i Centru za socijalni rad i obavestavale ih o ženama koje su se javljale za pomoć ili smo tražile brže rešavanje konkretnih predmeta. Bila sam potpuno posvećena ovom poslu. Uz rad na fakultetu i pisanje naučnih članaka i knjiga, to je bio ogroman napor. Ali, ja ga u tim godinama nisam osećala. Često me je majka opominjala da treba da sam više kod kuće, da odmaram, ali ja to nisam ni razumevala ni prihvatala. Skoro da nisam imala slobodnog vremena jer su pozivi žena stizali i na moj lični telefon kada nisam dežurna. Kada sada razmišljam o tim danima, ne žalim za vremenom koje sam potrošila, ukoliko sam uspela bar nekim ženama da olakšam život. U okviru SOS udruženja kasnije je bilo osnovano Savetovalište za pružanje pravne i psihološke pomoći ženama i deci žrtvama nasilja.

Znači vi ste u početku volontirale SOS, niste imale nikakvu potporu?

– Dugo smo samo volontirale, nije bilo finansijskih sredstava. Od beogradskog SOS-a smo dobile telefon sa telefonskom sekretaricom, stolovi i stolice su bili u kancelariji. Troškove zakupa prostora i telefona plaćala je niška opština. Prva finansijska sredstva smo dobili posle dve godine rada u okviru projekta koji je finansirao Delphi Star. Tada sam upoznala Džil koja nam je donela ta sredstva. Mlađe članice SOS-a su nastavile sa pisanjem projekata i uspevale da dobiju sredstva za realizaciju. Međutim, tada su počela neslaganja u okviru grupe oko raspodele

tih sredstava. Mislim da smo bolje funkcionisale dok smo volontirale. Zbog tog neslaganja došlo je i do podvajanja unutar grupe i formiranja drugih organizacija, odvojile su se Romkinje i osnovale SOS za žene Romkinje žrtve nasilja i Ženski prostor, a kasnije i mlađe žene su se odvojile u Centar za devojke. Nevena, Natalija i ja smo takođe zaključile da prestanemo sa aktivističkim radom i počnemo sa istraživanjima i inicijativama za promene zakona, pa smo osnovale Ženski istraživački centar.

Gde si upoznala muža?

– Mi smo studirali na istom fakultetu, ali se nismo poznavali i družili jer je on bio generacija posle mene. Kada su došle godine kada je trebalo razmišljati o zasnivanju porodice, ja sam bila potpuno u drugom svetu i s nekim drugim željama... Mislila sam da nikada neću imati ni porodicu, ni decu, dovoljno je bilo što su otac i majka uz mene. Upoznali smo se dok sam ja radila u sudu 1977. godine i vrlo brzo venčali. Nije bilo svadbe, ja sam tako htela, samo venčanje i ručak sa kumovima. Živeli smo u stanu s mojim roditeljima i za mene se ustvari ništa nije posebno promenilo. Moji roditelji su ga voleli i cenili, a on se savršeno uklopio u zajednički život. Posebno je voleo da igra šah i karte s mojim ocem i tako mu je ispunjavao duge penzionerske dane. Kad je otac, pred kraj života (umro je 1988.) bio u bolnici, mnogo je brinuo o njemu. S mojom majkom je imao takođe izvanredan odnos. To uzajamno poštovanje i uvažavanje trajalo je do kraja njenog života (1999.).

Ćerka?

– Ćerku sam rodila 1979. godine, imala sam tada trideset godina i ništa nisam znala o nezi i vaspitanju dece. Majka mi je mnogo pomagala i bila je prednost što smo zajedno u stanu. O detetu su svi brinuli, moj otac, majka, muž, pa sam ja mogla vrlo brzo da nastavim sa radom na fakultetu i radom na izradi doktorske disertacije. Ćerka je rođena juna, a ja sam već u oktobru počela da radim.

Posle sam imala i ženu koja ju je čuvala, jer nije mogla u obdanište nikako da se uklopi. Iako je muž u to vreme radio kao pravnik baš u centralnoj službi za sva obdaništa i vrtiće („Pčelica”), i mogao je da bira obdanište za nju, ona nikako nije želela da bude u obdaništu. Više je sa vaspitačicama bila nego sa decom. Mislim da je bila u nekom smislu naprednija od druge dece u grupi i to nekako nije moglo da se uravnoteži, onda sam našla ženu koja ju je čuvala (onda još nije bilo privatnih obdaništa u Nišu). Jedna izuzetna žena ju je čuvala koja je istovreme-

no imala troje-četvoro dece da čuva, a ja sam je dovodila i odvodila. Nekako sam uspela da to sve uklopim, ali zato nema spavanja, nema odmora... Pa ja i sada ne spavam više od tri-četiri sata! Kao mala, ćerka nije dobro spavala noću, ja sam se polako odvikavala od sna i to tako ide godinama. I sad ne mogu da se naviknem da legnem u deset sati i ustanem u sedam.

Šta radi Tvoja ćerka?

– Završila je Pravni fakultet, položila pravosudni ispit i upisala doktorske studije na Pravnom fakultetu. Čim je završila, odmah je počela da radi. Prvo je radila u sudu, zatim u banci, pa u Skupštini Grada Niša, sada je pomoćnica direktora za pravna pitanja na Klinici za stomatologiju u Nišu. Inače je volela da radi na fakultetu, ali u vreme kada je završila fakultet ja sam na Pravnom fakultetu u radnom odnosu kao profesorka, pa zbog nepisanih pravila o koliziji interesa, nije mogla da bude birana za asistentkinju na fakultetu na kome radim.

Kako si podnela odlazak sa SOS-a?

– Ja sam teško podnela odlazak iz SOS-a, jer sam aktivistički rad volela, konkretno sam nekim ženama mnogo pomogla i one mi se i sad javljaju i kažu da ne bi ostale žive da nije bilo moje pomoći. Za mene je to nešto pravo u tome svemu. Naukom se baviš jer je to poziv, napišeš rad i ne znaš ko ga sve čita, ali ovo je nešto gde odmah vidiš rezultat. Nevena i Natalija nisu više bile zainteresovane za rad na SOS u tom momentu i mi smo to napustile. To je već počelo da slabi sve. Došle su sasvim neke druge žene, ne znam ni da li rade sada. Nas tri (Nevena, Natalija i ja) smo odlučile da osnujemo novu žensku organizaciju koja bi se, pored ostalog, bavila pružanjem društvenog statusa žene, promenom ideološke predstave i predrasuda o ženi kao pasivnoj i podređenoj u svim odnosima, kao i istraživanjima diskriminacije žena, nasilja u porodici i svih drugih oblika nasilja prema ženama. Tako je 6.12.1997. godine održana osnivačka skupština u prostorijama Pravnog fakulteta u Nišu (osnivačice su bile: Slobodanka Konstantinović Vilić, Nevena Petrušić, Natalija Žunić, Miomira Kostić, Vesna Stanković, Vida Vilić, Slavica Marjanović, Vesna Obradović, Zagorka Kostić, Zorica Vukadinović, Nadica Jezdimirović, Svetlana Petrović Bauković) i osnovan je Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju. Tako smo nastavile da radimo na sopstvenim projektima ili u saradnji sa drugim organizacijama. Centar je organizovao feminističku školu (1998), izdao nekoliko brošura i knjiga iz edicije „Žene i pravo“, sa ženskom grupom iz Užica

učestvovao u savetodavnom programu podrške za žene obbolele od raka dojke „Jefimija“, sa romskom ženskom grupom realizovao projekat o trgovini ženama u cilju seksualne eksploatacije, sa Autonomnim ženskim centrom iz Beograda realizovao Pravnu kliniku za zaštitu prava žena. Za razliku od rada u okviru SOS udruženja, gde je bilo uglavnom aktivističkog delovanja, u Centru se osmišljavaju projekti i rade istraživanja o ženama, za žene i od strane žena.

Sećam se da je Nevenu, Nataliju i mene, kao članice Ženskog istraživačkog centra pozvao Odbor za ljudska prava „Chris“ iz Bora da održimo seminare o nasilju u porodici ženama iz gradova i sela Timočke Krajine. Godinu dana smo jednom nedeljno odlazile u razna sela i gradove u ovoj oblasti i razgovarale sa ženama o tome da li znaju koja su njihova prava i kako ih pravo štiti od nasilja. Bili su to veoma interesantni susreti i divno iskustvo. Uvek smo se vraćale ispunjene prijatnim osećanjem da radimo nešto zaista korisno. Žene su prihvatale razgovor i postavljale niz pitanja. Takođe su pričale o svojim iskustvima, porodičnom životu, interesovanjima, poslovima koje obavljaju u seoskom domaćinstvu, čak i o spremanju hrane specifične za taj kraj.

Ženski centar je opstao u Nišu u društveno burnim vremenima. Nevena, Natalija i ja se trudimo da i dalje zadržimo isti nivo rada. Ja sam od 2010. predsednica i to je jedina rukovodeća funkcija koju sam imala u životu!

Pitanje centra i periferije u feminizmu kod nas.

– Kada smo počele da radimo sa ženama žrtvama nasilja, mnogo smo naučile od feministkinja iz Beograda. One su nas uvek obavestavale kad imaju seminare i pozivale nas da dođemo tamo, pa su one dolazile u Niš i ta razmena je bila neprekidna na obostranu korist. Mi smo uglavnom tražile pomoć! Iz toga zaključujem da smo možda posle, kad smo počele samostalno da radimo, na neki način izgubile kontakte zahvaljujući osamostaljenosti. Danas su svi značajni projekti koji se odnose na pitanje žena odvijaju u okviru nekoliko centralnih ženskih organizacija sa sedištem u glavnom gradu. Periferija feminizma je u malim ženskim organizacijama u provinciji. One teško dobijaju sredstva za realizovanje projekata i iscrpljuju se volontriranjem.

Kako procenjuješ sadašnje stanje naših istraživanja o ženama?

– Nevena, Natalija i ja smo se zalagale da se uvedu pravne studije roda na Pravnom fakultetu u Nišu, kao što ste vi uveli Centar za rodne studije na Univerzitetu u Novom Sadu. U to vreme sam bila članica Saveta

Fakulteta i očekivalo se da sa tom idejom upoznam članove Saveta. Nije bilo lako, mnogi su se pitali šta su pravne studije roda. Zbog toga smo napisale objašnjenje i obrazloženje za rodne studije i podelile svim članovima Nastavno-naučnog veća da ih edukujemo da i oni znaju o čemu se radi. Nije se mnogo znalo o tome u akademskoj zajednici kada smo počeli sa reformom nastave i uvođenjem izbornih predmeta. Pravne studije roda su uvedene na osnovne studije kao izborni predmet. U prvoj generaciji nije bilo mnogo prijavljenih studenata/studentkinja, ali kasnije se taj broj povećavao.

Šta misliš da će biti budućnost ovog posla koji smo mi do sada radile?

– To sve što smo gradile izvan institucija i uspele zahvaljujući našem naučnom ugledu možda neće opstati, ali hoće ono što smo sagradile unutar instiucija, na primer, to što smo uvele na fakultet, što smo uticale na promenu Krivičnog zakonika uvođenjem krivičnog dela nasilje u porodici i sl.

Osnovale ste eksperimentalni program Klinike na vašem Fakultetu?

– „Klinika za zaštitu prava žena“ na Pravnom fakultetu u Nišu postoji nekoliko godina, ali nije radila sa stvarnim klijentkinjama, nego je to oblik simulacije sa studentkinjama. Poslednjih godina se radi sa stvarnim klijentkinjama, u ovom slučaju su to žene koje su siromašne i koje nemaju da plate advokata za pravni savet i za pisanje podneska. Dolaže na Kliniku zbog različitih potreba, pre svega to su razvodi brakova, onda kršenje roditeljskog prava, nasilje u porodici. To su tri osnovne stvari, s tim što je nasilje u porodici, za koje smo očekivali da će da bude mnogo više zastupljeno, najmanje zastupljeno. Ipak, kada dođu zbog pisanja tužbe za razvod braka ili vršenje roditeljskog prava, one govore i o nasilju u braku. Ali, ne žele da se napiše krivična prijava i da se nasilnik kazni. To me obeshrabruje. Jednostavno, čini mi se da smo opet na početku! Znači ovo, pre deset i više godina kad smo počele da tražimo da se uvede krivično delo nasilje u porodici u zakon, mislile smo na žene koje treba da budu zaštićene u tom smislu. Međutim, mogućnosti sada postoje, ali svest žena je ostala ista kao što je bila i ranije.

Na Pravnoj klinici rade studentkinje i studenti tri puta nedeljno popodne dva školska časa (devedeset minuta). Pravna klinika pruža besplatnu pravnu pomoć siromašnim klijentkinjama, ali na njoj se studenti/studentkinje edukuju. Prostor u kome se radi je sličan advokatskoj kancelariji: postoji čekaonica, u drugoj prostoriji sede studenti iz

te grupe koja je tog dana, a u sledećoj prostoriji se odvijaju intervjui koja vode dva studenta ili dve studentkinje, to se snima video zapisom i u drugoj sobi grupa studenata gleda šta se događa u razgovoru sa ženom. Svemu tome prisustvuju profesor, profesorka, advokat, advokatica, imamo i jedne i druge i sada, ako student ne može u tom momentu da zna šta treba, on izlazi iz te prostorije da pita za savet, pa se vraća klijentkinji. Klijentkinje su obaveštene da se radi o procesu učenja i da je privatnost zagarantovana. Pišu se tužbe kao inicijalni pravni dokumenti (ili podnesci), eventualno žalbe. Nema zastupanja jer studenti ne mogu da idu da zastupaju na sudu. Pored Pravne klinike za zaštitu prava žena, koja se realizuje kao projekat do kraja 2013. godine zajedno sa Autonomnim ženskim centrom iz Beograda, na fakultetu postoji izborni predmet Kliničko pravničko obrazovanje.

Šta mi još sad treba da uradimo da taj prvobitni duh ostane?

– Možda da stvaramo mreže, da se povezujemo, više obaveštavamo o svojim aktivnostima, više sarađujemo i radimo zajedničke projekte. Povezivanje preko društvenih mreža ili internet adresa takođe može da bude korisno, ali i povremeni zajednički sastanci, obaveštavanje javnosti o zajedničkim akcijama, kampanjama. Potrebno je mnogo više solidarnosti u radu i uzajamnih kontakata.

One vas računaju kao žene na Univerzitetu i one više vas ne računaju u aktivističku snagu Niša.

– Možda ne cene dovoljno našu veliku podršku i naše veliko zalaganje. U Nišu sada postoji Centar za devojke, s kojim odlično sarađujemo, Ženski prostor i Osvit kao ženska romska organizacija. Znači, malo je ženskih organizacija i nema prepreka da se one povežu i solidarišu oko zajedničkih ciljeva bez obzira na to ko je na Univerzitetu i ko se bavi aktivističkim radom.

Sa stanovišta feminističke grupe, Natalija i ja smo mislile da je značajno da žena bude dekanica Pravnog fakulteta, pa smo uticale na Nevenu da se kandiduje. Uspela je da dobije većinu glasova i izabrana je. Potpuno je opravdala poverenje. Za vreme njenog mandata je akreditovan Pravni fakultet. Priprema dokumentacije za akreditaciju bio je ogroman posao koji je ona organizovala kao timski rad.

Tvoje iskustvo sa reizbora na fakultetu?

– Kad sam počela da radim kao aistentkinja pripravnica, bila sam na Krivičnoj katedri jedina ženska osoba. Ipak, nisam imala nikakve posebne teškoće, samo sam kao docentkinja malo više čekala za izbor u

zvanje redovne profesorke, ali se to dešavalo i drugima iz raznoraznih organizacionih i drugih razloga, tako da ne mogu to dovoditi u vezu sa polom. Niko me nije sputavao, tim pre što sam ja većinu uključivala u razne projektne i druge aktivnosti, u timski rad. U timu sam ja najviše radila, ali to mi uopšte nije smetalo. Ne mogu da kažem da sam imala loše iskustvo prilikom izbora u zvanja na fakultetu. Jedino što sam izbegavala da se kandidujem za rukovodeće funkcije na fakultetu, to me nije interesovalo. Bila sam šefica katedre u jednom kraćem vremenskom periodu i rukovoditeljka Centra za pravna i društvena istraživanja

Da li je zdravlje jedna od važnih stvari u pravljenju profesorske karijere žene?

– Kroz lično iskustvo sam shvatila probleme žena jer zdravstveni problemi žene uopšte nisu zanemarljivi. Ali, to se nedovoljno proučava. Na primer, da li promene u doba klimakterijuma mogu da utiču na napredovanje u profesorskoj karijeri? Poznato je da klimakterijum donosi značajne promene u zdravlju žene, pa je zanimljivo proučiti koliko je usporavaju u građenju profesionalne karijere.

Hobi?

– Slušanje muzike! Ja sam išla juče u Beograd da slušam Monserat Kabbalje i oduševljena sam. Uživam u koncertima i pozorišnim predstavama. Videla sam vrhunske svetske i naše umetnike u Nišu i Beogradu., kao što je Nejdžel Kenedi, Il Divo, Lord of the Dance, balerina Zaharova, Viena Strauss Orchestra i druge. Muzika je za mene najbolji lek za sve probleme. Posle svakog odgledanog koncerta, opere, baletske ili pozorišne predstave, ja se osećam ispunjenom i odmornom.

Da li se izjašnjavaš kao feministkinja?

– Da, to je moje opredeljenje i to uvek ističem. Uostalom kako ne bih bila feministkinja kada sam jedna od osnivačica ženske organizacije, a sada i predsednica i koordinatorica projekta o pružanju besplatne pravne pomoći ženama.

Da li Tebe na Tvom fakultetu drugi prepoznaju kao feministkinju?

– Svakako, to sam pokazala svojim naučnim radom i ispoljavanjem rodne senzitivnosti u različitim oblastima i po različitim pitanjima.

Imaš li osećaj da neko omalovažava Tvoj rad i da ti to povezuješ sa tom Tvojom identifikacijom, ili sa polom?

– Kad je moj rad u pitanju, nisam primetila omalovažavanje. General-

no, postoji omalovažavanje feminizma kao ženskog pokreta, ali to se očekuje u patrijarhalnoj sredini kakva je naša. Takođe, zapažam mizoginiju prema ženama u različitim oblastima društvenog života. To je najočiglednije kada pokušamo da govorimo rodno senzitivnim jezikom. Mnogi ali i mnoge se odmah protive i otvoreno podsmehuju. Međutim, postepeno će se i to promeniti. Na fakultetu smo uspele da se izborimo za korišćenje termina „profesorka“, „docentkinja“, „asistentkinja“, ali samo u svakodnevnom govoru, dok su referati za izbor u zvanja i dalje isključivo u muškom rodu.

Po čemu si drugačija od drugarica na fakultetu?

– Postoje razlike svakako, ali su one uslovljene pre svega razlikom u godinama. Drugačije se razmišlja i ponaša u mlađim godinama (većina koleginica je mlađa od mene), drugačije u godinama punim iskustva. Ja nisam površna, ono što treba da uradim, uradim temeljno i savesno. Međutim, nailazim na nerazumevanje. Svoje odnose na profesionalnom planu zasnivam na iskrenosti i poverenju i tu, naravno grešim, bar tako pokazuje dosadašnje iskustvo. Ali, ja ne mogu drugačije. Možda zbog toga i nemam mnogo iskrenih prijateljica... Razlika je i u pogledu opredeljenosti za feminizam i feministička pitanja. Ja se jasno izjašnjavam kao feministkinja, dok se mnoge moje koleginice odmah ograđuju kad se pomene feminizam, odmah kažu „ja nisam feministkinja“, nika-ko da nauče šta je feminizam i da razbiju predrasude. Nadam se da će se vremenom i ovo promeniti.

Zabeležila Svenka Savić, novembra 2011.

Mirjana (1951), Niš*

Kakvo je bilo Tvoje detinjstvo?

– Mogu da kažem da je bilo srećno i lepo detinjstvo. Odrastala sam sa dve mlađe sestre bliznakinje. Moj otac je bio vojno lice i kako je on dobijao prekomande, porodica se selila, iz jednog grada u drugi. Tako sam imala prilike da upoznam različite sredine, različite lokalne kulture, da steknem drugove, drugarice i ostvarim brojna prijateljstva i to je za mene, u doba detinjstva i mladosti, bilo dragoceno iskustvo.

A majka?

– Mama je bila domaćica, ustvari je neposredno posle rata počela da radi u fabrici „Prvi partizan” (u tadašnjem Titovom Užicu). To su bili poslovi kvalifikovanog radnika, mašinbravara. Mama je želela da se dalje školuje, da postane inženjer, ali je od toga morala da odustane, zbog porodičnih, roditeljskih obaveza. Dok sam ja bila jedna to i nije bilo tako nemoguće da se realizuje, ali potom su se (ja sam tada imala dve i po godine) rodile sestre bliznakinje, a u međuvremenu je tata dobio prekomandu, tako da je mama morala (kao i većina žena iz te generacije) da se odrekne svoje profesionalne karijere u korist porodice i nas dece.

*Šefica Odseka za žurnalistiku Filozofskog fakulteta u Nišu

⋮ **To su teška vremena u Srbiji! Da li je otac**

ikada nešto govorio o toj prekretnici četrdeset deveta, pedeseta?

– Pričao je tata, ali pričala je i mama – ona je u to vreme radila u vojnoj fabrici – o primerima denunciranja, pa i o pokušajima njenog „uključivanja“ u takve „radnje“, njenom nepristajanju da to učini i problemima koje je zbog toga imala.

Tata je umro pre dve godine... Sa njim sam takođe mnogo puta razgovarala na pomenutu temu, ali i o svemu onome što se ticalo tekućih društvenih prilika. Tata je do kraja života ostao privržen vrednostima za koje se kao pripadnik partizanske vojske borio, i veoma teško je (kao i svi moji najbliži) doživeo raspad SFRJ. Inače, devedesetih je već uveliko bio u penziji.

Osnovna škola u Nišu?

– Zapravo, u Nišu je otpočelo moje školovanje, ali sam ovde završila samo prvi razred, a potom smo se preselili u Knjaževac, gde smo živeli pet godina. Zadnje dve godine osnovne škole, kao i gimnaziju, završila sam u Skoplju. U osnovnoj školi koju sam pohađala nastava je bila na srpskohrvatskom jeziku, ali smo učili i makedonski, što je meni omogućilo da dobro savladam ovaj jezik, da na njemu pišem literarne sastave za koje sam i nagrađivana.

Srednja škola?

– Kao što sam već napomenula, gimnaziju sam pohađala i završila u Skoplju. U gimnaziji „Orce Nikolov“ nastava se odvijala u okviru dve „paralelke“, u jednoj na makedonskom a u drugoj na srpskom. Ali, htela bih da naglasim da nije bilo podvajanja među učenicima (za razliku, na primer, od gimnazije u Preševu). Inače je učenička populacija bila multinacionalna (multietnička), na primer, u mom odeljenju bilo je osim srpske i pripadnika/pripadnica i bošnjačke, albanske, crnogorske kao i makedonske zajednice. Ali, naravno, sva ta raznolikost nije bila prepreka za druženje, za ostvarivanje prijateljskih i sentimentalnih veza.

Studije.

– Maturirala sam i tata je dobio prekomandu iz Skoplja opet u Niš, a ja sam u međuvremenu upisala u Skoplju na Filozofskom fakultetu francuski i italijanski jezik, a prijavila se za slušanje albanskog jezika kao jednog od, mislim da je to tako imenovano, „jezika sredine“. Moji su se u odselili i ja sam ostala da živim kod najbolje drugarice. Što se smeštaja i odnosa ukućana prema meni ticalo, sve je bilo u najboljem redu, ali razlozi emotivne prirode doprineli su napuštanju studija u Skoplju.

Ja sam se, dakle, preselila kod roditelja, u Niš. Primljena sam na Pravni fakultet, na vanredne studije, položila sam dva ispita, sa visokim ocenama. Bez obzira na to, prava nisu bila ono što sam prepoznavala kao svoju vokaciju; sticajem okolnosti, naredne godine u Nišu je osnovan Filozofski fakultet, u čijem sastavu je bila Grupa za sociologiju. Konkurisala sam, bila među prvima na rang listi – i u potpunosti našla sebe u ovoj akademskoj disciplini i, da pomenem, u istoriji Filozofskog fakulteta u Nišu pripada mi oznaka studenta/studentkinje koji/koja je prvi diplomirao/la na Grupi za sociologiju.

Nakon završenih studija si odmah birana u asistentsko zvanje?

– To je bilo ono vreme kad su se davale univerzitetske stipendije, pa je postojala obaveza da se stipendisti prime u radni odnos. Bez obzira što sam završila u roku i ispunila sve svoje obaveze, nije baš bilo tako. Nisu raspisivali konkurs cele godine (mada je na Grupi postojala potreba za asistentom). Smatram da je u pitanju bila opstrukcija nekih od rukovodilaca Fakulteta (i Univerziteta), zbog mog angažovanog, kritičkog odnošenja prema nekim od pitanja bitnih za samu Grupu za sociologiju... Konkurs se, dakle, nije raspisivao, meni je bio potreban posao – roditelji mog budućeg supruga živeli su u Prijedoru i oni su me obavestili da je slobodno mesto profesora sociologije, na određeno vreme, u jednoj srednjoj školi u tom gradu i ja sam to prihvatila. Ta godina dana mi je pružila izuzetno, svakovrsno pozitivno iskustvo... Sledeće godine je na Fakultetu raspisan konkurs, ja sam se prijavila i bila izabrana u zvanje asistenta.

Kako vidiš sociologiju na Filozofskom fakultetu u Nišu?

– Pa, najpre bih napomenula da je moja i nekoliko sledećih generacija studenata sociologije imala privilegiju da za nastavnike ima neke od eminentnih pripadnika jugoslovenske akademske zajednice. Vremenom su njihovo mesto zauzimali neki drugi, uz obrazloženje da je potrebno stvarati sopstveni nastavnički kadar. Naravno, takvom obrazloženju nema se šta prigovoriti, ali je veliko pitanje kriterijuma primenjenih prilikom izbora u nastavnička zvanja, što je, po mom mišljenju, nosilo opasnost provincijalizacije studija sociologije. Ali, rekla bih da ovaj vid problematičnosti kadrovske politike nije „specifičnost“ konkretne studijske grupe – da predstavlja neku vrstu „zakonomernosti“.

Udaja?

– Slavko je vojsku služio u Nišu, a ja sam u istom gradu studirala. U ono vreme smo pravili zajedničke kulturno umetničke manifestaci-

je – vojska, radnička klasa i „poštena inteligencija“. Slavko je svirao u vojnom bendu koji je obezbeđivao muzičku „podlogu“ recitalu u čijoj realizaciji sam ja učestvovala... tako smo se upoznali i, što bi se reklo, „rodila se ljubav“.

Slavko je posle vojske ostao u Nišu, upisao fiziku, onda smo se venčali i rodio se Josip osamdeset prve godine.

Ko ti daje podršku u to vreme?

– Imala sam pre svega Slavkovu podršku. Od roditelja nisam ni očekivala, smatrala sam da su već mnogo uradili time što su me izveli na put. Tako da smo faktički Slavko i ja bili usmereni jedno na drugo, a dete smo sami odgajali.

Magistarski rad?

– Magistarski rad sam branila na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, a tema mi je bila „Ideološke dimenzije savremene zabave“. Tezu nisam objavila, zapravo, nisam to ni pokušala – na čemu mi je prof. Ratko Božović zamerio, što je izrekao i na odbrani mog doktorata, pošto je bio član Komisije.

A onda si prijavila doktorat.

– U (velikoj) Jugoslaviji je najjača katedra za oblast masovnog komuniciranja bila u Ljubljani, na Fakultetu za društvene nauke. Tamo mi je prihvaćen bio doktorat i formirana komisija, a onda se raspala moja zemlja tako da je to moralo da se dislocira u Niš i sve iz početka. To je eto još jedan primer kako političke situacije utiču na naše karijere. Ja sam sebi rekla da idem u Ljubljanu da proverim šta sam postigla, šta mogu da postignem u svojoj oblasti. Htela sam da izbegnem provincijalnu samodovoljnost pripadnice određene akademske i naučne zajednice. Tako sam doktorirala devedeset treće, na svom matičnom fakultetu. Tema je bila „Uloga masovnih medija u savremenom svetu (masovni mediji kao instrument ideološke reprodukcije kapitalizma i mogućnosti oslobađanja njihovog emancipatorskog potencijala)“.

Građanski angažman u to ratno vreme.

– Slavko i ja smo pripadali manjini koja je od početka prepoznala i nije pristala na Miloševićev nacionalistički diskurs. U proleće devedeset četvrte smo u Nišu sa grupom prijatelja osnovali nevladinu organizaciju TRAG. Niš je u to vreme slovio za „bastion“ Miloševićeve vlasti; u gradu je tek otpočinjalo buđenje građanske svesti. Osim naše, postojale su još (samo) dve nevladine organizacije antiratne provenijencije.

Moja aktivnost je bila povezana sa osnivanjem Srednjoškolskog debatnog kluba, uz tvoju pomoć iz Novog Sada, koju je finansijski podržao Fond za otvoreno društvo. To je mislim devedeset četvrta, ili peta... Obrazovali smo omladinu, srednjoškolce, da se retorički izražavaju, ali o temama koje su bile aktuelne u savremenom društvu, a alternativne vladajućem pogledu na budućnost. Debatovali smo o toleranciji, interdisciplinarnosti, interreligijskom dijalogu, da pomenem samo neke od tema koje smo kroz debatu plasirali u obliku Za i Protiv. To je bio zaista dobar obrazovni ulog u nekoliko generacija, jer su mnogi od tih mladih kasnije koristili svoje znanje u pametne svrhe. Naš je osnovni cilj bio da pokušamo da vratimo snagu razuma u tom besmislu i tom nasilju. Da se suprostavimo koliko možemo toj mržnji i nacionalizmu koji su rasli do neviđenih visina. Hteli smo da ostavimo neki trag našim aktivnostima u tom vremenu i u tom prostoru. Možda malo preambiciozno, u toj homogenoj srpskoj sredini u kojoj postoje stereotipi i predrasude prema „drugom“ i drugačijem. Debatni klub je bio mesto u kojem su se mnoge osobe otvarale, dobijale samopouzdanje. Recimo Bojana je bila tiha, sad radi u nekoj prestižnoj nevladinoj organizacija u Beogradu. Na primer, sada je kod nas na fakultetu asistentkinja na psihologiji jedna iz te generacije u debatnom klubu i tačno se vidi to njeno obrazovanje u svakodnevnom delanju. Jedna studentkinja iz te naše grupe je kasnije završila diplomatiju na Fakultetu političkih nauka u Beogradu! Ne mogu tačno reći koliko je ukupno učenika i učenica prošlo kroz Debatni klub tokom tih nekoliko godina, neki su se zadržali više godina, u proseku je oko 20 osoba bilo u jednoj generaciji, ali je činjenica da je to bilo značajno angažovanje nas u odnosu na postojeću (negativnu) ideološku situaciju u državi. To su se naši „nevidljivi“ učinci prelili u neke druge, tuđe, učinke i mi smo ponosni na taj naš udeo. Svoje snage smo utkali u nešto što nam je bila zajednička vizija – izgrađivanje građanskog društva u kojem je jedna od presudnih stvari da mladi formiraju kritičko mišljenje.

Od dvehiljadite smo imali jako mnogo aktivnosti, tada su bili naši najintenzivniji rezultati neposredno posle bombardovanja, kad smo stupili u kontakt sa Albancima sa juga Srbije. Krenuli smo da radimo multikulturne radionice s decom pre svega školskog uzrasta i da ih međusobno povezujemo. Oni jesu tu živeli jedni pored drugih, ali kao posebni svetovi. Ali mi smo bili prvi koji smo otišli kod Albanaca. Slavko i ja smo išli kolima. To je bilo vreme kada je Miloševićeva policija stajala na pruži, na ulasku u Preševo. Pitaju: – Gde ćete vi? Mi odgovaramo: – Idemo kod Rize Haljimija! – Pa on je Albanac! – Pa znamo! Pustili su nas.

Takođe, učestvovala sam u organizovanju i realizovanju susreta mladih iz Srbije i njihovih vršnjaka/vršnjakinja iz albanske zajednice sa Kosova (u sklopu projekta čiji nocilac je bio ovdašnji Helsinški odbor za ljudska prava). To je bilo dragoceno iskustvo za sve učesnike/učesnice ovih susreta. Međutim, izgradnja međusobnog poverenja podrazumeva dugotrajno, permanentno delovanje, kao i poznavanje specifičnosti sredine, čini mi se da se to nije na pravi način i u dovoljnoj meri izgrađivalo. Pre svega, konkretno, imam u vidu aktivnosti usmerene ka ovom cilju na jugu Srbije.

Institucionalno napredovanje: šefica žurnalistike.

– Tadašnji dekan Filozofskog fakuleta u Nišu, profesor Žunić, pokrenuo je osnivanje Žurnalistike na našem fakultetu, a budući da su mediji moje profesionalno opredeljenje, kao sociološkinja imala sam ideju o tome što bi trebalo novinarska profesija da bude, a šta nije. Koncipirala sam elaborat o osnivanju studijskog programa, koji je prihvaćen, a dekan me je imenovao za upravnicu. Upisali smo prvu generaciju studentkinja i studenatata. Naravno, bio je problema sa kadrovima, ali žurnalistika u tome nije bila izuzetak u odnosu na druge studijske grupe u vreme njihovog osnivanja. Ja sam se zalagala za obezbeđivanje kompetentnih kadrova čije bi angažovanje doprinosilo legitimisanju novinarstva kao akademske discipline i takođe, promociji naše studijske grupe.

U međuvremenu se uprava fakulteta promenila i počelo je opstruiranje takvog mog zalaganja, ali mi nije bilo jasno zašto se to čini. Danas mi je jasno, zahvaljujući upućivanju u feminističku i rodne literaturu, da je opšte mesto u akademskoj zajednici da kada žene nešto pokrenu i to se pokaže ispravno i funkcionalno, onda se muški lobi pobrine da joj to oduzme i sebi pripiše. O tome ima mnogo podataka i u iskustvima naših žena u akademskim zajednicama u zemlji, ja ih nažalost nisam znala, niti sam ih razmenjivala, nego sam se sama koprcala u nizu problema koji su se redali jedan za drugim. Smatrala sam da su to neki nesporazumi koji se mogu rešiti, pa sam pokušavala da objasnim svoje ideje... Nije vredelo! Osporavani su moji kadrovski predlozi, ili je nepotrebno prolongiran izbor u nastavnička zvanja kompetentnih osoba – a istovremeno, preporučivani su neki kojima se takvo svojstvo teško moglo pripisati. Ovi su i došli na fakultet, pošto sam smenjena sa funkcije upravnice.

Sestre bliznakinje.

– Sve tri smo završile Sociologiju. Ljiljana je na Ekonomskom fakultetu

u Nišu docentkinja na predmetu Filozofija, a Biljana predaje u srednjoj školi u Kragujevcu. Tamo je otišla pošto ovde nije mogla da dobije posao, ona je treća diplomirala, to je već bilo vreme kada se teže dolazilo do posla. Nisu se udavale. Ostale su međusobno povezane na onaj blizanački način, s tim što jedna malo dominira nad drugom.

Selo u kojem sada živiš.

– Bilo je više različitih razloga zbog kojih smo napustili Niš i preselili se u kuću koju smo kupili u obližnjem selu. Između ostalog, mi smo još dok smo živeli u zgradi u Nišu počeli da čuvamo pse: prvo smo imali dva psa i to je bilo podnošljivo za stan. Ali onda se u međuvremenu pojavljuju još neki psi bekućnici koje smo prihvatili i nismo mogli u stanu da ih držimo.

Takođe, ja sam, za razliku od mog Slavka koji je u Prijedoru odrastao u kući sa velikim dvorištem, sa voćem, sa cvećem, odrasla u zgradama, zbog tatine profesije. Buka, izduvni gasovi, skućene mogućnosti za gajenje cveća, sve to me je godinama frustriralo. I odlučimo da napustimo grad i da odemo u selo dvadeset kilometara prema Aleksincu. I sad imam tamo baštu gde gajim razno povrće i voće, naravno, i cveće. Trenutno imamo osam pasa i dve mačke. Psima smo napravili boksove (kućice), tako da oni imaju dovoljno prostora. Kuća je u blizini Malog Jastrebcia tako da je prelepa priroda. Za mene je, posle raznoraznih napora i nerviracija koje doživim na Fakultetu, ili negde drugde, to mesto opuštanja.

A da li se Ti uključuješ u te seoske probleme?

– Da, pogotovo što ima dosta takvih problema, zbog njihovog rešavanja upućen si na komšije. Mislim da je upućenost jednih na druge izrazitija nego u gradu.

*Šefica Odseka za žurnalistiku Filozofskog fakulteta u Nišu.

Zabeležila Svenka Savić, novembra 2011.

Dubravka (1952), Sarajevo*

Šta možete reći o svom detinjstvu?

– Ja sam odrasla u ne baš običnoj porodici. Možda da kažem nešto o svom poreklu.

Moja baka je bila jedna prava baka: svirala klavir, govorila „nemecki“, odrasla u jednoj dobro stojećoj trgovačkoj porodici u tadašnjem centru Srema u Rumi, gde je odrasla i moja mama. U porodici čuvamo anegdote o mom pradedi Savi koji je imao hobi kupovanja kuća po Sremu, što ga je na kraju spaslo u životu kad je propao u vreme velike ekonomske krize – vratio je dugove prodajući kuće! Imao je svoju zakupljenu stolicu u kafani, ali i u crkvi i gradskoj biblioteci. Imao je svoju radnju na glavnoj ulici. Puno anegdota je vezano za njega i mi smo uz te anegdote odrastali i koristili ih kao naše kućne urbane legende. Tako da mogu da kažem da sam imala detinjstvo koje je svoju sigurnost gradilo na dobrim korenima vezanim za prošlost. Bila sam dobro „sytuirana“ u svojoj porodici, znala sam ko su mi mama i tata, ko su mi baka i deda, ko su mi bili i prababa i praded a i čukunbaba i čukundeda. Sećam se kad prvi put nisam baš bila jako dobra u školi, onda mi je baka rekla: – Nikada nemoj da

Šef ica Odseka za medijske studije Filozofskog fakulteta u Novom Sadu

zaboraviš da ti umeš unazad da nabrojiš pet kolena pismenih predaka, i ne smeš da budeš lošija nego što su oni bili! Moja baka je rođena krajem 19-tog veka. Imala je završenu školu, što je u tadašnjem svetu ipak bila retkost.

Druga moja baka je imala završenu, takođe, za ono doba ozbiljnu školu, od nje sam povukla tu žensku inicijativu. Ona je s dvadeset i nešto godina imala svoj privatni hotel u Dalmaciji, trgovala sa Italijom, imala brodove koji su za nju prevozili robu za Trst. Na žalost, krajem dvadesetih prošlog veka, u nekoj oluji, tri broda s robom su potonula, a nisu bila osigurana, pa je otišla u totalni bankrot. Govorila je nekoliko jezika, bila je jako lepa, s trideset godina se udala i dobila decu, vrlo kasno za to vreme. Imala je, što po porodičnim pričama znam, jako lepog muža koji je bio prokurator Ljubljanske banke, i koji je bio veliki švaler. I sad ne znam da li je to tačno, ali do mene je ta priča stigla: moja baka Linka, koja je umrla inače svega nekoliko godina pošto sam se ja rodila, jedne noći je, pošto je moj deda Krešimir imao običaj da govori u snu, a ona ga ispitivala, shvatila da mu je ljubavnica žena gradonačelnika. Kad se on ujutro probudio, našao je kod svog kreveta spakovane kofere, a ona mu je samo pokazala vrata. Pokušavao je posle godinama da se vrati, da joj nekako objasni da je to bilo kao nešto bezveze, ali je ona ostala čvrsta. Čak joj je i na samrti pisao, pošto je dobio tuberkulozu, želeći da je vidi samo još jednom. Ona mu je rekla, priča se: –Nek se oprosti od gradonačelnice.

Opasna je bila! Ona je, recimo, 1918. kada Prvi svetski rat još nije bio gotov, išla da demonstrira na molo Omiško, za kralja Aleksandra ujedinitelja! Znači, još Austrougarska nije propala, ona je bila među demonstrantima, valjda, jedina žena sa zastavom i vikala: –Za kralja i otadžbinu, za ujedinjenje sa Srbijom!

Bila je pobornica stvaranja Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca, što je bilo u to vreme i opasno. Ona je uopšte bila aktivistkinja. Pošto je bila vrlo obrazovana, u Trstu je završila Žensku visoku školu, kad je bankrotirala nije imala šta da radi, pa je besplatno branila na sudu siromašne. To je shvatila kao svoju misiju.

Bila sam mala kad je ona umrla, iako je u poznim godinama umrla. Tata mi je pričao kako su svi sedeli oko nje na samrti, i njen mlađi sin je rekao: – Evo, majko, došao ti je Slavko (moj otac), pa sad ćemo te voditi u Beograd kod doktora... A ona se okrenula i namignula mom ocu. Ovaj, kao otprilike: – Šta sad ovaj mene tu ... Ukratko, bila je neobična žena u vremenu u kom je živela. Umrla je pedeset i šeste godine.

Moj otac je završio dva fakulteta, pre rata je bio visoki sudski činovnik i imao je sve položene ispite za sudske činovnike koji su se u to vreme u Zagrebu polagali pre Drugog svetskog rata. Radio je u Omiškom sudu. Bio je komunista po ubeđenju, ne iz nužde. Za njim je raspisana četrdeset i druge godine poternica i on je tad otišao u partizane. Puno je branio sirotinju na sudu pre Drugog svetskog rata. To je, valjda, od majke nasledio! Izdržavao je inače i majku i mlađeg brata time što je svirao u najpoznatijem splitskom džez klubu „Gusar“. On je napravio prvi džez orkestar u Dalmaciji dvadeset i neke godine, i bio dirigent. Svirao je četiri instrumenta: trubu, violinu, klarinet, klavir, koji je počeo da svira sa četiri godine kod časnih sestara u samostanu u Omišu. Ukratko, bio je vrlo obrazovan. Posle rata završio je Vojnu akademiju u Rusiji, zatim Filološki fakultet u Beogradu, engleski i nemački jezik, završio je dopola studije na Ekonomskom fakultetu (pa se posle prebacio na Filološki).

Neko vreme je radio kao asistent i u Beogradu i u Sarajevu na Filološkom fakultetu na Odseku za nemački jezik i književnost, govorio je šest jezika, poslednji mađarski je naučio u 83-oj godini života. Radio je u vojsci, bio je član komisije za ispite za dodelu novih činova, ili tako nešto, nisam sad već sasvim sigurna kako se to tačno zvalo... Bio je u vojnoj misiji u Albaniji odmah posle rata. Četrdeset osma mu je prekinula diplomatsku karijeru, s obzirom na to da je školovan u Rusiji, gde je bio đak generacije, što u vreme Infombiroa i nije bila neka dobra referenca. Šezdesete je izašao iz vojske, penzionisao se na lični zahtev i počeo civilnu karijeru. Bio je dugo godina jedan od direktora na Novosadskom sajmu. Hobi mu je bio da skuplja knjige i umetničke slike. I što je sasvim neobično, voleo je da gaji voće iako to nije imalo nikakve veze niti sa njegovim odrastanjem, niti profesijama kojima se bavio. Bio je vrlo uzoran voćar. Sve je naučio o voću i to je radio „po knjigama“ a ne onako....

Mama mi je odrasla u građanskoj porodici u Rumi kao ubeđena komunistkinja. Izbačena je iz gimnazije četrdeset druge godine kao skolevka. Završila je na Višoj pedagoškoj školi u Beogradu istoriju i bila nastavnica istorije celog radnog veka. Radila je i u srednjoj i u osnovnoj školi, volela je da predaje i daci su je voleli. U odnosu na oca, koji je bio jako bućan, ona je mirna osoba, voli da čita, danas ima devedeset jednu godinu i dalje najradije sedi u fotelji i čita. Ukratko, moji roditelji su obrazovanje smatrali vrlo važnom kategorijom u svom i našem životu.

Moja baka je smatrala da je deo dobrog ženskog obrazovanja sviranje klavira pa me je terala da idem na privatne časove klavira za šta ja,

moram priznati, baš i nisam bila nešto talentovana. Nije me to zanimalo uopšte! Sećam se, ja kao vežbam klavir, a ustvari gledam kroz prozor decu kako se igraju na ulici. Jednog dana je otac došao kući, nisam ga primetila, on je stojao iza mene i rekao: – Od tebe nikad pijanista biti neće, od sutra ne ideš na klavir. Na čemu sam mu ja bila beskrajno zahvalna.

Išla sam na nemački na Radnički, al' to sam već bila odrasla – skoro pred udaju. Otac je insistirao da učim ruski u školi, posle me je dao na časove engleskog, jer je ukapirao da je to ipak mnogo važnije. Učila sam i ruski i engleski i nemački, ali daleko od toga da sam bila polilingvalna kao on: gledala sam ga na Novosadskom sajmu kako sa četiri osobe paralelno govori na četiri strana jezika. Meni nikada ni s dva jezika, od kojih je jedan moj maternji, to nije polazilo za rukom.

Hoću da kažem da ima veze moj aktivizam s porodičnim nasleđem, pre svega u vrednosnom sistemu i odnosu prema učenju, knjigama, obrazovanju. Recimo, moj deda po mami u Beogradu je bio izdavač i knjižar. Imao je izdavačku kuću „Sveslovenska knjiga“ i knjižaru. Pričali su mi da je i Nušić dolazio na piće u zadnju sobu njegove knjižare. Njegova druga žena je bila Bečlijka, imali su teškoća četrdeset i pete. Ne samo što je on savršeno nemački govorio, puno je s Lajpcigom sarađivao pre Drugog svetskog rata, preko izdavačke kuće i štamparije, nego je uopšte bio germanski orijentisan. Imao je puno prijatelja i saradnika u Austriji i Nemačkoj. Njegov sin iz drugog braka, moj polu-ujak pričao mi je da je tokom rata mnogo malih usluga pravio mladim beogradskim ilegalcima, i iz tog razloga je dobio državnu penziju nakon četrdeset i pete. Međutim, po sili zakona, knjižara i izdavačka kuća su mu nacionalizovani, to nikako nije mogao da prežali. Dao je državi sve čak i svoju privatnu biblioteku koja je stajala u kancelariji knjižare, nije imao snage da ode i to uzme, iako mu je ponuđeno. Ono što je meni bilo jako žao, kad sam već gimnazijalka bila, što je, po njegovoj priči, ostavio u knjižari complete Brokhausa, Larusa i Britansku enciklopediju.

Mogu da dodam još nekoliko detalja iz moje biografije. Rodila sam se u Sarajevu i počela osnovnu školu. Tamo su moji roditelji živeli desetak godina posle rata. Težak mi je bio prelazak u Novi Sad, naravno govorila sam bosanski i u razredu je to izazivalo podsmeh. Tu sam se prvi put susrela s realnošću da sam neko ko je drugačiji od ostalih. Sećam se moje prve spoznaje da je ovo neki drugi svet iako, istini za volju, moja baka se devojkila u Novom Sadu, tu nam živi deo šire familije još od početka, sada već prošlog veka. E sad zašto je meni sve to bilo tuđe

kada sam imala osM godina i doselila se iz Sarajeva u Novi Sad? Poslali su me po hleb i ja sam tražila „kruha“ u radnji, onda mi je prodavačica rekla: „Kad naučiš da se ovde kaže ‘hleb’, a ne ‘kruh’, dođi ponovo.“ I izbacila me napolje! To je bilo šezdeset prve godine. Jako sam patila onda, jer sam se osećala potpuno drugačije u nekom vrlo nepoznatom svetu. Nisam razumela šta se dešava, i možda je i to uticalo da sam danas osetljiva prema drugom i drugačijem.

Završila sam gimnaziju „Zmaj Jova Jovanović“, prestižnu gimnaziju u Novom Sadu. Na Filozofski fakultet sam se, verovali ili ne, upisala zato što je bio najbliži mojoj kući, a i u „Zmaj Jovinu“ gimnaziju sam se upisala zato što je geografski bila najbliža mojoj kući, bez obzira što sam morala da polažem prijemni, jer samo vukovci su tada mogli bez prijemnog da se upišu u tu gimnaziju. Polagala sam prijemni samo da ne bih morala da idem negde autobusom, jer sam stanovala uvek u centru grada. Udala sam se takođe po geografskom principu, u Radničku ulicu, dve ulice dalje od moje! Zaposlila sam se u Radio Novom Sadu, iako sam mogla u to vreme da se zaposlim u agenciji „Putnik“ jer sam kao studentkinja paralelno radila i u radiju i kao vodič u Putnikovoj agenciji. Vodila sam srednjoškolske ekskurzije četiri godine. Nudili su mi posao kad sam diplomirala, ali su mi bili daleko!? Radio je gotovo preko puta moje kuće i to je prevagnulo u mojoj odluci. Možda je to neki model mog funkcionisanja, sve volim da mi je tu kraj mene, blizu.

Godinu dana sam provela samoinicijativno u Engleskoj, gde sam se školovala i radila. Smatram važnim da svi oni koji ne mogu sebi da dozvole da studiraju u drugom gradu, bar godinu dana odu iz svog grada, da se odvoje od porodice i da odrastu.

Kao novinarka sam volela da vozim auto i tada sam se takmičila u nacionalnoj klasi i osvojila sam, doduše jedan jedini pehar, a to je treće mesto na jugoslovenskom takmičenju u novinarskom reliju u nacionalnoj klasi, iako mnogi moji prijatelji, uključujući i mog supruga, tvrde da sam užasan vozač.

Kao novinarka osvojila sam, još kao honorarna saradnica u Radiju Novi Sad, pokrajinsku nagradu Saveza socijalističke omladine za najbolju reportažu; godišnju novinarsku nagradu za reportažu sam dobila petnaest godina kasnije za istraživačku reportažu „Racija“. To je jedina reportaža koja je u to vreme napravljena sa svedocima racije u Novom Sadu i u Šajkaškoj. Nema drugih arhivskih snimaka sačinjenih za radio emitovanje s tim ljudima koji su bukvalno s leda skinuti kada je racija stala nakon tri dana u Novom Sadu.

Ta reportaža je i objavljena početkom devedesetih kao audiokaseta. Bila sam u timovima koji su tri četiri puta osvojili nagrade za informativni program (ceo tim radi informativnu emisiju) u Ohridu, na najvećem jugoslovenskom festivalu radija.

Iz Radio Novog Sada sam poslana na prinudni odmor 1992. jer se nisam slagala sa ratnohušakačkom uređivačkom politikom i govorom mržnje koji je moj Radio emitovao svakodnevno. Na posao u Radio Novi Sad sam se vratila tek nakon 5. oktobra 2000. godine. Dotle sam kroz rad u civilnom sektoru pokušavala da podignem novinarske standarde edukacijom mladih u Novosadskoj novinarskoj školi čija sam osnivačica devedeset šeste godine.

I na kraju da dodam, diplomirala sam na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu 1975. na Grupi za južnoslovenske jezike, sa visokim prosekom, magistrirala sam u Beogradu na Fakultetu političkih nauka, Odsek žurnalizam 1987. Istraživala sam filmsku komunikaciju, tačnije kako se razume gramatika filmskog jezika u odnosu na kognitivni razvoj. Doktorirala sam na Filozofskom fakultetu 1997. u Novom Sadu na pitanjima analize diskursa radio intervjua.

U kojem tipu zajednice živite?

– Udata sam, imam dva sina: suprug, deca i ja živimo zajedno u kući u Sremskoj Kamenici.

Pripadate li nekoj tradicionalnoj verskoj zajednici? Ako da, kojoj?

– Ja sam ateistkinja.

Ako ne, postoji li neka duhovna zajednica kojom se inspirišete?

– Pa, ne bih mogla baš reći.

Da li vam je u Vašem angažmanu važna vera i verovanje?

– Ne.

Da li se nacionalno identifikujete i koliko vam je to važno?

– Nije mi to važno.

Na koji način Vas je oblikovao kontekst u kojemu ste odrastali i je li uticao na Vaš izbor?

– Ja sam iz multinacionalne porodice, počevši od prababa i pradede naovamo. Mislim da je sve što je obeležilo prostor Vojvodine i Beograda, nečega što je težilo srednjoj Evropi, u širem smislu te reči, obeležilo i moje odrastanje. Tu je bio i deo multikonfesionalnog, multijezičkog, multietničkog okruženja, kako mi se sad čini, što je kod mene osnažilo

osećaj odnosa prema drugom i drugačijem. Valjda mi je još u detinjstvu ugrađen taj čip!

Kako ste sami uticali na svoju porodicu i širu okolinu?

– Čini mi se da smo i moj muž i ja težili, prvo u našoj užoj porodici, a zatim i u nekom širem okruženju, i odabirom osoba s kojima smo bliži, a i utičući na našu decu, da im ugradimo pozitivan odnos prema multietničkom i multinacionalnom. Mislim da sam uticala zato što sam bila prosto takva.

Što je za Vas civilno društvo?

– Za mene je civilno društvo ono koje razume da ima mnogo drugačijih mišljenja, mnogo drugačijih stavova, ali da svi oni mogu dijalogom i kroz argumentovano suprostavljanje različitih pogleda na svet, doprineti da se izgradi zajednica koja je u svakom pogledu napredna u ekonomskom, obrazovnom i u medijskom smislu (da pomenem i struku koju zastupam), u onome što se zove primarno obrazovanje ili porodično obrazovanje. Kada bih govorila o civilnom društvu, ne bih nužno govorila o demokratiji, već bih više govorila o tome da to mora biti zajednica koja ume da sluša različite pristupe istom problemu.

Koliko ste godina imali kada ste se uključili u prvu civilnu inicijativu i koja je to bila?

– U prvu civilnu inicijativu sam se uključila 1994. to je bio zanimljiv program koji i dan danas traje na određen način, a to je Debatni program koji je Fond za otvoreno društvo podsticao na teritoriji cele prethodne Jugoslavije, pa tako i u Vojvodini. Namenjen je bio srednjoškolskoj deci.

S kojom motivacijom ste se priključili toj inicijativi?

– Mislim da to nije bio baš apsolutno svestan korak, više je bila znatiželja i neka težnja ka nečem novom i drugačijem i težnja da se „pobegne“ iz sveta koji je bio veoma komplikovan devedeset i četvrte godine u Vojvodini, i u Srbiji, nabijen ratom, ksenofobijom, politikom koja je bila krajnje rigidna, ekonomijom koja je bila gotovo užasna. Ostala sam bez posla godinu dana pre toga, bio je to politički prinudni odmor zato što sam novinarka koja se nije slagala s tadašnjom uređivačkom politikom Radio Novog Sada, koja je bila prepuna jezika mržnje, nacionalizma, ekspanzionistička i favorizovala ratnu politiku Slobodana Miloševića. Politiku zatvaranja prema svetu. Bila je to eksplicitno propagandna radio stanica. Kako se s tim nisam slagala, dolazila sam sve više u sukobe

sa tadašnjim rukovodstvom Kuće, posebno s glavnom i odgovornom urednicom programa na srpskom jeziku. Bila sam u drugoj grupi poslatih „na odmor“, prva grupa je otišla već u januaru, a mi smo otišli u martu mesecu devedeset i druge godine. Dakle, sve su to bile neke okolnosti koje su poduprle ideju da prihvatim poziv Svenke Savić u kreiranju novog, drugačijeg, meni čak u početku nejasnog angažovanja u radu sa srednjoškolcima. Novog i u smislu metodologije, programa, novog i u smislu duha koji je na neki način počeo da se kreira u toj grupi mladih ljudi koje je okupila profesorka Savić da radi sa srednjoškolcima. Sigurna sam da nama baš nije bilo jasno šta je Debatni program, koji smo postepeno usvajali kao ideološku i metodološku orijentaciju. Bili smo entuzijasti i okupljali srednjoškolce da sa njima podelimo znanja koja smo i sami sticali kroz rad sa njima. Dobro iskustvo, drugačije od onoga što je bila naša dnevna društveno-politička stvarnost. Jasno je bilo da je naš rad usmeren ka civilnom društvu, drugačiji od ksenofobičnog društva u kojem smo živeli, prozor u društvo koje je zagovaralo toleranciju, argumentaciju, kritičko mišljenje, traganje za novim znanjima i metodama rada sa mladima. Taj rad je umnogome utro put mom potpuno drugačijem angažovanju uopšte u životu. To je bila, mogu da kažem, jedna prekretnica u mom životu.

Koji su ciljevi civilne inicijative kojoj pripadate?

– Na osnovu dugogodišnjeg rada u Debatnom programu, poduprta dobrim namerama i uputstvima Svenke Savić, čija sam tada doktorantkinja bila, sa još devet osoba osnovala sam Novosadsku novinarsku školu kao nevladinu organizaciju, čiji ciljevi i čija misija je bila obrazovanje mladih novinara za novinarstvo, koje tada u Jugoslaviji nije postojalo. Tada su u Jugoslaviji postojale dve vrste novinara: hrabri, koji su kritikovali režim Slobodana Miloševića, ali nisu imali uglavnom nikakvih medijskih znanja. Tu pre svega mislim na mlade novinare početnike u nezavisnim medijima čiji urednici jesu bili odlični novinari i profesionalci ali ih nije bilo dovoljno da bi mogli da obuče sve one koji su devedesetih u medijskoj ekspanziji ušli u svet novinarstva. Drugu grupu su činili oni koji su imali znanja i iskustva, ali su bili iz raznoraznih razloga, svesno, podsvesno ili iz nužde, u medijskoj službi režima Slobodana Miloševića. Dakle postojao je prostor za alternativnu, obrazovnu, civilnu asocijaciju koja će negovati tolerantno, kritičko, nediskriminatorno, etičko novinarstvo. Mi smo ušli u taj prostor da obrazujemo i vaspitavamo mlade novinare da na osnovu znanja prave dobro novinarstvo. Učili smo ih zanatu, ali i znanjima iz oblasti civilnog društva, etike,

politikologije, antropologije, sociologije, ekonomije... iz uverenja da je obrazovan novinar multidisciplinarna osoba koja može u mediju da se suprotstavi „čuvarima kapija“, glavnim urednicima, direktorima, a, zatim, i kompletnom režimu u kojem nije bilo dovoljno biti samo hrabar, nego se boriti za etičko novinarstvo argumentacijom i znanjem.

Za koje vrednosti se zalažete u civilnoj inicijativi čija ste članica?

– Mi afirmišemo pre svega nediskriminatorno novinarstvo prema drugom i drugačijem. U svakom smislu, ne samo prema etnicitetu, već i prema polu, prema drugosti u svakom smislu. Kada novinari i novinarke dobiju ta znanja i naviknu se tokom školske godine (vreme koje provode u Novosadskoj novinarskoj školi) da misle o drugom kao samo o drugačijoj varijanti ili pogledu na svet s kojom mogu da se argumentovano spore, ili ne, moći će tada da kritički razmišljaju i o drugim pojavama u društvu.

Nakon toliko godina pokazalo se da je naša orijentacija dobra: Novosadska novinarska škola je dobila tri nagrade: jednu nagradu „Best@ networking“ na Trećem međunarodnom sajmu nevladinog sektora u Temišvaru za prekogranični projekat „Probitas“ koji radimo sa Vest fondacijom iz Temišvara. Odabrani smo i za „Model of best practice“ kao najbolja nevladina obrazovna organizacija koju je izabrao istraživački tim Balkanskog instituta iz Graca, istražujući nevladin sektor i njegovo delovanje na Balkanu u podizanju demokratije. Treću, meni najdražu, NNŠ je dobila na međunarodnom konkursu fondacije Erste banke u Beču „Award for Social Integration for 2013“ za svoj dugogodišnji projekat „Dan u tvojim cipelama“. Reč je o zajedničkoj produkciji studenata sa invaliditetom i studenata žurnalistike koji na određeno vreme menjaju uloge da bi se bolje razumeli. Nakon tog iskustva zajednički kreiraju televizijske reportaže koje se emituju na dan osoba sa invaliditetom u decembru na lokalnim i nacionalnim televizijama. To je projekat koji zaista briše predrasude i stereotipe i to na veoma uočljiv način. Mnogobrojni su primeri da su učesnici u projektu nastavili da se druže i ispomažu i to je aktivizam na delu.

U kakvoj je vezi Vaše delovanje sa službenom politikom zajednice u kojoj živite?

– Nije bilo ni u kakvoj vezi do 2000. godine, jer zajednica nije prepoznavala multikulturalizam kao deo svog političkog i društvenog kretanja. Od 2000. godine ovo društvo teži ka afirmaciji multikulturalizma eksplicitno. O implicitnom i kamenovima spoticanja moglo bi se tako-

đe govoriti. U sferi javne komunikacije smo sada saglasni s društvom u kojem živimo.

Koje metode delovanja koristite u ostvarivanju ciljeva odnosno vrednosti civilne inicijative?

– Osim metoda permanentnog obrazovanja, koji sprovodimo u saradnji sa pojedinačnim medijima, posebno onim na jezicima nacionalnih zajednica, imamo takozvane „content orienting trainings“, znači odaberemo temu koja je od javnog interesa ali se o tome u medijima ne objavljuje ništa. Okupimo grupu zainteresovanih novinara i novinarki, objasnimo suštinu pojave, odnosno društvenog problema i napravimo male istraživačke priče koje se potom emituju u medijima iz kojih su učesnici. To je veoma uspešan model jer ukazuje na ono što nedostaje na takozvanoj društvenoj agendi koju postavljaju mediji u zajednici da bi ukazali na pitanja koja zahtevaju razrešenje i delovanje. Osim toga pokušavamo i za glavne urednike pa na niže da organizujemo jednodnevne seminare na aktuelne teme iz našeg društvenopolitičkog, obrazovnog, ekonomskog, verskog života. Pozivamo specijaliste ali i političare, i neposredne aktere tih pojava da kroz dijalog s novinarima, sagledaju pojavu. Pokazalo se dobro, za novinare lokalnih medija koji nemaju šansu da dopru do značajnih ličnosti, aktera ili pojava. Reći ću samo nekoliko naslova realizovanih poslednjih godina „Reforma obrazovanja“, pre toga je bilo „Autonomija Vojvodine“, „Da li postoji san o srednjoj Evropi?“, „Paket medijskih zakona?“, „Lustracija“, „Haški tribunal“, „Privatizacija“, to su bile najaktuelnije teme za koje smo uspeali da dovedemo najznačajnije osobe upletene u te priče. Na taj način smo kao nevladina organizacija bili mesto na koje novinari dođu po kritičku, izbalansiranu i istinitu informaciju. Naša je informacija specifična po tome što nudi sve aktere, a ne jednostrano informisanje o nekom događaju. Kao građanska inicijativa, kao novinarski aktivizam, pružamo šansu i velikim i malim redakcijama da dođu do onih osoba do kojih bi veoma teško same mogle stići. Mediji rado prate naše seminare i objavljuju sve što na njima zabeleže, što se zatim reflektuje i na formiranje javnog mnjenja, na širenje demokratskih stavova i mišljenja u javnosti i tako dalje. Drugu grupu projekata čine seminari medijske pismenosti za prosvetne radnike koji su i akreditovani u Zavodu za unapređenje obrazovanja i vaspitanja Srbije, NNŠ je jedina nevladina organizacija koja je imala tu vrstu treninga u poslednjih desetak godina. Danas mnogi akteri društvene prakse pokazuju interes da se bave medijskom pismošću i mi kao aktivistička organizacija rado

sarađujemo sa svima. Treća vrsta projekata su aktivistički projekti sa srednjoškolcima koji su jako uspešni jer je izuzetno inspirativno raditi s mladima. Izdvojila bih projekte aktivizma srednjoškolki s kojima smo ustvari kreirali projekte pomoću kojih su tinejdžerke želele da menjaju svoju svakodnevicu i nauče kako da postanu aktivistkinje. I na kraju četvrta vrsta su istraživački projekti čiji cilj je javno zagovaranje za poboljšanje medijske sfere ne samo u smislu profesionalizacije i poštovanja etičkih normi već i u smislu stvaranja boljeg ambijenta za funkcionisanje i nezavisnost medija u uređivačkim politikama. Ti projekti su uglavnom deo velikih međunarodnih projektnih konzorcijuma i rezultat nisu samo prezentacije rezultata već i direktno javno zagovaranje, izdavanje zbornika radova nastalih u okviru istraživanja na terenu. Te publikacije su vodilja medija u savladavanju njihovih svakodnevnih problema u funkcionisanju i opstanku na tržištu javnog informisanja.

Kakvu moć imate i stvarate u civilnoj inicijativi?

– Nisam sigurna da mi imamo direktnu moć, ali jesam sigurna da se uvažavaju naši stavovi, da nas sve češće pozivaju da govorimo o rezultatima naših istraživanja na konferencijama i okruglim stolovima u celom regionu, da su naši saradnici članovi različitih vladinih i nevladinih, domaćih i međunarodnih komisija, ad hoc grupa za pritisak sve u cilju da se medijska scena uljudi i da se medijima obezbedi sloboda, egzistencija bez uplitanja političkih i ekonomskih centara moći ali i odgovornost za objavljeni sadržaj prema javnosti. Istovremeno važno je napomenuti da naši polaznici, koji su u *Novosadskoj novinarskoj školi* pohađali neke od treninga i tu stekli informacije pa i znanje o tome šta je izbalansirano novinarstvo, tolerantno, i naučili da kritički misle o svetu u kojem žive i pojavama u društvu, kasnije na svom poslu postaju odgovorne osobe i imaju moć da utiču na uređivačku politiku tih medija. Ukoliko uspemo da kod njih razvijemo odgovoran odnos prema javnoj reči naša civilna inicijativa za tolerantno društvo je ostvarena.

Možete li je definisati?

Moć u civilnom društvu bih možda definisala kao mogućnost i sposobnost organizacija nevladinog sektora da svojim angažmanom kreiraju javno mnjenje koje, zatim, neformalnim pritiskom na centre političkog odlučivanja može da doprinese donošenju kvalitetnih odluka za razvoj zajednice.

U kakvoj je vezi ta moć s Vašom ulogom u civilnoj inicijativi?

Pošto mediji imaju gotovo neograničenu moć u svakom društvu, tako i

u našem, sama činjenica da mi radimo sa onima koji su već, ili će kasnije u tim medijima da budu noseće osobe, od našeg angažmana u radu s njima zavisi kakvu uređivačku politiku će oni kasnije zastupati. Možda bi bilo neskromno reći, ali taj delić uspeha 2000. je možda i u tome što više od dve stotine naših polaznika, koje smo do sada obrazovali, radi u medijima koji su podupirali demokratske promene.

Od 2000. godine kolege i koleginice su me zvale da se vratim u program na srpskom jeziku Radio Novog Sada. U programu sam bila na poziciji urednice emisija, ali sam bila i dnevna urednica vesti. Čini mi se da sam i tu mogla da sprovodim ono za šta se zalažem u obrazovnoj delatnosti kojom se takođe bavim, a to je multikulturalizam i tolerantni odnos prema drugom i drugačijem. Od 2005. kada je osnovan Odsek za medijske studije na Filozofskom fakultetu bavim se obrazovanjem budućih novinara na akademskom nivou. Ja sam prva osoba, kako se to kaže, u zvanju (znači počela sam kao docentkinja) zaposlena na odseku koji se u poslednjih deset godina veoma brzo razvio u respektabilnu obrazovnu akademsku instituciju koja ima ogroman i obrazovni i naučno-istraživački potencijal i da ne budem baš jako skromna, kao šefica odseka u dva mandata, mislim da sam doprinela razvoju i ugledu ovog studijskog programa o čemu svedoči i podatak da se u junu za upis na naše studije javi bezmalo duplo kandidata od broja koji po akreditaciji mi možemo da primimo (70).

U kakvoj je vezi ta moć s Vama kao ženom?

S jedne strane, mogla bih kazati da su u ovom okruženju žene pre prepoznale civilno društvo i multikulturalizam kao dobrobit društva u kojem deluju. Mislim da su one prve, jer ako pogledate uspešne civilne organizacije u Vojvodini, njih sve vode žene. Slično je i u Beogradu, Evropski pokret je vodila žena, Nataša Kandić vodi uspešnu organizaciju, gospođa Vučo i Sonja Liht takođe i tako dalje. Možda su one pro našle civilno društvo kao mogućnost koju još muškarci nisu zaposeli, jer nisu shvatili sve oblike takve moći. Žene su tolerantnije!

Volite li se u ulozi koju imate u civilnoj inicijativi kojoj pripadate?

Da.

Doživljavate li svoju ulogu kao moćnu?

Ne u smislu moći nad nekim. Mislim da moć ima neku negativnu konotaciju, jer ako se u toj moći zaboraviš onda je ostvaruješ tako što drugima uzimaš jedan deo od njihove inicijative, deo njihovog slobodnog mišljenja, delovanja. Može se i tako posmatrati. Ta je uloga više

misionarska, nego uloga moći autoriteta. Tačno je da je drugačije ako ja nazovem neku osobu koju želim da govori na skupu koju organizuje *NNŠ*, pre će pristati nego ako je pozove moja asistentkinja. Ali to nije moć koju donosi mesto predsednice Upravnog odbora, već stvar uzajamnog poverenja te osobe i mene, a možda i moje radne biografije. Taj kredibilitet se stiče godinama mukotrpnim radom u zajednici.

Što za vas znači predanost?

– Predanost radu je nešto što ja živim zaista dvadeset i četiri časa. To znači da nema granice koju postavljam da bi ostvarila ono što želim. Svoj posao ustvari živim dvadeset i četiti sata, a nemam nekih osam sati kojih radim, pa onih drugih u vreme kada se odmaram i trećih osam sati za san. Znači, taj posao se radi non-stop. I ustvari, to je deo života i ne shvataš ga kao nešto što ti je nametnuto, nešto što je obaveza, nešto što je radno vreme, nešto što jedva čekaš da zaključaš u ladicu i odeš kući, nego prosto to razumeš kao sastavni deo tvoje svakodnevice.

Jeste li sami pokrenuli neku od inicijativa?

– Sve inicijative što se tiču medijske sfere i obrazovanja pokrenula je *NNŠ*, ja kao dugogodišnja predsednica Upravnog odbora imam znatnog uдела u tome – inicijative od motivisanja srednjoškolaca da prave demokratske multikulturne školske novine, preko naših studenata, do poslediplomskih istraživanja o medijima. I na kraju, inicijative da se uključimo u pravljenje medijskog etičkog kodeksa za elektronske medije, i posebno za promovisanje javnog servisa, što je Radio Novi Sad. Smatram jednom od zasluga promovisanje multikulturalizma u tom javnom servisu, kao jednog od temeljnih misija programa.

Od profesorke emerite, Svenke Savić sam davno preuzela rukovođenje Debatnim programom u kome je učestvovalo mnogo osoba na teritoriji prethodne Jugoslavije, i mislim da je možda ono što je moja inicijativa bila, da taj debatni program dobije dodatni segment – multietičnost, i time se bolje uveže u naš vojvođanski kontekst svakodnevice i kada je kao nevladina inicijativa prestao da postoji uspeli smo da Debatu uvrstimo u plan i program Žurnalistike na Odseku za medijske studije Filozofskog fakulteta kao izborni predmet i studenti ga veoma rado biraju.

Jeste li menjali civilne inicijative u kojima ste angažovani?

– Od kada sam počela da radim u Debatnom programu, najpre kao saradnica, a kad sam od profesorke Svenke Savić preuzela rukovođenje, do kraja postojanja kluba sam se trudila da on ispunji taj aktivistič-

ki multijezički, multikuturni zadatak među srednjoškolcima, a danas među studentima. Kada su se osnivale Ženske studije i istraživanja u Novom Sadu 1997, bila sam jedna od osnivačica i u prvim godinama predavala kurs „Žene i mediji“, što sam s manjim pauzama zadržala do danas i kada su osnovane Rodne studije na Univerzitetu u Novom Sadu. Nadalje, bila sam aktivna u Specijalističkim akademskim studijama (SAS) koje su ostvarivale poslediplomski obrazovni program četiri godine, a danas više ne.

U *NNŠ* sam od početka do danas, to smatram svojom osnovnom civilnom organizacijom, pa mogu reći da nisam mnogo menjala aktivnosti, da sam zapravo stalno u domenu obrazovanja što se tiče medija.

Jeste li solidarni s drugim inicijativama?

– Ukoliko se one uklapaju u misiju za koju se zalažem. Kao, na primer, inicijative Ženskih studija s kojima nalazimo zajednički jezik, podržavamo inicijative nekih drugih nevladinih organizacija koje se bave medijima. To je bio poslediplomski specijalistički studij takođe sa usmerenjem na multikulturalizam. Vodila sam tamo Medijske studije. To je bilo razmišljanje o medijima kao društvenom fenomenu.

Osećate li se pripadnicom mreže civilnih inicijativa?

– Da. I formalno je *NNŠ* u dve mreže koje podržavaju alternativno novinarsko obrazovanje u zemljama jugoistočne Evrope.

Na koji način donosite odluke o civilnoj inicijativi kojoj pripadate?

– Jednom sedmično imamo veliki kolegijum, sve saradnice i saradnici koji trenutno rade na nekim projektima, i jednom sedmično mali kolegijum, koji donosi odluke u *NNŠ* i predstavlja prošireni Upravni odbor. Dogovaramo se o načinu rada, dinamici, zajedničko raspravljanje i timski rad je način da se bolje misli i donose kvalitetnije odluke.

Da li sudelujete u donošenju odluka?

– Sudelujem u donošenju odluka i često i sama moram da donosim odluke.

Na čemu se temelje modeli komunikacije u Vašoj civilnoj inicijativi?

– Mi nismo ženska organizacija, mada je većina žena zaposlenih i aktivnih u ostvarivanju programa. Mi često sprovodimo metodu breinstorminga, mnogo razgovaramo o stvarima koje radimo.

Kako evaluirate rad u Vašoj inicijativi?

– Proces evaluacije je kod nas dosta složen. Imamo nekoliko nivoa eva-

luacije. Prvi nivo evaluacije jeste da naši participanti na svim pojedinačnim programima koji teku u određenom periodu evaluiraju realizaciju i to po nekoliko kriterijuma. Kad je obrazovni trening u pitanju to su: zanimljivost teme, upotrebna vrednost teme, način izlaganja, jasnost samog predavača. Evaluiramo rad kancelarije – koliko je kancelarija bila na usluzi polaznika, budući da su nam u fokusu polaznici i njihovo obrazovanje. Drugi nivo evaluacije je ono što nas evaluiraju donatori – pismena i usmena. Mi imamo često posete naših donatora, u okviru kojih oni vrednuju naš rad. Poslednji nivo možemo reći jeste evaluacija Saveta škole, koji dva puta godišnje ocenjuje rad tog užeg borda, odnosno kancelarije u celini. Evaluiraju naš rad i mediji kod kojih su naši polaznici često i zaposleni, oni su veoma kritični što je važno za unapređivanje planova i programa rada.

Smatrate li čin sudelovanja u civilnoj inicijativi hrabrošću? Ako da, zašto?

– Nekad je to zaista bila hrabrost, danas je navika po kojoj se radi već deset godina. Hrabrost je bilo onih devedesetih kada je Sorosova kancelarija bila fizički ukinuta, i kada je bila velika presija na sve koji su radili u okviru bilo kog Sorosovog programa u ovoj zemlji. Tada je to bila hrabrost. Nije bilo svedjedno animirati srednjoškolce da dolaze u program što je bilo prava „diverzija“ u odnosu na postojeću edukaciju iste populacije u običnim školama.

Onda recimo pred izbore 2000. godine, pred peti oktobar, u septembru su mnoge nevladine organizacije bile bukvalno pod prismotrom. Danas ljudi osećaju da treba da doprinesu na neki alternativan način razvoju svoje zajednice i zajednica ih razume, neka više, neka manje, ali nije „opasno“ biti nevladin sektor.

Verujete li u uspeh vašeg angažmana?

– Naravno, inače se ne bih angažovala.

U kojim konkretnim situacijama odustajete od početne vizije?

– Za sad nisam imala potrebu da odustanem od početne vizije.

Kada pristajete na kompromis?

– Na svu sreću imala sam malo prilika u kojima sam morala da pristanem na kompromis, a to sam radila samo da bi se inicijativa održala i ostvarila. Nije mi se desilo da smo morali da napustimo neki program zbog nekih kompromisa, već više da ga redefinišemo na ovaj ili onaj način. Devedeset i druge godine nisam htela da uđem u kompromis i

ostanem u medijskoj kući čiji uređivački program ne podupirem, mada sam praktično ostala bez posla. To je moj profesionalni angažman, mislim u tome je razlika u odnosu na ovo pitanje koje se odnosi na civilnu inicijativu u kojoj sam angažovana, ali suština je ista, ukoliko kompromis znači narušavanje osnovnih načela za koja se zalažem, tada nema kompromisa.

Kojim se ostvarenjima zadovoljavate, a što smatrate neuspehom?

– Zadovoljavam se kada naš program uspemo da ostvarimo. Neuspehom smatram kad su odbijeni naši projekti, ali i kada generacija koja izlazi iz našeg obrazovnog ciklusa nije sasvim zadovoljila najviše standarde.

Što smatrate svojim najvećim ličnim dobitkom u angažmanu?

– Radeći u civilnom sektoru lično sam puno napredovala. Sazrela sam u pozitivnom smislu, naučila šta jeste demokratija, koliko god to parolaški izgledalo. Postala sam mnogo tolerantnija, radeći u civilnom sektoru – učeći druge i sama sam se naučila toleranciji.

Možete li izdvojiti jedan od događaja vezanih uz Vaš angažman koji je proizveo ličnu frustraciju ili kada ste se osećali posve nemoćnom?

– U vreme bombardovanja Novog Sada, 1999. NNŠ je radila, polaznici raznih programa i saradnici su dolazili redovno jer im je to bilo jedno od retkih „utočišta“ gde je život tekao svojim uobičajenim tokom. Jedno podne su nam usred rada javili da je blokirano sve oko Riblje pijace u čijoj blizini su se nalazile i prostorije Škole. Očekivalo se da će neki projektil, usred dana, udariti u kasarnu, tik uz pijacu, dakle moguće i u našu Školu koja je samo nekoliko desetina metara udaljena od objekta za koji se smatralo da je meta. Imali smo dvadesetoro polaznika tadašnjih programa u učionici i nismo bile sasvim sigurne šta da radimo. Naši polaznici i polaznice su opet u toj užasno frustrirajućoj situaciji insistirali da ostanu u Školi jer su se tu bolje osećali, zajedno, a ne da idu u neko sklonište. Moram priznati da sam osetila istovremeno strah, ogromnu odgovornost i nemoć da ih zaštitim, ako nešto pođe loše, ili da sopstvenim angažmanom sprečim da do nesreće dođe. Na svu sreću uzbuna je bila lažna ali to smo saznali tek nakon nekoliko sati iščekivanja držeći „normalno“ radionicu o profesionalizaciji medija u kriznim situacijama kao da je sve u najboljem redu.

Što smatrate ključnim preprekama u Vašem radu u civilnoj inicijativi?

– Dnevna politika je kod nas potpuno nepredvidljiva i veoma brzo pro-

menljiva. Ide u ekstreme osude i podrške civilnim inicijativama, nema neke stabilne orijentacije da biste mogli planirati svoju delatnost dugoročno. Fondacije, posebno strane, traže petogodišnje biznis planove, projekcije mogućeg razvoja i prelaska u samoodrživost. Kod nas je to nemoguće uraditi, jer ne znate ni frekvenciju parlamentarnih izbora a kamoli nešto drugo.

Što smatrate ličnim ograničenjima u radu?

– Mnogo različitih angažmana istovremeno. Angažovanje na nekoliko nivoa, koji okupiraju dvadesetčetiri sata mog radnog dana, što postaje veliki problem. Poslovi se ne završavaju na adekvatan način, već neki imaju prioritet, a ostali, koji su podjednako važni, kada bi neko sa strane posmatrao, trpe. Na žalost, nije uvek moguće jednostavno doneti odluku i neke poslove odbiti stoga što jedni proizilaze iz drugih i uslov su za ostvarivanje narednih i tako redom.

Koliko su Vam važni emocionalni odnosi s drugim aktivistkinjama i aktivistima civilnih inicijativa i zašto?

– Emocionalna bliskost s ljudima s kojima radim jako je značajna. U civilnom sektoru ne može da se radi hladno, profesionalno, zato što zahteva mnogo veći deo vas. Civilni sektor zahteva istu talasnu dužinu među saradnicama, inače ne može da se dosegne cilj.

Da li je rad u civilnoj inicijativi ujedno i vaša profesija, ili je to volonterski rad?

– Ja bih rekla da je to moja paralelna profesija – imam tri profesije: novinarka sam po vokaciji, iako više nisam u pravom smislu te reči aktivna, drugo je rad u civilnom sektoru, a treće rad na Univerzitetu, sve je i slično ali različito – obrazovanje mlađih i drugih za rad u medijima, paralelno sama sam novinarka.

Kakav se pomak dogodio u vašem ličnom životu angažmanom u civilnoj inicijativi?

– To je angažovanje potpuno promenilo moje stavove, pogled na svet, unapredilo moja znanja. Mogu reći da je u nekom pravcu napravilo i bolju osobu od mene. Ta promena mi prija. Mislim da je ta prekretnica u mom životu značajna. Žalila sam što mene nisu izabrali na Fakultetu da budem svojevremeno asistentkinja kod profesorke Svenke Savić, što sam ja želela, jer bi to bila neka kruna mog volonterskog rada na Fakultetu. Sada sam jako zadovoljna što se to nije ostvarilo tada, već desetak godina kasnije, jer sam sada na Odseku za medijske studije što

jeste moj primarni fokus, a da sam onda odabrana bavila bih se srpskim jezikom što jeste moja osnova u akademskom obrazovanju jer sam diplomirala na Odseku za, kako se tada zvalo, južnoslovenske jezike, tačnije srpskohrvatskom jeziku. Mislim da je to baš neko providenje bilo da ne budem primljena za asistentkinju već da odem nekim drugim pravcem – izabrana sam za docentkinju na novoformiranom Odseku za medijske studije Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, gde sam sada već profesorka. I sada se jako dobro osećam.

Da li Vas Vaš angažman u odnosu na druge žene čini različitom? Ako da, kako to objašnjavate?

– Angažovanje u civilnom društvu pruža drugu dimenziju, u kojoj živim u odnosu na ostale žene, koje nisu angažovane u nevladinom sektoru, ali me čini veoma sličnom upravo s tim ženama koje jesu, a njih i nije tako mali broj u Novom Sadu i u Vojvodini. Stereotipnog odnosa prema svojoj svakodnevici tokom dvadeset četiri sata. Mi koji radimo u civilnom sektoru smo pomerili potpuno stereotip, drugačije organizujemo svoj dan. Ne samo misli svoje, već i svoj dan.

Kako ohrabrujete i potičete svoje saradnice i saradnike odnosno članice i članove inicijative/grupe/organizacije?

– Time što im dajemo odgovornost i slobodu u kreativnom radu. Odgovornost za ono što urade! Samostalnost u radu je jako važna, čak i najmlađim našim asistentima i saradnicima dajem mogućnost da budu samostalni i time i odgovorni.

To se uči na sopstvenom iskustvu, evo vam primer. Devedeset i druge godine ja sam volontirala na Fakultetu. Profesorka Savić me je molila da napišem neki dopis umesto nje. Ja sam to napisala i nju potpisala. E sad stiže poenta, vratila mi je papir i rekla „ne, ne, ne, ti si to napisala i ti moraš sebe potpisati. Moraš biti odgovorna za ono što napišeš“. To sam zapamtila za vjeke! I onda mi je ispričala kako su neke akademkinje na Fakultetu celog života živele tako što su potpisivale tuđi rad, i kako je njen prvi sukob sa univerzitetskom sferom bio upravo taj jer je sebe potpisala ispod onog što je uradila, a njena nadređena osoba nije tako mislila. Ja sam to zapamtila, evo već dvanaest godina se tako ponašam u odnosu na moje podređene.

Čemu je i/ili komu ovakav angažman otpor?

– Naš angažman u NNŠ je otpor svim rigidnim programskim politikama i onima koji smatraju da mediji moraju biti društveno politički angažovani u smislu da su oni državni, pa moraju da rade onako kako

država, odnosno politički i ekonomski centri moći, kažu.

Postoji li za Vas ženska politika?

– Postoji. Muška i ženska politika su različite, ženska politika je „MI“, a muška politika je „JA“. Svi protekli višepartijski izbori, bez obzira na kvote, pokazale su naše analize medijskog diskursa, nisu žene prepoznale kao aktivnog subjekta predizborne kampanje, one su uvek u senci stranačkih lidera koje su samo podupirale. Retko su mogle da iskazuju sopstvene stavove, zalaganje, programe za poboljšanje svoje „izborne baze“.

Koja su pitanja za Vas prioritetna u ženskoj politici?

– Sva društvena pitanja su deo politike, ne samo ženski aktivizam, nego uopšte stvaranje vidljivosti žene u društvu i omogućavanje ženama da dobiju jednaku šansu, ali i guranje žena da preuzmu odgovornost. Žene su često zadovoljne ako su materijalno obezbeđene, ako imaju neki miran život i smatraju sebe ostvarenim. Mislim da je to nedovoljno.

Postoji li za Vas ženska zajednica i da li joj pripadate?

– Možda ženska mreža, ako neku prečicu hoću da uhvatim, onda ću pozvati neku ženu s kojom mogu dobro da komuniciram, pa ću izbeći neke stožerne tipove koji bi mogli da prave problem. U tom smislu da.

Smatrate li se feministkinjom?

– Smatram sebe feministkinjom. To su žene koje su osvestile sebi da je rodnost važna.

Kako sebe predstavljate u javnosti?

– Uvek u ženskom rodu. Profesorka, predsednica, ja čak insistiram na profesionalijama, na poslu, u sukobu sam često s kolegama novinarima, jer insistiram da se kroz vesti i dnevne informacije koje se emituju pre svega u javnom servisu koje monitorujem s grupom israživača NNŠ od 2006 jednom godišnje, dosledno upotrebljava rodno ostljiv jezik. Eto, to je deo mog angažmana koji je urodio plodom jer evo sada je to već standard.

Kako zamišljate percepciju o sebi u javnosti?

– Teško. Ne uvek na isti način! Neki me javno kritikuju, posebno na društvenim mrežama, drugi jako podržavaju i hvale u istom tom virtuelnom prostoru, studenti mi u evaluaciji Filozofskog fakulteta obavezno, kontinuirano, daju visoke ocene za angažman u nastavi, na ispiti i u organizovanju nastave na Odseku za medijske studije.

Volite li sebe?

– Imam rečenicu koju kad god uradim nešto što baš nisam sigurna da je dobro, kažem: „Žena krpa“! Ili kad me neko pritiska da nešto uradim što baš nisam sigurna da mi sad odogovara i tako dalje, ja obično u svojoj porodici kažem: – Evo, opet je „žena krpa“ u meni progovorila. Pa sam recimo pristala da idem da držim neku nastavu za koju baš nisam zainteresovana, mnogo mi vremena odnosi, a bolje bi bilo nešto drugo da uradim, a nisam imala snage da odbijem, onda za sebe kažem „žena krpa“. Tada se ne volim mnogo!

Inače da. U suštini, kad pogledam šta sam uradila u poslednjih četrnaest godina, jesam zadovoljna sobom. Ipak, trudim se da imam kritički odnos prema sebi.

Možete li se zamisliti za dvadeset godina?

– Jedan zajednički prijatelj, profesorice Savić i moj, kad sam „cvilila“ da me je nešto bolelo, me je pitao: – Koliko ti je baba imala godina? Koliko ti je mama imala godina? Koliko ti je prababa imala godina? Onda je rekao: – Ništa te ne može zaustaviti sem tramvaja! To je takođe deo mog pozitivnog mišljenja, to znači da mogu sebe da procenim za dvadeset godina.

Mislim da ću još mnogo da uradim i napišem u godinama pune zrelosti koje predstoje. Kada to kažem, opet se setim našeg poznatog pisca Branka Ćopića koji je jednom prilikom u nekom intervjuu rekao da svi njegovi ratni drugovi kada ga sretnu kažu: – Jedva čekam da odem u penziju pa da pišem knjige. A niko ni slučajno da bi se prevario i rekao: – Jedva čekam da odem u penziju da čitam knjige. E ja mislim da bih radila te dve stvari zajedno. Pošto već imam nekoliko buntova beleški za medijske analize i knjige koje bih volela da napišem. Prva, već stoji vrlo dugo u rukopisu, „Novinari i matematika“. S druge strane, htela bih da hrpu knjiga, koje ja zovem „knjige raspoloženja“, koje stoje na mom stolu pored kreveta, uspem i da pročitam, a ne samo dijagonalno i po naslovima, čak to možda pre. I moram priznati da postoji još jedna sitnica.

Kad sam bila u drugom stanju s mojim mlađim detetom, ja sam ležala osam meseci. Tada sam počela da radim jednu pokrsticu, jedan veliki stolnjak, koji još uvek nije gotov, a moj sin ima 24 godine. I ja svakog leta uradim još jedno dva reda tih pokrstica, jer treba mi neko vreme da se vratim da vidim kako se to uopšte radi nakon godinu dana pauze, a mustra je inače komplikovana. Evo jedno narednih dvadeset

godina ja se nadam da ću i tu pokrsticu završiti s obzirom da je jako velika i složena.

Koje pitanje smatrate važnim, a nismo ga postavile?

– Koliko uspevamo da komuniciramo sa osobama s kojima nismo u ličnom poznanstvu? Tu sad malo govorim i o tim internet vezama, i tim grupama za diskusiju. Mislim da je to jedan od važnih segmenata civilne inicijative, ta razmena mišljenja preko interneta na daljinu, i da bih volela da to mogu, da imam više vremena da na taj način komuniciram sa svetom i sa ljudima iz zemlje, koji slično misle, rade, da razmenimo iskustva.

Drugo, volela bih da ste me pitali: – Kojim istraživanjima bih sad volela da se bavim?“ Ovaj odgovor je vrlo jasan. Volela bih ustvari da se bavim novim medijumom i razrađivanjem projekta učenja na daljinu. Da sklopim neke čvršće veze sa obrazovnim institucijama u svetu s kojima bih taj projekat mogla da ostvarim kako u nevladinom sektoru, dakle za NNS, tako i na akademskom nivou na Filozofskom fakultetu kako bismo na ovim prostorima unapredili novinarstvo.

Zabeležila Svenka Savić, januara 2004.

Neda (1952), Novi Sad*

Kakvo je bilo Tvoje detinjstvo?

– Pa ja mislim da je svakome detinjstvo najlepší deo života. Imala sam sreću da imam divne roditelje. Odrasla sam u jednoj harmoničnoj porodici gde se između oca i majke i, naravno, nas dve sestre osećala u svakom momentu toplina i razumevanje. Mogu da kažem da je moje detinjstvo bilo apsolutno bezbrižno.

Rođena sam ovde u Novom Sadu, tu sam završila i osnovnu školu i gimnaziju i fakultet i ceo moj život je Novi Sad. I volim taj svoj Novi Sad zbog toga što kada se vratim s bilo kog puta, mene neka toplina obuzme što sam se vratila u svoj grad, gde sam provela i provešću ceo život definitivno, s nekim malim izletima. Jedno bezbrižno detinjstvo gde ni u jednom momentu nisam bila opterećena velikim problemima. Nije to bilo detinjstvo u nekom velikom bogatstvu ili blagostanju. Svi smo živeli vrlo skromno.

Moja majka je tipična Vojvođanka, odrasla i vaspitavana u građanskoj porodici u Novom Sadu. Vojvođanka i u smislu multinacionalnosti, srpske, mađarske i nemačke. Kada dodam očevo dalamtinsko-srpsko poreklo jasno je da sam i

*Dekanka Prirodno matematičkog fakulteta
UNS

sama spoj različitih nacija i kultura i zato mi je oduvek svaki nacionalizam bio stran i nerazumljiv.

Moj otac je rođen u Omišu, u Dalmaciji i vodi poreklo, kao i sve Mimice, iz malog dalmatinskog sela Mimice. Otac mu je bio advokat prvo u Omišu, a potom u Splitu. I moj deda i otac bili su veliki Jugosloveni zbog čega su morali da pobegnu u Beograd kada su ustaše ušle u Split. Iz protesta su obojica prešli u pravoslavnu veru i to je bilo dovoljno da budu na spisku za pogubljenje. U poslednjem momentu beže pred ustašama i dolaze u Beograd. Tako ga je sudbina dovela u naše prostore, u Beogradu je upoznao moju majku i sa njom (ili za njom) dolazi u Novi Sad, gde smo rođene moja sestra i ja.

A moja sestra je starija tri godine od mene. Ona mi je uvek bila podrška. Veoma smo bliske, pogotovo sada u zrelijem dobu, kada nam roditelji više nisu živi: otac nam je umro pre deset godina, majka tri godine posle njega, ali oboje u dubokoj starosti – doživeli su osamdeset tri godine.

Vannastavne aktivnosti tokom školovanja?

– U principu sve me je zanimalo, ali se nisam u potpunosti posvetila ni jednoj aktivnosti, pre bih mogla reći od svega po malo: interesovali su me strani jezici, učila sam engleski od svoje pete godine; pokušala sam sa časovima klavira i vrlo brzo odustala; najviše sam se ipak bavila sportom i to gimnastikom. Volela sam da izlazim, da se družim. Volela sam pozorište, film, muziku.

Kako si se odlučila da studiraš hemiju?

– Ne mogu reći, što bi se možda očekivalo, da je hemija bila moja ljubav na prvi pogled itd. Kao klasičan štreber, imala sam odlične ocene iz skoro svih predmeta. Podjednako sam volela prirodne nauke (završila sam prirodni smer u Gimnaziji „Moše Pijade“) pa do društvenih nauka, pogotovo sam volela filozofiju i književnost.

No, po završetku gimnazije odlučila sam da studiram medicinu (odlični učenici nisu polagali prijemni). Međutim, posle mature sam otišla na jedno duže letovanje i odlučila da ipak neću da studiram medicinu, smatrajući da ona zahteva celoživotno odricanje i kompletno posvećenje poslu (naravno da sam bila u zabludi). Kada sam se vratila s letovanja pridružila sam se mojim najboljim drugaricama koje su se opredelile za hemiju i nisam se pokajala. U stvari, hemiju sam zavolela u toku studija, a u nauku sam se zaljubila tek kada sam je dobro upoznala. Ta ljubav i dalje traje nesmanjenim intenzitetom.

Udaja?

– Udala sam se pri kraju studija za dečka s kojim sam se zabavljala četiri godine. Otišla sam u Beograd, ali nažalost naš brak je već posle šest meseci prekinula velika tragedija kada je moj suprug, sa nepunih dvadeset pet godina, izgubio život u saobraćajnoj nesreći u Beogradu. Tada je to bio šok za mene i ja sam se vratila iz Beograda u Novi Sad kod roditelja. Tu sam našla posao i ostala, evo zauvek!

Kako Ti kao samohrana majka sada rešavaš svoje životne stvari?

– Moj sin je sada odrastao čovek, ali u ono vreme su mi roditelji bili podrška i verujem da bi mi bez njih bilo jako teško. Ali onda kad sam krenula tim putem, uz pomoć roditelja, to je nekako išlo svojim tokom. Sestra i zet su stanovali u istoj zgradi iznad nas, što se tiče porodičnog ambijenta, koji mislim da je bio jako važan za mog sina. U to vreme odrastanja bez oca, bilo je presudno to okruženje. Oni su njega tretirali kao svoje dete, kao što sam ja volela njihovu decu. Nekako smo mi odrasli u punoj kući ljudi. I to je isto bilo preneto u odrastanje naše dece. Bilo je teškoća, ali ne tako velikih da ne mogu da ih prevaziđem. Uspostavila sam dnevnu rutinu: sin je išao u obdanište, ja sam dolazila po njega (obdanište je radilo do tri sata), ujutro sam ga ostavljala. Ako sam imala nastavu ili nešto dodatno, onda su tu bili moji roditelji da pomognu, tako da sam od njih imala veliku pomoć, bilo bi mi sigurno teže da sam bila sama.

Moguće je praviti akademsku karijeru uz dobru mrežu saradnje sa onima koji nas emocionalno greju.

– Pa ja mislim da je možda baš taj emotivni faktor i važniji. Da nisu bili roditelji tu, i da sam sama krenula tim putem, verujem da bih to izgurala, i ne bih bila jedina. Imate samohrane majke iz drugih razloga, koje su razvedene, pa su ipak uspevale puno toga same da ostvare, a da nisu dobijale veliku podršku od svog bivšeg muža, porodice ili nekog drugog.

Koji su sve oblici koje samohrane majke koriste da prevaziđu jaz između karijere i porodice, jer nemaju dovoljnu podršku u široj sredini?

– Pa sve zavisi od konteksta, ali i od snage da želimo da prevaziđemo situaciju u kojoj smo se našle. Imam utisak da je meni malo ukradeno odrastanja moga sina, zbog tih silnih obaveza koje sam imala i imam, a i njemu sigurno mog prisustva nije bilo dovoljno. I ako sam bila kod

kuće, ja sam uvek nešto radila, čitala, pisala... i sa ove distance, možda bih priznala da oboje osećamo nedostatak druženja. Činjenica je da je moj sin jedina, i bez oca, tražio duplo angažovanje od mene, dvostruku ljubav, što sam ja, mislim, pružala.

Njegova profesionalna orijentacija?

– On je završio na Odseku za istoriju na Filozofskom fakultetu kod nas. Sad je rekao da ne bi više to studirao i žao mu je što nije uzeo neku struku, ali on to voli, puno zna iz istorije. Sada radi u Kancelariji za međunarodnu saradnju na Fakultetu tehničkih nauka (nije u svojoj struci), nije hteo u prosvetu, ali nema veliki izbor, muzej isto nije hteo, ali tek stasava što se tiče životne karijere: upisan je na master program evropske studije.

Ti upravo uobličavaš svoju karijeru. Da li bi za sebe kazala da imaš uspešnu univerzitetsku karijeru?

– Ja bih sebe procenila kao uspešnu. Volim svoj posao profesora i naučnika. Prihvatila sam funkciju dekana kao još jedan novi izazov. To je veoma kompleksan, a nadasve odgovaran posao, pogotovo kada ste na čelu jedne ovako složene institucije kao što je Prirodno– matematički fakultet, sa preko 600 zaposlenih i više od 6000 studenata. U toku pet godina koliko sam dekan fakulteta, bilo je mnogo i lepih i teških trenutaka. Na kraju mandata mogu da kažem da sam zadovoljna, jer sam neke od postavljenih zadataka rešila, jer smo timski radili na podizanju ugleda PMF-a i postizanju vrhunskih rezultata. Međutim, ostalo je puno i nedovršenih i nerealizovanih planova i posla za novi tim koji će doći. Ipak me više ispunjava moj rad sa studentima, a posebno rad sa mojim mladim saradnicima. Najvećim uspehom smatram to što sam tokom svoje karijere profesora univerziteta uspela da stvorim jedan izuzetan mladi tim devet doktora nauka koji danas rade na fakultetu i razvijaju naša istraživanja. Među njima ima i najboljih mladih naučnika na našem univerzitetu i jedan je od njih dr Dejan Orčić, koji ove godine prima nagradu Dr Zoran Đinđić za najboljeg mladog naučnika.

Moja grupa se bavi biohemijom prirodnih jedinjenja iz biljaka, gljiva i drugih prirodnih resursa. Naš cilj je da izolujemo iz biološkog materijala nove fiziološki i farmakološki aktivne supstance i da ih hemijski okarakterišemo. Zahvaljujući novoj, modernoj opremi imamo mogućnosti da proniknemo u mehanizme njihovog delovanja na molekularnom mehanizmu. Naš narod ima dugu tradiciju u primeni lekovitih biljaka u lečenju raznih bolesti. Ta znanja su dragocena za nauku

i u velikom broju slučajeva nauka i potvrdi delotvornost biljnih čajeva, ekstrakata, tinktura. Međutim, ima i mnogi zablude. U narodu se nekad glorifikuje više nego što treba lečenje biljkama i prirodnim drogama. Mi ispitujeemo naučne osnove delovanja prirodnih supstanci. Između ostalog ispitujeemo da li određene supstance i biljni preparati imaju toksične efekte, da li su genotoksični, da li je njihova primena kontraindikovana sa drugim lekovima... Ova vrsta istraživanja je veoma aktuelna u svetu tako da uspevamo da rezultate publikujemo u vrhunskim međunarodnim časopisima, pa su i naši radovi citirani, i po citiranosti je moja grupa u vrhu na našem univerzitetu. Eto i to mi je nešto zbog čega mogu da budem zadovoljna, da sam uspešna. Prema najnovijim podacima ukupna citiranost mojih radova je oko 1500 i mislim da sam na samom vrhu na Univerzitetu u Novom Sadu. Citiranost radova nam govori ustvari koliko su aktuelna istraživanja kojima se bavimo. Da li ih ljudi gledaju ili ih ne gledaju. To vam je pokazatelj da se ne bavite nečim uludo.

Hobi?

– Nemam neki hobi kojem sam strasno posvećena. Pa volim sport! Pešačenje, ne baš planinarenje u pravom smislu reči, ali volim da hodam... Volim jako da putujem! To zavisi od materijalnih sredstava. Volim pozorište. Nema premijere na kojoj nisam bila, jer volim da budem u toku kulturnih zbivanja. Volim da čitam, nažalost, ne mogu toliko koliko želim. Čitam najviše kad odem na odmor, onda mogu da se posvetim tome. Volim dobre filmove! Ustvari, puno stvari me zanima.

Partnerska ili bračna zajednica.

– Rano sam ostala udovica, nisam se više udavala... Dugo sam u partnerskoj zajednici, već trideset godina, a upoznali smo se potpuno slučajno. I naša je povezanost, s mog aspekta, u tome što sam u toj vezi pronašla ono što sam u kući imala – čoveka koji ima veliku širinu, izvanrednu kulturu i ogromno poznavanje literature, što je bila odlika i moga oca (svaka devojčica negde traži svog oca). On ima izvanrednu erudiciju, jako puno zna i čita uz izuzetnu memoriju koja pleni – u svakom trenutku zna šta je pročitao i gde je pročitao (što nije i moja vrlina). Moram reći da je tokom tih trideset godina bilo dosta turbulencija. Živimo u svojim prostorima (stan do stana), ali smo puno vremena u zajedničkom duhovnom prostoru. Svako od nas ima i čuva svoju individualnost, svoj identitet. Ne znam kako bih se snašla u klasičnom braku sada nakon toliko godina, jer sam sve u životu postigla sama. Kada

mi neko kaže da ne može sam, meni je to čudno jer mislim da žena može sama. I ja sve mogu sama. I dan danas. Meni nije važan formalan brak. Svako od nas je ličnost za sebe, ako prihvatite da nećete nekog da menjate, što je moj životni princip, onda je komunikaciju u paru lakša. Ženama je teže da spoznaju da ne treba energiju da ulažu na menjanje partnera, mogu eventualno da menjaju sebe i da se uklope ili ne.

Ravnopravnosti muškaraca i žena na univerzitetu: realnost ili fikcija?

– Dok nisam postala dekan, mislila sam da postoji kompletna ravnopravnost. Sigurno je da žena mora da uloži više truda, jer ne može da kaže da porodične obaveze ne postoje, da ta deca ne postoje, da taj ručak ne postoji... I koliko god sam ja imala pomoći od svojih roditelja, ja sam to što su oni meni pružili posle njima pružala, kada oni više nisu mogli da se dovoljno staraju o sebi. Žena uvek ima pune ruke posla oko drugih, bilo da su osobe iz uže porodice, bilo da su osobe s kojima radimo.

Međutim sada sa ove pozicije dekana, mislim da ipak nisu žene potpuno ravnopravne i da se više muškaraca prihvata visokih funkcija. Što se tiče formalne ravnopravnosti ona nije upitna sa stanovišta pola, odlučujemo na identičan način. Uočavam da je neka surevnjivost jednih prema drugima više izražena kod muškaraca. Žene možda mogu da budu ljubomorne, možda reaguju eksplozivnije, u jednom momentu nepromišljenije, ali izostaje želja da zadržiš jednu poziciju (iako ima žena i ovakvih i onakvih).

Kao dekanka si na visokoj poziciji moći, ima vas samo dve na toj poziciji danas na UNS, pored tebe još na Filozofskom fakultetu kao i direktorica Instituta za prehrambene tehnologije koji je u sastavu UNS-a.

– Ali mogu reći da smo mi dosta glasne i mislim da imamo svoj stav, ali smo u manjini, to je tačno.

U nekim prirodnim naukama, u Tvojim hemiji i u biologiji je mnogo žena prisutno, sada ste feminizirana profesija i u okviru nje ne osećate rezliku u odnosu na mušarce?

– Ne. Jer je mnogo manje muškaraca, ali su oni jako dobri kada se odluče da u hemiji prave karijeru.

U populaciji studenata i studentkinja da li ima nekih oblika implicitne ili eksplicitne diskriminacije na vašem fakultetu ili na univerzitetu danas.

– Ne mogu da kažem da sam primetila. Stvarno nisam primetila. Po-

gotovo što su studije hemije uvek bile „ženske“. Međutim mnoge studentkinje završavaju svoje dalje usavršavanje posle diplomiranja dok se za više nivoe studija ravnopravno opredeljuju i mladići i devojke. U Evropi i svetu se vrhunskom hemijskom naukom više bave muškarci, pa su i više prisutni među dobitnicima Nobelove nagrade iz hemije. U ovom kontekstu ne smemo zaboraviti da pomenemo jednu od najvećih naučnica sveta Mariju Sklodovsku Kiri koja je i jedina žena dobitnica Nobelove nagrade za hemiju. Marija Kiri je zapravo dobila dve Nobelove nagrade, jednu za hemiju i drugu za fiziku koju je podelila sa svojim mužem Pjerom i Antoan Bekerelom.

Imaš li neku prijateljicu feministkinju s kojom se družiš?

– Baš da je deklarirana feministkinja, ne. Iako se lično ne osećam ni u kom obliku neravnopravnom ili ugroženom, to ne znači da smatram da žene kod nas nisu ugrožene. Mislim da je taj problem mnogo više prisutan u nedovoljno razvijenim zajednicama gde još uvek vladaju dogme strogo patrijarhalnog društva u negativnoj konotaciji i gde su žene diskriminisane i trpe kako fizički tako i psihički teror. U svakom slučaju podržavam sve žene koje se bore da zaštite žene, ali ne mogu da kažem za sebe da se osećam ugroženo.

Izbor za dekana?

– U vreme raspisivanja izbora za dekana PMF-a, 2009. godine, nisam uošte razmišljala o kandidaturi. Međutim spletom okolnosti (kako se obično u životu i dešava) i posle razgovora sa nekim od kolega koji su smatrali da bih mogla spešno da vodim PMF s obzirom da sam kao rukovodilac tima za međunarodnu saradnju imala iskustva u radu dekanata, prihvatila sam i ovaj izazov i kandidovala se sa odabranim timom prodekanata.

Bila sam u timu sa tri prodekanice – kompletno ženski tim!! To nikada na PMF-u nije bilo. U dugoj istoriji fakulteta (ove godine je proslavljen jubilej 45. godina od osnivanja) na čelu PMF-a bile su samo dve žene dekanice. Imam utisak da su tek po završetku izbora naše kolege postale svesne da je na čelu PMF-a postavljen kompletni ženski tim. U drugom mandatu situacija je promenjena iako su i sada žene u većini, dekan i dve prodekanice, naspram dva prodekana muškog pola. Tako smo razbili žensku hegemoniju (i monotoniju!). Ja sam zadovoljna svojim timom, dobro se razumemo i sarađujemo, što je izuzetno značajno za upravljanje ovako velikom i kompleksnom institucijom kao što je PMF.

Vizija za budućnost – od sledećeg oktobra?

– Iskreno rečeno, pomalo sam se umorila i željno očekujem prvi oktobar! Važno je da ja nikada nisam prestala da radim svoj osnovni posao profesora i naučnika. Držim redovno nastavu iz svojih predmeta (imam puno časova), radim projekte (imamo niz različitih projekata) a predamnom su mnogi nerealizovani zadaci, pisanje udžbenika, knjiga i radova. To je nešto što želim.

Meni je profesura na prvom mestu, volim da uđem u učionicu da predajem studentima, volim s njima da diskutujem i to me ispunjava – to mi je najlepší deo posla. A na poziciji dekana sam sebi dokazala da mogu da organizujem i vodim naš fakultet. Posebno mi je bila bitna ocena naših kolega, koja je uglavnom veoma pozitivna. Zbog toga mi je bilo važno kako ćemo proći na reizboru za drugi mandat, a pošto nas je kolektiv jednoglasno ponovo izabrao, dobila sam i tu satisfakciju. Pošto nisam član nijedne partije (za mene politikanstvo ima negativan predznak) i nisam vešta u lobiranju, pretpostavljam da je u našoj pozitivnoj oceni ipak kvalitet našeg rada presudio.

Zabeležila Svenka Savić, decembra 2014.

Jovanka (1953), Novi Sad*

Recite nam nešto o svom detinjstvu?

– Pamtim prelepo detinjstvo, najlepše doba, lepo gnjezdo porodično. Moram reći da sam zahvalna roditeljima na svemu, na vaspitanju, obrazovanju, jednom rečju na svemu. „Detinjstvo je roditelj čovekove ličnosti”, zapisao je Frojd. Svetlost dana ugledala sam jednog sunčanog šesnaestog marta hiljadu devetsto pedeset treće godine. Naviru mi neprestano sećanja i prate me reči moga tate: – Kćerko moja mila, bićeš srećna u životu! Na dan moga rođenja, rečeno mi je da je bio divan, prolećni dan, drveće je olistalo i procvetalo i njegove gole grane su dobile novu odeću, procvetalo cveće i otuda lepe misli moga oca ili intuicija da će moj život biti posut cvećem. Moram priznati da se želja, na neki način, i obistinila.

Odrastala sam u porodici vojnog lica, a majka je radila do rođenja brata. Na insistiranje tate, naša mama je napustila stalni radni proces i postala prava majka, domaćica, brinula je o nama, vaspitavala nas je – bavila porodicom bez zadržke! Pedagogija joj je bila jača strana, kad god je neko od nas dvoje zgrešio, koristila je „prut”. Brat je bio stariji, bio je dobro

* Dekanka Tehnološkog fakulteta UNS

dete, poslušno i može se reći da je više njemu priličilo da bude devojčica, a ja dečak. Bila sam nestašna i nemirna, ali sam znala šta hoću u životu. Krasila me je, od malih nogu, jedna bitna karakteristika – solidarnost: kad god je brat dobijao batine, ja sam toliko vriskala da je ceo komšiluk čuo da mama tuče brata. A kada je došao red na mene da me ispraši, uspesno sam izbegla batine. Zapravo, nisam dobijala batine, što govori, (*smeje se*) da sam od malih nogu bila sposobna, umešna da neke neprijatne stvari izbegnem, ono što mi nije odgovaralo, pa i samodisciplinovanje.

Odrasla sam u Novom Sadu, u centru grada, blizu ogledne osnovne škole „Đorđe Natošević“, koju sam, inače, pohađala. Zgrada u kojoj smo stanovali bila je prava vojna zgrada, a u dvorištu je bilo, (po priči moje majke) oko sto četrdeset i petoro dece mog uzrasta, tako da smo provodili divne trenutke zajedno u igri. Nažalost, kako to uvek biva, bezbrižno detinjstvo je brzo otišlo u nepovrat! Sveži su i dan-danas trenuci koje sam provela u toplom divnom roditeljskom domu, zapravo ne pamtim ni jedan nemili događaj u našoj porodici, jer je tata u velikoj meri uticao na porodični sklad koji je svesrdno podržavala majka, koja ga je u stopu pratila. Naša porodica je poštovala patrijarhalne vrednosti. Život sledi svoj prirodni tok... Obrazovanje je ono što ostane. Obrazovanje je najmoćnije oružje.

Već sa šest i po godina krenula sam u školu. Majka je vodila računa o nama, tako dok je brat radio domaće zadatke, ja sam imala sija-set knjiga na raspolaganju. Imala sam sklonosti ka crtanju, uglavnom sam crtala raznorazne kuće, što je odraz stabilnosti, trajnosti, želje za porodičnim, zajedničkim životom. Kada je reč o školi, moram reći bez lažne skromnosti, da je važila za elitnu školu. Tu sam stekla mnogo drugarica i drugova, neki su stanovali u mojoj zgradi, a drugi živeli u bližoj okolini. Ostala mi je u živom sećanju draga, divna učiteljica koja je bila moja imenjakinja. Snašla sam se dobro, isticala sam se posebno u oblastima vezanim za umetnost. Tu pre svega mislim na muzičko i likovno obrazovanje. Bila sam vrlo aktivna, uključila se u razne sekcije, često sam pohađala dodatne časove maternjeg jezika jer sam lepo recitovala i kažu da sam imala dobru dikciju. Neizмерно sam volela učiteljicu, bila mi je draga pa otuda i moja velika želja da kada porastem budem učiteljica. Napomenula sam da mi je slikarstvo bilo u krvi, pa je razumljivo da sam poželeva da studiram na Akademiji likovne umetnosti. U petom razredu sam se osmelila i poslala na konkurs jedan moj rad, organizovan od strane Svetske dečije izložbe, gde sam

dobila prvu nagradu. Ovo priznanje je uticalo u velikoj meri da više ne razmišljam o pozivu učiteljice, već o slikarstvu. Brzo je prošla osnovna škola. Eh, toliko uspomena i toliko sitnica za pamćenje. Toliko koraka zajedno iskoračanih. Časova provedenih u učenju i saznanju raznih izgovora, bilo izmišljenih, bilo istinitih. Koliko rasprava i svađica, koliko tajni sačuvanih i onih koje nisu, koliko ljubavi rođenih, koliko novih prijatelja pronađenih, i nekoliko izgubljenih. I sve to za osam godina.

Želja za obrazovanjem je učinila svoje?

– Najlepše je đачko doba. Otvaram knjigu sećanja. Kuda dalje? Čekala me je važna odluka šta odabrati, koju srednju školu posle koje se mogu brže zaposliti, ili upisati na fakultet? Vreme za upis u neku srednju školu se polako ali sigurno približavalo! Moj otac je bio racionalan i mudar, te je imao i konkretan predlog: – Kćeri moja, lepuškasta si, mlada, pametna, moraš razmišljati i na tvoju budućnost, sigurnost i stabilnost u životu, pa evo predlažem dve solucije, upiši ili srednju medicinsku školu ili srednju ekonomsku. Nažalost, roditelji mi nisu dozvolili da upišem srednju umetničku školu. Na moju žalost nisu mi priuštili zadovoljstvo da upišem gimnaziju, tata je bio neumoljiv. Govorio mi je: – Biraj šta god hoćeš, ali gimnaziju ne možeš, jer posle završetka gimnazije malo je verovatno da ćeš moći da radiš kao službenik. Imala sam ipak razumevanje, tata je brinuo brigu da se što pre osamostalim i da nađem konkretan posao. Moj otac je bio uporan i smislio je da me napokon odvede u Srednju hemijsko-tehničko-tehnološku školu, jer je poznao jednu profesorku koja mi je demonstrirala pojedine, hemijske analize, tj. mešala razne rastvore i na taj način privukla moju pažnju. Oduševila me je! Istog trenutka sam odlučila da upišem srednju hemijsko-tehničko-tehnološku školu, analitički smer, gde je glavni predmet bila hemija.

Bila sam dobar đak. Srednja škola je za mene predstavljala jedan divan period života. Nikada neću zaboraviti koliko su moji roditelji bili ponosni na mene, a i ja sama na sebe. Za ceo život sam naučila da je najvažnije imati podršku i dobru volju roditelja. Rastanak se bližio. Teško podnosim rastanke. Neke svoje prijatelje ću i dalje vidati, a neke baš i nisam bila sigurna, jer ćemo se razići na različite strane, ali znam da ćemo uspomene zadržati i pričati ih svojoj deci.

Fakultet – novi period?

– Završila sam i srednju školu i poželeva sam da radim, nisam želela da studiram, jer sam se suočila sa zabranom roditelja, da do svoje osa-

mnaeste godine života ne mogu da izlazim u večernjim časovima (na primer, na igranku). Tata mi je dozvolio da izlazim za vreme zimskog raspusta na tada dobro znan „Mašinac” koji se nalazio u zgradi Mašinskog fakulteta. Sudbina je htela da sam na prvom izlasku upoznala budućeg muža. Do tog trenutka nisam se zabavljala, niti izlazila. Treba napomenuti da sam imala dozvolu od svojih roditelja da mogu biti van kuće od devetnaest i trideset, kada je počinjala igranka, pa do dvadeset i jedan, a to je bukvalno bilo vreme do prve pauze. Međutim, usledio je dogovor između brata i mene. Izlazili smo zajedno, tata mi je dozvolio da ostajem duže u gradu, a ja sam mom bratu davala zauzvrat svoj džeparac. Dogovor je pao i mi smo zajedno izlazili i dolazili kući. Međutim, tata nas je redovno brižno sačekivao kada smo se vraćali sa igranke. Jedno večer, kada smo se u kasnim večernjim satima vratili, oko dvadeset tri sata, priredio nam je iznenađenje, spavao je u trpezariji. Brat me je tiho pitao: – Jesi li se videla, našla si momka, reci mi kako se zove? Nisam želele da mu odgovorim. – Reci da se radi o najboljem studentu na Tehnološkom fakultetu, govorio mi je brat. Nakon toga otišli smo na spavanje. Ujutru, kada sam se probudila, usledilo je tatino pitanje: – Kako to da si već našla momka? Na moju nesreću opet mi je bilo zabranjeno da izlazim u večernjim satima. Bila sam primorana da smislim novu ideju kako da idem na igranku, jer, moram priznati, bilo je lepo. Predložila sam mom ocu: – Tata, molim, da sačinimo ugovor, ako popustim sa učenjem onda da mi se zabrane izlasci, u protivnom mogu da izlazim. I verujte mi na reč, napravili smo pismeni ugovor, koji smo potpisali tata i ja.

Znači niste nastavili studije?

– Moram objasniti, da moj otac, nakon srednje škole, nije bio oduševljen odlukom da se zaposlim. Rekao je: – Ako želiš da radiš, pokušaj preko leta, a kasnije možda i odlučiš da studiraš? Imala sam dve mogućnosti: da studiram hemiju na Prirodno-matematičkom fakultetu, ili tehnologiju na Tehnološkom fakultetu u Novom Sadu. Uspela sam, bez većih problema, da radim tokom leta u “Kemikaliji”, tadašnjoj novosadskoj firmi, kao pomoćni radnik sa završenom srednjom školom, i kako to obično biva, obavljala najteže poslove: iznosila sam iz kamiona balone od 50 litara sa parfemom. Taman sam se uhodala na tom poslu, a nadležni su me premestili na odeljenje gde su se punile maskare, a kasnije i na odeljenje gde se punio šampon.

Da li se, možda, Vaš otac, dogovorio sa odgovornima iz novosadske

firme „Kemikalija” da Vam daju teže poslove kako biste odustali od zaposlenja?

– Verovatno jeste, da bi me odgovorio od rada, kao što sam vam rekla. Tata je umeo da me približi onome što je smatrao da je dobro za mene. Uticao je da se opredelim i upišem u Srednju hemijsko-tehničku-tehnološku školu, znao je da će profesorka hemije i raznobojne epruvete učiniti da se definitivno opredelim za pomenutu školu. Ispričaću epilog svega toga. Radila sam na odeljenju pakovanja šampona, kada su se pakovala mala pojedinačna pakovanja u kesicama. Dobro se sećam, iz mašine su ispadali šamponi u kesicama, a ja sam ih kupila sa obe ruke, u svaku ruku uzimala sam po pet kesica šampona, a zatim slagala u odgovarajuće kutije, po sto komada u svakoj. Mašina je radila neprestano, a kesice sa šamponima su ispadale i zatrpale me. Da nesreća bude veća dobila sam alergiju, pa su me premestili na odeljenje gde su se punile flašice sa acetonom gde sam ponovo dobila alergiju. Nije vredelo dalje, prebacivali su me sa odeljenja na odeljenje i tako mi je prošao raspust i neumitno se približilo vreme odluke, gde otići, koji fakultet upisati. Ja sam već tada mom ocu rekla da sam se odlučila da studiram, da odustajem da radim u „Kemikaliji”. Odgovor je sledio: – Sama odluči na koju stranu ćeš ići? Moja dilema je bila između hemije na PMF i Tehnološkog fakulteta. Momak s kojim sam se zabavljala studirao je na Tehnološkom fakultetu, pa mu nije bilo teško da me ubedi da upišem Tehnološki.

Pre nego što sam napustila “Kemikaliju”, gde sam radila mesec i po dana, (vreme mi je upisano i u radnoj knjižici) tadašnji direktor mi je ponudio da ostanem i da radim kao kafe kuvarica. Mene je ova ponuda pogodila i odlučila sam definitivno da studiram. Naravno, položila sam prijemni ispit i na moju sreću i veliku radost roditelja upisala sam se na Tehnološki fakultet u Novom Sadu.

Studije ste započeli na fakultetu stekli nove prijatelje?

– Naravno, na prvoj godini studija stekla sam nove drugarice i drugove. Bila je izuzetna generacija na koju sam ponosna, jer nakon završetka studija, nas osam je primljeno na Tehnološkom fakultetu u asistentsko zvanje. Tokom studiranja, najviše problema sam imala sa matematikom I i II, međutim i to sam prebrodila. Može se reći da sam umela i mogla da sedim za radnim stolom i po dvanaest i četrnaest časova, marljivo da radim i savladam gradivo koje sam „izgubila” tokom srednje škole. Imala sam zapažene rezultate već na drugoj godini studija, kada je bilo

puno predmeta vezano za hemiju: neorganska, organska, analitička, a posle i fizička hemija. Već u junu sam stekla uslov za upis na treću godinu studija. Teška mi je bila samo prva godina, zbog matematike. Fizika, kao i ostali predmeti, nisu mi bili problematični. Nestao je strah, ostale predmete sam uspešno položila i stekla potrebno samopouzdanje. Došla sam do četvrte godine studija, kada je sledilo prijatno iznenađenje, moj dečko predložio je da se udam za njega. Odlučila sam se za brak, nakon odslušane, četvrte godine studija. Preciznije, 12. jula 1975. godine, na Petrovdan, venčala sam se u dvadeset i drugoj godini života. Kada bacim pogled unazad, zaključujem da sam bila jako hrabra, neiskusna i da zapravo nisam bila svesna šta me čeka u životu, u braku, u porodici. Ja sam imala u svojim mislima kao model moju porodicu, mog oca i majku i njihovu međusobnu toleranciju i slaganje. Pomislila sam da je bračna luka mirna, i da ću i ja voditi divan, staložen život gde se dvoje ljudi međusobno cene, poštuju, i gde zapravo većih problema neće biti. Nikada moje roditelje nisam čula da su se pred nama decom posvađali, nije bilo neprijatnih scena, teških reči. Oni su nedoumice i razmirice rešavali kada brat i ja nismo bili prisutni.

A venčanje i posle njega?

– Mesec jul je protekao u znaku priprema za venčanje, kupovine venčаницe i sve ono što podrazumeva planiranje jednog venčanja. Budući suprug je već bio asistent na Tehnološkom fakultetu i uz predlog za brak rekao je: – Vreme je da se odlučiš za brak, imaš dvadeset i dve godine, pitanje je da li će te posle neko želeti! Mislim da je to bio možda prelomni trenutak u mom životu. Pomislila sam da je u pravu, i pristala. Sama pomisao da ću završiti fakultet, vreme je došlo da porodicu osnujem, i tako redom. U Bibliji se nalazi jedna vrlo jednostavna izjava o braku: „Brak je kao duboki bunar, pun bistre pijaće vode. Možeš da spuštaš u njega vedro i vadiš vodu celog života i nikad ga nećeš isprazniti. Uvek ćeš vaditi bistru i svežu vodu.”

Odlučili smo gde ćemo živeti i krenuli da opremimo stan, usledile su nove obaveze, čekao nas je novi život. Budući suprug je odlazio na posao, a ja sam ostajala kod kuće, pripremala ispite koji su mi zaostali, radila. Sve što se dešavalo teško mi je palo, manje sam kontaktirala sa prijateljima i drugaricama, nastavni plan i program se i korigovao i menjao. Ostala sam u blaženom stanju, suprug je otišao na odsluženje vojnog roka, a ja sam se vratila kod mojih roditelja i pokušala da učim i polažem ispite. Međutim, sa četiri meseca sam već dobila kontrakcije i morala sam da ležim i da održavam trudnoću, bukvalno do devetog

meseca. Neizmerna sreća, veselje, na svet sam donela sina, koji se rodio trinaestog februara sedamdeset osme godine. Kada je sin napunio šest meseci, ja sam čvrsto odlučila da moram de privedem studije kraju. Trebalo je smoći snage da jednostavno položim ono malo ispita koji su mi ostali, a uz to, ni moji roditelji nisu bili zadovoljni. Tata mi je govorio: – Znao sam i govorio da vodiš računa o sebi, mlada si, lepuškasta, brzo ćeš se udati, a evo sada nećeš završiti fakultet. Verujem da ti je sada jasno zašto sam insistirao da upišeš neku stručnu srednju školu, posle koje ćeš moći da radiš, ako, eventualno, fakultet ne završiš. Razumela sam da je mojim roditeljima bilo teško jer sam došla do kraja, a fakultet nisam uspela da završim. Iz prevelikog poštovanja i neizmerne ljubavi prema mojim roditeljima, a verovatno i moje želje da ono nešto što sam započela dovršim, odlučila sam da uzmem jednu devojkicu koja mi je čuvala sina, od osam do četrnaest sati, a ja sam odlazila u čitaonicu na fakultet i vredno učila. Svako popodne bih se bavila detetom i kućnim poslovima, dovršavala sve obaveze. Kada je moj sin napunio godinu dana, ja sam odbranila diplomski rad. Ovaj čin mi je ostao urezan u memoriju. Sećam se da sam imala užasnu tremu kada sam branila diplomski rad.

Nakon diplomiranja?

– Nakon toga sledi zaposlenje. Suprug je smatrao da ja neću naći posao u Novom Sadu, nego je predložio da zajedno odemo u Crvenku, s obzirom da je dobio povoljnu ponudu iz fabrike za proizvodnju keksa, a ja bih mogla raditi kao šef laboratorije. Međutim, meni kao rođenoj Novosađanki predlog nije bio prihvatljiv iz više razloga, a pozvali su me na razgovor na Tehnološki fakultet, gde sam bila primljena za asistenta-pripravnika, uz trogodišnje finansiranje i lični dohodak. Obavezali su me da u roku od tri godine završim magistraturu.

Usledila je magistratura?

– Postojala je dilema da li da nastavim postdiplomske studije, da li imam snage, da li ću moći voditi računa o porodici, i da li ću skupiti snage da završim magistraturu. Kada sam prebrodila sve teškoće koje sam uspešno savladala nakon prvog porođaja, pojavila se želja za drugim detetom. Međutim, moram priznati da me odlikuju marljivost, ambicioznost i da ono što sebi zacrtam, postavim kao zadatak to ostvarujem. Tako sam i kao mala, kada nešto započnem morala da dovedem do kraja. Citiraću jednu mudrost: „Kvalitet nikad nije slučajan, on je rezultat smišljenih aktivnosti”. A smišljene aktivnosti predstavljaju – cilj

i želju – da nešto postigneš. Od malih nogu sam vredno radila, uspešno studirala, a rođenje sina me nije omelo da privodim kraju studije. Nastavila sam da se bavim i detetom, da vodim računa o porodici i naravno uporedo sam se obrazovala, nastavila postdiplomske studije. Sve je moguće, sve je na dohvata ruke, samo se čovek ne sme predati.

Vreme neumitno teče... Krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina mom suprugu je odobrena jednogodišnja specijalizacija u Kanadi, da radi doktorsku disertaciju. Prihvatila sam odlazak supruga i bila svesna činjenice da ću ostati sama sa detetom od dve godine. Morala sam se snaći. Pre odlaska na fakultet odvodila sam sina u obdanište, a u petnaest sati išla po njega. U večernjim satima nastavila sam da učim. Dok je suprug bio u Kanadi, ja sam iskoristila produženi godišnji odmor i bila tri meseca kod njega tokom letnjeg raspusta. Bila je to jedinstvena prilika da budem na jednom univerzitetu u blizini Toronta. Tu sam pripremala započeti magistarski rad i zapravo bila u mogućnosti da učim, konsultujem knjige u prebogatoj biblioteci. U to vreme nije bilo interneta, teško je bilo doći do dobrih, naučnih i stručnih knjiga. Marljivo sam radila i vratila se sa punim koferom knjiga i potrebnom literaturom.

A gde je bio Vaš sin za to vreme?

– Sina sam ostavila kod mojih roditelja koji su tri meseca brinuli o unuku. U septembru sam se vratila u Novi Sad, a suprug u decembru. Tog kobnog decembra 1981, u svojoj 28 godini života doživela sam tešku saobraćajnu nesreću. Na Tehnološkom fakultetu, 30. decembra se slavilo, bilo je veliko društvo, lepo smo se provodili. Nakon slavlja krenuli smo kući i na raskrsnici kod Studenskog doma, jedna devojka nas je udarila svojim kolima bočno baš u moja vrata, gde sam sedela, pri čemu sam ja doživela veliku telesnu povredu. Imala sam transtrohanteričan prelom vrata, butne kosti, kuk mi je bio slomljen na osam mesta, desni kuk smrskan, obe karlične kosti i kičma... povrede ozbiljne, umalo nisam ostala nepokretna. Bio je to težak saobraćajni udes.

Nastupili su veliki problemi za mene. Sin mali, svega dve i po godine, a ja sam morala da ležim u bolnici, na ekstenziji, „vukao“ me je teg od šest kilograma. Mogu reći užasan period u mom životu, četiri meseca sam ležala nepokretna na leđima i nisam mogla da se pomerim, ni kosu oprati, na slamčicu sam hranu konzumirala i doživela niz neprijatnosti. Povrh svega, pratili su me jaki bolovi, primala sam svakih šest sati injekcije. Sreća u nesreći, lečio me je jedan izvaredni doktor, vrstan stručnjak, koji mi je sugerisao da se ne operišem, iako su drugi bili

za operacije. Lično je žalio što sam tako mlada doživela tešku nesreću. Poslušala sam savet, usledilo je konzervativno lečenje koji mi je garantovalo dobre rezultate bez hirurške intervencije. Doktor je preduzeo sve moguće mere kako bih se dobro osećala. Strašan, vrlo neprijatan i najteži period moga života. Ležala sam punih četiri meseca nepokretna. Bila sam samodisciplinovana, slušala lekara kojem sam verovala.

Obradovale su me posete i kolega i kolegica, naravno, roditelja, i svih mojih najbližih, najteže mi je bilo kada mi je suprug dovodio sina, koji bi seo na moj krevet i uvek pitao: – Mama, kada ćeš doći kući? Uvek su me njegove reči rasplakale. Teško mi je bilo slušati sina, pa sam preporučila suprugu da sina ne dovodi, jer je mali... još ne razume.

Da li je oporavak dugo trajao?

– Nakon napuštanja bolnice, odlazila sam na rehabilitaciju u Kamenicu. Tom prilikom dobila sam i kolica za hodanje. Prilikom jedne posete moje majke na pitanje kako sam, odgovorila bih: – Dobro, mogu da sedim i da stojim. Zdrav čovek i ne razmišlja koliko je važno moći da sediš. I sama pomisao da nešto ne možeš, boli! Ta saobraćajna nesreća i bolest su me naterale da počnem drugačije da razmišljam o životu i da se radujem sitnicama. Usledila je nakon svega rehabilitacija, koja je trajala tri-četiri meseca. Upornost me je krasila tako da sam i sada bila uporna u radu, šetala pomoću dva štapa, a pri kraju sa jednim štapom, pridržavajući se uza zid. Ubrzo sam prohodala. Ispala sam fenomen i moje ime je ušlo u medicinske knjige. Doktor je bio ponosan na mene i govorio: – Vodite računa, nemojte slučajno da zapnete, pazite kako hodate, ako padnete kosti su još uvek mekane...

I kako jedna nesreće ne dolazi sama, doživela sam još jedan šok, i to na lekarskoj komisiji, gde su mi doktori rekli da su me svrstali u drugu kategoriju invaliditeta, što je značilo da treba da radim svega četiri sata. Papir sa odlukom komisije, nisam odnela na Tehnološki fakultet, jer se nisam mogla pomiriti sa mišlju da sam invalid. Misli su mi neprestano letele. Razmišljala sam o magistraturi. Imala sam divnog profesora koji je imao razumevanje i podržavao me u svemu, kao da sam mu bila rođena kćerka. Sećam se govorio je: – Bebo, završen je rad (kolege i profesori zvali su me Beba, po nadimku)! Vi možete da branite magistarski rad kada želite, ja ću Vam dozvoliti da odgovarate i sedeći (praksa je bila da se rad brani u stojećem položaju). Petog septembra hiljadu devetsto osamdeset četvrte godine branim magistarski rad. Sreći mojoj nije bilo kraja!

Vratila sam se sa bolovanja da radim ono što sam znala i najviše volela, a to je rad sa studentima. Uvek me je radovao odlazak na po-

sao, susret sa drugaricama, kolegama i studentima. Mogu reći da sam zaljubljena u svoj posao, zadovoljna životom, svakodnevno okružena mladim ljudima i knjigama, a to me čini srećnom!

Sledi akademska karijera, doktorat i naučno istraživački rad?

– Važno je nastaviti započeto. Nakon nekoliko godina, preciznije hiljadu devetsto osamdeset osme godine, sam doktorirala sa svojih trideset i četiri godine. Statut Univerziteta je predviđao da niko ko nije proveo uslovno najmanje deset godina na fakultetu, bez radnog iskustva ne može da doktorira. Mene je tada, ova činjenica jako pogodila, bilo mi je krivo, da ne mogu ranije napredovati. Međutim, nije to bilo dovoljno. U Komisiji za odbranu rada su redovno bila tri člana, a da bi mi otežali moj put napredovanja, pridodali su četvrtog člana iz Ljubljane čije je ime bilo i na ukoričenoj doktorskoj disertaciji. Bila sam jako tužna i pomislila sam da će mi profesor iz Ljubljane, eventualno – osporiti doktorat s obzirom da nije bio uključen u rad od samog početka. Ja sam ukoričen doktorat napisala na blizu 200 strana i citirala više od 220 literaturnih navoda sortiranih po abecedi. Tema je kvalitet zamrznute hrane, konkretno usitnjeno, oblikovano meso, a u žargonu, reč je o čevapčićima i uticaju sastava, načina toplotne obrade i čuvanja i skladištenja do 180 dana u zamrznutom obliku.

Uža naučna oblast kojom se bavite...?

– Tehnologija i kvalitet gotove hrane. Kada sam imala saobraćajnu nesreću, moj profesor je sugerisao, u želji da mi pomogne, da bi mi možda bilo lakše da radim u laboratoriji, obavila i specijalizaciju iz mikrobiologije hrane. Zbog svega toga usmeravaju me na mikrobiologiju hrane. Na moju sreću, završila sam specijalizaciju iz mikrobiologije, tako što sam bila tri godine u mikrobiološkoj laboratoriji i naravno lakše sam prebrodila težak period rekovalescencije, a ujedno i dalje završavala doktorsku disertaciju. Kada pogledam unazad, smatram da sam bila privilegovana jer sam se bavila kvalitetom hrane, ujedno i bezbednošću hrane, a da nisam znala mikrobiologiju dovoljno, mislim da bi bila naučno hendikeperina.

Usledio je moj odlazak na Univerzitet u Ljubljani, na Biotehničku Univerzu, gde sam se bliže upoznala sa profesorom, dočekao me je srdačno. Profesor je pogledao moju doktorsku disertaciju i ujedno predložio da produžim svoj studentski boravak na Fakultetu u Ljubljani. Bila sam prijatno iznenađena opremom koja je bila sofisticirana. Ubrzo sam našla istomišljenike, sprijateljila sam se sa mladim asistentkinjama i

kolegama, tako da sam nakon svega sa njima dobro sarađivala i usavršila nove metode koje su bile instrumentalne (na primer, za određivanje boje, teksture hrane, što je za mene bilo novo). Zahvaljujući njima, kasnije sam na fakultetu uspešno vodila laboratoriju za instrumentalna i senzorna svojstva kvaliteta hrane u širem smislu reči.

Uspešno sam odbranila doktorski rad. Sreći mojoj nije bilo kraja. Ubrzo nakon odbranjenog doktorata postala sam docentkinja, a u međuvremenu sam dobila i željenu laboratoriju za instrumentalne i senzorne metode kvaliteta hrane, koju sam vodila. Zahvalna sam dragim kolegama iz Ljubljane. Obezbedili smo aparate za merenje boje hrane za objektivizaciju i za teksturu, jedan novi aparat, nazvan „Instron“, što mi je zapravo omogućilo da još više proširim znanje, a istovremeno da se sprijateljim sa kolegama sa Univerziteta u Beogradu, u Banja Luci, kao i drugim fakultetima. Stekla sam širok krug prijatelja, naučna oblast Senzorna analiza kvaliteta hrane postaje moja naučna oblast, moja ljubav. Iz ove oblasti sam i objavila bezbroj radova u domaćim i vodećim međunarodnim časopisima.

Kako ste došli do unapređenja, zvanja vanredne profesorke?

Za vanrednog profesora trebala sam, na osnovu Zakona o Univerzitetu, imati, između ostalog, i monografiju, kao i određen broj objavljenih naučnih radova. Naravno, ispunjavala sam sve uslove. Prvu monografiju sam objavila hiljadu devetsto devedeset i četvrte godine, pod naslovom „Svojstva kvaliteta jagnječeg mesa rase cigaja“, to je jedina naša autohtona domaća rasa. Studija je urađena sa dragim kolegamicama, kao i poštovanim kolegom-profesorom sa Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu. Bila sam ponosna i srećna kada sam završila monografiju. Naravno, u to vreme sam puno istraživala i objavila radove u vodećim međunarodnim časopisima i napokon sam hiljadu devetsto devedeset i devete godine napisala i objavila udžbenik „Tehnologija i kvalitet gotove hrane“. Bila sam prvo docentkinja, pa vanredna i onda redovna profesorka na dotičnoj katedri.

Na predlog Vlade Republike Srbije imenovani ste na položaj dekana Tehnološkog fakulteta?

– Da, ali ni taj period rada i života, nikada neću zaboraviti. Moram početi priču od samog početka. Želim da istaknem da je mene isključivo u životu interesovala, pre svega, nauka, istraživanje, pisanje.

U svojoj karijeri imala sam više doktoranata. Međutim, u ono vreme je bilo popularno biti član neke stranke, a i jedan naš doktorant je

bio stranački aktivan i svakodnevno me je saletao i govorio da je dobro učlaniti se. Jednog dana je stavio pristupnicu na moj radni sto i sugerisao da potpišem. Moram priznati da sam u životu imala druge aspiracije, volela sam slobodno vreme da provodim sa svojom porodicom, naklonjena sam umetnosti, volim muziku i sve drugo, ali me politika nikada nije zanimala. Bila sam obična članica, nisam odlazila na sastanke, ni na razna okupljanja, nisam ni izgrađivala apartijsku kulturu ponašanja.

Došle su nove postavke dekana, uzeli su u obzir podatke svakog predloženog kandidata, moje reference su bile dobre, a kadrovska komisija me je istakla za potencijalnu poziciju dekana Tehnološkog fakulteta. Istina je jedna, i tada, a i sada: bavim se naučnim radom, edukujem mlade generacije, objavljujem naučne i stručne radove u vodećim međunarodnim časopisima. Neprijatne stvari sam odavno smestila tamo gde im je i mesto, u prošlost. Sreća je dobro zdravlje i slabo pamćenje.

Bili ste prvi među jednakima?

– Ponosim se time. Smatram, a i sigurna sam, da sam kvalitetno i uspešno radila svoj posao. Fakultet je u moje vreme “blistao”. Uvela sam velike promene u smislu organizacije rada i dovođenja mladih obrazovanih kadrova. U to vreme primili smo 20 mladih naših studenata koji su završili tehnologiju, sa prosečnom ocenom 9,30. Smatrala sam, iako je i u to vreme na fakultetu kadrovska struktura bila jaka, uvažavana, da će mladi naraštaj, budući naučnici dati pun doprinos boljitku na fakultetu. Neki profesori su i tada smatrali da su bogom dani i da su nezamisljivi. Nijedna inovacija nije dobro ni shvaćena, a ni dobrodošla. Naravno to je dovelo i do otpora na fakultetu. Disciplina mora da postoji, ne ona vojnička, već se mora voditi računa o radu, sposobnosti, profesionalnosti. Pamtim dobro da sam se i kao mlada profesorka neprestano trudila da krajnje korektno i maksimalno dobro odradim svoj posao.

Nijedna nesreća ne dolazi sama. U ovom slučaju dolazi rat! Došlo je do bombardovanja moje zemlje, moga grada, svi su odlazili sa fakulteta, a ja sam morala da ostanem. U bombardovanju mostova pretrpela je oštećenje i zgrada Tehnološkog fakulteta. U svojoj samoći u dekankatu vrlo često sam razmišljala o tome šta ako poginem, šta će moje dete da radi ako ostane bez majke. No, ja sam smatrala da je moja obaveza i dužnost da sačuvam što se čuvati može.

Tehnoški fakultet je osnovan 1959. godine u Novom Sadu. Slavili smo devedeset devete godne četrdeset godina od osnivanja fakulteta

i meni je kao dekanu pripala čast, ali i velika obaveza, da organizujem Kongres sa međunarodnim karakterom. Pitala sam se kako organizovati kongres, bez sredstava, bombardovanje u toku, mostovi porušeni, stanovništvo je stradalo, industrija uništena. Međutim, smogla sam snage, Kongres je uspešno realizovan, organizacija dobra. Za pamćenje je bilo. Ukupno je bilo oko 1.200 učesnika, a Kongres je trajao tri dana. Za uzvrat dobili smo pregršt pohvala. Ostavila sam dobar trag na Tehnološkom fakultetu, mnogima je ukazano kako treba organizovati jedan međunarodi kongres. Ni nakon kongresa nisam dobila podršku od kolektiva. Nezadovoljni su bili mnogi što sam, iako relativno mlada, uspešno organizovala međunarodnu smotru naučnika, pri čemu su došli iz svih krajeva sveta. Uspešno sam zaokružila finansijsku konstrukciju. Ostvarila sam saradnju sa firmama poput „Neoplanta“, Novi Sad, „Carnex“, „Vital“ Vrbas, „Bambi“ Požarevac... Zahvalnost svima koji su nam izašli u susret. Bez obzira na uspešnost fakulteta, mnogima je zasmetala naša aktivnost, i zašto ne reći, moja sposobnost i ostvareni uspeh. Šušalo se da sam jedna od kandidata za ministra prosvete. Rapidno se menja lista događaja.

Dolazi peti oktobar dvehiljadite godine. Prevrat, preokret! Tražili su smenu svih dekana, a ja sam ih preduhitрила, podnela sam ostavku pre svih. Dežurni dušebrižnici su odmah organizovali na fakultetu zbor radnih ljudi na kome su tražili da se protiv mene podnese krivična prijava zbog zloupotrebe službenog položaja. Optužili su me da sam koristila sredstva fakultet za štampanje moje knjige pod naslovom *Tehnologija i kvalitet gotove hrane* 1999. godine, kao i za druge neistinite stvari. Istina je jedna i prava da su mi pomagali prilikom objavljivanja knjige sponzori iz oblasti sa kojom sam se bavila i imala saradnju. Pojavila se nova optužba ... Ne bih da se sećam!

Navodno zloupotrebila sam službeni položaj kao dekan kada sam nasledila garsonjeru od svojih roditelja. Njihove laži sam opovrgla na sudu. Ne bih više nastavila priču o kolegama. Istina je jedna. Sve vam u životu mogu oprostiti, jedino se upeh (ženi) ne prašta nikada.

U nastavku ću se osvrnuti na moj život i usavršavanje. Naime, ipak moram istaći činjenicu da su pored toga što su podigli krivičnu prijavu, uradili su nešto što nije smelo da se dogodi. Poništali su mi sva naučna zvanja: docent, vanredni profesor, redovni profesor. Konkretno, iza petog oktobra dvehiljadite godine, jedna uža grupa profesorki i profesora organizovali su i pokrenuli preko nastavno-naučnog veća, da se meni oduzme zvanje, prvo – redovnog profesora (što sam ja smatrala da je

nemoguće). Očigledno sam živela u iluzijama. Sastančili su tajno, glasali tajno. Doznala sam da mi žele oduzeti ono što je moje za šta sam se predano pripremala i s ljubavlju radila u životu. Mislila sam da je nemoguće nekom oduzeti ono što je radom zaslužio i što mu pripada. Sva vrata su mi bila zatvorena, a na fakultetu sam imala kabinet u kome je struja bila isključena, telefon... isključili su me bukvalno iz svih aktivnosti. Jedna starija, veoma uticajna profesorka koja je bila moj idol, ali i veliko razočarenje, otišla je u studentsku službu Fakulteta i nadležnima poručila: – Zabranite profesorki da drži nastavu! Bukvalno je tako bilo. Nažalost, uverila sam se još jednom da čovek nema puno pravih prijatelja. To me je najviše bolelo! Doživela sam jednu veliku nepravdu, to jest razočarenje koje mi je dalo novu podsticajnu snagu. Uspela sam, pobedila sam samu sebe! Nastavila sam dobrim putem. Ima nešto što te čini jakim kada se sve ruši. Ali, raspao mi se i brak.

Desio se taj peti oktobar dve hiljadite kada sam dala ostavku, i kada se praktično završio i moj porodični život. Konkretno, moj suprug kada mi je bilo najteže nije se nalazio pored mene, nije bio uz mene. Naprotiv, osuđivao me je! Svako je nastavio svoj put i živio vlastiti život.

Nije bilo lako nastaviti!

– Nisam imala grižu savesti, bila sam besprekorno čista. Nastavila sam borbu i tražila pravdu na sve strane, obilazila institucije: Ministarstvo prosvete, Ministarstvo nauke i tehnologije, Izvršno veće Vojvodine, Ombudsman. Nakon sagledavanja svih činjenica naišla na razumevanje. Poslat je dopis sa činjenicama i argumentima na sve moguće adrese i u rektorat sa napomenom da su povredili Povelju o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, kao i da će od Tehnološkog fakulteta, tražiti odgovornost za neprimereno ponašanje. Međutim, Fakultet se oglušio i nije respektovao citiranu Povelju, kao i druga pravna akta. Agonija je trajala tri godine, do dve hiljade treće godine. Tadašnji v.d. dekana "udostojio" me je i pozvao. Počeo je sa „čuvenim“ monologom: – Profesorka, (bili su prisutni isti takozvani šest eminentnih profesora i profesorki – koji su sve to potegli) uručujemo vam ovo rešenje – 90 dana pred otkazom. Bila sam zatečena, našla se u čudu, nisam želela da potpišem, jer u rešenju je pisalo: "Dr Jovanka Popov-Raljić, diplomirani inženjer, saradnik u transferu nauke", a pre toga bila sam redovni profesor. Takvo radno mesto po sistematizaciji radnih mesta nije ni postojalo. Rečeno mi je da potpišem, jer u protivnom gubim posao. Zaplakala sam i rekla sam: – Ne znam šta da radim! i potpisala.

Ubrzo dolazi do iznenadnog preokreta. Svet je zaista mali! Kolege iz Beograda su čule za moj slučaj i predložili da radim na Poljoprivrednom fakultetu. Ja sam istog momenta odgovorila potvrdno. Shvatila sam da u Novom Sadu više nemam šta da tražim. Odlučila sam da odem. Međutim, ti dežurni dušebrižnici nisu sedeli skrštenih ruku, doznali su za moje namere i urgirali da se protiv mene podigne krivična prijava za zloupotrebu službenog položaja. Rečeno-učinjeno.

U međuvremenu, konkurs je objavljen u Beogradu, a ja nisam znala da je podignuta krivična prijava protiv mene. Radovala sam se, bila srećna što mi se ukazala prilika da radim u novom kolektivu, poznavala sam kolege sa Poljoprivrednog fakulteta, sarađivala sa njima. Konkurs je prošao, kao i izveštaj Komisije za izbor u zvanje profesora. Došao je četrnaesti oktobar dve hiljade i četvrte, trebalo je da odem u Beograd, da potpišem ugovor o radu, ali pre toga sam svratila u sud da podignem uverenje o nekažnjavanju. Rečeno mi je u sudu da je podignuta krivična prijava protiv mene, pa samim tim ne mogu dobiti uverenje. Bila sam šokirana. Uputila sam se na Univerzitet u Beogradu, gde me je primio dekan, koji mi je rekao: – Koleginice, znamo da je to čist politički obračun, ali nama treba profesionalac, i računamo na vas.

Na bivšem Tehnološkom fakultetu imala sam opet neprijatnosti prilikom odlaska. V.d. dekan nije hteo da potpiše saglasnost za prelazak na Poljoprivredni fakultet! Okupila se opet čuvena svita i nakon većanja pozvali su i advokata koji je zastupao Fakultet, koji je sugerisao da mi daju saglasnost.

Prešla sam u Beograd na sasvim novu naučnu oblast – tehnologija prerađivanja ratarskih sirovina, nakon dvadeset i pet godina bavljenja i radom u oblasti prehrambene tehnologije; tehnologijom gotove hrane i naučnim istraživačkim radom u oblasti senzorne analize hrane u Novom Sadu. Predavala sam predmete koje niko na Fakultetu nije sa voljom prihvatao, a to je tehnologija šećera, koja je jedna od najkompleksnijih tehnologija, tehnologija skroba i tehnologija konditorskih proizvoda za koje se nisam školovala. Zamislite hrabrost moju! Profesori su u Beogradu bili jako tolerantni i imali razumevanja. Preporučili su da dođem jednom ili dva puta nedeljno, s obzirom da nisam živela u Beogradu i da mogu da spremam nova predavanja. Do odlaska u Beograd jedva sam izlazila na kraj s parama. Međutim, tu su se našli moj rođeni brat i snaja kojima sam beskrajno zahvalna, kao i njihovoj deci.

Odlazak u Beograd?

– Novi kolektiv, novi ljudi, mislila sam da neću biti prihvaćena. Ali,

naprotiv, naišla sam na divne ljude, prave kolege. Što se tiče izvođenje nastave imala sam potpunu slobodu, dobila sam dve mlade asistentkinje koje su po dobrom uspehu dobile status studenta generacije. Izvrsno smo sarađivale, bila sam i njihova mentorka. Međutim, jedna asistentkinja se udala i srećno otišla u inostranstvo, a drugu sam izvela sa magistraturom i sa doktoratom, tako da je ona sada docentkinja. Zajedničkim snagama smo objavile velik broj radova, publikovanih u prestižnim međunarodnim časopisima.

Pored ta tri predmeta, koje sam navela za dodiplomske studije, dobila sam na poverenje da držim određene predmete na master i doktorskim studijama. Upornost i studioznost su me oduvek odlikovale, pa otuda mi putovanja nisu predstavljala problem. Što se tiče predavanja, znala sam da do četvrtka uveče spremim nastavu i priprelim prezentaciju, odštampam prezentaciju, i u autobusu, na relaciji Novi Sad – Beograd, čitam. Stekla sam veliko poverenje i autoritet kod studenata i jako su me uvažavali i zavoleli.

Koliko dugo je to trajalo?

– U Beogradu sam provela deset lepih godina. Vraćam se na tren u prošlost. Pored rada na Tehnološkom fakultetu Novi Sad i na Poljoprivrednom u Beogradu. Naravno, bila sam uključena i u Tempus program u Beogradu. Radila sam honorarno, praktično od mog izbora u zvanje docenta na Višoj tehničkoj školi u Požarevcu – deset godina; na Višoj školi u Prokuplju – tri godine. Putovala sam autobusom od Novog Sada do Niša pa do Prokuplja. Zatim na Tehnološkom fakultetu u Banjaluci – dve godine; na Ekonomskom fakultetu u Subotici – dve godine. na Višoj hotelijerskoj školi u Beogradu – dve godine, a trenutno predajem na PMF* – Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo u Novom Sadu. Zabeležila sam dobre rezultate svuda gde sam radila. Uspeh moj se ogleda u objavljenim udžbenicima, kojih je ukupno devet, koje sam napisala, zatim naučno-istraživačkom radu, imam ukupno 370 objavljenih radova i, naravno, pedagoški rad sa studentima, počevši od Novog Sada, pa do Beograda, i drugih gradova. Skupila sam trideset i pet godina iskustva i radnog staža, od toga dvadeset godina sam provela na matičnom Tehnološkom fakultetu, uz rad na drugim fakultetima sa trideset posto dopunskog rada. Trenutno sam na Poljoprivrednom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu, sa angažovanjem do 30%, na odseku za Organsku poljoprivredu i na Odseku Agrarni turizam i ruralni razvoj. Moj profesionalni rad se oduvek odvijao i na matičnom fakultetu a i na drugim fakultetima.

Jedna mala digresija. Imam satisfakciju da još dok sam radila u Beogradu, a pri završetku doktorske disertacije moje asistentkinje, tražili su me ljudi sa Univerziteta u Novom Sadu, zvali na razgovor kako bih prešla. Mislila sam da im neću nikada oprostiti koliko su mi bola zadali, međutim sin me je ubedio da se vratim u Novi Sad, što sam ipak i učinila.

Pre tri godine prihvatila sam poziv dekanke PMF i vratila sam se u zvanju redovne profesorke na dva odseka: Gastronomija i hotelijerstvo. Ponosna, što sam sa lakoćom menjala destinacije i vrlo lako se uklapala u razne sredine, ipak, menjala uspešno i naučne oblasti. Takođe, srećna sam da sam kod akreditacionog tela Srbije imenovana za eksperta vezano za senzornu analizu kvaliteta hrane, a pored toga obavljam i funkciju recenzenta za akreditaciju fakulteta, nivo – visoko obrazovanje. Održala sam mnogo kurseva, obavljam obuku na PMF za bezbednost hrane, odnosno poslovanje po principima HACCP sistema u ugostiteljstvu i hotelijerstvu, pri čemu se izdaju sertifikati na srpskom i engleskom (što našim studentima mnogo znači). Glavni koordinator i rukovodilac celog projekta je moja malenkost. U razne aktivnosti sam uključila celu katedru, a trenutno pišem desetu knjigu, devet knjiga imam već objavljenih, napisala sam jednu monografiju i bezbroj naučnih radova publikovanih od čega 30 radova u vodećim međunarodnim časopisima.

Jeste li ostvarili sve svoje ambicije kada je u pitanju Vaša karijera?

– Mogu potvrdno odgovoriti. Volim da radim, svako jutro kad ustanem osvane mi neka nova ideja šta bih eventualno još mogla uraditi, dopuniti, kako mlade kolege usmeriti. Stalno tražim pravi put za njih, gledam da im se nađem pri ruci, da im sugerišem šta je u trendu, aktuelno, savremeno. Takođe, vrlo sam otvorena i mislim da me studenti zaista poštuju i da su me prihvatili maltene kao majku. Za mene veće satisfakcije nema od rada sa studentima odlazak na fakultet, sam boravak tamo me čini srećnom.

Nekoliko reči o Vašem sinu?

– Godine su prolazile i ostavile su svoj trag. Kao svaka majka bila sam ponosna na svoga sina jer je bio dobar, samostalan, odličan đak, nikakvih problema nisam imala. On mi je bio velika podrška. Studirao je na Poljoprivrednom fakultetu u Novom Sadu i bio dobar student / završio je studije u roku! Činjenica jeste da kada sam ja doživljavala neprijatnosti u svojstvu dekana, sin je bio na četvrtoj godini i na neki način

i on je platio, bukvalno na svaki ispit je izlazio po dva puta, a imao je prosečnu ocenu oko devet, što nije zanemarljivo. Oženio se, imam divnu snaju, stomatolog, rođena u Rumi. Vrlo sam ponosna na sina jer je vredan i ambiciozan. Završio je master studije na istom fakultetu, na odseku za Zaštitu bilja. Verujem da će nastaviti dalje da radi na svom ličnom usavršavanju. On je zadovoljan i srećan. Naravno, ja kao majka, ne mogu rečima izreći – koliko sam zadovoljna i srećna.

Rekli ste da Vam je otac preminuo devedeset treće. a majka ...?

– Bila sam jako vezana za oca. O poštovanju i uvažavanju oba roditelja ne treba ni govoriti. Jednostavno, ogromno poštovanje i međusobna ljubav. Majka je otišla na drugi svet dve hiljade i četvrte, onda kada mi je bilo najteže u životu, to je bio period kada sam primorana da napustim Novi Sad.

Niste pomišljali na novi brak?

– Ne, nikada, a ni sada. Nisam imala drugu vezu, niti kontakt sa bilo kim, nisam imala hrabrosti ili bolje reći poverenja. Mogu da kažem, najvažniji mi je bio moj sin. On je bio uz mene, uvek mi je verovao, bio jako velika podrška – svetla tačka u životu. Naglašavam, kada je meni bilo najteže, sin mi je bio uzdanica.

Koliko ste bliski sa bratom?

– Sa bratom sam veoma bliska, zna sve moje tajne, zna sve o mom životu i bilo šta da mi se desi istog trenutka leti ka meni. Jedinstven je, srodna duša, meni najrođeniji! Mislim da su roditelji u velikoj meri doprineli da se tako osećamo. Sećam se, davno beše, tata nam je govorio: – Predlažam da kupimo Bebi cipele i još neke sitnice, a tebi Duško ćemo kupiti drugi put. Objašnjenje je odmah usledilo: – Beba je žensko i treba joj više, a ti si muško, imaš razumevanje, sestra je mlađa, pa treba da brineš o njoj! Tako je i dan-danas: gajimo izvanredan odnos. A da Vam ne kažem što čini za mene snaja, kao da mi je rođena sestra. Redak sklad u porodici. Bratova ćerka je završila Pravni fakultet i radi u Vladi Vojvodine, obavlja poslove glavnog inspektora za socijalnu zaštitu. Jako liči na mene, smatraju je neki mojom ćerkom. Sve u svemu, složna smo porodica. Sve slave, rođendane, krštenja, veselja, pa čak i godišnje odmore provodimo zajedno. Moj bratanac je danas uspešan gastronom, priprema različita-kvalitetna jela i po tome je poznat, upravo u akademskoj zajednici.

Moja najveća podrška su moj sin, naravno, moji roditelji dok su bili živi, brat, snaja i njihova deca – oni su jedini koji su mi pomagali, bili uz

mene i bodrili ! Mućan je bio period u kojem sam se trudila, dala najlepše godine da bi dokazala svoju nevinost na poslu. Hvala Bogu, u međuvremenu sam dobila na snazi, postala hrabrija, neprestano sam radila na sebi i uspela da potisnem ružna događanja. Prevazišla sam samu sebe.

Povratak u Novi Sad. Tri godine ste ponovo na Univerzitetu u Novom Sadu, niste se pokajali?

– Ponekad pomislim „Kako je bilo divno u Beogradu”. Često zažalim za godinama provedenim u Beogradu. To vreme se ne može zaboraviti i izbrisati. Nadam se da sam ostavila dobrog traga i tamo, izvela na pravi put dosta studenata, verujem da se rado sećaju mene.

Danas.

– U Novom Sadu sam na Departmanu za geografiju, turizam i hotelijerstvo, gde sam naišla sam na prave, stručne ljude-kompetentne. Verujte mi, raduje me činjenica da sam i ja jedan od vodećih profesora po indeksu kompetentnosti. Jednostavno rečeno, uspela sam da zaboravim sve nepravde iz prošlosti.

Interesantno je – imala sam četiri izbora u zvanje redovnog profesora!!! To je u istoriji Univerziteta jedinstven slučaj. Redovna profesura i prvi izbor dogodio se na Tehnološkom fakultetu na Odseku prehrambeno inženjerstvo, drugi izbor je bio na PMF: Odsek hotelijerstvo, treći u Beogradu, na Poljoprivrednom: Departman za prehrambenu tehnologiju i nauku o preradi ratarskih sirovina. Dolaskom u Beograd sa zvanjem vanrednog profesora, konkurs je tako glasio, jer nisam imala uslove za redovnu profesuru i morala sam da objavim knjigu u Beogradu iz predmeta koje sam držala. U Beogradu za dve i po godine dobila sam vanredno unapređenje, jer sam objavila dovoljan broj radova i knjigu, tako da su me nagradili – unapredili u redovnog profesora. Četvrti izbor dogodio se ovde u Novom Sadu, jer sam nakon povratka želela potvrdu (bez obzira što sam bila izabrana za redovnog profesora za oblast hotelijerstva) tako da sam sada i u svojstvu redovnog profesora, uža naučna oblast gastronomija, što je jednoglasno i prihvaćeno.

Kakav je Vaš odnos prema religiji i veri?

– Svako jutro kažem sebi: – Dobro i lepo jutro, svanuo je novi dan. Raduj se životu, pomaži drugima koji su u nevolji. I ja to činim neprestano. Verujem u Boga i uvek kad legnem, kažem: – Bože, hvala ti što me gledaš i što vodiš računa o meni i mojima, hvala što me usmeravaš na pravi put. Jer, sigurno je da nemam čega drugog da se uhvatim samo za istinu i postojanje Boga.

Ima li nešto što Vas nisam pitala, a želeli biste da kažete u svojoj životnoj priči?

– Radim na sebi svaki dan, dobra sam prema sebi da bih bila dobra i prema drugima. Usavršavam se neprestalno, vedri duh me ne napušta što je za svaku pohvalu. Činim sebi neka lepa, sitna zadovoljstva. Svesna sam da me male stvari čine srećnom. Vodim računa o ishrani, o zdravlju, o okruženju. Privilegovana sam, pre svega, što imam dobrog sina, što sam okružena divnim studentima koji žele da čuju nove stvari i da proširuju saznanja. Radujem se njihovim uspesima. Verujem u mladu generaciju, budućnost je pred njima. Želim im svaku sreću.

Zabeležila: Maja Sedlarević januara 2012.

Janja (1953), Kuštilj*

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

– Ja sam rođena devetsto pedeset treće godine u Kuštilju. To je selo na rumunskoj granici – oko petsto metara od rumunske granice. Tamo sam živela do svoje desete godine. Posle smo se preselili u Vršac, gde sam završila osnovnu školu i gimnaziju na rumunskom jeziku. U Kuštilju je bila škola samo na rumunskom jeziku (škola još uvek postoji) i tu sam završila prvi i drugi razred osnovne škole. Onda je moj pokojni tata shvatio da dete treba da ima veću šansu, pa smo se početkom šezdesetih godina preselili u Vršac, gde je on kupio kuću. Tu sam završila osnovnu i srednju školu. Kad sam došla u Vršac, nisam znala srpski jezik, jer sam u selu imala mogućnosti da razgovaram samo na maternjem rumunskom jeziku.

Čime su se bavili Vaši roditelji?

– Otac je jedno vreme radio kao šofer u zemljoradničkoj zadruzi u Vršcu i dosta je putovao. Posle je bio šef voznog parka iste zemljoradničke zadruge. Nažalost, umro je avgusta devetsto devedeset sedme. Majka mi je bila učiteljica, tako da sam lepo savladala književni rumunski jezik. Imam mlađeg brata koji živi sa porodicom u Vršcu, tako da sam i danas na relaciji Novi Sad – Vršac.

Imate li neko posebno iskustvo iz osnovne škole u Vršcu?

– Treći razred osnovne škole sam učila u Vrš-

* Prodekanka za nastavu
Tehnološkog fakulteta UNS

cu u rumunskom odeljenju, ali smo dva puta nedeljno imali nastavu srpskohrvatskog jezika (tako se tada zvao), kao jezika društvene sredine. Imamo porodičnu kuću u nemačkom delu Vršca odakle je veći deo nemačkog stanovništva otišao i tu su se doselili ljudi iz Bosne (kao kolonisti su dobili kuće). Ja sam se sa njihovom decom igrala. Praktično nisam znala ni reč srpskog jezika u početku. I onda sam počela da ga učim kroz igru sa decom, ali i u školi. Dve stvari su me u to vreme veoma iznenadile. Prvo, shvatila sam da moram taj jezik da naučim, kao i matematiku i sve drugo, ali sam očekivala da će i moji drugovi Srbi naučiti rumunski. Učenje srpskog jezika sam smatrala svojim zadatkom, pa sam mislila da je i srpskoj deci zadatak da uče rumunski, pa ću ja taj zadatak nekako lakše prebroditi. Kad sam shvatila da je to samo moj zadatak, bila sam iznenađena. I naravno, vrlo dobro sam uradila taj svoj domaći zadatak, i već u četvrtom razredu nisam imala problema sa srpskim jezikom. Imali smo ambicioznog učitelja koji je odlučio da me nauči da govorim srpski. A drugo iznenađenje se ticalo mog statusa u razredu: zato što nisam znala dobro srpski, tj. jezik većinskog naroda, tretirana sam kao neki dečaci koji su bili lošiji đaci i na času srpskog jeziku nas troje smo imali isti zadatak – da učimo osnovnu komunikaciju, kao „Dobar dan, učitelju“, „Do viđenja“... Nisam volela da budem u grupi sa lošijim đacima samo zato što ne znam dobro srpski jezik.

To je početak šezdesetih godina kada je razvoj socijalizma kod nas u zamahu.

– Jeste, ono što mi je smetalo devedesetih godina ovde (možda mi i sada smeta), to je tvđenje da manjine nisu imale dovoljnu ravnopravnost u socijalizmu. Ja to nisam osećala! Možda zahvaljujući učiteljima i nastavnicima koje smo imali. Sećam se da su u osnovnoj školi i u gimnaziji mnogi nastavnici insistirali da kolege iz srpskih odeljenja ispravljaju naš izgovor. Naime, u školi je nekoliko odeljenja bilo na srpskom, pa nekoliko na mađarskom i nekoliko je bilo na rumunskom jeziku. Ja sam to shvatila kao jedno veliko bogatstvo koje sam posle u svojoj karijeri jako lepo iskoristila. U osnovnoj školi sam učila i francuski jezik, pa mi je znanje francuskog jezika bila prednost da na studijama dobijem specijalizaciju francuske vlade u Parizu.

Da li ste imali i udžbenike na rumunskom jeziku u osnovnoj i srednjoj školi?

– Jesmo. Učili smo iz rumunskih knjiga. Mi smo u ono vreme (ne znam kako je sada), učili fiziku, matematiku i stručne stvari iz rumunskih

knjiga štampanih u Bukureštu i Temišvaru. Neke je poklanjala rumunska vlada, ali veći deo smo mi preko naših prijatelja dobijali. Tata je često putovao u Rumuniju pa mi je donosio kvalitetne knjige. Moram reći da mi je malo bila teška terminologija na rumunskom jeziku, jer je nisam koristila nakon završetka škole. Sećam se da sam pre više od deset godina, devedeset šeste, u okviru međunarodne saradnje bila u Temišvaru na jednom skupu. Spremila sam izlaganje na engleskom jeziku, ali kad sam došla na skup zamolili su me da govorim rumunski, pošto su znali da sam Rumunka i da govorim rumunski. Pristala sam, ali sam tražila da budem poslednja po redosledu izlaganja i da slušam na rumunskom prethodne učesnike i „pokupim“ terminologiju. Dok sam slušala prethodne učesnike, ja sam se u stvari vraćala u detinjstvo i u školsku klupu, pa sam već za pola sata, koliko sam slušala druge kolege, prebrodila barijeru stručnih izraza na rumunskom jeziku i setila se stručnih izraza iz škole.

Kako ste odlučili da se upišete na Tehnološki fakultet?

– Volela sam matematiku, fiziku i hemiju. Shvatila sam da tehnologija u stvari ima kombinaciju tih predmeta, a ništa specijalno mi se nije sviđalo da bih otišla na čistu hemiju ili na matematiku. A možda je to bilo i pod uticajem upravo rumunskih filmova koje smo u ono vreme gledali. To su bili filmovi iz njihovog komunističkog sistema u kojem se dosta vrednovala tehnika, te su se često pojavljivale inženjerke u industrijskim pogonima. Sviđalo mi se to da ti kao žensko biće budeš ravnopravna s kolegama u pogonima i da daš svoj doprinos napretku – mislim da je taj polet danas izgubljen.

Tehnološki fakultet je jedan od onih na kojem je danas dosta studentkinja, profesorki i uopšte ženskog osoblja.

– Sada na Tehnološkom fakultetu kod nas ima možda pola studenata i pola studentkinja, zavisi od katedre (čak neke imaju više studentkinja). U vreme kad sam ja upisala ovaj fakultet, devetsto sedamdeset prve, bilo je dosta devojaka, mislim da je bila ravnopravna situacija, na primer, na Prehrambenom odseku (a ja sam bila na Hemijskom inženjerstvu, gde je više muškaraca). Tu nas je bilo manje studentkinja jer su ove studije više vezane za inženjerstvo. A kada sam diplomirala, u pogonima fabrike su tražili više inženjere nego inženjerke, a činjenica je da su se mnoge moje koleginice jako lepo snašle u pogonima, jer se sada u pogonima sve automatski radi, te jednako dobro posao mogu da urade osobe oba pola, samo moraju biti stručne u svojoj oblasti.

Kad ste došli na studije, nastavu ste slušali na srpskom jeziku?

– Pa nisam imala problema s nastavnim jezikom. Sve ispite sam dala u roku. Kada sam krenula na studije, to je bila tek druga generacija upisanih studenata na smeru Hemijsko inženjerstvo na Tehnološkom fakultetu u Novom Sadu. Profesori su dolazili iz Beograda, imali smo malo naših profesora. Ono što je onda bilo, a sada toga nema, jeste veliki broj upisanih na prvu godinu – bilo nas je petsto na prvoj godini! Trebalo se snaći u toj velikoj masi. Što se tiče predmeta, nisam imala nekih problema. Volela sam Analitičku hemiju, što je sad našim studentima bauk. Mi smo na tom predmetu vežbali šest sati neprekidno po smenama: od sedam ujutro do jedan posle podne, ili od jedan do sedam uveče! Lošije smo bili opremljeni nego sad, jer smo bili, kao što sam već rekla, tek druga generacija smeru. Ali moram naglasiti da je tada privreda bila razvijenija nego sada, mi smo išli na stručnu praksu u razne fabrike. Imali smo obaveznu letnju praksu i stručnu praksu, ne samo u zemlji, nego i u Evropi. Posebno su takve obaveze imale kolege sa Prehrambenog smeru, išli su u Nemačku, pa u Čehoslovačku u pivare... A mi smo inače celu bivšu Jugoslaviju obišli, bili smo u raznim fabrikama hemijske industrije, jer je hemijska industrija onda bila mnogo razvijenija od današnje. To su bile velike fabrike, pa je bilo teško njihovo održavanje, pogotovo posle devedesetih godina, ne samo ovde kod nas nego i u drugim zemljama. Devedesetih godina se u nekim fabrikama dugo nije radilo, recimo Petrohemija nije radila u Pančevu, pa ni studenti nisu išli na praksu. Mislim da država nije imala snage da to obezbedi. Deo privrede je privatizovan. Što kažu moji ciglari: – Tek treća ruka je prava ruka – mora tri puta da se proda imovina da bi se došlo do onoga ko je zainteresovan da ulaže. Ja poznajem situaciju u keramičkoj industriji. Smatralo se da u ciglane ne treba da se ulaže, jer samo praviš cigle i prodaješ. Međutim, mora se određen deo sredstava i ulagati u razvoj proizvodnje.

Da li ste dobili posao odmah nakon diplomiranja?

– Diplomirala sam sedamdeset šeste sa punih dvadeset tri godine. U ono vreme se ovaj smer tek razvijao, pa sam dobila mesto asistenta na predmetu Tehnička petrografija. Svideo mi se taj deo nauke, tako da sam ušla u svet keramike. Nismo mi u ono vreme imali mogućnosti putovanja i razmene, što sad moji saradnici imaju. Nisu bili računari, nije bilo interneta, tako da smo radili po bibliotekama. Na primer, ja sam radila u biblioteci Rudarskog instituta u Zemunu i putovala redovno dva-tri puta nedeljno u Zemun, istraživala po njihovim časopisima, pisala raznim autorima i molila kopije, jer ih drugačije nismo mogli dobiti.

Imala sam sreće što sam se vezala za našu glinu, za naše mineralne sirovine i izvore. U ono vreme su bili, i još uvek su, moderni novi materijali, nova tehnologija – ta tehnologija ne znam ni kad će stići kod nas jer je veoma skupa. To je faktički proizvodnja sitnih čestica na nivou nano¹ čestica i proizvodnja određenih proizvoda od tih materijala.

Pre trideset godina ja sam se vezala za podneblje Vojvodine koja ima svoju glinu kao keramičku sirovinu. Poznate fabrike su se razvile osamdesetih iz malih ciglana (na primer, A.D. „Potisje“, Kanjiža ili A.D. „Polet“, Novi Bečej, BFC, Beočin)... Ja sam sa ovim fabrikama počela da radim još sedamdeset osme godine i još uvek sam prisutna tamo, iako su one sad privatizovane, a vlasnici su stranci. Tako sam uspela da spajam znanje dobijeno na fakultetu i u Francuskoj sa zahtevima keramičke privrede ovde. Savladala sam rad na elektronskom mikroskopu koji se u ono vreme kod nas tek počeo koristiti i povezala to znanje sa industrijskom linijom. Napravila sam taj skok od nauke do proizvodnje i koristila dobijeno teorijsko znanje direktno u proizvodnji.

Neke osobe nakon stipendije u inostranstvu nisu imale prilike da stečeno znanje primene kod nas. Da li je to bio slučaj i sa Vama?

– Ne, ja nisam imala taj problem. Mislim da sam stečeno znanje u Francuskoj veoma lepo iskoristila za rad ovde. Čak sam to svoje znanje i unovčila jer sam svih tih devedesetih godina živela od projekata ostvarenih u saradnji s keramičkom i građevinskom industrijom.

A onda je usledilo napredovanje u akademskim zvanjima?

– Radila sam doktorat iz porcelana. U ono vreme je tu kod nas u Novom Sadu bio „Elektroporcelan“ kao deo fabrike „Rade Končar“ iz Zagreba. Oni su proizvodili porcelanske izolatore koje je „Rade Končar“ ugrađivao po svetu, recimo Simensove fabrike su to kupovale kod nas i koristile po svetu. S njima sam lepo sarađivala.

Nisam imala adekvatnu laboratoriju na Fakultetu, te su me kolege u „Elektroporcelanu“ lepo primile i mogla sam tamo da radim po ceo dan. Čak sam i noću radila u njihovim laboratorijama. Posle sam iskoristila deo tih istraživanja za magistarski rad koji sam završila u Parizu sedamdeset devete godine. Posle dolaska iz Francuske, magistrirala sam na našem Fakultetu osamdeset prve godine i odmah nastavila rad na doktoratu. Tokom izrade mog doktorata stigao je i elektronski mikroskop na naš univerzitet. Znanje o porcelanu stečeno u

.....

¹ Náo– = kao prvi deo složenih reči znači patuljast; u jedinicama mere označava milijarditi deo jedinice iskazane drugim delom.

Francuskoj primenila sam sada u našoj zemlji na kompleksnije sisteme, kao što su opeka i keramička pločica. Uspela sam da uvedem direktno u proizvodnju građevinske keramike rezultate ispitivanja dobijene na elektronskom mikroskopu. Projektovalo se mnogo proizvoda koji se i danas proizvode u keramičkim industrijama. Onda sam počela sa dizajnom materijala vezanog za sirovinske mase glazure i to postepeno razvijala na našem fakultetu.

Neke naučnice naglašavaju da su u karijeri imale podršku: profesora koji ih je vodio, ili roditelje koji su pomagali, ili prijatelja i prijateljica. Čiju ste Vi imali podršku?

– Na početku sam imala podršku roditelja i profesora Branislava Živanovića (nažalost, umro je pre dve godine sa šezdeset sedam godina). Profesor je insistirao da idem na specijalizaciju u Francusku, kada sam se ja predomišljala. Mogu njemu zahvaliti jer sam tada bila mlada, tek sam se udala, počela da učim engleski, počela saradnju sa privredom i nisam htela to sve da ostavim, pa sam smatrala da mi iskustvo u Francuskoj ne treba. Profesor je stvarno insistirao na tome da odem i mogu njemu da zahvalim na pomoći, jer je deo obaveza na predmetu preuzeo na sebe, tačnije uradio umesto mene. A drugo, dao mi je mogućnost da posle i kroz magistarski i doktorski rad ostanem s njim u kontaktu i da određene svoje nedoumice s njim rešavam, iako je on bio u Beogradu, a ja sam bila u Novom Sadu. Ukratko, imala sam profesionalnu potporu, ali i ljudsku u najboljem smislu te reči, jer je profesor bio čovek izuzetnih ljudskih osobina. Moram dodati da mi je tokom karijere mnogo pomogao moj suprug, ne u smislu profesije, nego u smislu podela kućnih i roditeljskih poslova u svakodnevnom životu.

Da li je on iz Vaše struke?

– Suprug je bio vojno lice, a sad je u penziji. Imamo jednog sina kog smo u „dežurstvu“ predavali jedno drugom ispred zgrade, smenjivali se... Ili je dete bilo kod njega u kasarni dok mama radi, ili dete ide s mamom na kej da se prošetaju, pa onda dođe s mamom na posao, pa se tu nešto zanima, a mama radi nauku... U toj dobroj organizaciji i odgovarajućem razumevanju, mi smo sve roditeljske i kućne poslove dobro rešavali. Bili smo podrška jedno drugom.

Kada ste rodili sina?

– Osamdesete, tako da sam početkom osamdeset i šeste u januaru doktorirala, kad je on pošao u prvi razred. Ja se sećam da sam išla na odbranu doktorata dosta nervozna, nešto sam se preslišavala putem, sin

je bio sa mnom, a nisam znala da on sve prati šta se okolo dešava. Ja ulazim u amfiteatar, on me drži za ruku i kaže: – Mama, ali ja sam tebe slušao – ti sve znaš!

On je takođe krenuo Vašim stopama?

– On je završio biotehnologiju, po svom izboru. Bio je u Americi u srednjoj školi koju je završio dve hiljadite, a diplomirao je ovde. Trenutno je stručni saradnik na našem Fakultetu.

Da li mislite da roditelji naučnika nedovoljno vremena provode sa svojom decom?

– Mislim da je on hteo da malo više ima mamu u kući! Iako sam ja bila u kući i radila sve... Do deset sati uveče uradim sve što treba u kući i onda radim nauku. Kad je moj sin bio sedmi razred osnovne škole, imao je zadatak da napiše kako zamišljate budućeg supruga/suprugu. On je napisao ono klasično za suprugu: kuhinja, mama, kecelja, kuvanje ručka, serviranje ručka, pranje sudova i igranje sa decom. Kao na TV kad gledate američke filmove. To nije video u našoj kući, možda jeste u drugim kućama, ili je to bila njegova želja... Ipak je imao nešto što mu je majka naučnica omogućila, a druga deca iz njegovog okruženja nisu imala u tom vremenu: mogućnost da puno putuje. Bio je sa mnom na raznim putovanjima, sve što sam zaradila ulagala sam u naša kasnija zajednička putovanja. Trudila sam se devedesetih da svet ne bude samo Srbija kakva je onda bila, nego smo putovali na Tajland devedeset treće, a kasnije u Francusku, Nemačku, Italiju, Grčku... više ne znam gde nismo bili.

Kada je trebalo da se rodi Vaš sin, da li ste iskoristili sve one zakonske mogućnosti koje su trudnice imale tada?

– Sina sam pukim slučajem rodila u Vršcu, zato što je bila epidemija meningitisa u porodilištu u Novom Sadu osamdesete godine, pa smo suprug i ja odlučili da odem u Vršac, pošto sam iz Vršca, i moji roditelji su bili tamo. Što se tiče trudničkog odsustvovanja (onda se zvalo bolovanje), iskoristila sam zakonske mogućnosti. U ono vreme je bilo šest plus šest meseci. Imala sam razumevanje svog profesora, tako da sam spojila nekih devet meseci i to vreme ostala kod kuće s detetom.

Zapravo, u međuvremenu sam magistrirala osamdeset prve u februaru tokom tog porodiljskog odsustvovanja. Sređivala sam sve što treba da se sredi administrativno, trčala kod bebe, odbranila rad, tako da sam faktički taj akademski deo završila za vreme porodiljskog ili materinskog perioda. Ali ne zato što sam bila prisiljena, nego sam imala

vremena da i jedno i drugo uskladim.

Da li je sin išao u predškolsku ustanovu?

– Išao je u jaslice još dok sam bila na porodijskom odsustvu. Naravno, imao je sve bolesti tokom prilagođavanja u kolektivu...

Obdaništa su presudna za zaposlene majke na Univerzitetu?

– Veoma je važno! Ne samo za nas, nego je važno uopšte za decu da budu deo grupe – zbog uklapanja u kolektiv. Naš sin je bio u Americi skoro godinu dana u školskoj devedeset osmoj i devedeset devetoj godini, nije uopšte imao problema oko adaptiranja, mada je jedina.

Svojevremeno sam predlagala da za univerzitetsko osoblje i za studentkinje koje imaju malu decu u našem kampusu bude obdanište koje bi bilo otvoreno od ranog jutra do kasno uveče.

– Da, to bi bilo veoma dobro. Ta praksa postoji, inače, van akademskih kolektiva. Na primer, imate obdanište u „Keramici“ u Kanjiži u krugu fabrike. Bilo bi odlično kad bi se tako nešto organizovalo i za univerzitetske radnike kod nas. Čak mislim da postoji mogućnost za to, samo bi to neko kod nas trebalo sebi da stavi u program; mogao bi se, na primer, s nekim od ovih obdaništa koja su tu blizu kampusa sklopiti ugovor o saradnji.

Imate li nekih zapažanja o životu Vašeg deteta u obdaništu? U Vršcu postoje obdaništa na rumunskom jeziku, ali u Novom Sadu ne verujem da ih ima?

– Ne, mislim da nema. Jedna mi je epizoda ostala u sećanju! Kad je moj sin krenuo u prvi razred osnovne škole osamdeset sedme godine, završio prvo polugodište i dobio ocene, desilo se da niko od nas nije bio kod kuće kad se on vratio iz škole. Inače se sam snalazio s ključem i ulaskom u stan, pošto stanujemo blizu škole. Ali tada niko od nas nije bio kod kuće, a on je imao potrebe da se nekome pohvali ocenama i otišao je onda kod vaspitačice u obdanište da se pohvali da je dobio sve petice. Naravno, tamo je bio u centru pažnje, jer su ga vaspitačice prikazivale drugoj deci kao svog učenika... Hoću da kažem da se on izuzetno lepo slagao sa svim vaspitačicama iz obdaništa, od jaslica do kraja.

A u kući svi govorate srpski?

– Govorimo srpski. Nije mi uspelo da zadržim dvojezičnu komunikaciju u porodici, jednostavno nisam imala vremena. Sin razume dosta razgovor na rumunskom jeziku, pošto je u Vršcu kod bake bivao leti, mislim da bi se brzo prilagodio kad bi mu zatrebao rumunski jezik,

ali nije išao ni u rumunsko obdanište, ni u školu, ni na studije... Moja je mama dosta radila s njim tokom školskih raspusta, te njoj imam da zahvalim na letnjim mesecima kada je bio bezbrižan u Vršcu, a mi ovde u Novom Sadu.

Kako ste prihvatili funkciju prodekanke za nauku na Vašem fakultetu?

– Pa, ja sam relativno brzo birana u zvanje docenta (osamdeset i šeste), pa vanredne (devedeset i prve) i redovne profesorke (devedeset i šeste), pa sam mogla da se prihvatim nekih funkcija na Fakultetu nakon toga što sam dosta vremena ulagala u znanje i karijeru. Došlo je vreme da prihvatim i ja, kao i moji prethodnici, obaveze koje su inače redovne stvari na fakultetima. U Statutu našeg fakulteta piše da ta funkcija podrazumeva organizaciju nauke na nivou Tehnološkog fakulteta i kontakt sa Ministarstvom za nauku, sa Pokrajinskim sekretarijatom za nauku i tehnološki razvoj. Prihvatila sam tu funkciju jer sam bila nezadovoljna nekim stvarima u pogledu organizacije naučnog rada na Tehnološkom fakultetu, u smislu masovnijeg učestvovanja studenata i studentkinja i mlađih saradnika na istraživačkim projektima Fakulteta. A drugo, smatrala sam da treba da se napravi kompjuterski program na osnovu kojeg bismo imali uvid u to šta se dešava na kojem projektu, naročito kad je u pitanju korišćenje opreme. Nedostajala je, u stvari, neka vrsta bolje organizacije naučnog rada. Sada kad hoćete da vidite gde je određeni profesor angažovan, kompjuterski možete to da pratite. Ovaj veliki posao je urađen zahvaljujući saradnicima koji rade u dekanatu i, naravno, zahvaljujući podršci dekana. Drugo, mislim da sam uspeła da se malo više pažnje i poštovanja pridaje prodekanu za nauku. Na primer, do pre tri godine je prodekan za nauku bio u istoj kancelariji s prodekanom za nastavu. Moj rad u toj kancelariji praktično nije bio moguć, jer je kolegica uvek imala gužvu – studente, profesore, pa mi je bilo nemoguće raditi tamo tokom radnog vremena. Objasnila sam dekanu da treba da postoji zaseban kabinet za prodekana za nauku, jer se time pokazuje odnos Fakulteta prema nauci. To je bilo prvo što sam uradila.

Kontakte sa Ministarstvom za nauku organizovala sam na dinamičniji način, da se više odlazi tamo, da se vidi tačno gde ko radi, da moje kolege, ako kontaktiraju sa Ministarstvom, obaveste o tome prodekanu za nauku. U stvari, Ministarstvo nauke je kontaktiralo direktno sa nosiocima projekata, pa su se delimično izgubile informacije na nivou Fakulteta. Mi imamo devet projekata u Tehnološkom razvoju i pet projekata u Osnovnim istraživanjima koje finansira Ministarstvo za nauku.

Još imamo pet projekata koje finansira Pokrajinski sekretarijat za nauku i tehnološki razvoj i plus devet međunarodnih projekta. Tu su dva „Eureka“ projekta, znači saradnja sa privredom iz Evropske unije. Na primer, ja imam projekat sa Slovenijom u kojem su partneri iz naše, ali i iz slovenačke privrede.

Na Tehnološkom fakultetu imamo trideset šest mladih saradnika koje smo uključili u projekte Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj i to nam služi kao baza za „regrutovanje“ budućih saradnika u nastavi. Njih smo zaposlili preko projekata Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj prošle godine kad je počeo novi ciklus prijavljivanja projekata. Plus imamo još šest mladih saradnika zaposlenih preko međunarodnih projekata. To su naši budućí kadrovi.

Koje osobine treba da ima prodekan za nauku?

– Tu je važna dobra koordinacija, u čemu mislim da sam uspela. Ali ono što nisam uradila, a imala sam nameru, jeste jača i bolja saradnja s privredom. Imala sam ideju da svakog meseca jedna katedra predstavlja svoje projekte javno, da zovemo kolege iz privrede ili da se ta prezentacija vrši u objektima iz privrede i da se na mnogo načina ta veza bolje uspostavi. Ali nije bilo ozbiljnog odziva naših saradnika. Mislila sam da će ovaj mlađi svet prihvatiti tu vrstu obaveze, možda i hoće u sledećem periodu. Nateraćé ih novonastala situacija, jer sledeći istraživački ciklus će nužno biti vezan sa privredom – osnovna istraživanja moraju koristiti tehnološkom razvoju zemlje.

Ako bi se radilo o nekoj političkoj funkciji, da li biste se prihvatili?

– Pa, ne znam! Nisam obojena politički u tom smislu, možda čak nemam sluha za politiku, ali ako bi to bila veza sa strukom, onda da. I ako bih videla da je to moj doprinos opštem dobru. Smatram da treba da ostavite nešto kad odete. Ostavila sam kompjuterski program za podatke o naučnim projektima, ostavila sam određenu organizaciju naučnog rada i podmlatka, što može da ima i političkih implikacija u smislu da se može hitro reagovati.

A ako se vratimo na osnovno pitanje o odnosu politike i nauke, imate li svoje mišljenje o tome kako stvari danas stoje?

– Mislim da se mnogo lakše radi sad nego devedesetih, onda je bio težak period za nauku. Ali moram priznati da sam u ono vreme mnogo više sarađivala sa privredom, nego što to radim danas posle ove privatizacije, iako se sad određene privredne organizacije vraćaju Fakultetu. Sada mislim da postoji mogućnost da istraživači postignu određene

stvari, ako je neko kvalitetan postoji šansa da dobije međunarodne projekte. Treba samo znati da se isti projekti teško dobijaju i u Evropi (samo devet posto je realizacija od ukupno prijavljenih projekata).

Na Tehnološkom fakultetu u Novom Sadu malo je žena na visokim pozicijama.

– Tehnološki fakultet je imao manje dekanica nego dekana u ovih pedeset godina postojanja – mislim da su tri profesorke bile na poziciji dekana od sedamdeset sedme godine, od kada sam ja zaposlena na Fakultetu: prof. dr Biserka Oštrić-Matijašević, prof. dr Jovanka Ralić–Popov i prof. dr Mirjana Đurić. U ovom mandatu, u rukovodstvu smo koleginica prodekan za nastavu prof. dr Sonja Đilas i ja, što znači pedeset posto od rukovodstva Fakulteta. U pogledu funkcija prorektorke i rektorke na našem Univerzitetu, sa našeg Fakulteta je bila akademik Paula Putanov (prorektorka), pokojna prof. dr Nadežda Ružić (prorektorka) i prof. dr Radmila Marinković-Nedučin (rektorka). Ako i te funkcije uzmemo u obzir, i ako bismo još dodali da su na mnogim našim katedrama sada na poziciji šefa katedre koleginice, ukupno tri od sedam, možda taj zbir i nije tako loš na našem Fakultetu.

Funkcija dekana i prodekana zahteva da se dosta bude prisutan na Fakultetu. Postoje mišljenja da muškarci bolje organizuju posao, a da su žene sklonije da same urade posao. Možda nemaju poverenja u druge, mada smatram da je žena mnogo suptilnija u međusobnoj komunikaciji u kolektivu. Nije to jednostavan posao, pa u bilo kom sistemu, ako sad gledate period od osamdesetih, pa devedesetih, pa dvehiljadite godine. Ta funkcija traži celog čoveka, posebno ovde kod nas gde postoji jaka veza između nastave, nauke i privrede, pa ako hoćete i politike.

Mislim da dekani odaberu za saradnike i saradnice osobe na koje mogu da prenesu dosta obaveza, dok dekanice smatraju da same treba da rade.

– Mada, moram reći da ima dekanica koje upravljaju fakultetom isto kao i muškarci, čak bi se moglo reći da su rigidnije u sprovođenju nekih propisa i zakonskih zahteva. Možda da im se ne bi prigovorilo nešto... Ukratko, to je ogroman posao. Ja tu imam iskustva, puno stvari sam naučila kroz saradnju sa privredom: ako ne uradite pošteno vaš posao jednom – oprašta vam se, ako ponovite istu ili sličnu grešku dva puta, treći put nemate više šta da tražite tamo. Pa bilo da se radi o Srbiji ili o širem prostoru, recimo evropskom. To se zna i na evropskim projektima. Ako kao član projekta ne uradiš dobro posao, neće te odmah ukloniti sa

projekta, administracija je jako komplikovana, ali više nemaš šanse da dobiješ novi projekat. Posao koordinacije svih projekata na Fakultetu je nedovoljno vidljiv u javnosti van Fakulteta. Rukovođenje projektom je velika obaveza. Zato i prevlađuju žene kao rukovodioci projekata, a ne kao dekani i rektori, jer one istovremeno i obrazuju kadrove i donose nova naučna saznanja, što je sve skupa jako mnogo rada.

Da li u Srbiji danas žene imaju ista prava kao i muškarci?

– Pa nisam videla i nisam osetila da nemaju. Čak mislim da imaju veća prava što se tiče posla. Žena mnogo više nalazi sebe kroz posao, osim naravno tog kućnog posla. Prodekanka za nastavu i ja imamo mnogo posla na Fakultetu – ona ima puno studenata i puno problema, naravno i sa studentima i sa nastavnim osobljem, a ja sam opet vezana za projekte i za saradnike, tako da mislim da muškarci idu više tamo gde ima para i oslovljavaju ih sa „gospodine“, a žene su prisutne na poslovima gde ima posla i oslovljavaju ih sa „koleginice“.

Sada ste u zvanju redovne profesorke, ostaje nešto što bi mogao biti pogled u budućnost.

– Pa što se tiče moje struke u keramičkoj industriji, tu sam se više počela baviti funkcionalnim materijalima koji imaju za osnovu mineralnu sirovinu našeg podneblja. To je međunarodni projekat koji sada završavam sa Slovencima. Radi se o glinenom crepu koji se sam čisti. To bih proširila možda i na neki drugi asortiman građevinskog materijala. Sa ekipom bih mogla puno da dam, pošto se radi i o mikrobiologiji i o analitičkoj hemiji, a taj deo nauke je kod nas, na Fakultetu, jako razvijen.

Drugi deo, koji radim paralelno sa svojom industrijskom strukom, jeste kulturna baština i tu sam prisutna već desetak godina. Poslednjih pet godina intenzivno sarađujem sa Pokrajinskim zavodima za zaštitu spomenika kulture, što podrazumeva ispitivanje istorijskih materijala: opeke, maltera, kamena, veze između maltera i kamena. Poslednji projekat koji sam radili bio je sa Zavodom za izgradnju grada Novog Sada. Radili smo restauraciju tunela na Petrovaradinskoj tvrđavi u saradnji sa Zavodom za zaštitu spomenika grada Novog Sada. To je bila spona između prakse i teorije. Ispitali smo stepen oštećenja materijala u tunelu. Stekla sam poverenje celog tima, i naravno, ostali smo u kontaktu. Na osnovu takve saradnje smo uveli i predmet „Materijali u kulturnoj baštini“ na master studije na Tehnološkom fakultetu. Studenti su veoma zainteresovani. Već sledeći studijski program na našem fakultetu ima ovaj predmet na četvrtoj godini. Studenti će učiti kako

stari materijali mogu da se ispituju, gde su greške. Učimo da postavimo tehnološke režime za tehnologiju koja je nekad korišćena.

Imali smo jedan lep projekat sa Italijanima o kulturnoj baštini zajedno sa Pokrajinskim zavodom za zaštitu spomenika i s Galerijom Matice srpske. Tu ulaze i freske. Onda smo obrađivali manastir u Krušedolu i jednu lepu knjigu smo izdali. Ovaj deo predstavlja pomeranje tehnologije ka umetnosti ili pak umetnosti ka tehnologiji. Možda ćemo napraviti zajednički kurs sa Akademijom umetnosti i sa Fakultetom tehničkih nauka za kolege koji su završile Akademiju, a imaju malo ili nedovoljno znanja iz materijala. Ako radite restauraciju slike, morate da znate hemiju, a faktički svi studenti na Akademiji malo poznaju ovu oblast. Međutim, ako dobijete u ruke skupocenu sliku koju treba da restaurirate, a da ne bude falsifikat, morate mnogo toga znati o materijalima. To je poznato u Francuskoj, Austriji, u Italiji naravno, ali na ovim prostorima je manje poznato. I tu bi bilo puno posla. Tu ja ne mislim samo na sebe, nego naravno i na studente koji će završiti Tehnološki fakultet. Mnogo više znanja zahteva komunikacija sa drugim strukama, jer moraš da komuniciraš s građevinskim inženjerom, sa arhitektom, pa evo i s likovnjacima, koji ne znaju toliko prirodne nauke. Tu mi sada predstoji da pronađem finansije za slične projekte. Posebno bi nam bila potrebna jedna laboratorija koja bi bila mobilna. Kupljen je stereo mikroskop od para što smo zarađivali na projektima urađenim za privredu. Sada taj mikroskop možemo nositi i na teren pa raditi „in situ“ određena ispitivanja. Eto, ja uvek razmišljam o deci koja završavaju fakultete i o potrebi da nađu posao. Edukativni deo mladih saradnika mi predstoji, uz aplikativni – da to bude od koristi, i što se tiče onoga ko bude finansirao, a posebno za studente da kroz specijalizaciju mogu da nađu posao.

Kako sebe zamišljate u starosti?

– Moram reći da nisam razmišljala još o starosti. Jednostavno mislim da je još sve daleko i da treba još dosta da se uradi do tog vremena koje zovemo starost. U Srbiji je malo nezahvalno planirati deset godina unapred! Pošto mi je suprug iz Hrvatske, volela bih da negde budemo na moru, tamo imamo dobre prijatelje, možda je to neka ideja. Naravno, ostaje mi i nadalje da ovde ostvarujem vizije sa kulturnom baštinom... Verujem da ćemo u starosti, ako bude potrebno, imati pomoć od sina, pošto je takav odgoj u porodici; kao što se ja sad brinem za svoju majku: brat je tamo u Vršcu s porodicom, a ja imam zadovoljstvo da jednom u dve nedelje odem tamo i pomažem.

Sljedećih nekoliko godina radiću projekte iz problematike u koju će

Evropa ulagati, a Evropa će ulagati i u kulturnu baštinu, u zaštitu čovekove okoline, oblasti koje me interesuju. Edukacija za kulturnu baštinu će u svakom slučaju ostati moje polje rada. Želela bih da poslove dobro obavim i za potomstvo. Sad imam prilike da vidim neke izveštaje iz pedesetih godina prošlog veka rađene za Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika i da procenjujem kako se onda mislilo o kulturnoj baštini i materijalima bez tehnike koja nam je sada dostupna. Ne bih volela da moj rad za pedeset godina bude proglašen za šarlatanstvo. Želim da s ovim našim mogućnostima zaokružim taj posao, te da oni stručnjaci koji budu došli nakon pedeset ili sto godina imaju naše rezultate kao dobru istoriju...

Da li mislite da Vaš fakultet dovoljno pažnje posvećuje profesorima koji su otišli u penziju, koji su ugrađivali sebe u Fakultet?

– Mislim da ne! Čak ni katedre dovoljno ne posvećuju pažnju tim profesorima. Ove godine naš Fakultet obeležava pedeset godina postojanja. Imaćemo monografiju, ali, nažalost, zbog nedovoljno finansija neće biti informacija o svim profesorima koji su doprineli razvoju Fakulteta tokom pola veka. Biće reči o bivšim dekanima, o osnivačima predmeta i grupa, katedri, zatim podaci kako se menjao nastavni program, ko je sve diplomirao, magistrirao i doktorirao na ovom Fakultetu. Određeni podaci, bar se nadam, biće o ljudima koji su s ovog fakulteta postali renomirani profesori i stručnjaci u Srbiji i inostranstvu. Poznato je da na celom Univerzitetu imamo cenjene profesore koji su mnogo dali tokom svog radnog veka, bilo da su stvorili novi kadar, bilo da su nešto novo uradili u nauci, pa bi trebalo da se čuva uspomena na njih. Jedan način bi bio u vidu spomenika u kampusu Univerziteta, a drugi vid kroz štampanje određenih izdanja. Akademsku tradiciju treba stvarati, ali i negovati! Nisam sigurna da smo u tome sasvim uspeli.

Kad smo na Fakultetu obeležavali Osmi mart, onda smo zvali sve profesorke koje su već u penziji, ali sad nema Osmog marta. Moram da kažem da je danas na Fakultetu stalna trka. Nema se jednostavno vremena. Za tri godine koliko sam bila prodekanka stalno se nešto menja, stalno treba da uradim od juče za juče! Moram vikend da koristim da bih neke podatke na vreme pripremila. Ukratko, statistika nam nije najjača strana na fakultetima i univerzitetima.

Zabeležila Svenka Savić, avgusta 2009.

Vesna (1957), Novi Sad*

Kakvo je bilo Tvoje detinjstvo?

– Najlepše godine svog detinjstvo sam provela u Petrovaradinu. Tamo smo živeli do moje petnaeste godine i moj otac je tada počeo da radi na Institutu za poljoprivredna istraživanja u Novom Sadu. On je bio jedan ambiciozni naučnik i radio je svoj rad, a mama je bila kod kuće i čuvala je mene i mog mlađeg brata, mada je i ona diplomirala na Poljoprivrednom fakultetu u Zemunu. Za nas decu je to bilo dobro jer nismo morali da idemo u predškolsku ustanovu.

U Petrovaradinu si išla u osnovnu školu?

– Tu sam išla u Osnovnu školu „Vladimir Nazor“ i to je bilo jedno jako lepo i srećno detinjstvo. Tada smo živeli jako skromno u jednom stanu koji je moj otac dobio od Instituta u kojem je radio: u jednoj sobi sa tri kreveta, kuhinjom i to je bio za moje roditelje vrhunac uspeha u to vreme. Imam mlađeg brata četiri godine, završio je srednju ekonomsku školu i radi u Institutu za poljoprivredna istraživanja u Novom Sadu kao ekonom. Danas ima svoju porodicu, kao i ja.

Mislila sam da si Ti iz Novog Sada?

– Posle smo se preselili u dvosoban stan u

*Gostujuća profesorka na ACIMSI Centru za rodne studije UNS

Novom Sadu, na staničnom bulevaru. Brat i ja smo tada delili sobu i nikad nismo nikakvih problema imali u vezi sa tim. Ja sam se osećala kao krajnje zaštićeno dete u svojoj porodici. Moja mama se brinula o nama deci dok nismo stasali, tačnije dok nisam napunila nekih dvanaest-trinaest godina, a brat deset i nakon toga se zaposlila na Institutu gde je moj otac radio. Njih dvoje su zajedno radili na temama iz molekularne biologije, jer je moj otac doktorirao, pa onda i specijalizirao fiziologiju biljaka, radio je nešto sa genetskim inženjeringom, što je bilo sve jako zanimljivo u to vreme, tek početak takvih istraživanja kod nas. Bavio se genetikom semena, imao je saradnju sa Amerikancima i mislim da je bio zadovoljan svojim poslom.

Kako vas je majka vaspitavla?

– Ja nikad ništa u kući nisam radila, jer mi moja mama nikad ništa nije dala (kao ja svom detetu). Mamina je teza bila – naradićeš se u životu! Ništa nisam znala da kuvam niti sam bilo šta pipala, a moj brat je voleo da kuva kao i dan-danas, tako da je on bio taj koji je spremao i brinuo za sestru, a sestra je bila kao kraljica.

U osnovnoj školi si imala svoje drugarice?

– Imala sam drugarice s kojima nisam više u vezi. Sa dve-tri drugarice sam nastavila da se družim sve do kraja gimnazije. Međutim, nekako smo se izgubile, nismo ostale u vezi do danas. Ali zanimljivo je za mog muža da on ima drugove iz detinjstva s kojima je još uvek u kontaktu ovde u Novom Sadu.

Srednja škola?

– Štreberka! Ja sam bila najbolji đak, u najboljem smislu reči.

Nakon srednje škole kako si se opredelila za studije?

– Ja sam išla u Jovinu² gimnaziju od sedamdeset druge do sedamdeset šeste i tada su bila dva smera: društveni i prirodnomatemički, a ja sam otišla na prirodnomatemički smer samo zbog toga što nisam volela sociologiju. Naravno, ja sam se posle pokajala, pošto nisam nikad naučila još jedan strani jezik, što mi je jako žao, jer smo na našem smeru učili samo engleski jezik. S druge strane, volela sam matematiku, naročito geometriju. Imala sam dobrog profesora tako da sam završila prirodnomatemički smer uspešno. Volela sam i biologiju i to mi je nekako išlo od ruke, možda zato što su se moji roditelji time bavili. Molekularna biologija je bila tek u povoju kod nas u to vreme, i ja sam

.....

² Gimnazija Jovan Jovanović Zmaj.

htela da studiram upravo to ovde u Novom Sadu. Moj tata je poznavao nastavno osoblje tamo i samo je rekao nakon razgovora: – Nemoj ići na molekularnu biologiju ovde, jer nema još kadra. To je na početku, tu nemaš neke perspektive! (Da idem da studiram u Beograd nije bilo moguće zbog finansija.) Tada se on prvi i poslednji put umešao u moju budućnost, jer moji roditelji se nikad nisu mešali ni u šta.

Tako sam odlučila da studiram engleski jezik. A moja najbolja prijateljica s kojom sam se družila od osnovne škola pa sve do studija, bila je na društvenom smeru u gimnaziji. I nas dve smo razmišljale da li da studiramo engleski jezik, pošto je i ona volela jezike, ali joj njeni roditelji nisu dozvolili da se upiše na engleski (procenili su da to nije bila dobro plaćena struka u to vreme), nego na prava. Tako da je ona otišla na Pravni fakultet, a ja na engleski.

Da li su studije zadovoljile Tvoja očekivanja?

– Ja sam prva u prvom roku sve završila, i počela da radim na Radničkom univerzitetu po ugovoru na godinu dana. Sećam se da smo zajedno studirale ćerka jednog profesora matematike sa Prirodno matematičkog fakulteta i ja, i da je kasnije od mene diplomirala, pa me je ona ispitivala kad sam već radila na Radničkom i ja sam naravno sve hvalila. I bude raspisan konkurs za stalno radno mesto, ja se prijavim očekujući da će sad mene da prime, nju prime, mene ne!

A kako si došla na Filozofski fakultet?

– Prvo je izašao konkurs za dva asistentska mesta na koja su primili dve moje kolegice, onda su raspisali konkurs za lektorsko mesto i mene prime. Uskoro je jedna od tih koleginica dobila Fulbrajtovu stipendiju i otišla u Ameriku, a ja sam punih jedanaest godina radila na predmetima na kojima sam bila birana – fonetika i fonologija engleskog jezika. Okolnosti su bile takve da je moja profesorka koja je radila samo fonetiku i fonologiju tada otišla u penziju. Ona je mene volela kao studentkinju (mislim da je ona doprinela da mene prime na njeno mesto), tako da sam primljena baš za fonetiku i fonologiju. Kasnije sam predavala još engleski po izboru valjda na jednom nematičnom fakultetu punih jedanaest godina.

Udaja?

– Osamdesete sam diplomirala, osamdeset prve sam se udala. Moj suprug je završio prvi stepen Ekonomskog fakulteta u Subotici. On je studirao Elektrotehnički fakultet, ali mu se tamo nije dopalo. Onda je studirao matematiku, tu je bio jako dobar i položio nekoliko ispita kad

sam ja završila fakultet i, kao ambiciozna žena, „gurala“ sam ga da diplomira. Na kraju je išao u Suboticu na Ekonomski fakultet, položio ispite za prvi stepen i dobio diplomu. Naravno s njom nikad ništa nije mogao da uradi ovde, nego se zaposlio u jednom preduzeću, gde isto nije voleo da radi. Kompjuteri su ga uvek interesovali, i na kraju se za to i opredelio i do danas to radi.

Zaposlenje?

– Zaposlila sam se osamdeset treće na Filozofskom u Novom Sadu i iste godine sam upisala postdiplomske studije u Beogradu na Filološkom fakultetu, na Odseku za anglistiku, a kod profesora Mihajlovića sam radila magistarski rad (ali nije mi nešto puno pomogao), ali sam studije završila tek devedeset prve.

Za magistraturu sam radila intonaciju u engleskom jeziku, tada je na našoj katedri bio lektor iz Engleske, znao je dosta o analizi diskursa, fonologiji i intonaciji i njenom značenju u engleskom jeziku, što je mene interesovalo. On mi je ustvari pomogao više od mentora. Nažalost, odužile su se te moje magistarske studije sve do devedeset prve, zbog zdravlja naše ćerke.

Ćerka?

– Osamdeset pete smo dobili ćerku. Ona je imala jako velikih zdravstvenih problema kad se rodila – rodila se bez žučne kese i žučnog kanala. To znači da se žuč gomilala u jetri i da nastaje ciroza. I to je neodrživo. Prvi znak da nije u redu bio je da je dobila žuticu koja nije prolazila. Beba obično ima žuticu nakon porođaja koja traje dve nedelje pa prođe, a njoj nije prolazila. Ona je imala neverovatno visok bilirubin, kad su lekari posle shvatili o čemu se radi nakon mesec dana, zadržali su je u Dečijoj bolnici u Novom Sadu. Tu je bila neka jako dobra žena pedijatar i ona je rekla da su to jako retki slučajevi, da se uopšte ne zna od čega je. Imala sam najnormalniju trudnoću, sve je išlo bez ikakvih problema do njenog rođenja. Međutim, mi nismo dozvolili da se na tome završi. Ćerka je ležala jedno vreme u bolnici na ispitivanju, pokušavali su svašta i na kraju priznali da su nemoćni, da tu nema pomoći, i da će beba živeti otprilike tri meseca. Međutim, mi smo onda našli čuvenog hirurga u Beogradu koji se specijalizirao u Švajcarskoj i koji je samo to radio. Hiruški zahvat se sastoji u tome da se uzima deo njenog creva i od njega prave žučni kanali bez žučne kese. To su riskantne operacije i uspeh je takav kakav je. Obično ta deca završe na transplantaciji jetre. Onda je naša ćerka bila u Beogradu na Dečjoj klinici i

on je lično operisao i bio je ponosan, svima ju je pokazivao kao uspešan slučaj (bila je jako lepa beba). I sve je bilo dobro prvih godinu dana. A onda su nastupile fantastične komplikacije koje oni nisu mogli da reše. I dete mi je bilo na ivici egzistencije. Doktor u Beogradu je priznao da oni tu više ništa ne mogu, pa je moj muž predložio da ide u Ameriku, jer je na internetu našao određene ljude koji samo to rade i mi smo sa njom u teškom stanju posle godinu dana, otišli u Denver direktno kod tog hirurga koji je odmah sutradan operisao Sanju. To neću nikad zaboraviti!! Imala je šezdeset četiri hiljade leukocita, a dozvoljeno je četiri hiljade! U takvom stanju ovde je ne bi nikad operisali. Kad smo je predali za operaciju, nismo se uopšte više brinuli, imali smo potpuno poverenje u lekare.

Posle operacije je ona imala otvor na stomaku da se žuč nekako reguliše, imala je neku stomu koju je nosila tri godine. Nije kratko, ali je na kraju bilo efikasno. Posle smo svake godine išli u Denver na kontrolu. I to je bilo u to vreme jako dobro zato što je naše zdravlje pokrivalo sve naše troškove. Naime, imali smo prijatelja iz gimnazije koji je radio u zdravstvenom, on nam je oko toga pomagao od te osamdeset i šeste. Naravno, naša ćerka nikad nije završila na transplantaciji, što je jako bilo dobro i mi smo bili pod maksimalnom kontrolom – taj hirurg je bio fantastičan čovek. Ukratko, naša borba za njeno zdravlje je trajala od njenog rođenja, osamdeset pete do devedeset prve – do pred rat.

Doktorat?

– Svakako se to odrazilo i na moju manju zainteresovanost za usavršavanje i profesionalnu karijeru. Magistraske studije sam odslušala u Beogradu (putovala redovno na predavanja), položila ispite, ali tezu sam mnogo kasnije odbranila, ali o doktoratu sam počela da razmišljam kasnije.

Ja sam konkurisala za stipendiju za doktorske studije u Denveru (u Americi) i oni mene prime za intonaciju, opet. Našla sam tamo profesora koji se samo time bavio: fonetika, fonologija, intonacija. Prime me tamo na doktorske studije i dobijem pola stipendije. I kada sam se ja tamo na kraju smestila, odem da se nađem s profesorom. On je bio osobenjak koji je živio krajnje povučeno. Merio je zvuk što je meni bilo totalno besmisleno. I onda sam ipak tamo slušala neke predmete, nisam nikada upisala doktorske studije, nego sam išla da slušam predavanja jer nisam bila sigurna da ja to uopšte želim. Tako da sam onda na kraju od toga odustala.

Preseljenje u Ameriku.

– I kada su krenuli ratovi u našoj zemlji, više nismo mogli da idemo sa ćerkom svake godine na kontrolu u Ameriku, zdravstveno osiguranje nije moglo da nam plaća troškove koji su za naš budžet bili veliki, i onda smo rešili isključivo zbog nje da odemo iz zemlje. Moram reći da nisam bila zadovoljna klimom u kolektivu, niti stanjem u nauci koju volim, niti zvanjem (lektora). To zvanje je podrazumevalo da nisam imala šanse bilo gde da odem na usavršavanje ili na konferencije, a svi su moje koleginiće upravo tu mogućnost koristile da saznaju više o struci. Kad je moja ćerka već imala tri godine, išla sam preko jednog programa u Holandiju tri meseca te devedeset prve, u okviru programa razmene profesora, što je bilo jako lepo. Tamo sam studirala (radila) u biblioteci, išla da slušam predavanja u Amsterdam i bila zadovoljna sobom i stečenim znanjem.

Pomoć i podrška?

– Isključivo njegov otac. Stanovali smo zgrada do zgrade s njegovim roditeljima i onda se moj svekar apsolutno posvetio našoj ćerci (nažalost, umro je pre nekoliko godina). A ja nisam imala nastavu na fakultetu nekim danima u nedelji, ali nisam se mogla posvetiti nauci očigledno, a i u zvanju lektora ne moram da imam objavljene radove, ili da pišem doktorat.

Muž?

– Važno je istaći da je moj muž imao posao koji nije voleo. On je posvećen porodici i lako je mogao sve da ostavi, jer ga nije interesovalo to što je radio. Otišao je prvo u Prag, gde je imao neke prijatelje, onda je tamo sedeo dva-tri meseca, s tim da ja odem tamo, takođe. Ja sam do tada već bila uradila dve trećine svog magistarskog rada i želela sam da ga završim i odbranim. Ostala sam i magistrirala u Beogradu, a da tada nisam to završila nikad ne bih. Mislim da je to jedna od pametnih odluka koje sam u životu donela.

Pošto mu se nisam pridružila i Pragu, on je odlučio da sam ode za Ameriku u decembru devedeset i prve, a ja sam u februaru sledeće godine magistrirala, u martu sam išla u Holandiju na tri meseca na tu stipendiju, i tek krajem jula devedeset druge sam mu se pridružila u Denveru. Odabrali smo taj grad upravo zbog zdravlja naše ćerke i lekara koji je kontrolisao njeno zdravlje.

Odlazite u Ameriku kada vaša ćerka polazi u osnovnu školu?

– Tako je. Ona je aprila meseca napunila sedam godina devedeset druge godine. Ovde je išla u francusko zabavište i moji roditelji su je redov-

no vodili tamo dok sam ja bila u Holandiji, ona je praktično živela sa njima tih nekoliko meseci, otac u Americi, a majka u Holandiji!

Kako je sada jezički izgledala vaša komunikacija sa detetom u Americi?

– Kod kuće otac i ja govorimo s njom srpski, u školi je naučila engleski kao i sva druga deca. Mi smo vodili računa o tome da ona zadrži i da dalje razvija znanje maternjeg jezika, što inače nije slučaj s nekim našim drugim porodicama skoro preseljenim u Ameriku ili Kanadu.

Zaposlenja u Americi?

– Na početku školske godine ja sam išla na taj fakultet na kojem sam u međuvremenu konkurisala za doktorske studije i gde su me primili. Odem tamo na razgovor i obrazložim da nisam spremna da se posvetim tome trenutno, ako mogu da mi daju još jedan semestar slobode, da slušam predmete, da vidim kako će to izgledati. Naime, taj profesor mi se uopšte nije dopao, on je živio u nekom svom svetu. I ja sam ipak počela da slušam kurseve i naravno odlučila da ne nastavim te doktorske studije iz fonetike, fonologije i intonacije engleskog jezika, nego da se zaposlim.

Radila sam svašta! Radila sam u butiku dve-tri godine, dok nisam dobila posao na Pedagoškoj akademiji koja je u okviru Univerziteta. Tamo sam radila u administraciji i bila koordinator, pa posle asistent direktora. To mi je bio prvi posao sa punim radnim vremenom.

Nisi koristila i svoje znanje izvornog govornika spskog jezika u Denveru?

– Dok sam živela u Denveru radila sam dugo kao zvanični prevodilac na sudu za presude u vezi sa našim ljudima. Tamo sam se priključila jednoj agenciji za takve predmete. Bilo je jako puno posla u to vreme, možete zamisliti, nakon ratnih dejstava u Srbiji i na Balkanu! Bilo je naših koji su tražili azil. To je bio jako težak posao, ali sam volela da radim jer sam se suočila sa raznim pričama ljudi, različitim sudbinama, poslovima koje rade da bi ostali i opstali u Americi... Za taj posao sam položila ispit i sertifikat sam dobila, to je bilo lako, ipak ja imam struku iz nauke o jeziku. Neću nikad zaboraviti kad me zovu da idem da prevodim, čak su me slali u Sent Luis, kao predstavnika suda u Denveru i uvek su me pitali da li ja govorim hrvatski, bosanski, pošto sam tamo navela da sam stručna za srpskohrvatski jezik, a ja im objasnim da je to u stvari isti jezik.

Zvali su me i da idem u bolnicu da prevodim, bili su neki psihijatrijski slučajevi, to je bilo jako dobro plaćeno i jako su me cenili, ja sam to jako

dobro radila, ali onda više nisam imala snage. Sve je to tako stresno i bolno.

Rad na fakultetu?

– Taj privatni univerzitet u Denveru je bio jako dobar, osnovali su jedan relativno novi program – Novi mediji, koji uključuje samo postdiplomske studije na Akademiji za umetnost. I pošto sam ja tamo već tada radila godinu dana, imala sam beneficije u smislu da besplatno studiram kao tamo zaposlena (školarina je inače jako bila velika). Na to radno mesto su me primili zato što sam imala magistraturu iz Srbije, bez obzira što je bio administrativni posao i što moja diploma nije imala puno veze sa Pedagoškom akademijom, ali to je bio isključivi razlog da su me primili.

Šta to znači novi mediji?

– I ja malo pogledam te Nove medije da vidim kako to izgleda i onda sam počela da slušam razne kurseve, tri semestra po deset nedelja u toku školske godine. Imala sam mogućnost da jedan predmet besplatno slušam po semestru, da počnem samo s predmetima čisto onako. I ja se oduševim tim dizajnom i istorijom umetnosti (postdiplomske studije nisu podrazumevale kao preduslov poznavanje rada na kompjuteru). I tu sam odslušala tri predmeta, koliko sam imala pravo dok ne upišem studije. I pošto sam tada već imala portfolio nekih svojih radova iz tih predmeta, odlučim da se prijavim za postdiplomske studije. I tu sam polagala neke testove i oni mene prime. Tako da sam te studije završila nakon dve i po godine. I tako imam diplomu još jednih postdiplomskih studija – iz Novih medija. E, zahvaljujući toj drugoj magistraturi sam posle prešla ponovo u nastavu.

A gde je ćerka bila dok ste vas dvoje bili na poslu?

– U produženom boravku do pet-šest popodne, a ja sam radila do pola pet, pa je to bilo dosta teško, nije imao ko da nam pomogne. Ona je, ustvari, bila sva na meni, a muž je mnogo više radio. On je odmah dobio jako lep posao i počeo da radi, tehničku podršku za kompjutere u jednoj radnji, čim je dobio radnu dozvolu. Jako brzo je napredovao tako da je posle prešao u drugu firmu, pa drugu firmu... On u stvari nikada nije zaista konkurisao za posao, kao što sam ja konkurisala na sto mesta, pa me nisu primili. Prema mom iskustvu, prema mojim kvalifikacijama. Uvek je bilo, ti poznaješ ovog, dođi ovde da radiš kod mene. Moj muž je inteligentan čovek, ali nije ambiciozan. I ljudi su to cenili. Kasnije je prešao u tehničku podršku i polagao je neke testove, tako da je tehnički inženjer za održavanje kompjutera.

Državljanstvo?

– Da, mi smo oboje dobili (dvojno) državljanstvo. Mi smo imali jake razloge da dobijemo državljanstvo: prvo zeleni karton smo relativno brzo dobili, zbog ćerkinе zdravstvene situacije, a i zbog tadašnje situacije u našoj zemlji. To je tada išlo mnogo jednostavnije nego što je sada.

Dvehiljadite su u Srbiji političke promene. Da li je to imalo uticaja i na Tvoj život tamo?

– Dvehiljadite godine sam završila drugu magistraturu i povežem se s nekim ljudima na drugom fakultetu gde je bio jako zanimljiv čovek na multimedijalnim programima. To je u stvari pri Akademiji za umetnost, na jednom državnom fakultetu, i ja odem na razgovor. On je bio šef katedre i nakon razgovora me primi da radim na dva predmeta, sa pola radnog vremena. Tu sam počela nove medije, a nastavila da radim u administraciji. Opet dva posla! I to je bilo jako dobro zato što je profesor bio izuzetan čovek, puno je znao iz umetnosti i sam je bio umetnik, bavio se fotografijom, ali je znao puno i o kompjuterima. Ja sam tako sve sama „naučila kompjutere“, pošto na postdiplomskim studijama nema posebne obuke za kompjutere, nego sve sami radimo kod kuće i onda sledi kritika profesora na konsultacijama. Imala sam dobar interdisciplinarni program. Bila su tri usmerenja u njemu: kritičko usmerenje na nove medije (to je fenomen interneta i kako on utiče na društvo); tehnički deo – to su programi; umetnički deo – to je dizajn. Ja sam sva tri dela jako dobro izučila, što mi pomaže u mojoj trenutnoj situaciji, jer mogu da predajem razne stvari, budući da sam kvalifikovana. Neki završe samo dizajn, na primer, ili samo kritički deo.

Ti si već dosta toga naučila u Denveru i kako izgleda tvoje zadovoljstvo sobom?

– Na tom fakultetu na kom sam završila svoje studije i gde sam jako puno ljudi poznavala i mentor mi je bio dobar, nisam nikako mogla da dobijem posao sa punim radnim vremenom, nego samo honorarno. A ja sam jako dugo radila honorarno – uporedo dva posla i to me je u izvesnoj meri iscrpljivalo. Sem toga, honorarni posao se jako malo plaća i nema određenih benificija.

Na tom drugom fakultetu su me zaposlili sa punim radnim vremenom, ali na godinu dana.

U jednom momentu sam ostavila svoj administrativni posao tako da sam samo radila u nastavi na dva-tri fakulteta. To je sve bilo jako dobro, imala sam uspeha, ali nije bilo dovoljno za ono što želim, da se

nečem dublje posvetim.

I odlučim dve hiljade šeste godine da konkurišem po celoj Americi, a ne samo u Denveru, da dobijem novo radno mesto. Dobijem ponudu iz Arizone, i odlučila sam da odem tamo gde mi ponude da radim ono što želim, a to su pre svega umetnost i dizajn u multimedijalnom odnosu. I moj muž se s tim saglasio.

Arizona?

– Tako ja tu nađem jedan jako dobar konkurs u Feniksu u Arizoni! Tražili su baš dizajnera koji ima sve te uslove koje sam ja imala – dizajn interdisciplinarni pristup – i oni mene prime, na osnovu mog rada i preporuka s mog fakulteta, jer sam radila na jako dobrim fakultetima. Kad sam pošla na intervju moj muž kaže: – Idi tamo na godinu dana, pa vidi kako će ti se dopasti. Zapravo je i on video da u Denveru jednostavno ne mogu da nađem adekvatno mesto, mada sam imala jako puno veza. U Feniksu su me odmah primili, što jeste neuobičajeno, zato što vas prime najpre honorarno, da vas ispitaju kakav ste profesor, ali na sreću, mene su odmah primili u nastavu sa punim radnim vremenom. Tako ja pređem u Fenkis dve hiljade sedme godine i tamo sam do danas.

Kako tada izgleda Tvoja porodična situacija?

– Moja ćerka je te godine upravo završavala fakultet i bila je sa ocem u Denveru. On je ostao sa njom još godinu dana dok ona ne završi fakultet, a ja sam bila u Feniksu. To nije tako blizi, ali povremeno smo putovali i viđali se. To je danas gotovo normalan vid porodičnog života u Americi.

Šta je vaša ćerka odabrala da studira?

– Ona je stekla vrlo dobro obrazovanje. Prvo je išla u osnovnu državnu školu, gde je jako loš kvalitet. Na kraju njene osnovne škole, otvorila se privatna srednja škola pri mom fakultetu gde sam radila i kao zaposlena sam imala mali popust za ćerkinu školarinu, tako da smo bile zajedno na kampusu četiri godine. To je bila njena odskočna daska za sve što će u budućnosti raditi, jer je tu dobila fantastično obrazovanje. Nakon četiri godine srednjeg obrazovanja, nastavila je na tom fakultetu da studira dva jezika – španski i italijanski, a pod B* je imala evropsku istoriju. I ona to završi sve u roku. Za razliku od oca, ona voli humanističke nauke i ambiciozna je! Htela je da ide odmah na postdiplomske studije i završi tu magistraturu u Kardifu u Engleskoj, gde studira sada Evropske studije. Nažalost, nije joj se baš naročito dopadalo tamo, nije htela da ostane (ne može bez mame!), a kad se vratila u Ameriku pokajala se, jer mogla je

tamo nastaviti odmah doktorske studije, pa se sada opet tamo vratila.

Da li sarađuješ sa nekom visokoškolskom institucijom u Srbiji?

– Ne. Ne sarađujem s mojom bivšom katedrom zbog načina na koji sam otišla sa katedre. Morala sam da dam otkaz! Mene su na mojoj katedri najstrašnije ispljuvali kada sam odlazila devedeset druge (kao i neke druge koji su tada otišli u svet, a danas su ugledni profesori). Šefica katedre mi je tada rekla razne neprijatne stvari, da bi samo nekoliko godina kasnije, svoju decu udomila u inostranstvu.

Ali sarađivala sam sa Udruženjem građana „Ženske studije“, jer me je Svenka Savić pozivala da držim predavanja u alterantivnom interdisciplinarnom programu, što mi je bilo jako drago. Najpre sam svake godine održala po neko predavanje, kad inače dolazim u posetu u Novi Sad, a onda sam predložila kurs Ekofeminizam u školskoj 2007-2008, godini, koji sam predavala 16 časova za sve studentkinje, uključujući i one koje su bile upisane na ACIMSI Centru za rodne studije oformljenom nekoliko godina ranije. Sledeće godine sam predavala o važnosti dizajna za sajtove, što su studentkinje onda primenile u jednom projektu u kojem su analizirale dizajn sajtova ženskih nevladinih organizacija u Vojvodini i upravo zahvajući tom radu spoznale su koliko su loši sajtovi ženskih nevladinih organizacija i da je to jedan od faktora manjeg uspeha. Nastali su i neki master radovi iz tog druženja i razmene znanja ovde (na primer Ivane Indin). Prošle godine sam držala predavanje o novim tehnologijama i rodu, s osloncem na iskustvo koje imam sada sa mog fakulteta u Feniksu. Rezultat je da je na početku novog programa Nove tehnologije bila dominacija studenata na tom usmernenju, da bi se danas desio proboj studentkinja i u tu oblast.

Pre dve godine upoznam u Novom Sadu neke predavače sa FAM³ – a u Sremskim Karlovcima koji su počeli da razvijaju novi program iz multimedijalnih komunikacija. I ja tu za sebe vidim pun pogodak. Bili su svi oduševljeni što ćemo zajedno sarađivati i ja, eventualno, predavati nekoliko predmeta kada prođe akreditacija. Na osnivanju tog novog smera sam mesecima intenzivno radila s jednim njihovim kolegom i kada je došlo vreme da se potpiše ugovor i da posao konačno krene, više se nikad nisu javili. Ja sam između ostalog, popunila sve formulare koji su im trebali za akreditaciju. Možda ja na papiru i predajem sada tamo. Jedno jako loše iskustvo!

Inače bih rado sarađivala sa našim institucijama i bila sam inicija-

.....

³ FAM – Fakultet za menadžment.

torka raznih razgovora sa rukovodiocima u muzejima ovde, ali se i u tim institucijama relativno često menjaju rukovodioci, pa dogovor sa jednim ne važi za onog koji posle njega dođe. Možda će se nešto pomeriti u sledećoj godini, ali za sada...

Povratak?

– Mi smo tamo otišli, ali nismo znali kako će nam tamo biti. Recimo, ništa nismo ovde prodali. Ljudi su rasprodavali sve i odlazili s odlukom – zauvek! Mi nikad nismo tako živeli, nego smi imali filozofiju života „nek ostane ovo ovde za svaki slučaj“. Imali smo stan koji još uvek stoji, samo ga iznajmljujemo i dan danas. Svake godine smo u Novom Sadu, naša ćerka voli da dođe kod mog oca (u međuvremenu mi je majka umrla). Moja mama je bila neverovatna inspiracija za mene, bez obzira sto je bila potpuno posvećena porodici i bez trunke ambicija. U svemu me je uvek podržavala i bila jako duhovita. Jedna divna, otvorena, pažljiva, posvećena mama. Ona je bila stub porodice. Kad je umrla sve se raspalo.

Nisi se uključila u neku organizacije naših iseljenika u Denveru?

– Nikad. Pa ni u Feniksu gde ima dosta naših ljudi. Naš svet je vrlo zanimljiv u inostranstvu.

Teško mi je da prilagodim moj način života i da se družim s nekim silom prilike. U Torontu, na primer, žive samo naši u jednoj zgradi. To je srpska kolonija. Mi smo uvek nekako drugačije živeli od ostalog sveta.

Tokom studija anglistike si usvajala dosta od engleske i američke kulture, što je predmet tvoje struke, možda i novog identiteta?

– Ima i toga, ali ima veze i sa mojom potrebom za slobodom i nevezivanjem za neke grupe, neke ideologije ili neke teorije... Osećam se dobro u načinu na koji živim sada.

Ćerka: zdravlje danas?

– Kada je pošla u školu ona je i dalje išla na kontrole, a posle sedme godine nije više nikakvih problema imala. Ona i dan danas ide na kontrole, samo na ultrazvuk i na vađenje krvi jednom godišnje (baš je nedavno bila), ali nema nikakve tegobe. Ono što je tragično jeste da je njen hirurg u međuvremenu umro dok smo bili u Denveru oko dvehi-ljadite godine – naprasno. Čovek koji je mnogima toliko pomogao, nije se brinuo o sebi. Njegova je smrt bila velika tragedija za nas, jer smo bili vezani za tog humanistu. On je bio osnovni razlog što smo mi bili

u Denveru. Ostali smo u Denveru i nakon toga, jer je naša ćerka tamo bilo stvarno dobro.

Maternji jezik?

– Meni je bilo važno da naše dete zna jezik roditelja, ona je zadržala našu kulturu i naš jezik, jer smo mi svake godine dolazili u Novi Sad, i ona jako voli Srbiju i sve što se ovde dešava. U kući smo naravno govorili srpski. Sada se opredelila za svoje studije iz problematike Balkana, što je meni bilo jako drago.

Ona je internacionalno nastrojena i njoj ne predstavlja problem bilo koji identitet, zapravo nema potrebu da kaže ja sam Amerikanka ili ja sam Srpkinja. Inače je puno naših prijatelja otišlo u Ameriku, nisu brinuli o jeziku i njihova deca nisu zadržala jezik. Oni su se asimilovali u američku kulturu i roditelji su na tome insistirali, i to je za mene neoprostivo.

Odnos braka i profesije sada: Ti u Feniksu, tvoj muž u Denveru?

– Moj muž je nastavio posao u Denveru, tamo smo kupili stan, ali je posle godinu dana došao i on da živi u Feniksu, ali njemu se tamo nije baš dopalo. Njegov posao je dobar utoliko što od kuće može da radi preko interneta, nezavisno od mesta življenja. U međuvremenu on se preselio na Floridu jer voli more i kupanje. Viđamo se povremeno i čujemo često. To je sada tako, evo već dve godine, za nas oboje jos uvek neka privremena situacija. On ima još nekoliko godina do penzije. Ali naša ćerka je sada u Evropi na studijama i to nas oboje vezuje za Evropu i Srbiju.

Da li to vidiš kao porodični problem?

– Muž me podržava u svemu što ja radim. Ja uvek gledam samo napred. Kupila sam na kredit kuću u Feniksu i mislim da je to mesto gde mogu da se ostvarim. U mnogo čemu ja jesam samostalna i nezavisna komunikativna osoba i ono što radim činim sa oduševljenjem, potreban mi je sagovornik da s njim delim to oduševljenje.

Pogled u nazad?

– Kada sada razmislim, meni je ustvari bilo jako dobro na katedri. Međutim, fonologija je uska oblast istraživanja koja nema puno smisla za mene i u profesionalnom smislu sam se osećala sputanom. Ja sam jako puno naučila i jako sam volela da radim sa studentima i radila sam posle i neke druge kurseve. Iz sadašnje pozicije mogu reći da nemam nikakav kontakt sa ljudima s kojima sam radila u Novom Sadu na katedri (što

je šteta). Ne mogu valjano proceniti šta se sve tamo događa. Ipak, zaključujem da su međuljudski odnosi zasnovani na bazi zavisti, što koči profesionalni razvoj ljudi. Toga nemam u Americi! Mada radim jako mnogo i na mnogo projekata. U Americi se ceni dobar rad. Meni nisu sada potrebna poznanstva (roditelja) da bih dobila neki posao, a ovde ima i toga. Mogu da kažem da sam jako ponosna na sebe, da sam tamo zaista sve svojim radom postigla. Konačno, oni koji su otišli odavde, napravili su lepu karijeru na drugom mestu u svetu, a dosta je kadrova prošlo kroz tu našu katedru.

Da li Ti je žao što nisi taj doktorat okončala?

– Nikad nije kasno! Ja mogu uvek to da upišem. Ako bih ja konkurisala na škole na koje ja želim da idem tamo u Americi ja bi morala da se vratim opet na studentski standard: živeti u studentskom domu i imati malu studentsku stipendiju (eventualno), što ne mogu više sebi da organizujem. Vremena su prošla.

Budućnost?

– Mislim da ja neću nikada ići u penziju! Imam dugoročni cilj da pređem kompletno na predavanje distance learning, pa mogu živeti na kom mestu hoću. Kod nas na fakultetu ima jedan ogranak gde su studenti samo on line i to je odvojeno, ima i postdiplomski studij, ja sam to za njih radila s vremena na vreme, daju mi po neki predmet (to je ista institucija). Sada skoro devedeset posto s njima radim samo preko interneta, ali kad se posle mnogo vremena nađemo licem u lice, otkrivam „rupe“ u podrazumevanom znanju u akademskom diskursu, da nešto studentkinje ne znaju, a to se uči u ličnoj komunikaciji, što „pobereš“ usput – niko te tome ne uči. Zato je meni jako važno da imam fizički kontakt sa studentima.

Ono što je novo za mene, a što nisam do sad imala prilike da razvijem, jeste povezivanje s ljudima i meni sve to tako fantastično leži. Ja sam se povezala sa izuzetnim svetom. Ljudi su me prihvatili oberučke. I to je za mene fantastično. Posebno sam zahvalna za povezivanje na Centru za rodne studije UNS.

Ja bih volela da počnem nešto i za sebe, jer sve radim za fakultet i za studente. Jedan primer je taj moj kolega koji je u Rimu, kod koga sam bila zimus. Njemu sam izradila da dođe u oktobru da predaje kao gostujući profesor kod mene na fakultetu na mesec dana. Držaće radionicu. Naravno, ja ću od njega jako puno naučiti, ali to sam mu ja sve sredila.

I on se naravno jako radovao pošto će mu to puno platiti, a s druge

strane moja šefica ima poverenja u sve što ja hoću ako je dobro za studente.

Brat je ostao po strani u ovoj priči?

– Brat je deo ne samo mog detinjstva i mladosti, a kada se vraćam ovamo uvek se na njega nešto oslonim, on je neki „kamenčić“ uz mene! Mada nikad nismo imali blizak odnos. Mada četiri godine nije velika uzrasna razlika, za nas je uvek bila velika razlika zato što sam ja uvek znala šta hoću u životu, a on se zbog mnogih stvari koje nije uradio u životu pokajao. Na primer, krajem devedesetih je došao i on u Denver, s namerom da ostane, ali se vratio u Novi Sad iz porodičnih razloga. Kako je vreme prolazilo, čini mi se da se pokajao.

Star otac?

– Tata je sam ovde i sada je to prividni problem. Trudim se da dođem kad god mogu i da provedem vreme s njim, ne mešajući se u njegov život. Koliko mi vreme dozvoljava, jer ja ne idem na odmor u klasičnom smislu reči (plaža i lenčarenje), nego uvek dođem u Novi Sad da s njim provodim vreme. Oboma nam to mnogo znači, pogotovu kada može da nam se priključi i njegova unuka.

Da li je u porodici bilo implicitne ili eksplicitne razlike po polu od strane roditelja?

– Verovatno jeste, ali tada ja to nisam primećivala, odnosno sada sam neke stvari i zaboravila. Moj otac je voleo da podržava moju ambiciju u napredovanju u poslu i u svemu sam bila ispred moga starijeg brata, uključujući i polaganje vozačkog ispita. Ali sećam se, ja sam položila vozački iz prvog puta a on nakon nekoliko neuspeh. Međutim, ja nikad nisam dobila auto da vozim, a on je odmah dobio čim je položio. Primećujem, na primer, kada mu nešto savetujem, uglavnom me (po) sluša, ali ako brat insistira (podvikne), onda nema problema. Mada me u suštini podržava i ponosan je na mene.

Zabeležila Svenka Savić, avgusta 2014.

Milica (1958) Klinčini (Kosovo)*

Kakvo je bilo Tvoje detinjstvo?

– Ja sam rođena pedeset osme, u jednom selu Kličini kod Liješana na Kosovu. Imala sam samo pet godina kad su se moji preselili u Sloveniju. Ali imam u sećanju neke sličice s Kosova, ne mogu da ih stvarno smestim u neki period, ili da znam da se to dešavalo tamo gde su živeli moji roditelji, gde sam se ja rodila. To je Pečka patrijarhija, i odande imam jednu sličicu s mojom bakom i s nekim sestričima. Ali to valjda nije iz vremena dok se još mi nismo preselili u Sloveniju. Verovatno je snimljena kasnije kad smo išli na odmor, ili da ih posetimo. Moja baka je imala lepu baštu sa cvećem i imam tu sličicu na kojoj ja, baka i te moje sestričine stojimo među cvećem i to je jedna lepa slika koja mi je ostala iz detinjstva.

Inače, više po pričanju moje mame i bake, život je bio tamo i tada jako težak, tako da su moji roditelji odlučili da potraže nešto bolje za sebe i za nas decu. I moj otac je prvo otišao na rad u Makedoniju nekoliko meseci. Baš sada sređujem neke papire za maminu penziju nakon očeve smrti, pa su me pitali gde je on to u Makedoniji radio. To niko više ne zna.

* Šefica Odseka za sociologiju Filozofskog fakulteta u Ljubljani

No, posle nekoliko meseci odlučio je da ide u Sloveniju jer je imao brata od strica u Jesenicama koji je radio na carini. On mu je sredio neki posao da dođe da radi u željezari Jesenice. Prvo je otišao sam, a posle smo došle ja i mama. Ovo znam po pričanju mame, bake, više nego na osnovu sopstvenog sećanja.

A u Sloveniji je život bio isto težak šezdeset treće kad smo se preselili u Jesenice: nismo imali sobu, a kamoli stan, jer smo došli kod tate koji je isto bio kod nekih preseljenika u nekoj baraci gde su nam onda, jer je mama posle par meseci rodila mog brata, dali poseban krevet za nas – znači krevet! E, kad se mama porodila, dali su nam sobu, tačnije neki čovek se odselio pa smo dobili njegovu sobu. A to je bio život! Šta da ti kažem! To je bio život svih tih preseljenika koji su došli iz različitih krajeva bivše Jugoslavije u Sloveniju da rade i da zarade.

Sećam se da smo mama i ja došle u leto, a brat mi se rodio krajem septembra – od šezdeset treće smo svi u Sloveniji.

Ideš u predškolsku ustanovu?

– U obdanište nisam išla zato što je mama bila kod kuće. Predškolske tada nije bilo u smislu kao što je sada, tako da sam ja išla direktno u školu sa sedam godina, a brat je kasnije prvo išao u vrtić. U školi se nastava odvijala na slovenačkom, kod kuće smo govoril srpski.

Da li je to jezički bio težak period za tebe?

– Pa sećam se nekih događaja koji govore o tome da nije bilo baš lako, jer znam da su mi se deca smejala kad nisam znala neku reč na slovenačkom jeziku. A i pisala sam nj i lj kao u srpskom, a ne slovenački. Nisam znala gramatiku, to je sigurno. O nekim stvarima nisam imala pojma, vezanim za slovenačku kulturu, tako da sam to učila iz svakodnevnog života, samoobrazujući se.

Da li ti je škola bila daleko ili blizu stana?

– Mi smo se ubrzo preselili u neki jednosoban stan u prizemlju jedne zgrade. Tada se dosta gradilo u Sloveniji, u Jesenicama takođe, jer je željezara bila dobro stojeće preduzeće tada. Nudila je svojim radnicima neki osnovni životni standard, uključujući i stan. Tako da je moj otac vrlo brzo napisao molbu za stan, pošto je imao već dvoje dece i dobio je taj jednosoban stan. Stan je bilo u prizemlju i na severnoj strani, pa je u njemu uvek bilo jako hladno. Nije bilo radijatora tada, ložili smo u peć i dok je grejala, bilo je toplo, a kad prestane... Stvarno je bilo hladno, toga se dobro sećam, jer sam bila uvek dobro obučena u stanu.

Škola mi nije bila jako blizu, sama sam išla do nje, sećam se da sam malo vremena išla u tu školu, jer smo se ubrzo opet preselili. Za mene je ta zgrada škole tada bila ogromna, mislim da sam se osećala izgubljeno kad sam ušla u nju. Deca su se igrala, trčala tamo amo. Ja sam se onako malo plašila svega, a nisam bila toliko komunikativna tada. Dobro se sećam učiteljice. Prve godine je bila jedna starija učiteljica, imala je neki osećaj za decu koja imaju neke poteškoće i koja nisu baš iz te sredine. Kasnije se sećam druge učiteljice u drugom razredu, dobili smo jednu mladu i lepu učiteljicu u koju smo bili svi zaljubljeni, svi su hteli da budu učiteljice posle u životu.

Tu skoro bio je jedan smešan događaj s tom mojom školom. Naime, išla sam da predajem nešto u tu školu. Bio je neki projekat pa sam došla da im neke stvari pričam i kad sam ušla u hol škole uopšte mi se nije učinio više tako velik. Druga perspektiva, drugi osećaji.

Znači iz Jesenice ste onda prešli u Ljubljanu?

– Samo sam ja došla. Moji su roditelji ostali u Jesenicama. Ja sam posle završene gimnazije odlučila da idem na studije u Ljubljanu. Mada je bila i neka opcije da pređem u Beograd pošto su već roditelji počeli da prave kuću u Obrenovcu. Ali pošto su se bojali za mene kao devojčicu, predlog je bio da počnem studije u Ljubljani, pa ću kasnije da se premostim, jer nije bila kuća još gotova pa ih je bilo strah da me puste samu.

Znači oni su ustvari imali nameru da se vrate u Srbiju kad su zidali kuću u Obrenovcu?

– Da. To je taj migrantski sindrom... ako ne pre, ono makar nakon penzionisanja. To je bila početna ideja da su oni tamo samo privremeno. Sve što su zarađivali stavljali su na stranu – štedeli su i vrlo brzo su počeli, sad se ne sećam tačno kada, ali mislim da sam ja bila još u osnovnoj školi, kad su kupili zemljište za kuću i onda su svaki godišnji odmor iskoristili da tamo polako sagrađe sebi dom. Ali u izvesnom trenutku je postalo jasno da zapravo za to ima malo nade i da će se barem moj život ovde nekako realizovati.

Majka se isto zaposlila?

– Da, majka se zaposlila vrlo brzo. To je jako jedna interesantna priča koju bih htela još da istražim, jer ne znam sve detalje. Ona je počela kod kuće da radi – da šije cipele! I to je jako dobro išlo. Ona je kod kuće dobijala pune džakove obuće, donji deo i gornji deo mokasinke, a ona je trebalo da ih spoji onim šnirom (znam kako se to zove). I to je bio naš porodični posao. U jednu ruku, bio je težak posao, jer je trebalo dobro

da zategne taj šnir, a s druge strane majci su sve donosili kući u džakovima, pa smo mi to svi zajednički radili šta je ko mogao: neko je slagao to, ja znam da sam jedno vreme pravila te krstove, a otac koji je bio jak je to zatezao. Završen posao su oni dolazili da pakuju, ili smo mi donosili, ne sećam se tačno. Sećam se samo da je novac dobijan u kovrti. Znači to nije bio „udruženi rad“, već to je bila neka siva ekonomija.

To je biti neko pripremno razdoblje za početak rada fabrike Planika (koja sada više ne postoji), jer su posle oni organizovali proizvodnju obuće u objektu Planike u Kranju, pa su mamu prebacili da tamo radi i to je njeno prvo radno mesto. Zatim su otvorili jedan deo iste fabrike u Zabreznici, ali bliže nama. Mama je prvo putovala vozom u Kranj, posle u Zabreznicu autobusom, to je bliže Jesenicama.

Tvoj mlađi brat je isto išao u školu?

– Brat je završio srednju stručnu isto u Jesenicama. Kasnije je hteo da produži studije, ali nije mogao da se upiše na fakultet pošto ta srednja stručna škola nije imala prohodost na fakultete.

A kako si se Ti odlučila za srednju školu?

– Moja majka je odigrala važnu ulogu u tom odlučivanju jer moj otac je, kao i mnogi drugi očevi u porodicama preseljenika (ja ga uopšte ne osuđujem), razmišljao da deca treba što pre da dođu do nekog zaposlenja. I njemu se dopadalo da ja idem u srednju stručnu školu, ali za medicinske sestre. Ili u neku drugu srednju školu, ali ta mu se svidela. A meni pomisao na krv nije bila bolja strana, i mama je rekla: – Joj, pa ona se boji krvi! Ona nije za to! Neće ona to moći. Ubedila ga je i tako sam se upisala u gimnaziju. Bila sam prvo žensko biće iz familije preseljenika koje se upisalo u tu gimnaziju u Jesenicama do te sedamdeset treće godine. U toj gimnaziji, u mojoj generaciji bila su samo još dva učenika sa prezimenom na -ić. Ostali su bili slovenačka deca. Preseljeničku decu su usmeravali da idu u druge srednje škole (kao, gimnazija je preteška za njih). Odlazak u gimnaziju, a ne u stručnu školu bila je najbolja odluka u mom životu. Da sam išla u neku drugu srednju školu, ne znam gde bih završila, sigurno ne tu gde sam sada.

Kad sam se upisala, ovako mi je rekla majka: – Upiši se, pokušaj, pa ako ne budeš mogla, upisaćeš se kasnije u neku drugu. Time me je oslobodila brige o neuspehu, jer je ona to već ukalkulirala kao mogućnost. I ja sam sa velikom odgovornošću išla u tu gimnaziju. Nije bilo lako, ali sam završila gimnaziju i kasnije mi je bilo teško odlučiti se šta dalje, jer sam imala odličnu profesorku iz engleskog jezika, pa sam htela da stu-

diram engleski jezik. Pravo mi je bilo blisko takođe, a i otac se nekako uključio u odlučivanje: – Pravo bi bilo baš fino! Novinarstvo sam htela, jer sam radila već na radiju Jesenice povremeno, pa mi je to bilo blisko i interesantno. I ona učiteljica u osnovnoj i engleski u srednjoj su isto povezani...

Studije?

– I onda sam upisala fakultet koji se tada zvao Fakulteta za sociologiju, politične vede, in novinarstvo (FSPN). Ali sam se u trećoj godini preusmerila, jer sam dobila stipendiju za pedagošku sociologiju. Pa sam htela da budem ekonomski nezavisna od svojih roditelja i onda sam se odlučila to da završim. Nisam bila baš u vrhu po ocenama na studijama, ali sam bila u jednoj grupi drugova i drugarica, studenata i studentkinja, koji su mnogo vremena posvećivali studiju. I mi smo počeli da čitamo sami neke originalne tekstove i da se družimo: da čitamo, pričamo, da diskutujemo i sve me je to malo uvuklo u sam proces studiranja. Moj kasniji muž, i puno drugova i drugarica iz te grupe dobili su kasnije dobra mesta ili na univerzitetu ili u institutima. Ja sama nisam nikad imala jasnu sliku kako ću i gde ću kad da završim studije.

Da li si odmah našla posao nakon diplomiranja?

– Diplomirala sam redovno osamdeset i druge godine i odmah se zaposlila u jednoj srednjoj školi za PTT i telekomunikacije (tada je to bilo još moguće). Predavala sam tamo seriju različitih predmeta i jedno vreme sam bila i sekretarka škole. Tamo sam provela nepunih deset godina. Onda sam otišla da radim u gimnaziju u Škofju Loku jer smo se mi tada već preselili iz Ljubljane u Škofiju Loku, gde je moj muž tada dobio posao u istoj gimnaziji.

Posle izvesnog vremena moj muž je dobio mesto na fakultetu, pozvali su mene da tamo radim u gimnaziji. Tamo je bila direktorka gimnazije jako brižna profesorka koja je tražila kadrove. Ona je otišla na fakultet i rekla: – Dajte mi najbolje! I pošto je imala o meni dosta visoko mišljenje, pozvala me je da dođem tamo da radim. A i moj muž pre, i ja kasnije posle njega, nismo radili puno radno vreme, nego sedamdeset pet posto, jedno vreme šezdeset posto ili osamdeset posto, da bi imali vremena da učimo, da studiramo, da čitamo.

Magistratura?

– Nisam imala puno radno vreme i tada sam više čitala, shvatila sam, ako ostanem gimnazijska profesorka u jednom malom gradu (Škofja Loka) ja ću za jedno pet-šest godina ostati učaurena srednjoškolska

profesorica i brinuću samo o nekim besmislenim stvarima. I to mi se nije svidelo. Zato sam odlučila da upišem magistarske studije.

Kad sam završila magistarske studije pozvao me jedan profesor koji je bio na ovom odeljenju u Ljubljani. On je isto iz Jesenica, pratio je moj rad i pozvao me da održim jedno predavanje na njegovim kursevima i to mu se svidelo. Kasnije mi je predložio da se prijavim za mesto mlade istraživačice – pripravnice (tada je bila ta mogućnost, sada više ne postoji), i nakon toga mi je on pomogo da dobijem to radno mesto, privremeno, a kad završim taj staž da se vratim nazad u gimnaziju, a ne da ostanem na fakultetu. Ja sam mom direktoru gimnazije tada rekla za tu mogućnost daljeg usavršavanja, međutim to je palo u vodu i nije se ostvarilo. Jer je on rekao: – Vidi, ja ne mogu tebi to mesto da čuvam, ja moram nekoga da uzmem zbog nastave. I kad sam doktorirala i kad mi je taj status na fakultetu istekao, bila sam bez posla.

Doktorirala si i ostala bez posla?

– Doktorirala sam hiljadu devetsto devedeset osme godine. Moj muž je tada već bio ministar za školstvo, a ja sam bila bez posla. To mi je bio jako težak period u životu. Nisam bila dugo bez posla, oko devet meseci, ali je jako bilo teško. Sećam se kad sam otišla na Biro za zapošljavanje da se prijavim kao nezaposlena (kako su me tamo tretirali i kako su se ponašali prema meni nije baš za priču). Nikad nisam pomenula muža! Išla sam kao što treba po svim institucijama, sve da ne bi bilo nikakvih priča da mi je bilo ko šta gde pomogao. I počela sam da uplaćujem za penzijsko osiguranje sama, onaj minimum. I kasnije me je pozvala jedna koleginica iz te grupe s kojom sam studirala zajedno, Vlasta Jalušić, da joj se pridružim na jednom projektu na Mirovnom institutu sa pola radnog vremena. Meni je taj poziv bio značajan, jer sam posle nekoliko godina bila kao istraživačica prijavljena na Mirovnom institutu za to istraživanje. Počela sam tamo da istražujem razne stvari, a ovde se ukazala mogućnost na Odseku za sociologiju na Filozofskom fakultetu u Ljubljani da neki predmet predajem, jedan izborni predmet koji sam ja predložila pod nazivom „Ženske – javno – zasebno in politično“. Ta tema me je već dugo intresovala, jer sam počela da se bavim pitanjima položaja žena kad sam bila na porodijskom odsustvu.

Brak?

– Znači ja sam se osamdeset druge odmah posle diplome udala za Slavka i osamdeset četvrte sam rodila Gorana. Tada smo bili u Škofjoj Loki. Ustvari bili smo prvo u Ljubljani pa smo posle prešli u Škofju Loku. I to

je taj period kad sam ja ostala sama sa detetom u Škofjoj Loki u nekom nepoznatom kraju. Čak ni u Škofjoj Loki nekoliko meseci, skoro godinu dana nismo bili u gradu, nego u naselju koje je izvan grada bez telefona, bez ljudi koje znam. Biti izolovana bilo je jako teško. Moj muž je odlazio na posao, tad je on radio u Ljubljani pa se vozio iz Škofije Loke, to je dvadeset šest kilometara, nije daleko, ali ipak trebalo je da se voziš neko vreme. Tada je bilo porodijsko osam meseci, a ja sam jedva čekala da se vratim na posao.

Tada sam počela da razmišljam kako je to kad se o ženi razmišlja samo kao majci, i o položaju žena u društvu, i kako bi moglo nešto da se promeni. Onda sam počela da čitam tekstove Džona Stjuarta Mila i ostale klasične tekstove o oslobođenju žena (na engleskom sam čitala jer nije bilo prevoda).

U takvoj situaciji je važna podrška prijateljica.

– I osamdeset šeste smo otišle nas četiri žene u malom jugu na jedan ženski mirovni kamp u Irskoj u Glenkri: Vera Kozmik, Vlasta Jelušić i Andjelka Petrović. I tada sam ja nekako počela još dublje da ulazim u tu problematiku, a Vlasta je bila već duboko u tim mirovnim mrežama. Upoznale smo neke prijateljice usput i u Londonu gde smo bile. To nam se svidelo! Super je bilo! I tamo sam isto neke knjige dobila i počela da čitam i sve dublje i dublje ulazila u problematiku položaja žena iz istorijske perspektive, ali mnogo više sam to sve prepoznavala u našoj svakodnevnici i ovde i tamo, na tom putu. Tako da me je onda dugo vremena držala ideja da je važno istraživati i sufražetkinje i pravo glasa i sve te stvari, tako da sam za magistarski rad imala takvu temu, a posle sam za doktorat odabrala temu o ženama u politici.

U to vreme se družiš sa feministkinjama u Ljubljani?

– Da. Osamdeset četvrte godine počela je ženska sekcija u Sociološkom društvu da se susreće (bile su prostorije tu negde u centru Ljubljane) i počeli smo neke diskusije o položaju žena, i ubrzo se formirala sekcija Lilit, posle se odvojila lezbiska Lilit. To su bile alternativne grupe žena koje su na različite načine htele da okupe oko sebe žene koje bi razmišljale o različitim aktuelnim temama o kojima se nije nigde govorilo (o orgazmu, recimo, kao tabu temi). I znam da je bilo sprdanje u nekim medijima na tu temu kad su počeli takvi javni razgovori, u smislu kako smo baš s tim počeli, ali to su bile oslobađajuće tehnike domaćeg feminizma...

Teme su bile povezane sa mirovnim pokretom i sa ekološkim, tako da smo bile ženske, mirovne i ekološke grupe kao alternativne i povezi-

vale smo se sa ženama iz Srbije i sa ženama u Hrvatskoj u osamdesetim godinama.

Tako postaješ aktivistkinja u ženskom pokretu Slovenije?

– Mi smo se družile i organizovale neke razgovore i krajem osamdesetih je dosta toga bilo u javnosti. Sećam se kad su se približavali prvi izbori, da smo u početku osnovale grupu koja se zvala „Ženske za politiko“. I u toj grupi uvek nas je bilo žena iz različitih grupa, iz Lilit, pa žene iz sociološkog društva, koje su radile na tim pitanjima. Onda smo rekle: – Sad treba da se postavljaju prava pitanja novoformiranim strankama. Da odgovore kako one shvataju žensko pitanje.

Imali smo i proglas za te prve izbore. I kasnije se iz svih tih delova: mirovno i ekološko, napravila nezavisna lista kandidatkinja za izbore. To je bilo vreme mnogih promena i istupa u javnosti, da se neka pitanja čuju. Bilo je to vreme jako interesantno, a deo nekih priča je u knjizi koju je Vlasta objavila, naslov knjige je *Ko smo hodile feministično gimnazijo*. Imaš tu priče mnogih akterki iz tog razdoblja. Hoću da naglasim da smo mi imale feminističku zajednicu zapravo iz mladosti zajedno, u prijateljskim neformalnim odnosima smo, ali i profesionalnim. I jedna drugu podupiremo u tom smislu. Dobro, bilo je i problema i razilaženja, kao i u nekim drugim grupacijama...

Akadska zajednica?

– Posle doktorata sam bila jedno vreme bez posla, ali sam onda dobila posao na Filozofskom fakultetu, na koji uopšte nisam računala, jer se stvarno dogodio splet nekih događaja koji nije bio predvidljiv! Naime, umro je nenadano profesor koji me pozvao na fakultet – nesrećan slučaj. I nešto kasnije je umro još jedan, stariji profesor. I tada su mene pozvali da preuzmem prvo izborni predmet Uvod u ženske studije, a kasnije i Uvod u opštu sociologiju i druge kurseve, kako bi me mogli zaposliti s punim radnim vremenom, jer sam jedan period bila s pola radnog vremena na Mirovnom institutu, a pola na Fakultetu, sve do devedeset osme godine.

Kako ti vidiš žene u politici?

– Počela sam da istražujem žene u politici iz aktivizma. Naime, bila sam članica u Liberalno demokratskoj partiji gde smo počeli s tom idejom, ustvari pre u ZMS, omladinskoj organizaciji, kad ja nisam bila baš u jezgru tog zbivanja, ali kasnije kad se organizovala LDS (Liberalno demokratska stranka) formirale smo unutar partije žensku grupu koja je insistirala da je važno žensko pitanje i ne može se odlagati za neko

kasnije vreme, upravo je sada pravo vreme da se nešto uradi. I ja mislim da smo tad bile jako uspešne.

Devedeset prve-druge osnovani su mehanizmi za rodnu ravnopravnosti u Sloveniji: parlamentarna Komisija za žensko politiko, a nekoliko meseci kasnije vladin Ured za žensko politiko. I na parlamentarnoj strani i na vladinoj strani.

Ja mislim da je to bilo jako dobro, Slovenija je bila jedna od prvih tranzicijskih država koja je to uradila, jer je u to vreme to bio instrument pritiska na formalne institucije moći, da se nešto na tom području uradi. I ja sam sudelovala u formiranju tog ureda i radila jedno vreme tamo. A kasnije kad sam dobila mogućnost da radim ono do čega mi je bilo nekako i stalo, ja sam uvek mislila da ću kombinirati istraživanje i ono što radim u praksi. I kad mi se ta mogućnost pružila, ja sam počela to da istražujem. Prvo sam mnogo čitala i pisala i prevodila, a kasnije sam počela sa angažiranim istraživanjem s ciljem da pokažem gde su žene sad u politici, zašto ih nema više, koji su ti mehanizmi koji im o(ne)mogućavaju ulazak, opstanak, vidljivost i napredovanje u politici.

Tako da sam iz toga stajališta počela da istražujem žene u strankama, žene izvan stranaka da vidim kako se i da li se međusobom podržavaju, ili ne.

Početakom devedesetih godina sam napisala prvi tekst o izbornim sistemima, pa kasnije o strankama, pa o ženama u strankama. Videla sam da je teško ženama ulaziti u stranačke strukture, jer je to još uvek muško polje angažovanja. I sećam se dobro, kad sam počela da govorim o kvotama u strankama, jedan sada jako uvaženi političar u mojoj stranci rekao mi je: – Ti ćeš našu stranku time uništiti! Ta se stranka sad stvarno raspala, ali ne zbog kvote, nego zbog „pametnih“ muških političara. Mada je jedna ženska političarka htela da ih spasi, i dobro joj je uspevalo jedno vreme, ali kasnije se ispostavilo da to neće moći i bio je kraj.

Tako sam sve dublje i dublje išla u analitičke vode. Na tu temu sam dosta tekstova napisala. Prošle godine smo izdali jednu knjigu u kojoj smo htele da pokažemo i malo istorije i sadašnje situacije. Nismo imali ni jedne knjige na slovenačkom jeziku koja bi se fokusirala na ženu u politici.

Moram reći da sam neka istraživanja radila bez finansijske podrške u instituciji, što je uvek teško. Ali kad je kasnije postalo moguće da prijavimo neke projekte, ja sam uradila jedno istraživanje još dok sam bila na Mirovnom institutu – komparativnu analiza žena u politici: Hr-

vatskoj, Mađarskoj i Sloveniji. Ali nam se to nije ostvarilo jer nismo mogli da uspostavimo baš dobar kontakt s koleginicama u Hrvatskoj, pa smo onda samo napravili s Mađarskom, izašla je knjiga o ženama u Parlamentu sa Gabrijelom Ilonski.

Kasnije sam se uključila u neke projekte koje je vodila jedna jako referentna autorica o kvotama Drude Dalerap, ona je Dankinja koja se kasnije preselila u Švedsku. Vodila je svetske projekte o kvotama na različitim nivoima tako da sam kroz tu saradnju dosta naučila o kvotama. Poslednja dva projekta koja sam u Sloveniji radila više se bave pitanjem prepreka da se obrazovane, uspešne, profesionalne žene odlučuju za politiku. Fokusirale smo se na ulogu privatnog život u političkoj karijeri žene. Intervjuisale smo sve ministarke, poslanice u parlamentu, i kao kontrolnu grupu isti broj ministara i poslanika. Razgovori su trajali duže ili kraće (od jednog do tri sata). I počeli smo sa njihovim razdobljem socijalizacije u porodici, u smislu kako su gledali u njihovoj porodici na politiku; da li je neko već bio u politici, kakav je bio taj period, školovanje, ulazak u posao, njihove aktivnosti koje su ih vodile kasnije ka politici, kako su ulazili u stranke, ko im je pomogao, kako su se odlučivali za prvu funkciju, kako je njihova porodica reagovala na njihove odluke, kako su reagovali u njihovom profesionalnom okruženju itd. Zaključak je bio da porodica igra jako značajnu ulogu i kod muškaraca i kod žena, ali različito. Kod muškaraca se uvek cela familija usaglasila i on traži saglasnost porodice, ali u tom smislu da porodica, a posebno žena ili partnerka preuzima neke funkcije i neke poslove čime se njemu olakšava ulazak u politiku. Podrška porodice i posebno moralna podrška muža, partnera je važan element i kod žena koje razmišljaju da uđu u politiku, ali ona tačno zna da mora da se pobrine za stanje u porodici, da je ona za to odgovorna, zato njoj pomažu drugi: otac, majka ili u retkim slučajevima plaćena pomoć, ali je ona odgovorna. A kod muškarca sva odgovornost pada na njegovu suprugu i na druge članove porodice.

Drua stvar koju smo istraživale je kako profesionalna karijera utiče na njih. I došle smo do zaključka da se profesionalne žene, koje stvarno doživljavaju uspeh u svojoj karijeri, teško odlučuju da uđu u politiku, jer su mnogo toga investirale u profesiju pa su došle do toga da nisu spremne to rizikovati, ako ne znaju kako će to u budućnosti da osiguraju. Jer je politika klizav teren i brzo se može okliznuti i teško je vratiti se u svoju profesiju.

Zato žena hoće da osigura povratak, i ako ona može da se dogovori da joj miruje radno mesto, ona se odlučuje da idu u politiku. Ako ne,

odustaje. Zato što tačno zna koliko je morala da investira, da se odrekne mnogih stvari i zna da nije sigurno biti i ostati u politici.

Muškarci ne razmišljaju o tome na takav način. Oni nam nisu odgovarali, da li su o tome razmišljali, a žene jesu da se brinu za svoj ekonomski i profesionalni život i razvoj, kod žena je odgovornost puno veća, nego kod muškaraca. Oni idu u rizik, a one hoće da im je jasan ishod, pre nego što odluče da idu u rizik.

Treća stvar je kako žene ulaze u politiku. Opet je velika razlika između muškaraca i žena – žene treba da budu pozvane od strane autoriteta. Da ih neko vidi da su dobre, da bi mogle biti dobre političarke. Ili su to njihovi predsednici stranaka, ili je to neka ličnost u politici, neki autoritet, ili neka afirmisana žena u politici, ali na nekim visokim mestima. Ako ih oni pozovu onda razmišljaju da li da uđu. Inače one koje se upisuju na političke nauke ne planiraju obavezno da se bave politikom. Muškarci više planiraju političku karijeru. Tako da one prave svoju karijeru ako ih vide, ako iz zapaze, ako misle da su dobre i ako ih pozovu oni sa visokog mesta, onda se one odlučuju. A kod muškaraca je više da su oni aktivni u stranci, ili u lokalnoj zajednici, pa onda u nekom udruženju sa svojim kolegama prave sebi put do politike.

Trebalo bi ponoviti isto istraživanje nakon dvadeset godina u Sloveniji.

– Danas ima mladih koje su na Fakultetu političkih nauka, a koji imaju nameru da prave političku karijeru, čak idu i na usavršavanje u inostranstvo gde uče kako da naprave tu vrstu profesionalnog usmerenja.

Slažem se da bi ponovljeno istraživanje možda dalo nove podatke o ženskom shvatanju politike danas u Sloveniji. Situacija se promenila u raznim oblicima, pa verujem i u odnosu mladih žena prema politici.

Da li ostvaruješ saradnju sa kolegicama i kolegama u Srbiji?

– Ja sam počela ozbiljno da se bavim istraživanjem u vreme kada je bio na delu raspad Jugoslavije. I ta činjenica je dosta uticala na uslove, na mogućnosti povezivanja. Tako da je to bio velik hendikep, ne samo moj. Recimo, dok sam studirala, pa i kasnije, mnoge stvari sam čitala, nekad nisam ni znala koji jezik čitam, srpski, hrvatski ili slovenački. A kasnije se ispostavilo da se smanjivao izbor i broj knjiga koje smo dobijali u Ljubljani iz jugoslovenskog regiona, potom su se prekinule veze i moje znanje i veština čitanja i komuniciranja na srpskom i hrvatskom se smanjila.

Mi smo već imali elektronsku poštu, a u Srbiji još nije bilo toga. To političko vreme je uticalo na to kako si i koliko mogao na tome da

radiš. U to vreme još nisam bila u nekoj instituciji, bila sam sa pola radnog vremena, ili sam bila početnica. Iz te pozicije ne možeš mnogo da uradiš. Tako da je moje povezivanje počelo kasno, kad sam dobila stalni posao na Filozofskom fakultetu, kad sam mogla da konkuriram za projekte u Sloveniji i kod evropskih fondova.

Ali moram reći i kad je stvarno počelo moje povezivanje s drugima u regionu, to je bilo preko ličnih kontakata, na primer u Beogradu preko Centra za ženske studije gde radi Daša Duhaček, mi smo zajedno predavale na CEU u Budimpešti početkom dvehiljadite godine. U Hrvatskoj preko Ženske infoteke sa Đurđom Knežević, u Bosni sam bila par puta, ali nekako nisam mogla da uspostavim dugoročniji kontakt. Prošle godine sam čak bila kod njih na Interdisciplinarnim rodnim studijama na tom novom univerzitetu, sa vama u Novom Sadu smo evo uspostavili saradnju preko moje knjige. Ti si napisala recenziju, bila je lepa promocija knjige u Beogradu u organizaciji jedne nevladine organizacije, tako da sve nekako traje na ličnim kontaktima.

Kad sam bila šefica Odeljenja za sociologiju na Filozofskom fakultetu ovde, bila sam čak i na Odeljenju za sociologiju na Univerzitetu u Beogradu, pokušavala da ugovorim neke oblike saradnje oko Bolonje, ali se to nekako zaustavilo. Ja sam mislila da predložim da svake tri godine, ako smo tri društva hrvatsko, srbijansko, slovenačko, a moglo bi biti i više (iz Crne Gore nismo dobili nikakvih rezultata, iz Bosne nismo dobili nikakvog odziva, iz Makedonije isto) da napravimo zajednički skup, u razmaku od tri godine, da razmenimo neka iskustva. Treba nam dosta energije da istrajemo u ponovnom povezivaju. Možda je povezivanje lakše u domenu rodnih studija, nego u već tradicionalnoj disciplini sociologije.

Onda sam razmišljala da predložim veći skup o ženskim studijama. Da pozovem one koje imaju ženske/rodne studije pa da napravimo jedan skup. Prvo da vidimo gde smo i šta smo i šta radimo. Pa da onda ostalima dajemo neke predloge za surađivanje.

Dobila sam poziv iz Ministarstva dijaspore Srbije koji je bio poslat stručnjacima u dijasporu da se jave za mentore mladim istraživačima, jer Srbija hoće da napravi bazu podataka onih koji su aktivni u dijaspori, pa nas zovu na saradnju. A da ne govorim o raznim mogućnostima istraživanja. Kad smo moju knjigu promovisali pričali smo o tome da napravimo neko zajedničko istraživanje o migrantkinjama. Ostaje još mogućnost razmene studenata i studentkinja.

Otac?

– Moj otac je radio prvo u željezari, posle je bio završio stručnu školu za vozače, pa je bio profesionalni vozač kamiona i vozio je mnogo na relaciji Slovenija-Srbija. Bio je jako vredan i dosta dobro je zarađivao. Bio je domaćin, velika mu je bila briga da napravi nešto i da ostavi svojoj deci. Tako da je kuća bila njegova životna priča. I tako je u Obrenovcu sagradio kuću na tri sprata – preveliku, preambicioznu bez saglasnosti nas dece da stvarno želimo tamo da živimo.

A kol'ko je on u tome uživao? Kad je otišao u penziju i kad je otišao tamo?

– Mama je duže vremena tamo. On je otišao u penziju početkom devedesetih godina i tada je prešao u Obrenovac. Nekih dvadeset godina je bio tamo. Bio je jako bolestan. Njega je kičma jako bolela, a imao je previše kilograma, slabo je brinuo o svom fizičkom zdravlju, slabio je iz godine u godinu fizički, tako da je pre dva meseca umro iznenada.

Tvoja majka se preselila u Srbiju?

– Da, osamdesete, kad je otišla penziju. I mama je sad sama u toj kući s bratom, ali žive odvojeno, tako da je sama i nije sama.

Sin?

– Moj sin je trideset godina, završio je u Ljubljani Fakultet političkih nauka – međunarodni smer. Upisao je doktorske studije u Sloveniji, onda se prijavio na jedan fakultet na magistarske studije u Parizu s nekom svojom idejom istraživanja novih medija. Neka teorija između Vebera i Fukoa. Magistarski je završio i upisao doktorat na temu Rođenje kritike, dobio je mesto istraživača na EHES-u. Za sada je tamo zadovoljan. Jezik mu ne predstavlja problem jer je francuski jezik učio već u srednjoj školi. Bio je pola godine u Ugandi kao dobrovoljac, tamo u nekoj školi. I bio je godinu dana u Bordou na studentskoj razmeni. Sad završava doktorski i jako je zadovoljan tamo. Za njega je to dobra mogućnost, ali ne znamo da li će se vratiti, ili će ostati.

Zašto je Tvoj sin jedinač?

– On je jedinač zbog sklopa naših ukupnih životnih okolnosti i iskustava u poslednje dve decenije prošlog veka. Svi smo hteli više dece, ali ja sam shvatila da u to doba kad je moj muž bio ministar (a bio je više mandata), to bi sve spalilo na mene i ja nisam bila spremna da još jedanput uđem u tu priču, jer sam znala da je to ponovo puno odricanja. I rekla sam sebi, ako ovaj jedan sin bude osetljiv i za rodna pitanja i

za socijalne razlike i za sve, sasvim dovoljno sam u životu napravila. Ja mislim da naš sin stvarno ima osećaj za oboje.

Ko Ti je podrška?

– U poslednje vreme imam njegovu veliku podršku. Jako se dobro slažemo sada, mada smo imali burna vremena. On je jedna draga osoba u mom životu, jer s njim stvarno mogu o svim mojim problemima da razgovaram. On dobro shvata situaciju, ne treba da mu neke stvari obrazlažem, i nekako mi je lakše s njim govoriti i naći neka rešenja koja su dobra. Imam prijateljice, ali ne u tom smislu da bi se to sve tako fino preplitalo.

Inače sam jako socijalno biće i mnogo su mi potrebni ljudi oko mene. Ja moram da imam kontakte s ljudima, to mi je jako važno u životu.

Bili smo u jednoj grupa deset nas kolega i koleginica sa fakulteta koji smo bili pet bračnih parova, i jedno vreme smo se intenzivno družili i posle smo se nakako razbili po različitim krajevima u Sloveniji, tako da su nam se malo veze iskidale,

Ali da budem sasvim iskrena, najveća podrška bio mi je muž i u kriznim trenucima i u trenucima kad mi je bila potrebna profesionalna pomoć, pošto je on isto sociolog.

Zabeležila Svenka Savić, maja 2013.

Ana (1959), Novi Sad*

Kakvo je bilo Tvoje detinjstvo?

– Moje detinjstvo je prošlo uglavnom na Limanu I u Novom Sadu. Zapravo sam se doselila tamo iz Jovanske ulice koja se nalazi pored Zavoda za socijalno. Tamo sam živela prvih šest godina. Postoji ta prizemna kuća i danas, jedna je od malobrojnih koje su preostale u ulici, ali kako sam pošla u školu na Limanu, onda nekako računam da mi je najveći deo detinjstva limanski. Iako imam veoma lepe uspomene i iz Jovanske ulice. Nekad sada njome prođem, ali kada vidim zgrade koje su je potpuno zagušile, nema više tog utiska o slobodi koju smo mi kao deca tamo imali trčeći naokolo travnjacima i putem. Naravno da je to sećanje obojeno onim o čemu razmišljam kao već odrasla osoba. Sada se sećam tog detinjstva i kao uživanja u mnogim tehničkim blagodeti-ma. Verovatno moja ljubav prema moto-rima potiče od onda, jer mi je jedna od najdražih i najranijih fotografija ona gde sedim, presrećna, na svetlo plavoj vespi. I kako su me u tom uzrastu uvek šišali na kratko, onda je ona nekako vrlo „muška“ fotografija. Već tada sam zamišljala da ću moći da vozim motore, što se nije naro-čito ostvarilo jer nisam dogurala dalje od skutera ... Ništa nije bilo od Harlija.

* Gostujuća profesorka na ACIMSI Centru
za rodne studije UNS

Da li Ti uopšte imaš vozačku dozvolu?

– Imam. Položila sam vozački ispit u San Diegu, a potom još jednom u Novom Sadu. Mogu reći da i dalje veoma volim motore koje rado razgledam na ulici. Do šeste godine nisam imala devojčice za drugarice, nego samo dečake, ali mi to tada, naravno, ništa nije značilo. To verovatno zvuči interesantno samo iz mnogo kasnije perspektive. Mislim da sam imala tri najbolja druga. Jedan od njih je emigrirao u Kanadu sa porodicom, kada mi je bilo četiri godine i sećam se toga kao prve veliko tuge. Ali smo se veoma brzo nakon toga odselili na Liman, i, naravno, ta su rana prijateljstva iz detinjstva bila prekinuta. U toj kući u Jovanskoj živeli smo na ranosocijalistički način. To je bila jedna velika prizemna kuća koja je do kraja Drugog svetskog rata pripadala porodici kojoj su potom dodelili samo dve sobe, a u ostale delove naselili nekoliko porodica, uključujući i nas – mene, mamu, tatu i baku koja se doselila iz Krčedina kada mi je bilo godinu dana i kada je umro moj deda. Baka, kao seoska domaćica, nije imala penziju, te je bilo „normalno“ da se doseli kod sina (kćer joj je umrla dve godine ranije) i brine o unuci dok su roditelji na poslu. Dvorište je bilo malo sa zajedničkim toaletom negde u njegovom dnu. Sećam se da je u dvorištu bilo puno trave i pesak za dečije igranje. Leti su roditelji iznosili u dvorište limeno korito u kojem bi se ugrijala voda za brćkanje dece.

Rođena sam pedeset devete, kad ulazimo u lepi socijalizam (pomenula sam vespu), a sećam se takođe i dolazaka „gastarbajtera“ iz Nemačke ili Švajcarske u prekrasnim automobilima. Ja i dan-danas volim lepe automobile (kao i motore). Ne interesuju me kao nešto što bih kupila za sebe, ali eto – rado pratim zanimljive oblike auta. Ljudi koji su dolazili iz inostranstva nas decu su utrpavali u te aute i vozali tamo-amo. Toga se sećam kao fantastičnog iskustva – tih raznih uglancanih opela i kadeta sa velikim otvorenim prozorima.

A na Limanu je sve počelo iznova, jer je to već bila škola i sasvim nova prijateljstva, uglavnom drugarice. Dečaka ima sve manje i manje u blizini, to jest, sve više se delimo na žensku i mušku decu, i u školi i u igrama u slobodnom vremenu. Ja sam išla u Osnovnu školu „Jovan Popović“ koja se sad više, mislim, tako ne zove. To je škola koja je nekada imala lepu veliku livadu ispred, a sada se na njoj uzdiže Ekonomski fakultet. U toj školi sam stekla nekoliko dobrih prijateljica. Sa dve sam ostala bliska.

Nosiš neke utiske iz osnovne škole?

– Ne mogu da kažem da imam nekakvih dramatično zanimljivih utisaka iz osnovne škole. Mi deca smo imali neko svoje proživljavanje otva-

ranja Jugoslavije prema svetu. Do iznemoglosti smo imitirali poredni/ce/ke festivala u Sanremu, čije su se pesme vrtele na radiju i televiziji. Sećam se da smo svi pratili takmičenja u klizanju i to je bilo nešto što nam je ispunjavalo mnogo slobodnog vremena, pa smo imitirale takmičarke-pobednice – ali samo na rolšuama. Ulaz u školu je bio popločan nekim veoma glatkim teraco podom i to je bio naš „ring za klizanje“. U to isto vreme sam išla na klavir u nižu Muzičku školu „Isidor Bajić“ koju sam završila nakon šestog razreda i posle toga još jedan razred iste srednje muzičke škole.

Roditelji?

– Ja sam jedino dete svojih roditelja (što je imalo i dobre i loše strane). Mama je došla u Jugoslaviju iz Sovjetskog Saveza pedeset i sedme godine, dve godine pre nego što ću se ja roditi. Mama i tata su već živeli u Sovjetskom Savezu u braku od pedeset i četvrte godine. Moj tata je otišao u SSSR kao tinejdžer nakon drugog svetskog rata, s nepunih dvadeset godina. Kao mlad partizan, tek izašao iz rata, dobio je vojnu stipendiju i otišao na obrazovanje u bratski Sovjetski Savez. U ono vreme je veliki broj mladih ljudi koji su bili u partizanima dobijao te sovjetske stipendije. Tata je pohađao Karlovačku gimnaziju kad je počeo rat, ali je srednje obrazovanje završavao u Sovjetskom Savezu, gde je potom studirao hemiju pri vojnoj akademiji. Tamo je primio i sovjetsko državljanstvo, nakon što je potpisao Rezoluciju Informbiroa. Mama i tata su se upoznali u Saratovu gde je moj tata poslat na posao, a živio je kao podstanar kod svoje buduće tašte. Mama je studirala ruski jezik u Saratovu. Imala je četiri sestre – dve su umrle od bolesti i gladi u detinjstvu. Otac joj je umro mlad od upale pluća 1937. godine – oko njega postoji neka ‘aura’ pasivne žrtve novog komunističkog doba – naime, gotovo ništa o njemu ne znam. Baka po mami, koju nisam mogla upoznati, živela je nakon njegove smrti bez muških partnera. Radila je kao učiteljica u dečjim vrtićima, a umrla je već 1960, budući stalno „slabog zdravlja“, kako se tada govorilo.

Budući da je tata ostao u SSSR, nije imao nikakve obaveze prema Jugoslaviji?

– Ne, primio je sovjetsko državljanstvo. S obzirom na potpuni prekid diplomatskih odnosa tada, tata više nema kontakata sa Jugoslavijom kao državom. Neki od tih naših stipendista su odlučili da se vrate u Jugoslaviju u prvom trenutku, odmah nakon što su čuli da je došlo do raskida, ali mislim da naknadno to više nije bilo moguće, te bi izbor da

se Rezolucija ne potpiše rezultirao zatvorom u SSSR. No, moji su živeli u SSSR-u tri godine nakon što su se venčali, uključiv i godinu dana u Lenjingradu, gde je tata bio na službi kao vojno lice. Kada su 1956. godine ponovo uspostavljeni diplomatski odnosi, od jugoslovenskog konzulata su dobili dozvolu za tatin povratak. Mislim da je tada prvi konzul u našoj ambasadi u Moskvi bio Raif Dizdarević, te su ga mama i tata po dobru zapamtili.

Tata je želeo da se vrati?

– Verovatno je to bio dosta težak osećaj – više od deset godina ne biti u aktivnom kontaktu sa roditeljima. Ne znam kakve su tamo informacije mogle stizati o situaciji u Jugoslaviji. Tako da su se vratili pedeset i sedme godine.

Sva tatina rodbina je živela na selu, u Krčedinu. Tata je imao osam godina stariju sestru koja, za razliku od tate, nije dobila mogućnost da se školuje. Rano se udala, te je krajem pedesetih imala tri, već skoro odrasla sina. Vrlo brzo nakon tatinog povratka je umrla od teške akutne bolesti. Kako se to kaže na selu – „izrađena žena“.

Gde se tata zaposlio?

– Tata je na početku radio razne fizičke i tehničke poslove, pošto mu nisu priznali sovjetsku fakultetsku diplomu. Onda je upisao Ekonomski fakultet u Beogradu – i kupio motor na kome je putovao za Beograd. Pravi veliki motor na kome smo se mi svo troje vozili! Ja sam sedela u sredini. Sećam se vrlo dobro kako smo tim motorom išli na pecanje. Sećam se pecanja po ritovima u okolini Novog Sada: štuka, karaša i bandara. Uživala sam u pecanju!

Već negde sredinom ili pri kraju studija, tata je počeo da radi u raznim građevinskim preduzećima: „Pobedi“, „Novomontu“, „Neimaru“, a mislim da je možda bila i neka firma koja se zvala „Vodoinstalater“, sada nisam sigurna. Iz „Neimara“ je otišao u prevremenu penziju 1985. Bio je razočaran u reforme, posebno u politiku integrisanja preduzeća-gubitaa u bolje firme. Nije tražio boračku penziju, iako je mogao.

A mama je po dolasku u Jugoslaviju bila raspoređena na rad, kao lektorica za ruski jezik i strana državljanka, u Višu pedagošku školu. Mislim da ljudi koji nisu bili jugoslovenski državljani nisu imali mogućnost izbora mesta zaposlenja. Nakon što je ta Viša pedagoška škola ukinuta, mama je prešla da predaje na Filozofski fakultet, gde je kao lektorka na Katedri za ruski jezik radila do penzije 1996. godine.

Kad je umro moj deda 1960, baka je prodala kuću i došla iz Krčedina da živi s nama u Novom Sadu. Ja sam tada bila beba od devet meseci. Nastavili smo da živimo zajedno – tri generacije. Baka je živela skoro do stotinu godina. Bila je žena sa sela, školovana do četvrtog razreda (u Austrougarskoj), kao „nezadružena“ seljanka nije imala penziju.

Mami je pomagala oko mene i u kućnim poslovima. Svukud me je pratila u detinjstvu, sedeći sa mnom u Muzičkoj školi na časovima solfeđa i klavira sve do moje desete godine, kada sam već počela sama puto-vati gradskim autobusima. Volela sam što se s bakom moglo dugo ćutati.

Išla si u gimnaziju Zmaj Jovinu.

– Da – u prvom gimnazije mi je bilo veoma teško, odjednom na prvom polugodištu više nisam bila „vukovac“. Ali sam se brzo popravila. Kolobala sam se između prirodno-matematičkog i društvenog smera, odlučivši se napokon za potonji. Posle trećeg gimnazije, sve oko mene mi počinje izgledati dosadno i sputavajuće, te, nakon letnjeg upoznavanja sa društvom iz Sarajeva, molim roditelje da me upisu u četvrti gimnazije u Sarajevu, koje mi je izgledalo puno rok muzike i zanimljivih (kao iz Heseovih romana, he, he) ljudi. Posle raznih turbulencija, uključiv i kratko bežanje od kuće i konsultacije sa psiholozima u Beogradu, moji pristaju da se upišem u četvrti gimnazije u sarajevsku Prvu klasičnu gimnaziju „Ivo Andrić“. U Sarajevo se, sticajem okolnosti, već bila preselila moja profesorica klavira, a njena ćerka je bila moja bliska drugarica. Tako da sam maturirala u Sarajevu. Potom se, nakon stišavanja „pobune“, vraćam u Novi Sad.

Kako si se odlučila da studiraš ekonomiju?

– Ja se nisam tu nešto jako odlučivala. Mislim da jednostavno nisam bila sazrela da donosim takve odluke. Moji vršnjaci su studirali ekonomiju ili prava. Iz ove perspektive mi se čini da sam u petnaestoj godini, sazrela u smislu interesovanja za književnost, filozofiju i film, te za klasičnu muziku, ali da mi je poznavanja svega ostalog ozbiljno manjkalo. U tom sazrevanju je vema važnu ulogu odigrao jedan prijatelj, koji me je, kada mi je bilo petnaest a njemu devetnaest godina, uputio na čitanje literature koja je ostavila na mene najdramatičniji utisak u tinejdžerskom uzrastu – lepa književnost sa filozofskim namerama. Mi smo se slučajno upoznali kada se počelo graditi novo groblje, gde smo se tokom leta preko Studentske zadruge zaposlili na kopačkim radovima, moje dve drugarice i drug. On se tada zabavljao sa sestrom našeg pomenutog druga iz osnovne škole. Sadili smo jelke i mnogo se zabavljali.

A naš stariji novi drug je već bio upisao filozofiju – i imao je motor! Ubrzo se zaljubio u jednu od moje dve drugarice i nastavili smo sa još prisnijim druženjem. On mi je „izdavao“ liste knjiga Hesea, Mana, Kamija, koje sam velikom brzinom gutala.

U sedamdesetim i osamdesetim godina je postojala podela na sferu onoga što ljudi moraju da rade (i šta se podrazumeva), i na ono šta žele da rade (mada mislim da nije svima ovo drugo bilo neophodno). Studiranje i rad su ulazili u ovu prvu sferu, te mislim da nisam mnogo marila za odlučivanje o tome šta ću studirati ili raditi. Ali u sferi slobodnog vremena se razgranavao neki „voljni rad“.

Subotički Ekonomski fakultet je upravo bio otvorio odeljenje u Novom Sadu, koje se tekom mnogih godina „šlepalo“ u zgradi Radničkog univerziteta. Na neke ispite smo odlazili u Suboticu. Studije su bile dosadne (sa izuzetkom predavanja dvoje profesora iz psihologije rada i istorije ekonomske nauke) i bez veze sa stvarnošću, ali to sam i očekivala, tako da nije bilo traumatično.

Znači volela si te studije?

– Imala sam i tamo dobre drugarice, s kojima se i dan-danas družim, tako da smo uspevale da studiranje provodimo u nekakvom polulutanju i zajedničkom bubanju gradiva. Polagale smo te ispite. Nismo se sećali gotovo ničega iz predmeta. Sećam se samo pokojnog profesora Stjepana Hana koji je bio čovek „osim sveta“. Tada je imao oko sedamdeset godina, jedini sa dugom međunarodnom profesionalnom biografijom. Pre Drugog svetskog rata je studirao industrijsku psihologiju u SAD sa asistentima Frederika Tejlora. I njemu su (pored mnogih drugih, uključiv i mog tatu) povremeno oduzimali pasoš. Han je bio rodnom iz Vukovara iz ugledne advokatske familije. I profesorke Ane Tot se sećam kao izuzetka iz pravila: istoriju ekonomske misli je predavala kao povest o događajima, što mi je, izgledao kao društvena nauka.

Tokom studija sam se družila i s drugaricama i drugovima iz gimnazije koji su bili upisali Akademiju umetnosti – glumu i režiju, a koja je tada bila nova institucija. S njima se družim u kontinuitetu i danas. Na Akademiji sam provodila mnogo vremena, a čak sam i sama, neuspešno, pokušala da upišem glumu. Kad je u Novi Sad došao iz Sarajeva na studije režije LP, tada je kreativni i javni život na Akademiji procvetao, a s njim su i druženja postala produktivnija – osnovano je Akademsko pozorište „Promena“ u kojem sam ja provodila sve više i više vremena,

jer su pored budućih profesionalnih glumaca i režisera, u rad bili uključeni i prijatelji-volonter. Zajedničkim naporima smo uspevali da dobijemo i sredstva od SIZ*-ova za obrazovanje i kulturu, te je „Promena“ sa predstavama počela putovati na festivale, gde su dobijene čak dve MES¹-ove nagrade u Sarajevu. Putovali smo i na festival Alpe-Adria u Trst, Dubrovačke letnje igre, te Festival mladog teatra u Skoplju.

Tako rekuć zamalo pa da postaneš glumica...

– To je bio zapravo „pravi“ život jer se ticao umetnosti... književnosti... zapravo period jednog vrlo aktivnog kreativnog rada u pozorištu „Promena.“ Radila sam uglavnom ono što se danas zove „public relations“ (PR), a što je uključivalo razgovore i prepisku sa SIZ-ovima, spremanje rekvizita i kostima, uključujući i dovlačenje živih petlova na jednu predstavu, koje bih kupovala po Kamenici, a koji bi bili zaklani na predstavi.

Koji bi bili glumci!

– Da, vrlo kratkog veka na sceni, na žalost. To su bili blistavi dani. Za reditelja i za glumce je to bio period profesionalnog sazrevanja, a svi zajedno smo pokušavali da razumemo šta umetnost može promeniti u svakodnevnom životu. Tako da je to bio i neki antropološki teatar. Onda sam dobila diplomu i počela „čekati“ posao. Tada sam vrlo rado odlazila na Filozofski fakultet gde je moja drugarica već bila asistentkinja na Arheologiji kod VV i organizovala skupove na koje su dolazili istoričari i sociolozi iz zemlje i sveta. Sećam se divnog predavanja Silve Mežnarić, sociološkinje iz Zagreba. Sedeći na tim skupovima, veoma se dobro sećam da sam osećala veliki stid što nisam u mogućnosti da artikulišem svoja pitanja. Videla sam da mi nedostaje obrazovanja u onoj oblasti koja me najviše interesuje – poreklo nejednakosti i nerazumevanja među ljudima... diskrepancija između socijalističkog morala solidarnosti i onoga što se sreće na svakom koraku...

Verovatno je tom interesovanju doprineo i polusvesni šok – videti da posle dugog perioda studiranja i nekog ipak mukotrpnog rada (bez obzira na „luftanje“ i bubanje), pa napora da se dostigne neki prosek ocena – ulazimo u svet zapošljavanja koji je naoko otvoren, a zapravo utemeljen u nekom polumračnom sistemu veza i poznanstava. Sećam se tog osećaja gađenja pred tim licemerjem... pretvaranjem da se slede pravila, a bez stida. Valjda je i to bio poticaj za sociološko razmišljanje.

.....

¹ MES – Festival malih i eksperimentalnih scena Sarajevo.

Šta si Ti mogla sa diplomom?

– To je početak-sredina osamdesetih... ubrzo posle diplomiranja se zapošljam kao pripravnica u Pokrajinskom zavodu za međunarodnu saradnju... tamo gde si me ti i upoznala. Ja se sećam i tvojih projekata koje si imala sa univerzitetima u Americi. Ja sam administrirala projekte naučne saradnje Vojvodine sa SAD, igrom arbitrarnosti direktorskog autoriteta. Zaposlili su me kao pripravnicu na određeno vreme, ali mi je poveren posao potpuno neprimeren početnicima. Naime, tadašnji direktor Zavoda je bio autoritarna ličnost koja je uvek bila u stanju besa prema nekome. I u tom momentu kada ja dolazim na posao, kod nje ga je u nemilosti moj kolega koji bi trebalo da me obučava poslu, a na mestu savetnika za naučnu saradnju sa zapadnim zemljama. Da bi ga zbog nečega kaznio, naš direktor me odmah upućuje na godišnji sastanak Jugoslovensko-Američkog odbora za naučnu saradnju u Budvu. Ja se tamo pojavljujem – reći „u nebranom grožđu“ bi bilo veoma blago. Motam se po hotelu, a kolege iz republika i pokrajina pitaju: – Čije je ovo dete? Ne povezujući me sa zaduženjem u vojvođanskoj delegaciji. I sećam se tog prvog zadatka i naknadnih svojih zaduženja koja su bila potpuno neprimerena mom iskustvu. Ali sada mislim da je to bila odlična avantura jer tada sam doživela jedan drugi šok – da sam u tim razgovorima, na sastancima gde sam grčevito pokušavala da razumem šta se događa, zapravo mnogo bolje razumela šta su govorili Amerikanci nego članovi naših delegacija. Ono što su govorili predstavnici američkih ministarstava je bilo vrlo transparentno, pogotovo delovi koji su se ticali novca. A sa naše strane, već nakon dva takva sastanka sam razumela da predstavnici republika i pokrajina uopšte ne vode računa o tome koliko novca bi smeli potrošiti na projekte. Uglavnom su čekali znak sa američke strane da bi izdvojili neka približno ista sredstva. Ja sam u to vreme mislila da će svi biti užasnuti takvim potezima, da će neko iz neke administracije da reaguje, međutim, shvatila sam da je to ustaljena rutina. Moram reći, međutim, da su kolege iz Slovenije bile drugačije. S njihove strane je bilo mnogo više ozbiljnosti, primedbi, obrazlaganja u smislu zašto za neke projekte nema novca, i tako dalje.

Ti ne ostaješ tu dugo?

– Pa, ostajem skoro tri godine ukupno. Nakon prve godine su me primili za stalno, ali je u meni raslo nezadovoljstvo tim administrativnim poslovima, montonim i često besmislenim. Ubrzo sam dobila želju da upišem magistarski iz istorije umetnosti. Srećom da od toga ništa nije

bilo, ali je ta želja bila, valjda, zamišljanje izlaza iz zavodskog „kaveza“. Ja sam bila zapisničarka i praktično tehnička sekretarka komisije SIZ-a² za naučni rad Vojvodine, a u stvarnosti neki oficir za vezu između Zavoda i SIZ-a: iz ove perspektive govoreći, to je bilo naročito nakaradno organizovano. SIZ je trebalo da bude samoupravno telo, a Zavod državno (vojvođanskog Izvršnog veća) koje je samo administrativno pomagalo SIZ-u, čije su samoupravne odluke morale biti nezavisne. Ali je kontrola nevidljivo išla iz Izvršnog veća, ili iz raznih moćnih grupa na fakultetima koje su se o svemu dogovarale van sastanaka SIZ-a. Ja sam sa zapisničarskim poslom i obaveštenjima o konkursima skakala između SIZ-a i Zavoda, ali često i do Beograda, Ljubljane i drugih gradova gde su se (nemoćne) savezne komisije za naučnu saradnju sa inostranstvom sastajale. Kada sam bila primljena u stalni radni odnos nakon godinu dana, ubrzo sam sama sebi pronašla stipendiju (kao deo svog posla) u Holandiji. Dobro mi je poslužilo odsustvo „odskočne daske“, jer se nisam mogla nadati nikakvim vezama preko roditelja. Zaključila sam da moram biti sama svoja veza u takvom sistemu. Tako da sam, čeprkajući po dopisima koji su stizali na moj sto, pronašla oglas za magistarski kurs studija razvoja u Holandiji koji je trajao petnaest meseci. To su bile interdisciplinarnе studije političke ekonomije razvoja. Odmah sam se „zapalila“ za taj program. Tako da sam se, uz blagoslov direktora koji je imao kraljevsku slabost „prema mladima na kojima svet ostaje“, prijavila na taj program. Uslov za aplikaciju i dobijanje stipendije je bio zvanično odobrenje sa radnog mesta.

To je sada prozor u svet.

– I u augustu osamdest i pete sam otišla u Holandiju. Sve do odlaska sam i dalje radila sa Akademskim pozorištem „Promena“. Tog leta, pred Holandiju, smo išli na Dubrovačke letnje igre gde je na tvrđavi Lovrijenac LP režirao Bunjuelovog „Hamleta“. Dva blistava meseca pred put između Lovrijenca i Lokruma! Nisam, srećom, imala potrebu da mnogo spavam. To ni dan-danas nemam..

I kad si se vratila sa studija u Holandiji?

– Završila sam magistarski krajem osamdeset šeste. Kada sam se vratila iz Holandije, nastupile su mnoge promene u mojoj glavi. Bila sam već solidno utopljena u jedno transnacionalno okruženje, već pristojno komunicirajući i pišući na engleskom, a i zbog toga sto sam u Hagu stekla dvoje važnih prijatelja s kojima sam bliska i danas, nakon dvadeset i

² SIZ – Samoupravna interesna zajednica

osam godina. Moja cimerka je bila Meksikanka, a dečko s kojim smo se najviše družili, polu-cimer, bio je Belgijanac-Flamanac. Upravo sam ga sad nedavno posetila u malom mestu pored Luvena.

Nas Institut za društvene odnose je, inače, bio osnovan od Ministarstva za razvoj holandske vlade, iz pobuda postkolonijalnog ispljivanja (nezvanično). Takvih instituta za istraživanje (nejednakosti) razvoja ima i u Britaniji i u Francuskoj. Na njima stipendije dobijaju uglavnom mlađe birokrate ili postdiplomci iz jugoistočne Azije, Afrike i Latinske Amerike. Države kao što je Holandija smatraju svojim dugom da pomažu obrazovanje mladih ljudi iz „trećeg sveta“. Mada je tamo bilo i studenata od blizu četrdeset godina, a koje su njihove vlade slale na dodatna obrazovanja. Moj program se zvao Politike razvoja, gde je bilo mnogo političke sociologije; mene je u početku najviše zainteresovala politička istorija vojnih diktatura u Latinskoj Americi. Zapravo sam u to vreme zamišljala da ću se time dalje baviti. A i živela sam među novostečenim prijateljima kojima je rodni jezik bio španski. Mnogo sam čitala o Brazilu i o Argentini, imala sam profesore koji su terenska istraživanja provodili u Južnoj Americi. I kako sam se tim novim temama sve više zanimala, perspektiva povratka u Zavod je izgledala sve strašnija.

Vratila si se na to radno mesto!

– Morala sam se vratiti na to radno mesto, ali sam nakon mesec dana po povratku, u *Politici* ugledala oglas za stipendiju na osnovu Fulbrajtovog programa na koju sam se odmah prijavila. U međuvremenu sam se raspitivala da li je potrebno nostrifikovati magistarsku diplomu stečenu u Holandiji. Jedni su rekli potvrdno, dok su drugi rekli da ne treba, treći da ću na Univerzitetu u Beogradu čekati nostrifikaciju godinama. Tako da sam otišla na Sveučilište u Zagreb, gde je postojala već solidna grupa koja se bavila istraživanjima razvoja, i odakle su mi već posle pet meseci poslali komentare komisije i odluku o nostrifikaciji.

Da li je to stvarno bilo potrebno?

– Sada to nije ni važno. Sigurno je bilo potrebno za zaposlenje na našim fakultetima. Znači, nastavila sam da radim u Zavodu. Fulbrajtovu stipendiju je tada „vodio“ SIZ za usmereno obrazovanje. Kada sam dobila stipendiju, sekretar Zavoda je pokušao da mi je ospori. Argumentacija je bila da treba da provedem nakon studiranja izvesno vreme na radnom mestu da bih mogla koristiti novu stranu stipendiju. Ja sam ispunjavala taj uslov, tako da sekretar nije bio u pravu. Sekretar se odlučio

na podlost, te mi je natovario „na rep“ Službu državne bezbednosti. Oni su me počeli daviti nekim potpuno sumanutim razgovorima, između ostalog, raspitujući se o „prirodi mojih odnosa“ sa raznim američkim državljanima koji su dolazili u službene posete Zavodu i SIZ-u. Na primer, izgledali su veoma ponosni time što su znali da je čovek iz Američkog ministarstva poljoprivrede bio kod mene na nekom doručku. Moram reći da to nisu bili prijatni razgovori. Upozoravali su me da se neću moći zaposliti u diplomatskoj službi zbog biografija roditelja. Tunjave ljudske figure iz filmova tipa Bertolućijevog „Konformista“. Zanimljivo je da sam neke od tih tipova videla devedeset i prve godine kada su pokušavali da rovere po antiratnim demonstracijama. Prepoznala sam jednog od njih u gužvi na jednom antiratnom koncertu i gromko sam mu se javila: – Dobar dan! Uglavnom, zavodski sekretar nije uspeo da poništi odluku Fulbrajtove komisije. Ne znam zašto mu je bilo potrebno to zastrašivanje.

Raskidaš radni odnos ili si ostala?

– Kada me je sekretar počeo maltretirati, već sam bila čvrsto rešena da odem iz Zavoda, te sam konkurisala na mesto asistenta u naučnom radu na Ruralnoj sociologiji na Poljoprivrednom fakultetu u Novom Sadu. Primili su me na taj posao u jesen 1987, skupa sa koleginicom koja je potom otišla na magistarke studije na „moj“ institut u Hagu (gde i sada predaje na rodnim studijama). Na Fakultetu su znali da planiram da idem u SAD, ali su me ipak primili. Tamo sam radila od jeseni osamdeset i sedme do septembra osamdeset osme kad sam otišla u Ameriku. Ostala sam kod njih u radnom odnosu na neplaćenom odsustvu do devedeset i druge.

To je bila katedra u razvoju?

– Do našeg dolaska, sem profesora i njegovog asistenta, na katedri nije bilo nikoga ko se bavio sociologijom, nego ekonomijom poljoprivrede u najširem smislu. Ja sam bila asistentkinja pripravnica u nauci, što znači da nisam imala obaveze u nastavi. Putovali smo po selima, radili intervjue: meni je to bilo prvi put u životu, teško i zanimljivo.

Onda si otišla u Ameriku.

– I tamo sve počela nanovo. Upisala sam se na postdiplomske iz sociologije na Kalifornijskom Univerzitetu u San Dijegu. Prvo sam studirala na master programu, a nakon tri godine kurseva sam 1992. polagala kvalifikacioni ispit, nakon čega se počinje doktorat. Uzimala sam mnogo različitih kurseva, i sa departmana za političke nauke, jer sam htela

da popunim praznine iz dodiplomskog života. Uz stipendiju za školarinu koju sam dobijala pet godina od univerziteta, radila sam kao asistentkinja u nastavi otprilike trećinu radnog vremena. Preko leta sam radila razne poslove, te sam tako mogla i da dolazim u Novi Sad.

Početak interesovanja za feminističke ideje?

– Od leta 1991. godine počela sam češće i na duže vreme dolaziti kući, kada sam se uključila u antiratne demonstracije. Početak rata u Jugoslaviji za mene znači uključivanje i u feministička razmišljanja. Tada sam se upoznala i sa „Ženama u crnom“. Pre toga sam bila potpuno neuka glede feminizma, a već na prvim antiratnim okupljanjima je bilo upadljivo prisustvo i iskustvo starije generacije jugoslovenskih feministkinja. Nakon antiratnih demonstracija u Beogradu jula 1991, mala grupa nas mladih je organizovala i prve demonstracije i antiratni koncert u Novom Sadu. Devedeset treće godine sam dobila dvogodišnju stipendiju Američkog saveta za društvena istraživanja za početak terenskog rada u Srbiji, te sam do 1995. provodila duge raspuste u Novom Sadu i u široj okolini – sve sam pare trošila na putovanja u „zemlju“ koje nije više bilo.

U zimu devedeset prve na drugu, skupljali smo potpise protiv mobilizacije za podnošenje peticije srpskom parlamentu – tada je već bio pao uništen Vukovar, završeno je granatiranje Dubrovnika... U to vreme sam i dalje na postdiplomskim studijama u San Dijegu, nekako „uživam“ jer radim što volim, ali je bio istovremeno i tegoban period, gde me je antiratno angažovanje i nova prijateljstva sa iskreno požrtvovanim ljudima, najviše ženama, „sačuvalo“, valjda. Tada nije bilo u redu da svoja iskustva nazivam strašnim, jer nisam živela kao civili u Bosni i Hercegovini, ili Hrvatskoj... pod granatama.

Devedeset prva je bila isto i vreme tvog određivanja?

– Ja sam predugo odrastala u svojoj glavi, ali bih mogla to sociologizirati: moje već prvotno opredeljenje za sociologiju, moja strast za njom, dolazila je od toga što sam imala i imam duboku netrpeljivost prema elitama. Osobe koje su bile na vlasti ulivale su mi nepoverenje i gađenje. (To osećanje nije bilo nikakvo predosećanje – apsolutno je nemoguće da je iko od nas, većine običnih Jugoslovena koji nismo imali veze sa vlašću mogao znati da će neko, a pogotovu ne naša JNA, krenuti da ubija sunarodnike.) Imala sam tada, pre 1991, samo jasnu netrpeljivost prema autoritetima i elitama. Ono šta me je pored te fasciniranosti raskorakom između ideologije i stvarnosti takođe vuklo sociologiji jeste razumevanje moći, kao mehanizama koji mogu upravljati ljudskom verom u uzroke

zla, te činiti od njih ne samo poslušnike nego i mrzitelje neposlušnih, „neispravnih“ i neprilagođenih pravilima malograđanskim. Tako sam razumela i zadatke sociologa i antiratnih antinacionalista: da nam je dužnost da barem unosimo neke pukotine u tu nevidljivu moć. Nisam bila protiv nacionalizma kao prvenstveno ideologije. Ja i danas smatram da možda i nije dobro fokusirati se na nacionalizam samo kao na ideologiju, jer nam to ne dozvoljava da dobro vidimo ljude koji su učinili ono šta su učinili svojim odlukama i interesima koji su uvek tekući.

Mučne devedesete?

– Kada sam te devedeset i prve u julu mesecu došla u Novi Sad iz San Dijega i prve večeri po dolasku sela da sa roditeljima gledam vesti na beogradskoj TV, u udarnom terminu u osam uveče vesti su započele prikazivanjem dokumentarnih snimaka umarširanja nacističkih trupa u Zagreb 1941. Sutradan u sedam ujutru sam sela na autobus i otišla za Beograd. Prethodne večeri iza ponoći sam čula da je u Beogradu osnovan Centar za antiratne akcije. Tu vest sam čula na vestima jedinog pan-jugoslovenskog antiratnog programa, Yutela³, koji se mogao pratiti samo od jedan ili dva sata ujutro. Kad sam bila došla u Novi Sad i suočila se sa TV i novinama, odjednom je sve postalo jednostavno: ili ću se odmah vratiti u San Dijego ili odoh u taj Centar za antiratne akcije. Osećaj strave i mogućnosti spasenja. U prvom momentu kada sam ušla u zgradu u u kojoj se nalazio Centar za antiratne akcije u Beogradu, susrela sam se na stepeništu s jednom aktivistkinjom koja me je potpuno osvojila jednim škrtim pozdravom i nepoverljivim pogledom i naređenjem da se odmah prihvatim korisnog posla. Dobila sam letke sa pozivom na antiratne demonstracije da ih raznosim po sandučićima na Novom Beogradu. Sećam se osećaja olakšanja: nešto sam počela da radim – znači nešto se menja. Ukratko, odlazak u Centar je bio prava odluka jer sam se tamo upoznala sa istomišljenicama.

Završila si interdisciplinarne magistarske studije u Americi?

– Od devedeset i treće do početka devedeset pete imala sam stipendiju za terenski rad u Srbiji i Sloveniji, jer se u Bosnu i Hrvatsku nije gotovo nikako moglo ući. Jedan od najvažnijih motiva za korišćenje te stipen-

.....
³ Yutel (Jutel) – televizijski program vesti osnovan krajem 1990. uz podršku Saveznog izvršnog veća i poslednjeg premijera SFRJ Anta Markovića. Iz redakcije u Sarajevu je emitovao vesti suprotstavljene nacionalističkoj agendi srpskih i hrvatskih medija. Na početku rata u Bosni i Hercegovini, JNA je razmontirala TV predajnik sa kojeg je emitovan Yutelov program.

dije je bila mogućnost da, uz provođenje intervjua, nastavim da radim sa antiratnim grupama. Na terenu sam radila intervjue (i) sa svim velikim muškim intelektualnim glavama Beograda tokom teskobnih zima devedeset treće i četvrte. Iako u intervjuiima nije bio mnogo istine i samokritike, barem sam se uverila da mi je ono prvobitno gađenje bilo utemeljeno u stvarnosti. Teško je bilo izdržavati, uz ljubaznu mimiku, takvu količinu narcizma i akademizma u vreme kada je civilno stanovništvo ginulo i gladovalo pod višegodišnjim opsadama. Nisam, ipak, tada očekivala da su nam intelektualci toliko gori od „neukog naroda“.

Nisi objavila disertaciju?

– Ne, još razmišljam koje poglavlje bi bilo najbolje da izraste u knjigu. Disertacija je bila o ulozi intelektualaca u nacionalističkoj mobilizaciji. Ono što me je dodatno udaljilo od moje disertacije je bilo razumevanje da je ono što bih želela iskazati i dokazati kao sociološkinja ograničeno, te da bih neke značajne stvari mogla reći samo u književnoj formi. Bilo bi nepošteno prenositi taj osećaj gađenja kroz sociološki format: za to, možda srećom, u sociologiji nema metoda.

Rad na terenu u Srbiji u to vreme bio je dragoceno iskustvo.

– Oko šest meseci sam bila u Srbiji, dva meseca u Sloveniji: mnogi ljudi koji su u to vreme bili izbegli iz Bosne i Hercegovine, kao i mnogi intelektualci-antiratni aktivisti iz Beograda i Hrvatske su dolazili u Ljubljano, koja je zbog toga tada bila vrlo oživela. U Ljubljani sam se mogli sretati i sa starim drugom rediteljem LP koji se vratio u rodno Sarajevo pod opsadom.

Ankara?

– Devedeset i pete sam bila ponovo u San Dijegu i počela da pišem tezu, a devedeset osme, pre nego što ću predati tezu, otišla sam u Ankaru, gde sam prihvatila posao na jednom privatnom univerzitetu, najviše zbog toga što nisam imala novaca za život, a trebalo je nekako da preživim tu poslednju etapu pred odbranu. Tamo sam provela jednu vrlo simpatičnu godinu, uz ekonomski oporavak. Taj boravak u Ankari je bio dobar i stoga što je devedeset i osme u oktobru bila prva pretnja bombardovanja Srbiji, te su moji roditelji došli u posetu. U Ankari sam imala besplatan stan u okviru kampusa, usred borove šumice među ružama – idealno penzionersko okruženje. I tamo sam stekla nekoliko dobrih prijatelja, od kojih se i danas družim sa divnom drugaricom Čehinjom. A devedeset devete, kad je stvarno počelo bombardovanje, mama i tata su kod mene proveli tri i po meseca. Mama je čak tamo imala i infarkt, što je

uključivalo iskustvo i privatnih i državnih bolnica u Turskoj. Tretman je bio dobar, uz veliku okolnu pomoć i podršku kolega i prijatelja.

Boston?

– U 1999. sam dobila postdoktorsku stipendiju na Braun univerzitetu u Providensu, kraj Bostona, te ponovo odlazim u Ameriku na dve godine – do 2001, a tezu sam odbranila 2000.

Te godine si nama u Ženskim studijama držala predavanja.

– Tada sam se već spremala da radim godinu dana u Nemačkoj, u Bonu, ali to je bilo više kao „visiting“ ... posle odluke da neću više živeti u Americi. Ne znam koliko je to bilo pametno, a ni promišljeno. Ali evo – „povratak“ u Evropu.

Bon?

– Prijavila sam se na oglas za posao na Centru za studije razvoja Univerziteta u Bonu, koji se osnivao od novca koji je Bon dobio kao „utešnu nagradu“ za prelazak prestonice u Berlin. Ideja je bila da to bude nešto poput američkih ‘think tank’ instituta. Ali to se nije moglo naprosto presaditi iz Amerike u Nemačku, te se zato vrlo brzo rasturilo. No, početkom dvehiljaditih je na čelu tog Centra bio jedan vrlo ambiciozan (u smislu želje da se nemačka akademska scena internacionalizuje) sociolog i antropolog VA koji me je pozvao da dođem iz Providensa na intervju, i odmah ponudio posao na pet godina. I tada sam postupila uobičajeno neracionalno. Naime, meni je bilo zanimljivije da završim sve svoje zadatke u Providensu. Tamo sam dobila sredstva da organizujem skupove (što sam volela da radim), tim pre što sam mogla na njih pozivati aktiviste i istraživače iz bivše Jugoslavije – okupljanja „uobičajenih osumnjičenih“, kako smo ih od milja nazivali. Nisam mogla napustiti sve te organizatorske zadatke koje sam bila preuzela za dvogodišnji period, a u Bonu me nisu želeli čekati toliko dugo, pa smo se dogovorili da dođem na samo godinu dana.

Postaješ akademska nomadkinja!!

– Posle toga sam bila oko tri godine u Danskoj kao profesorka u Arhusu na političkim naukama, gde su svi gotovo isključivo bavili pitanjima Evropske unije, što mi je bilo prilično dosadno. Društveni život mi je bio nepostojeći. Ja sam do tada poznavala Dansku samo iz Kopenhaga, gde sam boravila kao stipendistkinja doktorskih studija u jesen devedeset treće godine, među živim i kosmopolitskim društvom, gde sam se bila upoznala i sa raznim veteranima mirovnih pokreta. Mislim

da je dvehiljaditih godina u Danskoj (a pogotovo van Kopenhagena) atmosfera već bila drugačija, jer su se na vlasti već više od pet godina čvrsto gnezdile desničarske anti-imigrantske stranke, te se i javna kultura u toj zemlji prilično promenila. Uz sve to, na poslu je vladao muk, odnosno odsustvo prijateljske atmosfere. Imala sam čak i malo suđenje sa univerzitetom, a u povodu (ne)postojeće klauzule u mom ugovoru o obavezi da u roku od dve godine naučim da tečno govorim danski. Uz advokaticu i plaćanje neke odštete, završila sam epizodu moje karijere u Arhusu. Jedva sam čekala da odem, prvo od dosade, a potom od lice-merja kolega, gde mi je jedan od njih, kao izuzetak (inače „gubitnik“), rekao da mu je „žao što se grupa nije potrudila da me integriše“.

Glazgov?

– Onda se pojavio dvogodišnji posao u Glazgovu, na Departmanu za sociologiju i antropologiju, a povezan sa radom novoosnovanog Centra za studije rasizma i nacionalizma i jednog novog master programa o globalnim društvenim pokretima koji je bio fantastičan! Međutim, nakon dve godine se Centar počinje gasiti, te ni ja nisam mogla ostati duže. Tamo sam imala predivno društvo (pogotovo u poređenju sa iskustvom u Danskoj). Divno smo se družili i na poslu i van njega. I žao mi je što se moja karijera nije tamo nastavila. I Glazgov kao grad mi je počeo prirastati srcu. Iako nije aristokratski lep (kao Edinburg), nego je (kao nekadašnji grad lučkih i drugih radnika), sivkast i po rubovima iskrzan, ali je zanimljiv. Možda mi paše i katkad surova, promenljiva klima.

Ti u kontinuitetu i tada predaješ u Ženskim studijama kod nas u Novom Sadu.

– Važno je da kažem da je moja motivacija da dolazim kod vas na Ženske studije povezana s mojim predašnjim učestvovanjem u antiratnom pokretu. To je za mene bilo isto. Nije mi bio prioritet da doprinesem akademskom životu u zemlji Srbiji, niti da „obnovim veze“ s formalnim institucijama fakulteta, jer bi me to sputavalo. Vas u Studijama sam doživljavala kao jedan potez za slobodom.

Nisi htela da se zapošljavaš u akademskim institucijama u Srbiji?

– Takvim kakve jesu, nisam. Već sam malopre pomenula mreže kooptacije, a i kada sam govorila o razumevanju nacionalizma kao poslednje faze socijalistickog kvazi-humanizma. Znači, o sistemu institucionalne kooptacije u nalaženju svih vidova „uhljebljenja“ kroz porodično-burazerske veze. Taj parohijalizam, udružen sa patrijarhatom, najjači na nivou elita, ali koji se konstantno „cedio“ i do običnih ljudi koji „nisu

imali izbora“ nego da „pomažu svoje“, otrovao je Jugoslaviju kao zajednicu građana. No, pogotovo posle ratova, nisam htela ni da se zamislim u tim sistemima kooptiranja, maženjima i paženjima između intelektualaca. Kada sam doktorirala dve hiljadite godine, tada sam već bila provela više od deset godina u Americi u jednom profesionalnom okruženju, u kojem sam ocenjivana za svoj rad nepristrasno, kao „tikva bez korena“. Iz tog perioda potiču moji i sada navažniji profesionalni oslonci. U tim mrežama funkcionisem radosno i laka srca kada radim na projekatima i pišem. Veoma mi je važno da imam podsticaj u takvom okruženju da bih mogla da imam svoj intelektualni ritam.

Posle Glazgova?

– Hitno sam morala da nađem neki posao da bih mogla da preživim. Godinu dana sam živela u Novom Sadu sa roditeljima. Pogledavala sam na Tursku između ostalog i zato što tamo ne bih bila sasvim nova. Već sam bila prilično dobro poznavala akademski život u Turskoj, a osim toga sam od 2007. do 2010. odlazila da predajem na letnjim školama na Bosforskom i Sabandzi univerzitetima u Istanbulu, od kojih je prvi najbolji univerzitet u Turskoj. Gotovo sve moje bivše kolege iz Ankare su se u međuvremenu preselile u Istanbul. I tako sam pronašla otvoreno radno mesto na univerzitetu Doguş na departmanu za politiku i međunarodne odnose. Ponudili su mi dobre uslove, uključujući i besplatan veliki stan na stotinak metara od posla, što je za grad od sedamnaest miliona stanovnika prilično veliki plus.

Predaješ sve na engleskom jeziku?

– Sve je na engleskom jeziku. Sada bih ti „upala“ sa temom o kursovima o filmovima, koji su mi postali pasijom upravo tih godina kada sam počela predavati na letnjim školama u Istanbulu. Reč je o analizi filmova kao metodi istraživanja nacionalističkih, rodni i drugih društvenih konflikata. A naročito me interesuju poređenja između filmske industrije i filmske alternative u postsocijalističkom miljeu, između Sovjetskog Saveza, a sadašnje Rusije, i postjugoslovenskog prostora: dva regiona koja su, uprkos sličnosti tema i konteksta, veoma različiti u pristupima društvenim konfliktima. A naročito glede predstavljanja rodni odnosa u postsocijalizmu – u ruskim filmovima se repatrijarhalizacija rodni odnosa provela mnogo temeljnije i afirmativnije nego u post-jugoslovenskim (ako nam je to uteha).

Nisi nam nudila kurseve o filmovima kao mogućim istraživačkim i nastavnim metodama. A oni su stvarno dobri!

– Nisam ih nudila zato što za njih treba bar desetak dana intenzivnog kursa – 20 sati. Ja inače imam relativno dobru zbirku kasno-sovjetskih i ruskih savremenih filmova.

Ti znaš engleski, ruski i srpski, a malopre si nešto rekla na španskom.

– Meni je francuski bio drugi strani jezik u gimnaziji, ali mi je zapravo bio prvi strani, ako se zagledamo ponovo u detinjstvo. Meni je madam Madlen Stevanov predavala francuski kad mi je bilo četiri-pet godina. Čitam francuski, a sada se trudim po svaku cenu da pronađem neku tromesečnu predavačku stipendiju u Francuskoj, jer je moje znanje jezika bez govorne prakse prilično opalo. Obično, nakon nedelju dana u francuskoj sredini jezik mi živahne. Nakon tri-četiri meseca boravka u Francuskoj, verovatno bih mogla držati i predavanja na tom jeziku. Španski je veoma lak, fonetski je jezik sa veoma lakom gramatikom za nas koji smo dobro znali latinski, tako da ga čitam normalno i razumem, ali nisam sistematski učila španski kao francuski jezik. Italijanski sam učila isto tako kao i španski, ali mi je on sada u boljem stanju u oblasti svakodnevnog sporazumevanja, zbog predavanja koja držim u Bolonji svakog leta.

Nisi se vezivala bračno?

– Nešto što bi ličilo na partnerski suživot mi je uvek bilo vrlo teško da želim, iako su pritisci na ženu veliki u svakoj sredini, a za ono što se može dobiti zauzvrat u braku podrazumeva se da je u isti mah i najveća sreća i potreban štiti. A kada su se suživoti događali, često sam osećala da mi je to nametnuto.

Ti si meni jedna od onih interesantnih istraživačica koja potvrđuje da možemo same, ne moramo da imamo ni muža koji te navodno pomaže, jer može da ti odmaže; oca koji te negde gura...

– Ako moramo da gotovo sedamdeset godina nakon *Drugog pola* Simon de Bovuar i dalje nekome dokazivati da žene mogu živeti i dobro se osećati bez muževa, nismo se proslavile.

Koliko je Tvoj samouspeh dobar za Tebe i kako bi se on mogao podeliti?

– Imam velikih problema s time da svoj život nazovem uspehom za primer drugima. Ko ga definiše? Šta je uopšte uspeh? Šta je uspeh žene u patrijarhalnom društvu? Ja mislim da za mnoge ja uopšte nisam uspeš-

na osoba, nego sam nešto devijantno ili, za one dobra srca, za žaljenje. Ni u kom slučaju da pelcujem nekog! Za mene je samouspeh u tome da mogu da odbranim prostor u kome mogu nešto pristojno da uradim u nauci, i da sa studentima razvijam sociološki zanos, a sa zainteresovanima i aktivističku-antinacionalističku i feminističku kritiku.

Napraviću poređenje samo sa Turskom jer kod nas veoma malo sveta zna i želi da više sazna o Turskoj. Svi znaju, navodno, kako živi srednja klasa i bogati u Nemačkoj, Francuskoj, Britaniji ili SAD, ali malo koga interesuje da sazna da u Turskoj srednja klasa i kosmopolitsko obrazovanje traju već četiri generacije u kontinuitetu. Moje univerzitetske kolege su obrazovane u inostranstvu, školovane na engleskom ili na francuskom jeziku u gimnazijama u Istambulu – ti zapadni standardi obrazovanja su se u Turskoj počeli nametati već u poslednjim decenijama Otomanskog carstva. I pored toga, pogotovu na manjim univerzitetima, postoje mehanizmi zapošljavanja i promocije preko veza i poznanstava. Ipak, zapadni standardi kvaliteta i profesionalizma u objavljivanju radova su nešto sa čime se svi akademski uposlenici moraju nositi. U Turskoj se ne može dobiti posao sada čak ni na državnim dobrim univerzitetima bez doktorata stečenog u zemljama Zapadne Evrope ili SAD, Kanade i Australije. I državne fondacije daju velika sredstva za stipendiranje postdiplomaca u inostranstvu. U tom smislu, ima mnogo više mobilnosti među studentima i zaposlenima nego kod nas.

Po onome koliko pratim zaoštavanje ideološkog diskursa u Turskoj, postoji armija militantnih sekularista kojoj pripadaju i veliki deo starijih profesora na mom bivšem univerzitetu Doguş. Tu je i generacijska razlika vrlo značajna. Militantni sekularisti su grupa koja je više-decenijski lično profitirala od Kemalizma, ali na uštrb demokratizacije i brige za višemilionsko siromaštvo i regionalne razvojne razlike. To su ljudi koji smatraju da se nalaze pod pretnjom islamističke partije (AKP– Stranka pravde i razvoja) koja je na vlasti oko petnaest godina. Upravo zbog svog paranoičnog odnosa prema usponu i uspehu AKP stranke i nekritičkog odnosa prema korupciji i održavanju sopstvenih privilegija, vojnim pučevima i anti-kurdskom nacionalizmu, stranka kojoj oni pripadaju je iz vladajuće stranke spala na marginu.

Veliki broj Turaka koje srećemo u velikim gradovima Turske su ljudi koji su prva ili druga generacija doseljenika iz manjih mesta. Potomci ogromne grupe zanatlija i malih trgovaca, koji vredno danonoćno rade a skromno žive, s pravom smatraju da su doprineli ekonomskom rastu Turske, a da ih Kemalizam ničim nije zadužio. Dugo godina vladajuća

klasa generala i birokratskih elita je za njih imala samo prezir i podsmeh. Pokrivene žene im nisu bile pretnja dokle god su bile nevidljive, to jest dolazile da im kuvaju i čiste kuće. Islamistička stranka sadašnjeg premijera je, uz mnoge uspešne reforme u zdravstvu, uradila puno i za međunarodnu promociju Turske. Veći deo ovih promena su nevidljive za posmatrača izvana.

Da li imaš neko zapažanje šta se događa u feminizmu u Srbiji?

– Dogodile su se neke stvari tokom dvehiljaditih, a one se tiču možda i drugih antirežimskih miljea, a to je da nema mnogo razgovora o tome kakva je veza između feminističkog metoda kao nauke i aktivizma. Mislim da se taj problem nikako ne rasvetljava (dalje od perioda 1990-ih). Jer ako se o tome ne govori – to je nož u leđa svakom feminizmu. Taj raskorak između posvećenja teoriji i diskusije i programa za rad „na terenu“ (a ne samo u sferi zadataka koji se provode u ministarstvima) raste. Taj *gender mainstreaming* je po pravilu neosetljiv i nezainteresovan za lokalni kontekst. I još gore – kao i u svim „telima“, ljudi i žene koji tamo rade smatraju da je feminizam od njih počeo ili da je danas nepotreban.

A zapažanje o rodnim studijama?

– Mogućnost da predajem na ACIMSI Centru za rodne studije dolazi od tvoje dobre volje (a i drugih na Studijama) da me pozivate, još od 2000. godine, te naših zajedničkih uspešnih prijava na fondove austrijskog Brain Gain programa. Na drugom planu, taj rad sa studentkinjama je za mene bio i važna spona između moje dobre prošlosti u Novom Sadu i uopšte u Jugoslaviji i sadašnjosti. Tako da ste mi pomogle da imam jedan kontinuitet sa vama. Kod vas bih osećala i odgovornost prema mestu iz kojeg sam došla. Slično sam se osećala i na antiratnim demonstracijama i potom na akcijama „Žena u crnom“. Evo – Rodne studije su i zavičaj!

Ti si nama uvek dolazila sa puno novina, jer mi mnoge stvari ili nismo uvodili ili smo tek sa tobom počeli da uvodimo. Ti si prva počela taj odnos prema pop-kulturi i nacionalizmu. Kako se Ti identifikuješ?

– Pa ja se trudim da se ne identifikujem. Oni koji imaju moć ili konsenzus taj posao odrade bez pitanja i preispitivanja – pa se tako smestimo u kategorije popisa. Nekom su udobne, a nekom mrske. Ako odobravam identifikaciju, to je u nekoj akciji: na primer, na Rodnim studijama sam upoznavala uglavnom mlade žene, od kojih su mnoge imale fantastične antistereotipne i prkosne načine proživljavanja svojih identiteta. Bilo mi je važno da razumem odakle one, živeći u za žene

veoma nepovoljnim ideološkim i socijalnim uslovima, crpe snagu za otpor. Govorila sam o određenju bivše Jugoslavije (svakako neegzaktnom) kao neke svesti jednog velikog broja građana o kosmopolitskom i trans-etničkom identitetu.

Sada si na drugom univerzitetu u Turskoj. Da li imaš nova saznanja i nove ideje?

– Moje prethodno radno mesto je Univerzitet Doguş gde sam se žalila, pod navodnicima, na kolege „militantne sekulariste“. A u međuvremenu sam prešla da radim na Univerzitet Fatih kojeg je osnovao utemeljitelj jedne islamske sekte, Fetulah Gulen, jedan stariji i bogati gospodin koji već dugo živi u Pensilvaniji u dobrovoljnom egzilu, jer je bio optužen za rušenje ustavnog poretka dok je u Turskoj na vlasti bila Republikanska partija (Kemalisti). U međuvremenu, Gulenov pokret je pomogao sada vladajućoj stranci da dođe na vlast, jer je njegov pokret bio već dobro umrežen. Petnaestak godina su prijateljevali sa strankom Tajipa Erdogana, ali su od nedavno neprijatelji. Jedna vrlo interesantna situacija. Na fakultetu vlada tiha paranoja, strah da će se broj studenata smanjivati (što se već događa). Ta atmosfera se, međutim, nas stranaca gotovo uopšte ne dotiče. U naletima otpuštanja najgore prolaze uglavnom samo turske kolege, već po starom autoritarnom modelu.

Jos nešto opšte: mnogi stranci, na žalost, imaju islamofobične oči. Jedino što vide kada dolaze na Fatih univerzitet jeste da je većina devojaka pokrivena, ne želeći da razmišljaju o činjenici da veliki broj tih mladih žena dolazi iz porodica u kojima su žene iz prethodnih generacija nepokrivena. Možda ne bi primetili ni da na univerzitetu ima veoma mnogo i muškaraca i žena koji dolaze iz zemalja Afrike, Jugoistočne Azije i bivšeg Sovjetskog Saveza. Pokret Gulen osniva srednje škole i koledže kako u zemljama sa većinskim muslimanskim stanovništvom, tako i u Americi. Te škole nude odličan program obrazovanja na engleskom jeziku. Mladi koji dolaze na Fatih iz tih zemalja su po pravilu mnogo vredniji i uspešniji studenti nego lokalni.

Oni slušaju nastavu na engleskom jeziku?

– Da. Strani studenti govore mnogo bolje engleski od mojih turskih studenata u proseku. Dakle, jedna vrlo zanimljiva sredina.

S obzirom na Tvoja iskustva u raznim zemljama imaš li zamerke za obrazovanje na fakultetima u Srbiji?

– Mi smo o tome već mnogo razgovarale, uglavnom se usredsređujući na rodne studije, ali kritika je upućena i svemu ostalom šta se doga-

da u Srbiji, a to je utisak da je sve u stanju reformi koje se ne primenjuju. Te reforme se u dominantnom diskursu prikazuju kao nešto, s jedne strane izvanredno i bez alternative, a s druge strane kao nešto što nam vrlo često ne odgovara. Tako se između te dve interpretacije unutar dominantnog diskursa baškari prostor za odlaganje promena, koje čak uopšte i ne bi morale da budu samo one koje se nameću od Evropske Unije kroz bolonjski proces. Naravno da ima mesta i za druge reforme, međutim, volja da ih se predlaže mi se čini da ne postoji na univerzitetima. Jedan od osnovnih razloga je kombinacija ekonomske poniženosti i apatije stalno zaposlenih predavača i odsustvo mogućnosti zapošljavanja mladih. Rezultat tog stanja je velika surevnjivost i održavanje malograđanskog miljea „netalasanja“ na univerzitetima, u kojem je samousavršavanje i usavršavanje studenata nešto na šta vas niko neće ohrabriti, nego je predmet osude ili podsmeha, naročito ako je reč o ženama, ako se javno ispoljava. Primarno je zadržati samo sopstvenu poziciju.

Da li će profesorski poziv kao nomadski postati normativan u svetu i kod nas?

– Ovo je jako lepo, normativni oblik. Pa, mana su mnoge praktične stvari! Da čovek neće na vreme zaraditi penziju (iako je jasno da će ovde penzije uskoro većini postati ispod nivoa preživljavanja). Drugi problem može biti taj što ako čovek duže ostaje na nekom mestu, može imati bolji timski rad. To je ono što sam naučila da cenim u Americi, ili u Britaniji, na primer. To može nedostajati u takvoj nomadskoj situaciji.

A dobre?

– Da direktno odgovorim na to pitanje značilo bi da se podrazumeva da ja uvek planski tražim određene nove izazove, ali to nije tako. Ipak se mnogo toga tiče karaktera i temperamenta. Mogu reći da ja imam radoznalost, poput instinkta. Volim da radim stvari iz neke inatne radoznalosti. I zato mi prija da budem u Turskoj kada je toliko sveta zahvaćeno islamofobijom. Sa velikim zadovoljstvom i radošću ljudima pričam o svakodnevnom životu u Turskoj. Kada vidim da ih to čudi ili iritira, jer ne ispunjava predstave koje imaju, neki zadatak je odrađen. Može se reći da je to i nepotrebno?

Da li sebe smatraš migrantkinjom?

– Da, ali sa prednostima i privilegijama koje daje dobro formalno obrazovanje. Inače je izraz „migrant“ mnogo precizniji nego nekoga zvati nomadom ili nomadkinjom, jer ovo potonje ima romantične i boemske

konotacije. Nazivati nekoga migrantom ili migrantkinjom je mnogo adekvatnije u našem vremenu, zato što baca svetlo i na živote stotine miliona ljudi koji nisu ni profesori ni profesorke, nego imaju nizak – obrazovno i ekonomski – status i na svom lokalnu i globalno, ali ulažu velike rizike da taj status promene. Migrantima se danas neprestano kreću tamo i nazad.

E, a to nazad?

– A to nazad može značiti vratiti se na isto mesto nekoliko puta. Ja sam u Turskoj recimo bila u nekoliko navrata pre nego što ću doktorirati. Pa nakon toga na letnjim univerzitetima po šest sedmica. A sada nekoliko godina zaredom obnavljajući jednogodišnje ugovore. To znači i slobodu i mogućnosti da idem tamo i nazad. No, nazad ne mora uvek biti isto mesto.

Da li u tvom slučaju znači da ćeš jednom doći ovde nazad zauvek?

– Volela bih da imam kućicu na hrvatskom primorju. Da li bi to značilo vratiti se zauvek? Mislim da pod migrantskom psihologijom podrazumevaš dijasporičnu psihologiju. Sve više i više migranata, uključujući mene, nemaju taj dijasporični okvir. Znači, nema sna ili insistiranja na zlatnoj zemlji-postojbini i povratku. Ja sam u Novom Sadu toliko često da izgleda kao da sam u raznim njegovim delovima i češće nego neki ljudi koji u njemu žive. Rekla sam ranije da me ne privlači misao o tome da bih mogla postati delom akademskih institucija u Srbiji. To mi deluje kao nešto što bi mi verovatno ogadilo akademski posao.

Gubitak oca.

– Ostala sam bez tate nedavno i osećam turobnost svakog dana. Verovatno sam još u stanju neverovanja i odbrane jer i dalje razmišljam o njegovim bolestima i lekarima. Žao mi je što nisam više saznala o tatinim mladim godinama, naročito o onome šta ga je ponukalo na odlazak u partizane i o kraju 1940-ih u Sovjetskom Savezu. Tata nije bio pričljiv, tako da mi je jasno da ga ne bih mogla siliti da se poverava. Govorio je o prošlosti u fragmentima. Mama se za vreme tatine bolesti fizički izmučila, a sada – teskobno u stanu u kojem je sve puno tatinih prisustva. Donekle je čuva nepokolebljiva disciplina, prema kojoj se vlada i u brizi o svom zdravlju i u održavanju svojih prijateljstava i rodbinskih veza. Kao da se ne umara od pomaganja i savetovanja svojih studentkinja, od kojih su većina sada već penzionerke. Ove godine je mama izgubila i najbližu sestru, svoju tetku, koja je živela u okolini Moskve, a za mamu bila autoritet, s kojom je navikla da o svemu razgovara. Pokušavam da svojim čestim dolascima u Novi Sad pomognem i mami

i sebi da prođemo kroz ovaj period (letos smo provele oko tri sedmice u Podmoskovlju kod mog brata od tetke).

Šta bi se moglo uraditi da ova sredina više zna o našim akademskim talentima?

– Mislim da bi to moralo poteći iz onih struktura koje odlučuju o fondovima za međunarodnu saradnju. Da se sredstva tako planiraju da se mogu trošiti samo na povezivanje sa predavačima koji dolaze iz inostranstva. Koliko pratim događanja u Novom Sadu, malo predavača po pozivu dolazi sa stranih univerziteta (ne govorim sada o nama koji smo poreklom iz Novog Sada) da ovde drže predavanja ili da počnu raditi na projektima. Bilo bi jednostavno isplanirati (za šta nisu potrebna velika sredstva), da se redovno pozivaju u Novi Sad predavači koji dolaze u Francuski kulturni centar ili Gete institut u Beogradu. Možda bi se deo tih fondova za međunarodnu saradnju koji na svakom fakultetu postoje mogao usmeriti tako da se može trošiti samo namenski. To zvuči vrlo diktatorski, ali ja nisam pametna kako bi se moglo drugačije. To bi obavezivalo i na sačinjavanje programa-rasporeda pozvanih predavača. Već postoje mnoge mogućnosti da predavači unutar post-jugoslovenskog prostora sarađuju i upoznaju se sa stanjem akademskih institucija „preko međe“ – između ostalog i putem letnjih škola na kojima se predaje na engleskom i predlaganjem novih kurseva čije uvođenje pomažu strane fondacije, poput austrijskog WUS-a (Svetske univerzitetske službe) ili holandske ATA (Asocijacije za akademski trening). Tako sam ja predavala u Prištini i severnoj Kosovskoj Mitrovici i u Sarajevu na rodnim studijama. Ponovo se spremam ovog leta za Prištinu, što mislim da može biti posebno značajno za nas iz Srbije. Uz to, postoje i razni programi suočavanja sa ratnim zločinima i „pomirenja“, ali nisam uverena u njihovu učinkovitost, sem kada su studenti ili mladi uopšte u pitanju, jer se oni inače nikako ne stimulišu da posećuju Kosovo, Bosnu i Hercegovinu ili Hrvatsku.

Mislim da bi objavljivanje u Srbiji knjiga i radova naših predavačica afirmisnaih u svetu pojačalo znanje o njima?

– Ne mora da znači da bi imalo nekog uticaja na oživljavanje akademske scene. Evo primera: mnogo napora i novca stranih donatora je utrošeno tokom poslednjih dvadeset godina da se analiziraju problemi sadržaja u udžbenicima na celom post-jugoslovenskom prostoru. Postoje toliki dokazi da ti udžbenici nisu dobri (podstiču govor mržnje i eksplicitni i implicitni nacionalizam), ali se ništa u tom smislu nije

dogodilo da dođe do primene tih rezultata u praksi – u nastavi istorije i drugih predmeta. I sama sam učestvovala na nekim od tih istraživačkih projekata. Postoji jedan pasivni bedem, proizvod autarhičnih institucija koje odbijaju mogućnost da gledaju prema van. I stoga mislim da bi bilo možda učinkovitije uvesti obavezu da se na fakultete društvenih nauka godišnje pozivaju deset predavača iz inostranstva, a posebno iz država post-Jugoslavije (sa obavezom započinjanja projekata sa bar dvoje), nego objavljivati knjige.

Ima li nešto što Te nisam pitala što bi htela da kažeš?

– Zaboravila sam pomenuti da dve sedmice godišnje radim kao predavačica po pozivu na univerzitetu u Bolonji, gde predajem kurs o jugoslovenskom i postjugoslovenskom filmu na jednom master programu istočnoevropskih i balkanskih studija. Bila bih voljna da pomognem da se naši postdiplomski programi uključe u taj master i slične „joint master“ Erasmus plus programe, jer se za to odvajaju pristojna i kontinuirana sredstva iz Evropske komisije. Tako bi naši postdiplomci mogli provesti deo studija na stranim univerzitetima, mogli bi tamo birati mentore, a da u isto vreme dobijaju diplome akreditovane na nekoliko univerziteta.

Zabeležila Svenka Savić, decembra 2014.

Emilija (1959), Novi Sad*

Kako pamтите svoje najranije detinjstvo?

– Što se tiče mog najranijeg detinjstva provela sam ga u Novom Sadu sa prabakom i pradedom na mestu (uslovno rečeno) današnje nove železničke stanice. Pamtim ga kao lepo, sa velikom livadom na koju sam bežala iz dvorišta kroz otvor za koke i tu sam se osećala zaštićena. Posle smo se preselili u drugi prostor. Kuća nam je srušena, pa smo živeli na Satelitu i odrasla sam na Telepu u Banijskoj ulici, gde su moji roditelji saizidali kuću.

Ono što je najviše obeležilo moje najranije detinjstvo, i uopšte ceo moj život, je bolest koju sam preležala pre nego što sam prohodala – dečija paraliza. To je bila poslednja epidemija koja je zahvatila Evropu pedeset devete godine. Rano detinjstvo je obeleženo desetogodišnjim odlascima na fizikalnu terapiju svakodnevno, i u tom smislu jeste bilo teže i drugačije nego detinjstvo ostale dece. Imala sam dosta problema da me prihvate drugovi, zbog toga što sam imala kraću nogu, i nisam mogla da radim sve ono što su ostala deca mogla u igri, a jako sam volela da se igram. Nekako, uvek sam žudela za time da budem u društvu dece.

*Prodekanka za nastavu Akademije umetnosti UNS

No, vremenom, kad smo se preselili da stanujemo u kući, onda je postalo drugačije vreme i zaista mislim da sam imala sreću da sam živela (možda to danas čudno zvuči) u jednoj državi u kojoj sam zaista osetila ravnopravnost.

Kako se negovalo sećanje u porodici?

– Nije mama nikad pričala o svojoj mladosti, ne znam zašto. Možda zato što sa roditeljima nije imala dobar odnos. Ja sam po fotografijama videla kako su oni živeli (baba je na svakoj fotografiji imala drugo krzno). Deda je dobro zarađivao i bili su jako bogati. On je u Radovljici rođen, tako da je u Gracu završio građevinu pre Drugog svetskog rata, što je bilo jako veliko. Babina familija je poreklom iz Beočina i Karlovaca, isto dobrostojeća familija. Sve što se po gospodskim familijama negovalo, moja mama je dobila tokom odrastanja i bila vrlo obrazovana žena. Na primer, igrala je tenis, svirala je harmoniku i klavir, učila je dva jezika: govorila je nemački, francuski, znala je ruski, znala je mađarski. Baka je počela učiteljsku školu u Somboru (nisam uspela da je nađem u arhivi Pedagoškog fakulteta u Somboru), nisam sigurna da li je završila. Mama je završila Višu pedagošku školu – Srpski jezik i književnost. Kada je bila planska raspodela zapošljavanja, posle Drugog svetskog rata, ona je radila i po selima u Makedoniji, po Srbiji, po Vojvodini... Vrlo teško je to bilo posle Drugog svetskog rata raditi u svom mestu. Pa je ona tamo predavala razne jezike: srpski, nemački i francuski, ruski, čak i domaćinstvo, jedno vreme! A tata je završio Trgovčku akademiju.

Poreklo porodice?

– Austrougarsko! Deda je u stvari u okviru Austrougarske monarhije bio u Sloveniji. Moja čukunbaba sa tatine strane je došla dole iz Donje Nemačke ‘trbuhom za kruhom’. Ona je čista Švabica – tako da ni moj tata nije čistokrvni Mađar. Prosto u našoj familiji nema čistokrvnih, svi su pomešani, jer to je zaista austrougarsko poreklo. A najdalji preci moga tate verovatno su Mađari koji su iz Turske došli, jer moje devojčako prezime Terek u prevodu znači Turčin: Török. Mi smo sa svih strana došli, sa teritorije cele Austrougarske: baba je Novosađanka, mama je rođena u Novom Sadu, deda već nije, znači sa te babine strane jesam Novosađanka. Jer deda je bio ‘pomešan’ (bio je katolik, pa je prihvatio pravoslavnu veru kad se oženio sa baba Verom). S tatine strane su protestanti svi. Kod muževljeve familije su katolici – mama je katolkinja, tata pravoslavac, znači totalno pomešano. Austrougarsko-jugoslovensko poreklo, eto.

Porodični praznici.

– U okviru naše porodice se slavila samo Nova godina. Ja nisam krštena, moji roditelji nisu išli u crkvu: moja mama je bila skojevka pre Drugog svetskog rata (bez obzira što je iz gospodske familije poticala), a moj otac nije verovao popovima. Bio je protestantske vere (reformator-kalvinista), ali odlazak u crkvu nije bio na njegovom repertoaru. Za sebe mislim da sam vernica koja ne ide u crkvu, jer su moji roditelji takvim jednim vaspitanjem i moralnim načelima koje su usadili u mene, ustvari od mene napravili vernicu u osnovne ljudske vrednosti.

Ja sam Božić prvi put osetila u porodici moga muža, pošto je baka katolkinja. Na primer, kitili smo jelku za Novu godinu. Pa onda to farbanje jaja za Uskrs! Ja naravno obeležim i jedan i drugi Božić, obeležim i jedan i drugi Uskrs. Znači ja farbam jaja i za pravoslavni i za katolički Uskrs (ako se potrebe u isti dan, onda se duplo više jaja farba!). Tako da to više shvatam kao porodičnu tradiciju, trenutak da porodica bude zajedno, i trudim se da se ne ogrešim.

Sestra je bila starija od Vas?

– Sestra je sedam godina starija. Ona je mamina ćerka iz prvog braka. Dobro smo se slagale. Ja sam nju slušala pošto sam poslušna u velikom delu svoje ličnosti (iako imam neposlušnost, jer da nemam to u sebi, ne bih bila normalna). Ona se rano udala, još je mama bila živa, i mama je upoznala svog unuka – prvog sestrinog sina. A srećna sam što je mama upoznala i mog muža, jer smo mi počeli sedamdeset četvrte da se zabavljamo, mama je sedamdeset šeste umrla...

U koju osnovnu školu ste išli?

– Završila sam osnovnu školu „Boris Kidrič” (koja se sad zove Miloš Crnjanski) u okruženju Malog Satelita, više na periferiji Novog Sada u to vreme. To je zapravo bila radnička kolonija (sirotinjska kolonija), ali sam tu stekla neke drugove s kojima se i danas ponekad vidim. Moji drugovi su bili deca (uslovno kažem) iz nižih staleža: Cigani, Šiptari, sirotinja, koji žive u tom kraju grada gde sam odrastala. Mada smo svi bili različiti, na srpskom jeziku smo komunicirali i svi smo se zajedno igrali i svi smo zajedno išli po ono parče ‘hleba masti’ za prepodnevnu užinu. Osetila sam tu vrstu jednakosti i ravnopravnosti u smislu da su i mene prihvatili takvu kakva sam. Ja jesam invalid ceo život u fizičkom smislu.

Težak je bio taj školski period zato što sam morala da idem na fizikalnu terapiju zbog noge, zatim sam s devet godina počela da molim roditelje da me vode negde gde se peva, zato što sam volela da pevam

i kažu da sam jako lepo pevala i u školi su me isto primetili po tom daru. Učiteljica me je primetila kao drugačiju, primetila me je kao darovitu, čak darovitu i za likovnu umetnost, imala sam neke crteže... U školi sam bila član svih mogućih sekcija: recitatorske, literarne, naravno hora (orkestar tada nije postojao), pa dramske sekcije koja je jako lepo radila u školi. Išli smo na razne smotre i na takmičenja, čak smo išli i na jugoslovenska takmičenja, to je bila toliko dobra sekcija. Igrali smo predstave u nekadašnjoj „Ben Akibi“ (to je sada „Ujvideki sinhaz“), zgradi Novosadskog pozorišta. Te učiteljice su jako vodile računa o nama u smislu razvoja. Bilo je tu mnogo dece koja su bila organizovana po sekcijama. Mogu da kažem da se u to vreme vodilo računa o deci u školi (što danas možda nije slučaj). Danas je to nekako sve prepušteno roditeljima, a roditelji sad to rešavaju pametno, neki manje pametno ali tada je država jednostavno mislila o tome.

Da li ste imali neku najbolju drugaricu ili druga?

– Imala sam naravno najbolju drugaricu iz ulice. Najbolja drugarica se nekako iskristalisala tek oko desete godine kad sam išla u četvrti razred. Ona me je prva do kraja prihvatila takvu kakva sam, i dan-danas smo u komunikaciji (živi u Beogradu i završila je istoriju umetnosti). Ne vidamo se mnogo, ali se čujemo i kadgod se sastanemo, nastavimo priču tamo gde smo stale...

Bili ste Titovi pioniri?

– Mi smo bili pioniri! Ja sam bila pionirski predvodnik u četvrtom razredu i dobila vrstu odgovornosti. U školi sam kroz te aktivnosti naučena da budem odgovorna. Svi smo dragovoljno obavezu prihvatili i bili ponosni što smo dobili čast da vodimo računa o mladima. Jednostavno je škola bila drugačije organizovana onda. Sve smo bile u plavim keceljama i svaki dan su kontrolisali da li su nam bele kragne čiste, da li su nam nokti čisti. U vreme kada se podizala svest ukupnog društva, verovatno su oni koji su vodili obrazovanje shvatili da to treba tako, pa se jako vodilo računa o higijeni učenika, na primer, postojao je higijeničar u razredu koji je sve kontrolisao. Moram reći da sam ja u porodici dobila te prve osnove. Nije mene škola vaspitala da se ne shvati pogrešno. Znalo se da su se deca plašila kad je roditeljski sastanak ili su se deca plašila kad nastavnik pozove roditelja, ili razredni starešina pozove roditelja.

Moja porodica je, što se tiče mog odrastanja, učinila da budem savezna i odgovorna, jer su moji roditelji uvek govorili da je njihov zadatak

da idu na posao i da zarade novac, a moj da idem u školu. Ne mogu da kažem da sam odrasla u izobilju! Bili smo baš siromašni (roditelji su uzeli kredit da podignu kuću i onda je bila velika mesečna rata). Jedne godine, sećam se, mama i tata nisu imali novca da sestri i meni kupe poklon za Novi godinu, pa smo podelile jednu pomorandžu. A moja mama je bila profesorka književnosti, otac službenik! Imala sam deset godina ili jedanaest kad sam prvi put otišla na more, jer moji roditelji nisu mogli da nam priušte odlazak na more. Televizijski aparat je u moju kuću ušao kad sam imala deset godina, iako je naravno bilo ko-mšija koji su mnogo ranije imali televizijske aparate. Zimske cipele su se kupovale svake dve godine: prve godine smo išle u velikim cipelama, da bismo iduće godine dorasle da nam budu taman. Naravno i tada je bilo onih koji imaju jako mnogo i koji su nekako drugačiji, ali oni su se iz našeg društva sami izdvajali. Moram reći da je moja mama bila obrazovana, da danas živi bila bi izrazita feministkinja. Držala je do sebe i nije dozvoljavala da muško-ženski odnos pokvari ne samo njenu sliku o sebi, nego ni njenu pravu vrednost. Ideju o ravnopravnosti polova dobila sam od svoje mame.

Kako ste počeli da se bavite muzikom?

– Počela sam priču o tome da sam sa devet godina tražila da me vode negde gde se peva i gde se svira, što je moja mama pokušala da mi udovolji, međutim, moj tata je malo bio tvrdi, jer je smatrao da je za žensko dete dovoljno da završi obaveznu školu. Isto sam rekla da je moja mama poreklom iz predratne obrazovane porodice (moj deda je u predratnom periodu bio jedini građevinski inženjer u Vojvodini! i učestvovao je u izgradnji Banovine i industrijske zone u Novom Sadu). Mama je u detinjstvu imala guvernantu, učila je strane jezike, imala je nastavnicu klavira i harmonike. Bila je u stvari vrlo srećna kada sam ja izrazila želju da idem u muzičku školu. I onda su oni mene odveli u Muzičku školu u novembru mesecu (kad su svi prijemni ispiti bili gotovi). Želela sam samo klavir da sviram i da pevam! Profesor Rudolf Bruči, bivši dekan Akademije, i profesor Ivan Marušević su obavili prijemni ispit i onda su ubedili moje roditelje da treba da sviram violinu (pošto moji roditelji nisu imali novca da kupe klavir). Počela sam da sviram violinu, dobro mi je išlo, ali ja violinu nisam volela. Nakon tri godine smo kupili klavir i ja sam počela da ga sviram i tada sam upoznala jednu drugu stranu moje mame – klaviristkinju! Posle toliko godina nesviranja, sela je za klavir i počela da svira kompozicije koje je učila u detinjstvu. Tako je klavir počeo da nas povezuje: njoj je bilo zadovoljstvo da je mogla ne-

koj svojoj ljubavi da se vrati, a ja sam počela da sviram instrument koji volim.

Upis u srednju školu?

– Na kraju osnovne škole sam želela da se upišem jedino u gimnaziju, jer naravno sve moje drugarice su išle u gimnaziju i to u „Jovinu” gimnaziju. Ja sam imala uslove da se tamo upišem, ali je moja mama samo rekla: – Ti ćeš da ideš u Muzičku školu! I zahvalna sam joj što je odlučila umesto mene.

Mama je primetila moj pedagoški dar još u ranom detinjstvu. Kod mene su u kuću dolazili učenici da prepisuju kada je neko bio bolestan, pa sam pomagala, objašnjavala kako je to učiteljica ispričala i mama je rekla: – Ti ćeš biti nastavnik! Ja sam rekla: – Ne pada mi na pamet! Ja sam bila talentovana za odgovore mami i tati, naravno da sam puno puta platila to, ali sam onda mami rekla: – Nema šanse da budem nastavnik, a mama kaže: – Zašto? Pa reko’: – Pa da nikad nemam novaca kao ti!

Muzička škola?

– Jedno vreme sam paralelno svirala i klavir i violinu i onda kad sam stigla do četvrtog niže klavira, završila sam s violinom. U stvari sam u srednjoj školi upisala Teoretski odsek i Solo-pevanje, ali sam solo-pevanje morala da prekinem u drugom srednje i da upišem klavir, jer sam dobila hroničnu upalu sinusa. Od drugog srednje sam krenula, pored Teoretskog odseka i VIS* klavir. Kada sam upisala Akademiju nastavila sam četvrti VIS klavir, pa sam te školske godine paralelno pohađala prvu godinu Akademije i četvrti VIS klavira. I onda su se neke stvari desile, pa sam odlučila da se posvetim radu samo na Teoretskom odseku.

Muzička škola Isidor Bajić?

– Mi smo svi zajedno živeli jedan život u „Bajiću”! To je bilo vreme kad su profesori pili kafu i pušili na času, to uopšte nije smetalo jer su oni ludački dobro odrađivali svoj posao. A mi smo u suštini pričali. To su bili profesori koji su bili na svakom koncertu s nama i znalo se sredom uveče u Studiju „M” je koncert, četvrtkom se na svim časovima priča o koncertu. Mi smo kroz te razgovore sa profesorima mnogo naučili o muzici, uspostavili kriterijume, naučili smo šta treba da slušamo, šta treba da cenimo. Naravno imali smo sreću, u to vreme, tih sedamdesetih godina, svake srede neki umetnik je gostovao. To je bio naš „Jutjub”. Mi smo svake srede išli na koncerte, vodili smo dnevnike, profesor

Hranislav Đurić je od nas tražio da ih vodimo, da o svakom koncertu napišemo svoje utiske. On je pregledao naše zabeleške i komentarisao.

Da li se sećate posebno nekog od profesora?

– Većina profesora je bila jako posvećena našem obrazovanju. Profesor Matija Pajor je moj duhovni otac. Nas nekolicina smo znali satima da ostanemo posle horske probe i da pričamo o muzici. On je divna muzička iskustva imao. Ja sam sa sedamnaest godina izgubila majku, bila sam treći srednje kad se to desilo. Tata nije dozvolio da se nešto tuguje mnogo. Zahvaljujem profesor Pajoru, koji je tu umetničku stranu koju je imala moja mama, nastavio da neguje kod mene i svih nas. Ja sam s njim ostala u kontaktu tako reći do kraja njegovog života, posle smo postali porodični prijatelji.

Kako ste upoznali svog bračnog saputnika?

– Ja sam sa svojim suprugom od svoje sedamnaeste godine. Mi smo ustvari zajedno od naše niže muzičke škole, dakle od devete godine. Naš zajednički život je u dobroj meri obeležio moj život. On je profesor klavira.

Nešto o svojoj mladosti?

– Bilo je obavezno da se ide na svaki koncert, to se podrazumevalo. Gledali smo sve premijere u SNP: operске i operetske i ja sam uživala u tome. Emotivno su me te posete pozorištu izgrađivale. Mnogo sam naučila slušajući muziku uživo i ušla sam u taj čarobni svet pozorišta i muzike. Neke moje kolege su takođe pratile, mislim da sam u svemu tome ja nekako bila najrevnosnija zajedno sa sadašnjim suprugom.

A putovanja?

– Nije ih bilo mnogo. Putovali smo na more, to su naša putovanja bila, zato što zaista roditelji nisu mogli da nam obezbede ništa više. A u okviru mora naravno su bile i Dubrovačke letnje igre. Svake godine smo sedam dana odvajali od letovanja i bili u vojnom kampu u Kuparima. Tamo smo spavali u šatoru i onda smo stopirali do Dubrovnika i slušali koncerte. Nismo imali novca da izlazimo u kafane, nego smo sedeli pored mora uz gitaru i mesečinu... družili se. Kupili smo neke sokove, pili piva ili vina, ali je nekako to sve bilo u granicama normale. Žurke smo pravili po kućama. Obično je to bilo za rođendane, za Novu godinu, pa za Dan republike (dvadeset deveti novembar), jer su bili slobodni dani i nismo išli u školu. Đaci uvek pronađu način, vreme i povod za takvu vrstu okupljanja. Ali ono što je važno jeste da su roditelji uvek

bili prisutni: mi smo bili u jednoj sobi, roditelji su bili u drugoj, i vrlo smo poštovali autoritet roditelja. Naravno da smo se sa njima svađali pubertetski, ali znalo se zaista šta je uloga roditelja.

Studije?

– Ja sam upisala Teoretski odsek na Akademiji, a završavala sam u srednjoj školi klavir. Mi smo generacija koja je polagala ozbiljan prijemni ispit koji čine šest predmeta: teorija, solfeđo, harmonija, muzički oblici, kontrapunkt i klavir. Samo nas osam je u toj generaciji primljeno, pošto Akademija tada nije bila u obavezi da popuni broj studentima koji imaju manje ocene. Nas osam je valjalo, nas osam su primili i nas osam smo završili studije. Ja sam zaista redovno radila i u osnovnoj i u srednjoj školi, i na fakultetu i te prve godine očistila sve ispite u junu i tako do kraja četvrte godine. Jedini ispit koji sam ostavila za septembar bila je Sociologija koju je predavao profesor Sergej Flere. Pošto je on bio zaista izvanredan profesor nisam imala hrabrosti da nedovoljno spremna izađem na taj ispit.

Učili smo dosta zajedno, malo nas je bilo na godini i obično se kod mene društvo skupljalo i onda smo zajedno pripremali ispite tako što je svako svoje beleške donosio, pa smo onda pravili skriptu-beleške za ispit. To nam je znatno pomoglo da brzo studiramo. Ja nisam čak ni absolventske rok iskoristila jer sam trideset prvog maja poslednje predavanje saslušala, dvadeset petog juna poslednji ispit položila, uspela da nađem posao i to mi je ustvari značilo da sam završila sa svim ispitima.

Prvo radno iskustvo?

Radno iskustvo sam počela da stičem još dok sam studirala. Radila sam kao saradnica Radio Novog Sada u emisiji „Dnevnik Muzičke omladine“ kada je koleginica Jovanka Zlatković, koja je vodila taj Dnevnik, otišla na porodijsko odsustvo. Meni su ponudili da uređujem tu emisiju i tokom tih godinu dana sam mnogo naučila. Ta znanja koristim i za sadašnji posao. A u Radio Novi Sad sam stigla preko Muzičke omladine, organizacije koja je tada bila nešto drugo (u odnosu na to što je danas). Zaista se bavila edukacijom učenika, podizanjem kulturnog nivoa, informisanjem. Na primer, Muzička omladina je organizovala koncerte po osnovnim školama, što znači da su profesori muzičke škole i učenici muzičke škole išli po osnovnim školama i držali koncerte. Zatim smo pravili razne edukativne programe dok smo studirali na Akademiji, a koji su organizovani u klubu Muzičke omladine. I kao studenti smo se trudili da se bavimo edukacijom i sistematski smo se pripremali za

svoj budući posao. Pa onda smo mi koji smo išli u Muzičku školu delili iskustva sa onima koji su ljubitelji muzike. Vinko Deže, veliki entuzijasta, išao je po celoj Evropi autom i obilazio sve što je vezano za kompozitore, fotografisao, pravio slajdove, pa je birao muziku uz njih... pa fantastično je bilo! Onda smo mi njemu malo pomagali koju muziku da odabere. U svakom slučaju disali smo jako dobro i pozitivno, baš onako punim plućima.

Zahvaljujući tome smo se obreli u Istri, u Grožnjanu, to je bio Međunarodni kamp muzičke omladine. On i sad postoji. Muzička omladina je bila i sad je internacionalna organizacija. Bilo nas je iz cele Jugoslavije. U taj kamp je mogao da dođe svako ko je bio najaktivniji u Muzičkoj omladini Novog Sada, Beograda i drugih gradova Jugoslavije, jer su po gradovima bili centri, iz inostranstva su isto dolazili kod nas. Slušali smo predavanja na koji način praviti animatorske programe. Tu sam u stvari jako mnogo naučila kroz rad. Sve što sam radila u životu u stvari se ogleda kroz moj današnji posao i zato sam srećna što sam toliko različitih stvari radila i naučila. Na primer, imali smo Radio Grožnjan i pravili radio emisije. Bila sam dosta aktivna u tome, uvek sam lepo čitala, i jednim delom sam ih uređivala. Valjda su me tamo zapazili pa su me onda pozvali u Radio Novi Sad da sarađujem u Dnevniku muzičke omladine koja je bila vrlo slušana emisija nedeljom od devet do deset. U vreme kad sam ga vodila pravljen je anketa i ta emisija je bila najslušanija emisija Radio Novog Sada, naravno zahvaljujući i kolegici Jovanki Zlatković koja je pre toga godinama radila. Ostala sam kao saradnik posle toga i uređivala sam emisije. Nekada je Radio Novi Sad imao i druge emisije o muzici (na primer, Trideset minuta klasične muzike). Bimala sam muziku za te emisije. Sama sam se naslušala muzike jer sam imala pristup fonoteci kao saradnica u Radiju. Nekada sam noćila u Radio stanici, slušajući muzička dela koja sada svi možemo na Jutjubu da čujemo ali tada je to nama bilo nedostupno i tu sam isto, zaista jako mnogo naučila.

Iskustvo u horu Opere SNP?

– A kad sam završila Akademiju osamdeset prve, više nije bilo mesta u Radiju za mene, neka druga politika je bila, pa sam polagala audiciju u operskom horu SNP-a i moje prvo zaposlenje je u operskom horu u kom sam tri sezone bila angažovana – to je najlepší posao koji sam radila, jer se tu bavim muzikom, učim nova dela...To su bile sezone od 1981. do 1983. Mnogo sam naučila od maestra Imre Toplaka koji je sjajan dirigent. Ja bih sada za dva dana mogla bilo koju predstavu da

ponovim i da uskočim na scenu, pošto je on tako dobro uradio svoj deo posla. Sve što dirigent kaže ja to zapamtim i zabeležim, drugačije funkcionišem od kolega u horu koji su učili da pamte po sluhu. Iz hora me udaljila zavist ljudska! Da toga nije bilo, moguće je da bih danas još uvek pevala u operskom horu pošto to volim, bila sam i solista po horovima i u operskom horu u operi „Turandot“.

Veza nastave i opere?

– Naš posao nastavnika (što je pokojni profesor Plavša pričao), jeste jedna vrsta 'glumatanja', jer smo na sceni i imamo publiku, tako da mi je to iskustvo značilo i u tom smislu. I onda sam posle osamdeset treće prešla u Muzičku školu „Isidor Bajić“. Predavala sam u osnovnoj muzičkoj školi solfeđo, što je podrazumevalo i teoriju muzike, zato što je nekada u šestom razredu solfeđo bio odvojen (teorija je bila odvojena kako je i danas).

Novo nastavničko iskustvo u Muzičkoj školi?

– Mislim da nisam ništa znala kad sam počela da radim. Imala sam divne profesore solfeđa: Mirjanu Ivković kod koje sam nižu školu učila i profesorku Antoniju Tot kod koje sam učila srednju školu. One su mi mnogo pomogle u početku, kao i koleginica Orelj Otilija. Zato što sam ja kroz to prošla sama, svesna sam danas da svojim studentima dajem samo početno znanje, ostalo oni moraju da grade i da uče do kraja života. Mnogo sam naučila od učenika i učenica, kao što sad učim od studenata i učenika s kojima radimo na hospitovanju.

Kad sam došla u Muzičku školu svi su bili jako srećni što je došla jedna mlada profesorica koju sad oni mogu da obavežu da bude stroga. Zato što je nastavnicima instrumentalne nastave važno da se znaju note i da se znaju predznaci. Smatrali su da u tom pogledu mogu da pomognem i da naučim učenike. Ja sam bila stroga prvih godinu dana i onda sam jednom išla u portirnicu da kuvam kafu, ispred mene istrči moj učenik koji treba da dođe kod mene na čas solfeđa i kreće prema hodniku preko puta prema učionici u kojoj sam radila, i susreće ga njegov drug, kaže: –Ej, idemo kući!, sav srećan drug, kao „Jeee!“ sve je završio, a moj učenik kaže: – Ne idem kući, drug ga pita: – Što?, a moj učenik je tužnim glasom rekao: –Idem na čas solfeđa... A ja sam imala dojam da sam dobar nastavnik! Shvatila sam da je najvažnije da ti učenik dođe nasmejan i ode nasmejan... a sve ostalo ćemo mi uraditi. I još sam naučila da je neophodno dozvoliti mladom biću da pita. Eto taj događaj je bio prekretnica u mom pedagoškom radu. Od tada se trudim da kad

uđem u učionicu sve ostavim za sobom, da se posvetim studentima s kojima radim. Da im prenesem ono što znam, na pitanja da im odgovorim i zaista se trudim da bude prijatna atmosfera na predavanju i u klasi kad smo na hospitovanju, jer samo tako možemo da naučimo i učenike i sebe.

Profesorski rad na Akademiji?

– Što se tiče Akademije, to je potpuno drugačiji vid rada. Ja sam imala tu čast da su profesorka Dorina Radičeva i profesorka Rozalija Štatkić želele da sa studentima dođu da hospituju u moju klasu u muzičkoj školi dve-tri godine, a posle je usledio poziv profesorke Dorine za saradnicu na predmetu Solfeđo. Nakon deset godina rada u Bajiću, prelazim na Akademiju. To je sada novi izazov, a saradnja s profesorkom Dorinom Radičevom je bila velika čast. Ona je izuzetan trag ostavila na moje studiranje. Kad sam počela da slušam metodiku solfeđa kao predmet, oduševila sam se mogućnostima organizacije načina razmišljanja i načinima na koji može da se utiče da se kod učenika sluh svesno razvija. Pošto sam bila saradnik i za solfeđo i za metodiku solfeđa, na metodici sam sarađivala sa profesorkom Dorinom i sa profesorkom Štatkić, a na solfeđu sa profesorkom Dorinom, a kad je profesorka Dorina Radičeva otišla u penziju, sarađivala sam sa profesorkom Anom Levai i sa profesorkom Rozalijom Štatkić.

To su devedesete godine, profesor koji je vodio hospitovanje iz predmeta Metodika nastave muzičke kulture, Geza Šandor, saradnik profesora Dušana Playše, odselio se u Mađarsku, pa mi je tadašnji dekan predložio da budem saradnik i na predmetu Metodika nastave muzičke kulture, što sam prihvatila. Tada sam mnogo časova imala i bila opterećena nastavom.

Kao profesor ove godine sam imala zanimljivo iskustvo da je nekolicina studenata master studija potpuno samostalno, bez konsultacija, pripremalo časove koji su bili sjajni. Znači da su kroz edukaciju na trećoj i četvrtoj godini osnovnih studija ustvari mnogo dobili od mene, da se moj mentorski rad isplatio jer su shvatili suštinu: suština je muzika, a ne nažalost teorija, kako sad još mnogi u školama rade, zato što je tako lakše.

Dalje akademsko usavršavanje?

– Uz toliko velik broj časova sam upisala magistarske studije. Posle izvesnog broja godina, zamolila sam da radim samo metodiku muzičke kulture, da bih mogla da završim magistraturu. Magistrirala sam dve hiljade prve ili druge, neki drugi datumi meni znače: prvi novembar,

kada je moja mama umrla, dvadeset peti juni, kad sam ćerku rodila, dvadeset deveti novembar sedamdeset i četvrte godine, kada sam počela da se zabavljam s mojim mužem, to su tri datuma koja pamtim. Naziv teme mog magistarskog rada je „Metodički aspekti opažanja i prepoznavanja muzičkih fenomena u opšteobrazovnoj muzičkoj pedagogiji”. Može se reći da anticipira današnje testove za proveru ostvarenosti obrazovnih standarda na kraju osnovnog obrazovanja. Nakon što sam magistrirala izabrana sam u zvanje docenta i onda sam počela od dve hiljade treće da predajem metodiku i da vodim ceo predmet. Profesor Plavša je onda definitivno otišao u penziju (pošto je napunio osamdeset godina), a dve godine nakon toga je i umro. I profesor Plavša je na mene uticao mnogo, zato što je bio veliki sanjar i idealistički je shvatao mnoge stvari. Njegove knjige *Muzika u školi 1* i *Muzika u školi 2* neprevaziđeni su priručnici što se tiče slušanja muzike.

Šta sve podrazumeva biti prodekan za nastavu na Akademiji umetnosti u Novom Sadu?

– U vreme kada sam bila prodenkan za nastavu odvijala se akreditacija naših programa, usklađivanje sa Bolonjskim procesima i tu sam imala jako mnogo obaveza. Stvarno mogu da kažem da sam mnogo toga preko svojih leđa preturila! Naravno, imala sam pomoć kolega i administrativnog osoblja, ali je to baš danonoćni posao bio. Dešavalo mi se nekad da po trideset šest sati ne odem kući: dođem ujutru, pa idući dan uveče odem kući. Ali sam ponosna na postignut rezultat, taj se trud isplatio, pa možemo da kažemo da su svi studijski programi akreditovani i da studenti dobijaju validne diplome. U tom smislu jesam jako ponosna na to što sam uradila na toj poziciji na Akademiji.

Usklađivanje profesije i porodice.

– Sve ove društvene obaveze koje sam imala na Akademiji su u vreme kad je moja ćerka već odrasla. Ona je bila na kraju studija, bila student master studija, tako da ja nisam bila presudna za svakodnevni porodični život. Ali bilo mi je jako teško kad sam radila magistarski rad, zato što je ona bila relativno mala. Petnaest godina sam živela s dve svekrve – sa svekrvom i sa svekrvinom mamom (sa muževljevom mamom i babom), pa kad su tri žene u kući, onda je to važno balansirati tako da sve ide svojim tokom. Baba je uglavno vodila domaćinstvo i meni je najviše pomogla. Nije bilo retko da uveče u pola jedanaest sve završim i onda sednem da radim, pa dok mozak počne da mi radi bude pola jedan. U pola sedam ujutru ćerka ustaje da ide u školu i kaže: – Mama, ti već

ustala?, reko': – Ne, ja još nisam ni legla. Srećom da sam na Akademiji uvek radila od devet-deset sati. I bogami, to je dosta dugo trajalo!

To mi je bio jako težak period i to sam jako teško uspela da uklopim, te sve profesionalne obaveze, al' sam se uvek trudila da moja porodica to ne oseti, pošto je meni porodica uvek bila na prvom mestu. Važan mi je posao, jako mi je važan posao i dan danas mi je važno to što radim, uspevala sam da se organizujem i posebno da razgovaram sa ćerkom. Nikad ona nije osetila moje odsustvo, jer sam ono malo slobodnog vremena kvalitetno provodila s njom. U našoj kući je uvek bilo skuvano, red, uvek je bilo zimnice, uvek je kuća bila puna prijatelja. Uspešni roditelji su oni koji uspeju što ranije da osposobe dete da može samo da funkcioniše. Moja ćerka voli svoj posao i mislim da sam u tome uspela i jako sam ponosna. To je nekako, mislim, moj najveći uspeh u životu.

Potomstvo: ćerka?

– Moja ćerka je bila uspešna učenica, studentkinja. Nastavila je našim stopama i počela je da gradi svoju pedagošku karijeru i mislim da će to biti jako dobro, pošto ona voli taj posao.

Kad je bila mala imali smo električni klavir u sobi, imali smo harmonijum u sobi, imali smo razno-razne zvečkalice, metalofone, frulice, to je njoj sve bilo dostupno. Kako je krenula sa šetalicom, dok još nije prohodala, ona je lupkala prstićima po klaviru, tražila nešto i uglavnom nalazila smislene melodije. Ona je stvarno od najranijeg detinjstva okružena muzikom.

Moj muž je likovno nadaren, pa se posvetio i tome da joj se daju bojiće u ruke. Imala je jedan ceo zid, na kom je mogla da crta. Kada ga iscrta onda mi to ponovo prekrećimo, tako da je imala prostor da se kreativno izražava crtežom. Nije bila nevaspitana, nije bila neorganizovana. Mislim da smo bili dosta strogi prema njoj, pogotovo ja, u tom pogledu.

Imala je četiri godine kad je rekla da bi svirala violinu. Ja sam se oduševila, međutim tata se nije oduševio jer kako sad njegova ćerka da neće klavir da svira. I naravno ona je rekla: – Ne, i onda je tata pitao: – A zašto ti nećeš klavir da sviraš?, ona je odgovorila: – Ja znam klavir da sviram. I on se uvredio ali kad mi razmislimo logično, ono što je njoj trebalo od klavira ona je to naučila. Ona što joj treba da odsvira ili da se igra ona to zna, je l'? Onda sam ja nju pitala, reko': – Je l' ti voliš violinu zato što se sija tako kao i lakovano? (pošto je volela lakovane cipelice), onda je ona odgovorila: – Ne! Ja volim kako violina peva!

Kad je imala pet i po godina, krenula je u predškolsko muzičko obrazovanje (kod profesora Čabe Zima), i počela je na osminki. I onda

kad je završila nižu školu opet smo je pitali da li želi da nastavi muzičku školu ili ovu drugu (pošto je bila vukovac), ona je potvrdno odgovorila i tako je završila srednju školu. Isto pitanje smo joj postavili i na kraju srednje škole, a pošto smo dobili isti odgovor upisala je i završila Akademiju. Srećna je, zadovoljna, ispunjava je njen odabaran poziv – završila ono što je želela.

Zato treba detetu prepustiti da odabere instrument. To nije bila odluka ni profesora, ni roditelja, to je bila njena odluka zato što je to jako teško. Onaj ko se ne bavi muzikom, ne bavi se reproduktivnim stvaralaštvom, taj ne zna koji je to kuluk pripremiti program za takmičenje, preživeti tu ružnu takmičarsku atmosferu, preživeti sve negativne emocije koje su između te dece koja se međusobno takmiče. I njen profesor, a posebno moj suprug i ja, uvek smo joj govorili da je sve što uradi jako dobro i da će na takmičenju svirati najbolje što može u tom trenutku, a koji će rezultat biti, od trenutka zavisi.

Pa sve te dečije emisije na televiziji, nismo smeli da propustimo nijednu emisiju posvećenu Stefanu Milenkoviću. Ploče smo slušali u to vreme, imali smo kasete. Stalno je neka muzika bila prisutna u našoj kući. Ona je jako muzikalna, izuzetno je emotivna i u stvari taj talenat za reprodukovanje muzike, ona je zaista od tate to povukla, jer moj muž je talentovaniji u tom smislu od mene. Ne tu sceničnost, ja jesam scenična, al' nekako taj duboki muzički izraz, ja ga osećam, ja ga prepoznajem, ali ne znam da ga izrazim instrumentom. Jako je dobro što je nju tata pratio na klaviru u celoj nižoj školi.

Trudili smo se da joj pomognemo, pošto u tehničkom smislu nismo mogli, profesor violine je taj koji je za to stručan, ali u muzičkom smislu smo suprug i ja dosta tu pomogli i uticali na to da ona razume šta svira. Deca su sjajne mašine, znaju da nauče sve note, sjajni za reprodukciju, međutim zašto i kako... Ali kažem, muzika je i dan danas u našoj kući, dan ne može da se zamisli bez nje.

Hobi?

– Volim da kuvam!!! Uvek je moja kuća bila puna prijatelja. Nažalost, dosta naših najbližijih prijatelja iz mladosti se iselio devedesetih godina. Volim da šijem i znam da šijem. Volim da radim goblen i volim da čitam. U stvari sam domaćica, ja volim te kućevne poslove oko kuhinje.

Kako su na Vas uticale devedesete godine?

– Pa ja još nisam izašla iz tih godina! Jako mi je teško zato što je krajem osamdesetih godina stvoren jedan izvanredan jugoslovenski kulturni

prostor. Ja sam kao dete vaspitavana kao Jugoslovenka zato što sam iz mešovitog braka, jako sam pomešana, ja imam u sebi nemačke, italijanske, češke, slovenačke, mađarske, jevrejske, srpske, ne znam kakve krvi. Moji roditelji nisu me čak ni krstili zato što je mama Srpkinja (njen otac je bio sastavljen od pet-šest nacija). I sestra i ja smo vaspitavane kao Jugoslovenke.

Ja ne smem da pričam danas mladima kako je moja mladost bila lepa, kako smo mi istinski bili slobodni: hoću u Zagreb na koncert, časom sednem na voz pa odem malo u Lisinski, hoću do Ljubljane, i mogli smo finansijksi to da izdržimo. Jugoslovenski kulturni prostor koji je počeo da se stvara i počeo sjajno da funkcioniše, treba samo slušati pop i rok grupe kraja osamdesetih, prosto to se čuje. Iako se osećalo, bilo je naravno vizionara koji su sve to osećali, ovaj, predviđali u umetničkom svetu.

Devedesete su ubile jedan deo mene koji je nepovratan – otišao. Bila sam samo jednom u Osijeku 2009. Bilo mi je teško, jer sam osećala strahote koje su se tamo desile i meni je strašno zbog ljudi koji su se do juče družili, jer mi smo se zaista tako družili. Odjednom smo se podeli-li. Moja kuma iz Našica me je nazvala pre nego što je puklo u Hrvatskoj: – Izvini, mi se spremamo za rat. Al' nemoj misliti da smo svi takvi. Svi koji su mogli otišli su iz Vojvodine, a svi mi koji smo tako razmišljali, a nismo mogli da odemo, ostali smo unesrećeni. Ja to zaista iskreno kažem, još uvek se izjašnjavam kao Jugoslovenka (ili ne pišem ništa), bez obzira na činjenicu da ta država ne postoji, ali Jugoslavija jeste moja domovina. Živela sam u vreme socijalizma i bili smo slobodni da delamo, da odlučujemo, da se upišemo gde želimo, mi nismo osećali taj partijski pritisak o kojem sad pričaju. Ja jesam bila član Saveza komunista do osamdes' pete godine, ili osamdes' četvrte, kada se to već jako počelo urušavati, ali ne stidim se toga. Bila sam i pionir, bila sam i komunista, shvatila sam neke stvari, ali devedesete su nas iznutra razorile potpuno. Suštinski nismo teško podneli teškoće svakidašnjice, nego taj rastur kvaliteta, ideala, moralnih normi na koje smo naučeni, to se odjednom sve survalo i mi se nismo snašli. Ja još živim idealistički život, idealistički svet i dete smo, i muž i ja, tako vaspitali, prosto ono što nosiš u srcu, ono što znaš, ljudi se po tome i kvalifikuju i cene, ne po onom što imaju, nego po onom što jesu. Ne kažem da smo mi usamljeni po tom shvatanju, postoje takvi ljudi na ovim prostorima al' mislim da im je jednako teško kao nama.

Bombardovanje Novog Sada 1999?

– Ja sam bila potpuno izgubljena, toliko da čak nisam uspevala da se savladam, da se pravim hrabra pred detetom. Nije meni bilo strašno to što oni nas bombarduju i da l' će pogoditi zgradu, nego ja nisam mogla da objasnim sebi kako posle dve hiljade godina hrišćanstva čovek čoveku to može da radi. Znači da ništa nismo naučili kao čovečanstvo. Sve što je nehumano me jako pogađa.

Zabeležila Slađana Marić, jula 2013.

Dušica* (1966), Novi Sad

Roditelji?

– Moji roditelji imaju završenu srednju školsku spremu. Mama je počela studije medicine pa je napustila, jer nije mogla da podnese krv. Otac i majka su se upoznali u selu Stepanovićevu gde je mama rođena, a gde je moj tata došao da živi iz Like. Tako da je možda neka njena potajna želja bila da ja nešto malo ozbiljnije diplomiram, na primer medicinu. Otac je završio gimnaziju, a mama srednju ekonomsku školu, i bila je isto odličan đak i šteta je što nije nastavila da studira, ali tada ste se mogli zaposliti sa srednjom školom i lepo živeti i oni su od svojih službeničkih plata sasvim lepo živeli i mogli su sve da mi priušte. (Otac je radio kao referent opšte narodne odbrane u firmi „Sigurnost“ a kasnije kao dispečer u „Vodovodu.“)

Kao jedinica, nisam ni u čemu oskudovala, čak sam bila i razmažena. A mama je trčala na pijacu ujutro u pola sedam da nam kupi sveže voće i povrće, i kad dođe proleće svega je na stolu bilo. Mama je stvarno znala da ugođi i znala je dobro da kuva.

Kako su Vaši roditelji odlučili da se presele u Novi Sad?

– Mama je počela da radi čim je završila srednju školu, dobila je posao u Socijalnom, pa je putovala iz Stepanovićeva u

*Šefica Katedre za gudačke instrumente
Akademije umetnosti UNS

Novi Sad. Tata nije imao posao, ali kad su se venčali, rešili su da se presele u Novi Sad i da mama prekine s putovanjem, a da žive kao podstanari. Ali mama je dobila od firme stan u Radničkoj ulici i onda je nekako došlo i tatino zaposlenje i ja sam se rodila, tako se porodična situacija zaokružila. Ja se ne sećam podstanarstva, niti nekog teškog života, nego udobnosti i uživancije, i lepog detinjstva.

Mama je imala trideset godina kad je mene rodila, rekli su joj da zbog godina svaka sledeća trudnoća može da bude rizična. Tako da se mama nije odlučila za novi porođaj, a ja nisam ni tražila – ja sam carevala. Nisam bila od one dece koja su tražila: – Mama, rodi mi, mama rodi mi da imam druga ili drugaricu! Ali sa mnom je bilo dovoljno posla.

Vaše detinjstvo?

– Detinjstvo mi je u nezaboravnom sećanju. Ja sam rođena hiljadu devetsto šezdeset šeste godine. To su bile one lepe godine kad je porodica bila na prvom mestu. Roditelji su me obožavali, pošto sam jedinica, i ugađali su mi u svemu, naročito otac. Otac me je vodio na klizanje, vodio me je na bazen, na plivanje, na sankanje, išli smo na Frušku goru da skupljamo lišće lipe za čaj. Pa onda, pokazivao mi je prve šumske jagode. Objašnjavao mi je kako izgleda lišće da prepoznam koja je biljka, kakvo je lišće, da l' je žbun, da l' je drvo, da l' će procvetati ili neće... i raznorazne ovakve stvari.

Mama je uglavnom sedela u kući, nije htela s nama da ide i uglavnom je kuvala ručak ili nešto sređivala. Ali nas dvoje smo ludovali, i kasnije se to savezništvo nastavilo i tata je uvek bio na mojoj strani, naročito kada se ticalo moje odluke da sviram, jer on je dao zeleno svetlo, verujući u sve što ja odaberem. Pošto sam bila odlična učenica u osnovnoj školi (išla sam u „Đorđe Natošević“, koja važi za jednu od strožijih osnovnih škola), podrazumevalo se da ću izabrati za životni poziv nešto ozbiljnije, poput medicine. Međutim, na preporuku jednog profesora koji je došao u razred i proveravao deci sluh, mene su roditelji upisali u Muzičku školu. Počela sam relativno kasno da sviram, od svoje devete godine. I nisam baš volela da vežbam! Bila sam učenica jedne stroge profesorice (za koju kažu da je sada, s godinama, postala puno blaža) koja mi je tada pisala jedinice u blokčić i zvala moju mamu na razgovor. Onda sam ja mami govorila da joj kaže da vežbam po dva–tri sata dnevno. I kad je ona pitala mamu: – Gospodo, koliko vaša ćerka vežba? A ona je rekla: – Pa, dva do tri sata svakoga dana, ona je na to rekla: – Pa ne bi se baš reklo!

I nekako sam se ja u toj Muzičkoj školi provlačila...to mi nije išlo... Dok su moji drugovi već svirali velike koncerte, ja sam za kaznu dobijala da vežbam samo tehničke vežbe. To mi je kasnije pomoglo (što se zanatske strane tiče) da imam solidno postavljenu tehniku sviranja.

Da li ste imali drugarice i drugove sa kojima ste se igrali?

Ja sam bila nestašno dete, penjala sam se po drveću. Imali smo na samom kraju Radničke ulice jedno drvo sa debelim granama i tu smo se stalno penjali. Hvatali smo se rukama, nogama smo se odbacivali kao mali majmuni, i onda smo nosili u kesi na drvo višnje ili trešnje i gađali kola (nekad i vozače) koji su tuda vozili, a oni su se zaustavljali, neki su nam trubili i tako dalje. Na tom drvetu stoje potpisi i dan danas urezani ključevima, čije je mesto na drvetu, što je bila stvar prestiža. Ko je na višoj grani, kao značajnija je osoba! Onda smo se igrali žandara i lopova. To je bila igra sa dečacima: lopovi su bežali što dalje mogu, a žandari su se trudili da ih nekako uhvate. A igra žmurke, to je bilo normalno, pa igre lastiša takođe (danas devojčice slabo igraju lastiš). Razapele smo gumu preko stubova ispred zgrade i mogle smo da igramo satima. Onda su stariji ljudi stalno kukali: – Jao, deco, 'očete li više prestati!! A mi, postavljamo na sve veću i veću visinu i onda skačemo, izvodimo razne figure u zavisnosti od toga šta ko zada. Tako da smo to ozbiljno shvatale i to su bila čitava takmičenja. Lepo je bilo živeti u okolini moje zgrade gde je tada bilo puno dece. Igrali smo se i cirkusa. Tada je gostovao „Apolo 13“. Pa smo šarali kostime. Jednom sam došla sva istačkana od flomastera po prstima nogu i ruku. Mama je to ribala, psovala, gundala. A imali smo i svoje kućice od kartona ispod stepenica obdaništa, pored škole, i za njih plastične ključeve. Imali smo svoju družinu i ideju da saznamo jednu kuću, ali nismo imali materijala i onda smo skupljali dobrovoljne priloge i svako je morao nešto da prikupi za družinu, inače teško njemu. Tako da smo planirali da živimo svi zajedno u jednoj kući! To je bilo čudo jedno!!

A imali smo i preteču današnjih mobilnih telefona. Drugarica s drugog sprata je na plastičnoj čaši govorila: – Halo, halo! A ja sam sa šestog okačila kanap kojim su te dve čaše bile vezane i onda sam vikala: – Halo, Klara! Halo Klara! Dovikivale smo se kao da smo znale da će jednoga dana mobilni telefoni ući u upotrebu. Dok nije komšija sa četvrtog sprata poludeo i odsekao taj kanap. Eto, bilo je mnogo marifetluka i dečijih gluposti.

Roditelji su pokušavali upisom u Muzičku školu da me smire, ali mi u početku nije legla. Ja sam odbijala da idem. Čak sam mami jednom na

ulici rekla, sećam se, prolazeći pored zgrade Izvršnog veća, da ne želim da idem dalje u tu školu, a ona me odvela kod nastavnice i rekla pred nastavnicom: – Evo, Vaša učenica ne želi dalje da ide u školu! Nastavnica me je pitala: – Dušice, je l' to istina? Ja sam rekla: – Neeee!! I naravno opet sam dobijala jedinice u blokčić i nekako sam se uvek izvlačila, jer sam bila muzikalno dete, imala sam sluha, ali nikad mi nisu dali peticu, i to je za mene bilo strašno.

Ali bio je jedan stari profesor Marušević, gospodin čovek, dolazio je u odelu i s leptir mašnom i on mi je ostavljao svoju belu kafu da mu pričuvam kad negde žuri. Kaže: – Ovde je moja šolja za belu kafu, molim te pričuvaj mi. Taj čovek je zaslužan što sam nastavila da idem u Srednju muzičku školu, jer je rekao da se lepo smejem, da se sa mnom lepo može raditi muzika. Njemu dugujem zahvalnost.

Znači da su dve muške osobe zasluže za Vaš uspeh: otac i profesor.

– Otac me je vodio u Muzičku školu i sačekivao, zimi mi je kupovao kestenje koje sam najviše volela. Jednom me je nastavnica zatvorila i nije mi dozvolila da idem kući dok ne naučim neki takozvani vibrato. I od vibracije silne, pala mi je staklena kugla, stakleni luster, na rame. A ona se žena izbezumila da nisam povređena: – Jao, šta ti je? Je l' ima ko da te vodi kući? Jao, izvini! To se moglo svakome dogoditi, ali ona se uplašila da me slučajno ne poseće ili nešto. Naravno tata me je čekao ispred zgrade. On je bio jako posvećen mom muzičkom obrazovanju i ništa mu nije bilo teško. Na primer, on bi me kolima odvezao na privatne časove solfeđa (pošto sam polagala vanredno nižu muzičku školu). I sećam se, sva deca su se igrala, a Dušicu tata vodi na časove solfeđa. Imala sam jednu finu nastavnicu (na Limanu je stanovala), uvek bi me počastila i popričala sa mnom i onda su usledile vežbe pevanja, taktiliranja, ritmike i tako dalje. A tata je uvek strpljivo čekao dole ispred zgrade, ili je zviždukao (voleo je da zvižduće i pevuši) dok šeta i dok me čeka. Znači, to su mi neke najlepše uspomene u vezi sa ocem.

Majka?

– Mama je bila zadužena da me što lepše obuče, pa su se ljudi okretali kad me mama izvede u šetnju. Ja sam bila krupnije dete od većine ostale dece i onda su me fotografisali na keju s lepom mornarskom haljinicom i s belom mašnom u kosi. Sećam se da sam imala druga Srđu koji je bio jedini krupniji od mene, pa sam ga uhvatila za ruku i nas dvoje smo se fotografisali. Kasnije je njegov tata predavao meni biologiju u srednjoj školi i on me prozvao da odgovoram na času: – Dušice, kaži nam nešto

o fotosintezi! Ja sam nešto malo rekla, a posle me je ceo razred prozivao kako ja imam poznanstvo s profesorom. On kaže: – Dušice, pa je l' se ti mene ne sećaš? Pa je l' se ti sećaš moga Srđe? Na šta je ceo razred prasnuo u dreku, svi su me posle zavitali za to.

Srednja škola?

– Sama srednja škola je suma mnogo toga: prve ljubavi, prve simpatije i tako dalje... Išla sam u strogu osnovnu školu „Đorđe Zličić“ u deveti i deseti razred u kojoj smo morali na nogama da nosimo natikače zbog higijene, i da nosimo uniforme, da se ne bi razlikovale u ekonomskom statusu. Ali kad sam prešla u Muzičku, to je bilo znatno liberalnije. Tu se dešavalo da imamo časove fizičkog u koncertnoj sali, jer nismo imali prostora za fizičko vežbanje. Sada Muzička škola lepše izgleda i verovatno imaju neki drugi prostor gde izvode nastavu fizičkog vaspitanja.

Akademija i prijemni ispit?

– Svi smo mislili da je Akademija naš cilj. Akademija je pojam, za to se živelo! Sve je to bilo lepo, i u očima drugih, i u očima roditelja, ali Akademiju kao cilj baš nisu svi roditelji podržavali. Tako da se nas četvoro u razredu odlučilo da „pobegnemo“ na prijemni na Akademiju. Da ne polažemo maturu, nego kako se desi. Ispratili su nas iz škole rečima: – Ako padnete više se ne vraćajte! Ali smo na sreću svo četvoro položili prijemni ispit. Sećam se da smo polagali test opšte kulture, pa je trebalo da zaokružimo dva poznata imena mađarske kinematografije. Naravno zaokružili smo Sabo Istvan, a kao drugog, moj drug je zaokružio Japanca. Na šta je njegov profesor išao da interveniše da mu se popravi taj odgovor, jer mi stvarno nismo mogli da znamo tada, sa sedamnaest godina, neka pitanja iz nauke, poezije, beletristike, i tako dalje, nego smo nagađali... a dosta se tu prepisivalo, ali sretno je prošlo.

Prijemni ispit, znalo se, uglavnom se teško prolazi, i bilo je krokodilskih suza, bilo je ispadanja, bilo je svega, ali znali smo jednom kad upišemo, da smo mi glavni u gradu! Da naš život počinje da se odvija.

Ljubav?

– U to vreme ja sam imala jednog momka koji me je voleo, ali kad je čuo da idem na Akademiju, jednostavno me je ostavio. A na Akademiji mi niko nije prilazio, jer su znali da imam momka, pa su me izbegavali (da ne kažem bežali od mene).

Ali imala sam druga Nešu, koji je stanovao nekoliko kuća dalje od mene u Radničkoj ulici, i sa njim sam vodila razgovore po više sati. Na primer, naša komšinica je imala običaj da rano poslepodne ode kod

svoje mame na Telep biciklom i da se vraća uveče oko pola osam, a nas dvoje još na istom ćošku stojimo i pričamo. To je bilo neverovatno drugarstvo.

Devedesete godine?

– Devedesetih godina se društvo osulo zbog situacije u zemlji i svako ko je imao mogućnosti napustio je zemlju. Nama koji smo ostali preostajalo je da se bavimo sviranjem, ili da se poudajemo (poženimo) i da prekinemo sa sviranjem, kao što su mnoge žene koje znam i uradile, one koje su odlučile da predaju muzičko vaspitanje u školama. To je bilo jedno od rešenja za preživljavanje. Znam dosta žena koje su zatrudnele, koje su se udale, rodile decu i prestale potpuno da sviraju kao da nikad u životu to nisu radile. A ipak između muzičara i instrumenta postoji jedna posebna vrsta veze i instrument često može da nam otkloni neku melanholiju, ili da nam pomogne da prevaziđemo neko teško stanje, ili neko neraspoloženje i pomaže u izgrađivanju samopouzdanja. Jer kad se spremamo za koncert imamo pozitivnu vrstu treme i mesecima spremamo jedan program za taj jedan aplauz koji će uslediti, ili neće, u zavisnosti od toga kako će se stvari odvijati na koncertu. To je jedna posebna vrsta posvećenosti koja isključuje noćni život i zahteva strog režim života. Posebno oni koji su se spremali za međunarodna takmičenja, jer u vreme kada smo mi studirali na Akademiji u Novom Sadu, ona je bila najjača u tadašnjoj Jugoslaviji. Tako da su mnoga poznata imena sa te institucije sada rasuta po svetu i izgradile su ugledne karijere, ali to je tražilo verovatno velike žrtve. Pitanje je i lične hrabrosti da li zakucati na vrata negde u inostranstvu i odvojiti se od kuće? Ja lično nisam imala tu vrstu hrabrosti, niti dileme, zato što sam bila vezana detinjstvom i uspomenama za Novi Sad. Tada nije dolazilo u obzir da, kao žensko dete i jedinica, odem negde u inostranstvo gde je potpuno nepoznato i negde gde sam svuda građanin drugog reda (na neki način). Sada se to već, naravno, menja. Iz današnje perspektive vidim da je trebalo češće koristiti studijski boravak negde u svetu. Sada sam malo hrabrija i situacija je drugačija nego tih godina. Tada je ovde bilo ratno stanje, bio je embargo velikih sila prema Srbiji, sve je za nas bilo zatvoreno, samo su pojedinci, i to naravno muškarci, izlazili zbog toga da bi izbegli vojnu obavezu.

Brak i deca?

– Tako se moja generacija uglavnom osula i sada kada pogledam mušku populaciju na ulicama u gradu, vidim da su uglavnom stariji od šezdeset godina, ili su mladi dečaci, a retko se može videti na ulici neki

zgodan muškarac od četrdeset pet godina. Ali ja sam srećna, zato što imam već petnaestu godinu pored sebe moga Miroslava (zvanog Buca od milošte), tako da nemam ni potrebu da gledam okolo.

Jedino što nemamo dece, a to je bila moja prećutna odluka, tako se desilo. Ali nije mi žao! Volim malu decu, volim da zastanem kad kolegice šetaju svoju decu. Čak mi se mala deca obraćaju i pričaju mi. Potpuno me prihvataju, nemam neki animozitet prema maloj deci, ali jednostavno tako se desilo.

Otac?

– Tata me je podržavao! Inače je imao težak šlog osamdesete godine – baš kad je umro drug Tito. I mama je u svojoj firmi u liftu plakala na što je direktor rekao: – Pa nemojte mi širiti paniku zbog druga Tita! A ona je rekla: – Ja plaćem zbog mog muža! Imala sam tada četrnaest godina i sve ono što je do toga vremena bilo lepo detinjstvo, ostalo mi je u sećanju kao bajka, neispričana priča ili nedosanjan san. A njegovom bolešću, nažalost, ona je nestala. Mama se preorijentisala na to da ga neguje i da ga izvuče iz tog stanja, pa ga je ponovo učila da čita, da piše. Imao je svoje sveske. Učio je slova, učio je cene, učio je novac, učio je sve ispočetka...

Koliko ste imali godina kad ste izgubili oca?

– Pa ja sam bila u dvadeset šestoj godini života, znači nisam bila ni preterano mlada, a nisam bila ni preterano stara. To je udarac od koga se nikad neću potpuno oporaviti, jer mi tata i dan danas nedostaje kao oslonac. Kažu psiholozi da je žensko dete vezano za očevu figuru! Zato moj Buca pita zašto se družim sa starijim svetom, jer uglavnom održavam prijateljstva koja su moji roditelji imali, i na neki način i dalje održavam iluziju da sam još uvek kao dete, da još nisam odrasla, da još uvek ima vremena za mene, a o penziji ne razmišljam. Sada imam četrdeset sedam godina a nemam nikakav oslonac pošto mi je i majka umrla dve hiljade devete godine. Sada drugačije funkcionišem, moram dobro da se organizujem i moram kvalitetno da provodim svoje vreme da ne bi zapadala u loša raspoloženja. Mislim da je sreća imati roditelje i u poznim godinama.

Nekad mi se desi kad idem Radničkom ulicom da zamislim kao da mi on dolazi s keja iz šetnje, pošto je često išao da šeta. Tako nekad pomislim (ili sanjam) da je tu, ili da ga sretнем, da pogledam nekoga ko mi liči na njega. Mislim da ja ličim na njega, mada po figuri podsećam više na mamu. A mamini su došli iz Dalmacije. Oni su bili jako krupni ljudi, visoki ljudi. E to sad ne volim, tu korpulenciju moram da sma-

njim. Stalno imam borbu sa viškom kilograma! Dok je otac bio elegantan, imao je sitne kosti, nije bio previsok, nije bio debeo, znao je lepo da se obuče i lepo da se prošetaju. On je bio ukras naše kuće. Jer on je voleo da ide napolje dok se mama uglavnom „zabijala“ u šporet.

A kako ste došli do viole?

– Srećna je okolnost što sam izabrala violu kao instrument zato što je violista u moje studentsko vreme bilo malo i mene su u svaki orkestar zvali da sviram. Što se meni ponekad i nije sviđalo, zato što sam imala da učim, imala sam ispitne rokove... zatim se dosta putovalo. Naš profesor je vodio kamerni orkestar pri Akademiji i sećam se da sam sedela potpuno nazad i samo sam se sakrivala da me ne vidi da nešto grešim, jer smo ga se jako bojali. A posle je ispalo da sam ja od tog poslednjeg mesta došla na vodeće, i tu sam se zadržala dvadeset pet godina po raznim orkestrima. Jer ja sam nekako uvek sedela sa boljima od sebe i oni su me, naročito violinisti iz moje generacije, podsticajni, a to su bili profesori iz Rusije, jake ličnosti, jake škole, dobri idoli, dobri za učenje od njih. Uvek sam gledala da sedim s nekim boljim od sebe, da nešto naučim.

Počela sam da studiram violu na preporuku divnog profesora Maruševića. Ja sam se bila ispisala iz niže muzičke škole. Svirala sam violinu i onda pola godine nisam svirala. I došao je da radi u školu profesor viole, a tada još nije bila otvorena klasa viole i trebalo je đaka. I taj divni stari profesor se setio mene i nazvao moju mamu i pitao da li bi Dušica želela da pokuša, imamo novog profesora, otvara se klasa viole. A pošto se viola učila od srednje škole, pokušala sam. I krenulo je vrtoglavo – sa saveznom nagradom već sledeće godine! Tako da niko nije mogao da veruje šta se to desilo, jer ona stroga profesorica me užasno sputavala i gušila. Ona mi je dala zanat (hvala joj na tome), ali ja sam težila da budem slobodna, nesputana, da mogu da se izražavam, jer sam imala urođenu muzikalnost. I tako sam stasavala, tako sam se izgrađivala uz druge ljude, uglavnom jače od sebe. I to mi je imponovalo, samo sam malo bila plašljiva, toga se sećam. I onda je došao profesor s Akademije koji mi je rekao: – Ti ćeš preskočiti maturu, samo misli na to kako ćeš doći na Akademiju. On me je pozvao da sviram kao gost na koncertu na Akademiji. Sećam se svirala sam jednu Korelijevu kompoziciju dosta dugačku, sećam se i šta sam imala tog dana obučeno. (somotsku suknju i somotski prsluk bordo boje na zelene cvetiće, i plave polučizmice koje su propuštale vodu, a bilo je blato). Trebalo je da stanem pred publiku i da sviram.

I tada su bili svakog meseca koncerti studenata, tako da me je profesor pozvao da kao gost nastupim da se malo ohrabrim i da suzbijem

plašljivost. I onda sam ja videla da je to sasvim nešto normalno i kasnije sam nastavila da dolazim i češće, tako da sam stekla naviku da s vremenom na vreme odem na Akademiju.

Ali je Akademiju trebalo završiti, nisam imala nikavu diplomu nego samo tih deset razreda obavezne škole tadašnje, maturu nisam polagala, nego sam se samo za prijemni ispit spremala. Tako da sam morala htela-nehtela završiti Akademiju radi te diplome. I onda se sećam da je moj otac bio jako ponosan. Sreo je Đorđa Balaševića na keju (s kojim sam ja više puta svirala) i pitao ga: – Đorđe, je l' znaš ti čiji sam ja tata? A čovek je stao zabezeknuto. Kaže: – Ja sam Dušicin tata! Znaš ona Dušica što je kod tebe svirala u kvartetu?

Kakva je razlika svirati u bendu i u orkestru?

– Nisam mogla da se odbranim od ponuda i naravno to je bilo za pristojan honorar, ali mi je godilo druženje s tim muzičarima i ta atmosfera, pa njihova ležernost i taj njihov profesionalizam. A s druge strane, klasičari imaju neku vrstu „ukočenosti“ kad imaju koncert. Dotle su džezeri i svi ostali muzičari slobodniji i fleksibilniji. Pokreti su im slobodniji, deluju uigranije, opuštenije, nekako sve to deluje drugačije nego onaj „naš“ svet. Mi smo bili opterećeni time da samo imamo metronom i da vežbamo tačno po taktu, po ritmu i da imamo stroga ograničenja. Mi smo bili pravi reproduktivci kao što smo i danas. Ali džezeri i ostali imaju slobodu improvizacije. Imaju slobodu ponašanja na sceni i to me je privlačilo. Profesor nije bio zadovoljan kad je saznao da sviram sa džezistima.

Prvo zaposlenje?

– Zaposlila sam se u orkestru Srpskog narodnog pozorišta, tad sam počela da se šminkam (tamo su se svi šminkali) i da pušim (nisam zapalila cigaretu do svoje dvadeset druge godine). I onda sam prvi put zapalila one fine mentol cigarete i mislila sam da sam bog zna kakva.

Po maminoj želji, uvek sam morala da idem doterana, kakve cipele takva tašna, jer ona je želela da ja budem prosvetni radnik. Ona nije volela što sam ja pošla umetničkim putem.

Šta znači svirati u orkestru Opere i Baleta SNP?

– Rad u orkestru SNP je bio ventil, ali se naporno radilo. Davale su se teške premijere i kada danas na to pomislim, teško bih mogla i da odgledam jednu predstavu od četiri čina, a kamoli da sviram. A tada nisam osećala taj teret, jednostavno sedite i ona čkiljava lampica vam pokazuje kako na sceni gore, balet skače, a ona sva prašina pada na vas

i sve se to sleže i jedva vidite te note, ali vi svirate i to ide, bole vas leđa, bole vas ruke... A to je živa muzika i mi se ne vidimo, osim na početku predstave, kad nas dirigent podigne. i na kraju, ako bude dobra predstava, kad je premijera, onda orkestar ustane i onda nam se samo vide lica. Svi aplauzi i svo cveće i sva slava ide onima na sceni, onim ljudima koji nose predstavu, a nama pod scenom je podrazumevano. Tako da je orkestar ustvari taj na čijim leđima ide, uslovno rečeno, cela koreografija i cela radnja i cela scenografija, sve to – stoji na na leđima orkestra. A orkestar najmanje pažnje dobije. Onda je to mene mučilo, jer ja sam htela da ja izađem na scenu i da ja budem vidljiva po svom trudu. Nisam mogla naravno, nije dolazilo u obzir. Tako da sam onda morala da upišem nešto, dalje da studiram.

Završili ste magistarske studije?

– To su bile poslediplomske studije i mene su zafrkavali, zato što su u orkestru i u operi SNP uglavnom radili muzičari sa srednjom školom, retko ko je tada imao diplomu Akademije umetnosti. A ja sam imala tada samo dvadeset i četiri godine i pomisao da ću ostati u ovom kolektivu, nije me mnogo grejalo.

Magistrirala sam sa dvadeset šest godina i zaposlila se na Akademiji. Te godine je moj otac umro sa ispunjenom željom da radim na Akademiji. Tada nisam znala kako je teško raditi na fakultetu.

Ostali ste da svirate u orkestru SNP?

Operu sam zadržala u najboljoj mogućoj uspomeni, te godine nikada neću zaboraviti. I sećam se jednog kolege, on je stalno dolazio u farmerkama na predstavu, zamerio mu je dirigent na tome jer je očekivano da se svečano obučemo za predstavu. A kolega se branio da se u rupi za orkestar ne vidi.

Bilo je nekoliko muzičara koji su isto krenuli na poslediplomski, a danas predaju na Akademiji, zadržali su sa operom honorarni radni odnos, u zavisnosti od deficitarnog instrumenta u orkestru. Na primer, oboa ili trombon ili neki drugi instrument. Ja sam još izvesno vreme do svoje dvadeset osme nastavila da sviram u Operi i onda sam prepustila kolegi taj posao.

Rad na Akademiji umetnosti u Novom Sadu?

– Na Akademiji sam prvo postala saradnik na gudačkom kvartetu, pa onda asistent kod profesora Horvata za violu i onda su redom išla sva zvanja, ali to nije bilo uopšte ni najmanje jednostavno kako sam ja mislila da će to biti.

Magistratura?

– Sama magistratura se bila sastojala iz putovanja dva puta nedeljno u Beograd, pošto u Novom Sadu nije tada bio otvoren smer za violu. Bilo je dosta tegobno uz redovan posao u Operi, i uz sviranje u kamernom orkestru „Camerata academica“, koji je posle preuzeo profesor Ištvan Varga, još putovati i studirati u Beogradu. A ja sam tada vežbala kao da mi život zavisi od toga. Znala sam da to moram zbog sebe. Na kraju se pokazalo da nam ta magistratura uopšte nije značila „ulaznicu za igranku“ – za napredovanje u zvanju se ona nije podrazumevala. Zakonski paradoks – rupa u zakonu. Ali svi mi koji smo kasnije birani u zvanja asistenta smo imali magistraturu, za asistenta se tražilo.

Za docentsko zvanje se nije tražilo, a ne traži se ni dan danas. Za sve nas kasnije je došlo kao jedna gorka pilula i veliko razočarenje nakon tako velikog napora. E sad, neko je tu magistraturu s manje muke završio, neko s više. Ali uglavnom, svi smo se našli u tom orkestru „Camerata academica“ koji je žario i palio i svirao svuda po zemlji. I koncerti su nam bili krcati, imali smo lepe haljine i dozvoljavali su nam da se obučemo u neke haljine u boji, u nešto malo otkačenije. Nismo morali da nosimo samo crno, ili tamno plavo, nego smo imale najrazličitije moguće kreacije. I kad „Camerata“ svira, ceo Novi Sad je dolazio da čuje, tih devedesetih godina, kad su se svi razbežali iz zemlje, ostao je taj mali sastav koji je radio punom parom i jednostavno naš dirigent i umetnički rukovodilac Ištvan Varga nije gledao na sat kada su probe (kod kuće je imao petoro dece!). Do tri sata noću znali smo da sedimo i da radimo na Tvrdavi, naročito kad smo imali snimanja. A ovaj, često taksi nije hteo ni da nam dođe, taj pristupni put je kao jako loš do Akademije pa taksisti nekad neće da dođu, nego dođu do te takozvane prve kapije. I onda smo se tako vraćali u više tura. Ako je neko došao kolima, onda je bio „žrtva“ da nas vodi nazad do grada. A to je stvarno bilo glavo doba noći. A i dan danas kad pogledate tu Akademiju, na divnom je mestu kad je proleće i leto. Ali zimi, kad se to smrači već u četiri sata popodne, stvarno je neprijatno ako idete pešice. Ali ono što vas unutar tih zidina Tvrdave veže je muziciranje koje ne može ničim da se nadoknadi. Neki studenti vraćaju to zalaganje. Ja sam se u početku jako zalagala za svakog studenta. A deca u početku to vraćaju, ali onda, što ste vi bolji, oni nalaze neke prečice da što brže stignu da navežbaju. Nalaze neke izgovore. A sada kad je era mobilnih telefona, sada mi pošalju poruku: profesorka neću doći rasekao sam prst... i slične dogodovštine. Tako da se ja ne ljutim, jer to oni ne zloupotrebljavaju, to oni eventu-

alno dva puta u toku semestra urade, inače dolaze. Nisam od nekih strogih profesora, oni čak i kad ne vežbaju mogu da dođu. Možemo da porazgovaramo, možemo nešto drugo da radimo, možemo nešto da zapisujemo, nešto novo da čitamo od literature. Smatram da čas nije promašen ako student nešto trenutno nije vežbao, ili nije u formi, to ne znači da prekidamo kontakt.

Pošto imaju čas jedanput nedeljno, nastojim da taj ritam zadržim po svaku cenu, zahvaljujući disciplini koju je usadio naš profesor Horvat. Inače, kad mladi ljudi vide mladog profesora, misle: – Pa mi ćemo s njim lako!

Znači studiranje instrumenta nije samo muzika?

– Pokušavam da i kroz razgovor dođem do problema koji studenti imaju, ili ih zasmijavam da im ne bi bilo neprijatno što nisu radili, tako da gledam samo da ne propadne naš susret, nego da se po svaku cenu održi. Naravno, kad se oni sprema i imaju koncerte i nastupe, onda su jako ponosni i prave se važni.

Istovremeno to je i proces učenja svega drugog, čemu te niko ne uči, nego je deo etike same struke. Sećam se da je na koncert u Gimnaziji jedna studentkinja došla u cipelama na otvoren palac i svetlim najlon čarapama, pa je njen palac, kao krompirić, provirivao u tim otvorenim cipelama. Ja sam rekla: – Pa kako vas niko nije učio da nosite istu boju cipela i čarapa. Ako je crna cipela nosite crne čarape. I to je uopšte u orkestrima i s muškarcima bio problem! Na primer, obuku bele čarape ili one na rekete (reketaši smo ih zvali kad obuku sportske čarape). Znači nije smela da viri noga, nego da je čarapa duža, do pantalona, da to sve ima nekog smisla.

A druga studentkinja je na prvoj godini došla na koncert u tako tesnoj haljini da je hodala kao gejša u visokim štiklama, prorez na haljini je bio mali i ona je hodala koracima od dva milimetra. To vam dovoljno govori o tome koliko je specijalna ta atmosfera i koliko, naročito devojke, ulažu u garderobu, u stajling, u izgled.

A ispiti na Akademiji?

– E sad, druga je stvar kako one dolaze na ispite. To je isto u naše vreme bilo mnogo drugačije. Danas devojke dolaze slobodno u mini suknjama i sa pirsinzima i tako dalje, tako da pojedine od njih dođu potpuno neprimereno s crno nalakiranim noktima, o tangama i da ne govorim. U naše vreme se znalo da se dolazi skromno, kako smo svakodnevno obučene, i često smo išle na Akademiju u onim gumenim čizmama kad

napada sneg. I bili smo kao astronauti obučeni, danas studenti dolaze skupim kolima ili taksijem, a profesori se dovijaju kako ko, ali uglavnom, devojke su doterane. To je pramenje u kosi, to su ne znam kakve frizure, to je čitav cirkus. U naše vreme to nije bilo tako, u naše vreme se gledalo ko kako svira i to je bilo pitanje prestiža kad vi sednete pored nekog ko je dobar. To se znalo ko je dobar. A danas se ne gleda koliko vrediš, nego kako izgledaš – spoljni utisak, a za sviranje manje više, tako da jedan broj studenata nije na odgovarajućem nivou. Naravno da ima i one dece koja su izvanredna, ali njih je sada manje nego pre.

Nastavnički kadar na Akademiji?.

– Kadar Akademije je od šezdeset trećeg godišta do sedamdeset osmog, i u tih petnaest godina, ta generacija plus-minus petnaest godina, predstavlja na gudačkoj katedri profesorski kadar.

Ranije se podrazumevalo, kad završimo studije da radimo kao demonstratori, pa asistenti, pa tako redom. Saradnici u nastavi, ili honorarci ili na bilo koji način su gledali da nas zadrže, zato da bi zadržali kadar, da bi razgranali rad Akademije. Tako da ona sada ima kadra, ali sada je za mlade uglavnom teško kad je zapošljavanje u pitanju.

Šefica gudačkog odseka?

– Tadašnji šef gudačkog odseka je bio Dejan Mihailović i putovao je iz Beograda na nastavu u Novom Sadu. Bio je pred penzijom i mene je predložio da idem na sednice nastavno naučnog veća umesto njega, to sam ja radila u jednom mandatu od dve godine. Tamo sam uglavnom ćutala, nisam nikada vodila glavnu reč. Mada sam pričljiva, ali u javnosti sam ćutljiva. I tamo sam uglavnom sedela za ukras i slušala, upijala o čemu se radi. I profesor je trebao da ide u penziju, imao je puno svojih studenata pošto je predavao violinu i on se nije, nekako, ni na koga od njih oslonio, nego je video da ja idem revnosno na sastanke, Novosađanka sam, tu sam, smatrao je da sam ja kao žensko uredna, tačna, precizna. Možda bi neko od muških kolega bio uredniji ili tačniji, ali on je smatrao da ću ja to najbolje ispunjavati, pa je na jednoj sednici predložio mene za funkciju šefa Odseka, što je jednoglasno prihvaćeno jer su svi bili mladi i mi smo nekako i logično čekali da preuzmemo „vlast“ u toj ustanovi.

Tada nisam znala šta me čeka – akreditacija programa shodno Bolonjskoj konvenciji dve hiljade šeste godine. Trebalo je tu puno nedoumica rešiti. Puno starijih kolega je otišlo u penziju, a mlade kolege se nisu snalazile i menjali su se stalno indeksi (tri vrste indeksa smo imali

u jednom trenutku), tako da sam ja na neki način više trebala da obavestavam ljude kad su sastanci, gde su sastanci, šta će biti na dnevnom redu i da vodim računa da ih sve uklopim i obučim da popunjavaju indekse u okviru brojčanog sistema ocenjivanja.

Neka vrsta sekretarice a manje šef odseka.

Jedva sam ja to pred kraj već izdržala i onda sam predala kolegi, zato što su neke promene na univerzitetu nastupile baš u to vreme. Tako da se sad sve to polako ustalilo i dovelo u neki red. Ne kažem da je to mojom zaslugom, nego su ljudi prihvatili sistem na neki način.

Doktorat?.

– E sad nas jedino brine pitanje doktorata na umetnosti pošto u Novom Sadu još uvek nije pokrenuto. A zašto bi umetnost i nauka bili neravnopravni? Zašto bi naučnici mogli da doktoriraju? Zašto umetnici ne? Zašto bi umetnost bila neka vrsta drugorazrednog zanimanja? I uopšte u životu, kad se kaže neko svira, misli se njemu je lepo, njemu je lako, blago njemu on po ceo dan svira. Dok ja tamo sekciram leševe ili sadim sadnice, ili gradim zgrade? Ozbiljni ljudi kad idu u pozorište, idu da se zabave. Ozbiljna muzika se smatra nekom vrstom zabave. A samo mi koji se time bavimo znamo koliko je mukotrpnih sati uloženo u svaki taj koncert i nastup. Jer nekako to kad se kaže – on je umetnik, ili moja žena je umetnica, to se malo čudno doživljava.

Znam moj Buca u fabrici kad objašnjava moj poziv („svira violu“), oni ga zaviljavaju. On je stalno na meti šala zbog toga što mu žena svira. A da mu je žena neka doktorica, to bi bilo sasvim u redu.

Mislite li da su u Vašem poslu žene i muškarci ravnopravni?

– Nas umetnike na Akademiji doživljavaju na Univerzitetu kao nešto drugorazredno, da nismo dovoljno ravnopravni u odnosu na nauku – koja je ozbiljna stvar! Otvaranjem doktorskih studija na Akademiji mnoge stvari bi se rešile. I da se umetnost najzad stavi u istu ravan s naukom. To bi bilo korisno zato što ljudi ovako ne vide dalje perspektivu, jer mladi umetnici završe master i nemaju mogućnosti dalje da napreduju u akademskoj karijeri na Akademiji. Trebalo bi zadržati te mlade ljude barem na doktoratu tri godine i puno toga bi naučili. A i mi smo još dovoljno mladi da imamo snage da prenesemo to znanje i da zadržimo mlade talente, a ne da nam oni odu u inostranstvo.

Vi ste polaznica doktorskih studija na Akademiji u Beogradu?

Već sam pri kraju sa svojim doktorskim studijama, čeka me pisanje teksta teze. Imala sam sedamnaest ispita slično redovnim studijama.

Išla sam s mlađim generacijama na nastavu: ja sam šezdeset šesto, a ostali studenti su bili osamdeset četvrto godište te dve hiljade šeste godine, kad smo se upisali. S mnogo mlađim kolegama od sebe na studijama, i nekako me je to pokrenulo i držalo mi je adrenalin pune dve godine. Na trećoj godini je već išla prijava teze, sada polako gledam da skupim snage za pisanje. Mada mi to neće doneti nikakve beneficije, ni u pogledu ličnog dohotka, ni u pogledu izbora u zvanje, koji teče svojim tokom.

Ni najmanje nije bilo lako, jer su naporna bila predavanja, po pet sati, i još tri sata putovanja, što znači osmosatno angažovanje dva tri puta nedeljno. Ali izdržala sam uz tu mlađu generaciju, inače ne znam kako bih se snašla. Morala sam da se uklopim među mlađe i da postanem ponovo studentkinja.

Pedagoški rad?

– Da, pa njima je uglavnom bilo lakše da dođu kod mene kao asistenta, nego da idu kod profesora koga su se bojali. I onda, ajdemo mi kod Dušice, ona će da nam objasni. Onda sam ja, što mi kažemo peške, ovaj u žargonu, sve im objašnjavala, svaku notu, svaku sitnicu, sve. I onda je kod mene bilo dozvoljeno sve. Kod profesora to nije bilo dozvoljeno: da se donese tekst ili da se to u celini odsvira, da on to poslušša. Tako da se njima više isplatilo, u neku ruku, da dođu kod mene jer su znali da ih tu neće sačekati ljuti lav nego će ih sačekati jedna mlada osoba (u početku su bili nepoverljivi). Onda su počeli da dolaze, a onda je profesor one teže slučajeve koji su bežali i čak nisu hteli da dođu, slao kod mene. Bilo je tu najrazličitijih izgovora („Imao sam problema sa srcem“; „Tetka mi je umrla“). A profesor je bio i na Univerzitetu značajna ličnost. Sećam se da smo dobile univerzitetske stipendije koleginica i ja, studentkinje violistkinje, što je relativno retko, pa su neki rekli da je to zahvaljujući profesorovom uticaju (a ne našem kvalitetu). Jer su stipendije dobijale studentkinje klavira, glume...

A važna vam je stipendija?

– Od stipendije smo mi tad mogle da kupimo muzički stub, ili televizor...

Da li Vam je profesor Horvat u lepoj uspomeni?

– Studenti su uglavnom dolazili kod mene da ih pripremam za čas i ispit s profesorom koji nije imao dovoljno vremena za sve, jer kad iz Beograda dođe u Novi Sad, sačekaju ga mnogi poslovi, ne samo studenti. Bio je strog.

A on je bio dobar i bio je simpatičan za sve druge, svi su ga znali kao

simpatičnog, pričali su da se na sednicama šali pa podigne kišobran kad je glasanje. Imao je bradu i onda su ga neki proglasili za Deda Mraza. A jednom je obukao onaj crveni kaput i stao ispred ogledala i stavio crvenu kapu sa cvetom naše profesorke klavira (koja nas je pratila). I sa tom bradom sedom je tako stao pred ogledalo i pita: – Kako mi stoji? Bio je duhovit čovek.

Ali sa onim s kojima je radio je znao da bude jako strog. I terao je sve da se duplo radi ... Sećam se kad nas je vodio na takmičenje. Tad su bila savezna takmičenja na kojima su članovi žirija bili iz Makedonije, Zagreba i drugih republika, on nije hteo da crveni zbog nas, nego nas je muštrao da budemo najbolje – savršene. Programe za međunarodna takmičenja smo radili cele godine i onda se sećam da smo na saveznom takmičenju koje je baš bilo u Novom Sadu, baš ta koleginica i ja, koje smo bile nosioci ugledne stipendije, dobile drugu nagradu, što je povlačilo ocenu devet. I onda, to je bio kraj aprila meseca, i mi smo naravno bile besne što mi da imamo devet, a neko ko ne ide na takmičenje i navežba, dobije deset... I danas mogu da kažem, mogu da budem ponosna na tu devetku jer je veliki posao stajao iza toga.

Da li imate uvid kuda odlaze studenti sa Vašeg odseka nakon diplomiranja?

– Jedan je u Sloveniji, u Ljubljanskoj operi. Jedna je koleginica u Južnoj Africi, mada ne znam koliko je to dostignuće s obzirom da tamo crnačka populacija vlada. O njoj nemam nikakvih vesti. Neki su u Mađarskoj, a većinom su studenti ostali u Novom Sadu, sviraju u orkestru Opere i u Vojvođanskom simfonijskom orkestru.

Da li ste ispunili Vaše snove ili se to sve nekako drugačije razvilo?

Ja sam kao devojčica htela da budem pevačica, naravno, kao i većina devojčica. Ali ja sam te svoje ambicije i ostvarivala kad sam pevala kao solistkinja u horu osnovne škole, posle sam osvojila treće mesto na jednom festivalu. A i učestvovala sam s nekom koreografijom s nekim kišobranima, jednom sam nastupala s drugaricom, pa smo svirale kao dve violine. Uglavnom pevanje nisam nastavila, jer za to treba posebna vrsta hrabrosti i treba da imate ljude iza sebe, a nekako kad ste violista vi se svuda uklapate, nekako ste kao neki lep ukras ili kao na slici igra senki... biti violista bez toga se ne može, to je kao neki začim jelima. A svi misle da violu sviraju slabiji violinisti. Ne vidim da smo degradirane ili bilo šta na taj način, čak naprotiv.

Zabeležila Ana Klem Aksentijević, januara 2014.

Tatjana (1969), Nikšić*

Kakvo je bilo Tvoje detinjstvo?

– Moje detinjstvo je bilo izuzetno interesantno i mislim neobično zato što većinu dece podižu majka i otac. Ja sam imala neku vrstu zamene za tu primarnu porodicu, a to su bili roditelji moje majke – nana i dedo. On je bio Hercegovac pa je insistirao da ga zovem tako i isključivo tako, iako smo živeli u Beogradu. Tako da je moje rano detinjstvo stalno obeleženo tom promenom hronotopa. Ja sam jedno vreme u Crnoj Gori, pa sam onda u Beogradu. I danas postoji u meni potreba da budem malo tamo, malo ovamo. Jer kad mi se, valjda, smuči jedan hronotop, ja pobegnem u ovaj drugi, kao potreba usađena u ranom detinjstvu. I zaista sam zahvalna nani i dedu jer su mi stvorili izuzetnu sigurnost, oni su bili već u penziji, pa su mogli u potpunosti da se posvete mom vaspitanju. On je bio profesor srpskog jezika, a ona je bila učiteljica (predratna) i školski inspektor, tako da sam imala pedagošku obuku već rano – dva profesionalca su me podizala, što je ostavilo najveći utisak na formiranje moje ličnosti.

*Prodekanka za međunarodnu i naučnu saradnju; prodekanka za nastavu na Filozofskom fakultetu u Nikšiću.

Osnovna škola?

– Vratila sam se u Crnu Goru i krenula sam u Osnovnu školu „Luka Simonović“ u Nikšiću. Taj prvi razred je bio pomalo problematičan. Mama je čekala treće dete. Ja sam drugo dete po redu. Moj brat Jovan je stariji od mene. Ono što je obeležilo moje rođenje jeste činjenica da moj otac (koji je inače hirurg, eto, kao obrazovan čovek) nije hteo da me vidi kad sam se rodila. Taj njegov crnogorski ego bio je jači čak i od činjenice da pre mene već ima sina, a i od njegovog obrazovanja. To je priča koju sam u detinjstvu stalno slušala i koja je obeležila moje odrastanje. I valjda ta činjenica da se majka (lako) mogla odvojiti od mene i očevo reagovanje na moje rođenje usadili su mi (možda) i neku vrstu odbačenosti, ružan osećaj koji sam ja na neki način amortizovala, ali definitivno se uvek osećam kao da nisam dovoljno voljena. Smirenost sam imala kod mojih nane i deda koji su napravili od mene centar univerzuma, tako da se u meni taj kompleks niže vrednosti i kompleks centra univerzuma stalno sukobljavaju.

Utisci s početka školovanja?

– Taj prvi razred sam zapamtila po jednom događaju koji dan danas pamtim sa svim posledicama te grube crnogorske pedagogije. Imala sam učiteljicu koja je bila dobra prijateljica moje mame i ona me je stalno nadgledala, kontrolisala, terala da učim više nego ostale i tako dalje. Jednom smo radili neki kontrolni iz matematike (ja sam sa matematikom uvek imala problema). I ona je nama zadala neke zadatke i ja sam odmah čim smo ih dobili rekla: – Učiteljice, ja ovo neću raditi, dajte mi jedan! Šta mi je bilo, ja ne znam. Ona me je iznenađeno pitala: – Šta to kažeš? A ja ponovo: – Ne mogu da radim, dajte mi jedinicu! I ona mi je prišla i tako me je izmlatila, takve sam batine dobila, lupala mi je šamare... po glavi me je lupala, i ja sam bila šokirana! Eto, to je crnogorska pedagogija. Posle toga sam uzela olovku i shvatila da ja tu nemam izbora. Uzimam olovku i radim. I ja odjednom znam odgovore na sva pitanja i dobijam četiri plus. To je možda agresivnost koja je urodila nekim plodom, ali definitivno bih više volela da je ona mene pustila, da mi je dala tu jedinicu i da nisam dobila nikad te batine. Onda sam shvatila i počela naravno da pružam otpor autoritetima, a onaj ko može da primeni silu, za mene je instanca koju moram preispitivati. Volim jedino kad mi se neko nametne kao autoritet po ljudskim kvalitetima i svojim radom, a ne nasiljem. Svako može zloupotребiti svoju funkciju, to je najlakše. Bilo da je učiteljica u pitanju, bilo da je dekan ili premijer.

Ja sam svoga sina posle toga slala u crnogorske škole. Moj sin je dobio takve batine, onesvestio se od njih! Od profesora fizičkog. On ga je ošamario tako da se dete onesvestilo i vozili su ga u Hitnu pomoć, a to se desilo pre sedam-osam godina, u mojoj nezavisnoj Crnoj Gori. Tako da je u nastavnom procesu nasilje konstantno prisutno.

Imam takvo iskustvo s nastavnikom fizičkog u novosadskoj osnovnoj školi, u koju je išla moja mlađa kćerka pre dvadeset godina. Ja sam digla frku!

– I ja sam napravila frku i bila sam napisala žalbu, međutim, sprečio me je moj muž, jer bi taj nastavnik po zakonu onda izgubio posao, jer je bilo i drugih pritužbi na njega. Ali moj muž nije dozvolio da čovek koji hrani porodicu ostane bez posla, crnogorska logika.

Posle prvog razreda?

– Posle prvog razreda moja majka je rodila mog mlađeg brata (sedam godina je razlike između nas dvoje) i ja krećem u Beograd, gde su me Nadežda i Raško uzeli „pod svoje“. Ispostavilo se da moja majka zbilja nije imala mnogo vremena sa mnom da radi sistematski gradivo iz svih predmeta i da ja nisam (po njihovim strožim kriterijumima) savladala dobro ni čitanje, ni matematiku, pa je to bila druga pedagogija – „dodatna“ nastava i taj prelaz je bio interesantan (blago rečeno).

Da li si govorila ijekavski pa su te đaci zbog toga primećivali u Beogradu?

– To je bio prvi razred i verovatno je to razlog što sam brzo prešla na ekavski, jer ne volim da mi se rugaju. Jao, kako su mi se rugali... tako da sam u roku petnaestak dana prešla sa ijekavice na ekavicu i ostala pri toj ekavici i dan danas. A kada sam se posle osnovne škole vratila u Crnu Goru, tamo su se sprdali sa mnom na drugi način, zbog ekavice...

Ne smeš biti različita?

– Ne. Strašno kažnjavaju različitost svi, naročito vršnjaci. A ja sam želela da budem različita baš zato što iritiram svoju okolinu tom različitošću.

Ti se vraćaš u srednju školu u Crnu Goru?

– Srednju školu završavam u Crnoj Gori. Tamo sam imala užasnih problema, verovali ili ne! Došla sam u Crnu Goru, jer mi je mama nedostajala, to je sad već tinejdžerski period. Ne znam da li sam predosećala da je neću još dugo imati, ali neka sila me je zbilja terala da se vratim u Crnu Goru. I krenula sam u taj prvi razred srednje, a tamo me u

školi sačekala obaveza nošenja crne kecelje. Znete li kakve su to crne kecelje? Te devojke kad krenu u školu to je kao jato čavki koje se kreću ka školi... zastrašujuće je bilo. Drugo, te su kecelje bile znak socijalne izjednačenosti pa su bile duge i odvratne... zbilja. Ja sam odbijala da to nosim. Moja majka je imala problema dok me je nagovorila, jer mi ne bi dozvolili profesori da prisustvujem nastavi. Onda se dešavalo da redovno odem u školu, a zaboravim kecelju kod kuće, pa sam se vraćala po nju. I onda sam uzela tu kecelju i skratila je u mini, bila je potpuno kratka. To je možda trajalo još godinu dana i na kraju su je izbacili iz upotrebe u celom školstvu. Inače ne podnosim uniformisanje na svim nivoima, posebno razumem mlade kada žele da pokažu oblačenjem da su različiti i pobune se možda protiv društva i nešto slično.

Onda sam nosila neku vijetnamku, neobičnu neku frizuru koja je sve profesore dovodila do ludila. Definitivno sam imala potrebu da ih sve šokiram i mini suknju da nosim koja je u Nikšiću u to doba bila neverovatna, a izluđivala je i moju pokojnu babu Crnogorku. I ja sam znala da odem u posetu babi u Kočane (selo pored Nikšića) u najkraćoj suknjici koju imam. I onda šetam okolo njene kuće i ona pored mene: – Ajmo, Tako u kuću! – A što baba? A ona: – Ma, ajmo Tako u kuću da te ne gledaju komšije!

Kako si se odlučila da studiraš književnost?

– Osamdeset osma je godina kad završavam gimnaziju. Književnost volim oduvek. I istorija umetnosti mi je bila zanimljiva, pa sam htela da idem u Beograd da upišem oba fakulteta paralelno tamo. Međutim, onda sam se zaljubila, tu negde u trećem gimnazije. To je moj suprug i zbog njega sam ustvari ostala u Crnoj Gori, iako sam tada osećala da tamo ne mogu da dišem, da se tamo gušim, da oni mene ne razumeju, da ja njih ne razumem, da ću ja imati hiljadu i jedan nesporazum u Crnoj Gori... definitivna odluka je bila ostanak! To je bilo jače od mene, a ja ako imam neku želju i neku strast, volim da joj se prepustim.

Upisala sam na Filozofskom fakultetu u Nikšiću Srpskohrvatski jezik i južnoslovenske književnosti. To sam studirala i završila. Onda sam magistarske studije završila u Beogradu na Filološkom fakultetu, a tema magistarskog rada je bila „Poezija Riste Ratkovića“ na predlog mentora profesora Novice Petkovića. Ja sam htela Vaska Popu da radim, ali je njegov predlog bio da se vežem za Crnu Goru. Doktorat je bio „Poetika Lalićeve trilogije“. Lalića smatraju najčešće muškim piscem (čak mi je Novica rekao: – Pa, žene ne vole Lalića!). Profesor Petković me je u naučnom smislu uobličio i njemu sam na tome zahvalna, a više puta je

ponovio da ima pozitivan odnos prema ženama i govorio mi je o svojoj majci Crnogorki koju je mnogo voleo.

Kako si prodrla u hijerarhiju akademske zajednice?

– Dve godine nakon dipomiranja sam izabrana. Naime, jedan profesor je obećao da će me imati u vidu za moju omiljenu teoriju književnosti. Međutim, ispostavilo se da je jedan mlađi kolega bio predviđen za to mesto (kao muškarac je morao manje da se trudi od mene). A ja sam na taj način zadržavana dve godine. Shvatila sam da nemam na tom predmetu šta da čekam, pa sam se prijavila na konkurs i izabrana bila na Renesansi i baroku (koja me nije mnogo zanimala) i na Hrvatskoj književnost, jer je to jedino bilo slobodno asistentsko mesto u vreme kada počinjem akademsku karijeru.

Vi tada imate vaše domaće profesore ili oni dolaze iz Beograda?

– Što se tiče književnosti, to je domaći kadar i najbolji, naravno, među njima, i kao čovek i kao naučnik, profesor Novo Vuković, nažalost pokojni, koji mi je davao veliku podršku. Za mene je on imao mentorsku ulogu na Univerzitetu Crne Gore. I bio je oduševljen činjenicom da ja radim doktorat kod Novice Petkovića.

Nije bilo lako u tom kolektivu, na primer, imala sam problema i na diplomskom ispitu. Napisala sam diplomski rad „Sporedno nebo Vaska Pope“, ali je bio obiman, pedeset strana, a profesor u komisiji mi je prigovarao da nije dužan da čita toliko obiman rad (zna se da se diplomski piše do trideset stranica). Ja sam mu isprovocirano odgovorila da kao član komisije ima obavezu da pročita sve što kandidati napišu, a ako nije u redu onda... I onda se on čak i oduševio („jao vidi ova mala zna da odgovori“). I tačno sam videla razliku u odnosu prema muškim kolegama, njih je možda bilo dvojica ili trojica koji su branili diplomski – njih su hvalili. Ja sam diplomski branila jer su mene napadali, tako sam rano naučila da moram da se branim i borim za ono što radim u akademskoj zajednici. Ja nisam navikla da me hvale. Ja sam čak navikla da mi poštovanje uskrate, a kamoli pohvalu. I stalno imam taj gard i moram aktivirati sve svoje odbrambene strategije, jer me je iskustvo tome naučilo.

Konkurs za radno mesto?

– Jeste, raspisan je konkurs i ja sam primljena na te časove za koje nisam ni bila preterano zainteresovana, pa sam se sve vreme usavršavala na književnosti dvadesetog veka, to mi je uža specijalnost. Imala sam problema jer sam govorila ekavski upravo kod ovog profesora Crnogorske književnosti. Onda recimo prisustvujem našim sednicama

Vijeća Studijskog programa (tada su se zvali odseci), i tu doživljam upravo od tog profesora napade (na primer, kad ja imam reč na sednici, on bi mi strategijom oduzimanja diskursne moći, rekao: – Ko si ti da govoriš? Ko si ti? Ti da govoriš? Ko si ti?). Nama devojkama je brkao imena – nijednoj curi nije pogodio ime, a muškarcima nikad nije porbkao imena u našoj studijskoj grupi! Jasno je ko je za njega biće višeg, a ko nižeg reda. I imao je jedan izuzetno grub ispad na sednici. Znam da sam plakala tada. Dakle, toliko je bio grub... tada sam se isplakala poslednji put, jer „suzama Moskva ne veruje“, a ni moja Crna Gora! Suzama se ništa ne postiže. Onda sam izgradila svoj način odbrane: retko napadam prva, ali se branim svim raspoloživim sredstvima i razvila sam sve odbrambene strategije gotovo do savršenstva (sada kažu: „a to je ona oštrokondža, ne treba je dirati“).

Udaja?

– O, ja sam se udala posle druge godine studija, nisam još bila upisala treću, i baš to je najteži period u mom životu, jer sam paralelno polagala ispite, radala decu tokom studija i izgrađivala bračnu zajednicu. I to prvo jednog sina (ajde tu sam ostala trudna pa se udajem, što u Crnoj Gori opet izaziva buku, mada sam se ja tri i po godine zabavljala s tim dečkom, sada mužem).

Ali si rodila muško!

E, to je bilo dobro, jer da sam rodila žensko, ubili bi me s glave.

Dala si mu ime (kraljević) Marko?

Ne, zove se Stefan. Ja sam rekla suprugu: – Ja ovo dete nosim, ja biram ime. On kaže: – Samo ako bude muško, slobodno biraj ime!

Porodaj?

– Tada sam se jako namučila. Vrlo malo spavala, učila dok beba spava, muž nas je obezbeđivao materijalno, tako da nisam morala razmišljati i o tome dok studiram i imamo bebu. Međutim, morala sam sve ovo ostalo dnevno obavljati, što je bilo jako mnogo posla i izlazila sam na ispite samo da iz položim, možda prosek nije bio najviši, ali za tu moju situaciju bio je za mene maksimum. Ukratko, oba sina sam rodila za vreme osnovnih studija, jer sam neplanirano ostala trudna po drugi put i rodila Aleksu. U tom trenutku deset ispita mi je ostalo do kraja studija i ja sam sve vreme išla okolo plakala i žalila se ljudima. Međutim na pregledu ultra zvukom lekar mi je rekao (e tu sam se zbilja ponadala): – Šta ono Ti imaš kod kuće, aha sina, e evo ti jedna devojčica! I onda sam

sva lebdela. Trebalo mi je vremena da se naviknem da sam rodila sina, nije dugo imao ime, jer Ksenija je bila očekivana. Onda sam ja njemu puštala kosu (bio je lepa beba), pa sam mu vezivala kosu u rep – svi su mislili da je devojčica. I ja tada nikome nisam govorila o polu deteta, valjda je to bila neka vrsta osvete. Kad sam diplomirala, Aleksu nije imao ko da čuva kada su nam saopštavali ocene (počeli smo odbrane u deset ujutro, a završili uveče u šest), i ja sam ponela Aleksu. I profesor, onaj muški šovinista, rekao je: – A što ti je lepa ta devojčica! Ja ništa. Još da mu kažem da je sin. E neću. To je bilo davno, jer moji su sinovi sad već veliki, dvadeset četiri godine i dvadeset dve. Sada su oni na redu da se žene. Može se dogoditi da uskoro budem baka!

Napiši pismo Deda Mrazu.

– Ja sam im rekla: – Mušku decu neću paziti, samo ko dobije kćerku kod babe neka dovede! Taj odnos između moje nane i mene je bio nešto posebno, moja majka se lomila u tim godinama kada je i dalje i žena, a treba da bude i majka, treba da bude i supruga, pa nema ni vremena da se posveti svojoj kćerki ili deci.

Ko Ti pomaže s decom?

– Moja majka me je na neki način kažnjavala, jer je odbijala da mi pomogne u smislu: sama pala, sama se ubila. Tu je bila malo surova prema meni, jer kad sam krenula da se udajem u dvadesetoj godini, ona se iznenadila jer svi su od mene očekivali veliku karijeru. I kad sam se udavala ona je meni rekla: – Pa, mala, ti si završila! Ja sam rekla: – Majko, da li je moguće da me ne poznaješ toliko dobro? Ja se samo udajem! Mene nisi ti sad zakopala, nego sam se ja prosto udala.

Organizovala sam da žena dolazi da mi čuva decu dok ja imam sve ostale obaveze, a kasnije su išli u vrtić. Jaslice su mi bile ipak prerizične. Žena živi u blizini, jedna jako posvećena mojoj deci, koja nije imala svoje dece i koja je svu svoju ljubav izlila na moju decu – čuvena Kosa. Do pre dve godine je bila kod mene jer sad je već toliko stara da je red da se odmara. A inače je u mojoj kući dvadeset i dve godine provela, od kako se rodio Aleksa. Sa Stefanom sam i mogla, kad je jedno dete. Ali kad su došla dva, već nisam mogla sama.

Braća?

– Moj stariji brat je imao potrebu da kontroliše moje izlaske kad sam bila u Nikšiću. On je bio pravi crnogorski brat! To nije bila podrška nego kontrola („nemoj da šetaš mnogo“). Mlađi brat je dosta mlađi od mene, tako da od njega nisam ni očekivala podršku, a inače tu je i pro-

blem „odsustva“ iz svoje primarne porodice i veze koje su zbog toga slabije, nego u ostalim porodicama.

Ko je onda tebi podrška?

– Imam mnogo prijatelja. Uvek imam jednu prijateljicu kojoj bezgranično verujem. Imala sam u osnovnoj školi jednu, pa u srednjoj školi i dan-danas sam s njom u kontaktu i one najintimnije stvari upravo njoj mogu da kažem. Ona mi je bila podrška kada sam prolazila kroz najteže stvari – definitivno to žensko prijateljstvo.

Hobi?

– Trenirala sam košarku u srednjoj školi i bila sam dosta dobra u tome, međutim, imala sam problem fizičke kondicije, jer nisam mogla da izdržim trčanje preko onog terena; skapirala sam da ne mogu biti najbolja, a ako procenim da nemam takvu mogućnost, ja to ostavljam.

A učenje stranih jezika?

– U Nikšiću je u moje vreme dosta skromna ponuda bila van školskog sistema učenja stranih jezika. Završila sam engleski jezik, dva fakulteta sam studirala paralelno, jer moja majka je htela, kad već ostajem u Nikšiću, da upišem i engleski, tako da sam završila i dvogodišnji studij, imam diplomu nastavnika. Išla sam na kurseve italijanskog jezika. Nemački sam učila kao obavezan predmet u osnovnoj školi, italijanski fakultativno, tačnije išla sam na kurseve.

Prvi izbor u nastavničko zvanje docenta?

– Taj prvi izbor je glatko prošao zato što su mene jedva čekali. U tom periodu mi je majka umrla tako da je meni doktorat bio neka vrsta terapije, i ja sam radila kao sumanuta da ne bih mislila o toj smrti koja je bila najstrašnije iskustvo koje sam imala u životu do tada. Tako da sam za tri godine završila doktorat. Onda dok se obavila procedura odbrane i izbora, profesor je već bio u penziji i umro, a na njegovo mesto je došao drugi profesor, takođe penzionisan, da „pokriva“ časove dok ja ne doktoriram – budući da sam bila čekana ja sam u rekordnom roku završila tezu i odbranila. I odmah posle toga sam doživela afirmaciju, najlaganiju u svojoj akademskoj karijeri, jer sam brzo izabrana u zvanje docenta i odmah postavljena za prodekana za nauku i međunarodnu saradnju.

Imala sam uslove za tu funkciju, jer na Filozofskom fakultetu u Nikšiću je malo zaposlenih bilo iz samog grada, većina ih je dolazila iz Podgorice (ili sa strane), engleski govorim, tako da me je to mesto očekivalo

i nisam bila politički nepodobna (u to vreme). To je bilo doba crnogorske naracije i borbe za nezavisnost, negde polovinom dvehiljadite (nezavisnost Crne Gore je dve hiljade šeste godine). Jedino sam imala problema sa onima koji su bili više prosrpski orijentisani.

Funkcija prodekanke?

– Prodekanska funkcija je zahtevna jer je čitav niz poslova bilo potrebno upravo ja da rešim ili uradim. U to vreme moja deca idu u školu, nisu baš sasvim velika, njihova škola je bila jako teška... ne znam da li je teže kad su mali ili kad idu u školu pa imaju domaćih zadataka koje ja treba da rešavam? Morala sam rasporediti svoje vreme: da napišem naučni rad za objavljivanje, pa priprema časova mi je dosta vremena uzimala, onda da ih održim, da s decom radim domaći i onda funkcija prodekana za nauku i međunarodnu saradnju, za vreme naše prve dekanice. S njom sam dobro sarađivala u timu.

Posle toga mi je novi dekan ponudio mesto prodekana za nastavu što sam prihvatila, ali bilo je prenaporno i tad su već počeli da mi se javljaju zdravstveni problemi: imala sam sniženi nivo šećera u krvi i od toga sam padala u nesvest (nisam stizala redovno da se hranim). Nešto je moralo da strada u svim tim mojim pokušajima da sve stignem – stradao je moj želudac (i danas imam teškoća sa hipotenzijom i hipoglikemijom).

Na dekansku funkciji je nakon žene došao muškarac?

– Muški dekan je imao i muške strategije, mislio je da će zvesti diktaturu u smislu da mu budem potrčko. Osim toga, dešavale su se neke stvari koje nisam mogla da opravdam i s kojima se nikako nisam slagala, niti sam ih mogla podržati svojom akademskom etikom i dostojanstvom. To sam svoje nezadovoljstvo i neslaganje iskazivala, što me je dovelo nekoliko puta u sukob sa tim dekanom. Na kraju sam bila prisiljena da dam ostavku, jer se i on delimično osećao ugroženim da mu ja ne preotmem vlast (tri godine do penzije, a snagom partije postavljen). Nisam ga dobro poznavala pre nego što sam preuzela funkciju prodekana, inače nikad ne bih prihvatila da s njim sarađujem.

Manifestacija Njegoševi dani?

– „Njegoševe dane“ održavamo prvi put dve hiljade sedme, a dve hiljade osme smo mi osnovani kao studijski program: Crnogorski jezik i književnost, za vreme dekanice Bojke Đukanović, dok je Rajka Glušica bila prorektorka za nastavu na Univerzitetu Crne Gore. Mi smo imale podršku za prve „Njeoševe dane“ rektora Ljubiše Stankovića i nekih

ministarstva (prosvete i kulture), pa su „Njegoševi dani“ već održavani pre nego što je došao novi dekan, a ja sam tu našla ventil da mogu da se ostvarujem, a da mi neka druga funkcija na fakultetu nije nedostajala. Naučni skup „Njegoševi dani“ je najvažnija stvar koju sam sa Rajkom pokrenula, jer nadilazi nas obe po važnosti i po težini koju ima za crnogorsku kulturu i za crnogorsku nauku.

Sve je počelo u stvari na jednom skupu u Poljskoj na kojoj je bila slavistička elita. Tu sam upoznala profesora Boguslava Željinskog i profesora Zvonka Kovača i još neke ljude koji su u južnoj slavistici zaista izuzetno važni. I profesor Željinski je zbilja odigrao presudnu ulogu, jer kada sam mu iznela tu ideju, on ju je oduševljeno podržao. Tada još nemamo dovoljno iskustvo oko organizacije. Onda ste Vi (Svenka) došli sa svojim fantastičnim idejama: pod jedan to, pod dva to, popravite to... do tada ja neko korisnije stvorenje i bolje nisam čula! E to je prava stvar kad ti neko vidi i kaže šta ti fali i tačno ti popuni te praznine. Nema pozitivnijeg uticaja ili blagonaklonijeg od toga. I mi smo sve popravljale iz godine u godinu. Nakon pet skupova koji su održani do sada, i zbornika objavljenih nakon toga, zbilja smo podigli istraživanja o Njegošu i slavistici na važan akademski i naučni nivo, koji Crnu Goru posebno dobro predstavlja u svetu.

I naravno vas dve žene bodete oči u Crnoj Gori.

– Pa to je plemenska kulturna paradigma. Crna Gora definitivno počiva na plemenskom modelu i dalje, a u plemenu se žena ništa ne pita. A drugo, žena je smislila fantastičnu ideju koju joj moraš uzeti. I pokušali su nekoliko puta da istisnu mene i Rajku (zar dve žene da vode „Njegoševe dane“, simbol crnogorske tradicije i kulture!). Strategije ometaanja i omalovažavanja su bile različite, a inače poznate onima koji prate kako dolazi do smene vlasništva nad intelektualnom svojinom: najpre su bile brojne kritike na organizaciju, na učesnike skupa, na objavljeni materijal; zatim je dekan najpre insistirao da se formira organizacioni odbor tako da u njega ulazi dekan po funkciji (a činjenica je, međutim, u konkretnom slučaju bila da svojim akademskim opusom matematičara izostaje iz njegoševskog kruga). Uspevale smo do sada da sačuvamo osnovni koncept ovoga skupa (jezik, književnost, kultura, istorija) i naučnu autonomiju, a u organizacinom odboru su nam potrebni oni koji hoće da rade, jer tu ima mnogo posla. Ipak smo pustile jednog istoričara (muškarca) da bismo imale istorijsku sekciju u kontinuitetu, evo šesti put u dve hiljade petnaestoj. Sad smo prešli na bijenalno održavanje, jer je naporno održati skup svake godine, budući da nakon skupa

sledi zbornik, a istovremeno i priprema sledećeg skupa (ove godine se istoričar povukao iz Organizacionog odbora jer smo, izgleda, Rajka i ja previše nepodobne).

Tvoja karijera u ovim danima?

– U ovo doba sam „nepodobna“ osoba u Crnoj Gori (da pozajmim stari socijalistički termin za koji smo mislili da se neće vratiti u javnu upotrebu): i dalje govorim ekavski zbog čega mi Crnogorci ne opraštaju, a nisam ni u jednoj stranci, što je mnogo gore od ekavštine.

Da li sada procenjuješ da bi bilo bolje da si se od početka opredelila za ostanak u Beogradu na studijama, pa da se formiraš u jednom kulturnom obrascu?

– Možda bi ta kultura bila manje agresivna prema meni, manje stresna, jer crnogorska je na mene delovala vrlo ograničavajuće i tera me da se u njoj osećam kao stranac i dan danas (poruke poput „ti nisi naša... gubi se odavde“). Ali za mene je upravo to izazov.

Budući da je za ostanak u Crnoj Gori prevagnula udaja, ako razmišljaš unazad, da li bi se tako rano udala?

– Verovatno da bih. To su jače stvari od racionalne kontrole, a za mene su iracionalna stanja pravi izazovi. Zato volim da analiziram poeziju, te iracionalne mehanizme, koji su mi bliski i na sebi ih primenjujem. To definitivno jeste za mene jedan od primarnih regulatornih mehanizama i uopšte se ne odričem toga. Ja bih i sad postupila slično, jer volim tu vrstu predavanja svojim emocijama. Ništa ne volim polovično, a posebno ne na emotivnom i privatnom planu.

Ne bi odabrala partnerski odnos u smislu da se ne venčavaš sa osobom koju voliš?

– Ne, mislim da ne. Posebno ne u Crnoj Gori, jer vi znate kako moramo uzeti u obzir statusni simbol supruge – biti nečija supruga (pripadati po udaji!). To je velika stvar. Devojkama koje su u partnerskoj vezi je zgodno jer mogu da preispitaju svog partnera, koliko je „podoban“ ili koliko su kompatibilni. Ali i dalje na Balkanu znači nešto biti nečija supruga. Zašto bi se žena lišavala te društvene uloge, ako joj je time status u društvu viši? Ako je imaš na raspolaganju, ti iskoristi.

Tvoj suprug je uspešan biznismen. Da li Tvoje mišljenje podjednako važi i za muža bez posla, zanimanja...

– U Crnoj Gori je važna uloga supruge. Ti si nečija. I pripadanje muškom je mnogo važno. Ja sam recimo dugo bila „šćer“ Đoka Đurišića.

Moj otac je izuzetno moćan čovek (bio je najbolji hirurg u Crnoj Gori) i njegovo ime mi je obezbeđivalo sve. Pa onda sam sada supruga veoma moćnog muškarca, tako da sam sve vreme u životu bila okružena moćnim muškarcima. I verovatno je u meni i neka potreba da se svojom moći namećem i da postanem moćna žena. Ne znam kako sam uspeła da me neko prepozna kao mene: da nisam ni Đokova kćerka, ni Migina supruga, nego Tatjana. Dva prezimena su mnogo zgodna Đurišić-Bečanović. Koristim Tatjana Bečanović jer u vreme venčanja nisam razmišljala o prezimenu (imala sam samo dvadeset godina) – preuzela sam muževljeno. Međutim, sad mi fali očevo prezime. Baš mi fali taj deo mog identiteta. Đurišići su čuveni po Pavlu Đurišiću (četnička orijentacija), prezime je obeleženo u istoriji, ali je definitivno moje, pa šta ću.

Otac?

– Srećom, otac mi je živ još uvek. On je dobro i sam se brine o sebi. Ja dosta na njega ličim u smislu samostalnosti, ne podnosim da neko vodi brigu o meni, jer bi to značilo da sam slaba, a to me čini nesigurnom.

Odnos očeve majke (svekrve) i majčine majke (tašte) u patrijarhalnoj kulturi može biti zanimljiv.

– Jeste. To je bio zanimljiv odnos, u osnovi su se uvažavale, ali se nisu mnogo viđale. Moja nana je bila kultivisana žena. Ona je kao baka u penziji imala lakirane nokte, onduliranu frizuru, išla kod frizera, nosila je obavezno kostime, od obuće uglavnom štiklice... I dođe u Kočane, a tamo, moja crnogorska baba ima maramu, oko glave ogromnu crnu pletenicu. To je jako zanimljivo, ona je imala crnu kosu u svojoj osamdesetoj godini, što je bilo neverovatno. I tu je pletenicu plela oko glave i, naravno, nosila je crne haljine. Sećam se uvek tog njenog svlačenja uveče, jer sam kao mala devojčica kod nje spavala. Ima trista haljina na sebi žena i kad ona krene da se svlači, a mršava, nema dvadeset kila sa sve krevetom. Ali kad ona stane ispred tebe, nema šanse da ćeš proći, ako te ona ne pusti. To je takav autoritet... ne znam odakle je izvirao, ali ta snaga ličnosti bila je neverovatna. Moj otac je to nasledio, a njih dvoje su imali poseban odnos. Moj otac je žrtvovao svoju karijeru, jer je mogao da ode u Nemačku kao sjajan hirurg i moja majka je navijala za tu odluku, međutim, on se vratio u Nikšić i tu je ostao većinu svog profesionalnog života, zbog svoje majke. A ona je živela duže od svoga muža. Đeda se i ne sećam, jer je on rano umro, ja sam bila sasvim mala. A ona je umrla u svojoj devedesetoj godini, sahrana je bila na najhladniji dan u januaru. Na njenom grobu nas je tako išamarao severni vetar,

da je nikad ne zaboravimo, nju i njenu snagu i oštrinu.

Majčina smrt?

– Ona je bila obolela tri godine pred penzijom i sve vreme se žalila na umor. Sve vreme je u stvari imala kancer, što mi nismo znali. Tragedija je bila još veća što je moj otac hirurg i operisao je takve kancere mnogima, čak i spasavao živote. Tu je zakazao, jer to je bilo previše lično. Drugi lekari su mi pričali o toj situaciji, sve simptome koje je ona imala on jednostavno nije uspeo da prepozna, i bilo je užasno kad je dijagnostikovao kancer debelog creva, koji je već uveliko metastazirao. Tu je moj otac u jednom trenutku, kao lekar, bio jako surov, jer ja sam odbijala da prihvatim da ona treba da umre za šest meseci, ona nije umrla iznenada, On je grubo odgovorio na moje pitanje: – Koliko ja imam vremena s njom? – Pa, jedno šest meseci! Tačno je toliko bilo. Ja sam rekla: – Ko si ti da meni kažeš da će ona još toliko živeti. Zar ne može to da se zaustavi? Kažem, iracionalno dosta kod mene deluje. I kao mala sam plakala ako nema dovoljno crtanih filmova na televiziji. Nisu mogli da mi objasne da to ne zavisi od moje volje i od moje želje. Maltretirala sam je, davala sam joj hranu koju sam ja pronašla da je zdrava. Ona je jela šta je htela. Kad je hrana u pitanju, vrlo otrovne stvari je jela: čvarke, masnu i začinjenu hranu, slodokusac je bila. To je mene obeležilo u smislu da ja itekako vodim računa o tome šta jedem, šta je toksično, šta nije toksično. Nažalost, tada sam morala da proučim sve moguće namirnice, lišavala sam je onoga što sam smatrala da je za nju štetno.

Kako su braća reagovala na njenu bolest?

– Moj mlađi brat je bio jako vezan za majku i njeno omiljeno dete. Bili su vrlo slični i njega je najviše pogodio taj događaj. Pogodio je i mene, samo što sam ja drugačije to pokazivala. Najstariji brat je to možda najbolje podneo, nema tu vrstu senzibiliteta, drugačiji je, ali on je najlakše prihvatio činjenicu da ona umire i treba se s tim pomiriti.

Doktorat sam tad uzela da radim, ali meni je bila najpreča ona. To je bilo najstrašnije iskustvo koje smo ona i ja imale. Odgovarao joj je način na koji ja nisam dozvoljavala da se govori o bolesti, umiranju, da se kuka, da se plače, da se pokazuje bilo koja slabost.

Kada si bila u situaciji da praviš izbor između karijere i brige oko majke, izabrala si porodičnu obavezu.

– U nekom periodu života karijera zahteva više pažnje, a u drugom periodu porodica. Kada je osoba koju volim najvažnija, i kada te ona

traži, ja bih se uvek odlučila za tu osobu koju volim, da li je to moja majka, moj otac, moj muž, da li je to moj sin. Za sinove bih bila u stanju da dam život, a za karijeru ne znam. Biće koje volim je meni centar univerzuma.

Ima li nečega što Te nisam pitala, a da bi sama htela da kažeš?

– Pa ne bih ništa dodala, ovaj razgovor mi je prijao jer nisam sumirala stvari na ovakav način, niti volim da govorim mnogo o sebi. Izbegavam da govorim o sebi jer ne mislim da to nekog preterano zanima, niti volim da analiziram s drugima moj život. Ponekad se u autokomunikaciji (razgovorima sa samom sobom) prisetim koji su me jadi nalazili, ali suština je da ovako to sve izgleda dosta traumatično, a stalni dojam mi je da sam imala divan život. Mislim, kad pogledam druge žene moj život je bio bajka. Kad ovako posložim stvari i nekad Rajka Glušica, moja sjajna prijateljica, mi kaže: – Pa čekaj, bre, nije tebe život mazio, seti se ... počinje da ređa događaje koje smo zajedno prošle. Definitivno ima tu toliko stvari koje su bile jako teške i koje su zahtevale napore da bi bile savladane. I jeste ono čuveno Ničeovo: „što te ne slomi, to te ojača“. Mislim da sam nasledila dosta toga od moje crnogorske babe. Ona je bila izuzetno stamena crnogorska žena. Nije bila pismena. Naučila je da se potpisuje od svoje petoro dece koje je sve školovala iz svog sela (Koćane pored Nikšića): moj otac je završio medicinu, jedan stric je vojno lice visokog ranga i tako dalje. Ona je to svojom ličnošću uspela da izvede kao svoj „projekat“! I kod mene je došlo do ukrštanja tog crnogorskog gena sa ovim divnim, mekim, šumadijskim moje nane...

Zabeležila Svenka Savić, decembra 2014.

Rodne studije: metod životne priče

Pričajući tok događaja od detinjstva do zrelog doba, žena odabira u narativni tok one događaje za koje procenjuju da mogu biti od koristi u datom kontekstu sa sagovornikom i za potrebe datog istraživanja. Otuda je životna priča konstruk žena koji ona formira tokom naracije, na osnovu sećanja, odabirajući one događaje za koje procenjuje da su važni u tom trenutku sa tim sagovornikom (Savić, O naraciji...). Metod životne priče žena objedinjuje podatke iz privatnog i javnog života i otuda je jedan od važnih za diskusiju o odnosu privatnog i javnog kod žena koje prave karijeru, u ovom slučaju profesorki univerziteta, ali podjednako i kod novinarki, muzičarki...

Interdisciplinarne Rodne studije širom sveta afirmišu metod istraživanja životne priče (pored drugih metoda) kao 'svoj' u znatnoj širem obimu (i varijantama) nego što to čine druge društvene nauke, da pomenem samo etnologiju, antropologiju, etnolingvistiku...

U dugoročno osmišljenom projektu „Životne priče žena u Vojvodini” (1998-2015) u Udruženju „Ženske studije i istraživanja” metod životne priče koristim za sakupljanje i analizu velikog broja podataka od žena naših savremenica, koje žive, ili su živele, veći deo svoga života u 20. i 21. veku. Ukupno je danas preko 300 različitih životnih priča od žena iz različitih nacionalnih zajednica, razgovora u trajanju od oko 90 minuta, svaki snimljen audio zapisom, transkribovan na osnovu određenih pravila i pripremljen za analizu u pisanoj formi.

Od 2004. do danas metod životne priče deo je kurikuluma za obavezne kurseve na master i doktorskom programu ACIMSI Centra za rodne studije UNS u okviru metodologije istraživanja. Studentkinje su, zajedno sa profesorkama, prikupile zavidnu bazu podataka o ženama iz različitih nacionalnih zajednica, što je važno istraživačko iskustvo studentkinja rodni studija.

Intervjuišući žene, pre svega žene sa univerziteta, zatim starije žene, žene raznih profesija, studentkinje (mlađe generacije) razmenjuju i generacijska iskustva sa ženama koje ispituju i na taj način smanjuju ne samo (ne)znanje nego i generacijsku distancu, koja je očigledna između žena starije generacije i onih koja u istraživanjima stasava. Ukratko,

metod životne priče nije samo bogato sakupljanje empirijskog materijala, nego je metod pomoću koga se umrežavaju (povezuju) žene različitog uzrasta, znanja, obrazovanja i životnog iskustva i na taj način proveravaju lična iskustva kroz dijalog sa drugim ženama. To je retka prilika da se nađu na istom zadatku i da tokom tog zadatka izgrađuju poznanstvo, kasnije najčešće i prijateljstvo. U činu beleženja životne priče, žene se povezuju na osnovu međusobnog razumevanja i izrazitih emocionalnih sprega koje stvaraju tokom razgovora. Razmenjujući svoja životna iskustva one postaju svesne jedne (njima zadate) patrijarhalne matrice svakodnevnog života i na taj način osvešćuju svoju poziciju unutar tog zadanog prostora. Ukratko, na rodnim studijama studentkinje stižu ne samo znanje o metodi nego i razmenjuju iskustva kroz taj metod. U ovom istraživanju, studentkinje su imale prilike da spoznaju da subjekti njihovih istraživanja – njihove profesorke – imaju mnogo bogatiji životni inventar od onoga što piše u njihovim (inače bogatim) profesionalnim biografijama (CV) fokusiranim uglavnom na elemente napredovanja u karijeru, kako to pravilnik o reizborima zahteva.

Osnovne osobine metoda. Osnovno je pravilo u ovom pristupu da je žena subjekt priče (a ne objekat), što znači da ona ne samo što priča svoju priču, nego ima mogućnost uvida u svaku istraživačku fazu tokom i nakon razgovora (snimanje, transkripciju, redigovanje, autorizaciju, lektorisanje, objavljivanje), što nije slučaj sa drugim metodima u društvenim naukama, u kojima najčešće istraživači sakupe materijal i obrađuju ga 'otuđeno' od osobe od koje je sakupljen.

Pravilo o subjektivnosti žene je povezano sa velikom temom odgovornosti naučnika (Popović, 2007), a u skladu sa zahtevima nauke krajem 20. i početkom 21 veka. Radi se o etičnosti analiziranja i objavljivanja životnih priča pojedinih žena (u ovom slučaju veoma uglednih). To je podsećanje da nauka, pogotovu humanistička, nije neutralna, da vlasništvo nad naukom i empirijskim materijalom nije u rukama istraživača, nego je vlasništvo podeljeno i razmenjeno između subjekta istraživanja i istraživačica (u ovom slučaju i studentkinja). Životna priča žene nije roba, ona je deo njenog vlasništva i njenog sećanja koje joj niko ne može oduzeti. Zato je ovaj metod toliko kritikovan od zastupnika teorijskog pristupa objektivne nauke, kao manje vredan, kao nesamostalan, pa otuda ni dovoljan za temu nečije doktorske teze na rodnim studijama. Rodne studije preko ovog metoda zapravo dekonstruišu ustaljenu logiku objektivnosti nauke.....

U ovoj knjizi su odabrane životne priče 30 profesorki koje su ostvarile visoke pozicije u profesionalnoj hijerarhiji i/ili na funkcijama moći na Univerzitetu u Novom Sadu u različitim naučnim disciplinama i na različitim pozicijama u hijerarhiji odlučivanja: rektorke, dekanke, prodekanke, šefice odseka, direktorke pojedinih projekata, profesorke emeritus. Uključene su i životne priče onih koje su svoju karijeru započele na UNS, a u potpunosti se ostvarile u drugim akademskim sredinama, a u akademsku sredinu UNS se vraćaju kao gostujuće profesorke, što se inače malo zna u široj akademskoj zajednici ili su na razne druge načine vezane za UNS, a u svojim sredinama imaju prestižnu funkciju

Ukupno je pet vremenskih odseka prema dekadama godina rođenja u vremenskom rasponu od 1923. do 1969, a u skladu sa periodom od 55 godina trajanja Univerziteta u Novom Sadu (1960-2015):

1920-1930	1930-1940	1940-1950	1950-1960	1960-1970
4	3	12	9	2

Dobili smo podatke o profesorkama koje su stasavale zajedno sa stasavanjem pojedinih fakulteta Univerziteta u Novom Sadu (i u drugim mestima Vojvodine), bilo da su na njemu provele ceo nastavnički vek, ili samo deo karijere, a drugi deo u inostranstvu i sada se vraćaju na matični univerzitet kao gostujuće profesorke. U korpus su uključene i one profesorke koje po pozivu gostuju na UNS i na taj način su vidljive po svojim profesionalnim i ljudskim osobinama.

U prikupljanju materijala učestvovala su studentkinje Udruženja „Ženske studije i istraživanja” i ACIMSI Centra za rodne studije (u okviru obaveznog predmeta na master studijama – Metodologija rodних istraživanja) i doktorskih studija (Istraživačke metode u studijama roda).

Shodno ovakvom poimanju uloge žene u stvaranju naučnog materijala, razradila sam metod saradnje žena i studentkinja koja je često duga i podrazumeva postepeno približavanje žene i istraživačice do tačke kada su one autorke i razgovora i teksta, odnosno postaju prijateljice u privatnom životu.

Pravilo je da istraživačica sama odabira ženu sa kojom želi da razgovara: neke profesorke su pozvane, ali nisu želele da u ovom istraživanju učestvuju, neke su učestvovala, ali nisu u konačnoj fazi autorizovale tekst za javnost, pa u ovaj izbor nisu uključene. (znakom † obeležila sam one koje su u međuvremenu umrle). To znači da prikupljen materijal ne bi trebalo smatrati reprezentativnim u pogledu ukupnog stanja na UNS (na primer, postoje fakulteti na kojima nikada nije bilo dekan-

ki, ali su zato na Filozofskom fakultetu u kontinuitetu deset posljednjih godina tri dekanke rukovodile vizijom razvoja te institucije, svaka u duplom mandatu). U istraživanju su učestvovalе profesorke pripadnice različitih nacionalnih zajednica u Vojvodini (shodno studentkinjama iz tih nacionalnih zajednica koje su ih odabirale), a materijali su objavljeni na maternjim jezicima tih zajednica u proteklih deset posljednjih godina (Podaci u Tabeli 1).

Cilj je sakupljenih životnih priča u ovoj knjizi da dokumentujem doprinose koje su univerzitetske profesorke davale u različitim naučnim disciplinama na UNS, kako bi se na jednom mestu pokazala raznovrsnost i različitost među njima, ne samo po profesiji koju su odabrale ili funkciji koju su imale na UNS, nego i po načinu na koji su organizovale odnos karijere i privatnog života, porodice, kruga prijatelja, zatim različite hobije koje imaju, ali mnogo više kako politika i veliki istorijski lomovi (kao što su ratovi) odmažu ženama u profesionalnoj karijeri na univerzitetima.

Širenjem znanja o doprinosima žena u nauci na univerzitetima ugrađujemo u memoriju svih u akademskoj zajednici i šire, svest o važnost tih doprinosa koji treba da ostanu u sećanju cele akademske zajednice. Postoje i drugi oblici sećanja i vrednovanja, kao što su biste pojedinih profesora i profesorke ili značajnih intelektualki u akademskoj zajednici. Na primer, na Filozofskom fakultetu postoji bista Isidore Sekulic, kao i biste ukupno šest drugih profesora ili zaslužnih intelektualaca, ali ni jedna od imenovanih sala na istom fakultetu ne nosi ime neke od profesorke, nego samo profesora, mada je Filozofski fakultet jedan od feminiziranih na UNS; nadalje, ispred PMF je bista Mileve Marić Ajnštajn (postoji i nagrada uspešnim studentima iz matematike i fizike ovog naziva). Neko treba da vodi brigu o rodnoj jednakosti u javnoj sferi kada su u pitanju biste, i druga priznanja profesorke univerziteta.

U monografijama pojedinih fakulteta UNS (najčešće objavljene u ograničenom broju primeraka) nalaze se podaci o dekanima, ali je sećanje akademske zajednice na dekanke nedovoljno, pa se njihov ukupan broj tokom postojanja nekog od fakulteta, može videti samo iz svedočenja drugih sa tog fakulteta UNS. Za Tehnološki fakultet govori u ovoj knjizi prodekanka (Janja): „Tehnološki fakultet je imao manje dekanica nego dekana u ovih pedeset godina postojanja – mislim da su tri profesorke bile na poziciji dekana od sedamdeset sedme godine, od kada sam ja zaposlena na Fakultetu: prof. dr Biserka Oštrić-Matijašević, prof. dr Jovanka Ralić–Popov i prof. dr Mirjana Đurić. U ovom

mandatu, u rukovodstvu smo kolegistica prodekan za nastavu prof. dr Sonja Đilas i ja, što znači pedeset posto od rukovodstva Fakulteta. U pogledu funkcija prorektorke i rektorke na našem Univerzitetu, sa našeg Fakulteta je bila akademik Paula Putanov (prorektorica), pokojna prof. dr Nadežda Ružić (prorektorica) i prof. dr Radmila Marinković-Nedućin (rektorica). Ako i te funkcije uzmemo u obzir, i ako bismo još dodali da su na mnogim našim katedrama sada na poziciji šefa katedre kolegistica, ukupno tri od sedam, možda taj zbir i nije tako loš na našem Fakultetu”.

Nekoliko podataka iz analize odgovora na postavljena pitanja. Dajem samo nekoliko opštih zapažanja o podacima iznetim u ovoj knjizi samo da skrenem pažnju da su poređenja moguća sa već objavljenim podacima u literaturi drugih istraživačica, i da potaknem istraživačice danas da na osnovu ovde izloženog sećanja profesorki univerziteta sistematski analiziraju podatke u pojedinačnim dekadama u kojima su profesorke rođene, kao i u odnosu na geografsko područje (mesto) u kojem su rođene ili sada žive.

Detinjstvo. Većina profesorki tvrde da im je detinjstvo bilo lepo, a podatke za takav opšti sud potkrepljuju različitim događajima i sećanjima.

Roditelji. Pokazuje se da su majke profesorki u nekim slučajevima bez formalnog obrazovanja, ali izrazite duhovne i intelektualne snage i veoma pozitivnih stavova u odnosu na ćerke koje prave univerzitetsku karijeru. Ako majke imaju podjednako obrazovanje kao i otac, ostajale su u porodičnom okruženju sa decom. Na pitanje koja je osoba presudna za usmerenje profesionalne karijere, značajan broj profesorki je imao podršku oca, što pokazuju i druga istraživanja u profesionalnom napredovanju, na primer u umetnosti, kao što su kompozitorke (Kostadinović, 2014) i violistkinje (Klem Aksentijević, 2014). Očevi su presudni za profesionalni uspon ćerki.

Osnovno obrazovanje. Roditelji su se brinuli za dobro obrazovanje dece u okviru školskog sistema, ali i drugih vannastavnih aktivnosti.

Srednje obrazovanje. Podaci pokazuju da su gotovo sve profesorke bile veoma dobre, nekada najbolje, učenice u svom razredu ili u celoj školi. Pokazivale su različita interesovanja i talente, sem školskih obaveza, pa je nekim upravo ta svestranost predstavljala smetnju u odбору studija.

Studije. Možda je neočekivan podatak da nisu sve profesorke imale jasnu viziju o studijama nakon uspešno završene srednje škole.

Brak. Jedno od najčešćih pitanja ženama koje prave uspešnu karijeru obrađivanih u literaturi (bez obzira da li su umetnice, naučnice, sportiskinje) jeste kako usklađuju porodične obaveze sa napredovanjem u karijeri. U osnovi je takvog pitanja uverenje da ženi nije moguće (ili jeste uz velika odricanja) da uskladi profesionalni i porodični život, pri čemu se podrazumeva da je porodični život naučnice njena privatna stvar, a ne područje saradnje sa suprugom, ili drugima u porodici. Podaci iz ove knjige pokazuju da ženama to nije bio nepremostiv problem i da su na mnogo načina uspevale svoju karijeru da vode do hijerarhijski visokih pozicija moći, uz podršku drugih.

Brojčani podaci pokazuju da se velika većina profesorki odlučila za bračnu zajednicu (jer, kako je jedna profesorka navela „udate žene imaju bolji status u društvu”) – brak doprinosi izgrađivanju javne karijere. Podaci pokazuju da je udatih (14), udovica (7), razvedenih (4), neudatih (4), život u partnerskoj zajednici (1). Ovaj podatak se može dovesti u vezu sa godinama u rasponu od najstarijih do najmlađih.

Deca. Najčešće se ženama u profesiji osporava sposobnost „dobre majke” i nastojanje da pronađu balans u uporednom izgrađivanju porodice i profesionalne karijere („nešto mora da trpi”). Podaci pokazuju da se poslednjih decenija pojam porodice menja u smislu smanjivanja razlika između privatnog i javnog – širi se prostor javnog. U takvom društvenom pravcu se odgovornost vaspitavanja dece i kućnog rada, preusmerava na oba supružnika i na institucije sistema (kao što su predškolske ustanove, koje možemo smatrati javnim prostorom).

Potomstvo. Rađanje potomstva jedno je od ključnih za žene u profesijama, naročito u pozicijama moći. Od ukupno 30 odabranih profesorki univerziteta samo 4 su sa **troje** dece; 7 sa **dvoje** dece; 13 sa **jednim** detetom; 3 su u braku **bez dece**; 2 nisu zasnovala bračnu zajednicu. Profesorke rođene u prvoj polovini 20 veka imaju više dece (Tabela 2).

Broj dece nije vezan samo za napredovanje u karijeri nego i za društveni kontekst u okviru kojeg se napredovanje u karijeri ostvaruje (na primer, porodijsko odsustvo, dečiji dodatak i drugi oblici brige države). Za profesorku u ovoj knjizi ratovi i turbulentna politička situacija bili su teškoće u građenju karijere univerzitetske profesorku, umetnicu, sportiskinju (o čemu nažalost nemamo dovoljno uporednih podataka) kao i ekonomska nesigurnost.

Za većinu žena je pitanje „ili karijera ili porodica” izmišljena dilema, a jedna profesorka sa troje dece upravo to lepo obrazlaže: „Rodila sam prvu ćerku Jelenu s trideset tri godine. U to vrijeme ja sam bila

starija roditelja, ondje su me pazili, gledali praktički kao čudo!!). Kako su se vremena promijenila! Rodila sam poslije još dvije kćerke. S tim da trebam naglasiti da sam se nakon dvanaest godina braka rastavila, tada je Jelena imala jedanaest godina, Katina je imala devet, najmlađa Gordana imala je pet godina. U potpunosti sam se nakon rastave sama brinula za njih. Uvijek sam voljela djecu, tako da nikad nisan mislila da bih samo „gurala” karijeru i da zbog toga ne bih trebala imati djece. I muž je bio za to da imamo najmanje dvoje djece, a onda kad sam ostala u drugom stanju treći put, tu sam se malo zamislila, no ne mogu reći da su mi djeca bila ikakva prepreka u karijeri. (Dunja).

Drugo pitanje vezano za potomstvo jeste da li deca univerzitetskih profesorki ostaju u okviru univerzitetske zajednice ili biraju drugačije karijere od roditeljskih. Prethodni podaci koji se odnose na UNS (Markov) pokazuju da se univerzitetska elita obnavlja unutar sebe. Svetočjenja univerzitetskih profesorki u ovoj knjizi to ne potvrđuju u potpunosti, ali se primeri mogu odnositi na činjenicu da su sva deca univerzitetskih profesorki završila visoko obrazovanje.

Podrška karijeri i porodici. Solidarnost je prva premisa feminističkog poimanja nauke. Milica Antić Gaber (2011) u svom istraživanju različitih aspekata političarki u Slovenije, zaključuje da su njima uglavnom pomagale druge žene (majka, sestra, baka, neka osoba iz kruga rodbine ili prijateljice), dok se oko karijere muškarca angažovala cela porodica. Kada je reč o univerzitetskim profesorkama podaci su slični: među 30 intervjuisanih profesorki koje prave karijeru na univerzitetu uočavamo slojevitost osoba uključenih u brigu oko potomstva, ali je izrazita novina da je i suprug uključen u kućne poslove, pored drugih osoba.

Profesorke emeritus – najviše zvanje. Podaci pokazuju da su profesorke emeritus naišle na nerazumevanje u svojoj akademskoj zajednici i da je to visoko zvanje (odskora uvedeno na UNS) još uvek nedovoljno prepoznato u široj akademskoj zajednici, pa otuda nije dovoljno uvažavano ni u javnosti.

Pitanja koja nisu bila postavljena u dosadašnjim istraživanjima univerzitetskih profesorki odnose se u ovoj knjizi na poimanje i odnos prema političkoj situaciji u zemlji (najpre Jugoslaviji, potom Srbiji). Ratovi, sukobi dveju politika (Tito : Staljin), političke čistke (Goli Otok i otkup žita u Vojvodini), uticali su na živote profesorki u delu ili u celini akademske karijere.

Podaci iz životnih priča profesorki univerziteta na visokim pozicijama moći dokazuju s jedne strane da je ženama, kao i muškarcima,

na univerzitetima omogućen podjednak pristup visokim funkcijama u univerzitetskoj hijerarhiji i da je moguće menjati stereotipno shvatanje da im tamo nije mesto.

Podaci iz životnih priča u ovoj knjizi pokazuju sličnosti sa životima univerzitetskih profesorki u drugim državama jugoslovenskog regiona, naročito s obzirom na političke događaje iz istorijske prošlosti: tri rata, rastakanje prvobitne nam zajedničke države, ekonomska osiromašenosť. Političke prilike u zemlji znatno su uticale na mogućnost afirmacije talenata i darova žena koje žele da prave karijeru i na njihovu odluku da potraže bolje uslove za svoju karijeru u drugim zemljama.

Podaci iz životnih priča profesorki univerziteta mogu dobro poslužiti za diskusiju o ulozi intelektualca u savremenom društvu. „Biti intelektualac znači boriti se protiv jednostranog, ideološkog i dogmatskog shvatanja sveta. Intelektualac može da misli u alternativama i da otvara puteve za nova, bolja i ljudski prihvatljiva rešenja. Ako je zarobljen jednim vladajućim pogledom na svet, bez kritičke distance, on ne može da igra ulogu intelektualca, jer postaje „državni ideolog” u službi određenog poretka. (Golubović, 2001, 12).

Literatura

- Almuli, Jaša (2005), *Jevrejke govore*, Signature, Beograd.
- Alpern Engel, Barbara i Anastasia Posadskaya-Vanderbeck (1998), *A Revolution of Their Own: Voices of Women in Soviet History*, Westview Press, Oxford.
- Antić Gaber, Milica (2011), *Na poti do lastne sobe*, Grafika Soča, Ljubljana.
- Beč, Janja (1997), *Pucanje duše*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji i Radio B92, Beograd.
- Bisak, Angela (2014), *Žene u Srpski Who is Who*, Fakultet političkih nauka, Beograd (seminarski rad).
- Blagojević, Marina (1991a), "Double-faced marginalisation. Women in science in Yugoslavia". In: V. Stolte-Heiskanen (ed.), *Women in science: token women or gender equality*, Berg Publishers, Oxford..
- Blagojević, Marina (1991b), *Žene izvan kruga: profesija i porodica* (Women out of the circle: profession and family, ISIFF, Belgrade.
- Blagojevic, Marina (2005), „Akademikerinnen von der Semi-Peripherie Europas: Das neue europäische Proletariat?“ In: Waltraud Ernst (Hg.), *Leben und Wirtschaften-Geschlechterkonstruktionen durch Arbeit*, Lit Verlag, Munster.
- Blagojević, Marina (2007), „Gender and Excellence: Hierarchies, Exclusions and Illusions, keynote speech“ *5th European Conference on Gender Equality in Higher Education*, Humboldt-University Berlin, August 28-31, Berlin.
- Blagojević, Marina (2008), "Naučna izvrsnost na poluperiferiji: hijerarhije, isključivanje i moguća feministička strategije za proizvodnju znanja“, naučni sastanak, Centar za interdisciplinarne studije, Univerzitet u Sarajevu, septembar 2008.
- Bogdanić, Ana ur. (2005), *Usmene povijesti starijih Romkinja iz grada Rijeke*, Udruga žena Romkinja "Bolji život", Rijeka, 79.
- Bracić, Milica, Milica Mima Ružičić-Novaković i Svenka Savić (2009), *Životne priče žena sa invaliditetom u Vojvodini*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
- Dijanić, Dijana et al (2004), *Ženski biografski leksikon: Sjećanje žena na*

- život u socijalizmu*, Centar za ženske studije, Zagreb.
- Ferkova, Antonija et al (2003), *Slovenky: životne pribehy Sloveniek vo Vojvodine*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
- Gasse, Marine (2002), *Frauen gestalten Zukunft – Ost-West-Europaisches Frauen Netzwerk*, OWEN, Berlin.
- Golubović, Zagorka (2001), *Živeti protiv struje*, Krug, Beograd.
- Harding, Sandra (2005), *Multikulturalnost i nauka: postkolonijalizmi, feminizmi i epistemologije*, CID, Podgorica.
- Hawkesworth, Celia (2000), *Voices in the Shadows: Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*, CEUPRESS, Budapest.
- Henrion Claudia (1997), *Women in Mathematics: The Addition of Difference*, Indiana University Press, Bloomington.
- Indin, Ivana (2010), *Feministička pozorišna praksa na nezavisnoj sceni u Novom Sadu od 1989. do 1999*, ACIMSI Centar za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad, (odbranjen master rad).
- Jankov, Edit (2006), *Jevrejke: životne priče žena iz Vojvodine*, Ženska sekcija Jevrejske opštine, Jevrejska opština, Novi Sad.
- Joris, Elisabeth und Heidi Witzig (1986/2001), *Frauen Geschichte(N) – Dokumente aus zwei Jahrhunderten zur Situation der Frauen in der Schweiz*, Limmat Verlag, Zürich.
- Jovanović, Danica (2004), *Iz srca naših Romkinja: život Romkinja u Banatu*, Udruženje "Rom", Novi Bečej.
- Kesić, Vesna et al (2003), *Žene obnavljaju sjećanja*, Centar za žene žrtve rata: deset godina poslije, Zagreb.
- Kestli, Elizabet (2002), *Žene sa Kosova: životne priče Albanki*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
- Kestli, Elizabet (2005), *Jazovi i mostovi: prijateljstva pre i posle rata na prostoru bivše Jugoslavije*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
- Klem Aksentijević, Ana (2014), *Rod i muzika: životne priče violinistkinja iz Novog Sada diplomiranih na Akademiji umetnosti: 1974-2014*, Univerzitet u Novom Sadu: ACIMSI Centar za rodne studije, Novi Sad (obranjen master rad).
- Kleut, Marija (2010), *Trajanje: prvih 50 godina Univerziteta u Novom Sadu*, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.
- Knjazev-Adamović, Svetlana (1999), *Plava čarapa: Nadežda Četković u oktrivanju identiteta Svetlane Knjazev-Adamović, filofske spisateljice i logičarke*, Beograd, K.V.S.
- Kocze, Angela (2009), *Missing interdisciplinarity: Race/Etnicity, Gender,*

- and Class in Curent Research and Policies on Romani Women in Europe*, Center for Policz Studies, CEU, Budapest, 76 str.
- Kostadinović, Nataša (2014), *Rodna analiza u pisanim tekstovima o kompozitorkama Srbije krajem 20. i početkom 21. veka*, Univerzitet u Novo Sadu: ACIMSI Centar za rodnes tudije, Novi Sas (odbranjena doktorska disertacija).
- Kovačević, Aleksandra et al (2004), *Sjećam se...: Međunarodni projekat Sjećanje žena o socijalizmu, traganje za identitetom*, ANIMA, Kotor.
- Ležajić, Milica (2009), *Nauka i rod u tranziciji: položaj naučnica u Srbiji danas*, Fakultet političkih nauka, Beograd (odbranjen magistarski rad).
- Luci, Nita i Vjollca Krasniqi (2006), *Politics of Remembrance and Belonging: Life Histories of Albanian Women in Kosova*, Center for Research and Gender Policy, Priština.
- Markov, Slobodanka (2001), *Kandidatkinje DOS-a iz Vojvodine*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
- Markov, Slobodanka (2005), *Žene u Srbiji – izazovi preduzetništva: intervjui sa preduzetnicama*, Centar za preduzeće, preduzetništvo i menadžment, Novi Sad.
- Markov, Slobodanka (2006), „Gender Inequalities within the Academic Elite”, *Gender Studies*, Temišvar, vol 1, no 5.
- McAdams Dan (2001), „The Psychology of Life Stories”, *Review of General Psychology*, Vol. T. No 2, 100-122.
- Mitro, Veronika (2004), *Nevidljive: ljudska prava Romkinja u Vojvodini*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
- Mitro, Veronika i Marija Aleksandrović (2003), *Devica: da ili ne?*, AB print publikacije, Novi Sad.
- Mitro, Veronika, Jelena Jovanović i Danica Šajin (2003), *Spremni za brak: da ili ne?*, AB print publikacije, Novi Sad.
- Mitro, Veronika i Biljana Stanković (2007), *Lutkice za devojčice: životna priča Čarne Ćosić (1974-2006)*, Graph Style, Novi Sad.
- Mršević, Zorica (2013), *Svetionici: ženski likovi između zaborava i uzora*, Zavod za ravnopravnost polova, Novi Sad.
- Panić Babić, Biljana et al. (2014), *Banja Luka: znamenite žene u istoriji grada*, Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, Banja Luka.
- Petrović, Ljiljana (2005), „Žene u matematici i nauci”, XV konferencija primenjene matematike PRIM, Zlatibor. (rukopis)
- Petrušić, Nevena (2002), „Žene u organima vlasti na univerzitetima u

- Srbiji", *Temida*,: Viktimološko društvo Srbije, Beograd, God. 3, br. 4.
- Polc, Alen (1994), *Žena na frontu: jedno poglavlje iz mog života*, Matica srpska, Novi Sad.
- Popović, Dragana (2004), „Nauka, rod i moć: slučaj Srbija”, *Genero: časopis za feminističku teoriju* Beograd, Centar za ženske studije, 4-5, 123-133.
- Popović, Dragana (2007), „O odgovornosti naučnika”, *Genero: časopis za feminističku teoriju*, Centar za ženske studije, 10-11, 101-108, Beograd.
- Popovi, Dragana (2007), „Žene u nauci: od Arhimeda do Ajnštajna“, *Phlogiston*, br. 15, 73-86.
- Popović, Dragana (2013), *Žene u nauci: od Arhimeda do Ajnštajna*, Službeni glasnik, Beograd.
- Puškarjeva, H.L. (2000), „U istokov ženskoj avtobiografiji v Rusii”, *Filološke nauke*, no. 3, Ministarstvo obrazovanja Rossijskoj federaciji, Moskva, 62-69.
- Radović, Nadežda et al (2001), *Dunavske Švabice II*, Edicija ženski identiteti, LDIJ, Veternik.
- Ramšak, Mojca (1997), „Mama me je s policijo gnala nazaj, ko sem dobila sina ali O nezakonskih otrocih in njihovih starših na Koroškem v 19. in prvi polovici 20. stoletja”, *Etnolog*, 7 (LVIII), Ljubljana, 289-312.
- Ramšak, Mojca (2002), „Berači in odnos do njih na avstrijskem Koroškem v prvi polovici 20. stoletja”, *Etnolog*, 12/2002, Ljubljana, 81-89.
- Ramšak, Mojca (2001), „Zgodbe z obrobja – Vloge koroških podeželskih žensk v prvi polovici 20. stoletja”, *Etnolog*, 11/2001, Ljubljana, 91-126.
- Ramšak, Mojca (2002), „Znanost med objektivnostjo in grožnjo subjektivnosti: vloga terenskih dnevnikov in empatije pri zapisovanju ževljenjskih zgodb”, *Traditiones*, 31/2, Ljubljana, 93-114.
- Ramšak, Mojca in Veronika Mitro (2003), „Projekt Ženski spomin – Od ustne zgodovine do interpretacije biografskega gradiva“ (Bratislava, 28.2.2003-1.3.2003), *Traditiones*, 32/2, Ljubljana, 279-281.
- Ristić, Ljiljana (2012), *Prve hemičarke u Srbiji*, Centar za promociju nauke: Srpsko hemijsko društvo, Beograd.
- Sárková, Eva, Helena Danielová, Dana Zajoncová, Jana Haragal'ová (2002), „Pameti romských žen”, *Koreny 1*, Muzeum romské kultury, Brno.
- Savić, Svenka (2000), *Vera Šosberger (1927-1972)*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.

- Savić, Svenka ur. (2001), *Vojvođanke (1917 – 1931): životne priče*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
- Savić, Svenka et al (2001), *Romkinje: biografije starih Romkinja u Vojvodini*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
- Svenka Savić, Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov, Jelena Jovanović (2002), *Romani Women*, Futura publikacije, Novi Sad.
- Savić, Svenka Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov, Jelena Jovanović (2002), *Romnja*, Futura publikacije, Novi Sad.
- Savić, Svenka (2002), „Žene iz manjinskih grupa u Vojvodini”, *Bilten CMK*, Centar za multikulturalnost, Novi Sad.
- Savić, Svenka i Veronika Mitro (2004), „Životne priče mladih Romkinja”, u: *Zbornik istraživačkih radova studenata Roma*, ur. Milena Mihajlović, Centar za interaktivnu pedagogiju, Beograd, 77-105.
- Savić, Svenka i Veronika Mitro (2006), *Vajdasági Magyar nők élettörténetei*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
- Savić, Svenka (2006), *Woman's Identities in Vojvodina: 1920-1930*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
- Savić, Svenka ur. (2007), *Romkinje 2*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
- Savić, Svenka ur. (2007), *Hrvatice, Bunjevke, Šokice (1919-1955)*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
- Savić, Svenka (2008), „Rodno osetljiv jezik u akademskom diskursu”, izlaganje na seminaru *Rodno osetljiv akademski diskurs*, Centar za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu, školska 2007-2008.
- Savić, Svenka Veronika Mitro, Sara Savić, Marijana Čanak (2008), *Životne priče žena – ‘A što ću ti ja jadna pričat...’*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
- Savić, Svenka (2008), „Žene u akademijama”, javno predavanje održano u Vojvođanska akademija nauka i umetnosti (10. 12. 2008), u Novom Sadu.
- Savić, Svenka (2006), „Rod i nauka: ko rukovodi naučnim projektima Ministarstva nauke i tehnologije u Republici Srbiji?” (rukopis).
- Savić, Svenka (2010), „Tri rektorke na Univerzitetu u Novom Sadu”, Marija Kleut, ur. *Trajanje: prvih 50 godina Univerziteta u Novom Sadu*, Univerzitet u Novo Sadu, Novi Sad, 142-143.
- Svenka Savić, (2011), „Institucionalizacija ženskih studij i studija roda na Univerzitetu u Novom Sadu u Vojvodini”, Obeležavanje dve decenije postojanja Centra za ženske studije, Beograd (22.11. 2011), Centar za kulturnu dekontaminaciju (neobjavljeno izlaganje).

- Savić, Svenka, Vesna Šijački, Katarina Krajnović pr. (2014), *Deset godina Godišnjeg priznanja u oblasti ravnopravnosti polova (2003-2013): životne priče nagrađenih*, Zavod za ravnopravnosti polova i Udruženje "Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
- Stojaković, Gordana (2001), *Znamenite žene Novog Sada I*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
- Stojaković, Gordana (2002), *NEDA: jedna biografija*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
- Spariouso Laura i Svenka Savić ur. (2011), *Životne priče žena u Vojvodini – Rumunke (1921-1974)*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
- Tepavčević, Tatjana (2010), "Women`s Memory Project: Methods and Politics of the Presentation of Memory", Submitted to Central European University, History Department, In partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts, Supervisor Professor Marsha Siefert, Second Reader: Professor Jasmina Lukic, Budapest, Hungary.
- Tot, Marija et al (2003), *Рускини: животни приповедки*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
- Trgovčanin, Ljubinka (2003), *Planirana elita: o studentima iz Srbije na evropskim univerzitetima u 19. veku*. Istorijski institut, Beograd.
- Trgovčanin, Ljubinka (2003), „Školovanje devojaka u Srbiji u 19. veku”, *Obrazovanje kod Srba kroz vekove*, Istorijski institut, Beograd,
- Vučaj, Sunčica (2006), *Šta ti srce kaže – lične priče lezbejki o coming out-u*, Labris, Beograd.
- Vuletić, Ljiljana (2005), *Život i misao Ksenije Atanasijević*, Izdanje autorke, Beograd.
- Vuletić, Ljiljana pr. (2008), *Etika feminizma: Ksenija Atanasijević*, Hel-sinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd.

Profesorke Univerzitetu: ukupni dokumentacioni podaci (hronološki redosled)

Prezime i ime	God.	Snimanje	Transkripcija	Redakcija	Lektura	Snimano
Dekada 1920-1929						
Pavica Mrazović †	1923	Svenka Savić	Sara Savić	Svenka Savić	Mirjana Jocić	1999. i 2001.
Melanjia Mikeš †	1924	Svenka Savić	Veronika Mitro	Svenka Savić	Mirjana Jocić	16.11.2005.
Anđelka Horvatović	1927	Svenka Savić	Sara Savić	Svenka Savić	Mirjana Jocić	februar 2001.
Bogdanka Poznanović †	1930	Zorana Šijački	Veronika Mitro	Svenka Savić	Mirjana Jocić	maj 2001
Dekada 1930-1939						
Lija Magdi†	1931	Laura Spariosu	Laura Spariosu	Svenka Savić	Mirjana Jocić	26. januar 2009.
Vesna Berić	1935	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić		septembra 2011
Branka Lazić (rođ. Grujić)	1936	Vesna Šijački	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Katarina Krajnović	5. mart 2014.
Dekada 1940-1949						
Svenka Savić	1940	Čarna Ćosić	Čarna Ćosić (1974-2006)	Svenka Savić	Katarina Krajnović	marta 2003, dop. jula 2014.
Nevenka Rončević	1940	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Silvia Dražić	5.12.2014.
Irina Subotić	1940	Svenka Savić	Sveka Savić	Svenka Savić	Silvia Dražić	28.12.2014.
Dunja Jutronic	1943	Svenka Davić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Silvia Dražić	
Fuada Stanković	1942	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Katarina Krajnović	11.08.2004.
Marija Kleut	1943	Karolina Kabok	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Silvia Dražić	maj 2013.
Katalin Kejić	1943	Margareta Bašaraġin	Marija Vojvodić	Margareta Bašaraġin, Svenka Savić	Silvia Dražić	13.5.2013.
Marijana Pajvančić	1946	Svenka Savić	Sara Savić	Svenka Savić	Katarina Krajnović	12. 03. 2003. dop. 2014.
Radmila Marinković Neduċin	1946	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Silvia Dražić	23. 10. 2009. dop. 1.12.2014.
Olga Hadžić	1946	Svenka Savić		Svenka Savić	Mirjana Jocić	4.08.2003.
Slobodanka Markov	1946	Zorana Joksimović	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Katarina Krajnović	6.06.2013.

Slobodanka Konstantinović Vilić	1948	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Silvia Dražić	7. 11. 2011.
Dekada 1950- 1959						
Mirjana Krstović	1951	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Silvia Dražić	9. 11. 2011.
Dubravka Valić Nedeljković	1952	Svenka Savić	Veronika Mitro	Svenka Savić	Silvia Dražić	11. 01. 2004. dop. 1. 12. 2014.
Neda Mimica Dukić	1952	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Silvia Dražić	1. 12. 2014.
Jovanka Popov...	1953	Maja Sedlarević	Maja Sedlarević	Svenka Savić	Silvia Dražić	28. 01. 2012.
Jonjaua (Janja) Ranogajec	1953	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Silvia Dražić	avgust 2009
Vesna Dragoljov	1957	Svenka Savić	Svenka Savić	Svenka Savić	Silvia Dražić	28. 08. 2012. d. 24. 12. 2014.
Milica Antić Gaiber	1958	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Silvia Dražić	
Ana Dević	1959	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Silvia Dražić	2011. dop. 6. 12. 2014.
Emilija Stanković	1959	Sladjana Marić	Sladjana Marić	Svenka Savić	Silvia Dražić	
Dekada 1960-1969						
Duška Popadić	1966	Ana Klem	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Silvia Dražić	18. 01. 2014.
Ľatjana Bećanović	1969	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Silvia Dražić	2. 12. 2014

Znakom + obeležene su osobe koje više nisu među živima.

PROFESORKE UNIVERZITETA U NOVOM SADU (1923-2015)

No	Ime	Godina rođenja	Mesto rođenja	Mesto stanovanja	Naučna oblast	Zvanje	Broj dece	Bračni status	Maternji jezik
1	Pavica	1923	Perlez	N. Sad	germanistika	Prodekanica za nastavu Filozofskog fakulteta UNS	3	udata	srpski
2	Melanija	1924	N. Sad	N. Sad	anglistika	Rukovodilac projekta	3	razvedena	srpski/nemački
3	Anđelka	1927	N. Sad	N. Sad	biologija	Šefica katedre Oseka za biologiju PMF	2	udovica	
4	Bogdanka	1930	Begeč	N. Sad	konceptualna umetnost	Osnivačica Vizuelnog studija za intermedijalna istraživanja na Akademiji umetnosti UNS	-	udovica	srpski
5	Lia	1930	Nikoljinci	N. Sad	rumunistika	Šefica katedre za rumunski jezik Filozofskog fakulteta UNS	1	udovica	
6	Vesna	1935	Beograd	N. Sad	germanistika	direktorka Instituta za nemčki jezik Filozofskog fakulteta UNS	1	udovica	srpski
7	Branka	1937	Subotica	N. Sad	agronomija	dekanica Poljoprivrednog fakulteta UNS; profesorka emeritus	1	udovica	srpski
8	Svenka	1940	Gospodinci	N. Sad	psiholingvistika	profesorka emeritus UNS	2	razvedena	srpski
9	Nevenka	1940	Tankosićevo	N. Sad	medicina	Šefica katedre za pedijatriju; profesorka emeritus	1	udata	srpski
10	Irina	1941	Beograd	Beograd	istorija umetnosti	profesorka emeritus	2	udata	srpski
11	Fuada	1942	Sarajevo	N. Sad	ekonomija	druga rektorka UNS	2	udata	srpski
12	Marija	1943	Beograd	N. Sad	srpska književnost	dekanica Filozofskog fakulteta UNS	1	-	srpski
13	Katalin	1943	Sombor	Subotica	hungarologija	prva dekanica Pedagoškog fakulteta na mađarskom u Subotici; profesorka emeritus	-	udovica	mađarski
14	Dunja	1943	Jutroinči	Rijeka	anglistika	Šefica Oseka za anglistiku Filozofskog fakulteta u Mariboru	3	razvedena	hrvatski
15	Marijana	1946	N. Sad	N. Sad	pravo	dekanica Fakulteta za evropske pravno-političke studije	2	udovica	srpski
16	Radmila	1946	N. Sad	N. Sad	tehnologija	treća rektorka UNS; profesorka emeritus	1	udata	srpski
17	Olga	1946	N. Sad	N. Sad	matematika	prva rektorka UNS	-	-	srpski

18	Slobodanka	1945	Gola Glava	N. Sad	sociologija	Koordinatorica ACIMSI Centra za rodne studije UNS	1	udata	srpski
19	Slobodanka	1948	Prokuplje	Niš	pravo	Šefica katedre za kriminologiju Pravnog fakulteta u Nišu	1	udata	srpski
20	Mirjana	1951	Niš	Niš	sociologija	Šefica Odsjeka za žurnalistiku Filozofskog fakulteta u Nišu	1	udata	srpski
21	Dubravka	1952	Sarajevo	N. Sad	srbstika	Šefica Odsjeka za medijske studije Fil. fak. UNS	2	udata	srpski
22	Neda	1952	N. Sad	N. Sad	hemija	dekanka PMF UMS	1	udovica	srpski
23	Jonjaua	1953	Kuštij	N. Sad	tehnologija	prodekanka za nastavu Tehnološkog fakulteta UNS	1	udata	rumunski
24	Jovanka	1953	N. Sad	N. Sad	tehnologija	dekanka Tehnološkog fakulteta UNS	1	razvedena	srpski
25	Vesna	1957	N. Sad	Feniks	anglistika	gostujuća profesorica ACIMSI Centra za rodne studije UNS	1	udata	srpski
26	Milica	1958	Klinčini (Kosovo)	Ljubljana	sociologija	Šefica Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta u Ljubljani	1	udata	slovenački (srpski)
27	Ana	1959	N. Sad	Istambul	ekonomija		-	-	srpski/ruski
28	Emilija	1959	N. Sad	N. Sad	muzika	Prodekanka za nastavu Akademije umetnosti UNS	1	udata	mađarski i srpski
29	Duška	1966	N. Sad	N. Sad	muzika	Šefica Katedre za gudačke instrumente Akademije umetnosti UNS	-	udata	srpski
30	Tatjana	1969	Podgorica	Podgorica	južnoslovenska književnost	prodekanka za nastavu Fil. fak u Nikšiću	2	udata	crnogorski

Dodaci

Dodatak 1: Udruženje *Ženske studije i istraživanja*

I U saradnji sa izdavačem *Futura publikacije* objavile su knjige životnih priča žena: 2000-2015.

1. Savić, Svenka (2000), *Vera Šosberger (1927-1972)*
2. Savić, Svenka ur. (2001), *Vojvodanke (1917 – 1931): životne priče*.
3. Savić, Svenka et al (2001), *Romkinje: biografije starih Romkinja u Vojvodini*.
4. Svenka Savić, Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov, Jelena Jovanović (2002), *Romani Women*.
5. Kestli, Elizabet (2002), *Žene sa Kosova: životne priče Albanci*.
6. Savić, Svenka Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov, Jelena Jovanović (2002), *Romnja*.
7. Stojaković, Gordana (2002), *NEDA: jedna biografija*.
8. Ferkova, Antonija, Jarmila Hodoličova, Anna Jaškova i Veronika Mitro ur. (2003), *Slovenky: životne príbehy Sloveniek vo Vojvodine*.
9. Tot, Marija i Veronika Mitro sa saradnicama (2003), *Рускини: животни приповедки*.
10. Savić, Svenka (2006), *Woman's Identities in Vojvodina: 1920-1930*.
11. Savić, Svenka ur. (2007a), *Romkinje2*.
12. Savić, Svenka ur. (2007b), *Hrvatice, Bunjevke, Šokice (1919-1955)*.
13. Savić, Svenka i Veronika Mitro ur. (2006), *Vajdasági Magyar nők élettörténetei*.
14. Savić, Svenka Veronika Mitro, Sara Savić, Marijana Čanak (2008), *Životne priče žena – 'A što ću ti ja jedna pričat...'*
15. Brčić, Milica, Milica Mima Ružičić-Novaković i Svenka Savić (2009), *Životne priče žena sa invaliditetom u Vojvodini*.
16. Spariousu Laura i Svenka Savić ur. (2011), *Životne priče žena u Vojvodini - Rumunke (1921-1974)*.
17. Savić, Svenka (2014), *Profesorke Univerziteta u Novom Sadu: životne priče*.
18. Magda Simin-Bošan, Nevena Simin, *Zašto su ćutale* (2009)

II U saradnja sa drugim izdavačima:

Jevrejska opština Novi Sad

19. Jankov, Edita (2006), *Jevrejke: Životne priče žena iz Vojvodine*, Ženska sekcija Jevrejske opštine, Novi Sad.

Zavod za ravnopravnost polova:

20. Savić, Svenka, Vesna Šijački, Katarina Krajinović (2014), *Deset godina Godišnjeg priznanja u oblasti ravnopravnosti polova (2003-2013): životne priče nagrađenih*, Zavod za ravnopravnost polova, Ženske studije i istraživanja.

Zavod za kulturu Slovaka u Vojvodini

21. Slovenki: životne príbehy/Slovenek vo Vojvodina (2014)

Ukupni podaci o poznatim ženama u regionu Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine: hronološki redosled (1999-2014)

	Naziv brošure	Autorke	Recenzija	Izdaje	Mesto izdanja i godina	Broj biografija	Tiraž
1.	<i>Znamenite žene Novog Sada</i>	Gordana Stojaković	Magdalena Veselinović Šulc	Futura publikacija i ženske studije i istraživanja	Novi Sad 1999	64	500
2.	<i>Novi Sad iz ženskog ugla</i>	Gordana Stojaković	—	Futura publikacija i ženske studije i istraživanja	Novi Sad 1999/2001	12	I-500* / 1000 II- 2000* /1000
3.	<i>Kikinda iz ženskog ugla</i>	Gordana Stojaković	Svenka Savić i Nataša Lambić	Centar za podršku ženama	Kikinda 2010	28	700* /700
4.	<i>Ženska mapa Crne Gore</i>	Melanija Bulatović	—	Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade RCG	Podgorica 2004	137	1000
5.	<i>Istorija ženskog organizovanja u Kruševu</i>	Jovana Pavlović	—	Udruženje žena Peščanik	Kruševac 2010	66	500
6.	<i>Beograd iz ženskog ugla</i>	Snežana Tabački	—	Udruženje žene u crnom	Beograd 2012	11	500
7.	<i>Zaslužne žene Užica i Bajine Bašte</i>	Vladimir Jevtić Snežana Tabački	—	Udruženje žene u crnom	Novi Sad 2012	19	50
8.	<i>Leskovac iz ženskog ugla</i>	Ljiljana Stojanović; Ivana Ristić; Mirijana Mijajlović	—	Udruženje žene u crnom	Beograd 2012	22	50
9.	<i>Žene u istoriji Semberije</i>	Tanja Lazić; Ljubinka Vukašinović; Radmila Žugić	Milena Karapetrović	Organizacija žena Lara	Bijeljina 2012	65	200
10.	<i>Žensko lice istorije Kragujevca</i>	Lela Vujosević	Svenka Savić Biljana Sikimić	Javno izdavačko preduzeće Koraci	Kragujevac 2012	232	500
11.	<i>Ženska istorija Niša</i>	Ana Jovanović	Svenka Savić	Udruženje ženski prostor	Niš 2013	23	300
12.	<i>Zabilježene žene i javni život B i H u 20 v</i>	Jasmina Čaušević ur.	Svetlana Slapšak Saritita Vujković	Sarajevski otvoreni Centar/ Fondacija Cure Sarajevo	Sarajevo 2014	501	1765
						1.157	11.265

Legenda: Publikacije koje su doživele dva izdanja; **1. Mapa Novi Sad iz ženskog ugla 1999/2001** tiraž iz 2000 (500* i 1000 na srpskom jeziku) . II tiraž iz 2002(2000* i 1000 srpski jezik); Publikacija koja nije štampana a završena je: **1. Ženska istorija Kragujevca**

